מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · עץ יוסף

עץ יוסף על שמות רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

עץ יוסף על שמות רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עץ-יוסף-על-שמות-רבה/
הקובץ נוצר ב־19 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 38
פרק ג 49
פרק ד 66
פרק ה 70
פרק ו 88
פרק ז 93
פרק ח 97
פרק ט 102
פרק י 113
פרק יא 118
פרק יב 123
פרק יג 129
פרק יד 134
פרק טו 136
פרק טז 172
פרק יז 175
פרק יח 179
פרק יט 189
פרק כ 198
פרק כא 210
פרק כב 220
פרק כג 224
פרק כד 234
פרק כה 238
פרק כו 250
פרק כז 254
פרק כח 261
פרק כט 267
פרק ל 275
פרק לא 298
פרק לב 317
פרק לג 324
פרק לד 331
פרק לה 334
פרק לו 339
פרק לז 342
פרק לח 346
פרק לט 353
פרק מ 354
פרק מא 363
פרק מב 373
פרק מג 383
פרק מד 391
פרק מה 397
פרק מו 403
פרק מז 409
פרק מח 417
פרק מט 423
פרק נ 425
פרק נא 429
פרק נב 437

פרק א

פסקה א

הה"ד כו'. דמלת את יעקב מיותר לאשמועינן שכולם שוים ליעקב בצדקות. וכן מדתלי להו ביעקב משמע שהוא עיקר וסיבה להם על שיסרם וכדאמר בסמוך את יעקב כל אלה מכחו של יעקב [יפ"ת]:

אדם שאומר לו חבירו. שמספר לו פלוני הכה לבנו נוטר איבה להמכה **ויורד עמו עד לחייו**. פי' יורד לאומנתו [רש"י]:

ומת"ל חושך כו'. ואיך אמר שלמה שכשהוא מונע שבטו מבנו שהוא שונא אותו:

המרדות. המכות:

נעגועים על אברהם. פי' געגועיו ואהבתו נדבק באברהם שזכר תמיד אהבתו:

כשהיה בן ט"ז. כצ"ל שהרי בן י"ג היה כשנימול ועוד שנה ללידת יצחק ושנתים ליניקתו. דמעשה זה אחר הגמל את יצחק היה. למ"ד ביום הגמל מחלבו אחר כ"ד חדש. אבל למ"ד הגמל יצה"ר פי' שנעשה בן י"ג שנה היה אז ישמעאל כ"ז שנה:

כמו שראה מאחרים. כלו' שבבית אברהם ודאי לא ראה עבודת אלילים כלל אלא שראה מאחרים. והיה מראה עצמו כמצחק בעלמא כדרך המשחקים ומלעיגים וכוונתו לעבודה היתה והיינו דכתיב ותרא שרה וגו' שהיא לבדה הבינה רוע מעשיו [יפ"ת]:

ואין מצחק אלא עכו"ם. ובב"ר פ' י"ג דרשו נמי לתיבת מצחק לשון ג"ע וש"ד. וכאן קיצר המדרש ולא הביא רק הקשה שבהם [יפ"ת]:

שמא ילמד בני אורחותיו. וטענה זו לא נזכר בכתוב בביאור. ומ"ש כי לא יירש בן האמה וגו' אינו טעם לגירושין. אלא שאין לי להקפיד שמגרשהו מעל נחלתו. כי ס"ס לא יירש עם בנה [יפ"ת]:

שמא ילמד בני. אבל לולא זאת לא היה ראוי לדחותו בשתי ידיו אולי ישוב:

מיד וירע הדבר כו'. ר"ל על שיצא לתרבות רעה וכדמסיק אבל לא על הגירוש מאחר ששמע רשעתו [יפ"ת]:

אל ירע בעיניך וכו' כי ביצחק יקרא לך זרע. אבל זה לא יקרא זרע שלך והרי הוא כאילו אינו בנך:

מכאן אתה למד כו'. ר"ל מדכתיב כל אשר תאמר אליך שרה משמע אף בדברים אחרים. מפני שהיה טפל לשרה בנביאות. וכל דבריה דברי נביאות:

וטרדו מביתו על כך. שלא היה השלוח לפי שעה. אלא לגמרי טרדו שלא ישוב עוד לביתו [יפ"ת]:

בלא כסות כו'. שלא נתן לה כסף וזהב רק לחם ומים. ואף זה אינו מעט אלא בכדי שתוכל שאת על שכמה עם משא הילד שאינו אלא לחם יום או יומים:

מה היה סופו כו' כלו' מלבד מה שחטא בעכו"ם ע"י שלא שחרו מוסר. חטא עוד בסופו בליסטאות:

שנא' והוא יהיה פרא אדם ידו בכל. שישפוט ידו בכל לגזול:

ה' עבירות. וכן אי' בתנחומא סדר זו. אבל בב"ר פ' ס"ג איתא ג' עבירות ואחת מהן שגנב:

באותו היום. ביום שמת אברהם אבינו:

בא על נערה המאורסה והרג את הנפש. הרי תרתי יליף בב"ר פ' ס"ג מקראי:

ושכפר בתה"מ. יליף בפ"ק דב"ב מהנה אנכי הולך למות:

ושכפר בעיקר. יליף התם מגזירה נאמר כאן למה לי ונא' התם זה אלי ואנוהו:

הבכורה. בהדיא כתיב ויבז עשו את הבכורה ושט תרגום של ויבז:

שתאב. שחמד וכדאיתא באגדת בראשית שבקש עשו מן ישמעאל שיהרוג ליצחק ע"ש ובב"ר פ' ע"ה איתא שאמר עשו אף אני אהרוג את יצחק אבי תחלה ואח"כ אהרוג את יעקב אחי ואירש את העולם לבדי שנאמר יקרבו ימי וגו':

ולהוסיף על נשיו. בב"ר פ' ס"ז על נשיו כאב על כאב פי' רשעה על רשעה:

שלא ייסר לאבשלום בנו ולא רידהו. ייסר היינו תוכחה בפה. רידהו היינו בשבט מוסר. והכי נמי קאמר בסמוך באדוניהו שלא רדהו ביסורין ולא געד בו. והרדוי היינו בעוד הבן קטן ותוכחה בדברים היינו משהגדיל דאסור להכותו פן יבעט בו [יפ"ת]:

וגרם לו דברים קשים הרבה. כגון קללות שמעי בן גרא. ומרד שבע בן בכרי. וענין פלגשיו שהיו צרורות אלמנות חיות. ויציאת שמועתו רעה שיצא ממנו רשע:

למה רגשו גוים. מה תועיל להם אלמא דבר קל הוא בעיניו. ועיין בתנחומא מ"ש:

ואף הוא יצא לתרבות רעה. וזשה"כ ואותו ילדה אחרי גידוליו של אבשלום. ולפי שדרך האם שתגדל בנים בגעגועים תלה התרבות רעה באם. אע"פ שהאשם תלוי בדוד שלא עצבו מימיו [יפ"ת]:

שלש מתנות טובות. איקרו טובות משום דבכל השלש כתיב טוב. בתורה כתיב כי לקח טוב נתתי לכם. בא"י כתיב על הארץ הטובה אשר נתן לך. בעוה"ב כתיב ראה נתתי לפניך את החיים וגו' [רש"א]:

אלא ע"י יסורין. כי היסורים הן זכוך הנפש וע' מ"ש בתנחומא:

דכתיב כי נר מצוה כו'. המצוה והתורה הם כנר ואור גדול להאיר לפניו הדרך הנכון בעוה"ב ששם הנפש מאירה מכבוד ה'. אך הדרך והאמצעי לזה הוא תוכחת מוסר שעי"ז יזכה לחיי עוה"ב:

יסר בנך כי יש תקוה ואל המיתו. פי' אל קול המייתו. **אל תשא נפשך**. שלא תשמע ממנו קול הומיה כלו' שלא ידבר נגד רצונך וכבודך:

ואוהבו שחרו מוסר. ואוהבי הבן לאביו כששחרו מוסר:

ללמדך שהיה דומה לאביו. דאברהם הוליד את יצחק למה לי. אלא לומר שהיה דומה לו בכל ענייניו שהיו הכל אומרים זה ודאי אברהם הולידו:

בנוי. ביופי ובתנחומא חשיב נמי בכח:

תדע לך. שקבל מוסרו:

הוי ואוהבו שחרו מוסר. לפי שע"י המוסר זכה לכל אשר לו. לכן ודאי שהוסיף בו אהבה על ששחררו מוסר:

ואף יעקב כו'. שהיה לו טורח גדול לייסר י"ג בנים אפ"ה לא נמנע ממוסר [יפ"ת]:

שכולם צדיקים כיוצא בו. שהלכו כולם בעקבותיו וכל רואיהם יכירום כי הם זרע יעקב ברוב צדקתם. ולקמן סי' ב' אמר הוסיף שבח על שבעים נפש שנאמרו למעלה שכולם היו צדיקים כלו' שכל השבעים נפש ניכרים היו כי היו יוצאי ירך יעקב כי כולם צדיקים והלכו בעקבות יעקב אביהם [במ"ח]:

פסקה ב

אלה פסל את הראשונים. ע' שבת דף י"ב ע"ב תוס' ד"ה רש"י גרס כו' ועל המדרש קשה לר"י דאלה דברי הברית [דברים כ"ח] קאי אמה שכתוב למעלה:

פסקה ג

כצבא השמים. שכל אחד נקרא ע"ש פעולתו. כן השבטים כל אחד נקרא בשמו על כוונה מיוחדת. וכמ"ש ראובן כי ראה וגו'. וכמו שיסד הקב"ה בטבע צבא השמים ההנהגה הטבעית. כן ע"פ השבטים שהם זרע שבטי יה יסד ההנהגה העליונה. ולכן כתיב ואלה שמות להורות ששמם הוא ענין נעלה:

פסקה ד

וכי היום באים כו'. ר"ל דכיון דנכתב מנין זה בתר מיתת יוסף ומיתת כל השבטים שמתוך חיבתן מנאם בחייהם ובמיתתם כמו שכתב רש"י ז"ל. לכן כשכתב משה רבינו התורה ראה לכתוב הדברים באותו הלשון עצמו שיצא מפי ה' בעת המנין זה. ובעת שמנאום קשה שיאמר הבאים מאחר שכבר באו. אלא שבא לומר כאילו אותו היום של המנין שהיה אחרי מות יוסף נכנסו למצרים [יפ"ת]:

מת יוסף כו'. לאו דוקא אחר מיתת יוסף אלא אחר מיתת כל האחים נתנו אז עליהם משוי מצרים כדלקמן. ונקט יוסף משום דיוסף עיקר:

את יעקב כל אלו מכחו של יעקב. דאת יעקב מיותר למימר שכל אלו מכחו של יעקב:
שסגל. שאסף ואצר [מת"כ]:
איש וביתו באו ואלה שמות בני ישראל ע"ש גאולתן כו'. כתב היפ"ת שחסר וצ"ל כדאיתא בתנחומא וז"ל איש וביתו באו א"ר הונא מלמד שלא ירד יעקב אבינו למצרים עד שמנה לחצרון ולחמול זה בן שנה וזה בן שתי שנים וזיווג להם נשים איש וביתו באו. ראובן שמעון כל השבטים לשם גאולת ישראל נקראו כו' דשתי דרשות הן חדא דאיש וביתו באו אתא לאשמועינן דכולם היו להם נשים דאין בית אלא אשה. ושוב דרש שמות השבטים על שם הגאולה עכ"ל. וע' בביאורי על התנחומא מ"ש. ואפשר לתרץ קצת הנוסחא שלפנינו. וכוונתם שדקדקו למה הזכיר רק י"ב שבטים ולא הזכיר את כל השבעים נפש כמו שהזכירם בפרשת ויגש. ואם סמך על הזכרתם שם. גם הי"ב שבטים לא היה לו להזכירם כאן כי כבר הוזכרו בפרשת ויגש. לזה אמרו ע"ש גאולתן נקראו כאן. כי בא להזכיר פקודת שמותם. אמנם הזכיר ענין גאולתם והצלחת ישראל בעבר ובעתיד:

פסקה ה

שנתחבר. לוי לשון חיבור כד"א הפעם ילוה אשי:
מתוך הסנה. מתוך הקוצים לומר שכביכול הוא שותף בצערן כדלקמן פ"ב:
שהודו להקב"ה. ואמרו שירה בגאולתן ובדפוס שעם היפ"ת מסיים שהודו להקב"ה כד"א אודך ה' וגו':
ונופת צופים. ונפתלי נדרש כמו נופת לי כדאי' בתנחומא:
וכל הענין ההוא הכתוב שם כצ"ל. וסימן ו' צריך להתחיל א"ר יהושע כמו שהוא לפנינו בפנים המדרש [יפ"ת]:

פסקה ו

אלא שזה מקדים. גירסת התנחומא אלא פעמים שזה מקדים לזה:
שזה מקדים לזה. שבפ' וישלח נזכר בני הגבירות תחלה כסדר תולדותם. ושוב בני השפחות בסדר תולדותם. וכן בפ' שמות. וכן בפרשת במדבר. וכן בנשיאים בדברי הימים אלא ששם דן בין זבולן ובין יוסף. ובפ' ויגש נזכר תחלה בני לאה ואחריהם בני שפחתה ואחריהם בני רחל ואחריהם בני שפחתה. ובברכת יעקב תחלה בני לאה ואח"כ דן גד אשר נפתלי ואחריהם רחל. ובפ' במדבר במנין השבטים תחלה בני הגבירות אלא שהכניס גד בין שמעון ויהודה ואחריהם נזכרו בני השפחות ומקדים אשר לנפתלי. וכן בפ' פנחס ובסדר הדגלים וכן בנשיאים שבפ' נשא נזכרו יהודה יששכר זבולן ראובן ושמעון גד יוסף ובנימין דן אשר נפתלי. וכן בהרבה מקומות שמות השבטים מחולפים:

ללמדך שלא היו גדולים אלו מאלו. פי' בני הגבירות מבני השפחות מצד יחוס שכולן נשים כשירות היו שלא נשא יעקב את השפחות אלא בשחרור וקידושין וכ"ש לפי מה שאחז"ל שגם הם בנות לבן היו [יפ"ת]:

וישראל מקראי. ז"ל הירוש' בסוטה פרק אלו נאמרים א"ר מתניה כו' וישראל מקראי חסרו' מה התקרה הזאת עובדיה כו' ודרש מקראי לשון תקרה שהוא עיקר חיזוק הבנין:

פסקה ז

עם יוסף. ופי' ויוסף היה במצרים עם יוסף שהיה במצרים. וה"ה עם בניו שהיו במצרים:

אע"פ שזכה יוסף כו'. וה"פ דקרא ויהי כל נפש יוצאי ירך יעקב שבעים נפש שכל השבטים היו באחדות אחד כנפש אחד ולא נתגאו זה על זה. ויוסף היה בענין אחד כל זמן שהיה במצרים ולא נשתנה מעבדותו למלכותו [יפ"ת]:

פסקה ח

אע"פ שמת יוסף כו'. דהא דכתיב ובני ישראל פרו וישרצו דבק לדלעיל דאמר אע"פ שמתו אלו בני ישראל פרו וישרצו. והשתא מפרש שפרו ורבו הרבה כדרך הארץ. וחידוש הוא שבהיות יוסף ואחיו קיימים נכון שיפרו וירבו מאד לפי רוב סיפוק צרכם. אבל אחרי מותם בענים לא יפרו כל כך. לכן אמר כי יד אלוהיהם היה עמהם כבתחלה. אבל לדרשא שקאמר אח"כ שכל אחת ואחת ילדה ששה בכרס אחד זהו נס מחודש שלא היה יכולת ביוסף ואחיו בדבר זה. ולפי זה לא ידרש סמיכות:

ששה בכרס אחד. ששה לשונות של ריבוי כתובים במקרא זה. פרו. וישרצו. וירבו. ויעצמו במאוד מאד. ותמלא וגו'. הרי ששה [מת"כ]:

יולדת שבעים. צ"ל יולדת ששים. וכן הוא בויק"ר פ' י"ג:

ותמלא הארץ אותם כחושים כו'. שלשון מלא נופל על צמחים רבים כמו פן תקדש המלאה הזרע [דברים כ"ב ט']:

כחושים. כחורשים פי' יער הצומח קנים הרבה. ובפרק מי שמתו יש בלשון הזה. ועי' שם בפי' רשב"ם:

חדש גזירות עליהם. כדי למעטם:

הה"ד ויקם מלך חדש. וכמאן דאמר שנתחדשו גזירותיו:

שנתחדשו גזירותיו. ויקם פירוש שקם לחדש גזירות רעות כמו רבים קמים עלי [רש"א]:

דכתיב חדש. ואשר לא ידע את יוסף לא דייק. דאפשר לפרש ליה שעשה עצמו כאילו לא ידעו [יפ"ת]:

דלא כתיב וימת וימלוך. וימת מלך מצרים וימלוך תחתיו אחר. ומ"ד חדש ממש מצי לתרץ כי לא מת הראשון אלא שזה מרד ומלך תחתיו והיינו ויקם [יפ"ת]:

למה קראו מלך חדש. לא ס"ל שמפני חידוש גזירותיו יתואר הוא בתואר חדש. ועוד דמשמע דקרי ליה חדש קודם שנתייעץ עם עמו לחדש הגזירות [יפ"ת]:

והלא פרעה עצמו היה. כדדייק לעיל:

עד שאמר להם כו'. והא דכתיב ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל דמשמע שהוא השיאם עצה יש לומר ששרי מצרים המושלים הם שהשיאוהו עצה זו ושהורידוהו מכסאו. ואחר שהודה להם הואיל לדבר עם המון העם שיסכימו בזה פן הבט אל עמל לא יוכלו. והא דאמר בסמוך הוא התחיל בעצה פליגא ארבנן אלו [יפ"ת]:

לפיכך כתיב ויקם מלך חדש. ולא קאמר וימלוך שהוקם מירידתו [יפ"ת] וכתיב מלך חדש ע"ש חידוש המלוכה. כמו ונחדש שם המלוכה דשמואל [רש"א]:

רבנן פתחין. אינן אלו רבנין דלעיל. דהני ס"ל דאיקרי חדש מפני שנתחדשו גזירותיו כדמסיימי מלתייהו. ולהכי פתחין פתחא להאי קרא בה' בגדו וגו' לסמך לדבר דמלך חדש פירושו שנתחדשו גזירותיו כדדרשי' עתה יאכלם חדש מלך חדש שעמד כו'. ולפ"ז אתא נמי שפיר לשון ויקם שהקב"ה הקימו לפרוע מהם [יפ"ת]:

אמרו נהיה כמצריים. כדי שידמו להם ויאהבו אותם והקב"ה הפך לבם לשנוא עמו:

מכאן אתה למד שמשה מלן. כלו' שלכך הוצרך משה למול אותם ביציאתם ממצרים כדאי' לקמן פרשה י"ז מה ראה הקב"ה להגין עליהם בדם כדי לזכור להם דם ברית מלת אברהם כו'. ושם פירשתי דדם מילה היינו שנימולו אותן שלא מלו במצרים בלילה ההוא. ודם ברית מילת אברהם הכוונה על עיקר מצות מילה שנקראת ברית אברהם שהוא היה ראשון במצוה זו [ת"נ]. וכאן משמע שמעצמם הפרו ברית מילה. וכן משמע לקמן פ' י"ט סי' ו' ובמדב"ר פ' ט"ו. אבל בפדר"א פ' כ"ט אמר שפרעה מנע מהם ברית מילה:

שמשה מלן ביציאתן. דכתיב כי מולים היו העם היוצאים:

שהיו המצרים אוהבים אותם. מפני יוסף שהחיים ברעב. וגם מפני שבטלו המילה והיו לעם אחד:

עתה יאכלם חדש. הוא ע"ד א"ת חודש אלא חדש בקמ"ץ [מנחת שי]:

את חלקיהם. שנחלקו מאחר הקב"ה. כי המהול דבק בה' מאות בריתו וכו' [יפ"ת]:

וכי לא היה מכיר את יוסף. דאע"ג דמפרשינן דהוי דמי כמאן דלא ידע ליה. ה"ל למימר בפירוש כן ולא לכתוב בלשון שאינו לפי האמת. ומשני רבי אבין שלפי שממה שכפר

בטובת יוסף בא לכפור בה'. ולגלויי לן הא מילתא השוה הלשון לכתוב כאן אשר לא ידע דומה למרד שאמר שם ולא ידעתי את ה' [יפ"ת]. והא דלא המיתו הקב"ה קודם שאמר לא ידעתי את ה' כמו שאמר במשל של רוגם לפי שמדתו של הקב"ה אינו כמדת מ"ו אלא באשר הוא שם [ת"נ]:

כלומר היום אשר לא ידע את יוסף למחר כו'. כלו' מענין אשר לא ידע נמשך מ"ש אח"כ לא ידעתי. וקרוב בעיני כי לשון כלומר היום אשר לא ידע כו' אינו מעיקר המדרש אלא דברי איזה מפרש [יפ"ת]:

פסקה ט

הוא התחיל בעצה תחלה. הלא בקללה מתחילין מן הקטן כדאי' בב"ר פ"כ. וה"נ כתיב ובעמך ובכל עבדיך העם קודם לפורענות מהעבדים שהם השרים. וא"כ למה קדם הוא לכולם. אע"כ על שהתחיל בעצה תחלה [יפ"ת]:

ובכה ובעמך. אצל מכת הצפרדעים כתיב:

לאלוהיהם של אלו. כי הם ידעו שיש ה' בעולם. אך ידעו הכלל שאין הקב"ה שופט בעולם רק מדה במדה. ולכך נתחכמו לדונם במים כדמסיים והולך:

לאלוהיהם של אלו נדונם באש כתיב כי באש ה' נשפט נדונם בחרב כצ"ל. וכן הוא במס' סוטה:

לא נדון אותם אלא במים. כל הבן הילוד וגו':

אבל על אומה אחת מביא דבהאי קרא דמפורש בה שבועה בתורה דכתיב ולא יכרת כל בשר וגו' משמע עולם כולו כמו בימי נח [רש"א]:

אבל הם באים ונופלים לתוכן. זהו תירוץ אחר שהוא אינו מביא מבול לעולם לשטוף מקום היבשה כמו שהיה בימי נח. אלא הוא מביא הבריות בתוך הים לשטוף אותם ולמד זה מדכתיב שם מעבור מי נח עוד על הארץ דהיינו לשטוף מקום היבשה דוקא [רש"א]:

שנא' יגורוהו על ידי חרב. ר"ל שיגררם אל החרב. **מנת שועלים יהיו**. היינו המצריים. וקראם שועלים שכמו שהשועל חוזר לאחוריו אם מי רודף אחריו. כך המצרים חזרו לאחוריהם אם יכול להקב"ה לשלם להם מנת כוסם:

כי בדבר אשר זדו. ר"ל וזהו שנאמר כי בדבר אשר זדו וגו'. **בקדרה שבשלו כו'**. דרש זדו מלשון ויזד יעקב נזיד:

שלשה היו באותה העצה. קבלה היתה בידם [יפ"ת]:

בלעם שיעץ. אין זה סותר למ"ש לעיל שפרעה היה בעצה תחלה. שהסכמתו בעצה ה"ל כיועץ:

נהרג. ואע"ג דעל עצתו בשיטים נהרג. איתא דהא והא גרמי. ולפ"ז חי שנים רבים. אבל בסדר הדורות כתב דאותו בלעם שיעץ מת ונתגלגל שנית בזמן דור המדבר ונהרג בחרב בחצי ימיו ונפרע ממנו מה שחטא בלגול הקודם בהיותו יועץ פרעה ע"כ:

איוב ששתק. כמסופק אם הם ראוים או לא ע"כ נידון ביסורין. דכל שיש בידו למחות ואינו מוחה נתפס עליו. ואפי' דאי מוחה לא הוו מקבלו מיניה נתפס. דאי לפני ה' גלוי לפניו מי גלוי וכדאי' בפ' במה בהמה [יפ"ת]:

יתרו שברח. שמיחה בדבר ורצה פרעה להרגו וברח מלפניו לארץ מדין:

זכו בניו. כלו' בני בניו:

ומשפחות סופרים. היינו סנהדרין. **יושבי יעבץ**. תלמידי יעבץ שהיה אדם גדול בתורה. **תרעתים**. שהיו יושבים בשערי ירושלים כדכתיב שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך. **שמעתים**. ששמעו מצות אביהם שצוה להם שלא ישתו יין כדכתיב בירמיה. דבבני יונדב בן רכב תשמעי קרא והם היו מבני בניו של יתרו כדמפרש המה הקנים. **סוכתים**. שהיו יושבין בסוכות דכתיב ונשב באהלים [רש"י]:

ועלינו לא נאמר כו'. ולא משמע להו לפרש כפשוטו ועל ישראל בעל כרחנו. דהא משמע מן הקרא שלא רצו המצרים לתפוס אותם לשעבוד לולי הסבה שיש לחוש ועלה מן הארץ. ומשום הכי פירשו דועלה מן הארץ אמצרים קאי שישראל ילחמו בהם ויגרשום לישב תחתם. וא"כ ועלינו מבעי ליה. לכן מפרש כאדם שמקלל כו' [רש"א]:

ותולה קללתו באחרים. פי' משום שלא יפתח פיו לשטן:

כל זמן שישראל בירידה התחתונה כו'. ופירושו שעם היותו בירידה כעפר הארץ יתעלה משם. ולכן נבקש תחבולה כנגדם פן ירבה ולא יסתפקו בהכניעו והעבידו אותם [יפ"ת]. או אפשר דועלה מן הארץ אינו דברי פרעה אלא דברי רוה"ק הם ונחמה לישראל שלא ידאגו מגלות המר ושעבוד הקשה אשר שם פרעה. כי רפואה למכתם הוא. שכך המדה כל זמן שישראל בירידה התחתונה הם עולים [ת"נ]:

פסקה י

עליהם לא נאמר כו'. כך היה ראוי לומר עליהם שאז היה פירושו שרי מסים על הרבים זה בקצתם וזה בקצתם. לכן פירשו עליו על פרעה. ופי' שרי מסים דבר שמשים כו' כדי שיצדק על פרעה [יפ"ת]:

מלבן. בסוטה פרש"י מלבן כעין דפוס שבו עושים הלבנים שממלאים אותם טיט ומחליקין והיא לבנה. ותלו לו לפרעה:

אסטניס. מפונק ואינו יכול לעשות מלאכה:

דבר שמשים עליו לבנים. לשון שימה ממש. שהמלבן הוא הדבר שמשימין עליו הלבנים. והשרים הממונים על שימת המלבן על האנשים. שמו עליו על פרעה המלבן:

למען ענות פרעה בסבלותם ש"י. בשביל סבלותם של ישראל שיטו שכם לסבול:

רב ושמואל קאי על כל בנינים של כל אדם. **חד אמר שמסכנות את בעליהם**. שפעמים נופל מן הבנין ומת. **וח"א שממסכנות**. שמביא את האדם לידי עניות. ועוד ששולטת בו עין הרע שבני אדם מתקנאים בו ומבקשים רעתו:

לך בא אל הסוכן הזה. שהוא גזבר הממונה על האוצרות:

ראשון ראשון מתרוסס. כשהיו בונין קצת היה מתרוסס ונופל וחוזרין ובונין והוא נופל:

פי תהום בלעו. שנבלע בארץ:

פסקה יא

כן רבו וכן פרצו לא נאמר. כצ"ל. כלו' דלא ה"ל כלתוב ירבה ויפרוץ לשון עתיד אלא לשון עבר רבה ופרץ [רש"א]:

רוח הקודש מבשרתן. לישראל ואומר למצרים אין מועיל לכם שעבודכם כן ירבה וכן יפרוץ. ולפ"ז פי' כן ירבה באמת ירבה. מלשון כן בנות צלפחד דוברות (ועיין מזרחי):

שהיו דומין בעיניהם כקוצים. פרש"י היה דומה להם כאילו עיניהם מלאים קוצים בראותם את ישראל פרים ורבים:

כקוצים דרש ויקוצו לשון קוצים:

בפה רך. פרש"י משכום בדברים ובשכר עד שהרגילום לעבודה. ובבמדב"ר פ' ט"ו קבץ את כל ישראל ואמר להם בבקשה מכם עשו עמי היום בטובה. היינו דכתיב ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך בפה רך. נטל סל ומגריפה מי היה רואה פרעה נוטל סל ומגריפה ועושה בלבנים ולא היה עושה. מיד הלכו כל ישראל בזריזות ועשו עמו בכל כחן לפי שהיו בעלי כח וגבורים. כיון שחשכה העמיד עליהם נוגשים ואמר להם חשבו את הלבנים. מיד עמדו ומנו אותם ואמר להם כזה אתם מעמידין בכל יום ויום כו':

בפריכה. פרש"י בש ברון גוף ומתנים. שהקשו להעמיס עליהם מתכונת הלבנים אשר עשו ביום ראשון שהיו בחזקת כחם. ועוד שהפליגו לעשות ליאהב בעיני פרעה שהיה עמהם ומלבן בצוארו כדלעיל:

וכן עשו לכל אחד מישראל. נלמד מפסוק ואת מתכונת הלבנים תתנו כו':

בתחלה בחמר ובלבנים כו'. דודאי בחומר ובלבנים פירושה דעבודה קשה היא. אמנם מה שאמר ובכל עבודה בשדה הוא ענין אחר. והיינו כל מין עבודה קשה שבשדה כגון

חפירת בורות וחרישה ודומיהם. ומ"ש **את כל עבודתם**. ענין נוסף הוא. וכאילו אמר ואת כל עבודתם. וע' ב"ר פ' כ"ז מאחר שהיה גומר מלאכתו היה א"ל עדור כו' בקע כו':
מלאכת אנשים לנשים. כגון חרישה וזריעה ובנין. **ומלאכת נשים לאנשים**. כגון כביסה ואפיה ובישול וטויה כדאיתא בהדיא בתנחומא ויצא:
מודה ר"א בפריכה. פי' רש"י האי בפרך בתרא ודאי פריכה היא דהכתיב וימררו. אבל בפרך קמא ס"ל בפה רך דאל"כ תרתי למה לי. אלא תחלה בפה רך ולבסוף בפרך:

פסקה יב

ד' גזירות גזר כו'. היינו אחד וימררו את חייהם ובכלל זה מה שלא היו ישנים בבתיהם והיו ישנים על הארץ. ב' אם בן הוא והמיתן אותו. ג' כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו כדלקמן בפ' כ"ו. ד' מפרש לקמן פ"ה ויצו פרעה ביום ההוא לא תאספון לתת תבן לעם וגו'. וע' בקה"ר פסוק עיר קטנה [יפ"ת]. אבל בעל מת"כ מונה הד' גזירות בפרשה ה'. עבודת פרך. והשלכת בנים ליאור. ושחיטת הבנים. ולקושש קש:
והיו ישנים על הארץ. והודיענו זה שגם זה היה למעטן מפ"ו:
דרש ר"ע בשכר נשים צדקניות כו'. בחזית פסוק מדלג על ההרים אמר בזכות אבות ואמהות נתקרב הקץ. ולקמן בויק"ר פ' ל"ב בזכות ד' דברים נגאלו שלא שינו את שמם כו'. ושם פ"ג אי' י"א בזכות יעקב וי"א בזכות אמהות וי"א בזכות שבט לוי וי"א בזכות נשים כשרות. ובדברים רבה פ"ב אמר מתוך ה' דברים נגאלו כו' ע"ש:
בשכר נשים צדקניות כו'. שאע"פ שיעד ה' לפרותם כאומרו ואח"כ יצאו ברכוש גדול היינו לסוף ת' שנה. אבל בזכות שנתחדש דלג על הקץ כי לא היו במצרים אלא ר"י שנה [יפ"ת]. ומביא דרש זה לכאן. אגב דמייתי שהיתה כוונת פרעה להפריש איש מאשתו שלא יפרו וירבו. מייתי ג"כ מה שעשו נשים צדקניות והפרו ובטלו את מחשבות פרעה הרשע:
הקב"ה מזמן להם דגים קטנים. נלמד מפסוק זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם [ת"נ]:
דגים קטנים. שמפרין ומרבין כל גופו של אדם כדאיתא בפרק אין מעמידין. וג"כ מעוררים התאוה ומרבים הזרע:
אצל בעליהם. בשדה:
ושופתות. כשמושיבין הסור על גבי כירה קרי ליה שפיתה [רש"ל]:
אחת של חמין. לרחוץ רגלי בעליהן בשדה. ועוד לחממם מצינתם שהיו ישנים על הארץ כדלעיל:

בין שפתים. בין הכירה ששופתים בו הקדרות ושוכבות עמהם על הארץ ואינן חוששות:
שנאמר כנפי יונה. ויונה היינו ישראל ע"ד יונתי תמתי:
תחת התפוח עוררתיך. סיפא דקרא שמה חבלתך אמך ושמה חבלה ילדתך. ופרש"י עוררתיך לצאת ממעי אמך. חבלתך לשון חבלי יולדה:
שולח מלאך משמי מרום. לפי שאמותיהם לא יכלו לפרנסם מעוני ומרוב עבודה. וכ"ש בזמן גזירת כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו:
ומנקה אותם ומשפר. פרש"י כמו שעושים לתינוקות ליישב אבריהם ולתקנם שניתקין מצער הלידה:
שנאמר ומולדותיך ביום הולדת אותך וגו'. לא כרת שרך ובמים לא רחצת למשעי. פרש"י לא כרת שרך לא היה לך מילדת לחתוך טבור הולד. למשעי להחליק בשר כמו חלקת צואריו ת"א שעיעות:
עגולין. פרש"י כעין ככר עגול:
וחורשים על גביהם. שאף שראו זה הנס הנפלא חשבו המצרים שאין זה רק מעשה כישוף כמו שחשבו בהעשר מכות:
באים עדרים עדרים. ולא יפחדו מהמצריים שיהרגום. כי לא יעשה כן אלא בשדה לא במקום רואים כי יש שופטים בארץ. ואפילו גזירת כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו לא היתה בפירוש כמ"ש הרמב"ן [יפ"ת]:
שנאמר ותבואי. פרש"י תבואי לבית אמך:
אל תקרי בעדי עדיים. שהרי אין עליהם עדי ממש וכדקאמר ואת ערום ועריה:
הם הכירוהו. פרש"י שראו שכינתו כבר. **זה אלי**. שראיתי כבר:

פסקה יג

כשראה שהם פרים ורבים. כלו' שמפני שאע"פ שהיה מפריש בין אנשים לנשים כדלעיל לא הועיל והיו פרים ורבים. להן הוצרך לגזור על הזכרים. כי לולי זה טוב לו לגזור עליהם שיפרשו מדרך ארץ ולא שיגזור גזירה מגונה כמו לשפוך דם נקי [יפ"ת]:
ומי היו המילדות. פי' מדכתיב ויעש להם בתים אלו [בתי] כהונה לויה או מלכות. בהכרח צריך לומר דהמילדות היו להם שמות אחרים שיצאו מהם כהונה ולויה ומלכות דלא מצינו בשום מקום שיצאו משפרה ופועה לוים וכהנים ומלכות:
ואלישבע. אשתו של אהרן. ואע"פ שלא היה גדול מג' שנה. אפשר שהיתה בת כמה שנים והיתה מילדת ואח"כ כשנתגדל אהרן נשאה לאשה. והא דאמר כלה וחמותה משום דלבסוף נעשית כלתה [ת"נ]:

ולא היה למרים אלא חמש שנים. קושיא הוא איך תעלה על דעתך שמרים היתה מילדת והא לא היתה אלא בת ה' שנים ואין דרך קטנות להיות מילדות. ע"ז אמר הולכת היתה עם יוכבד עמה ועושה מה שתצוה לה אמה לעשות. ולכך לא היתה צריכה להיות זקנה [ת"נ]:

שאהרן גדול ממשה שלש שנים. שנא' ומשה בן שמונים שנה ואהרן בן שלש ושמונה שנה. ומרים גדולה מאהרן ב' שנים. נמצאת גדולה ממשה חמש שנים. שהרי משנולדה מרים התחילו למרר חייהם בעבודת פרך. והמשך ימי המירור היה פ"ו שנים כדאי' בחזית. ומאז בא משה ואהרן אל פרעה עד צאת ישראל ממצרים היה שנה תמימה. וכל אותן שנים היו מתייסרין בעבודת פרך כדאי' בפדר"א. נמצא ביציאתן ממצרים היה למשה פ"א שנים. ואז נשלמה פ"ו שני המירור שהתחילו משנולדה מרים. הרי שהיה למרים ה' שנים קודם לידת משה [מת"כ]. ועיין שם באורך:

ועושה צרכיה. של אמה משמשת אותה:

והיתה זריזה. בכבוד אמה ובעבודת ה'. והיינו דמייתי קרא גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו:

היתה נופעת יין. בו בתינוק. אחר המעשה שעשתה אמה ששפרה אותו מן הדם:

עליה. פי' על ידיה וכן אי' בהדיא בקה"ר שם. אבל באגדת שמואל פ' כ"ג אי' בימיה:

שהיתה מפיעה את התנוק. פי' האירה פניו ונפשו כד"א הופיע מהר פארן. ור"ל שרגילות הוא כשהולדות יוצאות לעולם הם נראים לפעמים כמתים מפני קושי הלידה והנשים הזריזות משיבין נפשו עליו במיני תרופות [מת"כ]:

ד"א פועה שהופיעה. תיבות דבר אחר מיותר:

שהופיעה את ישראל לאלהים. שהאירה שהיתה נביאה ומלמדת אותם דעת כמ"ש ואשלח לפניך את משה ואהרן ומרים [יפ"ת]:

שהופיעה פניה. לשון גלוי מענין אל נקמות הופיע כי גלתה והעיזה פניה כנגדו ולא בושה ממנה לכסות פניה [יפ"ת]:

שהעמידה ישראל. שקיימה אותם והחייתן במים ובמזון הדלקמן:

שבשבילם נבראו השמים כדאי' בב"ר פ"א בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית:

ראש הסנהדרין. בסוטה קאמר גדול הדור ופרש"י והיו הכל נשמעין לדבריו:

כשהיא מעוברת משלשה חדשים. ואע"פ שבודאי הוכר עוברה מ"מ גירשה כדי שתוכל להצפינו בלידתו. כי לא יתנו המצריים לב בלידתה כשהיא מגורשת שלא ידעו המצרים

בעיבורה. אי נמי אע"פ שאינו מועיל לו לעובר זה. גירשה כדי להיות מופת לרבים שיעשה כמוהו:

מג' חדשים. למדו זה שגירשה כשהיתה מעוברת מג' חדשים מדכתיב ולא יכלה עוד הצפינו שקשה למה שלשה חדשים יכלה להצפינו. אע"כ שהיתה מעוברת קודם החזרה שלשה חדשים והמצרים לא היו מונין אלא מיום שהחזירה תשעה חדשים והיא ילדתו לששה חדשים אחר חזרתה. ולכן יכלה להצפינו ג' חדשים:

ואתה על הזכרים ונקבות. שלא יולדו לא זכר ולא נקבה [רש"י]:

וגזרתך מתקיימת. שנא' [איוב כ"ב] ותגזר אומר ויקם לך [גמרא]:

פסקה יד

כדי שלא יתבע. כי חשב כי הוא רק הגורם. ואין שליח לדבר עבירה:

ויפרע מהם. מן המילדות כי הם הממיתים בידם. וכוונתו היה ג"כ להחטיא את ישראל בכל מה דאפשר:

מקום שהולד נפנה בו. דריש אבנים כאילו כתוב אפנים בחילוף בום"ף מלשון הפנאה [יפ"ת]. ויש מגיהים שהולד נבנה בו מל' בנין ולא ס"ל באבני משבר. משום דבמקום אחר קרי ליה משבר:

שאילולא כן מתה. ברוב חבליה שלא תוכל לסבול ופירוש על האבנים על עת הקשוי. וזה שאמר **מסייע לריב"ס אין אבנים אלא סדן שהוא דבר קשה**. שפי' כי אבנים בכל מקום לשון קושי מגזירת אבן. ולכן נקרא הסדן שבו עושה היוצר מלאכת אבנים כאומרו והנה עושה מלאכה על האבנים מפני שהסדן הוא דבר קשה בכל מקום כמו סדן של נפחים [יפ"ת]:

סדן. פירש"י עץ עב שעליו יושב ומגלגל הבצים לעשותן בדפוס הכלי לפי גדלו וקוטנו והא דלא פירש שאבנים הנזכר כאן הוא שם מושאל למושב האשה כמו שהוא מושאל למושב כלי אומנות דהיינו סדין כי אותו הוא קשה משא"כ מושב האשה. ולכן בהכרח לפרש על קשוי האיברים [יפ"ת]:

סימן גדול מסר להן כו' ואית דאמרי כו'. הני תרי לישני לענין מסירת סימנים לידע זמן ועת המליטה של הולד קאמר. כי פרעה צוה להם שיהרגו הזכרים בסתר קודם צאתם לחוץ וזה כשהולד עומד לצאת חוץ כשנפתח הקבר שהמילדת מתעסקת בהוצאתו תכניס ידה ותחנקנו. שתחשוב האם שמת בבטנה. ולפי שזה צריך עיון רב כי פעמים נפתח הקבר ואינה עת לידה עד כמה שעות ואם תשים ידה בפנים לפגוע בולד לא יזדמן לידה ותקלקל היולדת בחדרי בטנה. וגם היא תרגיש ברוע כוונתה. לזה מסר סימנים

שכשהיא מפשקת רגליה זה לצד אחד וזה לצד אחד כדרך היוצר שירד מכאן וירד מכאן וסדן באמצע או כשירכותיה מצטננות אז היא עת המליטה:

אלא אם חיתה חיתה. והאי דכתיב וחיה אינו ציווי שיחיו על כל פנים. אלא פירושו שתשאר בחיים מצדכם שאתם אינכם מצווים להמיתה:

סימן גדול מסר להן. שאע"פ שנתן להם סימן לידע עת המליטה כנ"ל מ"מ קודם יציאתן לחוץ עדיין לא נראו זכרותם. וזהו שאמרו לו מהיכן נדע אם זכר או נקבה. ע"ז נתן להם סימן גדול אם פניו למטה כו':

אם פניו למטה דעו שהוא זכר שמביט כו'. אף שעושה מעשיהו רק בטבע ולא בכוונה. עכ"ז גם הטבע הכללי לא יפעול דבר לבטלה. והכל מסיבה ידועה וכוונה פנימה הבן זה:

שמביט בארץ שממנו נברא. כדכתיב וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה. וכתב בספר הברית בדורות הראשונים היה הטבע כן. אלא בדורות האחרונים נשתנה טבע זה. וגם שניהן נולדים פעם למעלה ופעם למטה פניהם ופעם מן הצד עכ"ל:

זכרים מהיכן ישאו נשים. ואם ישאו מצריות יהיה ולדה כמותה:

אשה אחת אינה יכולה כו'. כלומר שאשה אחת אינה יכולה להוליד אלא מאחד. ואם תנשא לרבים לא תוסיף בלידה. ואיש אחד בועל כמה נשים ויולדות כולן ופרו ורבו מאד:

אך אוילים שרי צוען. מפרש אך אוילים שרי צוען שהיו אוילים מקדמת דנא. דאי על העתיד לבד. די במ"ש עוד נואלו שרי צוען [יפ"ת]:

פסקה טו

עליהן נאמר אשה כו'. דבהנך יצדק לומר שהן יראות את ה' שסיכנו עצמם מפני יראת ה':

אלא אליהן. פרש"י אליהן משמע על עסקי ביאה כמו ויבא אליה:

קילוס. שבח והילול:

הוא שכתוב ותחיינה את הילדים. ולא כתיב ולא המיתו הילדים. שותחיין משמע שהיו מסייעין להחיותן ומספקות להן מזון:

שיצא יפה. כדי שיצא יפה ולא יזיק האם:

הקלה. חסרון בעלי מומין:

תלה. המתן והיה תולה להם את הדין:

אלו האמהות. מאת דריש. אתין וגמי"ן רבויין הם [יפ"ת]. ועיין פסחים דף כ"ב:

קשטו עצמן כו'. דייקו זה משום דותיראן המילדות את האלהים מיותר. למימר שקשטו עצמן כו' [יפ"ת]:

אנו נחיה. כלו' לא נעשה כן אלא נחיה אותם:

פסקה טז

א"ת מילדות הנה. כדמתרגמינן מילדות חייתא. ופעמים יבא במקרא לשון תרגום כמו ואתא מרבבות קדש [יפ"ת]:

וכי מילדת. אינה צריכה מילדת אחרת. דכתיב בטרם תבא אליהם המילדת וילדו. דמשמע שאינן צריכות כלל למילדות:

יהודה כו' דכתיב גור אריה יהודה כו'. בעל המדרש קא מסיק להו. והא דלא מייתי הכא אלא קראי דגבי ברכת יעקב. ובגד נמי כתיב כלביא שכן בברכת משה. י"ל שלא נאמר אלא כלביא בכ"ף הדמיון. משא"כ כל הנך דמייתי הם בלא כ"ף הדמיון [רש"א]:

מה אמך לביאה. פרש"י בסוטה אמך כנסת ישראל כולה נקראת לביאה:

ומרים יצא ממנה בצלאל. שהוא בן אורי בן חור וחור בנה של מרים כדלקמן:

ועשה ארון לתורה. ונקראת על שמו כדלקמן פ' מ"ט. ואע"פ שהארון עצמו לא נקרא טוב. כיון שמחזיק התורה נקרא בשמה. וזה לפי המ"ד לעיל אשה ובתה. ולמ"ד כלה וחמותה יצאו ממנה כהנים מורים בתורה ונושאים הארון:

פסקה יז

ח"א בתי כהונה ובתי לויה. נראה שהוא דעת המ"ד לעיל סי' י"ז כלה וחמותה. והיו כהנים מאלישבע. **וח"א בתי מלכות**. כמ"ד לעיל אשה ובתה ויצאו בתי מלכות ממרים. וממילא גם מיוכבד שמרים היתה בתה. וכתב בספר כסף נבחר דבין למר ובין למר אתי שפיר מ"ש הכתוב ויעש להם בתים לשון זכר שמדבר על בתי כהונה ולויה או מלכות שהוא מתייחס לזכרים:

וכלב בן חצרון. היינו כלב בן יפונה בן שפנה מעצת מרגלים כדמפרש בסוטה וע"ש:

עזובה זו מרים. כתב היפ"ת תיפח רוחן של דוברי עתק על דברי חז"ל כי אין ספק שכל הדברים היה להם בקבלה בספרי היחס אשר נאבדה ממנו כי רבים היו בפירוש יחוס הנזכרים בדברי הימים כמ"ש בפרק י' יוחסין. ואחר הידוע להם מפרשים סבת השמות שהוא למה נקראה מרים עזובה ויריעות וכל הני דמפרש ואזיל עכ"ל:

שהכל עזבוה שבתחילה חולנית היתה כדקרי לה הכא יריעות ולקמן קרי לה חלאה ועזובה שעזבוה כל בחור ישראל מלישא אותה [רש"י]:

והלא אשתו היתה. כדכתיב ותמת עזובה ויקח לו וגו' אלמא איתתיה היא [רש"י]:

לשם שמים. שדבק באחיה אהרן ומשה וראה אותם צדיקים ורוב בנים דומין לאחי האם [רש"י]:

ליריעות. בלי תואר אדמומית מחמת חליה היתה ירקרוקית [רש"י]:

בוניה. אלו שמות בעלה שבנאה ועשאה מבונה כשאר נשים בנשואין ובנים [רש"י]:

שיישר עצמו. מלטעות בטעות המרגלים [רש"י]:
ששיבב עצמו. שהיה מרבה פנים למרגלים שעצתו עמהם. ובבואו אל משה שיבב את עצמו מעצתם הרעה [ת"נ]:
שרידה את יצרו. שמשל על יצרו שהיה מסיתו לטעות עמהם:
ונהגו בה מנהג מיתה. שנצטרעה ומצורע חשוב כמת. ורומז למה שאמר הכתוב [במדבר י"ב] והנה מרים מצורעת כשלג:
עשה בה מעשה ליקוחין. מרוב שמחתו בה. ור"ל שלכך כתיב ויקח לו וגו' אחר שהזכיר כבר וכלב בן חצרון הוליד את עזובה כו' והיינו שלקח את מרים. אלא שזה הודעה על איכות הנשואין. והיינו שהחזרה היתה במעשה ליקוחין ממש כמו שעושין בזיווג ראשון. והיינו שהושיבה באפריון כו'. וכה"ג דורש בסמוך [סי' כ"ג] על ויקח את בת לוי הושיבה באפריון כו':
שהשחירו פניו בתענית. פרש"י שקבל עליו תעניות הרבה שינצל מעצת המרגלים:
שנעשה לה כאב. פרש"י להתעסק בה ברפואות ומזונות הצריכים לחולה:
שתקע לבו. פרש"י שלא להיות בעצת מרגלים:
כשתי נשים. ולשון הש"ס בסוטה היו שתי נשים נעשה מרים כשתי נשים:
וננערה מחליה. שנתרפאית מחליה וחזרה לתואר פנים כנערה [רש"י]:
ובני חלאה צרת כו' שנעשית צרה כו'. פרש"י ובני חלאה ובניני חלאה שנבנית ונתארפאית משובחין היו כל כך להיות צרת וצהר ואתנן:
צרה לחברותיה. מתקנאות ביופיה:
מוליך אתנן לאשתו. שכל הרואה אותה נכנס בו תאות אשה:
ולכן כתיב ויקח לו כלב את אפרת ותלד את חור. כל זה נראה שאין כאן מקומו כלל. שכאן שדורש המקרא ולאשחור אבי תקוע עד סוף הענין המסיים במלת אתנן אין שום חיבור למאמר ולכך כתיב שכבר נשכח זכרו מאתנו ונגמר דרשתו לעיל. ומקומו הראוי לו לעיל. וכך צריך להיות שם מהו ויקח לו כו' מעשה ליקוחין כו' מרוב שמחתו בה ולכך כתיב ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור. וכמו שפירשתי לעיל:
בן איש אפרתי. בן מרים שנקראת אפרת שאמו היתה ממנה:
וכן אתה מוצא כו'. פי' דמקרא אחרינא נמי ילפינן דדוד ממרים קאתי בן הרום שיצא ממנה דוד כו' [יפ"ת]:
ובני חלאה וגו'. מיותר ול"ג הכא [יפ"ת]:
שקצץ עצת מרגלים. שנאמר ויהס כלב שהשתיק את דבריהם וקצץ אותם:
סגל מעשים טובים. וזהו ההולדה האמיתית שהוליד מנפשו מעשים טובים הרבה:

צביונו של הקב"ה. רצונו וחפצו כמו לעושים צביונו דפ"ק דמגילה:
ותצאנה כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות. דרש אחרחל כמו אחר חיל. ר"ל שמשכה אחריה חיל נשים מחוללות ומשבחות. וא"ת למה הוא מיחס למרים במה שיצאו אחריה. ולמה אינה מייחסה בצדקת עצמה כגון ותקח מרים את התוף בידה. וי"ל להגדיל שבחה שהמשיכה אחרי מעשיה הטובים גם כל הנשים:
ומהו ומשפחות. למה הזכיר כאן שם משפחות יותר מבאחרים. **לפי שזכתה להעמיד ממנה משפחות**. כלו' אף שאין מייחסין אחר משפחות האם. מ"מ לפי שהיתה מרים צדקת מייחס הכתוב גם אחריה כמאמר הכתוב ודוד בין איש אפרתי שיצא ממנה דוד כדלעיל [ת"נ]:
ויתן עוז למלכו וגו'. וירם קרן משיחו:

פסקה יח

ויצו פרעה לכל עמו וגו'. כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו:
האסטרלוגין. חוזים בכוכבים. והם ידעו רק הרמז אך הפרטים לא ידעו ולא יבינו:
ואין אנו יודעים אם ישראל הוא או מצרי הוא. שבתיה בת פרעה גידלו. והמגדל את בן חבירו כאילו ילדו כמ"ש חז"ל לכן לא ידעו האצטגנינים שלא הבינו הדבר על בוריו סבורים היו שנולד ממש ממצרים. ולכן בקש פרעה אף ממצריים שישאילו לו בניהם תשעה חדשים פי' מהיום ועד ט' חדשים בין שנתעברה עכשיו ויולדת לתשעה. ובין שנתעברה מקודם ויולדתו תוך תשעה מספק:
כל בן של ישראל. אין כתיב. ר"ל שה"ל למימר כל הבן הילוד לישראל היאורה תשליכוהו כמו שצוה למילדות בילדכן את העבריות וגו' ומדקאמר כל הבן הילוד סתם הוא גם על הנולד ממצרים:
ולא רצו לקבל ממנו. דלא מצינו בשום מקום רמז כלל שקבלו:
למה גזרו להשליכן ליאור. שאפשר שקצת יצפינו בניהם ויאמרו שהשליכום. ושמא ינצלו אחרי השלכתן כענין משה. לכן טוב היה לו להרגם בהדיא [יפ"ת]:
והיו בטוחים. כדלעיל סימן י"א:
מה צורך לפרעה לקיים הנקבות. כאן דכתיב תחיון לשון ציווי לכן שפיר הוקשה לו מה צורך לפרעה לקיים הנקבות ולצוות עליהם שישתדלו בחיותן מה שאין כן לעיל כתיב ואם בת הוא וחיה. ולא תחיון. ודרש המדרש אם חיתה חיתה ולא היה מצוה עליהן כמו כאן:

פסקה יט

שהלך בעצת בתו. ר"ל שהחזירה ע"י דבורה שאמרה קשה גזרתך כו' כדלעיל סימן י"ז:
ומרים ואהרן מרקדים לפניהם. מסברא דנפשיה קאמר דמסתמא היו שמחים דהא ע"פ עצת מרים החזירה [ת"נ]. וכתב הרמב"ן מרקדים בשמחתם כי ע"י זה יגאלו ישראל. אע"ג שידעו שכבר היא מעוברת ג' ירחים. מ"מ היו שמחים בחזרתה שלא יהיה נולד בן המושיען בהיותה גרושה [רש"א]:
אם הבנים שמחה. דרש מושיבי עמרם עקרת שנתעקרה מביתו והחזירה. ואם זו יוכבד. והבנים אהרן ומרים שמחה [רש"א]:
יוכבד היתה. הבת לוי דכאן:
הורתה בדרך. לאו דוקא בדרך שהרי תיכף ומיד בביאתם לחומת מצרים נולדה והיתה מעוברת ט' או ז' חדשים מקודם אלא דקודם ביאתו למצרים נתעברה. וכן אמר בהדיא בפרשת ויגש יוכבד עיבורה בארץ כנען [ת"נ]:
ולידתה בין החומות. פי' מיד כשבאו למצרים על שער העיר נולדה. ולהכי מנה אותה הכתוב בכלל שבעים נפש הבאים מצרימה דכיון שנולדה מיד חשובה כאילו באה עמהם. אבל אם לא נולדה מיד לא היתה נמנית בכלל שבעים נפש וכן אי' ברבה סדר ויגש יוכבד עיבורה בארץ כנען ולידתה בארץ מצרים על פיילי דמצרים נולדה פי' על שער של מצרים:
שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים. דקרא יתירא הוא דהא כבר כתיב בת לוי:
וקרי לה בת. דעל הרוב מלת בת יאמר על נערה בתולה. ואף שרצה להודיענו בת מי היתה אשתו היה לו לומר ויקח אשה את בת לוי. א"נ ויקח אשה מבית לוי [יפ"ת]. או ה"ל למימר ויקח את יוכבד כמו דכתיב ויקח את אלישבע וגו' וכיוצא [פענח רזא]:
סימני נערות. חזרה לימי עלומיה באורח כנשים ותואר פנים [רש"י]. ועיין מ"ש בב"ר בפורת יוסף:

פסקה כ

מקיש לידתה להורתה. משום דק"ל דלא היתה מעוברת ג' חדשים קודם כדאמרן לעיל. וא"כ למה כתיב אחר ויקח את בת לוי ותהר ומשני לאקושי לידתה להורתה. והכי אי' בסוטה:
מכאן לנשים צדקניות כו'. דאל"כ היה לה להיות צער קצת שיקויים בעצב תלדי בנים ומדאיתקש לידתה להורתה ש"מ שלא היה לה צער כלל לגמרי. ש"מ שלא היתה בפתקה של חוה. בפסק דין שלה ושטר גזרות קללה דעצבון [רש"י]. ורבקה שנתקשת בלידה

ורחל שמתה מן הלידה לא מחמת חטא חוה היה. רק רבקה מעשו. ורחל מקללת יעקב כמבואר בב"ר פ' ע"ד:

טוב שמו. משום דאשכחן מי שנקרא טוב כדכתיב אם יגאלך טוב יגאל לכן מפרשי' דשמו טוב ככתבו [יפ"ת]:

טוביה שמו. ס"ל דאין טוב שם. ופי' אם יגאלך טוב כמו מוטב. אבל טוביה אשכחן שהוא שם כנזכר כמה פעמים בספר עזרא להכי מפרש דשם משה טוביה ונכתב כאן בקיצור:

הגון לנביאות כו'. **שנולד כשהוא מהול כו' נתמלא כל הבית כולו אורה**. דרשו כן משום שלא יפול מלת טוב על תינוק מוטל בעריסה. ואם על יפה תוארו ראוי לומר ותראהו יפה מראה. לכן דרש כל אחד מה שדרש [בית נאמן]:

הגון לנביאות. ופי' ותרא אותו דהיינו את מזלו כי טוב הוא התינוק ויהיה לו מעלות והכנות להשראת שכינה עליו:

אחרים אומרים שנולד כשהוא מהול. דרשו ותרא אותו קאי אמילה שראו אותו מהול וזה סימן טוב שיהיה טוב במעשים כי רוב הצדיקים נולדו מהולים נח ויעקב ויוסף. שעיקר סיבת המילה תיקון המדות. והיותו נולד מהול יורה כי מבטן אמו היה מתוקן במדות [יפ"ת]:

נתמלא כל הבית כולו אורה. משום דאין שייך לומר ותרא אלא על דבר המוחש. לכך דרשו שקאי אאורה שהיה הבית מתמלא ממנו והאי ותרא אותו קאי אאור. וזהו לסימן שיהיה טוב כשם האור שנקרא טוב:

שלא מנו המצרים כו'. דאם לא כן מ"ש דעד שלשה ירחים יכלה הצפינו ותו לא:

ויבכה עמו. דרך תינוק לבכות כששומע תינוק חבירו בוכה:

אחזו לנו שועלים כו'. פרש"י בסוטה בת קול אומרת למי הים אחזו לנו שועלים הקטנים [היינו המצריים] המחבלים הכרמים והיינו ישראל [ע"ש כי כרם ה' צבאות בית ישראל] בהיותם סמדר בעוד הפרי קטן ומה שפי' בת קול אומרת למי הים מפני שפסוק זה סמוך ליונתי בחגוי הסלע כתיב דמיירי בעודם על הים כדאי' במדרש וברש"י שם. ובשה"ש שם כתב רש"י ענין זה יותר מבואר וז"ל שמע הקב"ה את קולם צוה את הים ושטפם. זהו אחזו לנו השועלים הללו הקטנים עם הגדולים שאף הקטנים היו מחבלים הכרמים בעוד כרמינו סמדר שהענבים דקים כשהיתה בת ישראל יולדת זכר והיא טומנתו והיו מצריים נכנסים לבתיהן ומחפשין את הזכרים והתינוק טמון והוא בן שנה או שנתים והן מביאין תינוקות מבית המצרי ותינוק מצרי מדבר ותינוק ישראל עונהו ממקום שהוא טמון שם והיו תופסין אותו ומשליכין אותו ליאור. ולמה קורא אותו שועלים מה השועל

הזה מביט לפנות לאחוריו לברוח אף מצרים הביטו לאחוריהם שנאמר אנוסה מפני בני ישראל עכ"ד והן לקוחות ממדרש חזית:

פסקה כא

שחביב עליהם ממונם. שדמי גומא מועטים. ואע"פ שהיה משתמר גופו יותר בשל עצים שקשים וחזקים [רש"י]. מ"מ לפי שהיה משתמר גם בגמא והם בזול ע"כ עשו לו התיבה ממנו:

דבר רך כו'. ר"ל בזה הוא משתמר יפה מן הכל לפי שהדבר הקשה כשהמים מוליכין אותו בחזקה והוא נתקל באבן הוא נשבר. אבל דבר רך נתקל ונזדקר לאחוריו ואינו נשבר כלל [רש"י]:

ים סוף. דאע"ג דלא כתיב אלא בסוף. פעמים נקרא כן בלי הזכרת ים כמו מול סוף [יפ"ת]:

שים סוף מגיע עד נילוס. שלשון אחד מהים בא ומתחבר עם נילוס. ולמ"ד אגם הניחתו שם שלא יטבע ושלא יוליכנו שטף הנהר אולי יש תקוה:

אגם. פרש"י אגם של עצי ערבה וקנה דקים והוא קנה וסוף דקרא קנה קנים סוף ערבה דקה:

ולמה השליכה אותו ליאור. פי' מכיון שעשתה לו תיבת גומא בתקותה שירחמו עליו מן השמים למה השליכתו ליאור היה לה להניחו על שפתו שיהיה יותר קרוב להנצל:

כדי שיהיו חושבים. כי אינם רואים אמתת הדברים כאשר הם כדאמר לקמן המצפצפים והמהגים. ולכן כשיראו אותו במים יחשבו שנתקיימה בו גזרת פרעה ממש:

פסקה כב

למה עמדה מרים מרחוק. כלו' למה עמדה מרים ולא יוכבד אמו או אביו דודאי דאינהו מצטערי טפי על הילד מאחותו [יפ"ת]:

כשהיא אחות אהרן. וה"ק הנביאה כשהיתה אחות אהרן לבד:

עמדה אמה. לעיל אמר עמד אביה ונשקה כי בצדקת הבן מגיע שמחה לאב יותר מן לאם. ובאבוד ומיתת הבן צער ודאגת האם יותר מאב כידוע מדרך הטבע:

לדעת מה יהיה בסוף נבואתה. דאל"כ מאי לדעת מה יעשה לו פשיטא שסופו למות שם לפי הטבע:

כל הפסוק הזה ע"ש רוה"ק נאמר כו'. ורמז השכינה בתיבות הפסוק לפי שמצינו שם ה' אצל כל תיבות הפסוק וכמו שמבאר והכוונה לרמוז שהשכינה השורה על המדברים ברוה"ק עומדת שם ומשגחת בהצלחת מרע"ה ובמדרש משלי בפסוק חכמות נשים

קאמר שבא לומר אע"פ שהושלך משה ליאור נתחזקה מרים בנבואתה עליו שעתיד להושיע את ישראל. ולזה נרמזו כאן תארי רוה"ק:

וכל הענין. הוא הוספה מאיזו מעיין ורומז לתשלום ענין זה המבואר במס' סוטה. וכן אי' שם לדעה ע"ש כי אל דעות ה'. מה ע"ש מה ה' אלהיך שואל מעמך וגו'. יעשה דכתיב כי לא יעשה ה' אלהים דבר. לו דכתיב ויקרא לו ה' שלום:

פסקה כג

לרחוץ מגלולי בית אביה. דלפי פשוטו צ"ל דמקרא מסורס הוא ושיעורו ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ וכדפרש"י בחומש. מפני שהרחיצה באה עם אות הבי"ת. לא עם מלת על. וכדפי' הרא"ם. ולכן דרשוהו שלא בסירוס כאילו כתיב לרחוץ מעל היאור והכוונה שלהיות פרעה היה עובד ליאור לאלוה היתה כוונתה להתרחץ מזה:

וכל העולם אינן מקיימין. כלו' אפילו כל העולם אינן מקיימין:

בא גבריאל. משום דבכל מקום מצינו שגבריאל עומד על ימין ישראל להמליץ בעדם ולהטיב אותם [ת"נ]. וכן אי' סוף סדר ברכה שא"ל הקב"ה לגבריאל לך והביא נשמתו של משה אמר לפניו רבש"ע מי שהוא שקול כנגד ששים רבוא איך אני יכול לראות במותו הרי שהיה גבריאל מליץ בעד משה:

וחבטן בקרקע. ופי' ונערותיה הולכות למיתה על שפת היאור:

טעמא דמ"ד ידה דכתיב אמתה. וכיון דשפחותיה מתו כבר ע"כ דליכא לפרושי אלא ידה [רש"א]:

דלא כתיב ידה. לפי שאין דרך להזכיר בשליחות אלא היד כמו וישלח ויקחה. וישלח ה' את ידו לא האמה שהוא כולל היד והזרוע [יפ"ת]:

לא תברא. אינה שבר ופירכא:

אשתרבובי כו'. נעשית ארוכה:

ותנינא וכן אתה מוצא כו'. גבי שרבט הזהב דאחשרוש במס' מגילה:

בשיני רשעים. בעוג מלך הבשן כדאיתא בפ' הרואה:

אל תקרי שברת. דלא מצינו עוד בפסוק לשון שבירה אצל שינים. רק הפיל. כמו שן אמתו יפיל. או הרס כמו אלהים הרס שנימו. או גרס כו ויגרס בחצץ שני. ע"כ דרי"ש א"ת שברת אלא שריבבת וכו':

שרבבת. לשון דאשתרבוב [רש"י]:

רבנין אמרי כו'. דדרשי לשון לרחוץ הנאמר כאן לשון רחץ שנאמר בנעמן שהיה מצורע ונתרפא ע"י רחיצה במצות אלישע הנביא:

ואהבה אותו אהבה יתירה. שהיה לה לבן. דאל"כ די שחמלה עליו להניקו ולהחיותו. אבל להיות לה לבן מ"ט [יפ"ת]:

פסקה כד

שראתה עמו שכינה. שראתה אור בהיר שם [הרא"ם] ובספר בחיי כתב כינוי ותראהו ה' ו' חצי האחרון מהשם רמז לשכינה:

עם הילד. והאי את לשון עם [רש"י]:

קרי ליה נער כו'. סתם נער גדול משמע. וסתם ילד קטן משמע:

בעל מום. והוא לוי ונפסל בקול לעבודה בשיר [רש"י] ולולא פרש"י היה אפשר לפרש שהוקשה לו ומי משתעי קוב"ה בגנותיה דצדיקא. וכדאמרו בב"ב דף קכ"ג:

חופת נעורים. משום עגמת נפש שמא לא תזכה לראות בחופתו עשתה לו חופת נעורים בתיבה ולכן קראה לו נער:

היה בוכה ואומר כו'. אף שעודנה לא היה בו דעת כל כך. עכ"ז הנפש בעצמה מכרת זאת בטבע. רק שעודנה אינו נרגש בלב האדם. כחוק כל הטבעים הנוסדים באדם בתחלת ילדותו. וראה מזלו שלא יראה בחופת אחותו שמשה פירש מאביו לאחר מ' ומרים נשאת בת נ"ה [ת"נ ע"ש]:

והכה למשה. ס"ל כי כפי טבעו הטוב לא היה בוכה כי נפשו בטבע היתה יכולה לסבול רוב צער מפני קדושת נפשו. אך על דרך נס החל לבכות כדי שתרחם עליו:

מנין הכירה בו כו'. כלו' מה זה הסימן שראתה בו שאמרה מילדי העברים זה וקאמר שראתה אותו מהול:

שראתה אותו מהול. ואפילו למ"ד שנולד מהול אין ספק שעוד הוסיפו להטיף ממנו דם ברית ולפרוע המילה לגרי. והיה ניכר במילתו כי במעשה ידי אדם היה [יפ"ת]:

זה נופל. ונתנבאת שלא מדעתה [גמרא]:

צופים ואינם יודעים מה צופים. דרש נוטריקון מה מצפצפים מה הוגים. כי אינם יודעים האמת על בריו:

ראו שמושיען של ישראל כו'. המדרש מסיק לה אהא דאמרינן לעיל ואין אחר נופל כדר"א דאמר דאינן יודעים מה הוגין כן ראו מצרים ולע ידעו מה ראו [רש"י]:

המה ראו איצטגניני פרעה. משום דלשון המה משמע המה הנזכרים במקום אחר. ומי מריבה עדיין לא נזכרו בשום מקום. לכך פירשו המה שראו איצטגניני פרעה וטעו:

בשבילי. כמו ויברך ה' אותך לרגלי בשבילי נצלתם שבטלו מצרים גזרתם [רש"י]:

בשבילי נצלתם כולכם. בשביל שהושלכתי אנכי ליאור בטלה הגזירה [ועי' בתוס' וברש"א ויפ"ת]:

רבי חנינא בר פפא כו'. אדרשת זה (דאמר מהו זה) קאי ומרומז בכתוב מילדי העברים זה. זה היום. בתמיה היתכן שיקרה כך בזה היום. וא"כ מלת זה מורה על הזמן. ואף שלא ידעה בת פרעה מזה הכתוב מרמז זאת סיבת הצלתו:

מי שעתיד לומר שירה על הים. ויאמר זה אלי ואנוהו ושירת הים בעשרים ואחד בניסן נאמרה כדאי' בסדר עולם [רש"י]:

מי שעתיד לקבל תורה בהר סיני. שנאמר בה מזה ומזה הם כתובים:

בשבעה באדר נולד משה. כדיליף בפ"ק דקידושין מקראי:

רובו של ראשון. לא חסר אלא שבעת ימים. ורובו של שלישי דהיינו ניסן. ואמצעי שלם אדר השני שלם [רש"י]:

חשיב להו תלתא ירחי. קשה לפי דרש זה אינו עדיין ט' חדשים שלמים. למה לא הצפינתו עד תשלום ט' חדשים:

פסקה כה

למה אמרה מרים מן העברית. דהא מפני הסכנה שלא ירגישו שהוא מן העברים לא היתה למרים לומר מן העבריות [רש"א]:

ברשותה. של הישראלית וכאן שהיה ע"י בת פרעה איכא אימת מלכות וליכא למיחש ומותר אפי' ברשותה:

יינק דבר טמא. משום שטבען של ישראל רחמנים וביישנים אף חלבן מגדל טבע כיוצא בהן כמו שכתב הר"ן:

למי יורה דעה. פרש"י למי למד הקב"ה תורה. למי שגמל והפריש עצמו מדבר טמא ונעתק מן השדים הטמאים. כמו ויעתק משם:

אני הנקתיהו. ויקל בעיניה. אי נמי שלא יבקשו לזכות על ידו להנצל מענשן [יפ"ת]:

למה קראה הכתוב עלמה. הא כבר קראה הכתוב אחותו. אלא ע"כ לרמז שהלכה בזריזות כעלמה בכל כחה (כעלמה):

שהעלימה את דבריה. שלא אמרה שהיא אחותו ושהיא מביאה את אמה [רש"י] אף שראתה מחמלת בת פרעה עליו עצרה עצמה מלהגיד לה:

נתנבאת ולא ידעה מה נתנבאת. שנתנבאת שלא בדעת וכוונה:

הליכי שליכי. דרשוהו בשתי תיבות הי לכי ר"ל הרי שלך [רש"א ויפ"ת]:

אלא שנוטלין שכר. וכתב לן קרא זה שאמרה ואני אתן את שכרך לאשמועינן שכר הצדיקים [יפ"ת]:

באותה שעה נתן לה כו'. להכי קאמר ותקח כי לקחה מיד ה' מקצת שכרה בעוה"ז בהחזרת הילד וקיבול שכר על יניקתו [יפ"ת]:

שהיא היתה מחיה הילדים. שהמילדות הן יוכבד ומרים או יוכבד ואשת אהרן. ור"ל שתרתי לטיבותא עבדה. א' שהיתה מחיה הילדים. ב' שהיתה מספקת להם מזון כך נתן לה הקב"ה מקצת שכרה שהחייה את בנה. וגם נתן לה שכר הנקה. אבל עיקר שכרה הוא מ"ש ויעש להם בתים [ת"נ]:

פסקה כו

כ"ד חדש הניקתו. דמדלא פירש כאן כמה זמן הניקתו מסתמא הניקתו כ"ד חדש כסתם יניקת תינוקות:

ואתה אומר ויגדל. דמשמע דגדל ממש כבחור ע"ד ויגדלו הנערים:

כ"ד חדש הניקתו. הא דלא אמר ב' שנים הניקתו. משום דחדש העיבור עולה למנין כ"ד חדש. ושנה שנולד בו משה היתה מעוברת כדאי' לעיל סי' כ"ט:

היתה בת פרעה מנשקת. שזה דכתיב ויהי לה לבן פירושו שהיה חביב לה כבן מתוך יופיו ואגב זה אמר שמרוב יופיו היו הכל מתאוים לראותו ופרעה ג"כ היה משתעשע בו עד שהיה לב משה גס עליו ונוטל כתרו מראשו כו' [יפ"ת]:

ולא היתה מוציאה אותו כו'. מדכתיב ויגדל משה ויצא אל אחיו כו' משמע דעד השתא לא יצא משה:

ולפי שהיה יפה כו'. והיתה מתייראה מפני עין הרע [ת"נ]:

לא היה מעביר עצמו מעליו. פי' לא היה מעביר עינו מעליו:

והוא נוטל כתרו כו'. מסורת היה זה בידם. וכן נמצא בדברי הימים דמשה [ת"נ]:

וכן הקב"ה אמר לחירם כו'. כי זה מנפלאות ה' שיהיה נפרע מאדם ע"י היוצא ממנו ע"ד מיני' וביה אבא שדי ביה נרגא:

יושב עמהם במדינה. כמ"ש בפרק חלק שיושב בשמים נגד רומי:

שם ירעה עגל ושם ירבץ וגו'. וכלה סעיפיה. ופי' שם ירעה ויתגדל בן דוד כעגל וכלה סעיפיה:

שלא יהיה זה אותו כו'. מפני שראו אומץ לבבו. לכן פחדו שלא יהיה זה המושיע את ישראל. וכשהורה יתרו שלא היה בן דעת תלו הדבר בסכלות שנוטל הכתר ליופיו כנוטל גחלת בלי שום בחינה [יפ"ת]:

והיה יתרו יושב ביניהם. שיתרו היה אחד מג' יועצי פרעה והוא היה הטוב שבהם. שהרי איוב שתק ובלעם יעץ לרעה:

והכניס ידו עם הגחלת לתוך פיו. כדרך העוללים הקטנים שכל מה שמשיגים נותנים לתוך פיהם:

שהרבה שמות היה לו. בספר דברי הימים של משה כתב שם וז"ל אביו קרא לו חבר כי בעבורו חובר עם אשתו אשר גרש. ואמו קראה לו יקותיאל כי קותה אל אל וישיבהו אלהים אליה. אחותו קראה לו ירד כי בעבורו ירדה אחריו ליאור לדעת מה יהיה בסופו. ואחיו קרא לו אבי זנוח כלו' זנח אביו את אמו והשיבה בעבור זה. קהת ומניקתו קראו לו אבי סוכו לאמר בסוכות הוצפן ג' חדשים מפני בני חם. וכל ישראל קראו לו שמעיה בן נתנאל כי בימיו שמע אלהים את נאקתם. וע' בויק"ר פ"א שדורש השמות באופן אחר:

אלא כמו שקראתו בתיה. שהמגדל נקרא אב:

בתיה. פסוק הוא בדברי הימים א':

פסקה כז

וכי אין הכל גדילים. דלא הל"ל אלא ויגדל. אבל משה למה לי הא בדידיה מירי אלא לדיוקא דמשה גדל יותר מזולתו [יפ"ת]:

שהיה גדל שלא כדרך העולם. ואע"ג דזה אשמועי' בויגדל קמא. דהתם בגדולו בקטנותו והכא בגדולו מנערותו עד בא לכלל אנשים [יפ"ת]:

ב' יציאות כו' זו אחר זו כו'. כלומר למה נזכרו היציאות אלא שבא להודיע לנו שלולא גודל חשקו לראות בסבלות ישראל ולהשתתף בצערן ועבודתן לא היה יוצא מעולם מפלטין של פרעה כי שם היה אהוב ונחמד מאד:

שהיה רואה בסבלותם ובוכה. כי נכנס בחדרי בטנו הראיה הזאת עד שהיה בוכה מחמלתו עליהם. ומרוב חמלתו סייע בעצמו. וזה בסבלותם שנשאו על כתיפם ראה לעזרם:

ראה משוי כו'. והיינו וירא בסבלותם ממש דהיינו משא:

ומשוי קטן על גדול. ואע"פ שזה ניחותא היא. לא להיטיב נתכוון אלא לרעה שיצטרכו ללכת כל היום בלי מנוח עד שישלימו חקם:

דרגין. מדרגה שלו ומעלתו וגדולתו. ואף שזה נגד הנימוס:

ועשה עצמו כאילו מסייע לפרעה. נתן עצה להפקידם שישעבדו אותם רק לפי כחם וכפי סדר העולם ואז יוכלו לעבוד עבודתם ביותר. וכוונתו היתה להציל את ישראל מעבודתם הקשה. וזה שנאמר וירא בסבלותם פי' ויתבונן בסבלותם דבר הצריך תיקון בו:

אתה הנחת עסקך. שהיה לו להתעסק בגדולות:

הה"ד וירא ה' כי סר לראות. דרשו שפירושו שראה ה' שסר מעסקיו לראות בסבלותם:

פסקה כח

הם מתים. וזהו וירא בסבלותם שראה להם תיקון שיוכלו לעמוד בסבלותם שלא יכשל כח הסבל:

ותקן להם כו'. וזהו שתקנו ישמח משה במתנת חלקו שהיה שמח על שבחר הקב"ה שינוחו בשבת ביום שבחר הוא להם:

מה ראה כו'. מה חידוש ראה בהיות איש מצרי מכה עברי עד שהרגו בעבור זה. כי מאחר שראה בסבלותם ודאי שיראה רבים מוכים. אלא ודאי חידוש דבר מה ראה בזה. והוא מעשה המצרי בבית ובשדה. לא ההכאה הנגלית בפשטות המקרא. והקדים המאמר בשביל ד' דברים נגאלו כו' וא' מהנה שלא נחשדו נשי ישראל בעריות. להורות שרק א' מהן הוא שנכשלה. ופרסמה הכתוב וזו היא שלומית בת דברי כדאמר סוף פ' אמור ע"ש כל הענין באריכות [יפ"ת]:

אחת היתה ופרסמה כתוב. דאל"כ למאי מגלה הכתוב שם אמו ומשפחתו אלא דלמעוטי שאר נשים מישראל בא [יפ"ת]:

נוגשים היו מן המצריים. כדכתיב והנוגשים אצים לאמר:

ושוטרים מישראל. כדכתיב ויוכו שוטרי בני ישראל וכתיב ויבואו שוטרי בני ישראל ויצעקו אל פרעה וגו'. ומכיון דנוגשים אצים והשוטרים מוכים וצועקים אלמא אלו ישראל ואלו מצריים. ולכן אלו היו מרחמים ולא אלו:

לקריאת הגבר. כשקרא התרנגול:

וחזר המצרי. כי כן היה דרך השוטרים לאחר שהקימו את העם למלאכתם חזרו לביתן. ולכן סברה שהוא בעלה ואנוסה היתה:

החזירו לעבודת פרך. והעבירו מלהיות שוטר. **והיה מכה אותו ומבקש להרגו**. שלא יגלה הדבר כי חרפה היא לו. או שמא יודע למלכות כי לא היה להם רשות לעשות כזאת:

מה שעתיד לעשות בשדה. כלו' שהרגו על מה שרצה להרגו להעברי כדין רודף שניתן להצילו בנפשו. ואמר שראה ברוה"ק זה משום דכתיב ויפן כה וכה דריש ליה ב' ראיות וצריכין להשוותן כשם שהראיה שבבית הוא ברוה"ק ודאי ויש חיוב מיתה על הדבר. כן מה שבשדה הוא ראיית רוה"ק ובחיוב מיתה שרצה להורגו. ולפ"ז צ"ל בסמוך ומה יעשה לו בשדה:

שנאמר מות יומת הנואף והנואפת. עיקר חיובם מודבק באשתו ולא באשת חבירו ואזהרתם זו היא מיתתן אלא משום דלא כתיב התם מיתה בהדיא נקט האי קרא [יפ"ת]:

פסקה כט

וירא כי אין איש כי בן מות הוא. דריש וירא כי אין איש חי הוא. כי הוא כמת. שהעומד למות כמת דמי ולא חשוב איש:

ואין איש שיקנא להקב"ה כו'. ופי' איש אומץ כמו וחזקת והיית לאיש. כאיש מלחמות יעיר קנאה. וכן אמר לקמן בפרשת סוטה איש איש כי תשטה אשתו אם שמעת דבר באשתך קום כגבר. למי שגבר את הוי גבר:

שאין תוחלת של צדיקים עומדים ממנו. ופי' כי אין איש כי אין צדיק. וכדרך שאמרו בב"ר על נח איש צדיק כ"מ שנא' איש צדיק הוא. ר"ל איש סתם בלא שם לוה. כי מצינו איש רע מעללים איש בליעל. וכאן הוא הבנין אב שכתוב איש צדיק:

נמלך במלאכים. שהמלאכים מכונים בשם אישים. וכמו והאיש גבריאל:

במה הרגו. משום דלא מסתבר שיהיה בידו כלי זיין או סכין [יפ"ת]:

הכהו באגרוף. פי' במלא ידו ברוב כחו. או בצרור מגזירת באבן או באגרוף. ויליף הכאה הכאה מהתם [יפ"ת]:

מגריפו של טיט כו'. כי הוא הקרוב אל הדעת להיותו שם דבר קל להכותו פעם אחד בו כדרך הכועסים להכות בעץ המזדמן להם. אלא שמשה בכוונה הכהו מכת מות:

וזהו אומרו והוציא את מוחו. כי בלא זה לא ימות בהכאה אחת [יפ"ת]:

טמנו בפניהם של ישראל. שטמנו בין ישראל שנמשלו לחול. ר"ל שמסר הדבר בידם שצוה עליהם באל תגלה:

וז"ש אמר להם כו' וכן אתה מוצא כו'. כלומר שלא היה הדבר נשמע אלא בישראלים. והא ראיה כי לא נודע אלא על ידם:

שנאמר ויצא ביום השני. ובתריה כתיב הלהרגני אתה אומר. ומדבורי' נשמע לפרעה כדכתיב בתריה וישמע פרעה. או שבפירוש הלשינו עליו כדלקמן:

קראם נצים ע"ש סופן. נצים שם התואר כי היו נצים תמיד בהווה ובתמידות. והיינו ע"כ דתן ואבירם שהיו דרכם תמיד להרע ולמחלוקת כדמפרש שהותירו מן המן כדי לחלוק על משה:

והם שאמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה. כדאי' בשוח"ט ויקנאו למשה במחנה לאהרן קדוש ה' תפתח ארץ ותבלע דתן ותכס על עדת אבירם שנמנו למנות דתן במקום משה ואבירם במקום אהרן כו'. וכן וימרו על ים סוף שרצו לחלוק על השכינה. וע"ל פ' כ"ה גבי ויותירו אנשים. ובתנחומא סדר זו:

ד"א נצים שהיו מתכוונין להרוג זה את זה. שלכך כתיב נצים שם התואר המורה על התמידות שהיו מריבים זמן מרובה עד שהבעירו לבותם להרוג זה את זה:

במצות של מיתה. עיין בפ' בן סורר למאי נ"מ:
שמשעה שאדם מרים כו'. אף שלא יעשה זאת בפעול. כי עיקר ההקפד על רוע הלב והחפץ בזה. אף שלא עשה לו עודנה רעה:
רעך שהוא רשע כיוצא בך. כי מאחר שהם נצים איך קראו רעו. לכן דריש רעו ברשע. מתוך שמתקוטט עמו:

פסקה ל

בן עשרים שנה היה משה. לא בן כ' מכוון אלא שלא היה בן ארבעים. ודייק מדכתיב מי שמך לאיש שר ושופט כלומר שמצד אישות וגדולות אין אתה ראוי להיות שר ושופט שבן ארבעים לבינה. ומז' מדות שמנו חכמים לדיינים א' מהם נבון:
ר"ג אמר בן מ' שנה היה כו'. מדקאמר מי שמך לאיש שר ושופט משמע שלא חסר אלא שימה:
אלא שאי אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו. כי אנחנו גדולים ממך:
והלא בנה של יוכבד אתה כו'. ר"ל מי הולידך והביאך להיות איש בעולם והלא יוכבד היא ולא בת פרעה שתוכל ליקח לך ממשלה:
נודיע עליך כו'. גם זה מדברי רבנן. שמ"ש הלהרגני אתה אומר הכוונה להזכיר חטאו לומר שיודיעו שהרג את המצרי. ואין לך לבטוח בבתיה בת פרעה כי ידענו שאתה מילדי העברים וידרשו דם הנרצח מידך:
ששם המפורש הזכיר על המצרי. מפרש הלהרגני אתה אומר האם תוציא אומר מפיך להרגני כמו שעשית למצרי:
ששם המפורש הזכיר כו'. והא דלא הרג משה לרשע זה בשם. י"ל כי לא רצה משה להשתמש בשם המפורש לצרכו:
כיון ששמע כן. שאמרו נודיע עליך מה שעשית למצרי. **נתיירא**. שמא ילשינו עליו מעתה:
ויאמר אכן נודע הדבר ר"י כו'. משום דאכן נודע הדבר משמע לכאורה שכבר נודע הענין שהרג למצרי. ובאמת הא עדיין לא נודע. דהא השתא הוא דגזים הרשע שילשין עליו. לכן פירש דאכן נודע הדבר של דבר השיעבוד [יפ"ת]:
מה חטאו ישראל כו'. ואע"ג דהגזירה היתה מימי אברהם ועבדום ועינו אותם ד' מאות שנה. יש לומר שהיתה תמיהתו שכיון שהם נשתעבדים מכל האומות ראוי שקשוי השיעבוד ישלים הד' מאות שנה ויגאלו:

שנשתעבדו מכל האומות. שכל האומות היו מושלים אז על ישראל שאז היה פרעה מלך על כל העולם והיו במצרים מכל האומות וכולם משלו על ישראל:

פסקה לא

שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו. דמדקאמר וישמע פרעה את הדבר הזה משמע מה שאמר כאשר הרגת את המצרי ודייק שהלשינו עליו מדכתיב כי מתו כל האנשים המבקשים וגו' מוכח שהלשינו עליו [ת"נ]:

הביאו סייף שאין כמותה. מדכתיב ויבקש להרוג את משה משמע שביקש תחבולות היאך ימות את משה. כי כשראה שנעשה צוארו כעמוד של שן בקשו סייף מובחר וטוב מן הראשון. וזהו ויצילני מחרב פרעה. ועם כל זה הוצרך לברוח דלאו כל שעתא מתרחש ניסא [יפ"ת]:

עשרה פעמים. כלומר פעמים הרבה ע"ד ואפו עשר נשים [יפ"ת]:

שנא' צוארך כמגדל השן. ואע"ג דקרא בכלל כנסת ישראל קמיירי. ענינו שנמצא בהם מי שצוארך כמגדל השן:

וכי אפשר לב"ו לברוח מפני המלכות. פי' שאחר שנתפס משה והיו מכין בצוארו כדלעיל איך ברח מפניהם ועיין בפ' ואתחנן ובחזית פסוק צוארך וצ"ע:

בשעה שתפסו את משה כו'. שאחר שצוה להתיז ראשו ולא יכול בסייף בקשו להזיקו בענינים אחרים או לתופסו בבית האסרין. **ירד מלאך ה' וכו'**. וזה שלא בא המלאך מיד. יש לומר כי רצה הקב"ה להראות לו הנס הגדול כדי שיאמין בו ביותר. אבל בריחתו מידם לא היה כל כך נס נראה [יפ"ת]:

מהם אלמים כו'. ועשה הקב"ה כן כדי להראות למשה מי ישום אלם או חרש או עור כדאמר ליה בתר הכי [יפ"ת]:

מי שם פה לפרעה. ופי' לאדם הגדול הידוע לו שבורח מפניו:

שאמר מפיו. הביאו את משה לבימה. וזה ג"כ הצלה למשה שהוציאו ממסגר ויוכל לברוח:

פקח שתברח. שתדע ותבין שהם אלמים וחרשים וסומים ולא יראו אותך כשתברח. ועוד כי רוב הנתפסים למיתה הם מתבלבלים בשכלם:

והיום אני עומד לך. ור"ל וכמו כן היום אני עומד לך. או אפשר שצריך להות והיום איני עומד לך. פי' בתמיה וכן הוא הגירסא בסדר ואתחנן סי' כ':

ויברח משה מפני פרעה וגו' קלט דרך אבות. וישב על הבאר ג' נזדוגו להם. כצ"ל [יפ"ת]:

פסקה לב

קלט. כלו' קבל ונוהג בעצמו דרך האבות:

נזדווגו להם. זווגיהם מן הבאר. והוא סימן טוב לקיום הזווג. ע"ד שהיו מושחין המלכים על המעיין כדי שתמשך מלכותם:

ונתן מנוס למשה אצל כו'. ר"ל היאך הזדמנו הקב"ה להסתופף בצל כנפיו ועי"ז ישא בתו. שהיה אפשר לו למשה לישא ישראלית אחרי שובו למצרים. ולמה יזדמן לו לישא בת עכו"ם [יפ"ת] דאין לפרש כהן מדין לשון שררה ושלטנות כמו בני דוד כהנים היו. דא"א איך עלה על לבם לגרש את בנותיו שהיה שלטון עיר [ת"נ]:

וביסר עליה. לשון בוסר כלומר שבעט בה ומאס אותה:

מעתה זקן אני. ואע"פ שהרהר תשובה לא הודיע דופי עכו"ם מיראתו פן יהרגוהו. ולא רצה למסור נפשו על קידוש השם:

עמדו ונדוהו. שהבינו שביסר באלוהיהם דהא זקן לעולם מובחר לאלהות:

מלמד שהיו מקדימות כו'. מדכתיב אח"כ ויבואו הרועים מכלל שהן היו מקדימות:

כאשה גרושה. פי' שאין פירוש ויגרשום על דחותם אותן מהמקום ההוא כי לא יצדק זה על מה שאינו אלא לפי שעה. כי אף שיגרשום עכשיו אחרי כן תחזורנה שם. אבל ענייננו על הרחיקן אותן מעליהם להיותם כמנודה וכאשה גרושה. והביא דמיון מויגרש את האדם שהרחיקו ה' ממנו ונידהו. וכן אמרו בפרק עושין פסין כל אותן שנים שהיה אדם הראשון בנדוי כו':

שישב להם בדין. דויקם משמע רמז לדין ע"ד קומה אלהים שפטה הארץ. בקום למשפט אלהים [יפ"ת]. וכן נלמד מלשון ויושיען שהוא משפט ודין כמו הושיעה המלך:

ויצילן לא נאמר. דלשון הצלה שייך בכל גוונא. אבל תשועה לא משמע אלא מצרה גדולה כאומרו ונושעתם מאויביכם. או מג"ע. כאומר צעקה הנערה ואין מושיע לה:

דבר של ג"ע באו כו'. לישנא קלילא נקט דאין ג"ע אלא בעולת בעל וכיוצא מחייבי מיתות או כרת:

באו לעשות עמהן. ופי' ויבואו הרועים ויגרשום שע"י היו רוצים לתפשן לזנות היו בורחות ונגרשו משם [יפ"ת]:

שהשליכו אותן למים. ופי' ויגרשום שבקשו לגרש אותן מן העולם בהשלכתן למים [יפ"ת]:

מלמד שדלה משה להם כו'. כדכתיב גם דלה דלה. ור"ל שהתחיל לדלות והמים עלו לקראתו כמו שעלו לקראת יעקב. ולפי שלא נצטרך לדלות שהיו המים לקראתו לכן לא הזכיר הכתוב הדלייה:

זה יתרו. ששבעה שמות נקראו לו:
שנעשה ריע לאל. שפירש מעכו"ם ונדבק בהקב"ה [יפ"ת]:
באחרונה היו באות. שאע"פ שהיו מקדימות להשקות הצאן כדלעיל. לא היו מספיקות להשקות כל צאנם. כי ביני וביני היו באו הרועים ומתקוטטים עמהן והיו מתאחרות. משא"כ ביום זה שהושיען משה:
וכי מצרי היה משה. כי המצרים היו שחורים ואיך טעו בו לחשבו שהוא מצרי:
אלא לבושו מצרי. שהרי נתגדל בבית פרעה ולא היה יכול לשנות בגדיו לבגדי ישראל:
והיה רץ ליתן רגליו במים. לפי שכשהערוד נושך את האדם אם הערוד קודם למים מת האדם. ואם האדם קודם מת הערוד כדאיתא בירושלמי פרק א"ע:
הוא הציל אתכם. וטעמו שלא להחזיק טובה לעצמו. כי מאת הקב"ה נהיה הדבר:
דלה דלה. דליה אחת דלה והשקה את כל הצאן. כן הוא גירסת כל הספרים שלפנינו. ודרש הכפל דלה דלה דלית אחת דלה ולא יותר ונתברכו המים שבידו עד שהספיקו להשקות כל הצאן. ואף צאן הרועים מדכתיב וישק את צאנם משמע צאנם של כל הרועים אולם היפ"ת גרס דליה אחר דליה. כלו' שדלה כמה פעמים מטוב לבו ולא נתעצל בזה:
שאף צאן הרועים השקה. בשביל להטיל שלום ביניהם הטריח לעשוק בהשקאת צאנם ג"כ. כדאי' בויק"ר פ' ל"ד:
ומהו לנו. שאה"כ דלה לנו כיון שהיה גם טובת הרועים:
שאף לנו דלה. ויהיה לנו במקום אותנו [יפ"ת]. ואתיא כרבנן דלעיל דסברי שהשליכו אותן למים:
זה מבני בניו של יעקב. וז"ש ואיו כי הוא איש גדול המעלה מאד מזרע של יעקב שהמה היו הגדולים בארץ:
שהבאר מתברכת בשבילו. שהיו דחוקים למים ומשבא יעקב לחרן נתברכו המים בשבילו כדלעיל בב"ר פ' ס"ח וזו היא ברכת הבאר כי מן הבאר ההכא ישקו כל חרן [יפ"ת]:
שמא ישא אחת מכם. כדמסיים המדרש שהלשון של לחם מורה על לקיחת אשה. ואחז בלשון נקיה להורות על פשוטו ועל הנרמז בתוכו ג"כ [ת"נ]:
ודומה לו כי אם הלחם כו'. והתם דייק מדכתיב פעם אחד כי אם הלחם וגו' ופעם אחד כתיב ולא חשך ממני מאומה כי אם אותך באשר את אשתו משמע דהאי לחם אשה הוא [ת"נ]:

ולמה נקראת שמה צפורה. כי אם בשביל שרצתה אחריו כצפור. הוא גנאי שהנקבה רץ אחר הזכר. ואין נכון לכנות שם לצדיקים לגנאי. ויפ"ת כתב שצ"ל ד"א שטיהרה הבית וכן הוא בילקוט:

שטיהרה הבית כציפור. המטהר המצורע. וטהרת הבית היינו שכולם נתגיירו ע"י משה [יפ"ת]:

פסקה לג

ואין ויואל אלא לשון שבועה. כדאיתא בנדרים ס"ה ויאמר ה' אל משה במדין במדין נדרת לך התר נדרך במדין וע"ש ברש"י וכן וישב אל יתר חותנו שהלך להתיר שבועתו כדלקמן ודרש ויואל לשון אלה והוא מורכב מן רצון ושבועה ביחד. שאוסר א"ע ברצון להיות שמה:

יודע אני שיעקב כו'. דאל"כ מהיכי תיתי שיברח ממנו. אלא לפי שראה שהלך בדרכי יעקב כדלעיל. חשב שגם בזה ילך בדרך יעקב ויברח [ת"נ]:

קיבל עליו ללון. דאי לשון שבועה ה"ל למימר ויואל יתרו את משה כמו ויואל שאול את העם. לכן דרש שקאי על משה שנתרצה ללון לינת לילה אחת [ת"נ]:

שנאמר הואל נא ולין. יליף דרצון זה הוא רצון לינה מג"ש דהואל. ופי' לשבת ישיבת עראי ללון הלילה [יפ"ת]:

לשון התחלה. וכדאיתא באגדת שמואל פרק ט"ז כי הואיל ה' לעשות אתכם לו לעם אין הואלה אלא תחלה כמד"א [שמואל ב' ז'] ועתה הואל וברך את בית עבדך וגו'. ופירש ויואל משה לשבת את האיש להניח מעמלו [מלשון שבת וינפש] כי הוא קבל לרעות צאנו וכבר התחיל בדבר [יפ"ת]:

כיון שנשא בתו התחיל וקבל עליו כו'. שזה דכתיב ויתן לו את צפורה פירושו וכבר נתן לו ור"ל לא כמו שעשה לבן שלא נתן בתו ליעקב כי אם אחר עבודתו שלא האמין את יעקב. אבל יתרו נתן תחלה בתו למשה ואח"כ התחיל וקבל עליו לרעות את צאנו:

דרך הצדיקים כו'. כי להיותם צדיקים מזכירים הנסים להודות לה' כדמסיק:

והצליחו משם. משום שדרך העולם שלא להניח את הגר לשום פרנסה והצלחה ואעפ"כ הצליחו הקב"ה למשה:

פסקה לד

ימים של צער היו לפיכך קורא אותם רבים. ע"י שהיו ימים של צער שגם בלילה לא שכב לבם מעוני ומרוב עבודה והיו מעמידים אותם בקרות הגבר למלאכתן כדלעיל. לכן קראם ימים רבים שהקב"ה חשב להם לילות וימים [גבול בנימין]. וגם שהמצטער מרגיש

מאד בזמן ע"ד ולילות עמל מנו לי. ולכן מעט מהזמן יהיה בערכם רב. וע' בויק"ר פ' י"ט. ואסת"ר פ' ב' סי' א':

ימים רבים. וכדאי' ברבה שם תני רבי חייא ימים שנים רבים שלשה. ובתורת כהנים מסיים יכול שנים ושלשה הרי ה' וכי נאמר ימים ורבים והלא לא נא' אלא ימים רבים. הא כיצד ימים האלו יהיו מרובים על הב' וכמה הן הוי אומר ג'. וא"כ קשה וכי רבים הם אלא לפי שהן של צער קוראן רבים:

שנצטרע כו'. ונאנחו מפני גזירת שחיטת הילדים והא דכתיב מן העבודה י"ל שעד כאן לא היו נאחנים מן העבודה כי כאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ. אבל עתה שגזר עליהם לשחוט ילדיהם ולא ירבו וגם העבודה תהיה עליהם כמקודם לכן ויאנחו [ת"נ]:

אל נא תהי כמת. אהרן בקש על מרים שנצטרעה:

בשנת מות המלך עוזיהו. שנצטרע עוזיהו:

ק"ן **בערב** ק"ן **בבקר**. מסורת היתה בידם כך [ת"נ]:

כיון ששמעו ישראל כו'. ואע"פ שבגזרת כל הבן הילוד לא כן עשו שיותר מצטערים על הבנים המגודלים בנעוריהם מהתינוק שמבטן לקבר יובל:

ואין ויזעקו אלא קינה. בזה מביא ראיה ששחט בני ישראל והם קננו עליהם קינות [ת"נ] ודייק כן משום שאין דרך המצטער בעבודת פרך לצעוק בפה אלא להאנח במר נפש. ואם פירושו תפלה. ויזעקו אל ה' מב"ל [יפ"ת]:

אינו אומר זעקתם. כצ"ל כלשון דפתח ביה ויזעקו:

נאקת החללים. ואע"ג דהיינו ותעל שועתם. הכא לענין קבלת ה' דבריהם ולהצילם [יפ"ת]:

מתים ינאקו. המ"ם בשב"א. ודרש כמו מתים המ"ם בציר"י:

להנצל. מהגזירה הזו. לפי שהיו רשעים כדאי' ביחזקאל איש שקוצי עיניו לא השליכו וגו':

אלא בזכות אבות נגאלו. מצרה הזו כדקאמר שנעשה להם נס כו':

ונתרפא. זהו וידע אלהים שנעשה מודע וריע להם והצילם מגזירה זו:

פסקה לה

כמ"ד ראה ראיתי את עני כו'. דסתם ולא פירש כאן מה ראה ומה ידע להכי קאמר דילפינן ראיה דהכא מראיה דהתם. וידיעה דהכא מידיעה דהתם. ויהיה פירוש וירא אלהים החמס הנעשה יותר בגלוי. **וידע אלהים**. הנעשה בסתר כי העוני מורה על הגלוי כמ"א

למען ענותו בסבלותם וידיעת המכאוב הוא הנסתר וכדפי' הראב"ע מכאוביו המכאובים שבלבו [יפ"ת]:

ד"א וירא אלהים שלא היה בידם מע"ט. ולפ"ז יהיה וירא לשון התבוננות. כמו וירא בלק. שהתבונן במעשיהם וידע שאין בהם מעשים טובים [ת"נ]. וא"ת תיפוק ליה שהיה בידם מעשים רעים שהיו עובדים לאלהי מצרים כדלעיל בסימן הקודם וי"ל שע"י רוב העני כאומרו תכבד העבודה נתכפר עונם [יפ"ת]:

סימן התחתון. ב' שערות. והעליון שדים נכונו והם צמל בוחל כדאיתא ביבמות:

אלא מהו שדים נכונו כו'. והשתא ניחא שהקדים שדים נכונו לפי שקודם הגעת הקץ הכין ה' הגואלים:

דכתיב שני שדיך. וקרי להו שדים ותאמי צביה מהטעמים דאיתא בחזית ע"ש:

ושערך צמח הגיע הקץ. אפשר שר"ל כמו אמה העבריה שוצאה בסימני נערות בהבאת ב' שערות:

לכך נאמר וירא אלהים שאין בידם מעשים ליגאל בהן. וידע אלהים ידע. כצ"ל:

פסקה לו

למען שמו בעבור הברית. כצ"ל [יפ"ת] ורצה לומר למען שמו בעבור קדושת שמו לבלתי החל לעיני מצרים. וגם בעבור הברית שכרת לאבות וברית אבות לבנים זכר אע"פ שאינם ראויין. וס"ל שוידע אלהים כולל שניהם. כי אלהים ר"ל שם האלהים. וגם ר"ל הברית שכתוב בו ויזכור אלהים את בריתו. והביא ראיה לענין הברית מויזכור אלהים את בריתו. ולענין שמו ממ"ש יחזקאל ואעש למען שמי:

ד"א וירא אלהים כו'. שראה שהן עתידין להמרות על ים סוף כו' וידע כו' זה אלי. שהראיה הוא הבטה על תחילת הדבר והידיעה על סוף הדבר. והנה בתחלה כשראו את המצרים צעקו ופחדו ולא בטחו בה'. עד שהשיגו באחרית רוה"ק עד שהכירו אמיתת ה' ואמרו זה אלי כמאחז"ל שכל אחד היה מראה באצבע זה אלי. והענין בכללו כי היו טובים בעצמותם אך רעים במקרה. ולעת יתעוררו לטוב אז יתחזקו בזה עד שיגיעו למעלה גדולה ורמה מאד וזהו שאמר שאע"פ שיראה שימרו על ים סוף. ידע מה שעתידים לומר זה אלי ואנוהו. וזה יכפר בעד זה:

ראה שעתידין לומר אלה כו' להקדים כו'. שהמעשים הטובים לבד יוחסו לידיעה שכלית ע"ד כי יודע ה' דרך צדיקים. אבל הרעים רחוקים מאתו יתברך ולא יאמר בהם רק לשון ראיה לרמז שלא נעלמו מעיניו לבד [יפ"ת]:

ורבנן אמרי וירא אלהים שעשו תשובה כו'. שענין הראיה הוא הדבר הנראה בחוש. והידיעה הוא מצד הכרה בדבר שאינו נראה לחוש. וזהו מכונה ע"ד הדוגמא אצלו יתב' שעל העושים תשובה בפועל מכונה ראייה. ועל המהרהרים בלב הבלתי נראה לעין נופל רק הידיעה:

דכתיב התאנה חנטה פגיה. דישראל נמשלו לתאנים כדאי' בב"ר פ' מ"ו. וקמפרש פגיה על הרשעים שהם כפגים ונותנים טעם לפגם. ופי' חנטה שלבלבו התשובה. והגפנים סמדר הם הבינונים שהם כסמדר שמוכנים לבשול. נתנו ריח התשובה [יפ"ת]:

שאפילו אחד בחבירו לא היה יודע. לפי שלא היו עושין תשובה. אלא היו מהרהרים בתשובה:

ואע"פ שעשו תשובה כו'. והא ראיה שלא תלה הכתוב אלא בזכות אבות שנאמר ויזכור את בריתו וגו':

שהשפילו עצמן לעשות תשובה. שעיקר התשובה הוא ההכנעה לפני ה' בלב נשבר:

ויקח משה חצי הדם. וסיפיה דקרא וישם באגנות (ואגנות הוא כלי שמקבלין בו הדם) ואגנות וסף דהכא חדא מילתא היא [ת"נ]:

שאברהם גדול לגרים. פי' שהיה ראש לגרים המקרבים עצמם תחת כנפי השכינה. וישראל במצרים שעשו תשובה ג"כ קירבו עצמם תחת כנפי השכינה [ת"נ]:

פרישות שביניהם. זו פרישות דרך ארץ כדאי' בהאגדה. ובת"נ פי' שראה צדיקים ופרושים שביניהם:

ידע שקרב הזמן. אבל ישראל לא ידעו פשט מאמרו של ד' מאות שנה. והקב"ה ידע שאין זה אלא מלידת יצחק:

ידע שקרב הזמן. שזהו בחינת הידיעה שיודע ומתבונן שעתה מתחיל העת:

ונגלה על משה להודיעו. דרש וידע שהודיעו למשה כמ"ש [תהלים ק"ג] יודיע דרכיו למשה. ור"ל שהודיעו שקרב קץ הגאולה [ת"נ]:

כשהיה רועה. כלו' כשהיה בשדה והיה מתבודד בינו לבין עצמו. שאז נקל לחול עליו הנבואה. ולכן כתיב אח"כ ומשה היה רועה ואז וירא אליו ה':

פרק ב

פסקה א

הה"ד יודיע דרכיו למשה כו'. ומשה היה רועה משמע שהוא דבוק אל הקודם. ולהכי בעי לפרושי על היותו בידיעת הקץ. וה"ק קרא ויודיע [ר"ל שתיבת וידע קרי ביה ויודיע]

אלהים למשה. ומשה היה רועה ר"ל הודיע למשה כשמשה היה רועה. ומייתי סמך מהכא דכתיב הודעה על דרך הקץ כדמפרש ואזיל [יפ"ת]:

אבל מדותיו ועלילותיו של הקב"ה רחמניות הן. כלומר עלילות דכתיב גבי הקב"ה אין פרושן כמו פירוש עלילות דכתיבי גבי בו"ד:

שנאמר רחום וחנון ה'. הוא פסוק שני שלאחר פסוק יודיע וכו' ומסתמא אדלעיל קאי:

ואותן מדות הודיע למשה. לפרושי פסוק יודיע דרכיו למשה קאתי:

יודיע דרכיו למשה. שהודיע דרך הקץ למשה. הוא כמו ד"א. והוא שהודיע דרך הקץ למשה שנאמר ומשה היה רועה וכמו שפירשתי לעיל:

כדי שיספרו ישראל כו'. ולכן אמר לבני ישראל עלילותיו:

תספר באזני בנך. וסיפיה דקרא את אשר התעללתי במצרים וגו' [יפ"ת]:

שריחם על ישראל ולא נגעו בהם המכות. שגם ישראל היו ראויים להמכות אלא שה' ריחם עליהם כדלקמן פ' י"א ושמתי פדות בין עמי מלמד שהיו ישראל ראוין ללקות בזו המכה ונתן הקב"ה פדיונם המצריים:

ולא נגעו בהם. אפילו בנגיעה בעלמא:

שהאריך אף עמהם. שאף שהיו ישראל עובדי אלילים ומגדלי בלורית במצרים:

שהוא מטה כלפי חסד. קאי על סייה דקרא ורב חסד ומפרש שהוא מטה כלפי חסד. ואפשר שכך צ"ל בפנים המדרש ארך אפים שהאריך אף עמהם. ורב חסד שהוא מטה כלפי חסד:

פסקה ב

הה"ד ה' [בלא ו'] **בהיכל קדשו. א"ר שמואל בר נחמן עד שלא חרב בהמ"ק היתה שכינה שורה בתוכו שנאמר ה' בהיכל קדשו. ומשחרב בהמ"ק נסתלקה השכינה לשמים שנאמר ה' בשמים כסאו**. כצ"ל. וכן הוא בשוח"ט מזמור י"א שהפסוק הזה נכתב שם. וע' בילקוט מלכים א' ט' רמז קצ"ה:

עד שלא חרב בהמ"ק כו'. דאל"כ יהיה רישא וסיפא סותרין אהדדי דמתחלה אמר ה' בהיכל קדשו ולבסוף אמר ה' בשמים כסאו ולא בהיכל:

היתה השכינה שורה בתוכו כו'. אף שידוע שהשכינה בכל מקום. ומצדה אין לה מקום. עכ"ז ההבדל מצד המקבל. ועיין ביפ"ת:

ומשחרב בהמ"ק כו'. הכוונה כי בין שהיא למטה ובין כשהיא למעלה השגחתו כוללת בעולם ועיניו יחזו וגו':

ר"א אומר לא זזה כו'. ר"א מפרש ה' בשמים כסאו שנראה כמסלק שכינתו לשמים. וה"ק קרא אע"פ שנראה כמסלק שכינתו לשמים עכ"ז עיניו יחזו וגו' וע' בשוח"ט מזמור י"א: **שנאמר והיו עיני ולבי**. פי' השגחתי ורצוני. כי העין מושאל על ההשגחה. והלב על הרצון:

מהר קדשו סלה. משמע אפילו שהוא הר הוא בקדושתו סלה. וז"ש אע"פ שהוא חרב כו':

מכותל מערבי. שלא נחרבה לעולם כדאיתא באיכה רבתי:

וכתיב עיניו יחזו. ה"ק אע"פ שנראה ששכינתו בשמים לעולם היא למטה ועיקרה בבני אדם. והיינו שהשכינה בהיכל כדר' אליעזר. **וז"ש ר' ינאי אע"פ ששכינתו בשמים**. שנראה שהיא בשמים וכדמסיים שהוא נראה כמסלק שכינתו [יפ"ת]:

משל למלך כו'. כשם שמשגיח המלך על פועלים המתכשרים במלאכה ועל המתעצלים. ואינו די שאינו נותן שכר למתעצלים אלא אף נותן אותם בדימוס. כך הקב"ה נותן ג"ע לצדיקים וגהינם לרשעים. ולכך אמר עיניו יחזו על רשעים. ועפעפיו יבחנו בני אדם על הצדיקים [ת"נ]:

ובנה בו מגדל גבוה. ובנמשל הוא בית המקדש גבוה מאה אמה:

ינתן בדימוס. פי' בבית האסורים:

הרי ג"ע לפניו. משום שהשכר מוחש וכאילו עומד לפניו. כי אפילו בעוה"ז יש לו חלק ממנו שאוכל פירות בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב משא"כ בעונש [יפ"ת]:

ולמי בוחן. כלומר על מי קאי עפעפיו יבחנו. אצדיקים או ארשעים. וקאמר דרישא קאי על הרשעים וסיפא על צדיקים שנא' ה' צדיק יבחן:

ובמה בוחנו. אם ראוי להיות מנהיג הדור. **בוחנו במרעה הצאן**. כי הוא הנהגת בעלי חיים והוא למטה מהנהגת המדינה. וזאת הבחינה לתועלת המנוסה שירגיל עצמו בנאמנות ההנהגה ההיא. ויעלה להנהגת בני אדם [יפ"ת]:

כמו ויכלא הגשם. אע"פ שפשוטו למגדרות צאן או עדרי צאן. וחבירו גזר ממכלא צאן. דרשו כן מטעם הכפל דמכלאות צאן ומאחר עלות:

מי שהוא יודע כו'. ר"ל כי ראוי למנהיג להצדיק את הדין לכל אחד להציל עשוק מיד עושקו כאומר לא תכיר פנים לא תגורו מפני איש:

הה"ד מאחר עלות הביאו. עלות הן המניקות וההרות שהרועה מנהיגן לאט לאט. כאומר הצאן והבקר עלות עלי. ור"ל שכמו שהיה מנהל הצאן ברחמים לכן היה הגון להנהיג את ישראל בחסד וברחמים:

במדבר. שאין מים נמצאים:

לחסוח. פירוש יער חורש קטן ויכול שם לתפשו. או אפשר שצ"ל להסנה. וכן צריך להיות אח"ז ג"כ:

הרכיבו על כתפו. כמ"ש [ישעיה מ'] ובחיקו ישא עלות ינהל:

פסקה ג

הה"ד כל אמרת אלוה צרופה. דעת האגדה הקודמת הבחינה בצאן היתה לענין סדר ההנהגה ולדעת האגדה הזו היתה להרחקת הגזל [יפ"ת]:

הה"ד כל אמרת כו'. דריש אמרת לשון גדולה מגזרת את ה' האמרת וה' האמירך [דברים כ"ו] שאין ה' נותן גדולה עד שמצרף ובודק האדם. כי לא יתן מגנו וקרן ישעו דהיינו גדולה ומלכות אלא להחוסים בו [יפ"ת]:

עד שבודקו בדבר קטן. ונסיון זה לתועלת הרואים כי יראו כי לא יתן הגדולה אלא להגון לה:

בדבר קטן. פי' בחטא קטן כי הזהירות מהגדול אינו כ"כ ראיה כנזהר אפילו מהקטן:

שנאמר נחית כצאן עמך. פי' שכמו שנחיית הצאן ע"י משה כן היה נחייתם ע"י אהרן:

פסקה ד

ד"א ומשה היה רועה כל מי כו'. דמה היה חסר אם היה כתוב ומשה רועה את צאן יתרו. וקאמר דאצטריך למימר שהיה מתוקן לכך מתחלת ברייתו:

האדם היה מתוקנת כו'. ר"ל לא שאילולא חטא אדה"ר היה חי. אלא מתחלת הבריאה היתה המיתה מתוקנת. ומה שנגזרה בחטא אדם עלילה היתה. ועיין בב"ר פ"ט:

מתוקנת היתה המיתה לבא לעולם. ר"ל שמתחלה רצה הקב"ה לגזור מיתה על כל באי עולם מפני שטובה לשלמות האדם בין מצד הרשעים המכעיסים תמיד שאילולא המות לא היה להם תקומה. ועתה ע"י המות ישבת גאון רשעתם ויוסרו בחטאתם. ואם מצד הצדיקים שיזכו להצלחת העוה"ב במיתה. אך מחמת שלכאורה המות הוא רע לכן המתין הקב"ה עד שחטא אדה"ר למען יכירו הכל שראוי המות לבא:

והנחש היה ערום שהיה מתוקן לפורעניות. ר"ל שמתחלה רצה ה' לברא אותו כמו שהיה בסופו כדי שלא יוכל לחטא. אלא שהמתין הקב"ה עד שחטא כדי שיכירו שראוי לכך:

בנח כו' מתוקן לגאולה. ובב"ר פ"ל אי' מתוקן לנס. ופי' שהיה הגון לעשות לו נס. וכן יוסף היה מתוקן לפרנסה ולא לצורך השעה שלא היה טוב ממנו. וכן משה מתוקן לגאול ולא לצורך השעה שלא נמצא טוב ממנו. וכן מרדכי ולא לצורך השעה הוא שנעשה ההצלה על ידו שלא היה בדורו טוב ממנו:

למה היה רודף למדבר. שאחר המדבר משמע שהיה להוט ורודף תמיד אחר המדבר אף בעת שלא היה עם הצאן דאל"כ מאי אחר:

לפי שראה. ברוח הקודש:

שישראל נתעלו מן המדבר. ולכך היה המדבר חביב עליו ורודף אחריו תמיד:

מי זאת עולה מן המדבר. שדרשו בשה"ש שם ובתנחומא כאן עילויה מן המדבר שמפרש עולה לשון מעלה:

ומלכות. שהיה משה מלך שנא' ויהי בישורון מלך וגו':

אמר הקב"ה כו'. דרש וינהג את הצאן שרמז לישראל הנקראים צאן [כדכתיב ואתנה צאני] אחר זכותו של המדבר זה אברהם שדבר עמו הקב"ה בין הבתרים. ובא להורות שכשם שעיקר השעבוד בא בשביל אברהם שאמר במה אדע וגו'. כן עיקר גאולתם היתה בזכותו:

שנא' ומדברך נאוה. הרי שלשון מדבר נופל על הדבור:

ואמר ר' לוי. אמר ר' לוי כצ"ל בלא וי"ו [ת"נ]:

סימן זה לך כו'. שהקב"ה רמז לו בהנהגת הצאן למדבר שינהג את ישראל למדבר ועד פה יבא ולא יותר וממדבר הוא עתיד להחזירן. כי בקבוץ גליות יתקבצו אל המדבר מקום קבורת משה כדכתיב הנה אנכי מפתיה והולכתיה המדבר וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים וגו'. וע' בדברים רבה פ"ב:

שצפה שהוא עתיד להחריב. ויהיה רמז וינהג את הצאן אחר המדבר שיכניס ישראל לארץ ישראל [כי משה הוא משיח כמ"ש בזוהר] לאחר שיחריב חיל גוג כמדבר:

בישרו שישראל הקרויין צאן ימותו במדבר. ר"ל שהבשורה היתה שרק הגדולים הנקראים צאן ימותו במדבר. אבל בניהם שהם הקטנים בערכם שנקראו גדיים יכנסו לארץ. והיינו דמייתי מצאי לך בעקבי הצאן שקרי לאבות צאן. ויהיה רמז אחר המדבר ולא יותר משום שימותו במדבר:

אמר לו הקב"ה הגידה כצ"ל. וכן הוא בדפוסים ישנים:

כמה חיות כו'. כדאי' בחזית בארוכה ע"ש:

ריכוכין. הם מיני לחמניות רכוכין בשמן. והמעריך כתב בס' כתיבת יד גרסי' ריקוחין. וכן עיקר. כי לפי שהמעוברות נפשן קצה בלחם ומואסות התבשילין הן צריכות מרקחות עכ"ל:

השיבו הקב"ה אם לא תדעי כו'. כלו' עיקר התשובה היא מה שאתה שואלני על המניקות והמעוברות שבהן ועיקר דאגתך על הבנים ולא על האבות. ואדרבה היפך הוא כי האבות ימותו. והגדיים אלו הבנים יכנסו לארץ ישראל. כמ"ש וטפכם אשר אמרתם לבז יהיה

הם ירשו את הארץ. וז"ש לו אם לא תדעי לך. אם לא שמת אל לבך אל הנרמז. סופך לידע. ודריש מלת תדעי כאילו היא כתובה ב' פעמים אם לא תדעי תדעי. ר"ל אם לא תדעי עכשיו תדעי לבסוף:

צאי לך בעקבי הצאן כלו' הצאן והגדיים אתה רועה והאבות ימותו במדבר. כצ"ל. ור"ל דמדכתיב צאן וגדיים שמעינן שירעו האבות שהם הצאן והבנים שהם כגדיים. ומדאמר בעקבי הצאן משמע שימותו במדבר כי הוא יראה סופם. ומדכתיב על משכנות הרועים משמע שלא ירעם אלא בארץ סיחון ועוג. וקורא לארצם משכנות הרועים כי ארצם היתה ארץ מרעה ומשכנות רועים [יד"מ]:

שלא תכנס משם והלאה. דייק על משכנות הרועים ותו לא. דאל"כ מאי אתא לאשמועינן:

הרי אלהים הר בשן הר גבנונים. פסוק הוא תהלים ס"ח. וכאן כתיב הר האלהים חורבה. וחורב הוא סיני כמ"ש [דברים ד'] יום אשר עמדת וגו' בחורב:

ששם קבלו כו'. ואע"פ שעדיין לא קבלו אין קושיא שבעת כתיבת התורה כבר היתה הקבלה. או שנקרא ע"ש העתיד. וע' במדב"ר פ"א דורש שמות אלו בטעמים אחרים. וע' שבת פרק ר"ע. ולקמן סוף פ' נ"א חושב רק שלשה. שאין חושב שם כי אם הכתובים בתורה ולא שבתהלים:

בשיניו. קרי ביה הר בשן הבי"ת לשימוש:

נקי כגבינה. הוא הטעם שאמר שם במדב"ר פ"א שפסל כל ההרים. והיינו שלא היה עליו עכו"ם. כמו הגבינה שנתמצה ממנה כל הפסולת שבחלב:

ומ"ש נקיים מכל מום. הוא טעם ב' לשם גבנונים. והיינו שנקרא כן ע"ש ישראל שקבלו התורה מעליו ונתרפאו כל הבעלי מומין שבאותו המעמד:

רשות להרוג בחרב. וה"ה סקילה ושארי מיתות. כי שם נאמרו העונשים מי חייב מיתה כגון מות יומת הרוצח. מות יומת הנואפת. ואע"פ שלא נענשו על התורה עד שנשנית באהל מועד כדלקמן בויק"ר פ"א. מכיון דתחלת מאמר העונשין היה בסיני נתיחסו אליו:

איפופסין. פי' גזר דין שלהם על שלא רצו לקבלה:

מחורב יחרבו. כפל לשון דריש:

ירדה שנאה. על שלא רצו לקבלה:

פסקה ה

הה"ד אני ישנה. מייתי אסמכתא מהאי קרא דדרשינן תמתי מה התאומים הללו כו' כך עמו אנכי בצרה:

מן המצות. מחמת טרדת הפרנסה. מ"מ הלב שלם עם ה' וחפץ לעשותן:
ולבי ער לעשותן. **פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי תמתי בסיני**. כצ"ל:
תמתי בסיני שנתממו עמי כו'. שכן גדר התמים שאין בו רעיון מאומה. ועושה הדבר המצווה אף שלא ידע סבתה. ולכן אמרו נעשה. ונשמע אח"כ סבתה וטעמיה:
מה התומים הללו. דרש תמתי כמו תאומתי:
חבירו מרגיש. היינו כשהן עדיין בבטן. עוד י"ל שכוונתם על הנולדים תאומים יחד צמודים ודבוקים העור והבשר שלהם צלע לצלע. וכמו שהובא במעשה טוביה. והם שמרגישים כל אחד מה שמרגיש חברו. וכן דבוקנו בו יתב' דיבוק עצמי. כל רגע:
אינם קוראים אלא להקב"ה. והוא מענין רישי' דכתיב יקראני ואענהו:
אינם קוראים אלא להקב"ה. ולא קוראים למלאכים. אלא יקראו לה' ממש:
ואומר בכל צרתם לו צער. אפירושא קמא דעמו אנכי בצרה קאי:
זה מיכאל. מכיון דמיד נגלית השכינה כדכתיב ויקרא אליו אלהים וכ"מ שמיכאל נראה השכינה שם כדבסמוך. ור' חנינא מצי סבר שפעמים תגלה השכינה ע"י גבריאל. ומה שהזקיקו לומר זה גבריאל משום דהוא שר של אש. ומכיון דנגלה בלבת אש היינו גבריאל. ור"י ס"ל דלבת אש היינו אור השכינה ולא כמין אש ממש:
שם רבינו. שר"י הארוך לא היה פורש ממנו וכיון שרואין את ר' יוסי הארוך מסתמא שבא עם רבינו רק שהוא צנוע ואינו נראה. אף כאן משום שמיכאל תמיד עם השכינה וכיון שנראה וודאי שגם השכינה כאן והוא לא ראה אלא את המלאך כי לא הכין דעתו לנבואה. וכאשר כיוון לבו וסר לראות נתגלה עליו מראה השכינה ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה:
מהו אליו. לו ה"ל למימר. **אלא מלמד כו'** וכדפרש"י וידבר ה' אליו למעוטי אהרן. מדלא כתיב לו:
בלבת אש ללבבו. מדלא קאמר בלהבת נדרש מלשון לבבתיני. ובדרך הפשט ג"כ פי' הראב"ע מלשון לב כי כן מצינו מה אמולה לבתך. ופי' ללבבו לחזק לבו:
ויראה אותן אשות ולא יירא מהם. כאשר היתה לישראל כאומר וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק:
משני חלקים של סנה. וזה היה להגדיל הפלא כי מלבד מה שאיננו אוכל הפליא שלא היה בוער בכולו. וזו היא עיקר תמיהתו כאומר מדוע לא יבער הסנה:
מה ראה הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה. דמסתמא בהר יש כמה אילנות **שאל כו' מה ראה הקב"ה לדבר עם משה מתוך הסנה כו'**. כתב בנחל קדומים (שמות ב' י"ג) וז"ל מפי הרב המובהק הישיש כמהר"ר ברוך דאני ז"ל שמעתי ביאור זה המדרש.

דכל מקום שאומר שאל ההוא נכרי סימנא מילתא שאותו הנכרי שרוצה לשאול היה דעתו לומר שח"ו יש שתי רשויות. וידוע מאחז"ל דאמר נעשה אדם ללמד ענוה והרוצה לטעות יטעה. וזה כוונת הנכרי מ"ט נגלה בסנה להורות ענוה. כלומר ואמאי הוצרך לזה. הא כבר נודע ענוה מנעשה אדם. אלא ודאי מהכא נילף מינה ענוה. ונעשה אדם כפשוטו. **והשיבו אילו מתוך חרוב או מתוך שקמה היה נגלה למשה**. שהם גבוהים משאר אילנות. **כך היית שואלני**. ר"ל היית יכול לשאול מעין דוגמא לשאלתך שיש שתי רשויות. שהיית יכול לשואלני כיון דגלה על אילנות גבוהות ש"מ שאין ה' חפץ בענוה. וא"כ נעשה אדם אינו משום ענוה כי אין דרכו בענוה כיון שנגלה על אילן גבוה ולא על נמוך. ומסתמא נעשה אדם כפשוטו שיש ב' רשויות ח"ו. **אלא אעפ"כ להוציאך חלק אי אפשר כו'** וא"כ הוא לימוד אחר ולעולם נעשה אדם משום ענוה:

כך היית שואלני. וא"ת המדרש דלעיל נותן טעם למה מן הקוצים על שם עמו אנכי בצרה. והכוונה מה הגידה לנו התורה בזה באיזו אילן נתגלה לו ומאי נפקותא איכא בזה. אבל האי נכרי שאל על המעשה מה ראה הקב"ה כו'. ולפי ששאל על המעשה לכן אמר לו אילו מתוך חרוב או שקמה כו' [ת"נ]:

כך היית שואלני. ולכן אין צריך לתת טעם דהמעשה כך היה. מ"מ שלא להוציאך חלק בלי שום טעם א"א. מחמת שאתה תפסת לקושיא גדולה וחזקה. שיש לתת טעם לדבר להראות שאין מקום פנוי בלא שכינה כו' אלא שלא ניתן רשות לעין לראות:

אפילו סנה. שהוא מקום צר ושפל:

בלבת אש בתחלה לא ירד כו'. דבתחלה כתיב בלבת אש מתוך הסנה ולבסוף כתיב ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ולא הזכיר בלבת אש. לכן אמר בתחלה לא ירד אלא מלאך אחד שהיה ממוצע בין משה להקב"ה כמו הלב שהוא באמצע הגוף:

היו ישראל שפלים וירודים במצרים. ר"ל שהיו באים לתכלית השפלות עד שאין למטה מהם לכך הוצרך הקב"ה למהר ולקרב את הקץ. **לפיכך נגלה עליהם הקב"ה וגאלם**. שנאמר וארד להצילו מיד מצרים. שתרגומו ואיתגליתי. ופירושו מה שנגלה על ההר באש:

קשה מכל האילנות. מזיק ומצער שהוא קוצים:

כך היה שעבוד מצרים קשה לפני המקום. מצד ישראל שלא היו ראויין לגאולה ולצאת משם בשלום מצד מיעוט זכיותם ורוב עונות אלמלא שהקב"ה עזרם ביד חזקה ובזרוע נטויה:

היו חוזרין וכובשין אותם בבנין. פי' אחרי שהיו מתים בנהר מוציאים אותם וכובשים אותם בבנין. עוד יש לפרש שאם לא היו משלימין מנין הלבנים היו נוטלים בניהם הנולדים להם קודם הגזירה ומשקען וכובשין אותם בבנין:

משל לא' שנטל מקל כו' וז"ש כי ידעתי את מכאוביו. פי' שגם אני מרגיש בצערן. ועל כן השרה שכינתו בסנה משום עמו אנכי בצרה:

עושין אותו גדר לגנה. שלא יהיו בוקעים בו וישחיתוהו. כן ישראל גדר לעולם שאינו מתקיים אלא בזכותן כדאיתא בב"ר פ' ל"ג הצדיקים נכבשים על הפורעניות שלא יצא כו':

מה הסנה הזה גדל על כל מים כו'. ר"ל כשם שהמים מגדלים את הסנה כך ישראל נתגדלו ע"י מים התורה שנאמר הוי כל צמא לכו למים:

קוצין ועושה ורדין. כי טובתו רבה שהוא מריח יותר מכל עץ. וכן רעתו רבה שיש בו קוצים. כך ישראל מטבעם אם הם טובים הם טובים מאד. וההיפך רע ומכאיב מאד. כי כח זריזותם כל אחד או לתכלית הטוב או להפכו ח"ו:

כשאדם מכניס ידו לתוכו אינו מרגיש. לפי שקוצים כולן כפופין למטה. אבל כשמבקש להוציא הקוצין תופסין ידו ואין מניחין להוציאה וידו מסתרטת:

כך כשירדו ישראל כו'. במדרש אבכיר פירש הנמשל שהמצרים קבלו בתחלה לישראל בסבר פנים יפות וכשבקשו לצאת לא הניחום. ולפ"ז הסנה משל למצרים והיד והעוף הוא ישראל ואברהם:

כך כשירד אברהם כו'. טעם רמז הענין של אברהם כאן לומר כמקרה הזה יקרה למצרים עם ישראל שאע"פ שכשציערו לישראל היה כישן ה' ולא פקד עליהם ולכן לא הרגישה בהם בריה. מ"מ בצאתן ידין בהם כדי רשעתם. כי מה שאירע לאברהם ככל זה אירע לבניו כדאי' בב"ר פ"מ:

עלה אחת. בחד קינא:

הדס עושה שלש. כלו' היותר מרובה בעלים ההדס שנקרא עץ עבות ואפ"ה אינו עושה אלא שלשה. אבל הסנה כולו ה' עלין:

אלא בזכות כו'. שלא היה בידם מעשים טובים להגאל בהם כדלעיל פ"א. ולא פליגא הא אמאי דקאמר התם למען שמו. דהא והא גרמי:

שיחיה ק"כ שנה. וכמו שהסנה בוער באש ואינו אוכל כך לא ייבש חומו הטבעי עד ק"כ שנה. ולא יתקרב מיתתו בעבור טורח צבור ולא יתיירא מלקבל עליו טורח הצבור:

מעלה לולבין. לבת אש דריש ליה לשון לולבין וכן נמצא בערוך ערך לולב האוכל כו' ולולבי גפנים כו' פי' לולבין הפרחים שעולין בשורש האילן וי"א לב האילן עכ"ל:
ושורפת ואינה אוכלת. פי' שדולקת בעצמה אע"פ שאינה נאחזת בדבר אחר כאומרו והנה הסנה בוער באש וגו' ר"ל אע"פ שהאש בערה בסנה לא נחסר מהסנה כלום כי האש לא היה נתפס בו כלל ומאליו היה בוער בו. משא"כ האש של מטה שאינו דולק ושורף כי אם אחר שנתפס ונאחז בעצים:
והיא שחורה. פי' שאינה אדומה ממש אלא נוטה לשחרות כלהב הפנימי שבלהבת אש של מטה:
שמא יהיו המצרים מכלין את ישראל. ואע"פ שעכשיו שולחו לגאלם מכיון דבתוך זמן שהוא הולך ובא תכבד העבודה עליהם עד שאמר למה הרעות לעם הזה כו'. היה אפשר שיחשוב משה שיכלום המצרים ולא יגאלו:
ולא היה מבקש ליבטל. כי חשב שהדבור מאיזה אדם ולא הבין מדעתו שהיה ענין אלהים ולכן לא רצה ליבטל ממלאכתו רעיית הצאן שנמצא עושה מלאכתו רמיה:
הראה לו אותו דבר. חדש ומשונה מן הטבע כדי שיהפוך פניו כו':
שכן אתה מוצא בתחלה וירא כו'. כצ"ל בתחלה וירא מלאך ה' אליו ולא הלך משה וכיון שראה אותה דבר נפלא מאד ביטל ממלאכתו וכו'. ור"ל דהכתוב מדבר משני עניינים. א' וירא מלאך ה' בלבת אש. ב' והנה הסנה בוער באש ואיננו אוכל. ומדאמר אחר זה אסורה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע כו'. דייק ממלת הזה שבא למעט ענין הראשון שהוא מראות המלאך שאותה לא סר לראות כלל מפני ביטול מלאכתו ורק לראות דבר חדוש ונפלא כזה אז סר לראות:

פסקה 1

ה' פסיעות. דורש הה"א שבמלת אסורה שרומז לה' פסיעות של ההסרה. ובתנחומא גרס ג' פסיעות וע"ש מ"ש והיפ"ת גרס גם כאן שלש פסיעות:
שנא' וירא ה' כי סר לראות. דממלת לראות משמע דאין ההסרה רק הפיכת הפנים הנהוגה להבטה בעלמא:
כיון שהביט בו הקב"ה. נראה לי לגרוס כיון שהביט בו אמר הקב"ה כו'. והאי כיון שהביט קאי אמשה שסר לראות. וכן אי' בתנחומא רשב"ל אמר לא פסע אלא לצווארו עקם א"ל הקב"ה נצטערת לראות חייך כדאי אתה שאגלה עליך מיד ויקרא אליו ה' וכו'. ור"ל כיון שהביט בו רק בהבטה ולא הציץ בו ולא הלך אל המראה הזה מתוך נאמנות גדול שלא לבטל. לכך אמר נאה זה לראות את ישראל. וכן הוא הפירוש בתנחומא הנ"ל:

אמר ר' יצחק מהו כו'. מפרש מלת סר מלשון עצבון רוח. וחזר על משה שהיה סר וזעף לראות בצערן של ישראל:

מיד ויקרא כו'. ודבר אליו שיקבל עליו להיות רועה ישראל:

יש בו פסיק. בין תיבה לתיבה עומד מקל להפסיק:

וקורא פלוני פלוני. מבלי הבדלה והפסק בנתים מרוב צערו. וכן כביכול ה' מצטער בצער ישראל והיה ממהר לקרוא למשה שישא משאם ויגאלם:

עם כל הנביאים הפסיק כו'. כי רוח הקודש ששורה על הנביאים אינה שורה אלא במשקל. יש שמתנבא ספר אחד ויש שנים כדאיתא בויק"ר פ' ט"ו. ולכן הפסיק הדבור מהם. אבל משה רבינו היה ה' מדבר עמו עד יום מותו:

לשון חבה לשון זירוז. כפל השם הוא לשון חבה שע"י שחביב הוא לו מעלהו על שפתו פעמים. גם כן הוא לשון זירוז כי כשיקרא האדם במהירות למהר להזדרז בדבר יכפל שמו בקריאה התכופה. וע' בב"ר פ' נ"ו. ובמד"ר פ' י"ד. ואגד"ש פ"ט:

אבל אברהם. שלמד כל התורה כדאי' בב"ר פ' מ"ד ובתנחומא ריש סדר לך לך:

שלמד יותר ממני. לפי שאברהם למד מעצמו. ויצחק קבל מאברהם ועוד הוסיף מדיליה [ת"נ]. והיפ"ת פי' שלמד יותר ממני היינו פלפול וטעמי הדברים:

ששימש יותר ממני. כדאמר בב"ר פ' ס"ח כל י"ד שנה שהיה בבית עבר לא שכב וגדולה שימושה של תורה יותר מלימודה. ודקדק בלשונו לומר יותר ממני דיצחק נמי שימש את שם ועבר כדאי' לעיל בב"ר וישב אברהם אל נעריו ויצחק היכן היה ר"ב בש"ר דתמן שלחו אצל שם ללמוד ממנו תורה לכך אמר ששימש יותר שהוא היה אצלם עד בן פ"ד שנה וכמו שכתבתי לעיל:

שלמדה מפי הקב"ה. ואינו דומה שומע מפי הרב לשומע מפי התלמיד. אבל האבות קבלו תורה מקבלת שם ועבר:

הוא בשני עולמות. בעוה"ז ובעוה"ב. ועי' בב"ר פ"ל:

הנני לכהונה כו'. שלפי שהנני לשון זימון כדפרש"י. פירשו בזה שהתקין עצמו לעבודת שמים במאד מאד. ולפי שהעבודה המופלגת היא כהונה גדולה אשר בה טורח גדול. וכן המלכות להנהיג הצבור אשר בו טורח מרובה לכך אמר שבמאמר הנני רמז לשני עבודות גדולות אלו. או י"ל דנלמד מדאמר הקב"ה אל תקרב הלום לכהונה ומלכות ש"מ דהוא ביקש ואמר הנני לכהונה ולמלכות:

בקש משה שיעמדו ממנו כהנים ומלכים. שמה שאמר הנני לכהונה ומלכות לאו על עצמו. כי מזה לא נדחה אלא על בניו הוא שהיה מבקש. וזהו שלא ניתן לו. **וזהו שאמר**

כלו' ולא יהיו בניך מקריבים. הוא הוספת איזה מעיין שפירש כן על מלות אל תקרב מלשון הקרבת קרבנות ולא לשון הגשה כפשוטו אבל בב"ר פ' נ"ה גריס א"ל אל תקרב הלום ואין קרב אלא כהונה שנאמר והזר הקרב יומת. וזה מוכרח שהוא לשון הקרבת קרבן כי על ההגשה בלבד אין חיוב מיחה כלל:

שכבר מתוקנת. משמת ימי בראשית והא דאי' לקמן פ"ג ויחר אף ה' במשה. שניטלה כהונה מן משה וניתנה לאהרן כו' והכא אמר דכבר בסנה נטילה ממנו הכהונה. הכוונה דמתחילה היה משה ראוי לכהונה ואל תקרב הלום לכהונה היינו שבניו לא יקריבו אבל הוא יקריב כל ימי חייו. ובחרון אף ניטלה ממנו ג"כ. ולא שימש אלא ז' ימי מילואים:

אעפ"כ. ר"ל אף שלא זכה שימשך מלכותו וכהונתו לזרעו מ"מ זכה בעצמו לשתיהן:

דכתיב ויהי בישורון מלך. וס"ל דקאי על משה. ודלא כמ"ד שהוא הקב"ה:

כ"מ שהשכינה נגלית כו'. ולא מפני שהמקום מצד עצמו היה מקודש ולא קאמר אדמת קודש אלא מפני השכינה אשר בי עכשיו. והביא ראייה מיהושע שהר ביריחו היה ואינו מקום קדוש אלא לפי שעה מפני שהשכינה נגלית שם. **ומ"ש וכן הכהנים כו'**. כלו' והשתא טעמא דכהנים אינו מפני קדושת המקום בעממו אלא מפני ששם השכינה נגלית:

פרק ג

פסקה א

הה"ד פתי יאמין כו'. משום דבפתוי בא ה' למשה מייתי האי קרא דמפרש ליה לשון פתוי. ומפרש ליה לשון נער נמי:

מהו פתי נער. וע"י נערותו מאמין לכל דבר:

טירון. נער או רך בשנים שלא הורגל עדיין בנבואה כי ברגע זו התחיל להרגיל בה. ובא לתת טעם למה יפחד אם יגלה עליו בקול גדול. משום שהיה עדיין רך בשנים:

בוסר הוא. מזלזל כי דבר ה' בזה מתרגמינן פתגמא דה' בסר. ופי' שלא יחשוב שהוא קול נבואי. שראוי להיות נורא מאד. ולכן הוצרך להיות קולו של אביו ומפני כבוד אביו הוצרך להשיב:

הנני מה אבא מבקש. שחשב שאביו קרא לו משום שלא שמע עדיין במותו:

שמח משה כו'. דק"ל למה לא אמר אלהי אביך ואלהי אבותיך אברהם כו' כדלקמן. ומתרץ שבא לשמח את משה שיאמר הא אבא נמנה עם האבות. ואילו היה מפסיק בתיבת אלהי אבותיך היה נראה כמפסיק את עמרם מהאבות [ת"נ]:

אלהי אבי עומד כאן כו'. דלאו דוקא דתלה הדבר באלהי אביו. אלא נקט זה לפי שמוזכר כן תחלה:

אחד מהן אומר לא כו'. צ"ל ריב"ק אומר לא יפה כו'. דהא בסמוך קאמר ור' הושעיא רבה אמר כו'. וכן הוא לקמן פ' מ"ה ובברכות:

לא יפה עשה משה כו'. דבאותו פעם היה עת רצון לגלות לו מה למעלה וכו'. **ובסוף בקש**. פי' דמתחלה לא היה עדיין רגיל ומלומד בנבואה. משא"כ אחר כך [ת"נ]:

עכשיו אני אומר לך כי לא יראני האדם וחי. נראה שבגזרתו אמר כך. ויהיה פי' לא תוכל לראות לפי שלא אתן לך מקום. או פי' איני נותן לך רשות כדפרש"י בחומש. ודייק זה מדכתיב לא יראני לשון עתיד משמע שעד כאן היה אפשר לראות ויחיה:

אעפ"כ הראה לו. ר"ל אע"פ שלא הראה לו פניו. מ"מ הראה לו שכר אחר דהא עכ"פ משה כיון לטוב רק שלא יכול לראות פניו בפעם הראשון. אבל בפ"ק דברכות משמע שר' יהושע דסכנין פליג על ריב"ק [יפ"ת]:

ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. ולא כתיב פה אל פה כדכתיב בפ' בהעלותך. אלא ש"מ להורות בא שבא לו בשכר ויסתר משה פניו [ת"נ]:

וייראו מגשת אליו. לגשת מבעי ליה. מאי מגשת. אלא ה"ק מה שיראו לגשת אליו בזכות שהוא לא רצה לגשת [ת"נ]:

ותמונת ה' יביט. שמרמז על פסוק כי ירא מהביט. ולהורות בא שבזכות זה זכה לתמונת ה' יביט [ת"נ]:

ותמונת ה' יביט. פרש"י בברכות זה מראה אחורים כך שנויה בספרי:

לא לאכול ולא לשתות. ר"ל אשר אין בו לא לאכול ולא לשתות:

ואתה עתיד ליהנות מזיו השכינה. כנגד שהוא הסתיר פניו לבלתי ליהנות מזיו השכינה:

אבל נדב ואביהוא כו'. הזכיר זה חזוק לדבריו שיפה עשה משה שהסתיר פניו. שהרי נדב ואביהוא שזנו עיניהם מן השכינה ולא הסתירו פניהם ולא קבלו שכר על מה שעשו:

פרעו ראשיהם. כלו' הגביהו ראשם לראות בכל מה דאפשר. הפך ויסתר משה פניו וכדאיתא בויקרא רבה פ"ך [יפ"ת]:

פסקה ב

ידע הקב"ה העם המתים על השוא. שהם ממיתים את עצמם לעשות השוא. שהרשע הזה ממית את עצמו לעשות רעה ולעבור עבירה. ובדבר אחר מפרש מתי שוא המתים ונהרגים אח"כ ע"י אחרים על עסקי שוא. ר"ל בעונש השוא [ת"נ]. או בדבר אחר מפרש מתי שוא כפשוטו לשון אנשים רק למד בג"ש שהן נהרגים אח"כ ע"י אחרים בעונש

השוא. והכוונה לשני הפירושים מ"ש בסמוך וירא און ולא יתבונן שלא מסתכל בעתיד [יפ"ת]:

ונהרגין. וזכר ענשם לומר אע"פ שחטא חמור הוא שחייב מיתת ב"ד ועוד דטיבותא לגבייהו שימותו מתחלה זכאין כיון דסוף סוף נהרגין. עכ"ז לא יפקוד על העתיד [יפ"ת]:

אדם שעתיד להמית כו'. ולכן אע"פ שאמרת הרבה ארבה וגו' ראוי הוא לבטל ולא לעשות לו נס גדול כזה:

בצמא. כדאי' בחלק ובאיכה רבתי שהגולים מבני ישראל הלכו אצל בני ישמעאל ובקשום מהם שישקום מים והם לא עשו כן ע"ש. וגם בתנחומא סדר יתרו:

שעתידין לומר זה אלי ואנוהו. ר"ל מפני שהיה מקום לקטרג אמעשיהם שהיו מריבים ומתלוננים בעת העלאת הבאר כדכתיב המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל וגו'. לכך סיימו דאף שהם אינם כדאי לנס מ"מ ששים רבוא טף שבהן הן הראוים כמ"ש בסוטה התינוקות הכרוהו תחלה ואמרו זה אלי ואנוהו [ת"נ]:

צדיק הוא. לעיל פ"א אמר שגרשו אברהם על שיצא לתרבות רעה. אלא לענין משפט זה הוא צדיק שעדיין לא המית בני ישראל בצמא. או אפשר שע"י החולי הרהר בתשובה:

ראיתי לא נאמר. אלא ראה ראיתי:

אתה רואה אותן באין לסיני כו'. ר"ל זה ראה משה מדעתו ומשכלו כי אחר שהיה מקובל שהקב"ה יתן תורה לישראל כשיצאו ממצרים כמ"ש לאברהם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך. וראה שהקב"ה נגלה לגאלם. ידע שהם באים לקבל את התורה בכאן:

שנאמר ראיתי. ומדכתיב הכא ראיתי כדהתם משמע דראיה זו מעשה העגל כראייה דהתם:

בטטראמולי. הוא דמות ד' חיות פני אדם פני אריה פני שור פני נשר הנושאים המרכבה. ופי' טטרא בלשון יון ארבע. ופי' מולי פרדות כמו מולאות של בית רבי:

ושומטין אחד מהן. היינו פני שור שהוא מהשמאל כי המירו את כבודם בתבנית שור כדלקמן פ' מ"ב:

אע"פ שידעתי. ופי' כי ידעתי כמו כי עם קשה עורף הוא. רפאה נפשי כי חטאתי לך. שפירושו אע"פ:

שעתידים לעשות. לא מכאוב סבלותם כפשטיה דכבר נאמר עני עמי. ומפני נוגשיו. אלא מכאוב שעתידים לעשות. והיינו העגל. אף שהוא עון גדול ואילו חטאו עתה בזה לא הייתי גואלם. אך כיון שעל עון ע"ז שעשו במצרים עשו תשובה. והעגל שיעשו במדבר עדיין עכ"פ לא עשו. לכך לא יעכב חטא זה מלגאלם כיון שאיני דן על העתיד. וזה דייק

מראה ראיתי. **ומה שאמר המדרש עוד מהו כי ידעתי את מכאוביו**. הוא כמו דבר אחר. משום דלפי פי' הראשון ה"ל לכתוב מכאובו בלשון יחיד. לכן מפרש על המכאובים הרבה שיעשו במדבר כדכתיב כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון. ויעציבוהו הוא לשון עצב ומכאוב. וכינה העונות במכאובות כלפי מעלה שדברה תורה כלשון בני אדם: **כך הבטחת את משה**. פי' ממאמר כי ידעתי את מכאביו. בין ראויים ובין אינם ראויים אני גואלם וכדמסיים ואזיל:

שנאמר ותהי עליו רוח ה' וישפוט את ישראל. ויצא למלחמה. דרשו דוישפוט את ישראל הוא נמי צורך ותיקון מלחמה. ולא אמשפט כפשוטו אלא כשראה ישראל נתונים ביד שוסיהם ע"י עבירות שבידם היה רוצה להושיען והיה מקרב את משפטן לפני ה'. ואמר רבש"ע הושיעה את עמך ואם לא תושיעם לפי שעברו על התורה הרי כבר הבטחת ע"י משה בין עושין רצונך ובין אין עושין לא תמנע מלגאלם [יפ"ת]:

לכך כתיב כי ידעתי את מכאוביו. כלו' השתא ניחא דכתיב כי שפירושו אעפ"כ:

פסקה ג

אני אמרתי ליעקב כו'. דכתיב וארד. בא לומר שקיים הבטחת יעקב. ואע"ג דירידה ההיא לא היתה אלא במדין. ולא במצרים מ"מ אין נפקותא בזה משום דלצורך מצרים היתה [ת"נ]:

כמו שאמרתי ליעקב. ואע"פ שאנכי ארד עמך עם יעקב מדבר. לא על עצמו לבד מדבר אלא גם זרעו אתו. כי הגלות התחיל בו. וההבטחה שיעלנו גם עלה היא גאולת הבנים [יפ"ת]:

ולהיכן אני מעלן. לפרש סיפא דקרא ולהעלותו מן הארץ ההיא וכו' בא:

אל המקום אשר הוצאתים משם אל הארץ אשר נשבעתי לאבותם הה"ד כו'. דמה צורך להאריך בפסוק ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה ארץ זבת חלב ודבש. אל מקום הכנעני והחתי והאמרי וגו'. לכן קאמר שזה שאמר שני לשונות הוא נגד שני דברים. שכשנגד שנשבע הקב"ה לאבותם אמר ולהעלותו וגו' אל ארץ טובה ורחבה ארץ זבת חלב ודבש. כי מטעם שבחה מזולתה נשבע להם להורישה לבניהם. ולכן הוזכר ארץ בשבועת האבות. לאברהם קום התהלך בארץ וגו'. ליצחק אתן את כל הארצות האל. ליעקב הארץ אשר אתה שוכב עליה. וכנגד אשר הוצאתים משם אמר אל מקום הכנעני והחתי וגו'. ולא אמר אל ארץ הכנעני. משום שבאמת אינו ארץ הכנעני שהוא לקח מזרע של שם ושייך לישראל שהם מזרעו של שם. רק הוא מקום הכנעני שהכנעני ישבו שם. לכן אמר הקב"ה שיחזיר את ישראל למקומם ולארצם:

עד עתה כו' שלא הגיע הקץ. לשון ועתה דייק:
שלא הגיע הקץ. אבל ועכשיו כבר הגיע כשמנה מלידת יצחק כמ"ש חז"ל:
לכה וודאית. הה"א שבסוף התיבה כו'. פי' כיון דכתיב ה"א בסוף תיבותא על כרחינו נקרא אותו לכה בקמ"ץ תחת הכ"ף. כלו' עליך הדבר מוטל דוקא ולא לאחר. משא"כ אילו היה כתוב לך בלא ה"א בסוף אז אפשר לקרותו לך ג"כ [שהוא ההליכה בציוי]:

פסקה ד

ליתן לה מדינה. זה מרמז על ארץ ישראל:
ושפחה אחת מטרונית. מיוחסת מזרע מלוכה. והנמשל הוא על השכינה ועליה יכול לומר אנכי כי הוא הוא. וקראה שפחה ע"ש שלפעמים השכינה עמהם בגלות:
אמר לו חתנו. אף כאן דבר משה בעד כל ישראל:
לא כך אמרת לו אנכי ארד כו'. ולא ס"ל לריב"ל ההיא דאמר לעיל וארד להצילו אני אמרתי ליעקב אנכי ארד עמך כו'. דא"כ בהדיא קאמר שיקיים דברו בהעלותם. ומה לו להרהר עוד בזה:
לא אנכי הוא שאמרת לו כו'. פי' לא יתקיים בי מה שאמרת ואנכי אעלך. ותשובת השי"ת אליו על זה כתובה לקמן פרשה ט"ו סי' ט"ו. ומרומז תשובה זו במה שאמר לו הקב"ה כי אהיה עמך. כי באמת ארד עמך למצרים ג"כ לקיים הבטחתי:
היכן אני משכים בקיץ כו'. כלומר וכי אוכל אנכי למלאות כל שאלתם. ור"ל היכן אני משכים לתור להם מנוחה בקיץ מפני החמה שלא תזיקם ובחורף מפני הצינה שלא תזיקם ולכך צריך להקדים לבקש מקום נאות להשכיבם. והיפ"ת מגיה היכן אני מושכם בקיץ כו'. ושמעתי שאולי צריך להיות משכינם שהוא לשון מנוחה ושכונה מסכים למה שדרש על זה בסמוך איכה תרעה איכה תרביץ וגו' שהוא ג"כ לשון רבוצה ומנוחה:
מנין לי לספק כו'. ר"ל שלא תאמר שתשוקת האדם לסבול קור וחום כדי שיבא לארץ אחוזתו. לכן אמר מנין לי לספק במאכל ובמשתה שבלא אכילה ושתיה אי אפשר להיות:
כמה חיות כו'. ר"ל שלא תאמר שגם צידה אפשר להכין לחם יבש ונקודים. לכן אמר עוד כמה חיות יש בהם כו'. כי המזונות התרופיים הצריך למעוברות ולחיות ומיני המגדנות הצריכים לתינוקות קשה להכינם לעם המעונים בעבודת פרך והלואי שיספיקו להכין מזונות פשוטים:
שנאמר הגידה לי שאהבה נפשי. ע' בחזית ששם מבואר:
מן חררה שהיא יוצאה עמהן כו' אתה יודע כו'. פי' היא תשובה על מה ששאל מנין לי לספק במאכל ובמשתה כו' והשיב לו הקב"ה צאי לך בעקבי הצאן כו'. ר"ל מענין

היציאה שיצאו ממצרים ויכינו להם מזון וצידה לדרך עוגות מצות ואותה החררה תספיק להם לס"א סעודות. זה יהיה לך לסימן לרעות את גדיותיך על משכנות הרועים כלו' כל זמן שיהיה שכונתם במדבר [ת"נ]:

תספיק להם שלשים יום. פי' לפי שיציאת מצרים היתה בט"ו בניסן. ובט"ו באייר התחיל המן לירד להם. וע' רש"י סדר בשלח:

למקום לסטים. ר"ל למקום שחשודים על שפיכת דמים. וזהו שאמר מי אנכי כי אלך אל פרעה ולא אמר כי אעמוד או אדבר לפני פרעה. משום שלא מפרעה היה מתייירא אלא ממה שיקרהו בדרך אשר ילך בו אשר יש בו לסטים והורגים:

מה זכות יש בידם. זו שאלה ב'. מה זכות יש בידם שנחשב הקץ מלידת יצחק ולא ד' מאות שלמים כפשטיה דקרא. וגם אם אין להם זכות לא יוכל זכות אבות להושיעם שזכותן אינו מועיל אלא למי שעושה כמעשיהם:

אין אומר אהיה אלא למי שמתירא. זהו תשובה למאמר איך יכנוס למקום לסטים כו':

תהיה ניכר שאתה שלוחי. כי זה שאמר וזה לך האות לא שמשה צריך אות דהא משה ראה עם מי הוא מדבר. אלא שיהא לך אות וסימן להראות לכל שיכירו בהאות כי אנכי שלחתיך וכל מה שתרצה אעשה אני שאנכי עמך:

שבזכות התורה כו'. שאז יתהפך לבבם ומעשיהם לטוב. כי עתה העדר צדקתם הוא רק במקרה:

פסקה ה

ויאמר משה אל האלהים מהו שאמר לו כי אנכי שלחתיך. במדרש דפוס פראנקפורט הנוסחא דבר אחר האלהים מהו שאמר לו כי אנכי שלחתיך. וצ"ל דבר אחר מהו שאמר לו האלהים כי אנכי שלחתיך. והת"נ מגיה ד"א מהו אנכי שלחתיך. דהיה די שיאמר כי שלחתיך ואנכי למה לי:

סימן לגאולה. קא מפרש השתא וזה לך האות כי אנכי שלחתיך כי מה שאני שולחך במאמר אנכי הוא סימן לגאולה שבאנכי ירדו כו':

הם מתרפאים. אפשר שכוונת המדרש הם מתרפאים מאשמותיהם ע"ד [הושע י"ד]. ארפא משובתם:

עתיד אני ליעשות סרסור כו'. דהל"ל הנה אבא אל וגו'. ואנכי למה לי. לכך דרש שקאי אמה שיהיה סרסור בקבלת התורה שהזכיר ה' בהוציאך את העם וגו'. ואמר שאז יהיה בא בין ה' ובין ישראל להיות סרסור. וז"ש הנה כשתאמר אנכי ה' אלהיך אנכי בא בנתיים. ומלת אנכי משרת לשנים. וכוונת המדרש הוא כך שבתחלה לא רצה משה. וכיון שאמר

לו הקב"ה תעבדון את האלהים שיקבלו התורה. אז נתרצה משה. אך רצה להתברר על עסקיו להודיע שמו הגדול. לכך אמר דהא אני אהיה סרסור בין ישראל לבינך בקבלת התורה ושם תמסר לי כל גנזי אוצרות ושמות הקדושים וטהורים. א"כ בהכרח שאהיה כדאי לכך. א"כ גם אתה תודיעני את שמך הנכבד והנורא:

שיודיענו את השם הגדול. היינו שם המפורש. כי היה שם המפורש מקובל מהאבות ביד ראשי זקניהם כפי הדין שאין מוזרים אותו אלא ליחידי סגולה והנה ידע משה כי יש שם מיוחד מסור בידם. והוא כשיצא ממצרים היה רך בשנים ולא הגיע למדרגה שימסרוהו לו. ולכן ביקשש עכשיו לידע אותו כי יהיה זה לו אות ומופת על שליחותו שיראו שנודע לו בנבואה. והנה ה' לא רצה להודיעו עכשיו שלא יאות להודיע להמון בשם זה אלא בשם מסכים לפי ענין השליחות. ועל המעשה הזה מהגאולה אמר כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני עליכם וענינו שיהא עמהם בצרה זו כדלקמן:

פסקה ו

כשאני דן כו' נקרא אלהים. בכל מקום דיין:

אני נקרא צבאות. כמלך היוצא לצבא:

נקרא אל שדי. ע"ש שהוא משדד את המקטריגים לבלתי פגוע בו. עוד יש לומר לפי שימי הדין הם במספר ארבעים כמספר שמר"ח אלול ועד יוה"כ. וכל ימות השנה הקב"ה תולה לרשעים את פשעיהם עד יבואו אותן הימים ימי הדין. ואם כן יהיה חשבון של כל ימות השנה שהקב"ה תולה בהם העונות שי"ד ימים. שכל ימות השנה של לבנה הם שנ"ד. הסר מהם ארבעים יום שמר"ח אלול עד יוה"כ יותירו שי"ד וזהו רמז שנקרא שדי [ת"נ]:

וכשאני מרחם על עולמו. דהיינו להשפיע עליהם שפע טוב. כי אין גם אחד בעולם שיהיה כדאי להבראות ולהתקיים מצד עצמו אלא בטובו הגדול:

רבי יצחק אמר כו'. הוסיף עוד לומר מדאפקיה למאמרו בלשון הויה מילתא אגב אורחיה קמ"ל היותו בעבר ובעתיד ובהווה. **וז"ש לכך כתיב אהיה ג"פ**. כלומר לא דייקנא רק מ"ש לשון הוי"ה ג"כ. אבל פירושו לפי עניינו הוא כדלעיל לרבי אבא:

בשעבוד זה אהיה עמם כו'. פי' הרמב"ן שבעבור שהזמן העבר והעתיד כולו בבורא בהווה כי אין חליפות וצבא עמו ולא עברו מימיו כלום לכך יקרא בו כל הזמנים בשם אחד מורה חיוב המציאות:

דיה לצרה בשעתה. דיה לצרה שיתאוננו בה בשעה שתבא עליהם. ואף שכמה פעמים אמר להם בתוכחה שיגלו. מ"מ בעת שהם בשעבוד אינו ראוי להודיעם ולצערם:

לך אני מודיע כו'. פירוש מה שאמרתי ובשעבוד הם הולכים לך הוא שהודעתי לא להודיע להם. **ומ"ש אמר הקב"ה למשה אמור להם**. לא קאמר אלא על מ"ש בשעבוד זה אהיה עמהם. וע' בפ"ק דברכות דף ט' ע"ב:

לך אני מודיע כו'. וכוונת הקב"ה היה במה שגילה לו למשה כדי שיצטער להתפלל עליהם לפי שכך הוא דרכם של הנביאים בראותן איזה צרה לישראל היו מתפללים עליהם מיד:

בטיט ובלבנים הם עומדים. דרש אהיה אשר אהיה מלשון שבר וצער כמו נהייתי ונחלתי. והכוונה שהשכינה כביכול בצער על גלות זה ועל העתיד. וכשאמר ליה וכך אני אומר להם א"ל לאו אלא אהיה שלחני אליכם והוא שיגיד להם שהשכינה עמהם בגלות זה וחפץ לגואלם. וזו תשובה למה שאמר ואמרו לי מה שמו שיגיד להם השם שמורה על ההשגחה [יפ"ת]:

ולטיט ולבנים הם הולכים. כלו' שעוד ישתעבדו בגלות. ולטיט ולבנים לאו דוקא. אלא צער קשה כטיט ולבנים דשעבוד מצרים:

אהיה אשר אהיה ביחידים. דריש אהיה אשר אהיה כשם שאתה הווה עמי כך אני אהיה עמך. אם פושטים את ידיהם למצות אהיה עמם וקאמר שזה יהיה ביחידים **אבל במרובים ע"כ**. וזהו אהיה שלחני אליכם כי להיותם מרובים בוודאי יהיה עמהם אפילו שיהיו חוטאים כדלעיל פ"א:

לכשאני מבקש אחד כו'. ר"ל דדריש אהיה אשר אהיה שפעמים אהיה מלא עולם ופעמים אהיה מצמצם שכינתי בתוך הסנה:

שהוא אחד משלישו של עולם. כדלעיל בב"ר פ' מ"ח:

פושט ידו מן השמים. ר"ל אף שאינו רק כשלישו של עולם. וגם אורך היד באדם אינו אלא שליש הגוף. מ"מ כשאני רוצה מגיע ידי משמים לארץ שהוא כל העולם:

מן הסערה. מבין שערות ראשו כדאיתא בב"ר פ' ד' ואפשר שצ"ל בפנים המדרש מן השערה בשי"ן:

פסקה ז

בשמי שהוא מדת רחמים. דייק זה משום דהיה די שיאמר כה תאמר לבני ישראל אלהי אבותיכם וגו'. ה' למה לי אלא ע"כ לומר שבמדת רחמים יתנהג עמהם [יפ"ת]:

ותדע שעל אבות אי"ו כו'. ר"ל שהקב"ה ביאר למשה שפירוש בזכות אבותם הוא רק אברהם יצחק ויעקב שלא יחשוב שכלל גם אביו עמרם עמהם כי אין קורין אבות אלא

לשלשה [כדאי' בפ"ק דברכות]. וזה כיון ששמע משה כך כו' ששולל שיתוף זכות אביו [יפ"ת]:

יש חוטאים בשאול. כלו' דאיזה חטא שעשה בשאול גרם לו לבלתי ייחד שמו עליו:

פתוי פתיתי אותך. כלו' באתי ברצוי ופיוס כדי שתשמח שאביך נמנה עם האבות ותהיה אתה מוכן לנבואה. שנבואה אינו שורה אלא מתוך שמחה:

מכאן ואילך דברי אמת. דמתחלה לפתוין בא ועכ"פ אמת הוא דהא נמי היה אלהי אביו. אלא שאינו משותף להם במדריגה אחת [ת"נ]:

לעלם חסר ו'. לשון העלמה לומר שלא יהגה את ה' באותיותיו. ור"ל שלא יהגה ויעיין וידרוש את השם בן ד' למ"ב אותיות. וכמו שפירש רש"י על רבי חנניא בן תרדיון שהיה הוגה את השם באותיותיו דורשו במ"ב אותיות ועושה בו מה שחפץ. והוא מה שאמרו בפ' י' יוחסין שם מ"ב אין מוסרין אותו אלא למי שהוא צנוע. ולפי שמסר ה' למשה סוד שם המפורש א"ל להעלימו ממי שאינו הגון לו. ושוב דרש עוד המדרש שאפילו בן ד' אין אומרים אותו ככתבו אלא בכינוי. והיינו מכפל זה שמי וזה זכרי ומשני הלשון ודמשמע זה שמי לכתיבה וזה זכרי לזכירה בפה [וע' ביפ"ת]:

פסקה ח

לעולם זקנים מעמידים את ישראל. דזקנים אלו אינם כסתם זקנים אלא מיוחדים לישיבה דאי סתם זקנים איך יוכל לקבץ זקני ששים רבוא. וסייעתא לזה אמר לעולם הזקנים מעמידים את ישראל דהיינו חכמיהם שנמלכים בהם כדמפרש:

אימתי ישראל כו'. קרא יתירא דריש דכיון דכתיב וכל ישראל למה לי תו זקנים ושופטים ושוטרים הא כולהו בכלל וכל ישראל אע"כ דאתא לאשמועינן שעומדים ע"י הזקנים. וה"ה על השופטים והשוטרים. אלא משום דגם הם מעדת הזקנים לא האריך להזכיר אלא הזקנים:

כשהיה בית המקדש קיים. ר"ל אפילו בזמן בית המקדש שהיה נבואה ורוה"ק ואו"ת היו שואלים בזקנים [הם הסנהדרין] עסקי מלחמה. ומסתייע משאל אביך וגו' היינו נביאים כדאיתא בספרי. ומכיון דנביאים מימי בית המקדש משמע דהוא הדין זקנים דקאמר להו בהדייהו:

ובאו חמדת כל הגוים. וכתיב בתריה לי הכסף ולי הזהב:

את מחמד עיניך. וכתיב התם ואדבר אל העם בבקר ותמת אשתי בערב:

שהיא חמדה מתוך חמדה. שהכסף וזהב ובנים ונשים נקראים חמדה לגבי דברים שאין בהם ממש. והתורה נקראת חמדה אפילו לגבי כסף וזהב ובנים ונשים שהם דמיונים והתורה רוחנית ונצחית:

זו התורה. ורצה להתעולל בה:

אין זו שלי. פירוש אין בידי להשיב על זה אלא בעצת הזקנים שהם הת"ח כדלעיל ולהם המשפט בדבר זה. והוצרך לעצתם לפי שנסתפק אם היה מותר להם הס"ת אע"פ שינהגו בה בזיון מפני הסכנה. והם השיבו כיון דלביזוי קא מכוין יש לבטוח בה' שיושיעם:

א"ל מסורת היא בידם כו'. דהיינו דקאמר ושמעו לקולך לפי שמסורת בידם שכל גואל שיאמר גאולה כפולה הוא אמת. וקשה הא לאחר כל הסימן הזה לא האמינו בו עד שעשו האותות ומופתים כדכתיב ויעש האותות לעיני העם וגו' ולא השגיחו על המסורת וי"ל שאותו הסימן לא היה מסור כי אם לקצת מן הזקנים המעילים ומובחרים שבהם ע"כ הוזקק להאותות כדי שיאמינו גם שאר כל העם שלא היו יודעים שום דבר מהסוד והסימן שהיה מסור בידם של הזקנים לבד:

מיוסף. כן הוא הגירסא האמיתית. ודלא כרש"י בחומש דגרס יעקב ויוסף. ומה שהיה באמת מסורת בידם מיוסף ולא מיעקב משום דסוד זה היו מוסרים לצנועים שבדור ויעקב מכרו ליוסף שהיה הצנוע שבדור. ויוסף מסרו גם כן לצנועים שבדורו [ת"נ]:

ומהו פקד פקדתי. פי' כפל פקידה למה ליה דכך היה יכול להניח הסימן בפקוד אחד כמו בכפל פקידה:

פקד במצרים פקדתי על הים. הוא ביזת מצרים וביזת הים. אי נמי עשר מכות דמצרים וחמשים דים [ת"נ]:

פקוד להבא. רמז להם שגם בעתיד יפקוד ה' צאנו להיות עמהם בצרתם:

אמור להם כמו שאמרתי ליעקב. שפי' ואומר אעלה אתכם כבר אמרתי ליעקב שאני בעצמי אעלה אותם ועתה אקיימנו:

ואנכי אעלך. וזה נאמר על עליית זרעו:

והיה אלהים עמכם. שפירו' שהוא בעצמו יהיה בגאולתכם:

למה שמסורת. דאל"כ למה ישמעו לקולו:

גואל של אמת הוא. ע' לקמן פ"ה:

חלק כבוד לזקנים. דריש דהאי ובאת אתה וזקני ישראל לא לעכב הוא אלא לחלוק כבוד להם שילכו עמו לפני מלך ויאמרו שה' נקרה עלינו ואם ילכו ילכו ואם יחדלו יחדלו:

למה קורא אותן עבריים ע"ש שעברו ים. כלו' למה נכתב כאן עבריים בשני יודי"ן. לרמז למשה שעתידין לעבור הים:

למה אמרו ג' ימים. שלא היה זה להקל השאלה. כדי שירצה לשלחם כי יודע אלהים דאפ"ה ימאן כמ"ש ואני ידעתי כי לא יתן אתכם וגו':

והם עכבו את עצמם. שלא בדעת בוראם ואנו יכולים להם:

למדוד להם במדה שמדדו. כלו' לא כדי לקיים וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי וגו' דהא היה יכול הקב"ה לנקום בהם בארצם בחרב ורעב ודבר [ועיין ביפ"ת בארוכה]:

פסקה ט

ראה הקב"ה מה עתיד פרעה כו'. שלא יתן להלוך את ישראל מארצו וגם שיכביד עולו עליהם ביד חזקה ובעבודה קשה עד מאד. ועל כן הודיע שהקב"ה למשה כל זה כדי שלא יטיח כלפי מעלה. אבל בכל זאת הטיח ואמר למה הרעות וגו'. **ועליו נאמר כי העושק וגו'**. ר"ל העושק שעשה פרעה לישראל בהכבדת העבודה. זה גרם שנתהולל משה בהטיחו דברים:

פסקה י

אעשה מה שאמרתי לאברהם. שפירוש ושלחתי את ידי אקיים נבואתי. מלשון היתה עלי יד ה':

כדי למדוד. שפי' דן אנכי שישפטם כמדתם כמדת דינו יתברך ולכך הוצרך להכותם בכל הנפלאות שיהיו כנגד הרעות שעשו להם כדלקמן. דאל"כ היה נפרע מהם במכה אחת עד שהיו משלחים אותם. אע"כ שלקו כל כך מכות כדי לפרוע מהם מה שציערו את ישראל. וכנגד מה שהשליכו את הילדים ליאור טבעו בים סוף:

לכך יסרב בהם. שיחזק ה' את לבו שיסרב לשלחם עד שיפרע מהם כדכתיב ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם:

ואחר אשר אשלם לו. פי' ואחרי אשר אשלים המכות ישלח אתכם:

פסקה יא

שלא יהיה פ"פ כו'. וקשה וכי בלא פ"פ דאברהם לא היה צריך לקיים שבועתו וי"ל דעיקר הדין היה עליהם על הים. ואחר הדין ההוא היה שם עיקר הרכוש כי ביזת הים גדול מביזת מצרים. ולמה הוצרכו כלל ליקח ממצרים אלא כדי שלא יהיה פ"פ לאברהם שמיד בצאתם ממצרים יסבור שזה עיקר הגאולה ולא יראה בהם רכוש ויתרעם:

מלמד שהשמלות חביבות עליהם ביותר. דייק מסידור הכתוב שהזכיר כסף תחלה וזהב באמצע ושמלות בסוף. ומדהזכיר זהב אחר כסף א"כ חזינן דממטה למעלה קחשיב. וחושב שמלות בסוף. מזה נשמע שהמה חביבין מן הכל. ואחרון אחרון חביב [ת"נ]:

כמצולה. דרש ונצלתם לשון מצולה שאע"פ שפירושו לשן הרקה קאמר דטעמא דאפקיה לקרא בלשון זה מפני שהוא לשון מצולה:

שאין בה דגה. שבמצולות הים כלו' בתוך התהום אין מצויין דגים. אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון. ואע"פ שאמרו שגדולה ביזת הים מביזת מצרים. י"ל דהכא בהמון העם מדבר כמ"ש וישאלו איש מאת רעהו וגו' והם עם הארץ. אבל מאנשי הצבא וכ"ש מגנזי המלך לא לקחו כלום עד ביזת הים [יפ"ת]:

פסקה יב

אותה שעה דבר משה שלא כהוגן. ולפי האמת לא היה צריך לאותות. אך הקב"ה השיבו לפי סברתו שסבר שלא יאמינו לו. והא דהיה צריך משה ליתן להם אותות אחר שיאמינו לו כדאמר לו הקב"ה. י"ל דהאי ושמעו לקולך קאי אזקני ישראל שישמעו קולו מצד המסורת פקד פקדתי. אבל המון רב מבני ישראל לא יאמינו בו עד שיעשה האותות לעיניהם. ומכל מקום משה לא דבר כהוגן דגם על הזקנים אמר והן לא יאמינו לי דמינייהו סליק [ת"נ]:

מזה שבידך אתה צריך ללקות. לפיכך כתיב מזה בתיבה אחת להורות דמזה שבידך אתה צריך ללקות:

שנאמר ויאמן העם. אף ע"ג דכתיב זה אחר ויעש האותות לעיני העם. כוונתו על סוף פסוק וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל. דמתחלה כתיב ויאספו את כל זקני בני ישראל וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה. ויעש האותות לעיני העם [ועיין מ"ש לעיל]. ובמה דסיים פתח ויאמן העם ע"י האותות. וישמעו כי פקד וגו' קאי אזקנים שהם האמינו ע"י השמיעה:

בני מאמינים. ועל הרוב מעשה אבות יירשו בנים:

שהוציא לשה"ר על בוראו. כדאי' בב"ר פ' י"ט:

כ' יודע אלהים. כי ביום אכלכם והייתם כאלהים. ולרעתכם מנע מכם:

ראה מה כתיב ויאמר השליכהו כו'. נראה שהמדרש דייק למה הוצרך עתה לעשיית המעשה ממש. הלא היה די שיאמר לו לקחת מטך ותשליכהו ארצה ויהפך לנחש. אלא ודאי רצה להראות לו הנחש בעין לומר לו עשית מעשה של זה ושיצטער בפחדו לנוס מפניו. וזה שדייק ראה מה כתיב כו' כלו' דוק במה שצוהו להשליכו ארצה ויעשה כן בפועל עכשיו כי הכוונה להראותו בעין וכאמור [יפ"ת]:

ואת הארץ אני מלא. והים הוא בכלל הארץ. וא"כ אנה הוא יברח. והסתרת פנים לא היה משום הברחה אלא כדי לחלוק כבוד כדלעיל:

לכך כתיב וינס משה מפניו. דמפניו ר"ל מפני הנחש יש לנוס משא"כ מאת פני ה' כי בכל מקום עיני ה':

ד"א למה נס כו'. השתא דרש מפניו מפני חטאו נס. וכנוי מפניו שב למשה כלו' נס מפני חטאו. או שב לה' ופי' פניו פני זעמו על חטא משה:

לפי שחטא בדבריו. והיה מפחד שהנחש ישכנו וה' יעזבהו בידו ולא יצילהו מאחר שהוא חוטא ויהיה נעזב אל המקרה:

שאין הנחש ממית. הטעם בזה לפי שמורא וחתת האדם על הבעלי חיים כאומר ומוראכם וחתכם וגו' ולכן לא ישלוט בו אלא כשחוטא וסר צל ההשגחה מעליו:

כמעשה דרחב"ד. ברכות דף ל"ג:

והרי אמרנו כו'. כלו' אע"ג דאמרן שהיה הנחש כנגד משה כדלעיל. מ"מ צריך לתת טעם מה אות לישראל בזה כי אף שיכירו שהוא כח אלהי לעשות פלא צריך שיהיה איזה שייכות לאות עם המאורע:

כנגד פרעה שנקרא נחש שנאמר התנים הגדול ואומר על לויתן נחש בריח. מפני שבאמת לא מצינו שפרעה נקרא נחש רק תנים כבמקרא הנ"ל וכאן אמר שנקרא נחש. לזה מייתי מקרא זה שהוא נחש הוא התנין כי כן כתוב שם על לויתן נחש בריח ועל לויתן נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים [יפ"ת]:

להכותו במטה. שעל ידו היה מביא המכות על מצרים. וכן בים כאומר הרם את מטך:

הה"ד שלח ידך ואחוז בזנבו. דמ"ש זנבו מראשו דקפיד שיאחוז בזנבו. אלא שרמז למה שבסופו ישוב למטה. והזנב כינוי לסוף כמו שהראש כינוי להתחלה:

לך ועשה כו'. לפי שאין טעם למאמר למען יאמינו עם הקודם. אמר שפתרונו שילך ויעשה האות כדי שיאמינו. והכתוב מקצר בזה כי ידוע שעל מנת כן נתן בידו האותות:

פסקה יג

הכיתי אותו בצרעת. לפי שהנגעים באים על לשון הרע כדאיתא בערכין:

שנאמר ארור. ודרש ארור לשון ממארת דכתיב גבי צרעת:

הלין סלעין כו'. אלו סלעים שבו צרעת הם. **סלעין**. הנחש מנומר חברבורות עגולות כמו סלעים:

ולמה הכניסה בחיקו. פי' מאחר שלא נצטרעה היד עד שיצאה מחיקו כדלקמן א"כ למה הכניסה לחיקו [ת"נ]:

לומר בסתר. לאומרו בסתר:

אין אצמית אלא לשון צרעת. איידי דמייתי הכא קרא מפרש לה דאצמית לשון צרעת שמזה ראיה למ"ש לעיל שהצרעת היא על ההלשנה:

כמה דתימא לצמיתות כו'. ילפותא זו כדרך ג"ש שמלמדין מענין לענין ומענין לענין כדאמרינן בפסחים חיפוש מנרות ונרות מנר ועיין בסוף פרק חלק דבדואג משתעי שם [יפ"ת]:

ותנן אין בין מצורע כו'. בפ"ק דמגילה:

על שהלשין ואמר והן לא יאמינו לי. כצ"ל:

שכל החושד בחבירו. ומשה חשד את ישראל שנא' והן לא יאמינו לי:

לוקה בגופו. שכמו שהוא נותן מום בעמיתו שאין בו כן ינתן בו מום ללקות:

וכי מה אות היה לישראל. שצריך שיהיה לה שייכות לענין המאורע:

אף המצריים מטמאין אתכם. פי' במעשיהם הרעים. שלמדו מהם לעבוד גלולי מצרים. ואמר להם זה שלא יתיאשו מן הרחמים בחטאם. כי יודע אלהים שעירובם במצרים גרם להם ולא מעצמם. ולכן ירחם עליהם ויטהרם מכל חטאתיהם:

עתיד לטהר אתכם כמו שכתוב והנה שבה כבשרו. והנה ידו מצורעת. כצ"ל [ת"נ]. ור"ל והנה ידו מצורעת כשלג כו' הוא מילתא באפי נפשיה. וכן הוא במת"כ בדפוס אמש"ט ובנבנשתי:

והנה ידו מצורעת כשלג. וברפואה כתיב ויוציאה מחיקו כו'. ר"ל שאצל ההבאה כתיב והנה ידו מצורעת [לשון הווה] משמע השתא נעשית מצורעת ולא בעבר. וברפואה כתיב ויוציאה מחיקו והנה שבה [בטעם מלעיל] שהוא לשון עבר [ע' רש"י פ' ורחל באה] משמע ששבה כבר קודם ההוצאה:

שלא להוציא לעז על בשרו. לומר שבשר חיקו קשה ויש בו ארס נגע נסתרת שמיד שנגע בו נצטרע לכן כשהוציאה היתה בראיה:

מתוך חיקו נתרפאת. וה"פ מחיקו הוא ששבה כבשרו:

למה עשה הקב"ה שלש אותות. כצ"ל [ת"נ]. ור"ל שהרי גליא קמיה הקב"ה שיאמינו בלי אותות. ולא אמר למשה האותות למען יאמינו אלא לפי דבריו וכדי להוכיחו בהן כדלעיל. הלכך בשני האותות הראשונים יספיק להפיס דעת משה. אבל באות ג' מה צורך מאחר שאין בה תוכחה למשה:

כנגד אברהם יצחק ויעקב. אפשר לומר דם כנגד אברהם שהיה הראשון שמל והוציא דם. וצרעת כנגד יצחק שהיה בעל יסורים הראשון כדאיתא בב"ר פ' ס"ה. ונחש כנגד יעקב שהלך עם עשו בעקבה כנחש [מהרב מוה' משה האב"ד דק"ק טרעסטינע]:

רמז לו שע"י דבר כו'. איידי דמוכיח ליה הכא על שדבר לשון הרע רמז לו עוד מה שילקה לעתיד על חטא כזה:

והוציא דם. לרמז לו שימות בעון זה:

אן ויזובו אלא לשון דם. והכי פי' ויזובו מים המים נהפכו לזיבה. א"נ רמז לשתי ההכאות. תחלה ויזובו והדר מים:

בשני האותות הראשונים כו'. כלו' והשתא א"ש שבשני האותות כו' [ת"נ]:

מה אות היה לישראל. שצריך שתהיה האות מעין המאורע:

פסקה יד

אתה אדון העולם. מפני שכתוב בי אדני באל"ף דל"ת נדרש לשון אדנות:

וכי אתה רוצה שאהיה כו'. במדרש בנבנשתי כתיב במת"כ שם וכי אתה רוצה גרסינן עכ"ל. וכוונתו שלא נקרא ובי בבי"ת. אבל בעל יפ"ת גורס באמת ובי אתה רוצה. וה"פ מאחר שאתה אדון העולם ומושל על כולם הלא יש כמה אנשים הגונים אשר יוכלו לדבר כן. למה תרצה בי דוקא שאני כבד פה. ואין ראוי והגון לפי גדולתך לשמש באיש עלג לשון כמוני. וע' ביפ"ת ב"ר פ' צ"ג סימן ה':

שבעת ימים קודם. קודם שנגלה עליו בסנה. ולפ"ז כל מה שסיפר הכתוב מדבור ה' ותשובת משה משנראה לו בסנה הכל היה ביום אחד זה אחר זה כפשטיה דקרא. והשבעה ימים היה קודם גילוי בסנה. אבל לקמן בויק"ר פ' י"א קאמר כל ז' ימי הסנה היה הקב"ה מפתה את משה [יפ"ת]:

לא איש דברים אנכי חד כו'. ע' בסד"ע. ובשוח"ט מזמור י"ח. ובויק"ר פ' י"א. ובחזית פסוק הגידה לי:

אמר משה אני איני איש של דברים. ואיני רואה כאן דברים. פי' לא איש דברים כלל אותו וגם פרעה וכאילו כתוב לא אישדברים אנכי ולא איש דברים [היינו שיקבל מוסר. והוא פרעה] אנכי רואה. כי לשון דיבור הא בכל מקום דברי קשות. ועל שניהם השיבו הקב"ה. על מה שאמר שהוא עצמו כבד פה אמר מי שם פה וגו'. ועל דבר פרעה מבואר תשובתו בסוף פרשה זו אמרת לא איש דברים בדברים לא יוסר עבד כו' קח את המטה שתייסרנו בו כו' ע"ש:

עבד הוא. הכוונה שהוא היה מבני כנען שהוא עבד עבדים. כי בני חם מצרים וכנען. וכל בני חם נקראו עבדים כדאי' בפדר"א פרק כ"ד. ובאיכה רבתי פסק עבדים משלו בנו אלו המצרים:

פסקה טו

מיד ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם. ר"ל מיד השיבו אל תחוש על שאתה כבד פה. שלעשות בך נס אני חפץ כדלקמן. ונגד מה שאמר בדברים לא יוסר עבד ג"כ אל תחוש שכמו שנעשה עבדי פרעה אלמים וחרשין כן יהיה פרעה לפניך. ושוב פירש לו שזה יהיה על ידי המטה שיעשה בו את האותות כדאיתא סוף פרשה זו:

ופקח לראייה ופקח לשמיעה. כי הרואה והשומע שניהם פקוחי החוש זה בחוש הראות וזה בחוש השמע. וכן כתוב פקוח אזנים ולא ישמע. וכתיב לפקוח עינים עורות. ולפי שהפקח הוא היפוך דחרש ועיור. לכך הכניס פקח בנתיים [ת"נ]:

לעשות בך נס. והא דכתיב בסדר וארא ואנכי ערל שפתים זה היה אחר שסירב ואמר שלח נא וגו' כדלקמן:

מה והוריתיך. שאין לפרש שיורה אות הדברים אשר ידבר. כי מה מועיל זה למי שהוא נעלג לשון. לכן מפרש שא"ל מורה אני דברי לתוך פיו דהיינו שימת הדברים עצמם בפיו כדי שיוכל לדבר והוא לשון יריה:

כמו חץ. ס"ל דלא הבטיח לו אלא לענין השליחות הזאת. אבל במקומות אחרים יהיה כבד פה. ולזה המשיל הדבור ליריית החץ. ולר' סימון הבטיחו שישתנה בבריאתו ויהיה כמו שלא היה אלם מעיקרו:

כמד"א ותהר. והוריתיך דרש לשון הריון:

פסקה טז

א"ר חייא הגדול אמר לפניו כו'. בי אדני דרש שבא לרמז על אברהם דאי' בפ"ק דברכות עד שלא בא אברהם לא היה אדם שקרא להקב"ה אדון עד שבא אברהם וקראו אדון:

שהם ששים רבוא. תרתי למעליותא חדא שהם בני אבות. ועוד שהם רבים ואינו דומה זכות המרובין לזכות המועטין:

שלח ביד מלאכים כו'. ולא חש להשיבו ע"ז. משום שהצדיקים גדולים מן המלאכים כמבואר בב"ר פ' ע"ח ע"ש:

ד"א הגר המצרית ה' מלאכים שלחת אצלה. בב"ר פ' מ"ה חמשה מלאכים נזדווגו לה:

בניה של שרה. אחר שהזכיר שפחת שרה אמר בניה של שרה:

פסקה יז

סבור אתה שהיה מעכב לילך. כלו' דבפסוקים הראשונים שסירב ואמר לא איש דברים אנכי יש מקום לטעות שמשה סירב ועיכב בשליחותו של מקום. אבל בפסוק זה שלח נא ביד תשלח משמע שאינו כן אלא כמכבד לאהרן שפירש שלח נא ביד תשלח ביד

שאתה רגיל לשלוח דהיינו אהרן שהיה מתנבא פ' שנים קודם לו כדמפרש והוא ע"פ מה דאיתא בדב"ר פי"א שאמר משה למלאך המות וכשהייתי בן ג' חדשים נתנבאתי כו' ובל"ב מדות למד מקרא הרק אך במשה וגו' שדיבר עם אהרן קודם משה ממילא נשמע שניבא אהרן במצרים פ' שנה:

ומנין שאהרן היה מתנבא. כלו' מנלן שעל אהרן נאמר פסוק ואודע להם וגו'. **ואמר שכן הוא אומר ויבא איש אלהים אל עלי ויאמר הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים וגו' ובחור אות מכל שבטי ישראל לי לכהן**. קאי על אהרן. ובפסוק זה לחוד לא היה מספיק דלא נזכר שם שהיה מתנבא לישראל. דאפשר לפרש שהיה רוה"ק שורה עליו וגילה לו רזי התורה. לכך מביא פסוק ואודע להם בארץ מצרים דמשמע שהיה מודיע לישראל נבואות ושליחות המקום:

מה חרון אף היה שם. כלו' מה רושם היה עושה שכל מקום שמצינו חרון אף הוא עושה רושם. וכרשב"י דאמר אף זה נאמר בו רושם. כדאי' בפרק טבול יום:

שנטלה כהונה ממשה ונתנה לאהרן. והא דכתיב משה ואהרן בכהניו י"ל דמשום ז' ימי המלואים קאמר ששמש בכהונה גדולה [יפ"ת]:

והוא לוי. והא דהראה לו שהיה ראוי להיות לוי. ולא הראה לו את שיהיה כהן ויכנהו בשם אהרן הכהן. משום דלא היה משתמע מיניה שממנו ניטלה ונתנה לו לאהרן. דה"א שמעולם היה ראוי לכך לכן אמר הלוי להורות שלא היה ראוי אלא ללויה. אלא בסרובו של משה ניטלה ממנו ונתנה לאהרן [ת"נ]:

עכשיו שאתה מסרב. קראו סרבן דאי משום שהיה מכבד לאהרן היה די בפעמים ושלש ולא לסרב ז' ימים [ת"נ]:

והוא כהן. וה"ק והלא אהרן אחיך שהיה ראוי להיות לוי ידעתי כי דבר ידבר הוא ומשם זכה לכהונה:

לכך דבר ידבר הוא. הא דאמר לעיל על תשובה לא איש דברים אנכי לעשות בך נס אני חפץ וכו' שמא עתה שסירב נשתנה עניינו ולא זכה לנס ההוא [יפ"ת]:

שנא' וראך ושמח בלבו כו'. שפירש וראך ויראה גדולתך וישמח על זה. דאם הוא שמחת ראיית פניו כדרך האחים. לענין מה הוצרך להודיעו זאת:

הלב ששמח כו'. דייק מלת בלבו להורות שהיה שמח בכל לבו בגדולת אחיו ולא נתקנא בו אע"פ שהוא גדול ממנו ונתנבא כמה שנים קודם לו:

הלב ששמח כו' ילבש כו'. והא דדריש לעיל שבשביל סירובו של משה זכה לכהונה אפשר לומר דכהונה והלבשת או"ת תרי מילי הם:

מה שאתה מתיירא לדבר כל אלו הדברים. שאע"פ שאמר לו כי דבר ידבר הוא. מ"מ פעם ראשון היה משה המדבר. אלא שאח"כ היה אהרן חוזר ומשמיע כמתורגמן כדלקמן. ולכן היה מתיירא משה שלא יכשל בלשונו ויוציא דבר שאינו כנגד כבוד המלך והשרים מחמת שהוא כבד פה:

למתורגמן. ר"ל שלא תפרש לפה שמשה לא יפתח פיו לפניהם רק קודם בואם שם ידבר דבריו לאהרן. אלא פירושו למתורגמן שפעם ראשון דבר משה ואח"כ היה אהרן חוזר ומשמיע הדבר. והוזקקו לפרש כן מפני שכתוב אח"כ אתה תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה. דשמע שמשה ג"כ ידבר. וכדפרש"י בחומש:

כשם שמוראי עליך. וז"ש תהיה לו לאלהים. ר"ל כשם שמדריגת מורא אלהים עליך כך מוראך עליו. וע' בחזית פסוק נאוו לחייך:

רודין אותו במקל. כלו' כשם שמכין ורודין את העבד כן אתה תרדהו:

אשר תעשה בו את האותות. האותות לשון רבים והא לא יעשה במטה רק אחת מהג' שנתן בידו לעשות לפני ישראל דהינו הפוכו לנחש. אע"כ רמז בזה מכות מצרים שהיו חקוקות עליו כדלקמן פ"ח:

פרק ד

פסקה א

הה"ד מי יעלה כו'. משום דבעי לפרש כדמסיים וישב אל יתר חותנו שהלך אל יתרו להתיר שבועתו מייתי הני קראי דכתיב בהו ולא נשבע למרמה:

מ"ש מן הלסטים. פי' וכי להתפאר היה צריך שלא עשה מעשה לסטים. ומה צ"ל לא חמור אחד מהם וגו':

שהיינו נוסעים במדבר. שהיה מסעותי לצרכם והיה מן הדין שישאו משאי. עם כל זה לא הטרחתים. ובפרשת קרח דרש על מקרא זה בשעה שהייתי יורד מן מדין למצרים לא אמרתי כו'. ומדרש זה לא רצה לדרוש על אותה שעה כי קשה לו מה היה לו ליטול באותה שעה הלא ישראל לא היו במדין שיטול מהם חמור. והמדרש דשם לא רצה לדרוש אמסעות דמדבר דהלא לא היה היולך בשביל צרכיהם יותר מלצרכו:

כמ"ד וישאו את שברם על חמוריהם וכתיב ויעמוס כו'. כצ"ל [מת"כ]:

שנתברר על עסקיו. שלא נתרצה לילך עד שבירר היטב דבר שליחותו שלא יתפוס בשום דבר. וכדלעיל פ"ג סימן ו' שאמר שם אותה שעה נתברר משה על עסקיו:

עד שעמד עליו בדין וראה שחייב מיתה והרגו. כצ"ל [יפ"ת] והכוונה לזה דאי' בשוח"ט ויפן כה וכה כו' שראה את המלכים ונמלך בהם והרגו בדין והת"נ מתרץ הגי' שלפנינו עמד עליו בדין והרגו וראה שהוא חייב מיתה כונתו עמד עליו בדין שנמלך במלאכים והרגו ועוד שראה ברוה"ק שעליו מה שעשה בבית שבא על אשתו של דתן כו':

נשבע לו. כדכתיב ויואל משה והוא ל' שבועה כדר' יהודה דלעיל פ"א:

והתיר שבועתו. פי' התירו בנתינת רשות. שכיון שנתן לו רשות היה מותר לילך [יפ"ת]:

הה"ד וישב אל יתר חותנו. ליטול ממנו רשות:

פסקה ב

ד"א וילך משה הה"ד בכל עת כו'. שמרוב אהבה וכבוד שאהב יתרו למשה הוצרך לנהוג בו כבוד וליטול ממנו רשות:

זה יתרו שקבל למשה כו'. שלא תימא שיתרו לא האכילו אלא בשכרו שדלה צאנו וכמ"ש בחזית פסוק סמכוני. אלא לא עשה יתרו רק לכונת מצוה לקבל הבורח. ולכן לא פסקה מביתו מצוה זו:

זה יתרו שקבל למשה. ופי' אוהב הרע שאהב למשה וקראו רע דמכיון דיתרו נעשה לו רע ממילא נמי משה רע של יתרו:

שקבל בתוך ביתו גואל כו' עמד כו'. שהכל הולך לכוונה אחת שלהיות יתרו אוהב ישראל שעל כן ברח מעצת פרעה כדלעיל פ"א ולכן קבל הגואל שעמד להושיע המוכה מיד המצרי כשברח מפני השונא הרודה בישראל לכן עמד מזרעו מי שקבל השונא הבורח מהגואל להרגו כדי לסייע בגאולת ישראל:

לכך נעשו בנו אחים כו'. נקט בניו בלשון אחים ויתרו בלשן רע. משום דבניו היו עושים יותר מיתרו. דהוא לא עשה אלא שקירב לו את הגואל ויעל אשת חבר הקני מסרה נפשה ביותר להרוג את סיסרא שונא ישראל [ת"נ]. וה"פ דקרא ואת עצרת ישראל נולד מאוהב הרע:

מפני שקבלני יתרו. היינו שעם היותו בורח מפרעה לא חש יתרו וקבלו. ופתיחת ביתו היינו מה שהאכילו מלחמו. והזכיר פתיחה לפי שאע"פ שעכשיו נהיה משה רועה צאנו והוא מהנהו ליתרו יותר. מ"מ בתחלה היה יתרו המקדים ופותח הפתח. קודם שההנאו. ואף ע"ג שמשה הקדים לבנות יתרו שהושיען וגם דלה דלה להן. כפי ענותנותו חשב כי בעבור זה לא היה חייב לו לפתוח פתח ולקבלו. כי חוב מוטל עליו להציל עשוק:

ואני עמו כבן. לפי שהוא חתנו והוה ליה כבן ע"ד ואבי ראה גם ראה:

נפשו חייב לו. כלו' חייב למסור נפשו עליו. ואמר משה כן שאע"פ שמסתכן ליענש בהפצרו בשליחות ה' מ"מ חייב לעשות כן לכבוד יתרו. וראיה לדבר מביא המדרש שכן אתה מוצא באליהו כו'. ומסירת נפשו היינו מה שהטיח דברים ואמר הרעות להמית את בנה. ואע"פ שבתחנונים בא וכמ"ש ויקרא אל ה' וגו' מ"מ הכניס בתפלתו דברים קשים אלו ג"כ. **וז"ש התחיל מתחנן ואומר הגם כו'**. כלו' שהיה כאן דברי תחנונים וגם קשות כלפי מעלה **ולא עוד**. דאין זה בלבד דחייב למסור נפשו אלא שחייב בכבדו יותר מאביו ואמו. והטעם בזה משום דאביו ואמו זנין אותו מצד הטבע. דטבע מוטבע באב ואם לרחם על הבן. משא"כ האכסנאי שהוא זר ועכ"ז מכניסו בביתו וזן אותו. הוא דבר גדול אין כמוהו:

כמה דתימא ויהי נא פי שנים ברוחך. ומכיון דאליהו החיה אחד יש לו להחיות שנים וכדאמר בפ"ק דחולין:

קבלני יתרו. ונהג בי כבוד. וזה המחייב למסור נפשו עליו כענין אליהו ואלישע:

איני הולך אלא ברשותו. ס"ל כהא דאמר בפירקין שהוא פטור מהשבועה שבעל השבועה התירו. ורק מפני כבודו שחייב לו לבד לא רצה ללכת בלי רשותו:

פסקה ג

ד"א וילך משה הה"ד והוא באחד כו'. שלא היה צ"ל אלא וישב משה לחוד. אבל לפי המשך הדרש יתפרש וילך משה וישב שהלך והדר וישב שהיה הולך וחוזר לבלתי לילך. אלא שע"כ הוצרך לילך כו' [ת"נ]:

דרש רבי פנחס. צ"ל רבי פפוס שכן הוא בשה"ש רבה ובהרבה מקומות:

מה שהוא גוזר גזירה על האדם. צ"ל משהוא גוזר כו'. ור"ל והוא גזירתו באחד על האדם שהוא מיוחד בעולם ע"ד הן האדם היה כאחד ממנו:

אין להשיב על דבריו. כלו' שאין מי יכול להשיב גזרתו אחור. אלא ע"כ תתקיים וכענין בלעם וכל הנזכרים בסמוך:

כמה בקש ירמיה. שלא להתנבאות. לא קאמר שלא לילך בשליחותו אע"פ שכתוב על כל אשר אשלחך תלך. מפני שלא היתה המצוה עליו אלא להנבא סתם. והוא היה ממאן להנבא ואז הוסיף לו ה' לומר שגם כן יצטרך ללכת בשליחותו ממקום למקום:

כמה סרב משה. לא קאמר הכא בקש שלא לילך כי באמת משה רצונו היה לילך אלא שהיה מסרב מפני כבוד אהרן וכמ"ש לעיל פ"ג. ולכן לא הזכיר כאן רק שלח נא ביד תשלח דהיינו אהרן כדלעיל:

שנאמר וילך משה וישב אל יתר חותנו. שע"כ אין פי' וילך שהלך אצל חותנו. דא"כ לא היה צ"ל אלא וישב אל יתר חותנו. אע"כ לרמוז שהלך ושב לבלתי לילך. ובע"כ הלך:

פסקה ד

לא היה. צ"ל אלא וישב משה. ולא ס"ל דאתא למימר שהלך בע"כ:

בתחלה הלך אצל פרעה כו'. אולי כך היה הענין שמתחלה הלך משה מיד לארץ מצרים בשליחותו של מקום ואמר לישראל ולפרעה כה אמר ה' שישלח את ישראל. ולא עשה לפני פרעה ולפני ישראל שום אות ומופת. ואח"ז חזר למדין ושהה שם ג' חדשים כדאי' בבמדב"ר פ' י"א או ששה חדשים כדאיתא לקמן פ"ה. ואח"כ חזר למצרים ועשה שם את האותות [ת"נ]:

וז"ש ואח"כ וישב אל יתר חותנו שכך א"ל כו' כלו' להגיד לו שלא יחשדנו שעבר על שבועתו כי בהיתר ה' הלך. ומ"ש לו אלכה ואשובה אל אחי וגו' היינו לשוב עוד הפעם שהיה צריך ללכת עוד בשליחותו כי לא נגמר. ובפעם ההוא לקח את אשתו ואת בניו וגו' ואז אמר לו ה' בלכתך לשוב מצרים וגו' והוא מה שאירע לו בדרך במלון. אמנם מ"ש עוד ויאמר ה' אל אהרן לך לקראת משה וגו' הוא סיפור מה שהיה בהליכתו הראשונה כי בהכרח קודם הליכתו לפרעה היתה אסיפת הזקנים כמ"ש לו לך ואספת את זקני ישראל וגו' ואהרן המליץ בינו ובין ישראל כמ"ש ודבר הוא לך אל העם. ושובו אל יתר חותנו היה באותן ששה חדשים או ג' חדשים [כמ"ש לעיל] שנכסה משה מישראל וכבדה העבודה עליהם כדלקמן בבמדב"ר פ' י"א [יפ"ת]:

מן השבועה. שנשבע לו שלא ילך חוץ מדעתו כדלעיל פ"א:

בעל השבועה. הקב"ה שנשבעים בשמו והוא פוקד עון העובר עליה. **התיר אותי**. שנתן לי רשות לעבור עליה:

עד שהתיר לו יתרו את נדרו. שנתן לו רשות כדפי' לעיל סימן א':

וא"ת למה נאמר וילך משה כו'. פי' למה נאמר וילך וישב לא הוה צ"ל אלא וישב לבד:

שהלך ליטול אשתו כו'. פי' דאשתו ובניו לא היו דרים בבית יתרו ממש. אלא בעיר יתרו הם דרים. לכך נאמר וילך משה לבית אשתו ובניו. ומביתו שב לבית יתרו ליטול רשות והתרה מחמיו:

א"ל יתרו להיכן אתה מוליכן. דרש וישב לשון תשובה שהשיב ליתרו על שאלתו. ואע"ג דתשובה זו אינה בפסוק מ"מ למידן מיניה מסברא דמה היה לו להשיבו ואיזה שאלה היה יכול לשאלו אם לא שאלה זו ותשובה זו. ואין לומר דלהא לחוד בא ולא ליטול רשות והתרה. דא"כ היה לו לכתוב בהדיא תשובה זו. אלא ש"מ דעיקר הליכה היתה

לו ליטול רשות וזהו אלכה ואשובה אל אחי וגו'. ושאלה ותשובה זו נרמז בתיבת וישב במקום וילך [תו"נ]:
אמר לו לך לשלום. עיין לקמן פ"ה ומ"ש שם:

פרק ה

פסקה א

הה"ד מי יתנך כאח לי כו'. כי מה שהקפיד הכתוב לכתוב וישק לו רמז בזה היותם אוהבים זה לזה וזה שמח בגדולת זה. ולזה הביא מה שנרמז אליו אמצאך בחוץ אשקך:
באיזה אח הכתוב מדבר. פי' מדאמר כאח ולא אמר כאחים משמע דמאיזה אח המסויים מדבר:
הא גרסינן ישמעאל שונא ליצחק. כדאמר בתנחומא ותרא שרה את בן הגר המצרית מצחק אין מצחק אלא שבקש להורגו כו'. וכן בב"ר פרשה נ"ג מבואר ג"כ שהיה שונא לו ע"ש:
אלא כיוסף לבנימין. יונק שדי אמי כמשה לאהרן כו' מקום שנשקו אחים זה לזה משה ואהרן. מן ההכרח להעתיק מאמר זה כתיקונו משה"ש רבה [שיר ח'] מי יתנך כאח לי באיזה אח כו' ויקנאו בו אחיו. באיזה אח יונק שדי אמי הוי אומר כיוסף לבנימין שאהבו בלבו שנאמר ויאמר יוסף אתם את בנימין וגו'. אמצאך בחוץ אשקך. חוץ זה המדבר שהוא חוץ לישוב. אשקך כשני אחים שנשקו זה לזה. ואלו הן משה ואהרן שנאמר וילך ויפגשהו בהר האלהים וישק לו. לא יבוזו לי א"ר פנחס מעשה בשני אחים כו' נפלה דליקה כו' ובאת אחותו מגוש חלב התחילה מגפפתו מחבקתו ומנשקתו ואומרת לית דא מבדה לי [כמו מבזה]. ור"ל אין בזה בזיון לי שאני מנשקו. כי מרוב שמחה אני עושה זה דהוה אחי באננקי [בצרה] ונתפלט ממנו ע"כ. וכצ"ל גם כאן. וכוונת המאמר היכן מצינו אח שאוהב את אחיו דקאמר מי יתנך כאח לי. והלא מצינו קין ששונא את אחיו וכו' ומשני דלאו על סתם אחים קאמר. אלא על יוסף ובנימין ומשה ואהרן קאמר. ורמוזים במ"ש יונק שדי אמי אמצאך בחוץ אשקך. ור"ל שיונק שדי אמי מרמז כיוסף לבנימין. ולא אמר גם כן וכבנימין ליוסף משום שיוסף יונק שדי אמו של בנימין. אבל בנימין לא יונק שדי אמו של יוסף שהרי מתה מלידה. ואמצאך בחוץ אשקך מרמז למשה ואהרן. ומתחלה מפרש המדרש שנשקו משום נשיקה של פרקים. ואחר זה אמר ויש אומרים אף נשיקה של קריבות כו'. ורבי פנחס מביא המעשה לומר שגם אהרן נשק למשה בשביל שהיה משה בצרה ובסכנת מות כמש"ש ויהי בדרך במלון וגו' ויבקש המיתו. ומפרש

בזה על דרך רמז סוף הכתוב דגם לא יבוזו לי. וכמו שאמרה האחות איני מרגלת לבוא אליך לנשקך אלא פחדתי כו':

ואחד בבית מירון. הוא כפר מירון שסמוכה לגוש חלב:

באיזה חוץ מדבר. שאע"פ שסתם חוץ הוא רחוב עיר מ"מ יש לפרש גם על המדבר על שהוא חוץ ליישוב:

פסקה ב

בן י"ב שנה נתלש משה כו'. קאי אפסוק ויאמרו העם כי פקד וגו' משמע דכששמעו פקד פקדתי שזה הסימן היה מסור בידם היו מאמינים בו מה שאין כן אם היה בן מ' או בן כ' כדעת אמוראי דפ' א' לא היו משגיחין בו ובסימן פקד פקדתי. כי היה מקום לומר שאביו או שאר זקנים מסרו לו. וערבובי דברים יש כאן שסיים בפ' לך לקראת משה ושתק מלפרש עד פסוק ויאמן העם וחזר לפרש עוד הפעם הפסוק אלכה נא ואשובה כסדר הכתוב:

נתלש. פי' נעקר בכל כרחו בההוא עובדא דהריגת המצרי. וטעמא דרב אחא שאמר בן י"ב שנה נתלש הוא משום דכתיב מי שמך לאיש משמע ליה שעדיין לא נקרא איש. וכשהוא בן י"ג נקרא איש:

מבית אביו. אע"פ שבבית פרעה היה גדל. לפי שהיה יוצא ובא לבית אביו כדכתיב ויצא אל אחיו קאמר הכי:

למה כן. ר"ל למה לא עשה לו ה' נס מבלי שיצטרך לברוח ולהיות נע ונד בארץ לא לו:

אביו מסרה לו. הסימנים מלשונות הגאולה. אבל השתא לא יאמרו כן כי לא ימסור הסוד אלא לזקן [יפ"ת]:

שיוסף מסרה. שמסורת בידם מיוסף שבלשון פקד פקדתי יהיו נגאלים כדלעיל פ"ג. וס"ל שללוי מסר הסוד כי הוא הקדוש שבאחים:

פסקה ג

אתה מוצא כו'. כלו' ולכן יש להזהר שלא לומר אלא לך לשלום מאחר שהנסיון הורה שזה נתקיים לטובה וזה לא:

כל מקום שנאמר בו לך לשלום. משום דבחנה נמי כתיב לכי לשלום. גם יהונתן אמר לדוד לך לשלום. וכן אלישע לנעמן. והכהן אמר לשבט דן לכו לשלום. ודוד לאביגיל אמר עלו לשלום להכי קאמר כל מקום:

הלך וחזר. כלומר שלא נכשל בדרכו ויכול לחזור למצוא חפצו:

יתרו אמר למשה לך לשלום הלך וחזר. ובשלהי ברכות מסיים דוד אמר לאבשלום לך בשלום הלך ונתלה. ובילקוט איתא באבנר כתיב וישלח דוד את אבנר וילך בשלום הלך ולא חזר. והטעם כיון שאומר לך לשלום כוונתו תלך ותוסיף שלימות אבל כשאומר לו לך בשלום כוונתו שילך בשלימותו ושוב לא יוסיף שלימות שימות. ועיין מ"ש בתנחומא:

פסקה ד

למדתך תורה דרך ארץ כו'. ואע"ג דלעיל פ"ד סי' ד' אמר שבעל השבועה נתן לו רשות צ"ל דר"י פליג וס"ל דכל דאפשר לקיים השבועה יש לקיים. שלא תתבטל המצות ע"פ הדבור אלא היכא דלא סגי בלאו הכי:

שהנשבע בפני חבירו כו' עיין בפ"ד דנדרים בבבלי ובירו':

נשבע ליתרו. שלא ילך חוץ לדעתו. כדלעיל פ"א:

והתיר שבועתו בפניו. היינו התרה ממש ע"י פתח כדאיתא בפ"ד דנדרים. ורבי יוחנן בעל המאמר הזה פליג על מ"ד שהתיר לו יתרו את נדרו דהיינו שנתן לו רשות אלא ס"ל לרבי יוחנן התרה ממש. והמתיר לו היינו הקב"ה כדמשמע בתנחומא [יפ"ת]:

במדין נדרת כו'. ולפי דרש זה פי' הכתוב כך הוא ויאמר ה' אל משה בסיני. במדין לך תחלה והתר לפני יתרו. והדר שוב מצרים ופי' ויאמר ה' אל משה וכבר אמר לו ה' למשה במדין לך:

והלא דתן ואביהם היו. כדאמר בנדרים פ' ר"א כל מקום שאתה מוצא נצים נצבים אינם אלא דתן ואבירם. ופי' הרא"ש שכן מצינו בהם אשר הצו וכתיב יצאו נצבים הילכך ב' אנשים עברים נצים הם דתן ואבירם. ולא מתו מדהיו במחלקותו של קרח:

שנתענו. לשון עניות ועני חשוב כמת. ולא היו יכולין להזיקו שאין דבריהם נשמעים:

ד' הם חשובים כמתים. עיין בב"ר פ' ע"א:

במסכת עכו"ם. דף ה' ובנדרים דף ס"ה:

פסקה ה

למה הוליכן. שהראשונים מבקשים לצאת והוא בא להוסיף על הראשונים:

זה אחד מי"ח דברים. עי' בתנחומא ובמס' מגילה וברישׁ ילקוט בראשית:

ששינו לתלמי המלך. שכתבו לו וירכיבם על נושא בני אדם. ופרש"י על נושא בני אדם דמשמע נמי גמל. שלא יאמר וכי לא היה לו למשה רבכם סוס או גמל. והראב"ע כתב בעבור שהוא גרעון שתרכב אשת הנביא על חמור אחד היא ושני בניה:

ויקח משה את מטה וגו'. עשה כמו שא"ל הקב"ה כו'. וכאילו אמר ויקח משה את המטה שציוהו אלהים לקחת בידו. וכן דרשו על מש"כ סוף פ' בשלח ומטה האלהים

בידי א"ל [משה ליהושע] מטה זה בידי שאמר המקום יהי בידך לעולם עכ"ל. ור"ל ע"ש זה נקרא מטה אלהים ע"ש ציווי שיהיה בידי תמיד. וזהו הפירוש ממש כדלעיל [יפ"ת] וע"ש עוד טעם אחר:

פסקה ו

ויאמר ה' אל משה בלכתך וגו'. ראה כל המופתים אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה: **וכי על איזה מופת אמר כו' אלא כו' שהיה כתוב עליו נוטריקון כו'**. וז"ל הרמב"ן ולפי זה [הדרוש] יהיה פירוש הכתוב נכון ראה והסתכל במטה אשר שמתי בידך שכל המופתים החקוקים בו תעשה לפני פרעה וכן משמעות לשון ראה כלו' שצריך עיון והסתכלות על כי לא היו מפורשים המופתים רק בנוטריקון דצ"ך כו':

פסקה ז

כדי לפרוע דינם. אשר הרבו לחטוא:

גלה לו הקב"ה כו'. הכונה בזה שלא נפרש שצוהו לומר עכשיו לפרעה כן וכמו שפירש"י בחומש ע"ש דהא לא מצינו שאמר לו משה עתה בלכתו רק אלהי העברים נקרא עלינו וגו'. ומענין הנה אנכי הורג אין שום זכר. לכן ברור הוא שפירושו שהוא רק הודעה וגילוי למשה שאע"פ שיעשה כל המכות לא ישלחם עד שיאמר לו מכות בכורות בסוף אחר כל המכות שעברו עליו כבר ואז ישלחם:

ולכך לא הוצרך הכתוב לפרסם לו בסוף. כשאמר לו ה' עוד נגע לא הוצרך לפרש לו מה היא כי במ"ש אחרי כן ישלח אתכם ידע כי זו מכות בכורות שכבר גילה לו שלא ישלחם עד מכה זו:

מהו בני בכורי. ר"ל מה טעם לקרוא לישראל בן בכור טפי משאר אומות שקדמו בעולם. וגם מצד האבות ישמעאל גדול מיצחק ועשו מן יעקב:

על יעקב אבינו אמר. שמפני שהבכורה לצורך העבודה שיעקב קנה הבכורה כדי לעבוד למקום. לכן אמר בני בכורי ישראל על שם שהם בני יעקב שנתייחד לעבודתי. לכן אומר אליך שלח את עמי ויעבדוני:

כדי שיוכל לעבוד. שמתחלה היתה עבודה בבכורות:

פסקה ח

שלא נתלה למשה עליה. דמכיון דעם היותו צדיק גמור לא תלה לו. משמע דחביבה מילה מאד וכדתנן בהדיא בפ"ד דנדרים:

אפי' שעה אחת. שבדרך לא רצה למולו מפני סכנת הדרך. והמלון לא היה רחוק ממצרים וחשב משה שאחר שעה יבא למצרים וימול אותו. ואילו היה משה נותן ללבו שבאורחא

פורתא ליכא סכנה היה מל אות במלון. אך לפי שנתעסק תיכף במלון [כדכתיב ויהי בדרך במלון] לא נתן אל לבו זאת. והמלאך לא המתין לו אותה השעה שהיה צריך ללך מהמלון עד מצרים:

מלאך של רחמים היה. שפי' ויפגשהו ה' מלאך ה' כתרגומו. אלא שביטול המצוה נהפך למלאך אכזרי:

מלאך של רחמים היה. מדלא קאמר מלאך האלהים. כי ה' מדת רחמים. ופליגא אדאמר בפ"ד דנדרים באו אף וחמה ובלעוהו:

ואעפ"כ ויבקש המיתו. דס"ל דויפגשהו ה' ויבקש המיתו אמשה קאי. דלאו כרשב"ג דאמר בפ"ד דנדרים לא למשה רבינו בקש אותו שטן להרוג אלא לאותו תינוק ע"ש:

אמרה חתני. [**פי' בעלי**] **תהיה אתה נתון לי**. וזו דרך בקשה כלומר מבקשת אני מה' שתהיה נתון לי. ואז וירף ממנו שנתקבלה תפלתה:

היה חייב מיתה. דמים דכאן לשון מיתה ופי' היה חייב מיתה בשביל המילה:

פסקה ט

הה"ד ירעם אל בקולו נפלאות. שהדיבור לאהרן לא היה במצרים. אלא דבור שנתייחד למשה במדין נחלק לדו פרצופין כדמסיק. ומביא סמוכים לזה מפסוק ירעם אל בקולו נפלאות שחלק הדבור לשני קולות למשה ולאהרן כדלקמן. ומתחלה מפרש אותו הפסוק בכל פירוש דמצי כדרך המדרש תמיד:

מהו ירעם. שאם כפשוטו שמיירי בקול המתחדש מרעם אין זה פלא אלא דבר טבעי. אלא במתן תורה מדבר:

בא עליהם מן הדרום כו'. ועשה הקב"ה זה להודיע שאינו מתקומם במקום אבל כבודו מלא עולם. ולכן ישמע קולו מכל הצדדים בשעת אחת:

שנאמר מן השמים השמיעך את קולו ליסרך (**וגו'**). **ועל הארץ הראך את אשו הגדולה**. שפירושו שהקול בא מן השמים וג"כ מהאש שבארץ:

והחכמה מאין תמצא. לצחות הלשון נקט לישנא דקרא. אבל קרא גופיה לא מיירי בדברי ישראל:

שנאמר ה' מסיני בא וזרח. דמדכתיב וזרח דייק שבא מן המזרח. ומדכתיב אלוה מתימן יבא דייק שבא מן הדרום. ומכיון דאשכחן ב' אלה שמעינן נמי שכנגדם דמ"ש אלו רוחות משאר רוחות. ובספרי בפ' כנשר יעיר קנו משמע דה' מסיני בא ר"ל מג' רוחות ע"ש:

ואומר וכל העם רואים את הקולות. ס"ל שאין קולות אלו הנזכר לעיל ויהי קולות וברקים וענן כבד. אלא קול יוצא מפי הגבורה כשדיבר עמהם. והוזקקו לומר כן מדכתיב רואים

דהול"ל שומעים. ולכן קאמר שזה קול אלהים יוצא באש ונחקק בלוח ועל זה יצדק לומר רואים:

אלא הקולות. וזה מפני שבא מכל הצדדים כדלעיל שאע"פ שהקול אחד היה מחמת שהיה נהפך לכל הצדדים קרי ליה קולות. ורבי יוחנן פליג ואמר שקולות רבים היו ממש לפי שהקול נחלק לשבעים לשון. והיינו דמסיים ומנין שהקול נחלק לקולות הרבה:

ונחלק לשבעים קולות. בתנחומא וכן לקמן פ' כ"ח גרסי' נחלק לז' קולות ומשבעה קולות לע' לשון ועמ"ש בתנחומא:

וכל אומה ואומה שומעת קול בלשונה. כי אז היתה עת רצון כי נפתחו שערי החכמה העליונה וירד השפע למטה ולהיות כי א' אומות היו בעולם וכל אחת היתה מיוחדת בעניינה ובכחותיה וטבעיה. וכפי כחותיה כן ירדה השפע עליה איש איש כפי תכונותיו המיוחדות וכפי קולו המורגל. אך לא היתה זאת בכחם לקבל. כי היו נזוקים בזה. כי כן טבע השכל העמוק לבלתי יודע. שמעביר גבול שכלו וישתומם בדעתו וינזק כמה שאמרו בן זומא הציץ ונפגע ובן עזאי הציץ ומת:

ונפשותיהם יוצאות. זה דרך גוזמא וכן מ"ש והורג לעכו"ם. וה"פ כי רעדה אחזתם וכאילו נפשותיהם יוצאות. אבל לישראל היה מוסיף בהם חיים ורפואה. וז"ש בסמוך **ונותן חיים לישראל**. שהיה נותן להם חיים מחודשים:

אתה היית שומע קולו וחיית. מסיפיה דקרא דכתיב מדבר מתוך האש כמוני ויחי וע"ז אמר אתה היית כו' ועיין ויק"ר פ"א:

בא וראה היאך הקול יוצא כו'. זה סייעתא לדרשת הקולות קולות הרבה וירעם אל בקולו נפלאות דלעיל. כי גם הקול שיוצא לישראל היה לכל אחד כפי כחו שיוכל לסבול. כי חלושי הכח היו מרעידים לקול הגדול שהקול הנבואיי היה צריך להיות בענין נורא ומפחיד בכל מה שאפשר לכל אחד לסבול כדי שיוגדל בעיניהם וכמ"ש לעיל פ"ג אם יגלה עליו בקול נמוך בוסר הוא על הנבואה:

וכה"א קול ה' בכח. דבמתן תורה מיירי המזמור ההוא כדאי' במכילתא:

ואף נשים מעוברות לפי כחן. י"ל דמביא זה לראיה שפירש קול ה' בכח בכח כל אחד ואחד שהרי בהכרח לנשים המעוברות צריך קול נמוך שהקול החזק יפילן. וא"כ ע"כ לומר שה' יתן בקולו לכל אחד כראוי לו [יפ"ת]. והא דכתיב קול ה' בכח תיבת בכח לא קאי אכח של הקב"ה. אלא אכח בן אדם שהיה לו כח לסבול. והרי חשב ז' חלוקות זקנים. בחורים. קטנים. יונקים. נשים. ומשה לפי כחו. והם ו'. וקול אחד לעכו"ם הרי ז' קולות משום דז' פעמים נאמר קול ה' במזמור הבו לה' בני אלים הנאמר על התורה:

הבחורים כו' והזקנים כו'. ולא הזכיר כאן נערים וקטנים כי מאכלם שוה לבחורים כל שיצאו מכלל יונקים. ולא הזכיר המעוברות אע"פ שצריכות מיני רכיכין דבכלל חולים הם:

שנא' וטעמו כצפיחת בדבש. כלומר דכיון דקשי קראי אהדדי מוקמינן חד בזקנים ואידך בבחורים כו':

והיה טעמו כטעם לשד כו'. דרש תיבת לשד ע"ש שדים כדפרש"י בשם רבותינו:

מר כגד. כצ"ל ופי' שזרע הגד כשהוא רענן הוא מר. או פירושו מר כגידין הללו:

ג' קולות הולכות מסוף העולם ועד סופו והבריות ביניהם ואינם שומעים. ופרש"י ביומא פ"ק שקולן הולך דרך שביל שאינו נשמע לבריות. והטעם כדי שלא יערבב העולם בקולות. וכה"ג נמי מפרש בת"כ גבי משה דכתיב ויקרא אל משה הקול היה הולך ומגיע לאזניו של משה דרך שביל וכל ישראל לא שומעים. וע"ז אמר כאן והבריות ביניהם ואינם שומעים:

היום. היינו גלגל חמה. ולפי שבאורו מציאות היום קרי ליה יום והשמש נקרא כוכב הגדול:

אמר ר' יהודה כו'. בב"ר פ"ו סי' י"ב איתא אמר רבי יודא את סבור שהוא שף ברקיע ואינו אלא כמסר הזה שהוא נוסר בעץ שהוא שף ר"ל שהוא מתגלגל על שטח הרקיע ואינו אלא שנכנס בגוף הרקיע וחותך אותו בהלוכו בתוכו כמסר הסר בעץ:

הגשמים. אין הכוונה על הגשמים בעצמתם כי אם על השר הממונה עליהם. וכמו שפירש"י ביומא גבי רדיא:

עשרים אמה ויש שלשים. לכאורה זה סותר למ"ש בפ' ב' דב"ב מרחיקין את האילן מן הבור כ"ה אמות משמע ששרשיהם יורדין עד כ"ה אמה [ת"נ]:

ויש חמשים. זה חרוב ושקמה דתנן שם ובחרוב ושקמה מרחיקין חמשים אמה:

אלא שלשה טפחים. בשמעתין דערוגה בשבת מוכח שהיא חטה ונקראת אילן למ"ד אותו עץ שאכל ממנו אדם חטה היה:

טורף. פי' שוטף:

אלא זה תהום העליון כו'. שלכל כח טבעי מיוחד כח עליוני הפועל ההשתנות הזאת ודבר זה הוא מחקר דרך למתבוננים:

הוי ירעם אל בקולו נפלאות. דהתם בירידת גשמים קמיירי כמ"ד לעיל בר"ר פ' כ"ו כל אורה שנאמר באליהוא אינה אלא בירידת גשמים. וקרי קול קריאת התהומות קולו כי

השי"ת סבת הכל. וקאמר נפלאות על היות הבריות בינתיים ואינן שומעות. וז"ש עושה גדולות ולא נדע כלו' שאין אנו מרגישים באותה שעה בדבר:

והנפש וכו'. ואינן שומעין הוי ירעם אל בקולו נפלאות. וקרי ליה קולו כי בגזירתו תפרד מהגוף ויתחדש הקול ההוא. ואע"פ שאין עסק הכתובים בענין הנפש י"ל דאגב אורחיה כייל נמי קול הנפש באומרו נפלאות בל"ר:

נחלק הדבור לשני קולות. שהל"ל צא לקראת משה ע"ד צא נא לקראת אחז לכן אמר שזה הוא הדבור שנאמר למשה לך שוב למצרים ומפני משה הצרך לומר לך אע"פ שאינו מדוקדק כלפי אהרן [יפ"ת]. ועיין מ"ש לעיל ריש סי' ט':

ואהרן שומע לך לקראת משה. שאע"פ ששני המאמרים אינם שוים. זה היה מנפלאות ה' שהדבור האחד יתחלק לב'. ובכלל הפליאה ג"כ שמשה ישמע הדבור הא' ואהרן ישמע המאמר הב'. וע"ז אמר הוי ירעם אל בקולו נפלאות שהוא פלא אחר בקול ה' זולת הפלאים הנזכר ובתנחומא גרס הכא ומי שהיו באמצע לא היו שומעים כלום הוי ירעם אל בקולו נפלאות והכוונה בזה כי מזולת היות הפלא השתנות הקול למשה ולאהרן היה ג"כ בכלל הפלא שהאמצעים שהיו בין מדין למצרים לא שמעו בו [יפ"ת]:

פסקה י

הה"ד חסד ואמת נפגשו כו'. ס"ל ששניהם נשקו זה את זה. ומייתי סמך מדכתיב חסד ואמת נפגשו ונשקו דמשמע זה את זה וה"נ נפרש ויפגשהו וישק לו:

חסד זה אהרן כו'. ר"ל איש חסד. ותפס התוארים במקום המתוארים. ע"ד ואני תפלה:

חסד זה אהרן כו'. ר"ל שמשה היה מבקש את הדין. ואהרן יותר רחמן שמבקש השלום והפשרה. וזהו היותו אהרן מדת החסד והרחמנות ומשה מדת האמת וכן משה מצד הצדק ממש ואהרן מבקש פשרה והוא ענין השלום כמ"ש בפ"ק דסנהדרין אי זהו משפט שיש בו שלום הוי אומר זה ביצוע. ועכ"ז אהבו ונשקו זה את זה [יפ"ת]:

לאיש חסידך. וקאי אאהרן כדאית' בכמה דוכתי:

ואמת זה משה. ואע"נ דבאהרן נמי כתיב תורת אמת היתה בפיהו ולהכי קאמר רבי עזריה בסמוך אמת זה אהרן. לא קשה שאע"פ שהיתה תורת אמת בפיהו היה מתנהג בדרכי החסד והשלום ולא יקרא שמו רק כפי המעשה [יפ"ת]:

צדקת ה' עשה. וקאי אמשה דכתיב כי שם חלקת מחוקק ספון כדאיתא במס' סוטה:

בשלום ובמישור. וסיפא דקרא כי שפתי כהן ישמרו דעת. דמשמע דקאי אאהרן כדאיתא בכמה דוכתי:

מהו וישק לו. כלו' מאי חדושא בנשיקות האחים:

זה שמח כו' וזה שמח כו'. קמפרש וישק לו זה לזה מדסתם וכתב לישנא דמשתמע הכי והכי:

ד"א וישק לו כו'. דרש וישק לו לשון מקח וממכר מל' נקיט ליה שוקא. **וקאמר נטל כהונה ולויה**. פירוש משה נטל לויה ואהרן נטל כהונה. וקמפרש כי לקיחה זו דרך מקח וממכר ומפיק ליה בלשון שוק כי זה נטל כהונה ונתן לויה כו' [יפ"ת]:

משל לזהבי כו'. מפרש נשיקה כפשוטו ולדיוקא אתא כלומר לזו יקרא נשיקה ולא של עשו ליעקב והביא משל הזהבי שראה מכבר מטבע מזויף כשרואה מטבע טובה אומר כי זה אין בו זיוף. כך כאן רמז פתיחות עשו [יפ"ת]:

מוניטה. מטבע:

מבפנים של חרס. שהוא זיוף גמור. וכן נשיקת עשו ליעקב היה זיוף ממש ולא היתה נשיקה אלא נשיכה [ת"נ]:

לא היה אלא לפסולת. כמו שמורה הנקוד על וישקהו כדלעיל בר"ר פ' ע"ה:

כסף סיגים מצופה על חרש וגו'. כמו כסף סיגים על חרש כן המדבר שפתיו דולקים בדברים טובים בחימום ובלבו רק רע:

ומה היה סופו. פי' שלבסוף היה נוטר לו איבתו כדכתיב ועברתו שמרה נצח. והעד ויבא עמלק. **חסד ואמת נפגשו**. כי פגישתם היה בבקשת כל אחד מדתו חסד ואמת. וכן בצדק ושלום נשקו זה לזה ולא באיבה בלב:

חסד זה אהרן. כדלעיל סימן י"א:

שעשה חסד עם יוסף. ליטפל בעצמותיו. שהוא חסד של אמת כמ"ש בב"ר פ' צ"ט:

הוי חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו וישק לו. כצ"ל ורבי יהודה בר"ס ורבי עזריה באו לדרוש ראשית המקרא חסד ואמת נפגשו וריב"ס דריש חסד זה אהרן כו'. ורבי עזריה מפרש חסד זה משה כו' משום דלריב"ס מזכיר הכתוב שלא כסדר דמתחלה אמר חסד ואמת נפגשו חסד זה אהרן ואמת זה משה והדר אמר צדק ושלום נשקו צדק זה משה ושלום זה אהרן והזכיר משה בתחלה. לכך דריש חסד נמי אמשה. אבל סוף המקרא צדק ושלום נשקו פירשו כמו לעיל לכן מקצר וסיים צדק ושלום נשקו וישק לו. **ואמר עוד אין אנו יודעים למי חלק כו'**. שרוצים לפרש תורת אמת כו' על מה שנתאמת עתה לישראל גאולתם ע"י הנבואה שנתנבא להם כבר עודם במצרים וזה לחלוק כבוד או למשה או או לאהרן וכמו שמבאר ומפרש תורת אמת היתה בפיהו מה שהיתה בפיו של אהרן נבואת הגאולה הוא להורות או אמונתו ואמיתתו של עצמו ע"י משה אחיו. ויאומן המוקדם

במאוחר. והוא חלוקת הכבוד לו לעצמו. או הוראת אמיתות משה בענין בשורת הגאולה ויאומן המאוחר במוקדם:

פסקה יא

התחיל משה אומר לו כו'. ובא הכתוב לומר שעשה כמו שצוה. **ודברת אליו ושמת את הדברים בפיו**. וז"ש כשם שאמר לו הקב"ה כן עשה. ולכן יהיה פירוש כל דברי ה' אשר שלחו הדברים ששילחו לדבר לפני העם:

כשם שאמר לו הקב"ה כו'. ואע"פ שבמעשה האותות לא פירש הכתוב שיעשו ע"י אהרן צ"ל שפי' ודברת אליו ושמת את הדברים היינו שיגיד לו כל מה שאמר לו ה' לדבר ולעשות לפני העם כדי שיעשם אהרן:

פסקה יב

למה נמשלו ישראל בעוף. דכתיב יונתי בחגי הסלע. וכתיב כנפי יונה נחפר בכסף:

מה עוף אינו פורח אלא בכנפים כו'. ור"ל כשישראל צריכין לעשות דבר טוב אז מתיעצים בעצת הזקנים כעוף הפורח בכנפים שלו:

בזקנים. היינו ת"ח כי בעצתם וזכותם ישראל עומדין כדלעיל פ"ג. ולכן אידמו לכנפים כי הם סוככים בכנפיהם על ישראל:

גדולח הזקנה. היינו החכמה. שאם זקנים ממש הם בוודאי חביבים הם לפני הקב"ה. ואם החכמים שמכונים בשם זקנים נערים הם בשנים. נטפלה בהם ילדות. פי' הילדות טפלה בהם ואין נחשב בהם למאומה. והחכמה בהם עיקר שכל הנהגותם הוא כהנהגת הזקנים וכן הוא כוונת המת"כ בויק"ר פ' י"א ע"ש. ובעל ידי משה לא כיוון יפה. או כך פירושו גדולה הזקנה כו' אם זקנים ממש הם החכמים הם חביבין ודאי אבל אם נערים הם נטפלה בהם הילדות כי אין דעתם שלמה מצד הילדות ולכן אינם חביבין בהחלט ובפי' אמרי יושר גריס נטפלה להם זקנה. דהיינו שהדרן הקב"ה בשיבה כדאשכחן בראב"ע הרי אני כבן ע' שנה:

תני רשב"י בכמה מקומות כו'. הביא ראיה שכדי לחלוק כבוד לזקנים אמר לך ואספת את זקני ישראל מצד שחביבה לו הזקנה. שכן בכמה מקומות מצינו שחלק להם הקב"ה כבוד לזקנים מצד הזקנה:

דכתיב ואל משה אמר. וזה בסיני היה שפרשה זו קודם מ"ת נאמר כדפרש"י בחומש:

ולעתיד לבא כמו כן. ר"ל אף לעתיד שכל הארץ ימלא דעה את ה' עכ"ז יחלוק כבוד לזקנים בחכמה שגם אז יהיו החכמים מכובדים:

את זקני ישראל כגורן. בעגולה כגורן וכדרך המלכים כדמפרש. והיינו וכנגד זקיניו כבוד פי' כבוד ה' יהיה נגד זקניו:

הוא יושב עמהם ודנין כו'. וה"ק קרא ה' במשפט יבא עם זקני עמו ושריו של מעלה ודנין לעכו"ם. שגם השרי מעלה יהיו עם הקב"ה בדין. כאומר וה' הוא ובית דינו:

וכי בגורן ישבו. הא אין כבוד מלכים לישב בגורן. ובפ"ק דחולין איתא אטו שער שומרון גורן הוה:

סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה כו'. ופי' שער שומרון שער ב"ד שיושבים שם סנהדרין כמו שת"א שעריך לתרע בית דינך [רש"א]:

כדי שיהיו רואין זא"ז. להיות שומעין איש דברי חבירו ומתווכח זה עם זה עד שתצא הוראה כהלכה. שאילו היו יושבין בשורה שלא בעיגול אין בן ראש השורה רואה את בני סוף שורתו. ובעגולה שלימה לא היו יושבין כדי שיהא מקום לצאת ולבא [רש"י] או מפני סופרי הדיינים [יפ"ת]:

אמר שלמה אני ראיתיו. פי' ברוה"ק ראה בעתיד שהקב"ה יושב ודן עם הזקנים כדלעיל.

ואמר נודע בשערים. על עתיד שאז יהיה נודע וניכר במראין עליו כאילו באצבע כדאי' לקמן ספר ויק"ר:

שנא' נודע בשערים בעלה. ואשת חיל רמז לכנסת ישראל:

פסקה יג

עשה כמו שאמר הקב"ה. כלומר שאמר להם מה שאמר לו ה' אלהי אבותיכם שלחני אליכם. דהיינו הדברים הנוגעים להם. ומ"ש אשר דבר ה' פי' שעשה כמו שאמר ה' ודבר הוא לך אל העם. ופי' אשר דבר כאשר דבר ה' וחסר כ"ף:

מה שאמר למעלה. פי' מה שאמר בפירקין סימן י"ד שה' צווהו באהרן שהוא יעשה האותות לפני ישראל אע"פ שאינו מפורש בכתוב כדפירשתי התם:

עשו כמו שאמר הקב"ה ושמעו לקולך. שבלתי אותות יאמינו לו כדלעיל פ"ג:

על השמועה האמינו. דאם לא כן וישמעו למה לי:

ולא על ראיית האותות. עמ"ש פ"ג ריש סי' ט"ו עוד י"ל דגם ההמון עם האמינו על שמועה לבד. ומה שהיה צריך משה ואהרן לעשות האותות. י"ל שאחר שניתן לו את אהרן לפה ולשליח צוהו ה' שיעשה האותות לפני העם כדי להרגיל את אהרן בופתים שיעשה לפני פרעה:

שיעקב מסר את הסוד ליוסף. כאמרם ז"ל כי בן זקונים הוא לו שכל חכמתו שקבל משם ועבר מסר לו. **ויוסף לאחיו**. שכן כתיב סוף סדר ויחי ויאמר יוסף לאחיו וגו' ואלהים פקד יפקוד אתכם וגו' שכשמת יוסף היו אחיו היותר זקנים וצנועים לכן גילה להם:

ועדיין היתה היא קיימת. ובנזר הקדש בב"ר פ' צ"ז סי' ח' הביא הנוסחא שעדיין היא קיימת. וכתב כלו' לפי שהיא קיימת לעולם מסר לה הסוד כדי שלא להצטרך לגלות עוד הסוד לאחר כי כל מה שהיה אפשר יותר להעלים הסוד טוב יותר עכ"ל:

ובמה האמינו. דודאי אין להאמין בלי אות ומופת למי שלא נודע מתחלה שהוא נאמן לנביא:

פסקה יד

והיו מגנבים עצמם שיראו ללכת לפני פרעה:

שכן כתוב ואחר באו משה ואהרן. ור"ל ולא קאמר ויבא משה ואהרן. ש"מ שמתחלה באו כולם ובאחרונה לא באו רק משה ואהרן שהזקנים נשמטו והלכו להם מפני היראה:

להר סיני לקבל את התורה כו'. כלומר הלוחות אחר מעמד הר סיני:

אותו היום כו'. כל זה קבלה בידם. ומסמך ליה אהאי קרא ואחר באו משה ואהרן פי' אחר שבאו כל המלכים ועטרו אותו באו משה ואהרן שאותו יום היה יום קוזמוקרטור:

פרוזבוטי. יום שמחתו שהיה נוהג לעשות בכל שנה כמ"ש יום הולדת את פרעה:

שהוא קוזמוקרטור. כצ"ל. פי' שמולך בכיפה ועל כן כל גוים יכבדוהו. ופי' המלה תופס עולם. קוזמו עולם בלשון יוני וקרטור תופס [יפ"ת]. ולפי גירסתנו שהוא יום קוזמוקרטור פי' שבו ביום תפס הממשלה על כל העולם:

והביאו אלוהיהן עמהן. לכבדו בהם או להתפלל איש אל אלהיו על שלומו. ולכן היה כותב בספר זכרונותיו כל אומה ואלהיה:

נכנסו עבדיו כו'. דייק מדכתיב ואחר באו שפירושו אחר שנכנסו עבדיו ונתן להם רשות ליכנס. אח"כ באו:

כתבים. כתבי שיר ותודה לכבודו ואפשר צ"ל כתרים. כלו' עטרות:

ואף לא שאלו בשלומו. דלא מצינו שפתחו לו בשלום וברכה כמו שמצינו ויברך יעקב את פרעה וגו'. ואף דאמרינן בסמוך שחלקו לו כבוד אפשר דבתחילת ביאתם הראו לו שהם שלוחי ה' יתב' [ת"נ]:

אלא בדברים אתם באים אלי.. ז"ש אשר אשמע בקולו קול דברים בעלמא אני שומע:

עד שאחפש בספר שלי. דבתחלה אמר מי ה' אחפש בספרים שלי. ואח"כ כשלא מצא חזר ואמר לא ידעתי את ה' [ת"נ]:

ארמון. פלטין:
דרכן של מתים לתבען בין המתים. כצ"ל [יפ"ת]:
אלהינו חי הוא. ל"ג ליה בתנחומא:
אמר להם בחור הוא כו'. אע"פ שאמרו לו אלהינו אלהים חיים ומלך עולם ובודאי גם פרעה הבין מתחלה כי על הסבה הראשונה אמרו שהוא אלהים חיים ומלך עולם. מ"מ רחוק היה זה מכליותיו לכן עשה עצמו כמתנכר:
זקן כו'. אפשר דרש מי לשון מה. ששאל על מהותו של הקב"ה:
בחור הוא או זקן. כי הבחור יהיה גבור ואיש מלחמה. והזקן יעשה בדעת ובחכמה:
כמה שנותיו. שאף שיהיה בחור בכח אפשר יהיה גדול בשנים. ואף שיהיה זקן בכח יהיה צעיר בשנים:
כמה עיירות כבש כו'. **כמה שנים יש לו משעה שעלה למלכות**. לפי שפרעה מולך בכיפה ולא שמע שיש מלך זולת הידועים לו. ואולי מזמן קרוב מלך ולא נודע לו:
כחו וגבורתו מלא עולם. ואין ממשלתו במקומות מיוחדים כו שחשב ואמר כמה עיירות כבש:
הוא היה עד שלא נברא העולם. ולא כמי שחשב ואמר כמה שנותיו:
והוא יצרך כו'. ולא כמו שחשב שממשלתו מחודשת בזמן:
א"ל מתחלה שקר אתם אומרים. מה שאמרתם בתחלה שאלהיכם מלך עולם שהוא יצרך ונתן בך רוח חיים. **כי אני אדון העולם**. ולא הוא. **ואני בראתי עצמי**. והוא לא בראני. ומ"ש פרעה שהוא אדון העולם אינו אלא שאין משגיח בעולם ובידו לעשות כרצונו אחר שמזלו עוזרו וכאילו הוא ברא עצמו ואת נילוס לצורך עבודתו. כי לא יטעה אפילו סכל לחשוב שהנעדר ימציא את עצמו אחר שלא היה ושברא נילוס שקודם לו כמה שנים ופרעה חכם היה. אלא זו היתה טעותו [יפ"ת]:
ראה מה כתיב. פי' שע"י שאמרו כן אבד ה' חכמה מהם ועשאם אוילים. וכן אי' בתנחומא בהדיא:
ואבדה חכמת חכמיו. האי קרא בישראל מיירי. והדורש לישנא דקרא נקט לומר שאבדו חכמתם ונואלו [מת"כ]:
רשע מי ה' אמרת. שאפילו אחר שהודיעך כל סימני אלהים אמת מ"מ אין אתה מאמין ואמרת מי ה' במי אתה לוקה:
שהביא הקב"ה על המצריים בים. אבל המכות שבמצרים הוצרכו ליפרע ממנו על מה שעשה לישראל מדה כנגד מדה כדאיתא במדרשות:

ה' אצבעות שביד הגדולה. הוא משל למיני עונשים שיעד בתבל ובמציאות שיתכן להיות. והאצבע שהוא חלק מהיד מורה על דבר פרטי. והיד מורה על כללות המכות היכולים להיות בעולם:

סרס אותו. הופך התיבה מי ים:

הים הודיעך ה'. שעל ידי שנטבעו בים כל חילו ידע כי ה' הצדיק ושהוא נמצא כי פרעה לבדו נשאר כמו שדרשו חז"ל. ואע"פ שלפני זה אמר חטאתי הפעם וה' הצדיק מ"מ נשאר עדיין אצלי פקפוק עד אחר מכת הים [מת"כ]:

אתה אמרת מי ה'. שהוא כפירה בו יתברך כי לא יאמין בה' שהוא הסבה הראשונה יהיה משגיח בעולם כנגד זה אמר ה' הצדיק שהודה בו כי הוא המשגיח וצדיק בכל דרכיו:

אתה אמרת לא ידעתי את ה'. שפירושו שאפילו יהיה משגיח ובעל היכולת מ"מ לא יקבל גזרתו כאילו אינו יודעו כנגד זה אמר חטאתי לה' אלהיכם דהיינו מה לא שלח את ישראל במצותו:

אתה אמרת וגם את ישראל לא אשלח. מחר בידך תאחז כל אחד ואחד מישראל ותאמר לכו לשלום. וגם את ישראל לא אשלח אילו היה שם כו' כצ"ל [יפ"ת ומת"כ]. וכ"ה בתנחומא סדר וארא:

אלו היה שם. אותו ישראל הזקן. אשר נחשב מאד בעיני מצרים לא הייתי נושא לו פנים. אלא הייתי נותן הסל והמגריפה על כתפו ללבון הלבנים. ודייק גם ישראל ישראל סבא:

פסקה טו

שמא תאמר שנינו ואמרנו לו כה אמר ה' אלהי ישראל. כי שם ישראל הוא ל' כבוד ושררה. ועברים הוא לשון המוני שהיו קוראים אותם כן המצריים. ועוד שאמר בפירוש כה אמר ה' שלח. וה' לא צוה לאמר כן בפירוש רק נקרה עלינו ועתה נלכה נא כו' שאע"פ שענינו שישלח לא יאמר כן בפירוש לחלוק כבוד למלכות כאילו לא במצוה וגזרה באו עליו. וחשבו משה ואהרן שיתכן שעל כן הקשה כנגדן שהקפיד על כבודו שבאו בגזרה עליו. ושהזכירו את ישראל לפניו בדרך שררה וגדולה. ומתחלה לא דקדקו בכך. אבל אח"כ נתנו לבם לחלוק כבוד ואמרו ג"כ פן יפגענו מטעם זה כדבסמוך [יפ"ת]:

שנהגו בו כבוד. אבל לא מפני היראה שאחר שנאמר לו כי אהיה עמך לא ייירא רע:

שחייב אדם לחלוק כבוד למלכות. כי המלכות ניתנה מאת ה' שהוא מהעדה מלכין ומהקים מלכין. וכבוד ה' שינהגו כבוד במכובדיו:

פסקה טז

למה משה ואהרן מהו למה כו'. מפני שאינו מתפרש יפה מאמר למה בכאן שהוא לשון שאלה על תכלית. אבל כאן הרי תכלית בקשתם נודע לו שהוא למען זבוח לה' לכן דרשוהו מענין הבל ותהו. וילכו אחרי ההבל ויהבלו [מ"ג י"ז ט"ו. ירמיה ב' ה']. תרגומו והוו ללמא. וכוונתו להכחיש אותם כי הבל המה ובחנם יפריעו העם ממעשיו:

בשביל שאתם פנוים כו' לכו לסבלותיכם. פי' היינו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם וכדפרש"י בחומש שהרי אהרן ומשם יוצאים ובאים שלא ברשות [ועיין במזרחי]:

פסקה יז

שמא ששים רבא אתם מבקשים. והשבתם אותם מסבלותם. כצ"ל [יפ"ת]:

מנין אתה אומר כו'. דהוקשה לו מלת עתה. שהוא מיותר. אלא שניבא ולא ידע מה ניבא. כלו' כי עתה הם רבים ושוב יתמעטו. ולזה מייתי דרש זה לכאן:

שנים מששים רבוא. והשאר מתו בשלשת ימי אפילה שלא יראו מצרים במפלתם כדאיתא במכילתא בפסוק וחמושים. ואע"פ שחסרון גדול כזה ידעו בו אויביהם אח"כ. י"ל דמ"מ קפיד שלא יראו במיתתם וקבורתם. והכי איתא התם שהיו קוברין מתיהם הודו ושבחו לאלהי ישראל שלא יראו איביהם וישמחו במפלתם:

במדבר לא נשתיירו אלא ב' ששים רבוא. יהושע וכלב והיינו משאר שבטים זולת לוי. וג"כ מאותם שהם מבן עשרים שנה עד בני ששים ועיין בחלק דף קי"א:

פסקה יח

מלמד על הרשע שלא עכב כו'. ביום ההוא דריש כלומר תיכף באותו יום עצמו שבאו אליו משה ואהרן כי לא עכב כו':

וזו היתה גזירה רביעית. ע' לעיל פ"א סי' ט"ו:

את הנוגשים בעם ואת שוטריו לאמר הנוגשים אלו המצריים השוטרים אלו זקני ישראל. כצ"ל. וזהו דכתיב והנושים אצים ויוכו שוטרי בני ישראל שהנוגשים היו מצריים הרשעים לכן דחקו. אבל השוטים שהיו זקני ישראל הכשרים לא דחק את ישראל אלא אדרבה היו מוכים בשביל ישראל:

אלו זקני ישראל. כדכתיב אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו כדלקמן בבמ"ר פ' ט"ו:

שחשבון היה על כל אחד ואחד. לא היו צריכים השוטרים אלא ליקח מהם חשבון הלבנים ולרדותם כשאינם משלימים חוקם ולא כדרך הפועלים שעושים בלי חשבון והשוטרים עומדים עליהם כל היום שלא יהיו בטלים מעבודתם שעם כל זה יש להם

קצת רגעי מנוחה. אבל אלו שהיו צריכים לתת חשבון קצוב היו צריכים לטרוח בכל כחם בלי מרגוע:

התחיל מחרק. כאדם שמדבר בכעס:

לשון טינוף הוא. כתב המת"כ דרש נרפים כמו גרפים לשון גרף של רעי עכ"ל. והמעריך בשרש קדש כתב וז"ל בעל מת"כ לא הבין דברי חז"ל ובאמת כי פרעה קראם נרבעים שדרכם להיות נקביהם רפים ומרווחים בסבת תזנותם במשכב זכור. וז"ש פרעה נרפים הם וביארו חז"ל כוונתו שמכנם לגנאי ואמרו קדשים הם מלשון ולא יהיה קדש. ולכן ישחקו עצמותיו עכ"ל. עוד י"ל שהני תיבות קדושים הם לשון המדרש הוא שאומר כן על פרעה שישחקו עצמותיו על שאמר לשון מאוס וטנוף על ישראל שהם קדושים:

מלמד שהיו בידן מגילות כו'. מלשון ואל ישעו מפיק שהוא לשון השתעשעות כדבסמוך:

שהיו נוחין בשבת. כדלעיל פ"א שמשה בקש מפרעה יום אחד שינוחו בו ובחר ביום השבת ונתנו להם:

אל יהו משתעשעין. בדברי הבל. ולפי שלא יוסר מהם שעשוע זה אלא בהסירו מהם הפנאי שהיה להם בשבתות להשתעשע בהם אמר אל יהיו נפישין בשבת:

פסקה יט

כיון שגזר כן הלך משה כו'. דייקו זה מדכתיב ויפגעו משמע שלא מצאום אלא במקרה. לכן אמר שהלך משה למדין כו' ואהרן היה במצרים בעיר המלוכה כי חשוב הוא וקרוב למלכות. ובני ישראל הנם בארץ גושן. וז"ש לקמן בא משה ממדין ואהרן ממצרים כי לא פגעו בהם אלא אז:

ואותה שעה החזיר משה את אשתו ובניו למדין. כצ"ל וז"ל היפ"ת כלומר שההליכה למדין היה להוליך אשתו ובניו כעצת אהרן כי טוב להם שישבו שם עד אשר יראה מה יהיה בעיר וסמך על יתרו שיביאם אצלו כשיצאו ממצרים כדי שיהיו עמו בקבלת התורה עכ"ל:

מפני שהיה משה במדין. ר"ל שמפרש ויפץ העם שהלכו לבקש את משה [שנעלם מהם] בכל ארץ מצרים בטענה שהולכים לקוושש קש [יפ"ת]. אבל יותר נראה שצ"ל מפני מה היה משה במדין אמר הקב"ה כו'. ור"ל דה"ל להקב"ה למנוע למשה מללכת למדין כדי לשלח על פרעה ועל מצרים תיכף את המכות ולא יבואו ישראל לידי הצער הגדול הזה ומשני אמר הקב"ה למחר אני מביא עליהם מכות על רוח לבבם הידוע לי והם יהיו מכחשים ואומרים שאין עליהם אשם. לפיכך ויפץ העם כלומר לפיכך גלגל הקב"ה זה להפיץ להם בכל ארץ מצרים לתבן:

אמר להם הקב"ה. צ"ל אמר הקב"ה. ולפירוש היפ"ת לעיל הוא דבר אחר:
שהם כשרים. שהשוטרים היו ישראל כדלעיל:

פסקה כ

מכאן אתה למד שהיו כשרים. אבל מהנוגשים אצים לאמר אין ראיה דאפשר לומר דאה"נ דהשוטרים היו נמי דוחקים אלא דנקט עיקר הדוחקים. והא דקאמר אבל השוטרים לא היו אצים שהם כשרים. היינו משום דמויוכו שוטרי בני ישראל ילפי שהם כשרים אמרינן נמי התם הכי:
ומסרו עצמן. שסבלו מכות ולא דחקו את עוש המלאכה:
שנאמ' אספה לי שבעים. וסיפיה אשר ידעת כי הם זקני העם ושוטריו דהיינו אותם שלקו עליהם במתכונת הלבנים:
ויבואו שוטרי בני ישראל כו'. דרך הספר כן הוא להביא כמה מקראות קדומים עם פסוק הנדרש [ת"נ]:
אחר ששה חדשים כו'. כלו' שזה שפגעו בהם עכשיו שנראה שעד עכשיו לא מצאום. היינו מפני שמשה היה במדין ואהרן במצרים ולא עם ישראל. ועתה בא משה ממדין ויצא אהרן לקראתו ממצרים ופגעו בהם השוטרים:
מהו נצבים. מאי נ"מ שהיו נצבים או יושבים. לכך דריש דלגזירה שוה קאתי [ת"נ]:
דתן ואבירם היו. וקרי להו נצבים על שם שנאמר בהם יצאו נצבים. וכאילו אמר הנצבים פגעו במשה ואהר כדפירש"י בנדרים פ"א. ואע"פ שאמר לעיל שהשוטרים היו צדיקים. הם היו רשעים:
דתן ואבירם היו עמהם. ולא אמר שדתן ואבירם לבד היו. דע"כ עיקר קרא בכלל שוטרי בני ישראל מיירי רק שדתן ואבירם לבדם אמרו להם ירא ה' עליכם כי השוטרים הכשרים לא יעיזו במשה וגם אין להם לספק במשה כי כבר האמינו בפקוד פקדתי:
התחילו מחרפין כו'. כוונת המאמר שקרא להם נצבים ע"ש שהיו מחרפין וכדגרסי' בתנחומא יצאו נצבים כו' יוצאים כשהם מחרפים ומגדפים שנאמר כאן יציאה ויציבה ונאמר בגלית הפלשתי יציאה ויציבה ויצא איש הבינים וגו' ויתיצב ארבעים יום מה יציאה דהתם בחירופין וגידופין [כמש"נ שם אני חרפתי את מערכות ישראל] אף יציאה ויציבה דהכא בחירופין וגידופין:

פסקה כא

אם באמת באתם כו'. שהיה להם לומר ירא ה' וישפוט עליכם. ולמה הפסיק בתיבת עליכם בין ירא ה' וישפוט. זה דרשו שהם אמרו ה' בוחן לב ירא ה' בכוונתכם. ועל אותו

הדרך ישפוט. שאם באתם בעצמכם ועשיתם עמנו רעה ירא ה' עליכם וישפוט יעשה המשפט עליכם ובכם. ואם משם הקב"ה באתם ישפוט בינינו ובין פרעה. והת"נ כתב שכוונתם לתרץ שהם רצו לחרף למשה ואיך אמרו וירא ה' עליכם שהוא כעין ברכה בגילוי שכינה. כמו וירא עליכם כבוד ה' [ויקרא ט']. וה' עליהם יראה [זכריה ט']. אלא שכך אמרו אם זכאים אתם ירא ה' עליכם ותגאלו אותנו. ואם לאו ישפוט ה' אתכם:

מאותן שהיו משקעין בבנין כו'. שעכשיו שהוצרכ לקושש קש היו מחסרים הרבה ממספר הלבנים והיו נוטלים המצרים הרבה מבניהם לשקעם בבנין במקום הלבנים שחסרו והיה ריחם מבאיש:

ור"ח אמר משל לנבלה כו'. שקשה לו מאי בעיני פרעה. והלא ריח נכנס לאף ולא לעין. לכך דריש משל לנבילה כו' שהיתה מכוסה מן העין כו' [ת"נ]:

ועכרתם אותו. ענין ערבוב כעוכר מים בערבובו. ומשום דאשכחן עכרתם אותי להבאישני נקט האי לישנא הכא:

מבינך לבין פרעה. כדרך הרועה שרץ לכלי זיין להציל השה מפי הזאב ועד שבא להציל כבר טרפו הזאב. כך אמרו למשה משה מבינך לבין פרעה אנו מתים ר"ל במה שנסתרת להטעות את מצרים עד שלא נגלית כולנו מתים ע"י פרעה [ת"נ]:

פסקה כב

באותה שעה בא משה כו'. דרש וישב לשון תשובה. מפני שלא היה לו מקום קבוע אשר בו פני אלהים דקאמר שחזר שם אל ה':

והשיב דברים. פי' דברי דתן ואבירם:

למה אתה עושה כן. פי' אפילו לא יאמר לו למה הרעותה כועס עליו:

אלא כך אמר משה כו'. ומפרש הרעות לשון הכנעה מגזירת רע ירוע והיינו מה ששעבדם בגלות. ולא בא כמקנטר אלא כשואל מה טעם הדבר:

העם הזה מה עשו. ואע"ג דביטלו מילה כדאיתא בפ"א. וגם היתה עבודת כו"ם ביניהם. קים ליה למשה שהיו צדיקים רבים ביניהם והשעבוד כולל צדיק עם רשע:

הרי עשו וישמעאל. פי' ויסבלו ג"כ עול הגלות כדי להקל מעל ישראל:

היה לו להשתעבד דורו של יצחק כו'. ר"ל ואף שתאמר שהם אינם בכלל הגירות. כי גר יהיה זרעך כתיב מי שנקרא זרע לך. מ"מ קשה היה לשעבד דורו של יצחק או דורו של יעקב שהם יותר קרובים לאברהם. לא לעם הזה שהיה בדורי שהוא דור רחוק מאברהם:

וא"ת מה איכפת לי. שאינך חושש להחשיבני לגלות לי. א"א קובל אני עליך ששלחתני לבא תקלה על ידי ומה אשיב על תוכחתי לשואלים ממני שנתתי חרב ביד פרעה:

שמך הגדול כו'. דאל"כ מה צ"ל לדבר בשמך די שיאמר לדבר:
וכל העולם כולו מתיראים ממנו. לאו דוקא שמו. כי אז מי ידע שמו יתב' זולת האבות אלא על מציאותו קאמר:
מהו והצל לא הצלת. דתרתי הצלות ל"ל. **וקאמר ר"י והצל לא הצלת ודאי**. פי' בוודאי לא תציל מאחר שעתה לא הצלת כי אם אתה רוצה להציל איך תוכל לסבול שיוסיפו להרע להם. ולא מפני שפקפק ח"ו ביכולתו יתב'. אלא שחשב שלא ישנה המערכה השמיימית בעבורן. ור"ע קאמר דה"ק יודע אני שתציל אבל לא הצלת הנתונים בבנין שאין תקנה להם:
תחת הבנין. שהיו משקעין שם מבני ישראל כדלעיל:
בקשה מדת הדין. והיינו דכתיב בסמוך וידבר אלהים אל משה ואין אלהים אלא דין:
שבשביל ישראל הוא אומר לא פגעה כו'. כי אין אדם נתפס על צערו. ומ"מ נענש קצת במה שנגזר עליו שלא יכנס לארץ כדלקמן:

פסקה כג

במלחמת פרעה אתה רואה כו'. דאם לא כן עתה תראה ל"ל לא הל"ל אלא עתה אעשה לפרעה שישלחם מארצו ביד חזקה:

פרק ו

פסקה א

הה"ד ופנתי אני כו'. משום שרוצה לפרש וידבר אלהים אל משה שבקשה מדת הדין לפגוע במשה על שהרהר אחר מדות ה'. לכן מייתי הך דרשה. **כי מה האדם שיבא אחרי המלך**. להרהר אחריו. כמו שיבואר בהמשך הדרוש:
על שלמה ועל משה. דעל עצמו וכיוצא בו אמר שלמה כדמסיים הכתוב כי מה האדם וגו' שמדבר בעדו וכל הדומין לו [ת"נ]:
נתן בה מצות עשה כו' ונתן למלך כו'. ר"ל ששאר כל המצות הנתונות לישראל אם זה לא יקיימה יקיימוה אחרים. אבל מצות המלך שהמלך דוקא נצטווה בה אם לא יקיימנה המלך נמצאת בטילה [ת"נ]:
והחכים על גזירתו של הקב"ה. ששלמה התחכם במחשבתו כי איש כמוהו לא יסור לבבו וחשב שלא אסרה תורה אלא למי שיסור לבבו:

עלתה יו"ד של ירבה. ד"מ כאילו האות צועקת על עשקה ונעשה דינה. והכוונה כי משפטי ה' אמת לא ימוטו לעולם. אבל דעת חכמי האמת דברים ככתבם כי אותיות התורה חיות ורוחניות הם:

יו"ד של ירבה. ואע"ג דלכאורה יאות התרעומות בלמ"ד ואל"ף דלא ירבה שעבר על הלאו. עלתה יו"ד לפי שהוא קרובה יותר אל המלכות כי היא אות ראשון שבשם הגדול [ת"נ]:

אין אות בטלה מן התורה. דכתיב כי לא תשכח מפי זרעו:

שלמה ואלף כיוצא בו יהיו בטלים ?**קוצה ממך איני מבטל**. והיינו שה' יגלה בול דעתו בזה במה שיראו הכל שיכשל בדעתו כמו שהיה שנשיו הטו את לבבו וידעו העם כלו כי אין לנו אלא ד"ת ככתבם בלי הרהור לחלוק:

דברי אגור בן יקא. והיינו שלמה כי ז' שמות נקראו לו כדלקמן במדב"ר פ"י:

שאיגר ד"ת והקיאן. בריש חזית גרסי' תו כספל הזה שנתמלא בשעתו ונשפך בשעתו. כך למד שלמה תורה בשעתה והקיאה בשעתה. וע"ש ביאורו:

שאיגר ד"ת. מלשון אוגר בקיץ בן משכיל:

דבר זה. מפרש נאם הגבר אמר שלמה הקב"ה צוה לא ירבה לו נשים בעבור איתיאל שישאר דבק עם אל ואני איתיאל ואוכל לצרף עמי הרבה נשים ולא יטו לבבי. וזה ופניתי אני שהוא פרט יוצא מהכלל [אמרי יושר]. ומפרש הלמ"ד של לאיתיאל השני נוסף ומלת אל מלשון כח. ואוכל לעמוד שלא אסור ע"י הנשים [יפ"ת]:

נוח לו לשלמה שיהא גורף כו'. פי' היה נוח לו להיות מפנה ומנקה הצנורים שלפני הבתים מלהיות מלך ישראל כי אם לא היה מלך לא היה בא לידי עבירה זו שיכתב עליו מקרא זה:

והייתי מראה לעצמי. שהיה מורה היתר לעצמו בחשבו שיודע טעם הדבר:

אחר מדותיו וגזרותיו. פי' מדותיו שמתנהג בהם בעולם לקונן קצת ולהעניש קצת אין להרהר אחריהן. ופי' גזרותיו מצותיו בתורה שלא נדע טעמם:

חצובים. נחצבים ומיושרים ומתוקנים היטב מכל צד ופינה [מת"כ]:

טרם הוא נמלך כו'. וזהו עשוהו לפי שנעשה בעצתם ובהסכמתם הו"ל כאילו הם עשוהו [יפ"ת]:

נמלך בפמליא שלו. כדאמר בב"ר גבי נעשה אדם:

כי דינו דין אמת. דהיינו מעשיו בעולם [יפ"ת]. עוד מרומז בזה כי דינו דין אמת פי' כנגד חלק המשפטים. כמו הדן דין אמת לאמתו. וכנגד חלק החקים אמר וגזירותיו אמת. כי

בדבר החק שהוא מילתא בלא טעמא שייך לומר גזירות גזירה גזרתי ואי אתה רשאי לעבור עליה. וכנגד חלק העדות שהם שאר מצות אמר וכל דרכיו בהשכל [ת"נ]:
כל אמרת אלוה צרופה. ומזוקקת כמצרף כסף שמלאכי השרת בחנוה בכור דעתם:
כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה. שבזה רמז לו הקב"ה שיכביד פרעה עולו עליהם. ואילו שמר משה הדבר ושת לבו לדבר לעיין עליו היה מבין כוונת הקב"ה ולא היה מטיח דברים. וכמ"ש פ"ג סי' י"ג ע"ש:
ואני אחזק את לבו. שמות ד' פסוק כ"א:
מה שכבר גילה לו. ופי' את אשר כבר עשוהו גזר דין שנגזר על המצריים בעצה והסכם פמליא של מעלה כדרכו בכל גזירותיו כדלעיל. ופי' למה יהרהר בגזירה שגילה לו שהוא מדת הדין ממנו ובית דינו:
בעבור לעשות בו דין. ופירוש ולא יתן אתכם מלך מצרים להלוך וגו' ושלחתי את ידי וגו' לעשות לו דין תחת אשר העבידום כו':
תחת אשר העבידום בעבודה קשה. ר"ל יותר מגזירת הקב"ה לכך היה מחזק את לבם ונעל שערי תשובה בפניהם:
הה"ד וידבר אלהים. ואין אלהים בכל מקום אלא מדת הדין:
שבשביל צער ישראל. ואין אדם נתפס על צערו:
אני ה'. והויה הוא רחמים:

פסקה ב

הה"ד כי העושק יהולל חכם. משום דקשה ליה וידבר אלהים אל משה דפתח במדת הדין וסיים אני ה' ברחמים. ובעי לפרש שמדת הדין כנגד משה שבקשה לפגוע בו. ומדת רחמים כנגד ישראל כדמפרש. להכי מייתי האי קרא דמפרש ליה במשה וכתיב בתריה טוב אחרית דבר מראשיתו דמשמע שתשובת ה' למשה טובה אחריתן של ישראל כדלקמן:
כשהחכם מתעסק. מפרש עושק לשון עסק בחילוף השי"ן בסמ"ך:
בדברים הרבה. כגון סחורה וכמ"ש לא מעבר לים היא לא תמצא בסחרנין וכן העוסקים בחכמות חיצונת כמ"ש לא בשמים היא באסטרלוגין:
מן התורה שניתנה מתנה. דכתיב ויתן אל משה ולמדו רבותינו זכרונם לברכה שהיה משה משכח עד שניתנה לו במתנה. **וזהו ויאבד את לב מתנה**. כלומר שתורה אף שניתנה לו במתנה כדי שלא תשכח מפיו ומפי זרעו. אף על פי כן נשכחת ממנו בשעה שנתעסק בדברים הרבה:

המתעסק בצרכי צבור משכח תלמודו. אף המתעסק בצרכי צבור שהוא מצוה אפ"ה ישכח תלמודו כדמייתי לריב"ל:

בחרישת הקבר. בשדה שנחרש בו קבר לענין טומאה וטהרה:

זה משה. כשהכסיל מקנטר את החכם מערבב דעתו וגם הוא נכשל כמעשה משה עם דתן ואבירם:

עשק שעשקו אותו דתן ואבירם. דרש עשק ריב וקנטורין. כמו בשי"ן שמאל מלשון כי התעשק עמו:

וכי תעלה על דעתך שיהיה משה מתאבד. לדעתן להטיח דברים לפני ה' לומר ומאז באתי אל פרעה וגו' ושכח סוד דבר ה' שא"ל מתחלה ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים וגו' אעכ"ל לפי שהקניטוהו ובא לכלל כעס בא לכלל טעות:

חייך יש לך לידע. פי' יש לך לידע ולישא עונש על הקפידא שכעסת. ומה הוא העונש טוב אחרית דבר מראשיתו. ודרשו חז"ל טובה אחריתן של ישראל דהיינו הנסים שיעשה להם במלחמות ל"א מלכים. מראשית שנתתי להם במצרים. ואותה טובה לא תראה בעונש שהקפדת. **וז"ש עתה תראה**. למעוטי מלחמות ל"א מלכים:

אלהים על מצרים. שיבא בדין עליהם:

ה' על ישראל. לרחם עליהם:

פסקה ג

לקרתני. בן עיר. עיר ת"א קרתא:

אני הוא שגדלתי לך. וז"ש אני ה'. כלומר אני שגרמתי לך **במדת רחמים אמרת**. דכתיב ואמרו לי מה שמו כלומר באיזה מדה אני שלוח אליהם והשיבו כה תאמר אל בני ישראל וגו' ה' אלהי אבותיכם שלחני אליכם וגו' שבמדת רחמים בא כדפי' הרמב"ן בחומש:

פסקה ד

חבל על דאבדין. דלמה יזכור נבואת האבות לפחות מעלתם בנבואה ולומר שלא נראה להם רק באל שדי לכן דרשו כי היה כמדבר תוכות למשה [רמב"ן]:

חבל על דאבדין. בפ' חלק פרש"י הפסד גדול יש על החסידים שנאבדו ואיני יכול למצוא חסידים אחרים כמותם שאין אתה כאברהם יצחק ויעקב:

הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי. לאברהם במילה דכתיב אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים. וליצחק לא מצינו שנגלה לו באל שדי רק דכיון דקאמר ליה והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך הו"ל כאילו נגלה אליו באל שדי שאותה השבועה באל שדי היתה כדפרש"י בחומש. וליעקב דכתיב אני אל שדי

פרה ורבה. והא דאמר המדרש הרבה פעמים נגליתי. אפשר כי כן היה אע"פ שלא נכתבו בתורה:

ולא הודעתי כי שמי ה'. אף שבתחלה נגלה ה' לאברהם באמירת אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. מ"מ לא בא על פי שאלתו כי הוא לא שאל מה שמך כשם ששאל משה [ת"נ]:

אמרתי לאברהם. זהו תלונה שנית שהקפיד הקב"ה כנגדו אחר ששאל מה שמך ושנית שאמר ומאז באתי אל פרעה. ולאברהם אמרתי קום התהלך בארץ ולא הקפיד עלי:

וגם הקמותי את בריתי שלא ניתנה להם. כצ"ל ור"ל שלא נתנה להם לאבות מתנת שדה וכרם אלא הוצרכו לקנות בדמים [יפ"ת]:

לפי שהם לא הרהרו אחרי. פי' האבות לא הרהרו אחרי:

וגם אע"פ שישראל. ר"ל הפריד מלת גם מן אני שמעתי. מפני שאילו תדבק עם אני שמעתי תהיה הוראתה לומר גם אני שמעתי נאקת בני ישראל כמו ששמעו אחרים וזה לא יתכן. ועי' ביפ"ת:

לא היו נוהגים כשורה. שנטמעו בגילולי מצרים כדלקמן:

שמא מדת הדין יעכב. ואף דאמר לעיל אע"פ שישראל לא היו נוהגים כשורה שמעתי נאקתם. מ"מ צורך לשבועה לתשלום הגאולה דהיינו מה שיכלול לשונות של גאולה כדבסמוך:

ד' גאולות יש כאן והוצאתי. שיוציא מסבל שכמם. **והצלתי**. שיצילם מהיותם תחת מלכותם שלא יהיו אפילו למס עובד להם. **וגאלתי**. שיעשה בהם נקמה עד שיאמרו המצריים הא לך ישראל תחת פדיון נפשינו. **ולקחתי אתכם**. שיהיו לי לעם סגולה בבואם להר סיני לקבל התורה שזה ג"כ מכלל הגאולה משום שתכלית הוצאתם ממצרים לקחתם לו לעם:

ד' גזירות. עיין לעיל פ"א סי' ט"ו:

לקיים מ"ש כוס ישועות כו'. שהכתוב רמז שיש לברך לה' על הכוס על הנסים ועל הפורקן:

אעשה להם כו'. פי' שמה שאמרתי לאבותם הכוונה היתה לתתה להם לא לאבות עצמם אלא שיהיו ביניהם יורשים אותה בזכותם כי אינם זוכים אלא מצד עצמם אלא בזכות אבותיהם. ולכן אמרתי לתתה להם שהוא כאילו הם זוכים בה ומורישים אותה לבניהם [יפ"ת]:

פסקה ה

היה קשה בעיניהם לפרוש מעכו"ם כו'. במכילתא מפורש יותר וז"ל ולא שמעו אל משה מקוצר רוח וכי יש לך אדם שמתבשר בשורה טובה ואינו שמח. נולד בן זכר. רבך מוציאך לחירות. ואינו שמח. א"כ מה ת"ל ולא שמעו אל משה. אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעכו"ם. וכה"א ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי ע"כ. ור"ל שענין הגאולה שהקב"ה עתיד לגאול אותם שמעו והאזינו. אלא שלא שמעו למשה מה שאמר להם לפרוש מעכו"ם. מקוצר רוח כי רוחם ונשמתם לא מטוהרה היא וקשה היה להם לפרוש מעכו"ם:

מן שטייא כו'. פי' הערוך מין עצי שטים אין לאדם הנאה ממנו שאינו עושה פרי. אלא אם יקצצנו ויעשה ממנו כלים או יסיקנו. כן פרעה אינו ראוי אלא ללקות עכ"ל. וכוונת המדרש לפרש דבר אל פרעה לשון הלקאה ויסורין ע"ד ידבר עמים תחתינו [יפ"ת]:

וידבר משה לפני ה'. ר"ל השתא ניחא הק"ו שאמר משה. הן בני ישראל לא שמעו אלי לפרוש מעכו"ם אף ליגאל ק"ו שפרעה לא ישמע לדברי ה':

פרק ז

פסקה א

הה"ד בכל עצב יהיה מותר כו'. כונתו לתרץ מאי שנא שכאן כתוב הדבור אל משה ואל אהרן ובכל הדבורים עד כאן נזכר משם לבדו. ולזה דרש שהיה לו כעין עונש על דבור שפתיו:

כל הדברים שאדם נושא ונותן בהם דברי תורה. פי' אם בכל הדברים שהוא נושא ונותן יש בהם דברי תורה. אף שהענין בעצמו אינו דברי תורה אלא מתוכו נראה ונשמע דבר תורה. אפילו הכי נוטל עליהם שכר [ת"נ]:

יכול אף בדברי בטלה כן. פי' מילי דעלמא שהם דברים בטלים שמא תאמר כי גם בהם כל שיוסיף האדם השתדלות בהם יועיל בהם על דרך ויד חרוצים תעשיר. לכן אמר ודבר שפתים אך למחסור כי פעמים תוספת ההשתדלות והדיבור בהם מזיק כיוסף שע"י שהשתדל והוסיף להזהיר על התרתו ממאסרו היה לו סיבה להזיק:

עשרה שנים. והוא נתעכב שם י"ב שנה. שבן י"ז שנה היה כשנמכר. ובן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה הרי שהיו י"ג שנה משנמכר עד שמלך. ושנה אחד היה בבית פויטפר הרי י"ב שנה היה בבית האסורים:

שהוציא דבה על עשרה אחיו. דעל בנימין ודאי לא הוציא דיבה:

נתוסף לו עוד שתי שנים. מדה כנגד מדה שמפני שחטא בשתי זכירות לכן נשכח שיעור שתי זכירות שהם שתי שנים. כי גבול זכרון לפניו יתברך על ברואיו הוא שנה שנה יום הזכרון:

בתחלה היה ראוי הדבור כו' הלא אהרן אחיך כו'. חלופי דברים יש כאן ויש לגרוס בהיפך וכן אתה מוצא במשה בתחלה היה ראוי ליעשות כל הנסים על ידו. ובשביל שאמר שלח נא ביד תשלח נאמר לו הלא אהרן אחיך הלוי ידעתי כי דבר ידבר הוא (והיינו בעשיות הנסים שנעשו איזה מהן ע"י אהרן) ואף כאן הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו' והיה ראוי הדיבור להתייחד עליו ובשביל זה (מה שאמר הן בני ישראל וגו') נתייחד (תיכף אח"ז) הדבור עליו ועל אהרן שנאמר וידבר ה' כו' [ת"נ]:

פסקה ב

הה"ד הן כל אלה יפעל כו' בא ליישב בזה מאי שנא שלא נענש על דבר שפתיו עד עתה הלא כבר היה בידו מה שאמר והן לא יאמינו לי וכמבואר במדרש עוד שאר דבורים שלא כהוגן:

ממתין לאדם כו' מאריך אפו שלא להביא עליו עונש שמא ישוב:

ואם לאו. שלא הספיק לעשות תשובה עד שחטא רביעית אין ממתין עוד ונפרעין ממנו על הכל:

תחלה והן לא יאמינו לי. אבל מה שאמר בתחלה מי אנכי כי אלך אל פרעה לא נחשב לחטא משום שאמר זה דרך ענוה ושפלות כלו' מה חשוב אני להיותי שליח בדבר. אבל דבור והן לא יאמינו לי נחשב לחטא שכבר נאמר לו ושמעו לקולך וחשד בכשרים וכדאמר לעיל פ"ג:

ואח"כ אמר לא איש דברים אנכי. דהוה כקורא תגר על כבדות פה. ואין לאדם לבא אחרי המלך כיועץ למלך. והעד ויחר אף ה'. וס"ל בעל המאמר הזה שלא נענש על זה כלל. ומ"ש הלא אהרן אחיך הלוי וגו' היינו להיות לו למליץ לפי שנתרעם על כובד לשונו:

על אהרן עמו. פי' שנזכר בדבור שנא' למשה שיאמר לאהרן וע' במדב"ר סוף פ' י"ד ודוק:

הה"ד וידבר ה' אל משה ואל אהרן. חצי פסוק זה הוא סיום להענין דלעיל. וחצי פסוק השני ויצום אל בני ישראל חוזר למטה. ודורש ויצום מלשון צווי ואזהרה שלא ימהרו לשפוך בוז עליהם בעת התלוננם עליהם:

פסקה ג

סרבנים. פי' ממאנים לשמוע את הדין ונותנים כתף סוררת:

רגזנים. שכועסים ומריבים:

טרחנים. כדאמר בספרי גבי טרחכם מלמד שהיו טרחנין היה אחד מהם רואה שהיה שכנגדו נוצח בדין אומר יש לי עדים להביא יש לי ראיות להביא למחר אני דן מוספני עליכם דיינים:

היו נוהגים בו כבוד וחלקו כבוד למלכות. פי' מה שתנהגו בו כבוד הוא מפני שיש לחלוק כבוד למלכות:

אתם ומלככם וסוף שירד הוא בעצמו. כצ"ל [יפ"ת]:

שנאמר ויקם פרעה לילה וגו' קומו צאו מתוך עמי. וענין הקריאה שהיה מחזיר על פתחי שערים בעיר צועק היכן משה שרוי כדשנו במכילתא:

שתפו הראשים שביניהם עמכם. דרש מלת ויצום מלשון צוותא וחברותא ודייק זה כי בשלמא אל פרעה היה הציווי לשלח ישראל מארצו אבל לישראל מהו ציווים לכך דרש שפירושו מלשון חבור ושיתוף. ומלת ויצום הוא פועל יוצא כלומר שחברם למשה ולאהרן ושתפם להראשים שבישראל שישאו ויתנו עמהם בעסקם. **שכך אתה מוצא כתיב אחריו אלא ראשי בית אבותם**. ופי' ואל פרעה לחלוק לו כבוד כדלעיל:

פסקה ד

ד"א אל פרעה מלך מצרים. השתא נמי מפרש שהציווי אל פרעה מלך מצרים לחלוק לו כבוד כדאמר לעיל שאע"פ שהוא רשע מ"מ יתקדש שם שמים על ידו במה שיודה לבסוף ה' הצדיק:

לכך נאמר אל בני ישראל ואל פרעה. דמקיש זה לזה שכשם שקילוסו עולה מאלו על הנסים ונפלאותיו אשר עושה עמהם כן יתקדש שמו ג"כ ע"י פרעה הרשע עצמו. ורומז למה שהודה בסוף ה' הצדיק כו' ולענין זה הקישם הכתוב במקרא זה. ולזה חפץ ג"כ ביקרו של פרעה:

כך עולה מגיהנם. וה' חפץ בקילוס זה ג"כ. שמודה שנידון כרשעו ומשפטי ה' אמת. ואע"ג דבפ"ב דעירובין מסיק דרשעי עכו"ם אפילו על פתחו של גיהנם אינם חוזרים. כוונת בעל המאמר הוא כך שכמו שהקב"ה מתקלס מפי רשעי ישראל בגיהנם כשאומרים יפת דנת. כך לפעמים יהיה ה' מתקלס מרשעי עכו"ם שיהיה כן בחיים. כמו פרעה שהודה בחייו ואמר ה' הצדיק. ומי כמוך באלים ה' כמ"ש בפדר"א. לכן חפץ ה' ביקרו:

שנאמר עוברי בעמק הבכא. וקרא ביורדי גיהנם מיירי כדאמר בפ"ב דעירובין עוברי אלו בני אדם שעוברים על דעתו של מקום. בעמק שמעמיקים להם גיהנם. הבכא שבוכין ומורידן דמעות:

עד שמצננים גיהנם. הכוונה שע"י תשובתו והודאתו על הדין מתמעט ענשם. וכדרך שאמרו בפ' היה קורא הקורא ק"ש ומדקדק באותיותיה מצננין לו גיהנם:
ועתידה ג"ע להיות צועקת כו'. כלו' כל אחד מבקש הראוי לו. ומשום דקאמר שקילוס ה' עולה מגיהנם שאומרים יפה חייבת מייתי לחיזוק הדבר כי אפילו שר של גיהנם ושל ג"ע נזהרים שלא לקבל בתחומם אלא הראוי להם:
שנאמר שנאתי השומרים הבלי שוא. דמיירי התם בגיהנם כמ"ש בתחלת המזמור בך ה' חסיתי אל אבושה לעולם כדפירש בשוח"ט:
ולמי אני מבקשת לרשעים להבלי שוא. פי' דכי היכי דג"ע אומרת שנאתי השומרים הבלי שוא כו'. גיהנם אומר איפכא שנאתי הבוטחים בה' ואני מבקש את השומרים הבלי שוא כו' וקמפרש השומרים הבלי שוא פועלי השוא דהיינו עושה רעות כו פועלי האון:
שנאמר לעלוקה שתי בנות. להקבר קורא עלוקה כי מוצצת ושואפת כל הבריות אליה כדרך העלוקה המוצצת את הדם. **שתי בנות**. הם ג"ע וגיהנם. הג"ע אומרת תן לי צדיקים והגיהנם אומרת תן לי רשעים:

פסקה ה

כמו שמפורש בשהש"ר. שם בפ' כלך יפה רעיתי שכל השלשה שבטים הללו נהגו שררה במצרים כיצד מת ראובן ניתנה שררה לשמעון. מת שמעון ניתנה שררה ללוי. מת לוי בא ליתן שררה ליהודה. יצחק ב"ק ואמרה הניחו אותה עד שיגיע זמנה. ואימתי הגיע זמנה אחרי מות יהושע:
איני יודע שהיא אחות נחשון. דכתיב ועמינדב הוליד את נחשון:
שיבדוק באחיה. פי' רשב"ם שהבנים דומים לאחי האם כדלקמן:
אלא מבנות. דמשמע משתי בנות של פטום ופטפוט:
משתי משפחות. מפרש בפ' י"נ אי אבוה דאימיה מיוסף אימא דאימיה מיתרו ואי אבוה דאימיה מיתרו אימא דאימיה מיוסף. ועיין שם ברשב"ם:
שפטפט. שהתריס ונלחם כנגד יצרו כדאמר (שם). חוץ מזקן אחד שהיה מפטפט כנגדו:
שפטם עגלים לעכו"ם. פי' רשב"ם שם כדכתיב כהן און כומר לע"ז:
הוא אהרן ומשה הם המדברים. נראה שטעות סופר הוא וצריך למחוק [ת"נ]:

פרק ח

פסקה א

הה"ד שאו שערים כו'. משום דבעי לפרש ראה נתתיך אלהים לפרעה שקרא הקב"ה שמו של משה אלהים כשמו מייתי סמך מדכתיב מי זה מלך הכבוד שנקרא כן על שחלק כבוד ליריאיו כדמפרש סי' ב'. ומכיון דמייתי ליה מפרש ליה כדרך המדרש:

שלמה אמר הפסוק הזה. שאע"פ שכתוב בתחלתו לדוד מזמור. דבר ברוה"ק מה שעתיד בנו לומר:

עשה ארון של עשר אמות. הארון שעשה משה היה אמתים וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו. וביומא פרק בא לו איתא שתבנית הארון לא עשה שלמה. וי"ל דמדרשינו ס"ל מדמצינו ששלמה עשה כרובים חדשים כדאיתא במלכים א' סימן ו' ש"מ שגם ארן עשה זולת הארון שעשה בצלאל. דהא הכרובים שעשה בצלאל היו מעשה מקשה דכפורת. ואם כן אם היה משתמש בארון דבצלאל למה היה לו לעשות כרובים חדשים. וגם מדהיו הכרובים עשרה אמות קומתן מסתמא גם הארון לא היה קטן מזה השיעור. ומה דלא כתיב מעשה הארון בהדיא בפסוק. משום דאפשר דארון של משה עם הכפורת וכרובים היה מונח בתוך ארון של שלמה לתפארת ושמירה והכי איתא בתנחומא עשה ארון של עשר אמות והכניס את הארון הראשון בתוכו [יפ"ת]:

של עשר אמות. לרמז על י' ספירות [כ"ח]:

ואין י' אמות יכולין להכנס בתוך עשר אמות. שלעולם חלל המקבל צריך שיהיה גדל קצת מהדבר הנכנס בו שיוכל לקבלו:

ועוד שהיו טוענים בו. וצריך להות מקום ליכנס יד הטוענים אותו:

והיה מתבייש. כי לא שת לבו מתחלה לזה. ומאת ה' היתה זאת כדי שיעשה הנס הזה לכבוד דוד לאות שמחל לו ה' על עון ב"ש כדאיתא בפ"ב דשבת:

התחיל להתפלל. כדאמרו בבמדב"ר פ' י"ד שאמר כ"ד רננות ולא נענה בתפלתו. הביא ארון של דוד:

והביא ארונו של דוד. דמדקאמר אל תשב פני משיחך משמע דפניו היו שם. והפסוק ה' אלהים אל תשב פני משיחך הוא פסוק בד"ה (ב' ו' מ"ב). וסמך דרשתם נראה שהוא על פסוק הקודם ועתה קומה כו' לנוחך אתה וארון עוזך. ואם הוא הפסוק שבתהלים צריך להיות בעבור דוד עבדיך אל תשב פני משיחך. וגם שם כתיב קודם זה הפסוק קומה ה' למנוחתיך אתה וארון עזך:

באותה שעה חיה דוד. פי' חיה ממש דאיך היה שלמה מכניס ארנו של דוד אל פתח ההיכל והלא אפילו טמא מת צריך שלוח מחנה שכינה. לכך אמר חיה ממש [ת"נ]:
והכל ממך לדרוש. פי' והכל ממך וברשותך לדרוש כן מפסוק שאמר דוד בעצמו בספר תהלים. אף שדרש זה הוא תמוה לפי עיני אדם. מ"מ אמת הוא שהרי דוד אמר חייתני מירדי בור. ולפ"ז הוא דאמר שלמה אל תשב פני משיחך פירושו אל תשב פני משיחך דהוא קיים קדמך כדאיתא בקהל"ר:
זכרה לחסדי דוד עבדך. ולעיל מיניה כתיב קומה ה' אלהים לנוחך אתה וארון עזך דמשמע שעל העמדת הארון למקומו מבקש. **וככלות שלמה להתפלל כו' וכבוד ה' מלא את הבית וגו'**. כי מלא כבוד ה' את בית ה'. דמשמע דעדיין לא היה הארון בה במקומו שהשכינה ירדה עליו קודם שיכלה להתפלל ה' אלהים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך. אבל קודם תפלה זו לא היה נענה בכל כ"ד רננות דכתיב מקמיה האי קרא [רש"א]. והא דכתיב הבאת הארון קודם תפלת שלמה. י"ל שבתחלה סיפר הכתוב דרך כלל שהכניסו הארון למקומו ושע"י שרתה שכינה. ושוב פירש כי הכנסת הארון היה ע"י שהתפלל הרבה ושוב הזכיר זכות דוד [יפ"ת]:
ורוה"ק צווחת ואומרת. כלומר דבר זה מפורש בדברי קהלת שנאמר ברוה"ק:
ושבח אני את המתים. שלא נענה שלמה בזכות עצמו שהוא חי. אלא בזכות דוד:
התחיל שלמה אומר שאו שערים. פי' קודם שביקש בזכות דוד כדאיתא בבמדב"ר פ' י"ד:
בקשו לרוץ את ראשו. פירש"י שחשבו שעל עצמו אומר מלך הכבוד ואע"ג דשלמה לא מצי עייל למקום הקודש. יש לומר כמו שטעו שעל עצמו אומר כן. טעו ג"כ בו שרוצה לעייל למקום הקודש:
ד"א מי הוא זה מלך הכבוד. ואע"ג דלא פירש לעיל למה נקרא הקב"ה מלך הכבוד. מ"מ משום דלעיל דריש בהאי קרא קאמר השתא דבר אחר. וכן דרך המדרש [יפ"ת]:
למה קרא להקב"ה מלך הכבוד. הא כל מלך יש לו כבוד ואיך יהיה שם מלך הכבוד מיוחד להקב"ה וקאמר שנקרא מלך הכבוד ע"ש שהוא מלך מושל ושליט על הכבוד. והוא הנותן כבוד לזולתו:
אין רוכבים על סוסו כו'. מפני אימת מלכות כדאיתא בסנהדרין פכ"ג ע"ש:
על כסא ה'. ואיתא בגמרא דכסא ה' הוא שהיה דן בלא עדים והתראה כההיא מעשה דשתי זונות. כשם שכסא ה' דן בלא עדים והתראה:
סוסו של הקב"ה סופה וסערה. דבר זה הוא מסודות התורה [ת"נ]:

ויקח משה את מטה האלהים בידו. בבמדב"ר פ' י"ד מביא קרא דויקח את המטה מלפני ה':

ראשו כתם פז. והיינו עטרה שמשימין על ראש:

שנאמר תשית לראשו עטרת פז. ואמלך המשיח קאי דכתיב אחריו חיים שאל ממך וגו' ונדרש על משיח בן דוד שכשיראה משיח בן יוסף נהרג יבקש מן הקב"ה שיתן לו חיים ואורך ימים כדאיתא במסכת סוכה:

שנאמר לבש ה' עוז התאזר. הכונה על התורה שנקראת עוז שנאמר ה' עוז לעמו יתן. וגם התאזר הוא תרי"ג בגימטריא:

ונתנו לישראל שנא' ה' עוז וגו' את עמו בשלום. ותיבת בשלום אותיות מלבוש [ערכי הכנוים]:

קיסר אגוסטא. הרומיים קראו לשלטון שלהם קיסר על שם המושל הראשון כי כן שמו. ולמושל שני קראו אוגוסטוס. וטעם המלה מוסף ומגדל ועל שמו קראו כן לבאים אחריו. ולאשת הקיסר קראו אווגוסטא [מוסף הערוך]:

ממיתין אותו. שהוא מורד במלכות:

קרא למשה בשמו. דרך כבוד על שיעשה מעשיו ומופתיו בפרעה. או הכוונה ששמהו אדון לפרעה ומושל בו לרדותו:

אמר לו הקב"ה למשה כו'. כמו ד"א ראה נתתיך אלהים לפרעה אמר לו הקב"ה למשה כו' דהשתא לא מפרש אלהים לשון כבוד כדלעיל. אלא שזה נא' כפי מה שיחשוב פרעה שהוא אלוה:

לפיכך יראה אותך ויאמר שזה אלוה. ר"ל שבראותו אותך עושה נסים היפך הטבע יכיר שאתה יכול למעלה מן הטבע ויתן לך קילוס אלהות למעלה מן אלהותו כי יש יכול לשדד המזל היפך דעתו כמו שאכתוב לקמן:

פסקה ב

והרעו לנפשם. שנבעלו כנשים כדאמר בתנחומא והכוונה שלפי שהחזיקו עצמן לאלהות ומשפיעים כזכר לכן הראם כי הם מושפעים ולא משפיעים כי מי אלוה מבלעדי ה':

יען גבה לבך ותאמר אל אני. ר"ל שגבה לבו בחכמה ובמלכות ועי"ז חשב שהמעלות ההן הגיעוהו מהמזל שנולד בו והוא במדרגות אלהות ולכן אמרו חז"ל שא"ל הנה חכם אתה מדניאל שנבוכדנצר רצה לקרב לו כו':

ששחת לנפשו. כדלעיל:

לראוה בך. וגרס בתנחומא לראוה בך לרעוה בך יעבדון רעותהון בך שדרש מלת לראוה לשון רעותא פי' רצון:

אעלה על במתי עב אדמה לעליון. שחשב להדמות לעליון מצד התיחסות ההשכלה כטעות חירם. או פירושו אדמה לעליון שידמה למזלו העליון עליו שיקרא אלוה כמוהו להיות פעולותיו נראין על ידו:

שנאמר ושוד בהמות יחיתן. ולעיל מיניה כתיב הנה עופלה לא ישרה נפשו בו. ואמרו בתנחומא פ' תרומה זה נבוכדנצר כו' ע"ש:

כענין שנאמר לא תתחתן בם. דרש יחיתן מלשון לא תתחתן:

ועל כל זאת ולבב אנש יהיב ליה. ואע"ג דבקרא כתיב ולבב חיוא דעתם ז"ל שמש"ה ולבב חיוא יתיהיב ליה היינו להיות שוכן עם החיות כאנשים המדבריים. ומ"מ היה בו הרגש ודעת להכיר בצרתו. ודקדקו חז"ל זה מדכתיב ולקצת יומיא עיני לשמיא נטלת וגו' דמשמע שעל שנשא עיניו לשמים ונתיישב בדעתו להלל לה' לכן הוחזר למלכותו. ואילו נאבד שכלו כבהמות איך היה בו דעת לתת אל לבו לזכור את ה'. וקרא ולבב אנש יהיב ליה הוא לשון הכ' בחיה הא' בחלום דניאל. ומשום דכתיב התם עד די מריטו גפה ונטילת מן ארעא משמע ליה שבזמן שנטרד נבוכדנצר ממלכותו והיה עם הבהמות מיירי:

שנאמר לי יאורי ואני עשיתני. אני בראתי את עצמי ואת נילוס כדלעיל. אך קשה הא פרעה זה שבמי יחזקאל אינו אותו שבימי משה. כי לא יתכן שפרעה שבימי משה חי כל כך זמן:

כענין שנאמר ופרע את ראש האשה. וזה רמז שנעשה בו מעשה אישות:

מהו וישתחוו למלך. דאי כפשוטו מאי אז שמע להם המלך. אע"כ שהיו משתחוים לו בחזקת אלוה והיו מתייראים לעשות בחיי יהוידע ועשו אחר מותו והוא שמע להם וקיבל את עבודתם [ת"נ]:

לא הייתי יוצא לאחר ז' שנים. ר"ל שאילו היתה יד ההשגחה האלהית אז בעולם איך היה אפשר שיחיה במקום כבודו יתברך אלא שנטש ה' את הארץ וזכה מזלו למשול בעולם ובילקוט גרס עוד כ"ג לא היה נכנס אלא פעם אחת בשנה והכל מתפלים עליו שיצא בשלום ואתה עשית שם ז' שנים עכ"ל. ור"ל ז' שנים מיום לידתו אבל לא היה נחבא שם רק ו' שנים כדאיתא בד"ה (ב' כ"ד):

אלא שופטים. הוא לשון הכתוב [יחזקאל כ"ג]. המה גלו ערותה וגו' ותהי שם לנשים ושפוטים עשו בה. הרי שמצינו לשון שפוטים גבי נשים וגילוי עריות [ת"נ]:

וכתיב ובלכתם ממנו כו'. דרש במחלויים לשון חילול כבוד והוא קלונו הנזכר:
ומי גרם לפרעה. חוזר לענין ראשון לסיים בעונש דפרעה על זה אמר ומי גרם שילקה בזה. הוא שאמר לי יאורי כו' וכן הוא בתנחומא בהדיא:
לפרעה למה כי גבוה מעל. כצ"ל [א"א]. וכן הוא בתנחומא. והיא נתינת טעם למ"ש שעל שגבה פרעה לומר לי יאורי נא' למשה ראה נתתיך אלהים לפרעה להכניעו. כי דרך ה' להשפיל גאים להראות כי גבוה מעל כל הגבוהים הוא יתברך:
וגבוהים עליהם לך והוא אלוה עליו ועשה מי שעשה. כצ"ל [א"א]:
שחץ. לשון לשמצה בקמיהם והמעריך פי' שחץ לשון שקץ:
שעושין עצמן אלהות. כארבע אלו הנזכר לעיל שזה היה להם מתוך גיאות לבם:
וכן סנחריב נתגאה. דייק נתגאה. אף שלא עשה עצמו אלוה ככל הני דחשיב לעיל. אלא שנתגאה שאמר מי בכל אלהי הארצות וגו'.
ונעשה שחץ בעולם שנא' ויצא מלאך ה' כו'. והיה לחרפה כי לא נשארו לו אלא ששה או עשרה אנשים כדאיתא בחלק ובאיכה רבתי:
שהקב"ה מראה שחץ של כו'. דרש יראה בפת"ח תחת היו"ד שפירושו שמראה לאחרים קלונו של המתגאה. וה' מלך על כל בני שחץ הם הגאים שנעשים שחץ שיכירו הכל שה' מלך עליהם להפילם:
אם יסתר איש במסתרים. דייק מדכתיב במסתרים דמשמע ב' סתרים של תורה ושל עכו"ם של תורה שצריך להיות בסתר כד"א חמוקי ירכיך וגו' ודרשו חז"ל מה ירך בסתר אף דברי תורה בסתר. עכו"ם כד"א כי יסיתך אחיך וגו' בסתר:
ועוסק בתורה אני מראהו (**שבחו**) **לבריות**. וכן איתא בתנחומא:
אראנו. דרש ביה אראנו אל"ף פתוחה. אראנו לאחרים:
אני ממלא ממנו עליונים ותחתונים. כלומר שיתפרסם לעיני הכל:

פסקה ג

המטה משקל מ' סאה. משום שרוצה להוכיח שהמכות היו כתובות כסדרן במטה הביא מאמר רבי יהודה שאמר כן בעלמא. והזכיר כאן כל מאמרו:
בטכסיס. בסדר ומנהג הזה כאשר הם מסומנים על המטה:
ואמורא אומר לפניו. מה שהדורש אומר לו הוא מכריז ואומרו אל העם הבאים לשמוע. והכוונה בזה שפי' נביאך כת"א מתורגמנך. וכפרש"י וכל לשון נבואה אדם המכריז משמיע להם דברי תוכחות. והוא מגזירת ניב שפתים:
וע"י שניהם נעשו. כלו' אף שלפעמים היה מכה ע"י משה לבד ופעמים ע"י אהרן לבד. מ"מ כולם היו ע"י מאמר שניהם שבהתראותם ובדבורם נעשו כל המכות:

פרק ט

פסקה א

כי ידבר אליכם פרעה ר"פ כו' פתח מגיד. כי ידבר עתיד הוא לומר כן בוודאי. וכבר ידעת כי רבים חשבו שלהיות האדם בעל בחירה לא ידע ה' יתברך מה שעתיד להיות צדיק או רשע. להכי פתח המגיד מראשית אחרית כי יודע אלהים בעתיד ידיעה שלימה:

מה שעתידין לעשות אחר מיתתו של יהושע. דכל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע עבדו את ה' וכתיב וגם כל הדור ההוא אספו אל אבותם ויקם דור אחר וגו' ויעשו וגו':

ועזבני והפר את בריתי ויעזבו כו'. רצה לומר שכפל ועזבני והפר את בריתי היינו מה שכתוב שם אחר מיתת יאיר (שהיה כמה דורות אחר מיתת יהושע) ויעזבו את ה' ולא עבדוהו. דהיינו לומר שלא עבדוהו אפילו בשותפות כדאי' באסת"ר פ' גם ושתי. הרי שהקב"ה יודע מה שיהיה אחר כמה דורות:

שמא פלינקרא יש למעלה. גיר' הנכונה פילונקייא ופי' לשון יון מחלוקת פילונקיא [ערוך]:

שהוא אומר עצתי תקום מהו וכל חפצי אעשה. הלשון מגומגם ובתנחומא שמא פילונקיא יש למעלה שהוא אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה (אלא) מהו וכל חפצי אעשה שהוא חפץ להצדיק בריותיו שנאמר ה' חפץ למען צדקו ואינו חפץ לחייב כל בריה ע"כ:

שהוא חפץ להצדיק בריותיו. להדריכם אל התשובה:

לכך נאמר וכל חפצי אעשה. פי' וכל חפצי שאני חפץ להצדיק בריותי ושיעשו תשובה אעשה שאסייע בידם שיעשו חפצי ע"ד הבא לטהר מסייעין אותו:

אם ידבר אין כתיב כאן. ר"ל שאם תפרש כי כמו אם שהוא לשון ספק. א"כ היה לו לומר אם ידבר שהוא מורה יותר על הספק מלשון כי. אלא מדלא אמר לשון אם אלא לשון כי ש"מ שכוונתו על דבר ודאי. והוא לשון דהא [ת"נ]:

כהוגן הוא מדבר. דייק זה שלמה הוצרך לומר כי ידבר אליכם פרעה ולא קאמר שיתן לו אות ומופת בסתם זולת דבורו. אע"כ שהכוונה לומר לו שהוגן מדבר פרעה:

אחר כל הנסים שעשה לו הקב"ה בתיבה. שהקיף התיבה בדובים ואריות ושלא הרקיבו פירותיו. ושלא נכוה מחום מי המבול וכיוצא בהם:

התחיל מבקש סימן. נלמד מדכתיב בפ' נח ויאמר אלהים אל נח ואני הנני מקים בריתי וגו' והדר כתיב תו ויאמר אלהים זאת אות הברית וגו' דמתחילה לא היה רוצה הקב"ה

לומר לו שיתן לו אות או מופת בקשת. אלא שנח היה מבקש שיתן לו אות או סימן לכך הוצרך לומר שנית ויאמר אלהים זאת אות הברית [יפ"ת]:

כיצד לא לנו כו'. משום דכתיב התם למה יאמרו הגוים דמשמע שהיה זה בפני עכו"ם. ומצינו מחפורש במעשה דחמ"ו דכתיב ומתכנשין אחשדרפניא סגניא וגו' לכן משמע להו דהני קראי אמרו חמ"ו בעת שהושלכו לכבשן האש:

לא לנו ה' לא לנו אמר חנניה. כלו' לא לנו ולכבודינו מרינו פי נ"נ כי אם לקדש שם אלהינו ברבים. וכיון שכן לא לנו לא תסתכל בנו אם אין בנו מעשים ועשה למענך:

לשמך תן כבוד אמר מישאל. כי ג' אנשים מכל אומה עמדו שם ועבדו לצלם של נבוכדנצר והג' אנשים מבני ישראל היו חמ"ו ונתנו כבוד לשם ה' וזה שאמר מישאל כי לשמך תן כבוד:

על חסדך ועל אמיתך אמר עזריה. שיעזרם ה' מצד חסד ה' מעולם על יראיו. גם מצד אמיתך:

וגבריאל היה עונה. שהקב"ה הבטיחו כן יצילם בשעה שנשלך אברהם אבינו לכבשן האש וכשאמר לו הקב"ה רד ותציל שלשה מבני בניו אלו. פתח ואמר ואמת ה' לעולם לפי שנתאמתו דברי הקב"ה. וזהו דכתיב שם ורוה די רביעתה דמה לבר אלהין:

ששיגרו כו'. שפסוקים אלו מורגלים בפיהם:

ואם אין לך ללמוד מכאן. לפי שלא נכתב בהדיא:

אלו המ"ו. שלמדו תורה לפני יהושע הכהן הגדול כמ"ש בילקוט:

שנעשה להם הסימן הזה. שינצלו מכבשן האש. ופי' אנשי מופת אנשי סימן כד"א אות או מופת:

פסקה ב

הה"ד מטה עוזך כו'. שהרמז בהמטה לאמתת ההשגחה כי ה' נפרע מהרשעים בעולם במטה עוזו. וז"ש פרעה רשע הוא כו' בהיותו מכחיש אלוה ממעל ועל זה יבקש מופת שיש אלוה ממעל ומשגיח בעולם. ולזה יהיה המופת במטה לסימן כי יש אלהים שופטים בארץ. והכה אותו במקל הכונה שיטה על קדקד סברתו בהיותו רומז אליו משפט רשעים בעולם [יפ"ת]:

אין הקב"ה רודה את הרשעים. דהא דכתיב התם רדה בקרב אויביך משמע ליה ענין רדיה באויבים:

אלא במטה. כלומר מלקות ממש לא כישראל שהם נרדים ברוב הפעמים בתוכחת מוסר על ידי נביאים. אבל הם ילקו ממש בגופם:

הכה אותו במקל. כלומר שיוכה בכמה מכות כמוכה במקל. אע"פ שקצתם לא היו במטה כגון דבר וערוב ושחין ומ"ב:

פסקה ג

ואפילו נחש. דוקא נחש שרוב פעמים אינו נושך. אבל עקרב או אפעה מן הדברים שודאי נושכים וממיתים פוסק:

לא יפסיק. אבל יכול לילך למקום אחר כדי שיפול הנחש מרגלו. ואם רואה שהוא כועס ומוכן להזיק פוסק [א"ח סי' ק"ד]:

מה ראו חכמים כו'. ר"ל כיון דהמשנה במלך ישראל מיירי וכדאיתא בגמרא א"כ קשה מה ענין כריכת נחש לזה דכריכת נחש אית ביה סכנה אבל במלך ישראל לית ביה סכנה כשלא מפסיק תפלתו מפניו. ומשני משום דאשכחן דאקיש קרא מלכי מצרים לנחש (כי פסוק קולה כנחש ילך אמלך מצרים קאי) וטעמא משום מה הנחש מלחש כו' הילכך ס"ד אמינא דמלך ישראל נמי קמ"ל דאין לחוש לזה:

ומה הנחש מלחש והורג. שאע"פ שלא ישוך ממש בלחישה בעלמא היינו שהוא נושף כמין שריקה מטיל ארס והורג. כך מלכות מצרים היתה מלחשת והורגת שלא בפני האדם אפילו שלא בחקור:

מה ראה הקב"ה להקיש מלכות מצרים לנחש. אפסוק קולה כנחש ילך קאי שמיירי ממלכות מצרים:

הנחש מעוקם. פי' בהליכתו ובזחילתו מעקמת דרכיה:

מעקמת דרכיה. להעביר על השורה באשר דבר מלך שלטון. וכן אמרו מלך לא דן ולא דנין אותו:

כשיבא להתעקם. לבא בעקיפין:

ויתלה את המטה כנגדו. כלומר יהיה מאיים עליו במטה:

כלומר מזה אתה לוקה. כוונתו על המכות שהיו כתובות קעקע על המטה כדלעיל סוף פ"ח:

פסקה ד

ד"א למה א"ל נס של תנין. למה אמר יהי לתנין ולא אמר יהי לנחש כמו שהראה למשה [ת"נ]:

נעשה פרעה מטה. דהא דכתיב קח את מטך והשלך לפני פרעה רמוז על פרעה שיהיה כמטה ועץ:

פסקה ה

אהרן היה לו ליכנס תחלה. שלא הי"ל למשה להתגדל עליו. אלא לחלוק כבוד לאח הגדול. ומשני מפני שמשה היה גדול ממנו בארץ מצרים לא רצה אהרן למעט גדולתו בעיני העם:

ד"א לפי שעשה הקב"ה אלהים למשה כו'. ואילו יקדימהו לפניו נמצא כעובר על דעת קונו:

שלא עשו עד ששאל פרעה כו'. דאל"כ ויעשו כן וכאשר צוה ה' למה לי וכ' עד עתה לא ידעינן דעשו צויו:

ואותה שעה וישלך את מטהו. פי' שלא איחרו אלא מיד וישלך:

פסקה ו

ומקרקר. אפשר דדריש לשון ויקרא מלשון קרא הגבר [ת"נ]. או לשון קרקור. ופירושו שורש ומצפצף דרך לעג וקלס:

מורייס. פי' הערוך שמן שיוצא מן הדגים ומוכרים אותו ללפת בו את הפת:

לאספמיא. וגלות ירושלים אשר בספרד תרגום באספמיא. ובב"ר פ' מ"ה איתא דרמסקוס אסא ואספמיא. ונמצא המורייס באספמיא יותר מבשאר מקומות:

דגים לעכו. שהיא על שפת הים. וזהו שאחז"ל אינו דומה טעם דג העולה מעכו לטעם דג העולה באספמיא:

אי אתם יודעים כו'. כסבור שמעשה כשפים הם מעשה משה:

אסכולי שלהם. פי' הערוך בית כנסת שמלמדים בה הנערים קורין אותה בלשון יון ורומיי אסכולי:

ולא עוד אלא קרא לאשתו. שאין דרך המלך להביא אשתו לפני העם:

שנאמר ויקרא גם פרעה מה גם. דאתין וגמין רבויין מסתמא אתא לרבויי אשתו שהיא היותר קרובה אליו:

מהו גם אפילו תינוקות כו'. דייק מדאמר גם הם דקאתי לרבות תנוקות:

פסקה ז

אמרו יוחני וממרא. ראשי המכשפים היו שמותם כן ואמרו לו למשה כשהיה עושה האותות תבן אתה מכניס לעפרויים שם עיר אחת ואולי היא הנזכרת (בד"ה ב' י"ג). ואת עפרון (עפרין קרי) ובנותיה. והיה ידוע להם ששם יש תבן הרבה. ומשל הוא דהמכניס תבן לעפרויים למכור משונה הוא שהרי יש שם תבן הרבה. אף אתה מכניס כשפים לכאן ואין מכשפים בעולם כמותינו:

א"ל למתא ירקא ירקא. פי' במקום הירק ניכר ערכו לפי שיש קונין רבים ולכן טוב להוליכה שם למכרה. וכן בכאן שיש מכשפים רבים ידעו טובה ויכירו במעשה משה שאינן דומים לכשפים:

הה"ד כל רוחו ולעגו יוציא כסיל כו'. עיקר הכוונה למה שמסיים לקמן דבר אחר כל רוחו כו' זה פרעה כו'. אלא שתחלה דורשו קרוב לפשוטו. ואחר זה נגד אחשורוש. ובשניהם פירוש ישבחנה מלשון משביח שאון ימים. וז"ש באשורוש שהפיל הקב"ה עצתו ובטלה. אבל בענין פרעה יהיה פי' ישבחנה מלשון שבח והילול כחכם שיניח הכסיל שיוציא כל רוחו ובאחרונה יראה שבח ענינו ובזיון וחרפת הכסיל. כן התעצל ה' בפרעה שיוציא כל רוחו ובאחרונה הראה שבחו וחרפת פרעה במה שבלע מטה אהרן את מטותם [יפ"ת]:

הכסיל מוציא כל דבריו. וטענותיו כנגד חבירו וכן גידופיו. כי אין מעצור לרוחו להמתין על מה שמשיבו. והחכם באחרונה מסלקו בדברים מועטים שעונה אותו על כל דבריו ומבטלם ואינו נבהל להשיב כנגד הכסיל על כל דבר ודבר. ופי' ישבחנה מגזירת משביח שאון ימים כמש"ל:

הרשע הזה משהוציא כו'. ואשמועינן כח ה' שאינו צריך לבטל עצת הרשעים מתחלה אלא אף שיוציא כל מחשבתו כמעט לפועל ולא נשאר לו אלא מעט להתקיים השי"ת מבטלה כרגע וכענין אחשורוש:

את מוצא באחשורוש. שנקרא מלך טיפש כדאיתא במגילה:

שעמד וביטל מלאכת בית המקדש. כדכתיב ובמלכות אחשורוש בתחלת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים. דהיינו לשטן להם שלא יבנוהו:

לפיכך לא מלך אלא על חציו של עולם. כנגד בהמ"ק שביטל כדפרש"י בפ"ק דמגילה גבי עד חצי המלכות ולא דבר שחוצץ במלכות:

חציו של עולם. כדאי' במדרש אסתר שכל העולם הוא רנ"ב איפרכיות והוא מלך על קכ"ז ואחד היה יותר על החציה משום זכות אסתר. וכן איתא בב"ר פ' נ"ח:

מה כתיב בו כו'. לפי שמביא כאן שרצה לבטל בנין בית המקדש. מביא ג"כ פלוגתא זו משום אותו מ"ד שאמר שלבש בגדי כהונה שכיון שהיה חושב בדעתו שכבר מלאו שבעים שנה ולא נבנה בית המקדש א"כ שוב לא יבנה. א"כ לא יענש בהשתמש בבגדי כהונה:

ששה גוסין. ענינו כמו גזין. ופי' אוצרות כדאיתא בגיטין דף ס"ח יתיב אבי גזי. ובמדרש כתובת יד גריס תיסראותו והוא לשון ממש על האוצרות (טיסאורות) ובמדרש אסתר

פסוק בהראותו כתיב ניסין (בנו"ן) ובעל מת"כ קיים גירסא זו שם. אבל הוא טעות סופר וכמו שהביא שם במת"כ גופיה מהתרגום ע"ש [מעריך]. ודייק בילקוט שהראה להם ששה אוצרות מדכתיב את עושר כבוד מלכותו ואת יקר תפארת גדולתו:

ואח"כ הוא משלח. מהן מתנה לכל גדולי המלכות:

מיני יציאות. משום דאי אפשר להראות כל עושר המלך לעין כל כי ממשלתו במקומות רבים. ולכן קאמר שהראה להם מיני יציאות. והוא חשבון הוצאותיו בביתו ושכר עבדיו כי בזה יודע עושרו:

בגדי כ"ג הראה להם. שלבשם ונתעטף ועמד כדאיתא בפ"ק דמגילה. ופרש"י שהיה בידו בגדי כ"ג שהביא נ"נ מירושלים:

ונאמר להלן כו' לכבוד ולתפארת. אבל מלת לכבוד דכתיב הכא כבוד מלכותו וכתיב התם לכבוד ולתפארת לא משמע ליה למדרש הכי דלא משתמע ליה יתורא כמו תפארת [מהרש"א]:

והרג ושתי. פי' כדי שתבא אסתר ותתקן מה שעותה ושתי שבא ממנה דרויוש שבנה בית המקדש:

זה פרעה. שנקרא כסיל כדמסיק בסמוך:

מהו ויבלע מטה אהרן. ולא תנין אהרן. דבשלמא במטותם אינו קשה כי באמת מטות היו רק שלאחיזת עינים היה נראה כנחשים. אבל מטה אהרן שהיה מטה ה' ה"ל למימר ויבלע תנין אהרן כו' לכן פירשו מאחר כו':

גם בתוך נס. נס ראשון היה שחזר למטה כמו שהיה. והנס השני שבחזרתו למטה בלע אותם [ת"נ]:

ומה אם יאמר למטה כו'. שהיה מתיירא שלא יבלע אותו:

נס גדול כו'. דלא מצינו שחזר והקיאן:

לעשות מהן י' עומרים. כלי מחזקת י' עומרים [ת"נ]:

ולא הועבה. פי' ולא נעשית עבה:

וכל מי שרואה אותו אומר זה מטה אהרן. כי לא נשתנה ממה שהיה בתחלה:

סימן טוב (**כו'**) **לעשות בו נסים לדורות**. שיציץ ציץ ופרח בן לילה אחד במחלוקת של קרח שהמה לא פרחו והוא פרח והיה סימן טוב לדרות כמ"ש השב את מטה אהרן לפני העדות למשמרת [ת"נ]:

פסקה ח

כועס הוא. כבד לב פרעה דריש מלשון יותרת הכבד ופירש אותו על שתי כוונות. האחד על הכעס שהיה כועס על ישראל כמ"ש נרפים אתם נרפים וגו'. והשני על הסכלות שהוא ככבד שמתבשל ונעשה אטום כדלקמן פ' י"ג סימן ג'. וז"ש כועס הוא מה הכבד כועס כו'. אינו מבין כסיל הוא כו' וזה נמשך מזה שכיון שהוא כסיל לכן הוא כועס שהכעס בחיק כסילים ינוח [יפ"ת]:

רשע בל' שהכבדת כו'. מפרש כבד לב פרעה מלשון כבוד שר"ל שלא נכנע להשמע לה' אלא רצה לקיים כבודו. ולכן בלשון זה נפרע ממנו שנאמר בהכבדי בפרעה [יפ"ת]:

לא היה יוצא אלא המימה בבקר. הוא שאלת תמיה וכי לא היה יוצא אלא המימה שהצריכו ה' למשה להתיצב כנגדו ביציאה זו ומשי שהוא לתפוס אותו ברמאתו שידע כי נודע סודו למשה [יפ"ת]. ובא"א מגיה שצ"ל לא היה יוצא הימה אלא בבקר:

ואינו יוצא לקביו. כי הצורך דבר מאוס ואינו שייך אצל אלוה. וכן איתא בחירם בך נסתכלתי ובראתי נקבים באדם:

לפיכך היה יוצא בבקר. אל המים לפנות שם שלא יהיה ניכר אפילו רשומו. ובבקר בהחבא:

כדי שיתיירא ממנו. שכבר ראה שנהיה לנחש וכשחזר למטה בלע כל המטות וכדאיתא לעיל סמן ה' שאמר פרעה ומה אם יאמר למטה בלע לפרעה ולכסאו כו':

פסקה ט

הה"ד הן אל ישגיב כו'. כוונתו בזה לפרש האי בזאת תדע כי אני ה' לומר כיון שמדרך מלכי ב"ו כשהולכים להלחם מעלימים אופן המלחמה. בזאת ההתראה שאני מודיעך את המכה אשר אביא עליך בזאת תדע כחי הגדול כי אני ה'. ומביא סמוכים לזה מכתוב הן אל ישגיב בכחו וגו' ומפרש דישגיב בכחו להנקם מאויביו ועכ"ז מי כמוהו מורה:

על כל מכה ומכה. אע"פ שבכנים ובשחין ובחשך לא כתיב התראה מ"מ היה התראה גם בהם אף דלא כתיבי [יפ"ת]:

שלח העז. וכן הנני מביא מחר ארבה. כחצות לילה אנני יוצא ולא האריך להזכיר רק ג' [יפ"ת]:

למה לקו המים תחלה. לפי שהמכות היו בארבע היסודות. ולכן היה ראוי להתחיל במכות העפר מלמטה למעלה או באש מלמעלה למטה [יפ"ת]:

עובדים ליאור. לפי שאין הגשמים יורדין במצרים ונילוס עולה ומשקה את הארץ. וזה סותר למ"ש שפרעה עשה עצמו אלוה והיה אומר לי יאורי ואני עשיתני. וכן כתב היפ"ת בב"ר פ' ס"ט דפליגי:

אכה אלהותו תחלה. ומ"ש במכות בכורות ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. י"ל דהיינו אלהי קצת אבל אלהיהם הכולל לכל מצרים היה היאור:

מחי כו'. הכה אלוה ויפחידו הכומרים העובדים אותו:

יפקוד ה' על צבא המרום במרום. דאל"כ צבא השמים למה ילקו. אלא מפני שהוא עבודתם וכשם שנפרעין מן העובדים כן נפרעים מן הנעבדים. ואגדה זו לא ס"ל דטעמיה משום דאין ה' משפיל אומה עד שמשפיל שרה תחילה כדאיתא בסוף חזית ולקמן פרשה כ"א. כי שם הטעם להסיר שפע המזל המשפיע עליהם:

פסקה י

המים ששמרוך. שלא שטפוהו בשטף מי הנהר העצומים והרבים. שאע"פ שהושם בסוף על שפת היאור. לולי השגחת ה' במים היה נשטף:

אינו דין שילקו על ידך. וכן בצפרדעים כדלקמן. וכן הכנים לפי שהעפר הגין ג"כ על משה כדלקמן:

ונטה ידך על מימי מצרים הכל כו'. ר"ל דהאי על נהרותם וגו' אינו דבר אחר ממימי מצרים אלא פירושי קא מפרש הכל מה שביאור כו':

מה שבקיתון. פי' מקוה המקובץ בקיתון לא מקוה ממש שנאמר על נהרותם ועל יאוריהם כו':

אפילו מה שמצרי רוקק כו'. והיינו בעצים ובאבנים שע"י שרקיקתם הוה דם נמצא בעצים ובאבנים שהיו רוקקים עליהם. ואין להקשות כיון דכל המים נהפכו לדם אפי' בקיתון היכן מצאו החרטומים מים להפך לדם בלהטיהם. י"ל הא אמר לקמן סימן זה כשהיה המצרי לוקח בדמים מישראל היה מים:

דן אנכי. ודין משמע מדה כנגד מדה. דאל"כ אנקם מהם מבעי ליה [יפ"ת]:

לפיכך לקו המים בדם. ר"ל דאי משום שילקה אלוהו תחילה כדלעיל סימן ח' היה יכול להכות המים בסרחון:

והדגה אשר ביאור מתה וגו' ולא יכלו מצרים לשתות מים מן היאור. וקשה וכי מן היאור לא יכלו לשתות ומנהרות ואגמיהם ומקוה מימיהם היו שותים. והרי אף מים שבקיתון ובכלי היו דם. אלא לדיוקא קאמר דדוקא מן היאור וכיוצא בו שהוא הפקר ובחנם לא היו יכולין לשתות אבל כשלקחו מישראל בדמים היו שותין [ת"נ]:

המצרי וישראל בבית אחד. כי לפעמים היו דרים מצרי וישראל בבית אחד כדכתיב ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה:

מכאן העשירו ישראל. ומביזת מצרים העשירו עוד יותר כי נצלו את מצרים כמצולה שאין בו דגים:

פסקה יא

שהיו סבורין שהם מעשה כשפים. הכא כתיב בלטיהם שהם מעשה שדים. אלא לפום שיגרא דלישנא כולל שם הכשפים את הכל [ת"נ]:

בלטיהם אלו מעשה שדים כו'. הרמב"ן פירש שבלטיהם הוא מעשה לחש מגזירת בלט. והשדים ג"כ בלט כי הם בעלי גופים מאויר שאיננו מורגש. ופי' בלהטיהם לשון להט מגזרת אש לוהט. להבה תלהט. והכשפים ג"כ נעשים ע"י לוהטים מלאכי אש המתלהטים כדמסיים הכא לפי שמעשה כשפים על ידי מלאכי חבלה נעשים:

את להט החרב המתהפכת. דהינו מלאכי חבלה השומרים שם ונקראו להט על שם משרתיו אש לוהט. ומתהפכת לפי שמתהפכים פעמים כאנשים פעמים כנשים כדלעיל בב"ר פ' כ"א. ולפי שהכשפים נעשים ע"י מלאכי חבלה כאלו קרי להו להט. אבל בפ' ד"מ דף ס"ז הגיר' מהופכת והערוך הסכים לגירסא דשם:

לא חשש ולא הרגיש. פי' שמה שאמר ולא שת לבו לאו למימר שלא חש על מכה זו. כי בוודאי היה לו צער מהמכה וחרד עליה. אבל הכוונה שלא הרגיש כי מה' הוא. אלא כסבור דמעשה כשפים הוא:

רי"א שביאור לקה. פי' ר"י ס"ל שמה שביאור לבד לקה. ולא מה שהיה במצרים בכלים וכיוצא. ולא מה שתחת לארץ. ודייק מדכתיב על המים אשר ביאור דמשמע ביאור לבד. ומדכתיב ויחפרו מצרים דמשמע שמה שתחת לארץ לא לקה. ומ"ש והיה דם בכל ארץ מצרים היינו ע"י שהנילוס עולה בארץ מצרים ירבה הדם בארץ מצרים ועל העצים והאבנים שיגע בהן מי הננהר. אבל מה שכבר היה להם בכלים או בבורות שיחין ומערות שלא יבואו מחדש מי נילוס יהיו בהוייתן:

ור"נ אומר מלמעלה כו'. רבי נחמיה ס"ל שמה שלמעלה ומה שלמטה שהן מים שנובעים מתחת לקרקע ונמצאים כשחופרים גם הם הו לדם וכל מצרים לקו מימיהם דהיינו אפילו מים שהיו להם מכונסים בכלים. וההוא דאמר לעיל סימן ט' מה שבקיתון אזלא כותיה דר"נ:

ומה אני מקיים ויחפרו. דמשמע מיניה שמצאו מים בלא דם:

א"ל לפי שהיו המצריים אומרים כל המים כו'. ר"ל שר"נ מתרץ שזה שחפרו היה לפי טעותם שסברו שלא הכה משה אלא מה שעין שולטת בו. ואף שכל מימי מצרים לקו. חשב שכ"מ שאור העין שולטת בהן הרי הן כאילו רואין אותם משה ואהרן כיון שראויין ליראות. מה שאין כן הנעלמים מכל עין. ולא הוקשה מדכתיב על המים אשר ביאור. שקל להשיב דנקט עיקרא וה"ה כל המימות:

מאי דכתיב ויהפכו כל המים משל לעבד כו'. מדכתיב כאן כל מה שלא כתוב כן בהתראה דייק כי הכתוב מספר במעשה שמה ששלטה המכה בכולו היה ע"י התהפכותו כעבד הלוקה מרבו. כי הטבע כולה היא כעבד לפני הצדיקים וכמ"ש בב"ר [יפ"ת]:

משהיה לוקה על מעיו. כצ"ל:

ולוקה כל גופו. אבל אם לא היה מתהפך לא היה נלקה כל גופו אלא מעיו:

כך היה היאור מהפך כו'. כי שרו של יאור סבור היה שגזרת משה לא היה אלא לדבר הנראה לעין ולא למה שנעלם מן העין לכך הפכו מצד זה לצד זה אולי לא יהיה בצד התחתון דם:

כל הדומין להן. דהיינו מים נובעים כדאמר בחולין דף ס"ז ע"א גבי מכל אשר במים דדרשינן ליה כלל ופרט וכלל מה הפרט מפורש מים נובעין אף כל מים נובעין. מאי רבי רבי חריצין ונעיצין. ומה מיעט בורות שיחין ומערות. ולפ"ז היה דם בכל ארץ מצרים היינו מהמים הנובעין שבכל גבול מצרים. והא דר' יוסי לא כרבי יהודה ולא כרבי נחמיה דלעיל:

מהו ובעצים ובאבנים. הא לדעתו לא היה המכה רק על מים הנובעין ולא על המכונסים בכלי עץ ואבן:

אף עכו"ם שלהם לקה בדם. בילקוט גרס היו פולטין ומוציאין דם:

ד"א ובעצים ובאבנים שהיו כו'. הך אזלא כרבי נחמיה דלעיל ומשום דוהיה דם בכל ארץ מצרים מרבה כל מימי מצרים אייתר ליה ובעצים ובאבנים לכששתו עם היהודי בכלי אחד:

וי"א אף בימסאות ובתי כסאות כו'. בימסאות פי' מושבות העשויות מאבן כמו אבן שחצבה לבימוס. והשמדתי את במותיכם ת"י במוסיכון. ולפ"ז אין יחוס בימסאות לבתי כסאות. לכן אי גרסי' בימסאות לא גרסינן אלא כסאות [לא בתי] ופי' בימסאות מושבות העשויות מאבן כנ"ל והוא דומיא דכסאות שהן מושבות בעצים. והיינו ובעצים ובאבנים. ואי גרסי' בתי כסאות צריך לגרוס דימוסיאות והיינו מרחצאות. ולא קאי אובעצים ובאבנים אלא אוהיה דם בכל ארץ מצרים דמרבה אף מימי מרחצאות ומימי רגליהם

שבבתי כסאות. **ומה שאמר וכשהיה אחד מהם הולך ויושב ע"ג המטה כו'**. דריש ליה מבעצים ובאבנים דהיינו מושבות העץ והאבן שהיו נוזלים דם אע"פ שלא היה שם מים [יפ"ת]:

פסקה יב

ר"י ור"ג אחד מהם אומר כו'. שורש דבריהם דלכ"ע שכל מכה ומכה היה נמשך זמן חדש ימים בין התראה למכה. והטעם בזה לפי שביאת מכה ראשונה היה באייר שהוא זמן שקוששין קש לתבן כדאיתא בס"ע. ולמ"ד לקמן בבמדב"ר פ' י"א ששלשה חדשים נכסה משה מהם ומכיון שבט"ו בניסן נגאלו נמצא נמשך זמן תשעה מכות כמו תשעה חדשים. כי בבמכות בכורות לא עבר הזמן כי התראה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו' בלילה ההוא היתה. ופליגי אסתם מתניתין דפ"ב דעדיות דתנן משפט המצרים י"ב חדש. ולכן צריך לומר שרביעי החדש היתה ההתראה ושלשה רבעים היתה המכה משמשת. או איפכא. **ומ"ש כ"ד ימים היה מתרה בהם וז' ימים משמשת המכה**. פי' שביום כ"ד שהוא מימי ההתראה המכה מתחלת ומשמשת עד ז' דהוו להו ימי ההתראה ומכה שלשים. וכן למ"ד בהיפך [יפ"ת]:

וימלא ז' ימים להכאה. דהכי משמע כשמלאו ז' ימים אחרי שהוכה היאור אז ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה וגו' דהיינו להתרות בצפרדעים:

שהיה מתרה בהם על מכה אחרת. וה"פ וימלא ז' ימים אחרי תשלום המכה כלו' שהוסרה. ובאותן שבעת ימים אלו ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה ואמרת אליו וגו' כי אותן ז' ימים הן ימי ההתראה:

פסקה יג

א"ר אלעזר כו'. כדי לסיים הפרשה בדבר טוב וישועה ונחמה מייתי הכא הא דרבי אלעזר:

במלכות הרשעה הכתוב מדבר. דקרינן בה צר ואויב:

וכל צור מלא. כדכתיב ביחזקאל כ"ו ט"ו. ושם כ"ז ב'. ושם כ"ח י"ב:

אף כאן ונהפכו כו'. כלו' שכמו שבמצרים נהפכו נחליה לדם. כן יהפכו נחליה לזפת. אבל אינו מביא ראייה על דם שהרי בפסוק זה לא הוזכר דם:

לפי שבטלו את ישראל מן התורה כו' ששרפה כו'. פי' לילה ויומם מה שביטלו את ישראל מעסק התורה שנצטוינו בה והגית בו יומם ולילה. היא הסיבה לשריפה. ואח"כ דרשו אומרו לעולם יעלה עשנה סיבת עליית העשן הוא מה שהיה העשן עולה מבית ה' כששרפוהו:

והבית ימלא עשן. ע"ד והר סיני עשן וגו' כי ירד עליו ה' באש [אלשי"ך]:
קול שאון מעיר וכו' בשביל כו'. פי' קול שאון יעלה מעיר בשביל קול מהיכל. ר"ל בשביל שנתנו קול בהיכל כמ"ש קול נתנובבית ה' כיום מועד לפיכך קול ה' משלם גמול לאויביו המחריבים את ביתו:

פרק י

פסקה א

הה"ד ויתרון ארץ בכל היא כו'. וכן יתפרש הפסוק ויתרון ארץ אפילו דברים שאתה רואה אותם כאילו הן מיותרין כו' בכל היא פי' הן היו בכלל תיבת כל שבפסוק וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד כי אין לך דבר שאינו לצורך [אלשי"ך]:
כגון זבובים ופרעושים ויתושין הן היו כו'. ס"ל כמ"ד בב"ר פ"ך ארורה האדמה בעבורך שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון זבובין ויתושין ופרעושין. ור"ל שנבראין מעיפוש הארץ אחר הבריאה. ולזה אמר כאן שנראים כמיותרים בשביל שלא נבראו בששת ימי הבריאה אלא אח"כ. וא"כ ס"ד שאינן בכלל כל אשר עשה והנה טוב מאד. קמ"ל דמכל מקום טובים הם מצד שמענישין את האדם ברצון המקום ומכריחין אותו להחזירו למוטב:
כגון נחשים ועקרבים. שהם רעים ומזיקין את הבריות וה"א שאינן בכלל והנה טוב מאד קמ"ל דלא אלא הם בכלל וטובים הם מצד שעושין שליחות המקום [ת"נ]:
אמר להון הקב"ה לנביאים כו'. פי' השתא מפרש בכל. שבכל הקב"ה עושה שליחותו ולא כמ"ד דלעיל דאמרו בתיבת בכל מרמז אפסוק את כל אשר עשה וגו':
מה אתם סבורים כו'. הכוונה כמו משה וירמיה שמשה אמר מי אנכי כי אלך אל פרעה. וירמיה אמר אהה ה' אלהים הנה לא ידעתי דבר. וקאמר הקב"ה שלא יקשה בעיניהם איך יוכלו לעשות. כאי אפילו בעלי חיים קטנים חפץ ה' בידם יצליח ליפרע מן הרשעים אע"פ שאינם ראויין לדבר לפי שאין בהם דעת. וכמו כן תצלח שליחות זו ע"י משה וירמיה וכדומה אע"פ שאינן כדאי לדבר:
אפילו ע"י נחש. כדכתיב וישלח ה' בהם את הנחשים:
אפי' ע"י עקרב. שאינו גדול כנחש. **ואפילו ע"י הצפרדע**. שאין דרכה לישוך ולהזיק:
שאילולא הצרעת היאך הקב"ה פורע מן האמוריים. שהיו נסתרים והיה צריך לשלח בהם את הצרעה כדכתיב עד אבוד הנשארים והנסתרים גם הצפרדעים הוצרכו כדי לעקור בתיהם שיעלו מן התהום להשחיתן כדלקמן:

פסקה ב

מהו הנה אנכי נוגף כו' את כל גבולך בצפרדעים. שאע"פ שיפורש כל אנשי גבולך לא ניחא שאפילו שמתו קצתם בצפרדעים כדאמר לקמן מ"מ ודאי שלא מתו רובם מזה. וגם לא נוכו ולא הושחתו רובם אע"פ שנצטערו מלכלכותן וקרקורן. לכן פי' לשון דוחק כי זה יצדק בגבול שברוב הצפרדעים נדחק הגבול:

דוחק עליך את המכות. על הצפרדעים קאמר. וקרי לה מכות משום שכל מכה ומכה שהביא ה' על מצרים היתה של ד' מכות או ה' כדאי' בהגדת פסח:

כמה דתימא וכי יגוף שור את איש. שפירושו דחיפה או דחיקה. וזה קרוב לזה. וקאמר שהצפרדעים יבואו הרבה ותכופים ודוחקים זה את זה לקיים שליחות המקום עד שיהיה נדחק הגבול:

ריב"ל אמר כו'. ר"ל שריב"ל מתרץ קושיא הנ"ל מהו הנה אנכי נוגף. שאמר נוגף על הדבר שהיה מתחבר עמהם. וה"ק הנני מביא נגף בכל גבולך יחד עם הצפרדעים. ובדבר יצדק לומר בכל גבולך כי כל האויר מתפעש:

כל מכה ומכה כו' היה הדבר ממשמש ובא עמה. דליכא למימר דבצפרדעים היה הדבר ולא באחרות. דמאי שנא בזו:

המכות שהביא כו'. משום דק"ל מכיון דכתיב ועלו ובאו בביתך ובכה ובעמך ובכל עבדיך למה הוצרך לומר בכל גבולך. וכן בארבה דכתיב ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים. בגבולך למה לי. לכן דרשו בשניהם דאתא לאפוקי גבול אחרים:

המעולות שבהן. שפירוש ועלו ובאו אותן שנתעלו יבואו לביתו. ר"ל היותר גדולות ומזיקות יותר יבואו לביתו כדי שיצטער יותר מעמו לפי שהוא יותר חוטא מעמו שהוא התחיל בעבירה כדלקמן:

א"כ למה נאמר ועלו כו'. ועלו ובאו משמע דבביאת ביתו ביחוד איכא עלייה ואילו היה פלטין של מלך גבוה מכל בתי העיר הוה אתי שפיר. אבל מכיון שאינו רק במישור קשה מה היא העלייה:

המעולות שבהן כו'. ומ"ש ובבית עבדיך ובעמך אינו דבק עם ועלו ובאו רק עם יעלו הצפרדעים דבתריה:

ומצננים. שהצפרדעים הם בטבעם צוננים כיסוד המים ועי"כ היו מצננים [ת"נ]:

אימתי עונתה של עיסה כו'. דמשארות לגלויי אתנורים אתא לומר דבזמן שהמשארות אצל התנורים היו נכנסים:

בשעה שהוא מוסק. שמסרו עצמן לישרף על קידוש השם. ולהכי מייתי הכא שמהן למדו חמ"ו:

נשאו חמ"ו ק"ו. כוונתם לתרץ לכוונת מה ירדו לתנור מוסק. שלהדבק במאכלם בלאו הכי נמי היו יכולים להדבק. אלא כדי שחמ"ו וה"ה כל בני אדם ישאו ק"ו מהם [ת"נ]:
ק"ו בעצמן. משום שהיה להם לברוח כמו שעשה דניאל לקיים חבי כמעט רגע עד יעבור זעם. אלא שנשאו ק"ו מהצפרדעים ומה צפרדעים שאינם מצווים על קידוש השם כתיב ועלו ובאו בביתך ובתנוריך ובמשארותיך אימתי משארות מצויה בתנור בשעה שהתנור מוסק אנו עאכ"ו כדאיתא בפסחים פרק ד':
ומהו ושרץ היאור צפרדעים. ר"ל דאף דהאמת היא שהשריצה הוא מן היאור מ"מ למה ליה למימר זה לכך אמר שהקב"ה אמר לשון תחלת הבריאה ישרצו המים. להורות שהיאור אינו אלוה ולא כח כאלוה אלא מוכרח לעשות הכל בציווי של מקום:

פסקה ג

פרעה התחיל כו'. ובכה ובעמך לסדרא אתא. לומר בך תחלה ואח"כ ובעמך ומה שהקדים קרא קמא עבדיך לעמך. היינו למחשבינהו דרך חשיבותם. והשתא מפרש סדר לקותם:
ובכה ראיה שהיה שותה. כלומר מתיבת ובכה ראיה שהיה שותה כו'. כי ובכה משמע בקרבו ממש. ולפי שהמים היו משריצים הצפרדעים אמר שטיפת מים יורדת על לבו ונעשה צפרדע ופי' יעלו הצפרדעים שיצמחו בהם מגזירת עתה נצה:
ונבקעת שם. פי' שהיה בוקע את לבו. ויותר נראה לגרוס ונקבעת שם לשון קביעות [ת"נ]:
ר' יונתן אמר כ"מ כו'. ודרש ובכה שהצפרדעים נכנסו לגופן דרך המשקין ששתה כדבסמוך [ת"נ]:
כ"מ שהיה שם עפר כו'. הוזקק לזה מדכתיב בתהלים שרץ ארצם צפרדעים בחדרי מלכיהם דמשמע שהארץ עצמה שרץ צפרדעים וכאן כתיב ושרץ היאור לכך הוצרך לומר שממים ועפר השריצו ומ"ש ושרץ היאור היינו לפי שכל מימי מצרים הן מן היאור:
לא לקו בתיהם של גדולים. והא כתיב ועלו בביתך ובחדר משכבך וגו' וכן כתיב שרץ ארצם צפרדעים בחדרי מלכיהם:
ובפסיפס. אבני גזית תרגומו אבן פסיפס:
אלא מלמד כו'. וקאמר שרץ ארצם על מה שהיו בוקעים הקרקע לעלות מהתהום. ועל שהיו מבצבצים ועולין משם נראה כאילו הארץ היתה משרצת אותם:
בית הסתרים. הם הבצים:
ומסרסן. דומיא דצרעה דכנענים כדאיתא בסוטה בפרק אלו נאמרין. ולקמן בפרשה ט"ו קאמר טעם לדבר:

שנאמר וצפרדע ותשחיתם. עיין לקמן פ' ט"ו:
כמד"א כי משחתם בהם. דמיירי בסירוס. דהוסמך למעוך ונתוק וכרות:

פסקה ד

א"ר תנחום כו'. כוונתו לתרץ למה ע"י אהרן ולא ע"י משה:
המים ששמרוך. פירשתי לעיל פ"ט סימן ט':
למה הביא עליהם צפרדעים. דמדה כנגד מדה בעינן כדלעיל פ"ט גבי דם. ומהאי טעמא בעי בכל המכות למה באו:
הביאו לנו שקצים ורמשים. והיו ישראל מתלכלכים ונפשם קצה בזוהמתם לפיכך הביא עליהם צפרדע.
ובשעה שהיו מוזגים כו'. וג"כ נפשם קצה במיאוסן:
ובשעה שהיה מוזגים כו'. איני יודע לחבר ולפרש מהיכן קא מפיק זה [ת"נ]:
צפרדע אחת היתה. פרש"י הצפרדע חדא משמע וכן ותעל לשון יחיד:
והיא השריצה. פרש"י ממעיה יצאו ולדות:
כלה מדברותיך. פרש"י מנע מדבריך ופנה לך להלכות נגעים ואהלות שהם חמורים ובהן אתה מחודד ולא בהגדה:
ושרקה להן. פרש"י ושמעו קולה כל הצפרדעים ובאו:
שהם מעשה שדים. שאחרי שראו שהדם והצפרדעים נעשה על ידם בלטיהם דהיינו מעשה שדים החזיקו לומר שגם מעשה משה כהנה כן [יפ"ת]:

פסקה ה

כיון שהתחילה הפורעניות בגופו. שהיו מסרסין אותם או נכנסים בגופם כדלעיל לכן בקש על הסרתם. משא"כ בדם:
אלא אותן הנשארות ביאור. כלו' אותן שנשארו ביאור שלא עלו ליבשה. אבל אותם הצפרדעים שבאו מחדש והיו ביבשה. אע"פ שירדו ליאור ימותו. והטעם שנשארו ביאור לסימן ולאות לדורות הבאים:
שאותו היום היה לו להשלים ז' ימים. שהיתה המכה משמשת. וס"ל שלא היתה פוחתת מזה אפילו כשהיה פרעה נכנע. ולא היתה התפלה מועילה אלא שלא להאריך עוד. ומ"ד כ"ד יום היה מתרה היינו כשהיה נכנע. אבל כשלא היה נכנע היו מוסיפים ימי המכה וגורעים מימי ההתראה שאחריה. ולכן הוצרך לומר למחר כי אז ימלאו לו שבעה ימים:

פסקה ו

קשה ממכתן. דכיון דעל דבר פירוש על קולן כדבסמוך צ"ל שזה היה היותר קשה בצפרדעים כי לא יזכיר משה בתפלה הטפל ויניח העיקר:

שהיו נכנסות בגופן. כדר' אחא דלעיל. ש"מ שכאן פירושו על דיבור:

לכך מתו. משא"כ בערוב כתיב לא נשאר אחד בהם כדי שלא יהנו בעורות כדלקמן. והך אתיא כרבי יהודה דהתם:

ארבע אשפות. דמיעוט חמרים שנים. וב"פ חמרים הוה ליה ד':

שהיו ישראל נבאשין ממכות מצרים. זהו לדעת ר"י דסוף פרשת שמות מן המכות שהכו מצרים את ישראל נבאשו:

כך דרך הרשעים. דלמה לי סיפור וירא כי היתה הרווחה אלא להורות בא דרך הרשעים:

היכן דבר ואני ידעתי כו'. לא במ"ש ואני אקשה את לב פרעה. כי לא הקשה ה' את לבו עד המכה החמישית כדלקמן פ' י"א. אבל במ"ש בשחין כאשר דבר ה' אמר שכן כתיב ואני אקשה את לב פרעה כי כבר היה ה' מחזק לבבו. ובמ"ש בכנים לא פירשו כלום שידוע דהיינו ואני ידעתי מאחר שלא הקשה ה' לבו עד הה'. ומ"ש בברד לא פירש בו דבר שידוע דהיינו מ"ש ואני אקשה מאחר שכבר גלו זה בשחין כי מאז הקשה ה' את לבבו [יפ"ת]:

פסקה ז

שהגין עליך. כדכתיב ויטמנהו בחול:

שלש מכות אלו. דם צפרדע כנים:

למה הביא עליהם כנים. דמדה כנגד מדה בעינן:

לפיכך נהפך עפרם לכנים. עד שלא מצאו ישראל עפר שיכבדו כדמפרש בתד"א:

וחופרין אמה על אמה. בעומק. ושיעור זה אפשר דכך היתה קבלה בידם דעומק אמה נקרא עפר הארץ [ת"נ]:

שאין השד יכול. מדכתיב ויעשו כן בלטיהם להוציא את הכנים. שפירושו להוציאם מן העפר כמעשה משה. ולטיהם אלו מעשה שדים כדלעיל משמע דאין השד יכול בזה:

פחות מכשעורה. הטעם לפי שהוא שיעור לטומאה עצם כשעורה והשדים הם כחות הטומאה. ואין שלטון הטומאה על פחות מכשעורה [באר הטיב]:

אלא האי מכניף ליה. פרש"י אלא כשהשד צריך לבריות גדולות הוא מאסף ומקבץ. אבל קטנה אינה נאספת אליו שאין בה כח לבא מרחוק:

הכירו שהיו המעשים. כולם כתנין והדם והצפרדעים מאת אלהים ואע"פ שלא אמרו אצבע אלהים היא רק על הכנים. משום שהיא המוכחת. וממילא מוכח שכן יהיו כל המעשים מאת ה'. ולכן מאז והלאה ולא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות:

פרק יא

פסקה א

בפרשה ותשלם כל המלאכה. צריך להיות זה שלמה כדכתיב בפסיקתא בפרשה ותשלם כל המלאכה:

ד"א חזית איש מהיר כו'. כוונתו לתרץ לשון והתיצב וגו':

שהיה מהיר במלאכת המשכן. שהיה משתדל על עושי המלאכה למהר מלאכתם שנגמר לשלשה חדשים כדלקמן פ' נ"ב:

לפיכך לפני מלכים יתיצב. שעמד לפני השכינה מיד כדכתיב ויקרא אל משה כשהוקם המשכן. ובל יתיצב לפני חשוכים שנפרש מתוך עדת ישראל דאיקרו חשוכים לפני השכינה אור העולם:

שהיה זריז להביא המכות. שעמד בהשכמה לקראתו:

להביא המכות. ומלאכתו. פי' שליחותו ע"ד מלאכות ה'. או נקראו המכות מלאכתו כדרך שאמרו בב"ר פ' י"א שפורענות של רשעים קרויה מלאכה:

עשית הקדש חול. ר"ל שבאמת פירוש לפני מלכים לפני ממ"ה הקב"ה ואתה אומר שהוא פרעה א"כ עשית תיבת מלכים שהוא קודש לחול [יפ"ת]:

לפני מלכים וכו' ממ"ה הקב"ה. וקרי ליה מלכים ע"ד אלהים ואדונים קשה שהוא לכבוד ושררה בלה"ק:

בל יתיצב לפני חשוכים זה פרעה. כו' ר"ל שאחר מכות חושך הזהירו פרעה שבל יוסיף עוד ראות פניו וכן הבטיחו משה:

למה בהשכמה. פי' שבמכת דם לא כתיב אלא בבקר והכא כתיב השכם בבקר משמע שישכים יותר מפעמים אחרות:

הולך ובא אלינו בכל בקר ובקר. כי ז' ימים לפחות היה מתרה בו על כל מכה ומכה כדלעיל פ"ט:

אלא עד שלא יבא בבקר אשכים ואלך ואצא לי מכאן. עד שילאה משה למצוא אותי:

והקב"ה שהוא בוחן לבבות. וידע שהרשע הזה כך מחשב בלבו. לכן אמר למשה קדם עצמך בדרך אצל היאור. והא דלא עשה פרעה כן בדבר כי כיון שראה פרעה שלא

הועילתהו מחשבתו מנע עצמו מזה. אבל במכת ברד התחכם פרעה שיצא בהשכמה מביתו למקום נסתר וא"ל הקב"ה למשה שישכים לביתו של פרעה קודם שיצא להסתתר: **ורבי פנחס הכהן כו'**. ס"ל שרצה פרעה להתבודד וליצא מביתו לעסוק בתפלה במקום מיוחד. וע"י ביאת משה אליו סתם תפלתו ממנו. ומייתי סמך לזה מפסוק וחנפי לב וגו' לא ישועו וגו':

מצפה לרשעים שיעשו תשובה. כגון פרעה שהיה הקב"ה מתרה בו. וכן כל מי שהקב"ה מגלה אזנו לתשובה ע"י יסורים. וזה מרומז במקרא ויגל אזנם למוסר ויאמר כי ישובון מאון וגו' וחנפי לב ישימו אף לא ישועו כי אסרם. וה"פ ר"ל שמגלה להם לרשעים שייסרס על רשעתם ויאמר כי ישובון מאון אבל המה לא ישימו לבם לזה ויקשו ערפם וחנפי לב ישימו אף. מביאים על עצמם האף והחרון מהקב"ה. **ומהו האף. לא ישועו**. פי' לא יוכל עוד לשוב בתפלה וצעקה אף אם ירצו אחר זה לשוב. **כי אסרם**. פי' הקב"ה נעל בפניהם שלא יוכלו לעסוק בתשובה ותפלה:

פסקה ב

ומכה ד' קשה היא יותר. שיש בה מיתות בני אדם:

לך והזהר אותו. וזה טעם ההשכמה בזה לתוספת זירוז כחרד על הדבר מאד. וכן מזה הטעם צוה הקב"ה לילך לפרעה בהשכמה במכת ברד. שגם ע"י הברד מת אדם ובהמה:

מהיכן בא עליהם. מכת הערוב:

י"א מלמעלן. עופות השמים היו באים מעורבבים עליהם. ומיני צרעין ויתושין וכדומה כרבי נחמיה דלקמן סי' ד':

וי"א מלמטן. דובים ואריות וכדומה ולשון ערוב על שם שהיו סוגין הרבה חיות ובהמות ונחשים ועקרבים. אבל מלמעלן אע"פ שיש מנין הרבה מ"מ סיג אחד הם מעופפים:

ור"ע אמר מלמעלן ומלמטה. שהיו באים מעורבבין חיות הארץ ועופות השמים:

המונים המונים על בני. שהיו אומרים לישראל צאו והביאו לנו דובים ואריות והיו מתקבצין ומתאספין עליהם המונים המונים לראות בם:

חיות ועופות מעורבבין. כי לשון ערוב מורה על עירוב חיות ועופות:

א"ר אמי כאדם כו'. רבי אמי בעי לפרש סוף הפסוק אשר עמי עומד עליה דמיותר הוא דהא ליכא ארץ גושן אחרת במצרים. וכן במכת ברד כתיב כן. לכן מפרש שמלת אשר היא כמו בשביל ר"ל למה ניצולה ארץ גושן הוא בשביל שעמי עומד עליה. **כאדם שאומר לחבירו לא יטול פלוני בטאריקי זו**. פי' לא יגע ולא יזכה פלוני בקנס הזה כלל (טאריקי ענינו קנס) **שפלוני פטרוני עומד עליה**. (כצ"ל וכן הוא בפ' י"ב סי' ו') ופטרונה לא יניח

שיגעו בנחלתו כלל. כן ארץ גושן לא יבא הערוב (והברד) לשם מפני שישראל עליה והם פטרונה. וצריך לטעם בשני מכות אלו ערוב וברד מפני חומר המכות שהיו על האדם והבהמה. שרבים מהמצרים מתו במכות אלו [יפ"ת]:

מלמד שהיו ישראל ראויין כו'. לשון פדות משמע פדיון גמור. משום שהיו ישראל ראויין ללקות במכה זו שהיא מכה מהלכת מעיר לעיר:

שנא' כי אני ה' אלהיך כו'. לעיל מיניה כתיב כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך ומשמע ליה דהיינו גיהנם:

פסקה ג

הוא לקה תחילה כו'. דבית עבדים ה"ל למימר תחילה. דדרך שהבירה ופלטין של מלך הוא באמצעית העיר וכשבאו החיות מסתמא הם נכנסין תחלה לבתים חיצונים לכך דריש שהכל בא בהשגחה למדוד להם מכ"מ לפי שהוא התחיל כו' [ת"נ]:

משתחוים לבהמות באלוה. כצ"ל בבית [ת"נ]. כלומר בדרך אלוהות משתחוים לו:

כדי להטעותן. שהן יסברו שלאחר שלשה ימים ישובו הנה. ואם כן יתנו לב לרדוף אחריהם אם לא יחזרו אחר שלשה ימים. ובאמת שהקב"ה לא שינה במאמרו ולא איש אל ויכזב. שכוונתו היתה שילכו מכאן מהלך ג' ימים ושם יזבחו זבחי צדק. ולא ישובו לעולם בדרך הזה. אלא שהם הטעו את עצמם ונתן להם מקום לטעות [ת"נ]:

מהו הנה. דהא מיותר הוא תיבת הנה ועוד קשה קראי אהדדי. דמדכתיב הנה אנכי יוצא מעמך משמע שתכף ליציאתו יתפלל. והדר קמאר וסר הערוב למחר. ומשני כי התפלה היתה מיד כדי שיסור למחר. ותיבת הנה מורה על זריזות ומהירות משה כי תכף ומיד בצאתו יתפלל כדי שיסור למחר אבל להסיר באותו יום לא היה יכול להתפלל כי באותו יום היה יום תשלום המכה כדלעיל:

למה הביא עליהם ערוב. דמדה כנגד מדה בעינן כדלעיל פ"ט:

מצירין בהם. אפילו בהבאתן (שהם מזיקים) זולת צער לידה. וזהו למ"ד מלמטן היינו דובים ואריות:

שלא היה בהם הנאה בעורותיהם. ר"ל משא"כ בערוב דכתיב לא נשאר עד אחר (אבל לא מתו) כדי שלא יהנו בעורות:

היה להם שיסריחו. כלומר הוה ליה להמיתם ולהניחם שם כדי שתבאש הארץ כמו שעשה בצפרדעים כדלעיל פ"י. ומ"מ רבי נחמיה מצי משני דגם במיתת העופות הנאה גדולה בבשרם ובנוצותיהם. וכן אמרו לעיל פ"י סי' ו' וימותו הצפרדעים לפי שלא היה להם שום הנאה בנבלתם ובעורן לכך מתו. והא דלא קאמר שהיה הנאה בבשרם

ובעורותיהם. לפי שיש חיות שאין שום הנאה בבשרם ולכך נקט עורות שמכל עורי החיות יש הנאה [ת"נ]:

פסקה ד

למה הביא עליהם דבר. דמדה כנגד מדה בעינן כדלעיל פ"ט:

רועה יפה. זה הדבר כמד"א מות ירעם:

מהו ולא ימות מכל לבני ישראל דבר. פי' מה דבר ומאי אתא לרבויי וקאמר אפילו לא היה לישראל אלא תרעומת דברים בעלמא. שהיה הישראל אומר שיש לו חלק בה. דדבר משמע כל אשר לבני ישראל צד טענה ותשובה לבד:

ובכך ידעו דינם של ישראל. ר"ל שידעו שהדין עם הישראל שטענתו. ומחזירים להם. משום שאם אין טענתו אמת ואין לישראל חלק בה. היתה מתה ש"מ בטענתו אמת שיש לו חלק בה:

מהו עד אחד. פי' מהו עד דמשמע אפי' האחד אינו שלם ועז"א שאפילו לא היה לישראל אלא חלק אחד בה כגון שהיה משותף עם ישראל:

פסקה ה

נס גדול נעשה בשחין. משום שמדרך הטבע כמו זר יחשב לזרוק בחפן אחד מה שהחזיקו ד' ידים:

והחזיקו ידיו של משה. המת"כ ויד"מ גרסו והחזיק ידו של משה. וכדאי' בב"ר פ"ה ע"ש דד' חפנים היו ושמנה קומצין. דיד אחד נקראת חפן. וחפן הוא ב' קומצין וכתיב מלא חפניכם דמשמע ב' חפנים דמשה וב' חפנים דאהרן. אבל היפ"ת מקיים הנוסחא שלפנינו ששבעל המאמר דהכא ס"ל שהזריקה אפשר שהיתה בשתי ידים:

מכאן שמועט כו'. כלומר זה ג"כ אחד מן המקומות שהמועט כו':

שחין למה בא. דמדה כנגד מדה בעינן כדלעיל פ"ט:

לחום להם חמין. פי' לחום להם הצונן להיות חמין. ולצנן להם החמין להיות צונן. ומסיים בתד"א לפיכך הביא עליהם שחין לח כדי שלא ירחצו בין בחמין בין בצונן עכ"ל:

כדי שלא יוכלו ליגע בגופן. משום דנשתנה שחין מצרים משאר שחין כדאי' בפרק אלו מומין שהיה לח מבפנים ויבש מבחוץ. והלח מיסוד המים וצונן. ויבש הוא מצד האש. כנגד ב' מלאכות ששיעבדו בישראל להחם ולצנן. והיה עונשם בזה כדי שלא יוכלו ליגע בגופן לעשות רפואה כי מה שהוא רפואה ללח אינו טוב ליבש ומה שהוא טוב ליבש אינו טוב ללח. וכדכתיב יככה ה' בשחין מצרים אשר לא תוכל להרפא [ת"נ]:

דבר שלא היה בו ממש:. ואינו יכול לזרוק בכח כל כך:

עד כסא הכבוד. פי' דדייק השמימה לשמים המיוחדים. וכתיב השמים כסאי [מת"כ]:
שהחזיקה ידו של משה. לפי גירסת היפ"ת בריש סימן זו צ"ל כאן שהחזיקו ידיו של משה:
ופזרו על כל ארץ מצרים. והיה לאבק על כל ארץ מצרים משמע ליה שהאבק הנעשה מהפיח היה מתפשט בכל ארץ מצרים:

פסקה ו

ויקחו את פיח הכבשן וגו' פורח באדם ובבהמה. כצ"ל [מת"כ]. וכוונתו שלא נחשיב שכן כתיב בפסוק פיח הכבשן פורח כו'. דהא באמת יש הרבה מלות בין מלת הכבשן למלת פורח. ע"כ הוסיף מלת וגו' אחר מלת הכבשן:
מהו פורח שלקו בצרעת. דשני וכתב שחין אבעבועות פורח משמע שבא להפריד מלת פורח מאבעבועות לומר שמלבד אבעבועות היה פורח צרעת:
כד"א ואם פרוח תפרח. אע"ג דהתם לשון נקבה והכא לשון זכר לא קשה כי מצינו כן רבים:
למה לא יכלו לעמוד לפני משה. פי' למה היה להם זה העונש שהיה השחין בהם עד שלא יכלו לעמוד לפני משה. וקאמר שזה היה להם בעונש מה שקטרגו על משה. אבל לולא זאת לא היו ראוים החרטומים ללקות אחר שהכירו שהוא מעשה אלהים ואמרו אל פרעה אצבע אלהים היא:
כדי שימות משה. שראו שע"י מים ילקה כו' כדלעיל פ"א וגם עצתם בעת שהסיר העטרה כו' אי' ג"כ התם. ובזה ניחא למה דוקא הורה זה בזו המכה. הוא לפי שהשחין היה מיסוד המים ומיסוד האש. והם גזרו על משה להשליכו למים וגם ע"י עצתם בעת שהסיר העטרה ובחנו חכמתו ע"י קערה של גחלים ונכוה לשונו באש:
כיון שראה הקב"ה שלא חזר. דעד השתא כתיב ויחזק לב פרעה או והכבד את לבו. או ויכבד פרעה את לבו. או ויכבד לב פרעה. ומהשתא כתיב ויחזק ה' את לב פרעה בכלן. ואע"ג דבברד כתיב ויחזק לב פרעה. כתיב בתריה כי אני הכדתי את לבו. משום שבברד הכביד לבו מעצמו והיינו דכתיב שם ויוסף לחטוא. ושוב בקש לשוב והכביד ה' את לבבו:

פרק יב

פסקה א

הה"ד הן אל ישגיב בכחו כו'. שמתחלה אמר הנני שולח את כל מגפותי משמע שרוצה לשפוך עליו חמה עזה. והדר אמר שלח העז וגו' שמיעצו באופן שינצל מהמכה. לזה אמר אחד אלהינו שמעצים כח הצדיקים ומורה דרך לרשעים ואינו חפץ בהשחתתם אע"פ כשבא לשפוך עליהם חמת אפו ופותח להם אוזן. ואמר לשון אחדות אחד אלהינו לומר שאף כשרוצה להנקם מרשעים דעה אחת יש לו יתב' להצדיקים כמו שמעצים כח הצדיקים:

שהוא מורה דרך לעשות תשובה. דלעיל ממקרא זה מישתעו קראי בתשובה דכתיב ויאמר כי ישובון מאון אם ישמעו ויעבודו וגו' ובמקום אחר הוא לשון האגדה כן. מי כמוהו מורה שמורה דרך לרשעים קודם אבודן. ואם אינן שבים מאבדן מן העולם שנאמר אם ישמעו וגו'. ואם לא ישמעו בשלח יעבורו כו':

שהשגיב הקב"ה כחו ללכת בשליחותו. כי טורח גדול היה לו לילך לפרעה כדאי' בד"ה דמשה וא"כ לא היה יכול לעמוד בשליחותו אילו לא השגיב כו בסייעתא דשמיא:

שכן כתיב השכם. כלו' שהוצרך להוסיף לו כח וגבורה לעמוד בזריזות בהשכמה ולילך בפלטין של פרעה כי פרעה היה נשמט ממנו כדלעיל פרשה י"א:

ומ"ש ולהתיצב לפני פרעה. היינו לעמוד כנגדו לדבר לו קשות בלי פחד:

נמנע שלא לצאת. פי' לצאת ליאור. אבל עכ"פ היה רוצה לילך מפלטין שלו למקום נסתר דהא מסיים לך אצלו בהשכמה עד שלא יצא מביתו:

אי רשע כו'. ר"ל לא שכבר שלחתי דא"כ מאי בעבור זאת העמדתיך [רא"מ]:

למוד ממכת הדבר כו' אילו הייתי משלחו עליך כו'. שזה דכתיב ואך אותך ואת עמך בדבר. פי' בדבר הידוע והוא אשר הרגתי בו המקנה שלכם כן הייתי הורג כולכם עמהם:

הה"ד ואולם בעור זאת העמדתיך. פי' העמתדיך אז:

כמסילה שהכל דשין עליה. כ"ה לשון מסתולל גם ע"פ דקדוק:

פסקה ב

שרט לו שריטה כו'.. להראות לו נביא ה' הוא. ולרגע שיאמר לא ישונה על רגע אחרת. מה שאין כל החכמים והחרטומים יכולין לעשות כן. ודייק מדכתיב כעת הכ"ף קמוצה פירושו כעת הזאת ממש מעת לעת:

לומר לך שלא היה כמוהו בעולם ולא במצרים. דמפרש שתיבת במצרים סמוך ודבוק למעלה לממטיר. וסרסהו ודרשהו. וה"ק כי כעת מחר אני ממטיר ברד במצרים אשר לא

היה כמוהו בכל העולם. משום דליכא לפרש שיהיה דבוק לאשר כמוהו. ויהיה פירושו אשר לא היה כמוהו במצרים אבל בכלל העולם היה. א"כ מאי למען ספר שמי בכל הארץ. דהא בכל אפסי ארץ לא יהיה חידוש כל כך שכבר היה כן לעולמים ועיין ברבינו בחיי וביפ"ת:

אימתי בימי גוג ומגוג. אבל א"א לפרש אבל עתיד להיות באי זה זמן. כי ברד כזה לא ירד אלא בנס מאת ה' ואילו היה כן א"א דשתיק מיניה קרא בדברי נביאים כי לא יעשה ה' אלהים דבר וגו':

אשר חשכתי לעת צר כו'. פסוק זה מחובר לפסוק הקודם לזה שאמר הקב"ה לאיוב הבאת אל אוצרות שלג ואוצרות ברד תראה אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה. פי' אשר מנעתי אותם מלהורידם במצרים ושמרתים להורידם ביום קרב ומלחמה הוא מלחמות גוג כדלעיל פ"ט:

וכה"א וגשם שוטף כו'. ארישא דקרא סמיך ונשפטתי עמו בדבר ובדם וגשם שטף ואבני אלגביש:

בא וראה. כוונתם לתרץ מאחר שכוונתו היתה להכותו למה אמר שלח העז:

ריחם על הרשעים. והא דלא ריחם בשאר המכות. משום דמכה זו נשתלחה להכות ולשרוף את כל עשב השדה לבלתי ישאר להם שריד לאכלו לפי ששמו ישראל נוטעי כרמים כדלקמן. אבל להרוג אדם ובהמה לא נגזרה כדמסיים. אלא אגב מי שהי' בשדה נהרג. וא"כ אף שהיה הדין נותן לבלתי נתון להם עצה לאסוף את המקנה לבית. אלא שהקב"ה רחמן נהג עמם ברחמים ואמר שלח העז את מקנך כו' אבל שאר מכות היו משמשים למה שנשתלחו:

זה היה איוב. מדכתיב הירא בה"א הידיעה משמע הידוע וס"ל כמ"ד בב"ר פ' נ"ד שהיה איוב מעבדי פרעה. ואיוב לאו דוקא אלא איוב וכל הנמשכים אחר עצת איוב שהיה מורה להם דרכי יראת ה' קרי להו איוב:

פסקה ג

הה"ד כל אשר חפץ ה' עשה. משום דקאמר נטה ידך על השמים לא קאמר לשמים משמע ליה על השמים ממש דהיינו שהשליטו על השמים שיורדו הברד במצותו וזה קשה על הדעת קצת שיהיה ילוד אשה שולט על השמים. להכי מייתי הכא האי דרשא והיינו דמסיים וכן במצרים במשה כו':

אע"פ שגזר הקב"ה השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם כל אשר חפץ ה' עשה משל. כצ"ל [יפ"ת]. ופי' שגזר הקב"ה ואמר השמים שמים לה'. שהשמים יהיו מיוחדים

לה' להיות שכינתו בהם ולא ירד מהם. ולא אחד מהיושבים שם יפרד ממנו לרדת למטה לארץ. והארץ נתן לבני אדם שיהיו עליה ולא יעלו למלה. דאל"כ פירושו. מאי קאמר והלא גם הארץ לה' היא כדכתיב לה' הארץ ומלואה:

ובני סוריא לא יעלו לרומי. לימים בקש המלך לישא אשה מסוריא. עמד ובטל הגזירה ואמר מכאן ואילך ירדו בני סוריא לרומי ויעלו בני רומי לסוריא ואני אתחיל. כך כשברא הקב"ה כו'. כן גיר' בעל העקידה בשער מ"ד. וכן באמת גירסתו ראוה לפי הנמשל. והמשל למלך שבקש לישא אשה פירש שם בעל העקדה כי כן קבלו ישראל עליהם ביום ההוא לאהבה את ה' וללכת בכל דרכיו ולדבקה בו כמו שהכלה מקבלת עליה עבודת החתן ואהבתו ויחודו:

בטל גזירה ראשונה. אגדה זו פליג ארבי יוסי דפ"ק דסוכה דאמר מעולם לא ירדה שכינה למטה ולא עלה משה ואליהו למרום ע"ש ובהדיא אשכחן במכילתא דהא דרבי יוסי במחלוקת היא שנה ע"ש:

כשבקש עשה ים יבשה כו'. ובזה הדרוש מפרש כל המקרא דכל אשר חפץ וגו' דעשייתו חפצו בארץ הוא בהפוך ים ליבשה ויבשה לים. ועשיתו כל חפצו בשמים היינו מעלה נשיאים מקצה הארץ ר"ל שהעלה את משה רבינו לשמים. ופי' נשיאים הוא לשון שררות ואנשי מעלה:

לשלוט במעשה שמים. שהוא הברד שיורד מהם וכמ"ש בפ' אין דורשין ומכון שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד כו':

פסקה ד

הוא ובית דינו. בחזית פ"א דייק לה מדכתיב וה' דבר עליך רעה. הלא ה' בכ"מ הוא מדת רחמים. אלא הוא ובית דינו. וע' ב"ר פ' נ"א סי' ג':

הוא וסנקליטין שלו. פי' ב"ד שלו [ערוך] הסכימו שתפקד שרה אע"פ שצחקה:

קולות וברד הוא וסנקליטין שלו. משום דממכת שחין ואילך החזיק ה' את לבו ויראה ח"ו שלא כדין הביא עליו המכות שאחר שחין. לכן אמר שעמד בדין והסכימו בית דינו של מעלה ולכן כתיב בברד ובארבה ובמכת בכורות וה' לומר שהוא ובית דינו הסכימו ואף שבחשך לא נכתב בתורה וה' הביא חשך. הא אי' לקמן ריש פ' י"ד נמלך במלאכים ג"כ:

כמשפט הרשעים בגיהנם. שנידונין באש ובשלג כדאי' בתנחומא סדר ראה ובמדרש משלי:

היה יושב. המצרי:

נכוה בברד. שהברד היה מלמטה. והאש למעלה ממנו כדרך האש שעולה למעלה. וכדאיתא בשאלתות ששלשה טפחים התחתונים היה ברד ושלשה טפחים העליונים היה אש ע"ש. ובברד גופיה היה ג"כ אש כדאמר בסמוך לר"י ור"נ. ולכן כשיושב ויגע בברד יכוה מהאש שעל הברד או מהאש שבתוך גרגיר הברד שימס בשבתו עליו. וכשעומד נכוה באש היינו בהאש של השלשה טפחים העליונים:

נס בתוך נס. א' שירדה האש למטה הפך תנועתה כדכתיב ותהלך אש ארצה. ועוד שנתערבה עם הברד שהוא מים כרבי יהודה וכר"נ לכל מר כדאית ליה:

כפרטתא דרומנא. ס"ל שהברד היה ככלי ונרתק לאש. ואש היה דולק בתוך הברד. וטעמו מדכתיב ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד. ולכך מדמהו לגרעין הנראה בפנים בתוך הקליפה וכמו שכתב הערוך שבקליפה של רימון הפנימית הגרגרין נראין מתוכו. ונמצא שהאש מבפנים והברד מקיפו מבחוץ. ויש בזה נס נוסף על השני נסים הנ"ל שהאש בתוך הברד הפך הטבע שיסוד האש מקיף ליסוד האויר וליסוד המים. וכאן המים מקיפין האש:

עשישתא. שקורין לאמפ"ע:

דמיא ומשחא מתערבין כחדא. שהמים והשמן מעורבין יחד. כן היה האש והברד פתוכין זה בזה כלומר מעורבין כמערב גרעיני זרעונים זה בזה. או שהעירוב היה בגרם הברד שחלקי האש וחלקי הברד יתקבצו להיות לגוף אחד ומקצתו של זה ושל זה מבית ומחוץ:

צהובים זה לזה. נראין בפנים רגזניות זה לזה:

לאחר שמכהו הברד לקחו האש ושרפו. כי אחר שפעל בו הברד והקור לא היה ראי בטבע להשרף באש כי זה הפך זה. מ"מ שניהם פועלים יחד פעולתם במצרים ולא ינגד זה פעולת זה:

אנבטאות. כמו אמבטי. דהיינו בריכת מים [יפ"ת]. וזה לשון מוסף הערוך המפרש פירש כתלים ואנטיכאות בלשון יוני כתלים וחומות:

המאכלת. פי' הסכין:

ושחטה. כדי להאכילה לבני ביתו כדאיתא בשוח"ט כיון שבא הברד נעשה ככותל זה בפני צאנו הוי ויסגר לברד בעירם (ור"ל שדריש ויסגר מלשון סגירה ונעילה שהיה הברד נועל בפניהם ככותל) ולא היו יכולים להלוך. והיה המצרי אומר אוי לו לאותו האיש. מה עושה נוטלה ושוחטה להאכיל בניו ממנה. כיון ששחטה היה נוטל בשרה על כתפו והיה העוף יורד וחוטפה מעל כתפו כו':

במדרש תהלים כו'. הביא זה כאן לפרש עץ השדה שבר דכתיב הכא דלאו שברון כפשוטו מחמת הכאת הברד כמרגמת אבן. אלא ע"י קציצה כי הברד היה חד וקוצץ כגרזן:

בחנמל בא נח מל. דריש בחנמל בשלשה מלות כאילו כתוב בא חנה מל. ופירושו שבא הברד ונח על האילנות וכרת אותן. ומל מגזירת כציץ יצא וימל:

יורד כפילקין. פי' כגרזן. ואיהרוג בברד גפנם קאי דמשום דלא אשכחן לשון הריגה בצומח. מפרש דמשום דהוה כגרזן הקוצץ וההורג אפקיה בלשון הריגה. ועיין בשוח"ט:

לפי שפטרונה עומד עליה הה"ד אשר שם כו'. האי אשר הוא כמו בשביל שבני ישראל שם וכדמפרש בשביל שפטרונה עומד עליה:

פסקה ה

מהו שאמר חטאתי הפעם כו'. מפרש דה' הצדיק מילתא אחריתי הוא שמודה שה' עשה עמהם צדקה והוא ועמו חטאו בנפשותם שלא שמעו בדברו ולקו אנשיהם ומקניהם:

לפי שהיא מטונפת בגלולים. כדכתיב ובכל אלהי מצרים. והא דכתיב ויאמר ה' אל משה בארץ מצרים. כבר פירש במכילתא חוץ לכרך. והא דקאמר ליה עוד נגע אחד וגו' בעודו בבית פרעה. כבר תירצו חז"ל לקמן פ' י"ח שקפץ עליו הדבור שם מפני כבודו של משה שלא ימצא בדאי שאמר לא אוסיף עוד ראות פניך. ומ"ש כצאתי את העיר כאן ולא אמר כן בצפרדעים ובערוב. תירץ הרמב"ן כי בעבור שהיה פרעה מבקש עתה שיסור הברד מיד. הוצרך משה לפרש לו כי יצטרך לצאת את העיר ואחר כן יפרוש כפיו אל ה' ויסור בתפלתו. ובאמרי נועם תירץ שאע"פ שהיו קולות וברד בשדה אמר משה שיצא שם להתפלל:

אלא יודע אני שלא תתייראו כו' כמו שלא הייתם יראים כו'. מפרש כי טרם תיראון עוד לא תיראון מעתה כמו שלא יראתם עד עתה:

פסקה ו

פלאים עשה הקב"ה בהן. פירשו אפילות כמו פלאות. כמו כשב כבש. ופי' הנה כמו בהנה והוא חסר ב':

לקישות היו. מאוחרות היו ועדיין לא היו קשים ועומדים בפני הרך ובפני הקשה וכמו שפירש"י בסדר זה:

והלא כתיב ואת כל עשב השדה הכה הברד. שאע"פ שהוא רך הוכה:

פסקה ז

אלא פלאים עשה הקב"ה בהם. משום שבוודאי אחר שהאש מתהלך ארצה היתה מלהטת כל מה שעל פני הארץ ומייבשת ומקשה את הכל. והברד גומר ומשבר ומכלה. וא"כ גם החטה והכוסמת היו ראויים שיוכו ויאבדו כמו שנלקה עשב השדה אלא פלאים עשה הקב"ה בהם [אלשי"ך]:

שעדיין היה בתחום העיר. מדכתיב מעם פרעה את העיר שמע דלא יצא רק מעם פרעה דהיינו מעיר מושבו ומיד בתחומו התפלל. והא דלא דרשו זה בקרא דכצאתי את העיר דמהתם אין ראייה דמצינו את במקום מן כמו והנני משחיתם את הארץ כמו מן הארץ ודומיהן:

מיד לא שהה. מרוב צדקתו ורחמנותו עליהם:

וקבל הקב"ה תפלתו. פי' שקבל תפלתו מיד אע"פ שהיה יכול לשהות קצת ולא ימצא משה בדאי בזה כי יחשוב פרעה שעדיין לא נתרחק כל הצריך לו להתרחק ולהתפלל. ודייק זה מדכתיב ויפרוש כפיו וגו' ויחדלו וגו' דמשמע זה אחר זה מיד:

תלאן ברפיון. באויר. ודייק מדכתיב לא נתך ארצה אלמא באויר נשארו. וה"פ דקרא ויחדלו הקולות והברד מלירד ואף מטר לא נתך ארצה כי לא נמוגו והותכו הברד לירד אפילו דרך מטר אלא נשאר כאשר הוא תלוי באויר:

ואימתי ירדו בימי יהושע כו' והשאר עתידין כו'. כי לא תלאן באויר רק לשמרם לעת מצוא ודייק כן מדכתיב (איוב ל"ח:כ"ג) אשר חשכתי לעת צר ליום קרב ומלחמה ועיין לעיל סי' ג':

אבנים גדולות. סיפיה דקרא אשר מתו באבני הברד:

כ"ז שהם בצרה מכניעים עצמן. כי לעולם אין תשובתן שלימה אפילו יודו וישבחו הרבה להקב"ה וכענין נבוכדנצר שאמר אנא נבוכדנצר משבח ומרומם וגו' אלא מתוך הצרה הוא שמכניעים עצמם ולכן משהצרה עוברת תיכף ומיד חוזרים לקלקולם. ולכן אף שפרעה אמר ה' הצדיק לפי שלא היה רק מתוך הצרה ולא מלב ומנפש. מיד כי חדל המטר חזר לקלקולו. ופי' ויוסף לחטוא אינו תוספת בחטא מאשר בתחלה אלא שהוסיף לחטוא כאשר בתחילה קודם הצרה:

וכן נ"נ בזמן שהיה בצרה. כשהודיע לו דניאל הרעה שתבא עליו. אמר כען אנא נבוכדנצר משבח ומרומם וגו'. ואף על גב שזה הפסוק כתיב בתר שעברו עליו שבע עדנין וחזר בדעתו. דעתם ז"ל שבאמת נבוכדנצר אמר זה בעת צרה הנ"ל. אלא שהכותב הספר כתבו שם להשלים בספור שמו ית' [עי' ביפ"ת]:

וכיון שראה עצמו בגדולה. היינו לפי דעתו שחשב שכבר נמלט ממנה אחר שעברו ירחין י"ב ולא באה:

פרק יג

פסקה א

הה"ד כובד אבן כו'. כוונתו לתרץ למה נאמר לשון הכבדתי ולא נאמר החזקתי כו' ומביא קרא כובד אבן וגו' כמו שיתבאר לקמן בסימן ב'. ואגב דריש ליה לקרא באנפי אחריני: **שאל אבנימוס הגרדי כו'**. הזכיר מלאכת השואל והנשאל שעם היותם מלאכות פחותות נחשבו דבריהם:

הארץ איך נבראת תחלה. פי' בתחלת מעשה בראשית. ואין השאלה מאיזה דבר ברא. כי הלא אנו מאמינים שהקב"ה ברא יש מאין והוא אמר ויהי. אלא השאלה היה על הארץ לפי שכל מלאכה שאינה בשוה אלא יש בו גבוה ונמוך. אינו נוי ויפי המלאכה. ולכך הקשה למה נתהוה כן בארץ שנבראת בלי שיווי בכל מקום כי יש הרים וגבעות במקום זה. ובמקום זה בקעה. ובמקום זה יושר ושוה. וזהו דנקט המדרש בסמוך מי שהוא רואה הרים וגבעות כו'. עד שבא יוסף הבנאי והשיבו שמצרורות קטנות שהיו בעפר שתחת כסא הכבוד כו' וכמו שאבאר לקמן בסמוך [ת"נ]:

נטל הקב"ה עפר מתחת כסא הכבוד כו'. זהו החומר היולי שברא הקב"ה שבריאת העולם היה מתחלה על דרך הכלל. ואח"כ על דרך הפרט. כי בתחלה נברא יסוד אחד דק המוכן לקבל כל הצורות הנקרא בפי החוקרים היולי. ובו נכללו כל הברואים ע"ד הכלל. ואח"כ הוציא ממנו מכח אל הפועל כל חלקי הבריאה ע"ד הפרט כל דבר ודבר בפני עצמו דבר יום ביומו. והדברים עמוקים ולאו כל מוחא סביל דא וזה מסתרי בראשית:

וברור הוא הדבר באזני בני אדם. צ"ל וכבד הוא הדבר. ולזה כיון בעל מת"כ במה שכתב ה"ג כובד הוא הדבר וע"ל עכ"ל. ור"ל מ"ש בסמוך ויקרה הוא בעיני בני אדם ורואין כאילו יגיעה הוא לפני הוא לראיה על גירסא הנ"ל:

אינו אומר היאך ברא הקב"ה את אלו. לשון תמיה הוא וכי אינו מתמה ואומר היאך כו'. וכן בנטל החול שאמר אלא החול שהמים כו' הוא ג"כ תמיה. וזה שמסיים אמר הקב"ה יקרה היא בעיני בני אדם. ועל שניהם הוא חוזר שמחמת תמיהתם איך ברא הקב"ה כו' מחליטים בדעתם שעכ"פ יגיעה וטורח גדול היה לו כביכול. אבל באמת אינו כן וכמו שמבאר והולך לא ייעף ולא ייגע. והכל הוא תשובת אבא יוסף לאבנימוס הגרדי:

שהמים עומדים עליו למעלה כו'. שהחול גבול לים לבל יעברונהו עם היות המים גבוהים (וכמ"ש לעיל בב"ר אוקינוס גבוה מכל העולם) והיה ראוי שיהיו המים נגרים ונשפכים על הארץ [יפ"ת]:

במה אני ייגע כו'. מפני שהרשעים מאבדין את העולם וצריך ה' לקיימו במדת החסד והחמלה. וקשה בחק היושר להיטיב למי שאינו ראוי מפני מדת הדין כנודע [יפ"ת]:

כבדתי את ישראל בעולם שנקראו אבן כו'. כי העולם נברא בשבילם כדאיתא בב"ר פ"א והם כאבן היסוד ע"ד אבן פינתה. ובמה שנקראו חול בעבורם העולם מתקיים כמ"ש ז"ל מה חול גבול לים כך ישראל הם גבול לעולם. ולכן ה' מכבד ומנשא את ישראל. וקאמר שענין פרעה הכריע יותר משניהם כי לולי פרעה היה ה' מכלה את ישראל ולא יחוש להם:

שנמשלו לחול. ולא קאמר שנקראו חול כמ"ש שנקראו אבן. משום דישראל שמם אבן בהדיא. אבל חול לא נקראו. אלא נמשלו בו לענין ברכה שירבו כחול:

תיקון סופרים. פי' שהכתוב תיקן הדבר מענין הכבוד כסופר זה שמתקן דבר מה וכבר הארכתי בזה בתנחומא סדר בשלח משם תדרשנו:

עיני כתיב. בכל הספרים הכתיב ג"כ עינו ופירושו כמו מי שנוגע בבת עינו הכאב שלו גדול מאד. כן יענשו הנוגעים בכם במכאובות קשים ומרים. ובמכילתא בשלח פ' וברוב גאונך בבבת עינו כביכול כלפי מעלה דבר אלא שכינה הכתוב. משמע מלשון זה דהכתיב הוא ג"כ עינו. ובבמדב"ר פ"ך העתיק בפשיטות בבבת עינו. ועיין במנחת שי זכריה ב' י"ב:

ולהשליכן. וא"ו של ולהשליכן הוא במקום או כלומר או להשליכן דהיינו להגלותם ע"ד וישליכם אל ארץ אחרת:

ואמרתי בשביל פרעה הרשע שלא יאמר כו'. כדכתיב למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם וגו' והודה לו הקב"ה למשה כמו שאחז"ל סלחתי כדבריך עתידין לומר:

הוי וכעס אויל. פי' מה שיכעיס אותי ואמר מבלתי יכולת ה'. ע"ד לולי כעס אויב אגור:

הוי כי אני הכבדתי את לבו. פי' שקלתי ומצאתי כובד לבו. והיינו מה שיחשוב לומר מבלתי יכולת כלומר מכריע לגאולת ישראל מכל הסבות וכדרך שאמר וכעס אויל כבד משניהם. וזה אמר למען שיתי אותותי אלה בקרבו כלומר הכרעתי טענה זו למען לשום אותותי אלה בקרבו לגאול את ישראל:

פסקה ב

ד"א כי אני הכבדתי כו'. גם לפי ד"א זה הפי' כמו בראשונה אלא שבראשונה עשה הקדמה מפסוק כובד אבן. וכאן מפסוק אמרתי אפאיהם דהכח ברירא מילתא טפי (שהקב"ה מציל את ישראל מפני העכו"ם שלא יאמרו שאין יכולת ביד ה' להציל):

אמרתי באפי איה הם. כלומר אתנם באפי כאילו אינם שיאמרו הרואים איה הם כדפרש"י בחומש (והוא מהספרי שם) והוא מ"ש בסמוך לא יהיו אלא אשביתה כו' כלומר לא יהיו בעולם. ואין שום חילוק בין אמרתי באפי כו' ובין מ"ש בסמוך ד"א באף שהכעיסו כו' רק במלת אף על מי הוא חוזר. דלפירוש קמא הוא אף של הקב"ה ור"ל ע"ד כי רגע באפו הוא הרגע שכועס בכל יום ובקש בלעם לקללם אלא שהשם ריחם עליהם אף שלא היו כדאין לכל זה כדאיתא בברכות. ולהדבר אחר האף הזה הוא האף שהעלו ישראל אף ה' בחטאם. וזה היה במצרים ובעגל ובמרגלים שהכעיסוהו. ואילו לא כעס אויב פן יאמר מבלתי יכולת ה' לא היו ניצולים מהאף שהעלו בהשם ב"ה:

לולי כעס אויב. זה פרעה שנאמר אמר אויב ארדוף שלא יאמר לא היה יכול להצילם:

פסקה ג

א"ר יוחנן מכאן פ"פ כו'. שהגם שלא יאמרו המינים שמונע ה' מהתשובה ממש. מ"מ זה יאמרו שאין ממנו רצון וסיוע לשיעשו תשובה אחר שמסיר הסבות המביאות אליה מדכתיב כי אני הכבדתי את לבו וגו'. אבל לפי האמת אילו הוה שב בתשובה שלימה לא היה נדחה לשום סיבה. אמנם ריש לקיש דעתו הוא שהקב"ה מנעו ממש מתשובה ועכ"ז אין פ"פ למינים מאחר שבחמש מכות הראשונות לא חזר לכן יסתם פיהם וידעו כי חטאתו בראשונה סבבה לנעול ממנו דרכי התשובה:

הוא יליץ. ר"ל מדלא כתיב הוא לץ. משמע דהוא יליץ קאי אהקב"ה שמסבב ללץ שילוצץ. דיליץ לאחריני משמע:

פעם ראשונה שניה ושלישית. כדכתיב הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר. וכדכתיב על שלשה פשעי ישראל דדייק מיניה בפרק בתרא דיומא דעד ג' פעמים מוחלין לאדם:

כיון ששיגר הקב"ה ה' פעמים. כלומר ששלח שלוחו להתרות בו לא השגיח. שבחמש מכות הראשונות חזק לבו מעצמו:

מהו הכבדתי. הא אינו נופל לשון כבדות בלב על הקושי והחוזק:

שהיא מתבשלת שניה כו'. פי' באתר שהיא מתבשלת הקושי נכנס בה כן המצריים כל מה שהיה הקב"ה מתרה בהם היו יותר מתחזקים ומכבידים לבם לבלתי שלח את

העם [ת"נ]. וזה לשון המעריך פי' שנעשה לבו ככבד שביריאה אחר שנתבשל פעם שניה שהוא מבושל הרבה שנכנס לתוכו ארטסיס. ועינינו שנתקשה ולא נתרכך:

פסקה ד

גלה הקב"ה למשה כו'. ומפני שכתוב בא אל פרעה דהיינו להתרות בו במכת הארבה וכדכתיב בדברי משה הנני מביא מחר ארבה. ולא נזכר זה בדברי ה' למשה כנזכר בכל המכות. קאמר שגלה לו הקב"ה למשה וכתב משה זה ברמז בתורה ולמען תספר באזני בנך דהיינו הארבה כדמפרש:

בגבולך ולא בגבול בני חם. דבגבולך למעוטי מאי דמהיכא תיתי להביא מכות על שאר ארצות. אלא בא להורות שבזה היה ניכר גבולם. ועיין לעיל פ"י סי' ב':

בני חם. לעיל פ' י"א אי' בני כוש. אבל על נוסחא דכאן בני חם קשה כי גם מצרים בני חם. ויש ליישב הנוסחא דכאן כי עם היות כולם בני חם אולי כוש היה נודע בבני חם טפי מהשאר על היותו בנו בכורו:

עד היכן גבול מצרים. שמתחלה היה מחלוקת בין מצרים ושאר אחיו בני חם על גבולי הארץ ובמכת הארבה למדו צדק עד היכן היה גבול מצרים שהארבה לא הלכו מן גבול מצרים והלאה [מת"כ]:

מהו כן. כלומר למה לא נאמר כן בשאר מכות ויפן ויצא אלא ויצא לחוד. לכך דרשו שראה אותם פונים. וזהו פי' של ויפן שפנה לראות ולשמוע מהם מה יאמרו זה לזה ושמע מהם שהיו מאמינים לדבריו. לכך מיד יצא כדי שיטלו עצה לעשות תשובה [ת"נ]:

פסקה ה

מהו רעה כו'. פי' מאיזה רעה קא מיירי וקאמר שהוא הבריחה. **ונגד פניהם**. הכוונה שלא יתן להם רשות לצאת. ולא כן דבק למלת רעה ור"ל שאל"כ שרעה בלבבכם די שיהיו הולכים הגברים לבד:

מיד צוה וגירש אותם. שלפי שלא חפץ בשילוחם כלל צוה מיד לגרש אותם. אבל אילו היה חפץ לשלוח הגברים מיהת. היה לו להמתין עד שישיב משה לדבריו שמא יודה בדבר להניח הטף:

פסקה ו

למה הביא עליהם ארבה. דמדה כנגד מדה בעינן כדלעיל:

מפני ששמו ישראל זורעי חטים ושעורים. ולזה היתה המכה זו בזרעים בחטה וכוסמת שלא נכו בברד:

ויט משה את מטהו למה היה הקב"ה נותן זמן למכות מחר. מסיפא דקרא דייק דכתיב וה' נהג רוח קדים בארץ כל היום וכל הלילה (ההיא) הבקר היה ורוח הקדים נשא את הארבה וגו' משמע שיום ולילה אחר הטיית ידו בא הארבה ולא בא מיד בהטיית מטהו משא"כ בשאר מכות שתכף ומיד היתה באה. **ומשני כדי שיחזרו בהם ויעשו תשובה**. פי' כי הקב"ה בקש להראות לכל העמים את רשעת פרעה שראה את המכה ממשמשת ובאה בהטיית ידי משה ואפ"ה לא חזר בתשובה:

למה נתן זמן כו'. והא דלא הרגיש בקושיא זו בפסוק הנני מביא מחר ארבה משום דהתם י"ל דעדיין לא הגיע זמן המכה כי היה מתרה בו לחד מ"ד ז' ימים ולחד מ"ד כ"ד ימים והיה עומד ביום האחרון של ההתראה והתרה בו שלאחר יום זה תבא המכה עליו. אבל מהטיית משה את מטהו עד ביאת הארבה נמשך כל היום וכל הלילה קשה למה לא בא מיד:

מהו חטאתי לה' אלהיכם ולכם. ולא אמר חטאתי הפעם:

ומפני שהייתי חושב לקלל אתכם. כצ"ל. וקאמר שהייתי חושב ולא שקלל ממש. כי לא היתה הקללה אלא לפי מחשבתו שלא ישלח אותם ואת טפם. אבל לפי שמעתה מודה לשלחם נמצא שאין כאן קללה. ומכל מקום צריך וידוי שלקללה נתכוין:

פסקה ז

מהו לא נשאר ארבה אחד. דבשלמא בערוב לא קשה. דהתם איצטריך. דסד"א דפירוש ויסר הערוב שמתו במקומן כמו בצפרעים דכתיב וסרו מתו שם. לה"ק לא נשאר אחד. אבל הכא דכבר נאמר וישא את הארבה ויתקעהו פשיטא שכל החיים פרחו. ומה צ"ל עוד לא נשאר ארבה אחד. אלא לרבות אפילו שבחביות:

שמחו המצריים. לפי שלא היה להם מה לאכול שהבהות כולם נפלו בדבר ובברד. וירק ועשב השדה אכל הארבה. והאילנות נשברו בברד:

נקבוץ ונמלא מהם חביות. יש מגיהים נקבץ ונמלח מהם חביות וכמו שמסיים ובחביות מלוחות פרחו:

מהו לא נשאר ארבה אחד. נראה או דכאן מיותר תיבת מהו או לעיל מיותר תיבת מהו וכך צ"ל לעיל ויהפוך ה' רוח ים וגו' לא נשאר כו' ודו"ק:

ויחזק ה' את לב פרעה. לפי הנראה הוא מיותר ואפשר שכוונת המדרש לומר שע"י שפרחו גם המלוחים נתחזק לבו כי חשב כי אולי הארבה אחיזת עינים היה כי לא היה ראוי שהמתים יפרחו:

פרק יד

פסקה א

הה"ד שלח חשך כו'. משום דבעי לפרש וימש שהיה בו ממש. מייתי סייעתא מדכתיב שלח חשך דמשמע שהיה חשך שיש בו ממש שלוח עליהם. לא הסר' אור המאורות לבד. כי על העדר לא יפול שליחות. וכיון דמייתי ליה לקרא מפרש ליה אגב אורחיה:

על שלא קבלו במרות כו'. דאי על החשך שלא המיר דברו של הקב"ה קאי מאי ולא מרו לשון רבים. לזה דרשוהו מלשון מרות ושלטנות וחוזר על המצריים שלא קבלו דבר ה' ולא השליטוהו עליהם לקיימם בא עליהם החשך. וה"ה שכל המכות באו עליהם על שלא קבלו דברי ה'. אלא מפני שהמשורר הקדים כאן מכת החשך כתב טעם זה בראשונה:

אמר הקב"ה למלאכים כו'. שמפני שכל המכות באו עליהם על חטאתם כפי מדתם כדלעיל. אבל החשך לא בא עליהם על חטא אלא מפני שלא יראו במיתת פושעי ישראל כדלקמן. להכי הודיעם מתחלה הדברים בטעמם כדי שלא יתקשו בה. והם הסכימו מיד ולא המרו דבריו של הקב"ה ללמד עליהם זכות. ולא מרו קאי על המלאכים שלא המרו דברו של הקב"ה:

מיד הסכימו כולם כאחד. והא דלא כתיב וה' הביא חשך לדרוש הוא ובית דינו אפשר שלא רצה הקב"ה להזכיר שמו על הרעה שאינה באה על חטא המוכה:

מהו שלח חשך ויחשיך. דכיון דשלח חשך פשיטא שהחשיך:

למה"ד למלך כו'. לומר שלא יחשוב כי מה שהוסיף החשך על מאמר ה' דבר חטא הוא. לכן אמר שזה דומה למצוה להלקות עבדו החוטא כי המוסיף יפיק רצון ומפרש ולא מרי שלא נחשב מרו מה שהוסיף החשך משלו:

עבה כדינר כו' שהיה בו ממש. דפי' וימש לשון והיית ממשש (כדפרש"י ע"ש) וענין הממשות פי' הרמב"ן כי לא היה החשך הזה אפיסת אור השמש ששקע שמשם והיה כמו לילה. אבל היה אד עב מאד שירד מן השמים מורגש שהיה בו ממש כאשר הוא לפעמים בים אוקיינוס כמו שהעיד הראב"ע. ואמר עבה כדינר זהב. זהו שיעור ממשות. וע' חולין נ"ה בטחול אם נשתייר בו כדינר זהב הוי שיור:

פסקה ב

מהיכן היה אותו חשך. כיון דאין חשך זה אפיסת האור אלא חשך ממשי כדלעיל הכרח שנתהוה מאיזה דבר. כי לא יתכן שנברא מהעדר. כי אחר הבריאה אין כל חדש תחת השמש:

ר"י ור"נ כו'. ר"י סבר שלהיות חטא המצרים היה בכבודו יתברך שמאנו לענות מפניו ולתת לו תודה כי הוא הוא המשגיח בעולמו. ומאחר שטח מראות עיניהם ולבם מהשכיל ראוי שישבו בחשך מחשך של מעלה. ור"נ ס"ל שמפני שציערו לישראל כו' לכן בא עליהם חשך מגיהנם ור"ל שכמו שהגיהנם ממרק ונפרע ככה בא החשך על צד העונש ליפרע מדה כנגד מדה (כלי חמדה):

מחשך של מעלה. כדכתיב ויט משה את ידו על השמים:

ר"נ אומר מחשך גיהנם. מדכתיב ויהי חשך אפילה ומצאנוהו בשל גיהנם דכתיב ותופע כמו אופל:

אוי לו לבית שחלונותיו. שצריך שתכנס בהן אורה. **פתוחין לתוך חשך**. שתכנס יותר חשך בהן. וכן גיהנם מלבד החשך שבתוכו פתוח לחשך. שהתהום מכסה על פיו כדמפרש הכא. **וז"ש ותופע כמו אופל**. פי' האור שהיה ראוי ליכנס לה הוא מתוך חשך כלו' שלא נכנס רק חשך:

הובלתי כתיב. פי' הבאתיו לרשע כדי לכסות עליו את התהום. וע' בב"ר פ' ל"ג:

הוי אומר חשך שהביא כו'. דכי היכי דרשעים מתכסים בגיהנם משום מין במינו. מסתברא שכן היה חשך המצרים. דהשתא הוי מין במינו:

פסקה ג

את החשך ג' ימים. מ"ד זה ס"ל כפשטיה דקרא דרק ג' ימי חשך היו ואע"ג דאמרינן לעיל פ"ט שהמכה היתה משמשת לפחות ז' ימים שאני הכא שלא היתה רק לקבור רשעי ישראל והספיק בג' ימים:

ועל אלו הימים נאמר כו'. ועליהן נאמר כו'. ר"ל מדהוה סגי למיכתב ג' ימים פ"א. וכתביה תרתי זימני משמע להו דכל ג' ימים לחוד. ולא ראו איש את אחיו דבק עם ג' ימים הנזכר תחלה. ולא קמו איש מתחתיו דבק עם שלשה ימים דבתריה ולכן הוצרך לחלק ביניהם ולומר שבשלשה הראשונים לא היה החשך כל כך עב. ולכן היו יכולים לקום אף שלא ראו. שאלו ג' ימים לא היה רק כדי שלא יראו במיתת הפושעים כדלעיל ולכן הספיק בכך. אבל ג' האחרונים היו כדי שיכנסו ישראל ויחפשו בבתיהם ואילו יוכלו לקום כשירגישו בכניסתם יקומו עליהם. לכן עשה הקב"ה החשך עב שלא יוכלו אפילו לקום:

ובשלשת ימי אפילה. פי' ע"י שלשת ימי אפילה:

שכ"מ שהיה יהודי נכנס. ופי' במושבותם בכל מקום ישיבתם אפי' באקראי:

היה אור נכנס ומאיר לו. ואינו מאיר למצרים כי החשך עב כדלעיל והיה מפסיק בינם ובין האור:

ועליהם נאמר נר לרגלי דבריך. שדבר ה' שאמר שיצאו ברכוש גדול היה להם לאור. שלקיים זה היה האור עמהם בכל לכתם:

והשביעי של חשך זה כו'. שכל מכה היתה צריכה לשמש ז' ימים כדלעיל פ"ט:

יום חשך של ים. כי שמר ה' יום אחד מהחשך לצורך היום ההוא שבים. ויום ההוא של הים השלים החשבון:

היה הקב"ה שולח ענן והחשך. פי' שבזולת הענן היה חשך כחשך של מצרים שהיה ממשיי ובחשך הזה היה אור לישראל. ופירוש הכתוב כך הוא ויהי הענן והחשך הידוע היינו של מצרים. ובחשך הנזכר ויאר את הלילה לישראל. וכן אמרו בשוח"ט ויהי הענן והחשך שהיה דו פרצופין אור לישראל וחשך למצרים ולהכי מייתי נמי דוגמא מלעתיד כי הנה החשך יכסה ארץ ועליהם יזרח ה':

וע"ז נאמר ה' אורי וישעי. ר"ל שה' בעצמו היה מאיר ולא עמוד האש:

פסקה ד

שאנו נזבח משלנו כלום. על שמך. (כמו שמקריבים ע' פרים בחג בעד ע' אומות וכולם באים משל ישראל) אלא תדע שכל מה שנקריב בעדך יהיה משלך דגם אתה תתן בידינו זבחים ועולות הם לצורך קרבנות שהן על שמו:

יפה כוונת. ופירושו כן כמו כן בנות צלפחד דוברות דמתרגמינן יאות ממללין:

פסקה יד

ואשלח לפניך כו'. ר"ל הם לא היו רק שלוחים שילכו לפניך להודיעך הגאולה:

פרק טו

פסקה א

הה"ד קול דודי כו'. דקשה ליה מאי לכם ראש חדשים דהא לכ"ע נמי הכי הוא שעיקר השנה מניסן שהוא האביב והתחלת חיי השנה לכל העולם. לזה מביא קרא קול דודי כו' וכדמסיים לפיכך נקרא ראשון:

וכל הענין. בפרשיות עד עמכם. עיין בענף:

מה את עושה במקום טמאים. מפני שרבים חפצו שיושיעם משה מהשעבוד ויעמידם בני חורין במצרים שלא לעזוב ארץ מולדתם. ע"ז אמר שצריכין לצאת למען לא ילמדו מהם לעשות ככל תועבותם:

אשר בשר חמורים בשרם. פי' מדקרא מדמה אותם לחמורים טמאים הם. ומדאמר רעיתי יפתי קא דייק בשביל שאת רעיתי וטהור וקדוש אינו דין שיתעכבו שם שלא ילמדו מעשיהם:

אמרו לפניו. ישראל אמרו כן ולידע את האמת היו מבקשים:

א"ל כבר שלמו. שגילה להם שהמנין מתחיל מיצחק כמ"ש. או שקושי השעבוד השלים הקץ:

שהיה מכוסה. שלא היו נחשבים כי רוב הדור רשעים היו [יפ"ת]:

שנאמר הנצנים נראו בארץ. שהם יציצו ויפרחו במע"ט כמד"א פרי צדיק עץ חיים:

שהיו צדיקים כולם. כדכתיב ויאספו אליו כל בני לוי. וכל ישראל בטלו המילה ושבט לוי קיימוה כדלקמן פ' י"ט. וסיפיה דקרא עת הזמיר הגיע לשון כריתה כדמפרש בחזית הגיע זמנה של ערלה שתזמר פי' שימולו כל ישראל ג"כ:

ד"א הנצנים אלו הכהנים. לשון ויצץ ציץ האמור באהרן שהיה כהן הראשון. ולכן נקראו ילדי כהונה פרחי כהונה ע"ש שהוציא מטה אהרן פרח וציץ. ומפרש ליה עת הזמיר הגיע הגיע זמנה של עכו"ם שלהם שתעקר שהגיע עת עבודת ה' בכהנים:

אלעזר בנו פנחס בנו. לא הזכיר מבני אהרן רק מי שנמשכה ממנו שלשלת הזרע לעבודת בה"מ:

אלו המלכים. מלכי יהודה שהיו הורגים באויביהם. ומפרש הנצנים כמו הנצחנים שהם הנוצחים במלחמה. ומפרש עת הזמיר הגיע על הכרתת אויביהם. ושייך זה ליציאת מצרים על שם שיצאו ממצרים ע"מ שיבנו בהמ"ק ויזבחו זבחים ודוד בנה היסודות ושלמה גמר את הבנין ושאר מלכי בית דוד לרוב היו תמימים עם ה' וחזקו את בדק הבית:

אלו הלוים אסף כו'. מפרש עת הזמיר לשון שירה וזמרה ולהכי מפרש ליה בלוים המזמרים בבית המקדש כגון אסף וזכריהו. ומפרש הנצנים אלו הלוים המנצחים בשיר ולעיל מפרש על שבט לוי שהיו כולם צדיקים במצרים. וכאן דרש על הלוים שהיו משוררים ומנצחים במקדש:

שאמרו את השירה. שירת הים:

אמר קול התור. לפי שדרך הצפרים כגון תורים וזולתם להיות משוררים ומצפצפים בניסן. לכן כינה שירת ישראל בזן ההוא לקול התור. ומ"מ מדנקט תור רמיז לאברהם שבזכיתו שמע ה' קולן אף שהיה בהן פסל מיכה:

שהקריב תור וגוזל. נקט אלו שהיו כנגד ישראל כדפרש"י ואת הצפור לא בתר והוא תור וגוזל ורמז לו שישראל יהיו חיים וקיימים:

מה כתיב אחריו התאנה חנטה פגיה. דקאי על ישראל שנמשלו בכמה דוכתין לתאנה ופגיה דהיינו התאנים ר"ל הצדיקים שהם פרי שלה. וסמדר נתנו ריח מפרש בבינונים שאינן פרי עדיין אלא שהענבים ניכרים ונתנו ריח התשובה. ולא חשיב הרשעים מפני שכבר מתו בשלשה ימי אפילה:

אין לכם חדש אחר גדול מזה כו'. ר"ל להכי לדידן חשיב חדש ניסן ראש חדשים מפני חידוש דברים אלו שחשיב בעל המאמר:

ד"א ראשון הוא לכם כו'. דק"ל מאי לכם להכי דריש שהקב"ה כביכול יהיה לכם דהינו לבנות בה"מ וליפרע מעשו. וקרמיז לה הכא לומר שזה יהיה בחדש הראשון ואתיא כרבי יהושע דאמר שבניסן עתידין ליגאל כדאיתא פ"ק דר"ה. וגם למר שבזכות המצות שבחדש הראשון יזכו לדברים אלו שנקראו ראשו. ודע שבפנים המדרש חסר הרבה בכל המדרשים וצריך להיות כמו שהועתק בפנים המדרש שלפנינו ועיין בהמקומות שציינתי ביד יוסף:

ראשון לציון. היינו משיח ועיין ב"ר פ' ס"ג:

פסקה ב

ד"א החדש הזה לכם כו'. דר"ל שקדוש החדש מסורה לכם. ולהכי מייתי מ"ש ה' למלאכי השרת שיסכימו על מעשה ישראל:

אימתי אתה עושה את המועדות. ובודאי ביחוד שואלים על ר"ה ויום הכפורים. לפי שה' ובית דינו יעמדו יחדיו למשפט על בני העולם. לכן אמר שכן כתיב בגזרת עירין פתגמא שהמאורעות הבאות על האדם נגזרים בר"ה במעמד המלאכים:

לאל גומר עלי. מפרש גומר לשון הסכמה ונקט גומר לאשמועינן שאף שפעמים מסכימים שלא לעברו ה' מסכים להסכמתם וכדאי' בירוש' דפ"ק דר"ה:

אתם בין בזמנן כו'. וכדאמר בפ"ב דר"ה הרי הוא אומר אתם אתם אתם ג' פעמים אתם אפילו שוגגין אתם אפילו מועטין אתם אפילו מזידין כי לאהבת ה' אותנו מסר בידינו הקביעות כאשר יעשה ב"ד שבזמן:

עשה ירח למועדים. דמשמע שתהיה הקביעות רק ע"פ הירח אבל חז"ל ברוח קדשם תיקנו דחויים כמו ולא אד"ו ר"ה ומולד זקן כידוע למעברים:

ולא עוד אלא אם בקשתם לעבר השנה. דלא מיבעיא קדוש החדש שלא יהיה החלוף אלא ביום אחד ואם טעו בחדש זה יתקנו בחדש הבא. אלא אפילו בעבור השנה שהשנוי בחדש שלם עם כל זה ה' מסכים עמהם לכך כתיב החדש דמשמע דאפילו עבור השנה דהיינו תוספת חדש שלם:

פסקה ג

ד"א החדש הזה לכם כו'. הוא ט"ס וכך צ"ל ויאמר ה' אל משה ואל אהרן הה"ד כו' ובזה יתיישב כל הדרוש יפה. וע' מ"ש ריש הפ' בענף:

הה"ד אלה שני בני היצהר כו'. דבני היצהר פירושו הראוים לימשח בשמן המשחה כדפי' במכילתא. וכן בבמ"ר פ' י"ד. ולהיות כתר מלכות למשה. או לפי ששימש גם הוא בכהונה גדולה כדלעיל. ושייך על שניהם תואר בני היצהר. ונאמר גם לגבי בנין בית שני להורות שאף שאין כל הדור זכאין זכות הצדיקים שבהם מספיק לזכותם שהרי בגאולת מצרים הספיק זכות משה ואהרן:

שני נזמים בלבד אמר המלך די לה שתנשא לי בשביל שני נזמים אלו בלבד כך. כצ"ל [מת"כ]:

פסקה ד

הה"ד קול דודי כו'. בא לומר דלאו דוקא בזכות משה ואהרן הם נגאלין אלא ה"ה בזכות הצדיקים שהיו ביניהם. ונקט למשה ולאהרן דוגמא לומר דהיינו ב"ד מומחין הדומים להם:

היכן הוא. כלו' כי לא נראה עודנה גאולה שלימה. והשיב להם הנה זה בא מהרה כי מהר יהיה הגאולה:

מהו מדלג על ההרים. סיפיה דקרא קמא הוא:

אין נגאלין לעולם. דלא מבעיא השתא שלא נשלם הקץ אלא אפילו בבוא הקץ אינן נגאלין. דההבטחה היתה על תנאי באם לא ישתנו לריעותא אבל מאחר שנשתנו ונעשו עובדי אלילים ומגדלי בלורית כמעשה ארץ מצרים לא היה הדין נותן לגאול אותם לעולם. וכיון דע"כ צריך להסתכל בזכות אבות לגאלם אז אעשה כן עכשיו:

שנאמר וגם אני שמעתי. וסיפא דקרא ואזכור את בריתי והיינו זכות אבות ובהאי קרא כתיב ביה גאולה בהדיא והוצאתי וגאלתי וגו':

לכך כתיב מדלג על ההרים ואין הרים כו'. וגבעות היינו אמהות. ולא הוצרך לפרש דמובן ממילא:

שנאמר שמעו הרים כו'. מדכתיב והאיתנים מוסדי ארץ דקאי אאבות שנקראו איתנים משכיל לאיתן האזרחי שהוא אברהם. וכן דרשו חכמינו זכרונם לברכה בירח איתנים באבות. ונקראו מוסדי ארץ על שם שהם נקראו עמודים וקיום העולם ובשבילם נברא גם כן:

שנאמר לך ואספת את זקני ישראל. ואספת למה לי. אלא בא להורות לנו שאסיפה וקבוץ גליות לא היה אלא בזכותן וכמו האספו והקבצו בפ' ויחי דדריש נמי אהאסיפת ארץ מצרים. וממילא מכאן ראיה שהיו זקני סנהדרין בתוך ב"י במצרים:

וכי על ההרים היתה הולכת כו'. בתנחומא גרסי' וכי יש אדם יורד על ההרים והרי עולים על ההרים אלא מהו וירדתי אצל סנהדרין. ונראה שההליכה אצל סנהדרין תכונה בירידה לפי שילכו לשם בהכנעה ושפלות ע"ד שאמרו בהיורד לפני התיבה:

להראות לזקנים שהיא בתולה טהורה. מדכתיב ואבכה על בתולי מפיק שהלכה להראות לזקנים דכיון שהיא בתולה טהורה יש לבקש רחמים עליה:

עשיתי כו'. משום דעיקר יציאת מצרים היה בשביל העבודה ובנין הבית שהעמיד דוד ושלמה ושאר מלכי בית דוד כנזכר לעיל. לכן אמר אם אני מניח כו' היאך ישראל עומדין משום שא"א שיהיו ישראל ועשו תופסים מלכות בזמן אחד כי כשזה קם זה נופל כדאיתא בפ"ק דמגילה. ולכן אמר ואלה המלכים אשר מלכו וגו' לפני מלך מלך לבני ישראל כי במלוך מלך לישראל נסתלקה המלוכה מאדום וקמו בהם אלופים במקום מלכים. והם האלופים הנזכרים בסוף סדר וישלח והראשונים הנזכר למעלה הם שמות תולדות:

שנאמר והנה ארבע מרכבות. שמרמז על ד"מ כדדריש בפסיקתא ובילקוט ע"ש:

פסקה ה

בארץ מצרים ולא במצרים. והיינו חוץ לכרך כדאי' במכילתא:

וכן אמר משה כצאתי כו'. ס"ל דטעם משה היה מפני שהשכינה לא נגלה למשה בתוך כרך של מצרים אלא חוץ לכרך היתה עומדת (מטעם דבחוץ תעמוד). וע"י משה ואהרן שלוחי ב"ד שלמעלה גבה את חובו ועשה כל הנסים הללו. וא"כ כשהיה משה רוצה להתפלל אל המקום היה יוצא חוץ לכרך מקום גילוי השכינה:

שנגלה הקב"ה במקום עכו"ם כו'. היינו במכה אחרונה:

במקום עכו"ם. שמצרים היתה מלאה גלולים ואין תלם שלא היה בו עכו"ם:

ובמקום טנופת. כדכתיב ותבאש כל ארץ מצרים:

ובמקום טומאה. כדמסיים ומצרים מקברים וגו':

לטמא את עצמי א"א. לפי הדין. **ולהניח תרומתי א"א**. שתטמא ולא אוכל לאכול אותה אחר כך ואיני רוצה לאבדה:

ולא לאבד את תרומתי. צ"ל שנפלה שם באופן שלא נטמאת שלא נגעה ולא האהילה על הקבר. א"נ שהיתה בתוך כלי חרס מוקף צמיד פתיל. אבל הוא א"א שיכנס שם בלתי שיאהיל או יגע בטומאה:

היו בין הקברות. לא האריך להזכיר ג"כ טנופת ועכו"ם שהזכיר לעיל כי די בטומאת מת שהיא העיקר:

שנא' וארד להצילו. דהיינו ירידת השכינה. כי זה נקרא בחינת הורדה כביכול כאילו ירד ממדריגתו להשכין שכינתו במקום ההוא:

שנא' וכפר את מקדש הקדש. מדכתיב כפול מקדש הקדש מפיק דקאי על השכינה. ואף שפסוק זה כתיב מאוחר לפסוק וכפר על הקדש. מ"מ אקדמיה המדרש משום דביה כתיב את מקדש הקדש דמשמע טפי דקאי על השכינה. והא דהביא כלל פסוק וכפר על הקדש. הוא משום דביה כתיב וכפר על הקדש מטומאות בני ישראל דמשמע שכביכול השכינה צריכה כפרה על שנטמאת מטמאות בני ישראל [ת"נ]:

פסקה ו

הה"ד מי זאת הנשקפה כו'. מייתי מהכא סמך שישראל נדמו ללבנה. ומכיון דמייתי ליה דריש ליה הכא. ואף שג"כ נדמו כאן לחמה. מ"מ יותר דומים ללבנה מהטעמים הנזכרים בב"ר פ"ו:

ד' דברים של שבח יש כאן. כמו שחר. כלבנה. כחמה. איומה כנדגלות:

הילל בן שחר. פי' שהיה מהלל לבן שחר והיא השמש שהשתחוה לה:

וכוין פתיחן לה בעליתה נגד ירושלם. סיפא דקרא הוא וזמנין תלתה ביומא הוא ברך על ברכוהי ומצלא ומודא קדם אלהה. ומה שהביא פסוק ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה שהוא בספר תהלים. משום שהוא מפרש פסוק זה דקאי אזמן תפלת השחר וצהרים וערב. וכדאמרו בפרק אין עומדין וזמנין תלתא ביומא וגו' יכול יהא כוללן בבת אחת כבר מפורש ע"י דוד דכתיב ערב ובקר וצהרים:

ועליו אמר שלמה שוחר טוב יבקש רצון. פי' הצדיק והטוב דהיינו דניאל יבקש להפיק רצון מה' על ישראל. ולפי שלא מצינו שוחר אלא דניאל כדדייקינן מקרא דלעיל מוקמינן האי קרא בדידיה. וכן ומשחרי ימצאונני. ולהכי קמפרש ליה בדניאל ודורו שנמצא להם האלהים בצרתם. היינו בחלום דנ"נ ששחרו לאל בתפלה וכמה שנאמר ורחמין למבעיא וגו':

אני אוהבי אהב וגו'. ומשחרי ימצאונני:

אלא האירו לעולם כשחר. היינו מה שהצילו רבים לקוחים למות בדבר החלום. ובזה נדמו לשחר שהוא האור הבא אחרי החשך. כי המסוכנים היו בחשך:
ועשו לגוים להכיר הקב"ה. ובזה גם כן נדמו לשחר כי העובדי כו"ם בחשכה יתהלכו כי לא ידעו את ה' והאירו להם להכיר לה' בנסים שנעשו לאלו:
וכן דריוש אומר כו'. ואע"פ שזה היה במלכות מדי. עיקרא דמילתא שעליו נאמר כמו שחר היה בימי נבוכדנצר:
אפילו תוך המדינה. ר"ל שאין צ"ל בדרך רחוקה שלא יוכלו ללכת שאפילו שתהיה לבנה אינו נכון ללכת כל דליכא חמה. אלא אפילו תוך המדינה לא יוכל להלוך. ולכן כשהלבנה נראית הכל שמחין אע"פ שאינו אור גדול. מפני שיוכלו ללכת בדרך כבושה וישמחו מצד שיצאו מהחשך. כן היתה אורה ושמחה של אסתר שעם שלא היתה גאולה שלימה כי בגלות היו. מ"מ בבחינת החשך אשר היה בו בגזירה להשמיד להרוג ולאבד שהיו רוצים להמכר לעבדים ולשפחות כשנצלו מזה נהיה להם אורה ושמחה:
כך אסתר אמרה. כי נראה שדרכה להקרא משלשים יום לשלשים יום. ולכן תמהה כי לא נקראת זה שלשים יום. וא"כ דומה היתה ללבנה הנראית משלשים לשלשים. **לפיכך יפה כלבנה במלכות מדי**. ולא כתיב יפה כחמה. לפי שלא היתה גאולה שלימה ואור גדול אלא רק גאולה מועטת כי בגלות היו. לכן נדמית ללבנה שהיא אורה מועטת נגד אור החמה:
סנדריאוס אם אוליאוס. פי' בית העצה גלוי לשמש ברחוב [מוסף הערוך]:
הכל בורחים ממנו. שלא יוכלו לסבלו שאז יוצא בגבורתו ואי אפשר להסתר ממנו כדלקמן בויק"ר פ' ט"ז:
הכל ברחו ממנה. שבגבורתה כבשה העולם ולא עמד איש בפניה. ובזה דומה לחמה בגבורתה:
וברחו מפניהם האוכלוסין. וא"כ דמו לחמה:
וכן הקב"ה אומר להם כתו אתיכם כו'. אע"ג שאח"ז נאמר יעורו ויעלו הגוים אל עמק יהושפט. וע"כ ביום הדין העתיד מיירי. מ"מ כיון דאין עלייתם וקבוצם ליום הדין למלחמה אין טעם לומר קדשו מלחמה וגו'. ע"כ ס"ל דראש הכתוב במלחמת יון מיירי ולפי שנמסרו גבורים ביד חלשים ורבים ביד מעטים אמר דרך לעג קדשו מלחמה העירו גבורים וגו' לומר שלא תועילם גבורתם ולא קיבוצם כי החלש יאמר גבור אני דהיינו ישראל שהוא חלש יתגבר וגבורת יון וחילו תכנע. וזה אומרו שם הנחת ה' גבוריך. ומ"ש

עוד יעורו ויעלו הכוונה לומר כי כל זה יהיה עוד סימן לעתיד שיעורו ויעלו כל הגוים לעמק יהושפט. ושם יכנעו כמו שנכנעו בקבוצם בימי יון:

ואומר כן יאבדו כל אויביך ה' (וגו') **ואוהביו כצאת השמש בגבורתו**. ור"ל שכמו שנאמר זה על נצוח סיסרא. כן יצדק לומר בנצוח יון. או זה היה תפלת דבורה וברק על דורו של מתתיהו שיפלו אויביהם לפניהם כמו שהיה להם:

לקיים מ"ש ברה כחמה. שלכן אמר ברה שהתה אורה וגבורתה ברור מאד כחמה. שנגאלו לגמרי ונתנו נקמה באויביהם מאד. משא"כ במדי ולכן לא אמר במדי רק יפה כלבנה כי אין שם רק יופי ולא בהירות:

לפי שהיא עומדת. באמונתה להקב"ה אף במלכות שיש לה אימה:

מהו איומה כנדגלות אתה מוצא כו'. הוא כמו דבר אחר. דפלוגתא היא בחזית די"מ כנדגלות כדגלים של מעלה כגון מיכאל כו'. וי"מ אימה של מטה כגון דוכסין ואיפרכין כו' מניין שיש להם אימה שנאמר דחילה ואימתני. כלומר שפי' נדגלות דגלי המוני מלכות אדום. לכן המדרש מעיקרא מפרש לה הכא בדגלי מלכות אדום. והדר מייתי נמי סברת האומר דמיירי בדגלים של מעלה מכיון דמייתי הכא קרא. ולא הוצרך לומר ד"א כי כן נמצא במדרש זה כמה פעמים:

כך אין העולם יכול לעמוד חוץ כו'. שהעולם מתקיים על ידם בדוגמת העולם העליון:

וכן דגלי השמים מלאכים כו'. האריך כאן מפני שלא מצא מקרא מפורש שהמלאכים נקראו דגלים הוכרח ללמוד זה דרך ג"ש שהמלאכים יקראו צבאות וישראל נקראו צבאות. ודגלים הוא ג"כ צבאות כמו שמביא פסוקים על זה. כמו שנקראו ישראל בשם דגלים כן יקראו ג"כ צבאות המלאכים דגלים. ועל כן מה שאמר איומה כנדגלות פירושו דגלי המלאכים [ת"נ]:

שנא' יצאו כל צבאות ה'. והא דלא מביא מיניה וביה מפסוק דגל מחנה וצבאו וגו'. משום דניחא ליה למנקט שישראל נקראו צבאות ה':

ואדון שניהם הקב"ה. כוונתו בזה דקשה לו איך אמר שהמלאכים נקראו צבאות השמים שהרי מצינו שגם הקב"ה נקרא ה' צבאות. לכך אמר שלא נקרא הקב"ה ה' צבאות אלא ע"ש שהוא אדון שני צבאות והוא כוללם יחד [ת"נ]:

ומן המלאכים. לפי שהם עבדיו הקרובים אליו יתברך ע"ד עבדא דמלכא מלכא כן יאות שיתייראו מישראל שגם הם קרובים אליו. ונחית בזה לפירושו דאיומה קאי על ישראל. שישראל יהיו מטילין אימה על כל הארץ כשם שמתייראים מן המלאכים כדיליף בחזית מדכתיב וגובה להם ויראה להם:

שרפים עומדים ממעל לו. הא דלא מייתי מפסוק דלעיל וצבא השמים עומדים כו'. משום דבעי לאתויי שהמלאכים אומרים קק"ק שכתוב ג"כ בהאי פרשתא [ת"נ]:

וישראל אומרים אלהי אברהם. ואף שגם ישראל מקדישין אותו בכל יום. מ"מ קדושה זו אינה אלא סיפור קדושות מלאכים:

לנהר אש שוצאים ממנו. הוא נהר דינור הבא מזיעת החיות שרפי אש:

פסקה ז

ד"א החדש הזה לכם כו'. מפרש החודש לשון חדוש והיינו דמסיים בסמוך הואיל ועשיתי לכם נסים בחדש הזה כו'. ואנב אורחיה נותן טעם למה נעשו הנסים בחדש זה דוקא מפני שהיו בזכות אבות ובניסן נולדו האבות. ומייתי סמך ממ"ש ועבר ה' לנגוף את מצרים בפרשה ולקחתם אגודת אזוב דמשמע דהיה בזכות אבות כדאמר לקמן פ' י"ז והגעתם אל המשקוף בזכות אברהם ואל שתי המזוזות בזכות יצחק ויעקב ומייתי נמי כי מראש צורים אראנו דהיינו אבות:

שמעו הרים את ריב ה'. דהיינו אבות כדלעיל:

מתחלה היה המקום מבקש. נותן טעם לקריאתם הרים. לפי שהוסד העולם על זכותם כבנין המיוסד על הצורים:

כך מתחלה היה העולם מים במים. והיו המים מקלסים להקב"ה. ורצה לברוא את העולם שיקלסו אותו בני אדם כדאיתא בב"ר פ"ה. ואח"כ ראה שיעמדו רשעים ולא די שלא יקלסו אותו אלא שימרדו בו. לכן אמר יחזרו להיות מים כו' [ת"נ]:

עושה עש כסיל וכימה. ט"ס וצ"ל שנא' (עמוס ה':ח'). עושה כימה וכסיל והופך לבקר צלמות הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ ה' שמו [מת"כ ויפ"ת]:

האומרים לאל סור ממנו. בדור המבול מיירי קרא:

שנא' נהר יוצק יסודם. שהיסודות נתקלקלו כמ"ש ביום הזה נבקעו כל מעיינות תהום רבה וגו':

כיון שבאו האבות. שזה שנשבע ה' בימי נח שלא להביא מבול לעולם היה בזכות אברהם כמ"ש בב"ר גבי וירח ה' את ריח הניחוח הריחו ריחו של אברהם כו':

כי לה' מצוקי ארץ. פסוק זה מחובר לפסוק להושיב עם נדיבים וכסא כבוד ינחילם הם האבות שהם מרכבה לכסא הכבוד:

כל האותיות מזדווגים. למספר עשר ומספר מאה שהן מספרים חשובים ומספרים כוללים חוץ משני אותיות אלו:

נמצא ה' לעצמה. ב"פ ה' הרי עשרה. וב"פ נ' הרי מאה:

אלא לעצמן מפורשים. דהיינו שאין מזדווגים אלא אלו עם אלו ששומרים יחוס אבותיהם:

לחלל את השבת כו'. נקט שבת ומילה ממצות עשה מפני שהן האותות המפורסמות דרכם להעבירם על אלו יותר מעל אחרים. ונקט עכו"ם ממצות ל"ת שהיא השורש אשר אליה יפנו לסבב את ישראל:

הן עם כלביא יקום. פי' הקב"ה יקום ויתגבר כארי וכלביא לנקום נקמת עמו:

מהיכן אתה למד כו'. פי' מהא דמפרש ואזיל:

הן עם כלביא יקום וגו' לא ישכב עד יאכל טרף. שפי' שעם היותם בבתיהם לא ישכבו בזולת אכילת טרף ושתיית דם חללים כי ה' יפיל דם שונאיהם חללים לפניהם דוגמת שהיה במצרים שהם בבתיהם והוא הרג את המצרים אויביהם:

פסקה ח

משל למלך כו'. מילתא אחריתי היא דדריש החדש הזה לכם שמנינו בו לחדוש בית המקדש שנבנה בחדש זה:

אם אין אתה נותן לי הכסא. פי' בנתינת הכסא יהיו יודעין חיבה יתירה שאתה מחבבני:

וה' אמר המכסה אני מאברהם. ע"ד שאמר לעיל בב"ר פ' מ"ט משל למלך שנתן אוסיא לאוהבו כו':

א"ל אם אין אתה נותן לי כו'. אפשר דרמיז במה שאמר בהר ה' יראה דהיינו ביהמ"ק כדלעיל בב"ר:

ת"ק אמה על ת"ק אמה. במשנה פ"ב דמדות הר הבית היה ת"ק אמה על ת"ק אמה:

ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך. דאי' בזבחים דף קי"ח שרצועה אחת היתה בחלקו של יוסף שמושכת והולכת בגבול בנימין שביהמ"ק בנוי עליו. וזהו ואני נתתי לך שכם אחד כלומר חלק אחד על אחיך שהוא מובלע בגבול אחיך בנימין [ת"נ]:

אלהים דבר בקדשו אעלוזה. עתה שאלהים דבר לי בענין בית מקדשו שנתן לי אעלוזה בו. ואחלקה שכם ר"ל שאשים חלק מיוחד למקדש. ועמק סוכות הוא ג"כ ביהמ"ק כבב"ר פ' נ"ו דהיינו בשלם סוכו. ומה שדרשו ענין זה על אברהם הוא מדכתיב שם לעיל מיניה נתת ליראיך נס להתנוסס. ודרשוהו בב"ר פ' נ"ו בנסיון אברהם:

פסקה ט

משל למלך כו'. מפרש החדש הזה לכם שמרוב שמחת ה' בגאולתנו צוה למנות מניסן להראות אהבתו אותנו כדרך המלך שעשה י"ט וזכר לגאולת בנו:

ועשה שם. עיכב שם:

ועשה שם זמן מרובה. והיה אביו מונה ליום שנשבה בנו. אחר זמן נפדה אותו הבן ועשה לו המלך יום גנוסיא והיה מונה ליום שנפדה בנו. כצ"ל [א"א]:
גנוסיא. יום הולדת תרגומו יום גנוסיא. וכן בלשון יון גנוסיא יום הולדת:
היו מונין לשעבוד. אע"פ שעדיין לא נשתעבדו היו מונין לו שזמנו מתחיל מיום שנולד יצחק כדאיתא בס"ע:
מונין לחדשים. כלומר אע"פ שלשנות העולם אנו מונין מתשרי. מ"מ למנין החדשים אנו קורין ניסן ראשון ותשרי שביעי:

פסקה י

הה"ד ויתן להם ארצות גוים וגו'. דריש החדש הזה לכם כל החדושים שעשה במכות מצרים הוא מפני שזה לכם דהיינו התורה שנקראת זה כדכתיב מזה ומזה הם כתובים ומייתי סמך ממ"ש ויתן להם ארצות גוים בעבור ישמרו חקיו.
ואמר הביא האלהים המכות וכו' כלו' שהמכות שהזכיר שם מקמיה ויתן להם ארצות גוים הכל דבק למ"ש בסוף בעבור ישמרו חקיו ולפי שתחלה זכר המכות מתחיל שם בחשך אמר שלח חשך ויחשיך.
התחיל משלשל ויורד כו'. כלומר כולל ומזכיר המכות עד שהוא מגיע להזכרת שמח מצרים בצאתם כלו' כולן היו לתכלית שישראל ישמרו חוקי האלהים בצאתם ממצרים ולבאר זה הזכיר מה שהכחיש פרעה להקב"ה וע"י מכות ברד הודה ואמר ה' הצדיק. וגם ע"י המכות למדו צדק שזה יסוד תורתו:
כך היה פרעה שולט מסוף העולם ועד סופו. שהכל סרו למשמעתו ומביאין לו מנחה:
הנימוסין. ספרי הדתות:
כדלעיל. פרשה ה':
והיה עומד לפני המלך. לבקש על פרנסתו.
ולא הרגיש. המלך בצערו של העני כשנגעה המכה בגופו שבא רעב על הארץ ואפילו למלך לא היה לחם בהרווחה הרגיש ואמר אין קשה כעניות:
ולא הרגיש פרעה. בצרת עמו מה שבקש במכת הצפרדעים העתירו אל ה' היה להפצרת עבדיו. אבל בו לא נגעו המכות בגופו כי ה' רצה בקיומו אבל בברד הרגיש מאד בקולות החזקים המבהילים אותו. וכן באש המתלקחת בתוך הברד:
וכי לא היה הקב"ה יכול להציל כו' במכה ראשונה. פי' שתהיה המכה הראשונה מתמדת ואז ע"כ היה שולח את ישראל כי לא יוכלו לסבול המכה. שלא נתחזק לבו אלא לפי שנסתלקה המכה אחר מספר ימים. ולמה יחפוץ ה' בזה טוב שלא היה נותן

לו מקום להרשיע ומשני לקיים משגיא וגו' לפי שהיו חייבים עונש גדול על מה שעבדו בישראל בפרך כדלעיל פ"ה על כן נתן להם ה' מקום שיחזק לבם ולא ישובו עד הכות בהם עשר מכות:

וכתיב מסיר לב ראשי כו'. וסיפא דקרא ויתעם בתוהו לא דרך שמתעם בדרכם:

ומהו כן שאמר ה' הצדיק. שכלפי כפירתו בהקב"ה כאומר בתחלה לא ידעתי את ה' לא ה"ל למימר אלא ה' הוא האלהים אמת וכיוצא:

ואפילו הורד שמה. ה"ג הורד שמה המכה ונכנסת בה כמו לוז לוז כו'. פירוש אע"פ שהתחיל המכה במועט כמו לוז היתה מתפשטת והולכת עד הגבול ושוב לא היתה מגעת בשדה אחר כמו שדרשו חז"ל ותעל הצפרדע צפרדע אחת היתה וממנה נתמלאה הארץ. ואפילו הורד (פי' לשון רידיא) שדה והמכה נכנסת בה:

ולא היתה נוגעת בשדה אחר. וז"ש ה' הצדיק בה' הידיעה שכבר עשה ג"כ צדקות זה במכת הצפרדע שלא נגעו בגבול אחר כדאיתא בסדר וארא:

ועליה נאמר כי כאשר משפטיך לארץ צדק למדו כו'. לכן אמר ה' הצדיק שמשפטיו לארץ בצדק:

משל כו'. אגב מפרש קראי דביני ביני:

שנא' מה יפו פעמיך. שישראל נקראו בת אהובו כדכתיב התם בת נדיב דהיינו אברהם ואברהם נקרא אוהבו שנא' זרע אברהם אוהבי:

לא ידעתי נפשי כו'. שישראל דומים לבת שנתנה פתאום בקרונין של מלך דהינו מרכבות ולכן היתה תמהה בדבר כדפי' בחזית:

וימטר עליהם כעפר שאר. ל"ג ליה כי מאן דכר שמיה הכא. ועוד כי בשליו של פורעניות מדבר:

ויוליכם בתהומות כו'. דבק למ"ש למה היתה כנסת ישראל דומה וכו' ואמר שבמה שה' הוליכם בתהומות דומה למלך המעביר הנערה את הנהר. ובמה שהולך לפניהם יומם דומה לנתנה בקרונין שלו:

הכל בזכות אברהם. פי' כל זה שנזכר במזמור. שבזכות ויבקע עצי עולה נבקע הים. ובזכות שהאכיל למלאכים האכיל הקב"ה ג"כ לישראל כל טוב במדבר. ובזכות ששימש לפניהם תחת העץ זכו בניו לעמוד ענן כדאיתא בב"ר פ' וירא:

פסקה יא

הה"ד אשרי הגוי כו'. השתא דריש החדש הזה לכם שלהיות ישראל חשובים ונבחרים לעצמם והנהגתם מיוחדת מסדר ההנהגה הטבעית לכן כשבחר ביעקב ובניו רצה לייחד

להם חדש שיהיו מונין לו מזמן גאולתם שמאז נתפרסמה בחירתן. ושוב אמר טעם למה בחדש הזה משום שבו נולדו יצחק וקבל יעקב הברכות כי זה הועיל להגאל בו:
שנאמר כימי צאתך כו'. משמע שבזמן זה תהיה הגאולה כימים הראשונים. ובפ"ק דר"ה למד מקרא דליל שמורים הוא לה' וע"ש:
ובו נולד יצחק. כדאיתא בפ"ק דר"ה. והא דקאמר שיצחק נולד בו אף שכל האבות נולד בניסן י"ל משום דיצחק נולד ביום יציאת מצרים והוא חג הפסח. וכן אי' בתנחומא סדר בא בט"ו בניסן נולד יצחק:
ובו נעקד. ובזהר ובפסיקתא רבתי פרשה מ' אי' שהעקידה היתה בר"ה. ובפדר"א פ' ל"ט אי' שביום כיפור נעקד:
ובו קבל יעקב הברכות. כן הוא בפדר"א ובתרגום יונתן וקרא ית עשו בריה רבה בארביסר בניסן ואמר ליה ברי הא ליליא דין עילאי משבחין למריה עלמא כו'. ושלכן הביא ב' גדיים אחד לקרבן פסח ואחד לחגיגה:
ואתן אדם תחתיך. שפי' תמורתך כדלעיל בב"ר פ"י:

פסקה יב

לי ולכם היא הגאולה. והזה קאי אהקב"ה שנקרא הנה זה אלהינו זה קוינו לו זה אלי:
אני נפדיתי עמכם. שהשכינה עמהם בגלות כדלקמן. והכוונה בזה מה שאין שמו מתקדש ומתפרסם בעולם כל זמן שישראל בגלות:
שנאמר דברו אל כל עדת בני ישראל. ויקחו להם וגו' הרי הלקיחה בשבילם. ואח"כ כתיב הוא לה' וכתיב זבח פסח הוא לה' שהוא לשם גאולה וגילוי השכינה כביכול. ובסוף הדברים כתיב ועברתי בארץ מצרים וגו' דהיינו שרואה דם הפסח ומכפר עליהם כדמסיים בסמוך. ואגב אורחיה מפרש ואזיל דברו אל כל עדת וגו' שהיו בכאן מעשים מיוחדים לה' ומעשים מיוחדים לישראל:
אפילו מי שהוא עני. ולה"ק כל עדת וגו' לכלול גם העניים ששמחתם שלימה שאין להם הוצאה מרובה על הפסח לפי שנמנים עליו רבים:
שה בשביל אלהים יראה לו. כלומר בזכות יצחק שנפדה בשה זכו לזה:
תמים לשמו של הקב"ה. כלו' שלא תשחטנו להנאת אכילה גסה אלא לש"ש לקיים מצות הבורא:
זכר שהרג בכוריהם כו'. דרש זכר לשון זכירה. שבא זכר בכורי ישראל לפניו לטובה. אבל לא זכר ממש רמז לבכורות. שגם בנקבות הבכורות היתה המכה כמ"ש ז"ל בתיה בת פרעה בכורה היתה וניצולה בזכות משה:

ליטול מ"מ. בין בכבשים בין עזים ואע"פ שאינן חשובות ככבשים. זכר לנס שהוא באדם החשוב ובפחותים דהיינו השבי והשפחה והבהמה. [יפ"ת]:

והיו משמרים אותו. ד' ימים שמקחו בעשור ושחיטתו בי"ד. והיה הקב"ה עושה להם נס גדול בקהיית שיניהם של מצרים ולא היו יכולים להעיז פניהם נגד ישראל. שזה סימן טוב לגאולה והצלה:

אתם שוחטים פסח כו'. דריש ושחטו אותו אתם שוחטים אותו. אבל אני שוחט בכורים:

שאני פוסח עליכם. כלו' לכך תתנו מדמו על המשקוף ועל המזוזות כדי שאראה הדם ואפסח עליכם שנא' וראיתי את הדם ופסחתי עליכם ומגין עליכם ככתיב ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם וגו':

שבלילה הוא נאכל. שלא תותירו ממנו עד בקר:

בשביל אברהם. כלו' לסימן וזכרון זכות אברהם. וכן מצות ומרורים להזכיר זכות שרה ויעקב ולא עשה סימן לזכותו של יצחק. שום דלקיחת השה היה כנגד זכותו של יצחק כדלעיל:

שעשתה למלאכי השרת עוגות. כדכתיב לושי ועשי עוגות:

ולא טעמו לחם. כלו' חמץ:

וכשם שנרדפו בניו במצרים כו' ולכן אמר מרורים לשון רבים. והוא לשון מרירות:

כשם שאיני משייר נשמה כו'. פי' כשם שהיה יכול להכות אותם מכת מות אלא שיהיו חולים יום או יומים. ולא עשיתי כן אלא הרגתי אותם מיד ואפילו עד הבקר לא חיו. כן אתם לא תותירו מנו עד בקר:

משל למלך כו'. כמלך שמודיע לבניו יום הדין שלו כדי שישמרו ממנו. ולפי שמכה זו היתה קשה לכן הודיעם. ולכך מסיים והעברה קשה היא כו':

הקריבו לי דורון. שיהא לי לזכרון טוב. וכן בנמשל אמר הקב"ה לישראל שיקריבו את הפסח והם יתנו על שתי המזוזות כו' כדי שיהא להם לזכרון טוב:

אילוגין. בלשון רומיי ספר זכרון אשר בו ישובח או יגונה דבר. וגם ספר עדות [מוסף הערוך]:

בדם פסח ובדם מילה. ואע"פ שלא נזכר כאן רק פסח. קאמר דם מילה נמי. דהכי קים להו שנתערבו דם פסח ודם מילה כדלקמן פרשה י"ט:

שנאמר ועברתי בארץ מצרים וגו'. **והכיתי כל בכור**. שהוא מכה רבה וקשה. ועיין רש"י בחומש:

וכן ישראל אומר ויהי ה' משגב לדך כו'. לעיל מיניה כתיב והוא ישפוט תבל בצדק וגו' משמע ליה דה"ק אף בשעת הדין ה' משגב לדך לישראל שהוא עם עני ודל כי מבקש לזכותם במצות ולתת כופר במקומם כדלעיל:

פסקה יג

ד"א החדש הזה לכם אמר שלמה בי מלכים ימלוכו. הכוונה התורה נקראת זה שנאמר מזה ומזה הם כתובים. ובפ"ק דמגילה אי' מה זה ועל מה זה שהתור' איקרי זה וזה כוונת המדרש החדש הזה אמר שלמה כו':

משל לדוכוס כו'. שכאשר זרקו לו הלגיונות פופיר והוא לבוש מלכות לתת עליו הוד מלכות מה שלא נחשב מתחילה רק לדוכוס.

מה עושה פונה ליפס. ר"ל מסלק רוב המסים שחייבים לו אנשי המלכות. כדרך המלכים כשהם מולכים ע"ד והנחה למדינות עשה.

ושורף את השטר. שנכתב בו חובותיהם.

ומוציא הלגיונים. ממקומם שנותן לכולם שררות וממשלות הראויות להם.

וכן השי"ת לכ"ו דורות מלך במצרים. כי אז הודו במלכותו המצריים שאמרו ה' הצדיק. וקבלו ישראל עול מצותיו.

פונה ליפס. כלו' שנפטרו מן המס שנאמר וישימו עליו שרי מסים.

ושרף את השטר. של השעבוד שכתוב בו ועבדום וענו אותם ת' שנה והוא גאלם מיד אחר רד"ו שנה וזהו דמייתי ראיה מפסוק ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ת"ל שנה והוא משנגזרה גזירה בין הבתרים דהא במצרים לא היו כ"כ. ששרף את השטר וכדאי' לעיל פרשה זו סימן א' שאמר הקב"ה למשה שכבר נשלם הקץ כו':

והיא נקראת. פי' הלגיון והם ישראל. שמעת שקבלו עול מצותיו ועול תורתו נחשב ראש למלכותו של הקב"ה. וזה דכתיב החדש הזה הוא התורה לכם אותיות מלך. לקיים מה שנאמר בי כו':

פסקה יד

ד"א החדש הזה לכם הה"ד ואשלח לפניך כו'. צ"ל ד"א ויאמר ה' אל משה ואל אהרן הה"ד ואשלח כו':

ואשלח לפניך כו'. מפרש ואשלח לפניך וכבר שלחתי לפניך קודם יציאת מצרים. ומשום שלכאורה נראה שקאי אאחר הגאולה להכי מייתי סמך משלח אורך ואמתך המה ינחוני. שדרשו במשה ואהרן. וזהו שמסיים בסוף הסימן לכך כתיב שלח אורך וגו' לכך אמר ואשלח לפניך וגו'. דשלח אורך גלי לן פירושא דואשלח לפניך:

זה משה ואהרן. ואע"ג דקרא לעתיד מיירי. רמז למשה ולאהרן לומר שישלח לנו שנים כמוהם:

תומיך ואוריך. והיינו אורך דכתיב הכא. וזה הפסוק ראיה על משה מדכתיב בסוף הפסוק תריבהו על מי מריבה. ואומר ג"כ האומר לאביו ולאמו שהוא אמר לשבט לוי מי לה' אלי:

וכן כתיב תורת אמת כו'. זה ראיה על אהרן דסמיך ליה שפתי כהן ישמרו דעת. עוד י"ל דפסוק וללוי אמר תומיך ואוריך קאי אשניהם שהיו שניהם משבט לוי. וכן קרא תורת אמת היתה בפיהו קאי נמי אמשה ואהרן שגם הוא שמש בכהונה גדולה כל ז' ימי המילואים:

ולי אתה אומר מי אנכי. פי' ולי אתה אומר שאנאל אותם. וכי אני הוא מי שאמרת עליו אנכי ארד עמך וגו':

אשה אחת כו'. **ומה בשביל אשה אחת כו'**. טעם הק"ו כתוכחה למשה שלא ה"ל להסתפק שירצה ה' לקיים הירידה ע"י שליח. כי אפילו לא נאמר אנכי ארד ודן אנכי תיתי בק"ו. וכ"ש כיון דכתיב אנכי ארד שאין לו מקום שיתפרש שירד ע"י שליח:

אימתי בשעה שנטל פרעה לשרה. דאף שלא כתיב בתורה שגם אל פרעה ירד אלהים גמרינן על דבר על דבר בג"ש מאבימלך ליתן את של זה בזה:

לכך אמר ואשלח לפניך וגו'. רישא דקרא כי העליתיך מארץ מצרים ומבית עבדים פדיתיך אני בעצמי.

פסקה טו

ד"א החדש הזה לכם ה"ד שלח משה עבדו כו'. גם כאן הוא ט"ס וצ"ל ד"א ויאמר ה' אל משה ואל אהרן [י"מ]. והכוונה דרמיז קרא כי יעשה ה' לעתיד כמו שעשה במצרים. והוא שאמר בסמוך וכן לעתיד לבא כו' והביא שלח משה עבדו כו' דכתיב בתריה שמו בם דברי אותותיו וגו' והדר ויך כל בכור במצרים ראשית לכל אונם. ומשמע דה"ק. בתחלה שלח משה ואהרן לשום אותותיו וטעו המצריים כי הם בלהט וכשוף וחשבו להנצל ע"י אלילים שלהם ובסוף ה' בעצמו הכה כל בכור וראשית לכל אונם דהיינו אלהיהם שהם ראשית אונם שעליהם היו בטוחים:

כביכול נגף ה' הבכורות. לפי הוא דבר רחוק מהשכל שה' יהיה הנוגף ולא ע"י שליח אמר כביכול:

על שהיו בוטחים בעבודת אלילים. ולא שבו אל ה'. שאילו שבו מיד היו ניצולין:

וכל עכו"ם שבעולם אבדו. ר"ל כל עכו"ם שבמצרים. שהרי לא כתיב אלא באלהי מצרים אעשה שפטים וגו'. או אפשר לומר שהמצרים היו עובדים לכל עכו"ם שבעולם:
בשביל להטעותן. שיחשבו שלא יכול לו והוא יגן עליהם. ועל כן חזק לבם לרדוף אחרי ישראל ונפלו בים כדמפרש:
הנותן בים דרך כו'. דמיירי במצרים כי נתן בים דרך לישראל להוציא רכב וסוס מצרים להטביען בו. הרי שה' הטעה את מצרים לאבדם בים:
וישובו ויחנו לפני פי החירות. כדי להטעות המצרים שבעל צפון מעכבן:
נבוכים הם בארץ קרא לכל חיילותיו. הכוונה על סוף הפסוק סגר עליהם המדבר.
וז"ש כענין שנאמר שלח מלאכה וסגר כו'. וכמבואר בהדיא במכילתא אין סגירה אלא חיה רעה שנאמר וסגר פום אריותא. שכשראו ישראל הים סוער נגדם הפכו פניהם למדבר לצד מצרים והקב"ה זימן להם חיות ג"כ רעות ולא היו מניחות אותן לעבור. וחשב פרעה כי זו כחו לאלוהו. והכל היה להטעותן [יפ"ת]:
מיד שרן של מצרים כו'. וזהו ג"כ היה כדי להטעותו. כי ה' הוריד שרן של מצרים שיחשוב שבא לעזרם ויבטחו בו לרדוף אחרי ישראל:
פרעה לא נא'. דכיון דכתיב לעיל מיניה ופרעה הקריב ה"ל למימר הכא נמי ופרעה נוסע:
מיד ויירא מאד. שפחדו שמא מה' הוא בחטאם:
א"ל הקב"ה אל תיראו. אע"פ שמשה האומר. ס"ל שבשליחות ה' מדבר:
א"ל הקב"ה למשה כו' מיד ויט משה כו'. מקצר ועולה בפסוקים להזכיר ומצרים נסים לקראתו דבתרה לדרוש הא דמפרש ואזיל:
שהטעם אותם הקב"ה. שהיו מטורפים ומצד טירופם לא היו מבחינים ורצים לקראת הים:
שנא' וינער ה' את מצרים בתוך הים. דלכאורה האי קרא מיותר דהלא כבר נאמר ויבואו אחריהם אל תוך הים. אלא לומר שבתוך הים ממש נשתקעו דהיינו בתהום רבה אבל מ"ש בתחלה ויבואו אל תוך הים אפילו לא נכנסו אלא חצי פרסה בים יקרא תוך הים:
ומנוס אבד מנהם. פי' שאבדו דרך המנוס בנוסם לקראת מה שהיו בורחים מפניו:
עליו נא' ותקותם מפח נפש. סיפא דקרא דועיני רשעים תכלינה הוא:
כשיכנסו העכו"ם כו'. לדון לפני ה' לעתיד:
אלו הטיוסין שלהם. המת"כ כתב שהוא ט"ס וצ"ל הטעותין ור"ל העכו"ם שלהם שהן טועין אחריהן כו' ע"ש. והיפ"ת גורס אלו הטווסין שלהן. ולפי ענינו הם שריהם של מעלה ולא ידעתי לו חבר עכ"ל. והא"א כתב אפשר שצ"ל הטפסרים ופירושו שרים.

והמעריך כתב שאין צורך להגיה אלא טווסין פי' אותן המתגאים ביופין וביופי לבושיהן כטווס הזה שמתגאה ביופיו וברוב גווניו:

חיאל שנטמן בבעל. תחת המזבח שעשו לבעל שעשוהו חלול וחשב להצית אש בעצים להטעות העם כדי שיחשבו שבא מן השמים.

לא נגפתיו. ר"ל שניגף בנחש שנשכו ונגפו כדאיתא בילקוט במעשה דאליהו. ויליף מסיפא דקרא דכתיב שם משה אצוה את הנחש ונשכם:

אבל ישראל עליהם הוא אומר מגדל עוז כו'. משום שאמר לעיל שכל העכו"ם רצים להתחבאות במקומות אליליהם בתקותם בהם שיושיעם. ותוחלתם נכזבה כי כשל עוזר ונפל עזור. ע"ז מסיים אבל ישראל רצים להשגב בהקב"ה ונושעים בו כמו שמתחבא במגדל עוז משונאיו המתקוממים נגדו וניצול שם וכמו דמסיים בו ירוץ צדיק ונשגב:

מה הקב"ה עושה במצרים. מה ענינו להיות במקום מלא עכו"ם:

פסקה טז

בפילקי. פי' בית הסהר בלשון יון פילקין. ובלשון ישמעאל הסדן שכובלין בו רגלי האדם פלקה:

והלך לו היה המלך עמה בפילקי. ר"ל אף שסילק עצמו ממנה לא זז מחבבה עד שחזר לה [ת"נ]. או אפשר שצ"ל והלך לו המלך והיה עמה בפילקי

וגלה הקב"ה עמהם. ג"כ כדי שלא יטלו שם רע כמו שאה"כ שבטי יה עדות לישראל וגו' שלא פרצו בערוה במצרים:

וגלה הקב"ה עמהם. להגן בעדם בל ישתקעו לחטא. ולעזור את הטוב להטיב לו. למען יגן על בני דורם ותהיה להם תקומה [אלשי"ך]:

למענכם שלחתי בבלה. ששלח שם השכינה עמהם ע"ד ובפשעיכם שולחה אמכם ופירשו חכמי האמת על השכינה. אבל במכילתא גרסינן שולחתי בבלה. ועיין במנחת שי:

וכן במדי. שמבבל באו למדי:

במלכות יון כו'. כשהיו בצרה ושעבוד בזמן מלכותו היה ה' עמהם שכשמשלו עליהם מלכות יון היו ישראל בארץ ישראל:

וה' עליהם יראה. ולעיל מיניה כתיב ועוררתי בניך ציון וגו':

גן נעול אחותי כלה. וכמו שדרשו בויק"ר פ' ל"ב: ובשה"ש רבה פ"ד. ובבמד"ר פ"ג גל נעול אלו הבתולות גן נעול אלו הבעולות. מעין חתום אלו הזכרים. שכולם שמרו עצמן מן הזנות:

לא כתבו על קרן השור. כמו שהיו אומרים להם חיילות של יון כדי להעבירם על דת. ועיין ב"ר פ"א:

אם הקב"ה יאמר הן מי יאמר לאו שנאמר מי זה בא. כוונתו להביא ראיה על שניהם שיהיו שלמים והקב"ה הוא ג"כ עמם. ולכן סידר גלות האחרון בפני עצמו. לפי שעל ג' גליות מביא ראיות על שהיה עמהם לבד. ועל שנמצאו שלמים לבד. אבל כאן מביא מפסוק אחד ראיה על שניהם שנא' מי זה בא וגו' שמשמע שהיה שם. ובסיפיה דהאי קרא כתיב אני מדבר בצדקה רב להושיע. ופי' אני מדבר טובה עליהם להושיעם ומי ימחה בידי. וטעות נפל בספרם וכן צ"ל שנאמר באדום מי זה בא וגו' אם הקב"ה יאמר הן מי יאמר לאו אמר רבי שמואל בר נחמן משל כו':

היושבת לבטח וגו'. האומרת אני ואפסי עוד:

שעתיד לדורכן. שהנשארים בהם ימקו ביסורין קשים כדרוכים ושבורים כי זה קשה מחללי חרב:

לכל גדולי כו'. רמז לשריהם של מעלה ע"ד יפקוד ה' על צבא המרום במרום וגו':

פסקה יז

ד"א בארץ מצרים משל כו'. דרמיז להם שיגאלו לעתיד גאולה שלימה שלא יהיה אחריה שעבוד. ולזה מביא המשל כמו הנחש שאם רוצץ את ראשו וחותך את זנבו לא יוכל להזיק עוד. כך רצץ הקב"ה את ראש הנחש הם המצריים שהיה ראשון של מלכיות. ויחתוך זנבם הוא גוג וחיילותיו שהם אחרונים שבכולם אז לא ישתעבדו ישראל עוד:

ורצץ את ראשו. כן דרך לרצצו בראשו כמ"ש טוב שבנחשים רצוץ את ראשו וכדכתיב הוא ישופך ראש. ואמרו באג"ב שאם מכהו על מקום אחר מגופו אינו מת:

ומעכשיו מהו טוב. פי' מה טובייתו ותוקפו של נחש בזה. ואולי יש להגיה מהו שוב כלו' מה יכול שוב להזיק:

מה שא"א. לספר כמה מיני תלאותיהם:

ונער פרעה. כמנער את הקדרה שמהפך התחתון למעלה והעליון למטה. וכן באדום כדורך ענבים שמהפכן גם כן:

מצרים לשממה תהיה וגו'. שזה ראשון וזה אחרון כדמיון המשל:

והקב"ה העתיד לגאול את ישראל כו'. כשם שגאלן ממצרים וכה"א ועתה ה' אלהינו אשר הוצאת את עמך מארץ מצרים וגו'. אדני ככל צדקותיך ישוב נא אפך וגו' אמרו ישראל לפני הקב"ה ירושלים ועמך לחרפה כו'. כצ"ל [יפ"ת]:

השבע לנו. דייק שאמרו השבע לנו. מדכתיב בסוף פסוק של ירושלים ועמך לחרפה וגו' למען ה'. דלמענך מיבעי ליה. אלא ה"ק השבע למען השם [יפ"ת]:
ונשבע להם. נלמד מפסוק דדניאל בסופו ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות נפץ יד עם קודש שקאי על הגאולה [תו"נ]:
ולא עוד אלא שיהיו גדולי המלכות כו'. גם בזה מקיש גאולה העתידה לגאולת מצרים שנא' בה וירדו כל עבדיך אלה אלי וגו':
קטן מישראל. כלו' הדיוט שאינו מבעלי השררה:
פרוספיטות. בלשון יוני שר חשוב [ערוך]:
הפנאנין. פי' בלשון רומיי פרזי ואיש כפר [מוסף הערוך]:
פרוטומו. פי' בלשון יוני דמות אדם עד טבורו [מוסף הערוך]. ופירושו ששלח המלך שיעשו פורטומי שלו וכדמפרש המדרש בעצמו שיעשה לו איקונין שלו:
דוכוס. בלשון רומיי שר צבא:
אפרכוס. בלשון יוני שר הפרשים [מוסף הערוך]:
הפרופיסטון. פי' ממונה: והמעריך פי' ראש הבית:
וכן דימוס וכן בולי. בלשון יוני המון עם [מוסף הערוך]. ועיין ב"ר פ"ו מ"ש:
אין אנו כורעים לפניו בשבילו אלא בשביל כו'. הן אמת שהעץ מצד עצמו אין בו מעלה מזולתו. ולכן היה מקודם למרמס במרחץ להשתמש בו במקום הבזי אך עכשיו נתעלה מצד הצורה שנחקקה עליו. והנמשל מובן מאיליו:
כי הולך לפניכם ה'. וילפינן מוה' הולך לפניהם יומם מה התם בעמוד ענן הכא נמי כן ולחזק זה הביא קרא הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד דמשמע חדשות דומיא דראשונות:

פסקה יח

ד"א בארץ מצרים. דריש שהחדש הזה דבק למ"ש בארץ מצרים. והחדש הזה לכם בתמיה. וה"ק לפי שהלכו עד עכשיו משה ואהרן למצרים אמר להם ה' וכי החדש הזה דהיינו גאולת מצרים ראוי לכם. והרי עלי מוטל ללכת שם. ולכן דברו אל כל בני ישראל כי כן אעשה כאשר דברתי לאברהם [יפ"ת]:
בשביל עצמו. בשביל חיובו שנדר לאפוקי ממאן דאמר בסמוך בשביל משה:
שנתפס ע"י בעל מלאכתו. פי' בגרמתו של בעה"ב. ובנמשל ע"י גזירת ה' כי גר יהיה זרעך:

אלא אנכי ה' אלהיך. קרוב לומר שצ"ל אנכי אעלך גם עלה דמינה נמי ילפינן לעיל פ"ג שה' אמר לגואלם בעצמו. והזכירו לחזק מ"ש דן אנכי דהיינו לגאלם ממש. דלא תימא דהיינו לדון דינם אבל המעשה יהיה ע"י שליח:

פסקה יט

ד"א בשביל מי. ולפ"ז יהיה החדש הזה לכם דבק ג"כ למשה ולאהרן בארץ מצרים וענינו לומר כי החדוש הזה שבא ה' בארץ מצרים הוא בעבורכם שלא תתביישו בשליחותכם:
בית הפרס. בפ"ק דמ"ק תניא ג' בתי הפרס הן. שדה שנאבד בה קבר. ושנחרש בה קבר. ושדה בוכים דהיינו שמספידים בהן מתים:
שתי תאנים. משל הוא על ישראל שלא יצאו ממצרים כי אם שנים משש רבוא כדאי' לעיל פ"ו [תו"נ]:
לך למלאכתך. הזכיר זה כנגד מ"ש פרעה לכו לסבלותיכם כדבסמוך לאשמועינן כי דבר זה דבר חרפה ובוז אמר להם כאומר לך למלאכתך ועמלך ואל תתעסק בגדולות ובנפלאות ממך:
ולא יתבייש שלוחי. פי' שהאריס יאמר שאינו שלוחי ומי יאמר שלחתיו. וכ"כ פרעה שאמר אין אתה שלוחו של הקב"ה שהיה בעיניו כמכשף:
מי ה' אשר אשמע בקולו. ולא ידעתי שאתם שלוחיו:
שנאמר משא מצרים. הנה ה' רוכב על עב קל ובא מצרים. ואע"פ שהנבואה לעתיד משמע. דרשו חז"ל שרמז לשעבר ג"כ [יפ"ת]. ומביא ראיה מפסוק זה שהיה בעיני הקב"ה כמשא לילך למצרים. או הוא לשון טומאת מגע ומשא [תו"נ]:
למקום טומאה. שמלאה עכו"ם. הוא מ"ש כאן ונעו אלילי מצרים מפניו:
למה אמר הקב"ה למשה ולאהרן. כי מה שייכות בזה לאהרן:

פסקה כ

שקידוש החדש בשלשה. ואילו יחיד מומחה לא סגי כדיני ממונות. ועיין בפ"ק דסנהדרין:
אני ואתם נקדש את החדש. וכמ"ש במקום אחר נתעטף הקב"ה בטלית מצוייצת והעמיד למשה מכאן ולאהרן מכאן וקרא למיכאל ולגבריאל ועשה אותם כעדי החדש ואמר להם כיצד ראיתם את הלבנה לפני החמה או לאחר החמה לצפונה או לדרומה כמה היה נוטה וכמה היה רחב. א"ל כסדר הזה יהיו בני מקדשין את החדש למטה ע"י זקן וע"י עדים וע"י טלית מצוייצת:

אבל עיבור השנה. דריש הזה למעוטי דה"ק מעשה החדש הזה דהיינו עבור החדש דוקא לכם. אבל עבור השנה שהוא תוספת חדש שלם צריך עשרה [יפ"ת]. וזה אתיא כר"א דאמר הכי בפדר"א פ"ח. ובויק"ר פ' כ"ט איתא בחמשה:

ואב ב"ד עמהם. עמם היה במנין. וכן משמע בסנהדרין שהנשיא היה בכלל המנין:

ונועלין את הדלתות. הטעם שלא יבא לשם איש אחר משום שאין מעברין את השנה אלא במזומנים לה:

כל הלילה. כדי שיראו האור יוצא מבית המדרש כדבסמוך. ובלילה ניכר הנס יותר:

זרח בחשך אור לישרים. אע"פ שאין ראיה לדבר דקאי אסנהדרין זכר לדבר שהקב"ה מזריח אור לישרים:

לאל גומר. לשון הסכמה הוא:

והוא מסכים. עמהם לקיים גזירת בריותיו.

וזהו שאמר צדיק מושל יראת אלהים. שהצדיק מושל וגוזר מחמת יראת אלהים שיש בו. או כמו שדרשו במ"ק מי מושל בי צדיק שאני גוזר גזירה והוא מבטלה:

מעשרה שליטין. וקשה היאך הוא. הלא המלך הוא אחד ושריו אין מספר. אע"כ דקאי על עבור שנה שנא' כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני וגו':

משבעה משיבי טעם. שנתן וגד היו רגילין אצלו ולא היה מתבייש לפניהם לומר דעתו. נשארו רק ז' משיבי טעם [תו"נ]:

שהיה שלמה תופש פיו. וה"פ שלמה שהיה חכם היה עצל וקטן בעיניו יותר מכל ז' הזקנים משיבי טעם ולא היה פותח פיו לפניהם:

וכה"א כי תשב ללחום את מושל. דהיינו לאכול מלחמה של תורה. ומושל הוא הזקן כענין עשרה שליטין הנזכר:

פסקה כא

ד"א החדש הזה לכם הה"ד כו'. מפרש החדש לשון חידוש. וה"פ של הפסוק החדש (ר"ל החידוש) הזה לכם ראש חדשים. פי' ראש לחידושים שיהיה לעתיד. ולהכי מייתי דרשה וחדשות אני מגיד

אלא מוצאין אנו עשרה דברים עתיד הקב"ה לחדש לע"ל. פי' שכל אלו העשרה דברים באמת אינו חידוש. שהרי כבר נבראו והיו תחת השמש לדוגמא שאף אם הקב"ה יוסיף לעתיד על אור השמש מ"ט חלקים מ"מ לא מיקרו חידוש אלא תוספת וכן השאר. אלא כלומר לנו הם כחדשים ובעינינו לא ראינו. דאל"כ הקושיא במקומה עומדת שהרי כתיב אין כל חדש וגו' [יפ"ת ות"נ]:

לאור יומם. וסיפא דקרא והיה לך ה' לאור עולם:
עושה לשמש מאיר. ומה שאמר והיה לך ה' לאור עולם פירושו שיהיה מוסיף אור במאורות. ופי' לא יהיה לך השמש לאור יומם שלא יאירו בעצמם כבתחלה:
מ"ט חלקי אור. מפרש שבעתים ז' פעמים ז'. ועיין מ"ש בתנחומא סדר בראשית סימן ו':
ואפילו אדם חולה. דלא תימא שיהיה האור ח"ו נזק כמ"ש מוציא חמה מנרתיקה לזה אמר לא מבעי' שלא יזיק אלא אפילו אם יהיה אדם חולה שנופל למשכב ומסתכן למות יתרפא ע"י השמש. וגם עכשיו בטבע השמש לרפאות כדאמרו בב"ב אידלי יומי אידלי קצירי. רק אין כחה לרפאות ממש. אבל לעתיד לבא שיתרבה אורה ירפא ממש:
כל שיש לו מחלה. כצרעת ושחין שזה לא יתרפא ע"י השמש שאין דרכו להועיל בזה אלא ע"י מרחצאות ושתיות תרופיות. ולזה תהיה רפואתם במים חיים:
אוכל מהם ומתרפא. מיירי במי שיש לו מום מיצירתו כחרש ואלם או עקר וזה אין דרך להתרפאות כי אם ע"י סגולת עשב או פרי המוצלח לזה כההיא דויק"ר פ' כ"ב. ולכן תהיה תרופתו באכילת הפירות המתחדשים אז שיתן ה' בהם סגולה לזה:
באבן ספיר. כדאיתא בב"ב בההוא תלמיד שראה מלאכים חוצבים אבנים יקרות ושאל הנהו למאן. והשיבו לו עתיד הקב"ה להעמידם בשערי ירושלים:
מאירות כשמש. והיינו דקרי להם שמשותיך:
בכבודן של ישראל. שנאמר (ישעיהו ב':ג'. מיכה ד':ב'). והלכו גוים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה'. כצ"ל [יפ"ת]. והת"נ מקיים גירסא שלנו שנאמר והלכו גוים לאורך דאי קאי אאור שמש ולבנה מאי אורך אלא דקאי אאור חומות ישראל:
ופרה ודוב תרענה. שפירושו כפשוטו. דאי לרמז שלום גבורי אנשים עם החלשים הלא כבר נאמר וגר זאב עם כבש. והא תו למה לי:
שאין עוד בכי. היינו שיצליחו בהצלחת עוה"ז בשפע ברכות והכנעת אויבים (ובזה נכללו כל מה שימצא כתוב חוץ מאלו שיתחדשו לעתיד. ודוק בהם בכתבים ובגמרא):
שאין עוד מות. אף בזקנים מופלגים שעל זה ליכא בכי ויללה. ועיין בב"ר פ' כ"ו:
שנאמר בלע המות לנצח. שפירושו שתעדר המות ולא תמצא עוד בעולם בשום צד:
לא אנחה כו'. פי' דברים המטרידים שכל אנושי להשיג פנימיות התורה. כי ע"י הגאולה נהיה פנוים לתורה ויפתחו לנו שערי בינה:
אלא הכל שמחים שנאמר כו'. פי' שאותם עטרות שניטלו מישראל בעגל יחזורו ולכן מביא פסוק ופדויי וגו' ושמחת עולם על ראשם שדרשו חז"ל על העטרות שמחה שמעולם על ראשם [ת"נ]:

פסקה כב

הה"ד עשה ירח למועדים. ובהמשך הדרוש יבואר דדריש לכם שישראל מונין ללבנה ולהכי מייתי מ"ש דוד עשה ירח למועדים. ומשום דלא תימא דחדא מיניהו נקט דוד וה"ה דהירח נעשה ג"כ לענינים אחרים. לה"ק כמה מעשים סתם משה ובא דוד ופירשו הילכך צ"ל שדבריו בדקדוק הן:

אנו מוצאין מעשה בראשית משברא שמים וארץ ברא האור. פי' לכאורה אנו מבינים כן מסדר הכתובים ובא דוד ופרשו שאחר שברא האור ברא שמים וארץ. וא"כ ע"כ פירוש הכתובים של תורה כרבי יהודה דאמר לעיל בראשית פ"ג האור נברא תחילה משל למלך כו' ופסוק ויאמר אלהים יהי אור מחובר למקרא שלפניו והארץ היתה תוהו ובוהו שהוא היה קודם בריאת שמים ואז ויאמר אלהים יהי אור קודם שברא השמים:

שנאמר עוטה אור כשלמה. והיינו אור שנזכר ביום ראשון:

שלשה בריות קדמו כו'. איידי דאמר שהאור היה קודם שנבראו השמים אמר ג"כ מאין נולד האור:

קדמו את העולם. פי' קודם שהיה העולם מתוקן כמו שהוא עכשיו נבראו ג' אלו שהן היסודות שמהן נבנה העולם השפל. ואע"פ שהיסודות ד' לא הזכיר כאן רק ג'. כי המים בכללן יסוד העפר שהיא מעורב בהם. ובמאמר יקוו המים נבדלו המים לצד אחד שזהו ותראה היבשה. וז"ש כאן המים הרו וילדו אפילה דהיינו יסוד העפר שהוא חשך:

והאש. בב"ר פ' י"א אי' שתחלת ברייתה במוצאי שבת היתה. כי אש דהכא היסודי. והתם מיירי באור דידן:

הרוח הרה וילדה חכמה. חכמה כולל ג"כ דעה ובינה שהרי כתב לקמן שברא הקב"ה את העולם בחכמה בתבונה ובדעת האמור בבצלאל [ת"נ]:

ובשש בריות אלו העולם מתנהג. כי בלא דברים אלו א"א לעולם להתקיים. בלא רוח שכבר אחז"ל הכל ברוח. ובלא אש ומים ג"כ א"א. ואור וחשך הם מדת יום ולילה. וחכמה היא ג"כ קיום העולם כמו שאחז"ל דעת קנית מה חסרת כו': [ת"נ]

לפיכך דוד אמר ברכי נפשי. ששם נתחברו כל אלו השלשה. עוטה אור הרי אור. המקרה במים הרי מים. המהלך על כנפי רוח הרי רוח:

אדם רואה עמוד נאה אומר ברוך המקום שברא המחצב שנחצב ממנו ברוך המקום שחצבו וברא בדבור. כצ"ל [יפ"ת]:

מלך ב"ו צר איקונין כו'. בא לפרש ה' אלוה גדלת מאד:

איקונין. דיוקנין צורה ודמות בלשון יוני. תרגום המסלאים בפז דמתילין איקוניהון לדהבא [מוסף הערוך]:

העולם קטן. פי' שהעולם ומלואו הוא בדמיון הטבלא וכביכול צורתו של הקב"ה עליו חקוקה. כי ע"י מציאות הדברים הנבראים בעולם השפל הוא מופת חותך למציאת הש"י. ע"ד מלא כל הארץ כבודו. כמו שיהיה צורת המלך באיקונין החקוקה בטבלא. ואמר שאיקונין שלו גדול מהעולם. כי לא יכול כל העולם הוראת כל כבודו. שלפי כבודו היה ראוי שיהיה העולם בבלתי תכלית כמו שהוא כבודו בב"ח. וה"ז כאילו הטבלא הנושאת האיקונין (שהאיקונין) גדולה ממנה. וזהו שאמר המדרש העולם קטן והוא גדול [יפ"ת]:

שנא' כי ביה ה' צור עולמים. מפרש ליה צייר העולמים. ומדקאמר שביה שהוא חצי השם לבד צייר בית עולמים. נראה שציור כל כבודו שיורה עליו כל השם גדולה מהשני עולמים:

משעטף את האור. משהעטיפו ביסודות. חזר והשלים מלאכת העולם:

ב"ו משבונה את הבית. הוא פי' על נוטה שמים כיריעה. וה"פ שנטה שמים מיד קודם בריאת ארץ והדר כתיב יסד ארץ על מכוניה. ואתי כמ"ד בב"ר שהשמים נבראו תחלה.

ואמר שמשמתח מעזיבה בנה העליה. ופי' משברא מעזיבה העליונה שעל העליה והוא משל לעולמות עליונים שעל השמים. ובתנחומא הגי' משמתח הכסא כלו' שע"ג השמים ממעל. בנה העליה היינו השמים התחתון. וז"ש נוטה שמים כיריעה כמו שאחז"ל בפרק אין דורשין שרקיע ראשון נקרא וילון שאינו אלא כיריעה ואין משמש כלום:

מעזיבה. היינו העפר שעל העליה:

העמיד אותן על אויר העולם על בלימה. והיינו הגלגל שהוא סובב על מרכז הארץ ותלוי באויר:

על בלי מה. שתי תיבות הם כלו' על לא דבר ופסוק הוא באיוב כ"ו:

התקין מרכבותיו עננים. קאי אפסוק השם עבים רכבו:

האסטיס. בלשון יוני מושב [מוסף הערוך]. ור"ל נשיאת העננים הם על סערה. וקא אפסוק המהלך על כנפי רוח:

גזוזטראות. הם חתיכות לוחות וקרשים וזיזין שאדם מוציא מכותלי ביתו לר"ה או מכותלי ספינה למים:

אלא רכסים של מים. רכס ענין חיזוק כמו וירכסו את החשן. ור"ל שחיזק עליותיו במים [ערוך]. או רכסיס הוא לשון גבה כמו והרכסיס לבקעה. פי' בגובה של מים [יפ"ת]:

סרגלא. הוא עמוד התוך הנושא כל המשא [מת"כ]. ומוסף הערוך כתב לפי הענין פי' עגלה וקרון של משא:

דרך של שקיעה. ששוקעין בתוכה כשדורכין עליו:

סטרטיוטין. פי' בלשון יוני אנשי המלחמה [מוסף הערוך]:

קסדה. בלשון רומיי מין כובעין של אנשי המלחמה:
שריון. פנצי"ר בלע"ז:
שנאמר עושה מלאכיו רוחות. שה' עושה שליחותו ע"י הרוח והאש ולזה נקראו מלאכיו ומשרתיו. שכל כח מן הכחות המפוזרות בעולם נקרא מלאך. ומפרש נמי קרא על המלאכים ממש. ופירושו שהן נהפכין פעמים לרוחות ואש כדלעיל בב"ר פ' כ"א. ומפרש נמי אש לוהט על גיהנם. וז"ש משברא רקיע ברא מלאכים ביום השני ובו ביום ברא גיהנם [יפ"ת]:
ברא מלאכים ביום שני. כדי שלא יאמרו שותף היה להקב"ה במעשה בראשית:
שאין כתוב בו כי טוב. שאין לומר טוב ביום שנברא בו רע. ואע"פ שהוא טוב לייסר האנשים. מ"מ כיון שמצד עצמו רע הוא לא יאמר בו כי טוב:
כגון ב"ו שהוא קונה כו'. שלא יקשה דהא כתיב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. לכן אמר שגם זה טוב שהוא צורך להעולם להיישיר האנשים אל הטובה. כב"ו המכין אספתין והוא סייף לייסר עבדיו. ומ"מ לא נאמר בו כי טוב מפני אינו טוב בעצמו:
איספקולא. גז"ד למיתה:
ומנין שנברא גיהנם ביום שני. אע"ג שכבר למד אותה מכי טוב. י"ל דאי לאו כי ערוך מאתמול ה"א שאין בו כי טוב מפני שלא נגמר בו מלאכת המים כדאיתא בב"ר:
תפתה. הגיהנם נקרא תפתה ע"ש שכל המתפתה אחר יצרו נופל בו:
יכול לומר בו אתמול. ולא שלשום כי העולם לא היה נברא אלא ביום שלפניו:
ואותה שעה. בתנחומא הגירסא ועשה אחד ערום ואחד לבוש. פי' שתחלה עשה התהום ערום כמ"ש (איוב כ"ו:ו'). ערום שאול נגדו ואין כסות לאבדון וכאן אמר תהום כלבוש כסותו. והכריע שתחלה היה ערום והארץ מכוסה במים ואח"כ אמר יקוו מים לגלות הארץ וכסה התהום הוא מי תהום רבה במים שעל הארץ:
בעט באוקינוס והרגו. הכוונה על עצירת המים והוצאת הרוח המעורב בתוכן. שעי"ז יתמעט כמותן. כענבים הדרוכים שיצא היין מתוכם ויתמעט כמותן. ויכנה הוצאת הרוח בהריגה כי נפש כל בשר תלוי ברוח. ובהוצאתו יהרג. וייחד ענין זה באוקיינוס כי מימיו יותר עבים וכבדים. ויתילד מהם עב וערפל חשוך מאד.
וז"ש שהם בוכין. דרך משל אל היות שם ענן וערפל כדרך הבוכים באבל והולכים קדורנית. והוא מה שיתרפא לעתיד.
ומ"ש כיון שראו שאר המים כו'. הוא דרך מליצה. והכוונה שבהתמעט כמות המים שבאוקיינוס. נקוו במקום הכמות הנעדר המים שבשאר מקומות עד שנראתה היבשה.

כאילו בורחים לצעקת אוקיינוס פן יקרם כמוהו. ולפי שעם התמעטות מי אוקיינוס אין הטבע מחייב שיקוו שם המים דרך הגרה לפי שאוקיינוס גבוה מכל העולם. לכן אמר שאף שהיו בורחים במאמר יקוו המים לא נקוו מיד לאוקיינוס אלא היו עולים ויורדים בקעות שהיו שפלות מקו אוקיינוס עד שהשגחתו יתברך דחפן לאוקיינוס בגזרתו:

לכך נקרא אוקיינוס ים המות. לא ידענו באיזה מקום נקרא ים אוקיינוס ים המות. אבל מצינו שים המלח נקרא כן בכל הלשונות:

ברחו חבריהם כמו חמר ב"ו כו'. הלשון משובש. וכך צ"ל והיו לפניו ב' עבדים הכה את האחרונים והראשונים רצים ובורחין [רד"ל]:

בסילקי. בלשון יוני היכל מלת ובית גדול מוכן לקהלת דיינים ושרים [מוסף הערוך]:

פיטרון. בלשון יוני ורומיי אבן חלמיש [מוסף הערוך]. והא"א גורס תיטרון. ומפרש שהוא מקום ששוחקים בחיות או בבני אדם:

סטרו מסטר. פי' המת"כ והיפ"ת הכהו האדון להעבד מכת לחי. ותמוה כי על מה ולמה יכהו האדון אם רק סתם אמר לו בשוק. והעבד נצטרך לבקשו אנה ואנה. ואפשר פירוש סטרו מסטר ר"ל האדון מצא להעבד שהוא רץ ומצדד לכמה צדדים להמתינו שם. כי צד בעברי מתורגם סטר. ומלת סטרו מעטר מוסב על העבד. **ומ"ש לקמן סטרן הקב"ה מסטר**. הוא ט"ס וצ"ל מצאן הקב"ה סטרון מיסטר. ר"ל שראה הקב"ה שהמים מצדדין לכל צדדי העולם אנה יהיו נקווים וכמו במשל העבד כדלעיל ועיין בידי משה:

אפרכות. פי' בל"י שר העיר ופי' אפרכיא ממשלת מדינה. וגם נקראת כן המדינה עצמה [מוסף הערוך]:

שנא' לויתן זה יצרת. זה זה יליף:

גבול שמת בל יעבורון כגון ב"ו כו'. החול שהוא גבול לים כמו מסגר לבהמה. שמדרכה לצאת לרעות בתבואה. כן המים מטבעה לכסות הארץ. וז"ש בל ישובון לכסות הארץ:

והשביעו שלא יצא מהחול. דכתיב בל יעבורון בל ישובון. וב"פ לאו הוא שבועה כדאי' במס' שבועות [ת"נ]:

כגון ב"ו שיש לו עקלים כו'. שמשה"כ בין הרים יהלכון הוא כנותן טעם למה מי המעיינות שעולים מהתהום אינן מלוחים כמי הים. ואמר שהן מזדככים ע"י שאיבתן מן הארץ כמו הזיתים שנעצרים ע"י העקלים (פי' קישורים וחשוקים שקושרין בו בית הבד). ונשאר הפסולת למטה והשמן הצלול זב מבינתיים וכן ע"י ההרים הכבושים על התהום. כשהמים נובעין אין יוצא מביניהם אלא חלק הזך. והעפריות שממנו המליחה נשאר למטה:

שלש מאות וששים וחמש חלונות. הם כמנין ימות החמה שהם שס"ה ימים. וע' בירוש' פרק ב' דר"ה. ובפדר"א פ"ז וע' ביפ"ת:

שאין הלבנה נכנסת כו'. נלמד מדכתיב שמש ידע מבואו שפירושו השמש ידע מבוא כל החלונות ולא הלבנה [ת"נ]:

כגון אפרכוס ודוכוס כו'. שלכן נקרא השמש מאור גדול לפי שמהלכת י"א יום יותר:

דונטיבה. בלשון רומיי מתנות שמחלק שר צבא לחיילות בעת צאתם נגד אויביהם:

לכך השמש נקרא גדול. כלומר כמו שהוא גדל בעצמו כן ניתנה לו מעלה זו שיקרא ג"כ גדול בי"א יום שלו שהלך יותר מהלבנה:

לכך ברא. כלו' למה באמת ברא הלבנה קטנה מהחמה שמתמעט ומתרבה:

שיהיו ישראל מרבים וממעטין כלבנה. פי' שגורעין ומוסיפין כפי ענין הלבנה. ולכן אין רע לה ללבנה מאחר שזה לתקנות המועדים:

שכל השנה מונה לחמה כו'. שכתוב בלבנה למועדים לומר דוקא למועדים ולא לשנים כי לכל השנה מונין לחמה. שלכל החשבונות מונין לשנות עולם דהיינו שנות החמה. וכן של בני אדם וידיעת קץ חייהם מונין כמה שנה ראה השמש ולא לחדשי הלבנה:

וכל הימך. וכל הימנך כו':

ופי' עשה ירח למועדים. ומ"ש שמש ידע מבואו לומר דמ"מ אין מונין ללבנה אלא משתשקע החמה כדלעיל בב"ר פ"ו:

נטלנו חדש של לבנה. כלו' מאז קבלנו למנות לחדש לבנה והיינו לענין מועדות ומשם ידענו שלצורך זה נבראת. והיינו החדש הזה:

פסקה כג

הה"ד יהיו לך לבדך. בעי לפרש לכם דאתי למעוטי עכו"ם כדמסיק. להכי מייתי יהיו לך לבדך דמפרש ליה במצות שלא נתנו אלא לישראל:

על עבודת כו"ם אלא לכם. פי' על דקדוקי עכו"ם. ולזה מייתי לא תעשו לכם שדרשוהו על הנמכר לעקר. וכן מ"ש לא נתתי משפט אלא לכם ר"ל דקדוקי משפט חקירות ודרישות. דאל"כ הלא הם מז' מצות בני נח:

ולך תהיה צדקה. על דרך הדרש דרשו לך תהיה צדקה לאפוקי עכו"ם:

הרחמים שלכם. פי' מצות הרחמים מיוחדת לכם. ויליף מונתן לך רחמים שר"ל שע"י שהם מרחמים ירוחמו:

שמיטין דכתיב והיתה שבת הארץ לכם לאכלה. ויובלות שנאמר. כצ"ל:

וקדשתם את שנת החמשים שנה. סמיך אסיפא יובל היא תהיה לכם. כי לכם מיותר הוא:

ולא נתתי המצות אלא לכם. פי' שאר המצות חוץ מאלו שחשב כאן לא נתנו לעכו"ם. אבל אם עושים מקבלים שכר כאינו מצווה ועושה. ועיין ביפ"ת:
אשר אנכי מצוה אתכם. דה"ל למימר מצוכם. וכתב אתכם לדייק ולא לעכו"ם:
שנא' ואכלת כו'. דייק מדכתיב מעשר דגנך תרושך ויצהרך ובכורות בקרך וצאנך דהל"ל בקיצור מעשרותיכם ובכורות בהמתכם. אלא שבא למעט עכו"ם:
וזבחת עליו את עולותיך ואת שלמיך את צאנן ואת בקרך. שבא למעוטי:
שנא' כל מקום אשר תדרוך כו'. ולא קאמר כל המקום כמו גבי משה בה' הידיעה. ע"כ לומר בכל מקום שיהיה. לרבות גם ח"ל. ואע"ג דכל מקום אשר תדרוך כלל. מהמדבר והלבנון הזה וגו' יהיה גבולכם פרט. ואין בכלל אלא מה שבפרט. מ"מ ניחא שכוונת הפ' לומר שעם היות שיתקדש כ"מ אשר תדרוך וגו'. מ"מ אינו דומה קדושתו לקדושת א"י עצמו. וזהו שאמר כ"מ אשר תדרוך וגו' לכם נתתיו פי' שיהיה שלכם לבד. אמנם מהמדבר והלבנון וגו' יהיה גבולכם שעיקר קדושה יהיה שם [כלי יקר על נ"ר]:
ימים טובים נתתי לכם. ולא חשב שבת דפשיטא שלא ניתנה אלא לישראל כאומרו אות היא ביני ובין בני ישראל:
קומי אורי כי בא אורך. מסיפא דקרא דייק וכבוד ה' עליך זרח. שהוא כפול אלא לדיוק אתי:

פסקה כד

הרואה את הלבנה. לכם בעי לפרש שקדושה זו נמסרה לכם. ולהכי מייתי מה שנחלקו בברכתה שיש אומרים מקדש ישראל מפני שישראל מקדשין אותו. והיינו דמסיים ומתי התחילו במצרים הה"ד החדש הזה לכם:
בזמן שהיו ישראל מקדשים. שהיו מקדשים ע"פ הראיה דהתם איכא לספוקי אי מברכין מקדש ישראל (ר"ל מקדש ישראל וחדשים). אבל השתא שאנו סומכין על החשבון אין מחלוקת אלא אם מברכין מקדש חדשים או מחדש חדשים [יפ"ת]:
יש מן רבנין אמרין כו'. האי מ"ד דס"ל מחדש חדשים מפיק מקרא דהכא החדש הזה לכם וגו' דכל הפסוק מיירי מחדש. ומ"ד מקדש חדשים מפיק מדכתיב בפ' אמר מועדי ה' מקראי קדש ויש בכללם ר"ח ומשמע שיקראו ויקדשו מקדש חדשים:
משה קדש את המשכן ואת כל כליו מכאן ואילך מי היה מקדשם. כצ"ל [יפ"ת]. פי' הכלים שיתחדשו אחרי מות משה מי היה מקדשם:
כשם שקדש משה. פי' כשם שקדש משה בשמן המשחה. היו מקדשין בדם המזבח או יין נסך או מנחה שמקבל הכהן ומערה בהם בהכלים המתחדשים אחר מות משה.

ומלת בדם המזבח דבוק למ"ש היה הכהן מקבל בו כו' [יפ"ת]. ולדעתי נראה להגיה כדם (בכ"ף) שמבאר איזה דבר של קדש. ואומר כדם המזבח או יין כו':

עאכ"ו ישראל. דודאי קדושת ישראל חשובה מהקדש הממלא כלים. שהשי"ת בעצמו קידש את ישראל והם בעלי נפש. ומה שמקדשין הירח בפה ודעת חשובה מקדושת מלוי הכלים אע"פ שהיתה בנגיעה:

אמר הקב"ה אני קדוש. ולא שהוא צריך קדושתם כי קדוש אני בעצמי. אלא פירוש והייתם לי קדושים דהיינו שאני מקדשם והם ישבחוני ויהללו אותי וע"י זה שמי מתקדש בעולם. וכן דוד אמר ואתה קדוש ע"י תהלות ישראל:

לכך כתיב והייתם לי קדושים כי קדוש אני ה' מקדשכם. מרכיב ב' פסוקים. מסוף סדר קדושים והייתם לי קדושים כי קדוש אני. עם מ"ש תחלת סדר אמור כי קדוש אני ה' מקדשכם. והכוונה כי קדוש אני ר"ל כי הוא קדוש ומקדושתו מקדשם כמ"ש כי קדוש אני ה' מקדשכם:

פסקה כה

הה"ד מגיד דבריו ליעקב. השתא מפרש טעמא מהו המשפט התלוי בחדש ולא ניתן לעכו"ם וכדאמר חקיו ומשפטיו לישראל לא עשה כן וגו':

זו התורה. ואשמועינן שאינו יכול ללמוד התורה אלא מישראל וכדלקמן פ"ל:

חקים אלו המועדים ומשפטים שתלוים בהם המשפטים. כצ"ל. ומפרש ואזיל מ"ש חקים אלו המועדים הוא מדכתיב כי חק לישראל הוא. ומ"ש שהמשפטים תלוים בקדושי החדשים כמ"ש כיצד המשפטים תלוים כו':

שנאמר כי חק לישראל הוא. וכתיב לעיל מיניה בכסא ליום חגנו. אלמא חג איקרי חק. ופירוש משפט לאלהי יעקב דין ממש הנעשה אז כמ"ש בירו' דר"ה אם חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב:

פסקה כו

הגרמסיון. פי' בל"י שטר חוב או כתיבה אחרת נקרא (גראממאטיאן) וכמו שכתב המוסף הערוך. וז"ל המעריך גרמסיון פי' הכתיבה ר"ל השטר:

שמן חשבון חדשים דיינים דנין. שמתוך זה יתברר אם השטר מוקדם או מזוייף ועל פי החקירה תתברר האמת וישברו מתלעות עול שבקביעא דירחא הכל בקיאין:

הה"ד יפרח בימיו צדיק. שרמז למלכות בית ישראל. וה"ק החדש הזה דוגמא לכם לענין המלכות כדמפרש. ולסייעתא שהחדש דוגמא למלכות מייתי ורוב שלום עד בלי ירח כדלקמן:

שאין המלכות באה להם עד ל' דור. באה להם פי' שוקעת להם עד שלשים דור מאברהם. מלשון השמש באה שאז נחרב ביהמ"ק כדמסיק:

החדש שלשים יום ומלכות שלכם שלשים דור. חשיב המלכות מאברהם שהיה נשיא אלהים. וכן בניו אחריו. ויהודה ניתנה לו השררה כאומר לא יסור שבט מיהודה. וכן היו נוהגים נשיאות עד דוד:

ודיסקוס שלה מתמלא. דיסקוס הוא בל"ר עגולות איזה דבר (וכן כתב הא"א דיסקוס עיגול) ומזה נקרא הקערה בל"ר דיסקוס. וכן סל עגול שמניחים בו מאכלי השלחן כמו לחם ופירות ושאר מיני מאכל נקרא ג"כ דיסקוס. וזהו פי' דיסקוס של לבנה הנזכר כאן ר"ל עגוליותה בשלמות על מילואה:

כך ישראל. שלשים דור האירו במלוכה בט"ו היו מוסיפים. ובט"ו היו פוחתים והולכים כדמפרש הט"ו שהיו מוסיפין מן אברהם עד שלמה. וט"ו שהיו פוחתים משלמה ואילך:

שנא' מי העיר ממזרח. קרי ביה מי האיר. וזה קאי על אברהם:

שנאמר אור זרוע לצדיק. זכר לדבר נקט מדכתיב זרוע וכתיב ויזרע יצחק בארץ ההוא:

והיה אור ישראל לאש. גם זה אסמכתא בעלמא ודרך דרוש:

לבושו הוד והדר. כדכתיב הוד והדר לבשת:

ועל המסגרות כו'. זה הספוק במעשה המכונות כתיב ולא בכסא וצ"ל ושנים אריות עומדים אצל הידות וי"ב אריות עומדים שם (מלכים א' י') [יפ"ת]:

שנאמר לא יגורך רע. לא יגור עמך. והיינו בכסא שהוא מושב כבדו בדרך משל:

ששה רקיעים. עיין פ"ב דחגיגה:

ובשביעי יושב. לא דק בלישנא כדי להדמות לשלמה. וכצ"ל ובשביעי שוכן עליו:

דכתיב ואת עיני צדקיהו עור. היינו שלא נשאר להם שום שררה כלל:

היו האבות מתפללים עליהם. אף שאמרו בויק"ר סדר בחקתי שעד חזקיה היה זכות אבות ולא יותר. י"ל דה"ק מן אותה שעה שתמה זכות אבות כל אותן השנים עד שנחרב בהמ"ק היו האבות מתפללים עליהם שהיו צריכין לתפלתן לפי שתמה זכיותיהם:

שנא' ישאו הרים. ופי' נשיאות התפלה ע"ד ונשאת תפלה וגו':

שנא' שמעו הרים. כדלעיל בפירקין סי' ה':

עד שאבד צדקיהו כו'. וכדאי' במד' איכה שבשעת החורבן התפללו כל האבות על ישראל ולא הועילו:

שהיה לישראל מן המלכות. פי' מן אברהם שבו התחילה מלכות ישראל שהוא היה ג"כ מלך כדאי' בב"ר אל עמק שוה ששם הושוו כל האומות כו' א"ל מלך את עלינו כו' וכן כלם היו ראשי דורות:

מי עושה שלום לישראל. כלו' לכפר עליהם שיהיה שלום ביניהם לאביהם שבשמים כדלעיל. וקאמר דהיינו מדת רחמים. שברחמיו מעביר על פשעיהם:

פסקה כז

ד"א החדש כו' הה"ד ואמרת אל פרעה כו'. בעי לפרש החדש הזה לכם לפי שאתם כדוגמתה כדלקמן (בסוף ד"ה למה נקראו ישראל כו') מייתי בני בכורי ישראל שנוחלים פי שנים כבכור שבזו דומים ללבנה. ומכיון דמייתי ליה לקרא מפרש ליה ברישא בפירושים אחרים כדרך המדרש:

מהו דן אנכי מכות בכורות שנקרא נגע. שלשון דין נאמר ג"כ על העונש עצמו. כמו כי בם ידין עמים. ומה שלמד מלשון אנכי מג"ש דהנה אנכי הורג שהוא מכות בכורות דוקא נראה דדייק מדכתיב בתריה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול משמע מיד אחר מכת אנכי יצאו ממצרים וע"כ זהו מכת בכרות [ת"נ]:

מהו דן אנכי אמר הקב"ה כו'. פי' נפרע אני מהם במכת בכורות ולא ע"י שליח כמ"ש אני ולא מלאך:

והיה משה משמרו. ולכן כשאמר לו עוד נגע אחד וגו' ידע שהואמכות בכורות וכדלקמן:

מהו בני בכורי ישראל. כי מ"ט נקראו ישראל בכור טפי משאר האומות שקדמו להם:

בנים שאבותם ברכו אותן במעשיהם. המברכים המה האבות והמבורכים המה ישראל. ולא משמע כן מהראיה שהביא ממקרא דברוך אברם וגו' שמשמעו שהאבות המה המקבלי הברכות. אבל היפ"ת פי' ר"ל שלאבותם בירכום העולם על מעשיהם הטובים כאברהם שנאמר בו ברוך אברם. וכן יצחק נאמר בו עתה אתה ברוך ה'. ויעקב נתברך מיצחק ומהמלאך. ולא האריך להביא כאן אלא אברהם מטעם שהכתוב אמר בני בכורי לשון יחיד. ודרש בכורי כמו ברוכי בסירוס. והרבה כמוהו במקרא. ולפי שהבנים ברוכים בהיות אביהם מבורך קרא לישראל בן המבורך עכ"ל. ונכון הוא:

בנים של מי שנטל את הבכורה. נרמזים כאן לומר שלח את עמי ויעבדוני והעבודה הזו היא הקרבנות שיזבחו להם. ועד שלא הוקם המשכן היתה העבודה בבכורים. ולכן הזכיר כאן שיעקב נטל את הבכורה מעשו ולו יאתה העבודה. וגם אברהם היה בכור כדאי' בב"ר פ' ל"ח. והיה כהן לעבודה כדלעיל בב"ר פ' נ"ה:

ד"א בני בכורי ישראל כו' כמה חבבתי את הבכורות כו'. גם הוא סובר שנקראו בכורים על שם שאברהם היה בכור ויעקב נטל את הבכורה. רק שהוא סובר הטעם משום חיבוב הבכורות. ולכן אמר שאפילו בכור בהמה חביב מפני שהוא מיוחד לעבודה וכ"ש בכור אדם. ולפי שבזה דומים לאברהם שהיה בכור כדלעיל. לכן אמר שהיו המכות נגד נסיוני

אברהם. ולפי שלכאורה יקשה א"כ ה"ל להביא כל העשרה מכות בעצמו כיון שכולן בזכות אברהם. כמו במכות בכורות. לזה אמר משל כו' והנמשל שהיה צריך לחלוק כבוד למשה ולאהרן:

עשרה נסיונות. מפורשים בדברי המפרשים במשנת פרקי אבות ע"ש:

ע"י משה ואהרן ועל ידו. כדלעיל פ' י"ב ושם פי' טעם מיוחד לכל אחד ואחד:

נהג עמו שני פלמרכין. וה"נ כיון שנתמנו משה ואהרן בענין לדבר עם ישראל ועם פרעה נהג בהם כבוד לצרפן במכות:

פלמרכין. פי' שרי חיל [ערוך]. ובל"י שר צבא [מוסף הערוך]:

בשר של מעלן. וזה היה ע"י הקב"ה ומפרש בחטרמם המ"ם לכינוי רבים נסתרים בחרטום שלהם:

בנימוס המלכות מפורש בתנחומא סדר וארא. ומ"ש זה כאן הוא משום שלא תקשי דה"ל להביא כל ג' שהיו ע"י אחד ביחד. ואח"כ ג' אחרות ואח"כ ג' אחרות ואח"כ שחין באחרונה:

והצפרדעים היו להם קשים כו' ועוד הביא עליהם מכת ערוב. בב' אלו פלי"ג אטעם דלעיל פ"י ופי"א ע"ש:

שנאמר ובחדר משכבך ועל מטתך. מיתורא דריש על מטתך בשביל תשמיש המטה דהיינו סרוס שמבטלן מזה:

מוניטה של אלהיכם. כלומר מטבע האלהים בטלה ר"ל מה שהיו מבטלין פריה ורביה מישראל כדלעיל פ"א ואיך תהיה של מצרים קיימת. ולכך היו מסרסים אותם:

כמה דתימא ושחת ארצה. לעיל פ"י יליף מכי משחתם בהם ע"ש:

הרי הגיע הסימן אחד היה אברהם. ר"ל הגיע סימן ההבטחה שהבטיח הקב"ה לאברהם בברית בין הבתרים דן אנכי כמו שלמד לעיל בג"ש (וסיום מאמר דלעיל הוא) ומזה ידע משה דמכות בכורות קאמר. ולכן אמר מיד כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור:

הרי הנגע אחד. כלו' הנגע של אחד דהיינו אברהם:

יורשים שני עולמות. ופי' בני בכורי כדוגמת בכורים שיורשים פי שנים:

היום בא בוער. שהחמה מלהטת אותם כדלעיל בב"ר פ' כ"ו:

היא של אור. שהיא בעצמה אינה אש רק מקבלת האור מן החמה ומאירה. ואין אור שלה שורפת:

שיהא שלכם. למנות בה:

פסקה כח

ד"א החדש הזה לכם כו' מאי הזה. ובהמשך הדרש יבואר שהורה לו באצבע בשביל שנתקשה עליו:

הראהו מעשה שמן המשחה. משום דבפ"ק דכריתות איתא פלוגתא במעשה שמן המשחה דרבי יהודה ס"ל שמן המשחה משלקו בעקרין והיה נס בדבר. ורבי יוסי ס"ל הביאו העקרין ושלקום במים. וזה שהיה מספקא ליה למשה אם יסמוך על הנס או יבשל במים. ואין ה"נ דהוה מצי לאגמוריה בלי הוראת מעשה באצבע:

הראהו מעשה המנורה. קושי מעשה המנורה מפני שהיא מקשה כדלקמן בבמדב"ר פ' ט"ו. וקשה מאד לעשות המנורה בגביעיה וכפתוריה ופרחיה מקשה:

הראהו השרצים. קושי השרצים כי לא היה מכיר איזה טמא ואיזה טהור כפרש"י במנחות. שמאחר שלא נתן סימנים להבדיל בין טמא לטהור כמו שנתן בחיה ובדגים היה צריך להכיר כ"א בפרט והוא דבר קשה מאד. לכן הראהו הקב"ה. וה"ה שמשה הראה השרצים לישראל כדאיתא בת"כ על פסוק וזה לכם הטמא. דאם למשה היה קשה כ"ש לאהרן ובניו ולישראל. וקרא דוזה לכם הטמא אכולהו קאי:

והלבנה. קושי הלבנה פרש"י בגמרא בשעת מולד לבנה אינה נראית כי אם מעט ואינה ניכרת כדאמרינן בר"ה כזה ראיתם או כזה ראיתם. ובפירוש החומש כתב נתקשה משה על הלבנה באיזה שיעור תראה ותהיה ראויה לקדש. והראה לו באצבע את הלבנה ברקיע ואמר לו כזה ראה וקדש. ועיין ברא"ם:

זעזע. (פי' החריד) **את הימים**. שנתן קולו עליהם להביא לפני משה את בן הנפילים שמשכנו בימים:

זעזע את הישוב. וגזר עליו שיביא לפני משה את הצב. שנמצא בין הארזים מתחת לארץ. ומקום ארזים ואילנות ג"כ נקרא ישוב:

והראהו את הדואר. שהוא מין צב כמ"ש המוסף הערוך. ועיין מ"ש בענף. והנחשים משכנם במדבר כידוע:

הסלמנדרא. עיין מ"ש לעיל בשם רש"י. וז"ל התנחומא סדר וישב כיצד הזגגין העושין את הזכוכית כשהן מסיקין את האור שבעה ימים ושבעה לילות רצופין מכובד האור יוצא משם בריה הדומה לעכביש (ס"א הדומה לעכבר) והבריות קורין אותה סלמנדרא אדם סך ידו מדמה או אחד מאיבריו אין האור שולטת באותו מקום למה על שתחלת בריאתה מן האור. ובסוף חגיגה פרש"י כשבוערין אש במקום אחד ז' שנים. וכן כתב הבחיי סדר שמיני:

ואימתי עשה לו כן בוזה לכם הטמא. ואע"פ דקרא דוזה לכם הטמא בשרצי הארץ מיירי. כבר אמרו בפ' העור והרוטב דכל מה שיש ביבשה יש בים חוץ מן החולדה. וא"כ כל מיני הצב איתנהו נמי במים [יפ"ת]:

זעזע את העולם והראה לו את הלבנה. השמים יקרא עולם. כי בזעזוען תנוט הארץ עמהם:

שנאמר קול ה' בכח. ותנועת המון שמים בכח גדול כמד"א מרוב אונים ואמיץ כח:

זעזע את העולם והראה לו מעשה המנורה. אע"פ שהוראתה של המנורה היתה ע"י מנורה של אש כדלקמן בבמדב"ר פ' ט"ו. לפי שהאש ההיא מלמעלה וירעשו השמים להביאו לכן קאמר זעזע את העולם:

קול ה' בהדר. ומנורת הזהב רבה תפארת בכפתורים וגביעים ופרחים:

שנאמר קול ה' יחולל אילות. והיינו קריאת האילות שהם מין חיה הדומות לצבי וכמ"ש כצבי וכאיל. וזה להביא מר דרור שהוא עיקר שמן המשחה וס"ל שהמור הזה הוא הנקרא מוש"ק כמו שהסכימו רוב המפרשים ובראשם הרמב"ן ז"ל. והוא דם הנצרר בבטן החיה הדומה לצבי הידוע בארץ הודו (אנדיען) ודם הנזכר נצרר בה בכיס נפוח ובלכתה בין השיחים בימי החום יוצא דם זה טיפים טיפים בגרירת הנפוח הנזכר ובנענועו עליהם. ולוקטים אותו מבין האחו. וז"ש יחולל אילות שפירושו חרדה ונענוע. והוצרך הקב"ה לזעזען ממקומם להביאן לפני משה להראות לו הדם ההוא. ושאר חלקי שמן המשחה והוא קינמון וקידה וקנה בשם הכל בכלל מש"א מלת וגו' שכוונתו על סוף הכתוב ויחשוף יערות שפי' שגלה למשה כל צמחי היער ונבלל בזה גם י"א סממני הקטרת שהכל גלה למשה:

כל המלכים. דריש ובהיכלו כלו אומר כבוד כל אחד מהמלכים היושב בהיכלו אומר כבוד ה':

כל המלכים כל אחד כו'. לפי שזעזע העולם ראו בגבורות ובגדולות המקום לכן נתנו לו שבח:

ד"א החדש הזה לכם כו'. בעי לפרש החדש הזה לכם שהיא מתנה לכם. לכן מביא קרא חדשיכם ומועדיכם. ודרך אגב מפרש ליה בענין אחר עד לבסוף:

פסקה כט

הוא מלמד סנגוריא הוא מלמד קטגוריא. נקט מאי דסליק מינה. וה"ה איפכא. ומסכים לזה מייתי כל הני דמפרש ואזיל:

הפה שאמר בנים משחיתים. הא דלאן מייתי הפסוקים כסדרן אין קפידא בכך. והיכא דאיכא למידרש דרשינן [תו"נ]:

וכל בניך למודי ה'. ועי"ז לא יהיו משחיתים כאומר לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה:

ונודע בגוים זרעם. וסיפא דקרא כי הם זרע ברך ה':

הפה שאמר חדשיכם ומועדיכם כו'. הביא כי תרבו תפלה קודם חדשיכם שהוא מוקדם כדי להסמיך אל זה למה אמר חדשיכם כו':

פסקה ל

למה אמר חדשיכם כו'. וכנוי של מלת כם הוא מטעם שהם מתנה לישראל. וזה עיקר הדרוש כאן. רק שדרך אגב האריך בתחלה בפירוש אחר על מקרא זה כדרך המדרש:

מתנה הם לישראל. שמסר להם קידוש החדש. ולה"ק חדשיכם ומועדיכם שהמועדות מסורים בידכם כפי קידוש החדש:

משל למלך שהיו לו אוצרות. לפי משל זה מפרש החדש הזה לכם. לכם דוקא ולא ביד הקב"ה. והכוונה בזה היות החשבון מסור לישראל אפילו שוגגים ואפילו מזידין ואתיא שיהיה הקביעות הפך הוראת הלבנה וישתנה אותו הזמן בשבילם. וז"ש שעד עתה היתה לאותות ולמועדים כפי ההליכה הטבעית. ועכשיו נשתנה עניינה לפי מספר בני ישראל ודקדוק חשבונם וגזירתם:

היה הקב"ה משמר את הכל שנא' והיה לאותות ולמועדים כו'. דריש משה"כ יהי מאורות וגו' והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים והיו למאורות ברקיע השמים. שבא להורות שגם בשמים היו שומרים את המאורות לצורך קביעות השנים והמועדות והם הקב"ה ובית דנו של מעלה [ת"נ]:

פסקה לא

ד"א החדש הזה לכם משל למלך כו'. לפי משל זה מפרש החדש הזה לכם לומר שעד עתה ניתנה הלבנה תחת ממשלתם שישתנה מהלכה לפי גזירתם כנזכר. אבל לעתיד ינתנו כל צבא השמים לעבודתם שיגזרו לשנות כל עניינם והוראותיהם כרצונם כאמור וחפרה הלבנה ובושה החמה. ולדמיון זה אמר והמשכילים יזהירו שיהיו שליטים במקומם:

שקידש אשה כו' כיון שבא ללקחה כו'. הכוונה בזה כי בעה"ז בעוד האדם בחומרו אשר הוא עודנו רחוק מהכרת כבוד ה'. כי החומר הוא מחיצה גדולה מאד. ואף הצדיק לא נדמה רק כארוסה הבלתי מתדבקת בדודה באמת. רק לע"ל שאז יסור לב האבן וכולם

ידעו את ה' וינהרו אחרי ה'. כי היצה"ר יבוטל מכל וכל. אז יהיו דבוקים בה' כנשואה ממש:

שנאמר וארשתיך לי לעולם. ואע"ג דקרא אלעתיד קאי. י"ל מדקאמר וארשתיך לי לעולם לעתיד משמע. דבעה"ז היו ג"כ מאורשים אך לא לעולם שחטאו אח"כ [ת"נ]:

פרק טז

פסקה א

למה זכו הזקנים שיגאלו ישראל כו'. והרי הקב"ה אמר לו דברו אל כל עדת ב"י. ולמה קרא רק לכל זקני ישראל. אלא שזכו כו':

כיון שבא משה. ג' מלות אלו הם יתר ואינם שייכים פה כלל:

על שעשו ישראל את להאמין בשמי. דמדכתיב ויאמן העם בתר ויאספו אליו זקני ישראל. משמע שע"י הזקנים האמינו:

בשעה שאמר משה ה' אלהי אבותיכם. כצ"ל [ת"נ]:

שהיו ישראל שוחטין כו'. וזו התחלת הגאולה שיזבחו אלוהיהם לעיניהם ואין לאל ידם למחות בהם:

שנאמר ויקרא משה לכל זקני ישראל. שהמצוה לזקנים שימשכו להם צאן כל ישראל והם יהיו שוחטים פסחיהם כו שמשכו להם את ישראל באמונת ה':

פסקה ב

הה"ד בשובה ונחת כו'. משום דבעי לפרש משכו וקחו לכם שימשכו ידיהן מעכו"ם ועי"ז יגאלו. מייתי סמך בשובה ונחת תושעון. ודריש ליה בתשובה מעכו"ם שבידם ועשות נחת רוח ליוצרם במעשה דפסח תושעון:

בכל מתרפאים חוץ כו'. ברפואה ממש קמיירי כמ"ש בסמוך:

שאם יאמרו לו לאדם בא והרוג את הנפש ואתה מתרפא. מיירי באשה הרה ומקשה לילד. ויש סכנה לאמו ותנצל במיתת הולד אם יחתכו את העובר במעיה ויוציאו ממנה. אפ"ה אסור להרוג את הולד כדי להציל את האשה כשהולד הוציא את ראשו כדאיתא ברמב"ם ובש"ע ח"מ סי' תכ"ה. ולכך מביא פסוק דשופך דם האדם באדם דמיירי בעובר שבמעי אשה כדאי' בסנהדרין משום רבי ישמעאל אמרו אף העוברין דכתיב שופך דם האדם באדם איזהו אדם שהוא באדם הוי אומר זה העובר:

אם יאמרו לו לאדם עסוק בגלוי עריות ואתה מתרפא. כההוא דהעלה לבו טינא ואהב אשה אחת. ואמרו הרופאים שיתרפא אם יספר עמה ואסרו חכמים כדאיתא בסוף פ' בן סורר. וזהו לאסור אפי' אבק ג"ע כנ"ל:

כדי להרחיק עצמך מן העבירה. וא"כ לא היה כוונתך אלא בשביל היין שהוא משכר ומושך לב האדם לעבירה אבל לא לשאר מילי שאין בהם היזק. **אל תאמר הריני אוכל ענבים כו' הרי הוא כמלאך**. (שנאמר) **כל ימי נזרו קדוש הוא לה'. כד"א ואלו עיר וקדיש**. משום שכ"מ שאתה מוצא גדר ערוה שם אתה מוצא קדושה. לכן הנזיר שבשביל גדור ערוה הזיר את עצמו מן היין ג"כ נקרא קדוש כמו מלאך:

וכן האשה נקראת גפן. קאי אפסוק דלעיל מכל אשר יעשה מגפן היין:

אל תאמר הואיל כו'. קאי אפסוק ענבים לחים ויבשים וגו'. וכן באשה אף גיפוף וחיבוק אסור:

לא ינקה כל הנוגע בה. אפילו נגיעה בעלמא. כי זה יביא לחיבוק ונישוק ולגוף העשה. כאש שא"א שיחתה בחיקו ולא ישרף:

הואיל ויש בה כל המדות הללו. שאפילו נגיעה מביאה לידי מיתה:

שכן הוא זובח לאלהים יחרם. לא שמפסוק זה מפיק שאסור להתרפאות בעכו"ם יותר מבשאר עבירות כגון בחילול שבת וכיוצא בו. ולא מביא זה אלא כדסיים למה שאין בהם ממש ולא מועילים כלום. א"כ אין טעם שפיקוח נפש ידחה איסור כזה אחר שאין מועיל כלום:

והואיל שכל מי שעובד עכו"ם יחרם. ר"ל מכיון דחמירא שהוא חרם אף בעוה"ז שנכנס ברמ"ח איברים וממית האדם א"כ איך תהיה לרפואה סוף סוף המות כרוך בעקביה והחלי כולל כל הגוף. ולכן מוטב למות בחולי כשהוא זכאי ולא ימות חייב:

ולא זה בלבד אסור. ר"ל ולא זה בלבד שאומר לו לך אצל עכו"ם פלוני לעבדה אסור. אלא כל דבר שהיא של עכו"ם אע"ג דליכא בזה אלא לאו דלא ידבק בידך ג"כ אסור. דכי אסרה תורה עכו"ם וג"ע וש"ד לרפואה אינהו וכל אבזרייהו אסרה:

הריני נכנס עם עכו"ם לדין. כלו' להתוכח עמה. וזה דרך משל שאילו היה לה פה היה מתוכח עמה להראות גנותה על פניה:

אתה מוצא ד' פעמים בפרשה אחת הראה כו'. כצ"ל. ולפי שהם בפ' אחת ודאי הם מכוונים זה כנגד זה שבחו של מקום היפוכו של גנות עכו"ם:

שנאמר מאין כמוך ה' מי לא ייראך. נגד שאומר גנותה של עכו"ם אל דרך הגוים אל תלמדו ואל תחתו שלא לירא הימנו כי הבל המה. אמר שהקב"ה אינו כן אלא מי לא ייראך. כי מוראך על הכל מאחר שאין אדון כמוך בכל העולם:

וה' אלהים אמת. נגד שאמר בגנות של עכו"ם כסף מרוקע מתרשיש יובא שמעשה בני אדם הם מקרוב וכדכתיב שם מעשה חכמים כולם. אמר שהקב"ה אינו כן אלא דחותמו אמת ע"ש שהוא ראשון ואמצעי ואחרון. כמו שאמת הוא ראש ואמצע וסוף באלפא ביתא:

כלומר משכו ידיהם מעכו"ם. דאל"כ משכו וקחו ל"ל בחד סגי:

ושחטו אלוהיהן של מצרים. דהיינו הצאן כדכתיב הן נזבח את תועבת מצרים וגו':

ועשו הפסח. שכוונת הקב"ה שיעשו מהעון זכות כי מהטלה שהיה עונם שאותו היו עובדים יהפכו לזכות לעשות קרבן לה' כי בזבוח אותו היום מכוונים להתיש כחו:

שבכך הקב"ה פוסח עליכם. נלמד מסיפא דעניינא ופסח ה' על הפתח:

פסקה ג

הה"ד יבושו כל עובדי פסל. שלעתיד תגלה ותראה חרפת עכו"ם כמ"ש בשוח"ט וכן עשה ה' במצרים. וז"ש משכו וקחו. שמשכו הוא ל' בזיון. שמשכו פי' גרירה. וקחו בחילוף ה"א בחי"ת לשון קהוי שינים שהיו שניהם קהות בשחיטת אלוהיהם לעיניהם ואין לאל ידם:

היאך אני יכול לעשות. דאע"ג דשלוחי מצוה אינן ניזוקין. היכי דקביע הזיקא שאני. ולא סמכינן אנס. וקאמר ליה הקב"ה כי עיקר הכוונה להקהות את שיניהם ולא יוכלו ליגע בכם כמ"ש לעיל:

אין ישראל יוצאין מכאן. כי צריכין לזכות זה כדי שיפסח ה' עליהם:

שבאותו הלילה הכה בכוריהם של מצרים ובו בלילה שחטו ישראל פסחיהן. ואע"פ ששחיטת הפסחים מבעוד יום היה ומכת בכורות בחצי הלילה י"ל שע"י שהתרה בהם כבר במכת בכורות וידעו שכל דבריו נאמנים רעדה אחזתם מבעוד יום. ובין הערבים קרי הכא לילה:

פסקה ד

ובאלוהיהם עשה ה' שפטים. היינו מה שישחטו את הצאן שהוא אלהיהן של מצרים:

הה"ד פלס ומאזני משפט. דריש וקחו וקהו לשון קהו שנים כדלעיל ששלם להם הקב"ה מכמ"ד וכדמסיים אתם זינקתם את בני בבשר כו' ולהכי מביא פלס ומאזני משפט:

ובא אצל הקב"ה. כדכתיב ויקרא אל משה וידבר אליו מאהל מועד וכן ובבוא משה אל מועד לדבר אתו:

שנאמר וישב משה לשפוט את העם. וסיפא דעניינא כי יבא אלי העם וגו' ושפטתי. וה"ל לטרוח לחזור בכל המחנה ולא עשה כן:

יבא אצלי לאהל מועד לשמוע הדיבור. ואף שמצינו גם במשה בסנה שירד הקב"ה אצלו ודבר עמו. מ"מ הוזקק משה לסור לראות מראות הסנה. אבל בשמואל עמד הקב"ה עליו מיד:

אני הולך ומדבר עמו. ואף כשהיה הדבור הראשון לשמואל עדיין לא היה שופט. מ"מ לטובה דן הקב"ה את האדם ע"ש העתיד:

שהציל ג' נפשות. למה שהודה במעשה תמר:

היו משועבדים ישראל פ"ו שנה. כצ"ל. והיינו עיקר השעבוד משנולדה מרים שנקראת מרים ע"ש המירור כמ"ש וימררו את חייהם. ועיין לעיל פ"א סי' י"ז:

ותופס איל או צבי כו'. נלמד מובכל עבודתם בשדה דקאי אצידות חיות שישראל צדו להם חיות השדה ולא נתנו להם לאכול מצדתם שצדו בשדה:

שהיו אוכלים לחמם בלא בשר. והזכרתם זה בתלונותם לומר שטוב היה להם למות במצרים שאף שהיו תאוים לבשר מ"מ היו שבעים בלחם. משא"כ עכשיו שמתים ברעב. שנא' שם למה הוצאתם וגו' להמית ברעב. ועיין מ"ש בבמדב"ר פ"ד סי' ג':

זינקתם. הוא ענין קילוח. והוא הריר היוצא מפי מי שרואה מי שאוכל ותאב ושיניו קהות כההוא עובדא דכתובות. והוא על דרך שאמרו חבית שתחת הזינוק [מעריך]:

פרק יז

פסקה א

הה"ד כל פעל ה' כו'. שכל מה שברא ה' בעולם ברא לכבודו. ואפילו הדברים השפלים כאזוב כבודו יתב' נודע בהם כמו בדברים הגדולים. ולכן החשיב האזוב השפל לשתפו במצותיו:

אף הם. אף שנא' והארץ נתן לבני אדם [ת"נ]:

השמים כסאי (וגו') **והארץ הדום רגלי**. וא"כ אתקיש ארץ לשמים [ת"נ]:

ואומר השמים מספרים כבוד אל. וכתיב שם בכל הארץ יצא קום:

עוטה אור כשלמה. והמלבוש קרי כבוד כי הא דר"י קרי למאניה מכבדותיה [ת"נ]:

שיעמדו שם המלאכים. מפרש הרקיע שנברא ביום השני הוא הרקיע העליון אשר על ראשי החיות כדאיתא בפדר"א והוא עולם השכל:

שנא' יתרועעו אף ישירו. דהיינו הצמחים והכרים שנזכר שם. ומשמע ליה דהיינו קילוס שמקלסין לה':

אז ירננו עצי היער. קילוס ממש. ולא ד"מ כפשוטו:

אתה מוצא. מילתא אחריתי קאמר כי מלבד מה שמקלסין והיינו שנבראו לכבודו דאמר לעיל. יש בהם צורך לקיים מצותיו בהן. והוא מ"ש ולעשות בהן רצונו:

שנאמר מקולות מים רבים. עיין מ"ש בב"ר פ"ה סימן א'. וצ"ל שכינוסם מעל הארץ קורא בריאה:

עופות לכבודו להקריב קרבן. וא"ת עופות בהמות טמאות דלא חזו לקרבן מאי איכא למימר וי"ל דלב"נ הכל כשרות כדמשמע בפרק פרת חטאת ע"ש. ומ"מ נקט הכא קרא דקרבנות ישראל דאינהו עיקר:

וברא בו אדם לכבודו. למען יכיר כבוד ה' שזהו תכלית בריאתו בעולמו:

שנא' הללו את ה' מן הארץ. סיפא דקרא זקנים עם נערים יהללו את שם ה':

פסקה ב

הה"ד כתפוח בעצי היער כו' זה נראה לעין בלא כלום. שע"י שאין ענפיו מרובים יראה מרחוק כאילו הוא ערום וריק. ועוד שמחניט פירותיו קודם להוצאת עליו כדאי' בחזית:

ויש בו טעם וריח. כלו' בפירותיו. ולפי מ"ש במס' שבת דף פ"ח כתפוח היינו אתרוג ניחא לפרש טעם וריח על האילן עצמו שאתרוג עצו נאכל כפריו כדאיתא בב"ר פ' ט"ו [יפ"ת]:

כדבר שאין בו ממש ויש בו טעם וריח. הטעם רמז לשכר העה"ז שיטמנהו האדם. וריח הוא השכר הרוחני בעוה"ב. שהדברים הרוחנים מתיחסים לריח. וזה אינו נטעם בעה"ז ע"ד עין לא ראתה:

ויש בו מאכל. לפרש מהו הטעם אמר ויש בו מאכל להוכיח כי יש שכר בעה"ז והן הפירות. והיינו טוב פריי מחרוץ ומפז עם היות הקרן קיימת לעוה"ב. לאפוקי ממ"ד שכר מצוה בהאי עלמא ליכא:

וריח שלמותיך כריח לבנון. מפרש שלמותיך בד"ת דאיקרו שלמה כדמפ' במסכת שבת שמלה לכה דברים שבנ"א מתכסים בהן כשמלה:

ופריו מתוק לחכי. ומה שלא הזכיר הריח. מפני שהוא רמז לשכר עה"ב ואינו נראה בעה"ז:

וכן יש דברים. כלומר כמו שעיקר טעם התורה נעלם מעיני עכו"ם ושוב מצאו בה ישראל טעם כן יש בכללה דברים נראין שפלים לכאורה אפילו לישראל. ויש בהם טעם סגולה

רבה. כאזוב שנראה שאינו כלום. וכחו גדול במצות. כ"נ לפרש הגי' שלפנינו. אבל קרוב בעיני שחסר כאן וצ"ל כדאיתא בחזית פ"ב מה תפוח הזה אתה נותן בו איסר ואת מריח בו כמה ריחות וכו' (ע"ש) כך יש דברים שהם שפלים וכו':

וכן בשלמה ה"א וידבר כו'. פי' שנתן טעם במצות ה' בצמחים מן הארז ועד האזוב למה צוה כאן בארז וכאן באזוב. וה"ה בשאר מינים כגון סוכה ולולב:

ללמדך שהקטן והגדול שוים. סיומא דאגדתא הוא. דקאמר שמצות ה' באזוב ללמד שקטן וגדול שוין לפני ה'. משום ששכר המצות מצד קיום מצות ה'. לא מצד נושא המצות מפני כמותן או איכותן. ולכן אפילו שיהיה נושא המצות קטן בכמות ואיכות. הוא כגדול:

ובדברים קטנים כו'. רצה בזה מעלת המצות שעם היותה קטנה יש בה כח לעשות נסים לעושיה. וכמו שגאל ישראל בזכות אזוב שהוא דבר קל:

הוי כתפוח בעצי היער. משום דאיתא כמה דרשות בחזית בהמשל הקב"ה לתפוח קאמר דדרשה זו יותר נכונה:

פסקה ג

ד"א ולקחתם כו' אעפ"י שאתם שפלים. בעיני המצרים:

שנאמר והייתם לי סגולה. מביא ראיה שעשאם סגולה לעצמו להיות נאגדים בו ולהיות לו חביבים וסגולה לשמרם כאגודה הנשארת ומקובצת החלקים. וכן כל המון ישראל אגודים לו ע"ד ואגודתו על ארץ יסדה:

מה ראה הקב"ה להגין עליהם בדם. כי לא היה לסימן להם על הפתח שלא יבא המשחית כי ה' ההולך לפניהם יומם אינו צריך סי'. אלא ראיית הדם אינו אלא זכות מצוה כדמסיים ובזכותם יראה. וזהו דכתיב וראיתי את הדם אינו ראיה חושיית. אלא ראיית הזכות שיראה להגן עליהם. ולהכי בעי מה ראה להגן בדם של פסח ולא בד"א של פסח:

שנא' ואומר לך בדמייך חיי כו'. מדכפל ואומר לך בדמיך חיי משמע דחד דם פסח וחד דם מילה שעל ידן חיו מן הגלות:

אל המשקוף בזכות אברהם. שהיה ראש לאבות כמו המשקוף שהוא עליון לפתח:

בזכות יצחק ויעקב. שלא זזו מן הקב"ה כמו שהמזוזה אינה זזה מהדלת:

פסקה ד

הה"ד ומה אעשה כי יקום אל. משום דקשה ליה מאי ועבר ה'. כי לשון העברה הוא במשיגי הגשם שהוא ענין העתיק ממקום למקום. וזה לא יצדק בהשי"ת שהוא מקומו של עולם ונבדל מכל כח גשמיי. להכי בעי לפרש שהכוונה על דרך המשפט שהיא

בהעברה ולא בישיבה כמבול ולא בקימה כמו לעתיד. ולהכי מייתי מה אעשה כי יקום אל דמשמע דאיכא הפרש בין היות הדי בקימה או שאר תכונות כדמפרש ואזיל:

שר העולם (**כו'**) **אמרו**. כמצטער על מה שה' דן העולם ומאבד יושבי תבל. דאי איוב אמר כן על עצמו ועל יסוריו לבד. הו"ל למימר מה אעשה כי קם אל שכבר הי"ל פורענות יסוריו:

ועמדו רגליו ביום ההוא. ובדין הרשעים מיירי דלעיל מיניה כתיב ויצא ה' ונלחם וגו':

אם בישיבה דן דור המבול כו'. ההעברה מורה על קילות הדין שהוא כענין העבריי כלאחר יד. והישיבה משמע יותר עיקר. אמנם ההקימה מורה על יותר חומרה כמתקומם בזעת אפו לעשות הדבר:

מפני מה עתיד לקום כו'. פי' מפני מה תהיה הנקמה לעתיד באכזריות חמה ושטף אף טפי מהראשונים דהינו לשון קימה דכתיב. וקאמר מפני צעקת עניים כו' על מה שהרעו לישראל. ואע"פ שבמצרים היה הדין ג"כ על מה שעשו לישראל. לא היו עדיין ישראל כל כך חביבים שלא קבלו התורה:

פסקה ה

ע"י המלאך. שאף שהקב"ה עובר במצרים. המכה ע"י המלאך היה. כמלך שעושה נקמה בשונאיו לפניו ע"י ספקלטור שלו. והא דכתיב וה' הכה כל בכור. י"ל שנתייחס המכה להקב"ה שהוא השולח. ודייק דע"י המלאך מדנצטוו שלא יצאו מפתח בתיהם שלא יזוקו. ואי ע"י הקב"ה למה יפחדו:

הקב"ה בעצמו. שהוא יתב' בגזרתו הכה בהם שלא ע"י מלאך. ודייק כן מדאיכפל קרא לייחס ההכאה מאתו יתב' באומר והכיתי כל בכור וגו' כדאי' בהגדה של ליל פסח:

ומהו שאמר לנגוף. דבשלמא למאן דאמר ע"י מלאך להכי קאמר לנגוף לרמוז שזה היה בדרך הנגף הנוגף בעולם שהוא ע"י מלאך. אבל למ"ד ע"י הקב"ה אמאי שני למימר לשון נגף ולא הכאה כמו והכיתי כל בכור וה' הכה כל בכור. ומשני דרמז תרתי. רמז לנשים המעוברות בלשון נגיפה דילפינן ג"ש מונגפו אשה הרה. ועוד דנגף נמי הוה. שהמשחית יצא וחבל זולת הבכורות כענין המגפה הנמצאת תמיד:

שהיו ראויות לילד. בכורות:

ומתו האמהות. דכיון דילפינן מונגפו אשה הרה והתם נמי כתיב ואם אסון יהיה דהיינו מיתה באשה ילפינן נמי הכא דגם האמהות מתו:

והקב"ה מחבל בכוריהם. מילתא באפי נפשה היא. ומשום דקשיא ליה אומרו כאן וילכו ויעשו ב"י. שא"א לומר שמיד עשו. שהרי מר"ח נאמר להם הפרשה ההיא. אלא דאתא

לומר שהקב"ה מחבל בכוריהם בשביל שישראל עושין מצותיו וכאילו סייעוהו כנגד מדה"ד. וזהו המשל שהביא:

פירטון. בלשון יון ורומיי שודדי הים [מוסף הערוך]:

מורניות. תרגומו של חנית מורן. חרב וחנית תרגומו חרבא ומורנייתא [מוסף הערוך]:

מחשבים עליהם כל הלילה. כי ע"י ששחטו אלהיהם והיו שניהם קהות אין ספר שיחשבו רעה להם:

ויושיעם למען שמו. ששמו הגדול היה עומד על פתחיהם ע"י הזאתם בפתחיהם:

הן עוסקים בצלי. שהוא השה שהיה להם לאלוה כנגד מזל טלה בכור המזלות. וכנגד זה ה' הורג בכוריהם:

היה עומד להם על פתחיהם. למנוע המשחית מבוא שם:

והאלהים מפריש. ואומר להמקטרגים שיכפר דם המצריים על ישראל ולא ימותו בחטאם. כענין פודה ה' נפש עבדיו שהפדיון נתינת כופר נפש:

הן היו עוסקין במצות שהיו טוחנין ולשין. וזאת המצוה נעשה בצומח. וכנגד זה ה' עוקר נטיעתן של מצרים שהיה הורג העוברין שבמעי האשה ע"י המשחית הנקרא אף. שנא' קומה ה' באפך הנשא בעברות צוררי קרי ביה בעוברות [יפ"ת]:

פרק יח

פסקה א

הה"ד מקים דבר עבדו כו'. דריש מלת הלילה בה"א הידיעה דקאי אלילה הכתובה אצל אברהם ויחלק עליהם לילה. וכמו שסיים כיון שהגיע השעה שלמה העצה [ת"נ]:

שנאמר לא כן עבדי משה. מביא ראיה שמשה נקרא עבד ה':

והיאך קיים. קושיא היא היכא אשכחן שאמר משה שום דבר מעצמו וקיימו ה' כי כל מה שאמר ובא מפי הקב"ה היה. ובכה"ג לאו מקים דבר עבדו הוא. אלא מקים דברו. ומשני שמה שאמר משה לפרעה לא אוסיף עוד ראות פניך זה אמר מדעת עצמו. וקיים ה' דברו שנכנס בפלטין של פרעה בשביל משה שלא ימצא בדאי וכדמסיק:

אלא כיון שהביא עליהם כו'. התחיל לדרוש מהתחלת הענין כדרכו בכמה מקומות:

טלף אחד לישראל. שיש לו בו שותפות לישראל:

איני מניח אותה. בחנם אלא המצרי ישלם לו בעד חלקו [ת"נ]:

אחר שאמר כי ממנו נקח. משמע שיודעים שעבודתם ממנו. חזר ואמר ואנחנו לא נדע מה עבודתינו. ומשני דקאמר ליה אתה ב"ו אם אתה גוזר כו' ועלה קאמר וכ"ש אנחנו שלא נוכל לעבור את פי ה' שמא יאמר להקריב קרבן של ר"י שנה שהיינו במצרים

ולא הקרבנו לפניו בכל הר"י שנה שום קרבן. ולפ"ז פי' מה נעבוד כמה תכבד העבודה כפרש"י [יפ"ת]:

חזר ואמר ואנחנו לא נדע מה נעבוד את ה'. אלא כך א"ל אם תוציא דבר מלפניך ותאמר גבו לי כך. כצ"ל [יפ"ת]. ופי' ותאמר גבו לי מס כך וכך:

אמר הקב"ה מה. כלו' מה הדבר הזה דקאמר. והלא עדיין מתבקש. או חסר הלשון וצריך להיות מה אעשה [יפ"ת]:

שנא' כצאתי את העיר. ולא בתוך העיר על שמלאה גלולים כדאי' לעיל פ' י"ב. ומה תפלה הקלה כך. דבור חמור עאכ"ו כדאיתא בריש מכילתא:

כיון ששמע משה שמח. כי בתחלה היה מסופק שמא עדיין יצטרך להתרותו פעמים אחרות וה' לא יסכים במה שאמר לא אוסיף עוד ראות פניך. אבל כיון שראה שהקב"ה הסכים על ידו שמח:

ונתגדל. מדכתיב הכא גם האיש משה גדול וגו' ולא נכתב כן בכל האותות משמע שמזה נתגדל יותר אחר שנתפרסם הדבר וראו כי לכבודו דבר ה' עמו שם והסכים עמו במ"ש לא אוסיף עוד ראות פניך. ואדרבא הוא יבא אצל משה:

התחיל צווח בפרהסיא. פי' שכאן התרה לפרעה על מכה זו בפרהסיא לעיני כל עבדיו. ונלמד מדכתיב בענין וירדו כל עבדיך אלה אלי. דמשמע שעמדו שם והיה מורה עליהם באצבע:

אלא אתה בא אצלי. הוזקק לומר שאין הכוונה באומרו לא אוסיף עוד ראות פניך העדר הראייה לגמרי. משום דאשכחן ויקם פרעה לילה ויקרא למשה ולאהרן לילה דמשמע הוא בעצמו וא"כ הרי ראה עוד פניו. אלא שלא יוסיף לראות אותו בהיכלו כדרכו אלא שהוא יבא אצלו:

דכתיב וירדו כל עבדיך אלה אלי. היינו השר צבא והפרכוס הוא השר הגדול. א"כ המובן מזה כי גם פרעה יהיה עמהם שאין דרכם להמצא אלא בחברת מלכם והא דלא קאמר בפירוש והשתחוית הוא משום כבוד מלכות:

דייך עד חצי הלילה. שלא יצטרך לרדוף כל הלילה אלא בחציו כדי שישאר חציו האחרון לבניו. שלילה של רדיפת אברהם אחר המלאכים היתה בליל פסח כדאי' בב"ר פ' מ"ב:

לכך כתיב ועצת מלכים ישלים. עצה של אברהם שהיה נביא וכל נביא נקרא מלאך וגם כי אברהם היה כהן ובכהן כתיב כי מלאך ה' צבאות הוא [ת"נ]:

פסקה ב

הה"ד חצות לילה כו'. שנמצא כאן משפט וצדקה יחדיו כדדייק משפטי צדקך שמשפט הוא דין ועונש וצדקה היא רחמים ופעולת חסד. לכן הקפיד על רגע של חצות לילה אמצעי שהוא אמצעי בין הדין והרחמים. וזהו שסיים לכך נאמר על משפטי צדקך:

אלא כיון שאמר משה כו'. ואף על גב דבלאו הכי איכא צדקה במה שגאל את ישראל י"ל דבעי לאשכחוי צדקה בעת ההיא עצמו שנעשה המשפט. שלכן היתה בחצי הלילה כדלעיל. אבל הגאולה לא היתה אלא אחרי שאמר פרעה קומו צאו וגו':

ויליו עמך. בראותם שצוה הקב"ה לישראל ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו וגו' לזה הטמינו שם בכוריהם להנצל כיון שבודאי לא יבא המשחית להם בשביל הצלת ישראל:

פוסע. מפרש ופסחתי לשון דילוג ופסיעה כדפרש"י בחומש. ולהכי קאמר פוסע. ובחזית פזוק אשכול הכופר דקאמר שהמלאך נכנס ונוגף פליג אהא:

התחילו ישראל אומרים כו'. דלאו על נפשיה אמר דוד כן אלא בשם ישראל:

לכך נאמר על משפטי צדקך. דמשפט הפך הצדקה הוא. אלא משפט למצרים וצדקה לישראל וצדקך לשון צדקה כמו אני בצדק אחזה פניך:

פסקה ג

הה"ד טעמה כי טוב סחרה כו'. גם עתה הכוונה לומר שפירוש בחצי הלילה באמצע הלילה ממש. ולהכי מייתי סמך מדרשת ותקם בעוד לילה על הלת בת פרעה בחצי הלילה. ובעוד לילה משמע ליה באמצע הלילה [יפ"ת]:

היאך. איך אפשר שאין בית שלא מת והלא בתים רבים שלא יהיה שם בכורים. **ועז"א אתה מונה כו'**. דהשתא הוו בכורות טובא וג"כ הנקבות בכורות מתות. וכשהיה אחד מכל אלו בבית אחד נמצא שאין בית אשר אין שם מת. וכמעט אין בית אחד שלא יהיה בו אחד מכל אלה:

הנקבות הבכורות. צריך לגרוס והנקבות בוי"ו. כי הוא עוד טעם אחר למ"ש כי אין בית וגו':

שנמצא לה פרקליט טוב זה משה שנאמר כו'. נראה להגיה שנמצא לה פרקליט טוב לפיכך אמר שלמה טעמה כי טוב סחרה זה משה שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא. ותקם כו'. ויהיה הלשון כנהוג להביא ראיה ממקרא אחד לחברו. וגם סוף הפסוק לא יכבה בלילה נרה יפה נדרשת על בתיה כדאי' במדרש משלי לא יכבה בלילה נרה בליל כתיב כד"א ליל שמורים הוא ויהיה טעם נרה נשמתה ע"ד נר ה' נשמת אדם:

לפיכך אמר שלמה טעמה כי טוב סחרה. וכוונתו על נשים צדקניות וגם על בתיה:

ותקם בעוד לילה. פי' שהיה לה התקוממות בחצי הלילה ולא מתה עם הבכורות:

פסקה ד

אמר אליהוא כו'. שפי' בחצי הלילה בהרגע של אמצע הלילה. שכלם מתו ברגע אחת כדכתיב רגע ימותו וחצות לילה:

רגע ימותו וגו'. לשון המקרא רגע ימותו וחצות לילה יגעשו עם ויעברו ויסירו אביר לא ביד. ומפרש רגע ימותו ברגע חצי הלילה. ובאותה רגע יגועשו עם ותהי צעקה גדולה במצרים. ויעבורו כלומר שהעבירו בני ישראל מארצם [יפ"ת]:

א"ל משה כו'. מסברא דנפשיה מפיק זה:

חכם לבב כו'. וכדדרשו בתנחומא חכם לבב זה הקב"ה. מי הקשה אליו וישלם זה פרעה דכתיב ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו. ופי' הקשה לב כנגד הקב"ה. וישלם פי' ויהי שלום לו:

פסקה ה

אמר דוד אזכרה כו'. בא לתת טעם אל היות המכה בלילה ולא ביום. והוא כדי שיהיו נשמרים בבתיהם ולא יתן המשחית לבא שם. ומייתי פסוק אזכרה נגינתי בלילה דמפרש ליה על מה שהחכים להביא המכה בלילה להצלת ישראל. ואיידי דמייתי קרא מפרש ליה:

אמרה כנסת ישראל אזכרה כו'. כי כל המזמור ההוא נתיסד על תלונת הגלות. ואע"פ שבעל המזמור אסף היה לא דקדק ואמר דוד שהוא המקבץ כל המזמורים [יפ"ת]:

כמד"א אני מנגינתם. ולפי שמפסוק זה אין ראיה שהוא לשון שבירה כי אפשר לפרשו מלשון ניגון. לכן מביא ג"כ אשר מגן צריך ואפשר צריך לגרוס תתן להם מגינת לב (איכה ג':ס"ה). תבירות לבא:

מיכאל וגבריאל. מפני שאלו בלבד הן קיימים לעולם וכדאי' בב"ר ריש פ' ע"ח וז"ל זה מיכאל וגבריאל שהם שרים של מעלה דכולם מתחלפים ואינון לא מתחלפין:

שנא' על חומותיך ירושלים הפקדתי שומרים כו'. וע"כ מלאכים הם דכתיב כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו:

מיכאל יצא והכה בהם. כוונתם לתרץ מאי ויצא מלאך ה' מהיכן יצא אלא יצא משמירתו שהופקד על חומות ירושלים:

וגבריאל הציל במצותו של הקב"ה לחנניה וחביריו. ע' מ"ש בתנחומא סדר נח סי' י':

ולמה כך. למה שלח על ידי מלאכים אלו ולא ע"י אחרים:

אילו ירד לשם אחד מכם. שהיה סברתו שה' פועל בעולם ע"י האמצעי אז היה ראוי שתהיה הצלתו ע"י אמצעי אבל מכיון שירידתו הוא לפרסם כבוד ה' שהוא פועל ומשגיח בעולם בזולת אמצעי ראוי שתהיה הלתו בלי אמצעי:

שנאמר אני ה'. משמע ליה ה' בעצמו כדראב"י בב"ר פ' מ"ד:
אתה מיכאל. על מחנה אשור ומה שהקדים מיכאל לסנחריב. מפני שהוא גדול מגבריאל כדאמרינן בפ"ק דברכות גדול מה שנא' במיכאל ממ"ש בגבריאל וראוי להקדים הגדול:
בראשונה כתיב באדין (**כו'**). **מתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותא אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתיא וכל שלטוני מדינתא**. ואח"כ כתיב ומתכנשין אחשדרפניא סגניא ופחותה והדברי מלכא נמצא חסר ד' ובמקום כל שלטוני מדינתא דכתיב לעיל כתיב הכי והדברי מלכא:
לפיכך אמר חנניה כו'. דהלל זה שלשתן אמרוהו כל אחד חלקו כדלעיל פ"ט ובפרק ע"פ והמלאך עונה אחריהם:
אמת מה שאמר לי. שקיים דברו שהבטיחני:
פולומרכים ודוכסין. פי' הקפ"ה אלף דכתיבי בקרא. אבל מחנהו היה הרבה מאד ובפ' חלק דייקו זה מקראי ע"ש:
פולומרכים. פי' שרי צבא [מוסף הערוך]:
היו שותין יין והניחו קנקניהם מושלכים. דכתיב (ישעיהו מ"ה:י"ד). סבאים אנשי מדה ומוקי במפלת סנחריב ודרש סבאים כמו סובאים. אנשי מדה שמדדו היין לתוך קנקניהן ולא הספיקו לשתותן והניחום [הרד"ל]:
אמר הקב"ה לסנחריב אתה עשית שלך כו'. נראה דצ"ל עשית ע"י שליח שנא' וכו':
ששרף גופן מבפנים והניח בגדיהם מבחוץ. סבר כמ"ד הגוף ג"כ נשרף. ומ"ש לקמן שאמר הקב"ה למיכאל הנח בגדיהם ושרוף נשמתן פי' שהתחלת השרפה תהיה מנשמתן ואח"כ שרוף גם הגוף ודלא כפי' מת"כ:
שכבודו של אדם בגדיו. שמתכבד בו כמ"ש בגמרא רבי יוחנן קרי למאניה מכבדותיה:
חייב אני לשם אביהם. ושכרו של יפת מבואר בב"ר פ' ל"ו שזכה לטלית נאה ע"ש:
לכך אמר הקב"ה למיכאל כו'. אע"ג דמיכאל שר השלג ה' משנה מלאכיו כרצונו כדאמר בב"ר פ' י"ח:
הנח בגדיהם. שזהו כבודן שאילו נשרפו גם בגדיהם היו מוטלים בבזיון בפרהסיא:
הה"ד לבקרים אצמית כו'. שאע"פ שהכו בלילה היו גוססים עד הבקר ואז היו לפגרים מתים. וטעם הדבר לפי שדרכו ית' להצמית הרשעים בבקר לפי שאז חמה ולבנה ברקיע כמ"ש לעיל גבי סדום:
ואומרים את ההלל. מפרש אזכרה נגינתי בשיר והלל בלילה ההוא שהייתי מפחד מסנחריב. **וז"ש והיו מתיראין**. פי' שהיו רוצים לומר הללל ואמרו באימה וביראה מפני

סנחריב שהיו חוץ לעיר ויכבוש את ירושלים. וז"א עם לבבי אשיחה שהיו מתייראים ואומרים בלבם עכשיו ירושלים מתכבשת. ומפרש וישכימו בבקר על חזקיהו וסייעתו:

עכשיו. פי' שמא עכשיו:

לעמוד ולקרות ק"ש ולהתפלל. דייק מדכתיב וישכימו בבקר משמע שהשכימו בבקר לקרוא ק"ש ולהתפלל בבקר כמנהג ותיקין שקורין ק"ש עם דמדומי חמה [תו"נ]:

מהר שלל חש בז כו'. פי' שימהר חזקיה לשלול בז ולבוז חיל סנחריב:

עמו זרוע בשר. הוא מאמר חזקיה לישראל לדבר על לבם ולחזקם ומכאן אתה למד שנבואת עמנו אל קאי אחזקיה:

יעשה על ידיהם. פי' הדין והנקמה יעשה על ידיהם. אבל הגאולה תהיה ע"י הקב"ה בעצמו כדמוכח בכמה דוכתי:

זה מיכאל וגבריאל. שהם מושיעי ישראל:

זה מיכאל לעצמו. ופי' של מושיעים מיכאל עם חיילותיו שהוא ממונה עליהם [תו"נ]. או מיכאל ובן דוד עמו [יפ"ת]:

שנא' ובעת ההיא יעמוד מיכאל. משמע הוא לחודיה יעמוד להושיע את ישראל שהוא תובע צרכיהן של ישראל מאת ה' להליץ עליהם:

ויען מלאך ה' ויאמר ה' צבאות כו'. וזה המלאך הוא מיכאל. מדכתיב ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם:

למה מיכאל וסמאל דומים. איידי שדיבר עד כאן איך מיכאל מתחזק להצלת ישראל. מייתי נמי זה שיתחזק לנצח את סמאל קטיגור של ישראל [תו"נ]:

איפופסין. גזר דין בלשון יוני [מוסף הערוך]:

והשטן בא לדבר. להוסיף על דבריו הראשונים. **ומיכאל משתקו**. ונלמד מסיפא דקרא ואל ישובו לכסלה:

ומיכאל משתקו. דרש יעמוד מיכאל לשון שתיקה כדדרש ריש רו"ר. ור"ל כאן יעמוד וישתיק להקטיגור לומר נשמע דברי הדיין מה ידבר ה':

למה. כמו מנלן:

שנאמר אשמעה מה ידבר. דכתיב התם נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה. דהיינו שה' מכסה ומטמין העונות מפני השטן:

ומנגנין. פי' ערמה ותחבולה בל"י וע' בב"ר פ' מ"ד:

מכת בכורים אמר להביא תחלה. שהרי בזו המכה התרהו תחלה כדכתיב (שמות ד':כ"ב). ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל וגו' הנה אנכי הורג את בנך בכורך:

אלא אני מביא עליו מכות אחרות תחלה ובעקב כולן אני מביא זאת. כצ"ל. ובעקב פי' ובסוף אני מביא זאת ונקט לשון ובעקב. משום דבעי למדרש ועקבותיך לא נודעו כו' שאתה עושה בעקב:

שנא' וה' הכה כל בכור. דלא תימא דבנך בכורך פי' בן פרעה ולא מכות בכורות ואולי נתקיים מיד ולא חש הכתוב להזכירו. אבל מדכתיב וה' הכה כל בכור וכו' מבכור פרעה הרי שלא נתקיים עד כה והוא מכות בכורות [יפ"ת]:

מי יודע. מנגנין שלך שאתה עושה. להביא עוז אפיך על אויביך ולא ימלטו ממנה:

שאתה עושה בים שנא' כו'. צ"ל מנגנין שלך שאתה עושה. וכן עשה בים כו'. ר"ל שגם שם הטעם הקב"ה בתחבולות ערמה שירדפו אחרי ישראל ויטבעו.

וז"ש דברים שאתה עושה בעקב כו'. והיינו בסוף שהטביעם שם. או שדרש עקבתיך מל' ויעקבני הטעם בערמה ועקבה והוא המנגנין שהזכיר [יפ"ת]:

פסקה ו

אמר האלהים למשה כו'. שהחכים להכותם בלילה שיהיו כולם בבתיהם וקאי אפסוק ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר. וה"ק מה אתם עושים בחוץ. החבאו בבתיכם ואל תתראו והוא יתב' בעצמו יעבור בתוך מצרים. וע"ז ק"ל איך שייך לשון עבר אצלו יתב'. ומתרצו:

חוזר אני מאותו כבוד ואעשה אותו שממה. פירוש ומעתה אני מתחיל לפגוע בהם ולא אשמור כבודם. ולא עוד אלא שגם לעתיד אשימנה שממה:

פסקה ז

מה כתיב למעלה. מויהי בחצי הלילה דביה עסקינן:

אותה שעה כביכול עמד כו' אלא כו'. ה"ג בספרים ישנים. אותה שעה כביכול עמד לו בפתח א"כ מה וראה את הדם אלא כו'. וה"פ כיון שה' בעצמו היה עומד ומשמר על הפתח כדמשמע פשטות לשון ופסח ה' כו' ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם. א"כ יקשה מאי וראה את הדם כלו' למה הוצרך לראיית הדם ומשני שזה הוא באמת רק על מנהג העולם שהטבח רושם בסיקרא להפריד בין העומדים לשחיטה לזולתם. כן רצה ה' לרשום בתי ישראל להבדילם מבתי מצרים [יפ"ת]:

ודוחה המשחית שלא יגוף את ישראל. ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם אמר להם האלהים כשם שעשיתי כו'. כצ"ל. ודרש מקרא זה דושמרתם וגו' שחוזר על מקרא דלעיל מיניה שהוא ועבר ה' לנגוף וגו' ולא יתן המשחית וגו'. ועז"א ושמרתם

את הדבר הזה וגו' ופי' ושמרתם מל' המתנה (כמו ואביו שמר את הדבר) ותקוה כשם שעשיתי לכם כו' [יפ"ת]:

ושמרתם את הדבר הזה כו' כשם שעשיתי. מפרש שאת הדבר הזה הוא כשם שעשיתי כו'. ור"ל שכמו שהוצרך לרחם עליהם במצרים מפני מדה"ד המקטרגת עליהם כן לעתיד ששרי עכו"ם עתידין לקטרג על ישראל כדאיתא בריש רות רבה:

פסקה ח

אמר ר"ח יתברך שמו כו'. נראה שגם הוא בא לדרוש פסוק ועבר ה' לנגוף מהו ועבר כו' מלשון העברה על המנהג. היינו שהקב"ה עבר על קדושתו וטהרתו (כביכול) בשביל ישראל. ובעבור שהבטיח אנכי ארד עמך (בעצמי) [ת"נ]:

למה בשביל שגדול ונורא קדוש הוא. (**תהילים צ"ט:ג'**). כצ"ל ודריש אף שאתה קדוש וטהור עם כל זה גדול ונורא אתה לעבור על קדושתך ולעשות משפט בטמאים למה בשביל ישראל. וזהו שכתוב שם משפט וצדקה ביעקב אתה (דוקא) עשית. ר"ל בשביל יעקב שהבטחתו אנכי ארד עמך וגו' ע"כ הוכרחת לעשות המשפט במצרים אתה בעצמך:

אנכי ארד עמך וגו'. וזו הבטחה שיגאלם בעצמו כדלעיל פ"ג:

מלאך אחד הפך את סדום. הוא כמו ותדע. שהרי שם הפך מלאך אחד סדום כו' וכאן הוא הלך בעצמו. אלא שעשה כן כדי לקיים מאמרו אנכי ארד עמך וגו':

וכאן ה' כגבור יצא. כלומר ובכאן ה' בעצמו יצא ולישנא דקרא נקט:

פסקה ט

ד"א ויהי בחצי הלילה משל למלך כו'. כוונתו ליישב למה הכה הבכורים בלילה והא כתיב לבקרים אצמית וגו'. ונתן טעם על זה כי הפך עליהם מנהגו כמו שהם הפכו גזירתם על ישראל מדרך העולם:

משל למלך שהפכה המדינה שעבודה. שהיתה ראויה לעשות.

על השבויים. המתגוררים ביניהם. וגם המלך באפו ובדינא דמלכותא הפך את הדין והרגם אע"פ שלא היו חייבי מיתות ממש. וכן ה' לפי שהמצרים הפכו גזירתם שעשו שלא כהוגן לשעבדם במה שאינו דרך המשעבדים. גם ה' הפך עליהם את הדין והרגן בלילה:

עושין ביום ובלילה ושנתנו כו'. כדלעיל פ"א:

אף האלהים הפך עליהם את הדין והרגן בלילה. עיקר דרשה זו סובב לדרוש קרא (איוב ל"ד:כ"ה-כ"ו). לכן יכיר מעבדיהם והפך לילה וידכאו. שעל שהכיר מעשה עבודתם

שהפכו עבודת השעבוד על ישראל הפך הפורעניות עליהם וידכאם. וז"ש אח"כ כשם שנהפך סדום בלילה שמקרא זה עצמו נדרש על סדום בב"ר ר"פ כ"ח ע"ש [רד"ל]:

אתה נורא אתה. דייק שקאי על מפלת מצרים כדכתיב ברישא דעניינא אשתוללו אבירי לב והמה המצרים שהקשו לבם שלא לשלח את ישראל עד מכות בכורות. גם ממ"ש נמו שנתם היינו שבתוך שנתם הוכו בכוריהם [תו"נ]:

פסקה י

הרבה נסים כו'. הולך ודורש עד בכור השבי וגו' וכל בכור בהמה. ונתן טעם למה לקו גם המה:

שהן משולים לבהמה. שהמצרים משולים לבהמה. ולהורות זה הכה ה' גם הבהמה כי שוים הם לפניו:

רצונך שתצא ויגאלו ישראל. לפי שהיו השבוים בלתי יכולים לצאת ממצרים. וכן העבד לא היה יכול לברוח משם לעולם וכמו שאמרו חז"ל בענין בעל צפון. וז"ש רצונך כו' כי לזה יצטרכו לבטל כח עבודת בעל צפון. וא"כ בהכרח אז גם ישראל יצאו לחירות. והם השיבו מוטב וכו' [יפ"ת ות"נ]:

והוא אומר לא נצא. ושנאתם לישראל לפי שהיו מתרחקים מלהתחתן בם:

משל למלך כו'. דריש מ"ם מבכור מיעוטא. ואתא למימר כי קצת מבכורי מצרים לא מתו. ומפני שבכור השבי אף שאינו ממצרים מת. והוא סותר לזה. לכן אמר דבאהבה ושנאה תליא מילתא כמלך שעשה שמחה והרג שונאיו וזימן אוהביו. ולכ הכשרים שבמצרים שדבקו בהם כדכתיב וגם ערב רב עלו אתם הם נמולו ועשו פסח עמהם ונמלטו. והשבוים שהיו אויביהם מתו:

שנא' ויך כל בכור במצרים וגו' ראשית אונים באהלי הם. ושנו במכילתא בכורי חם כו' ופוט ולוד מנין ת"ל ראשית אונים באהלי חם:

ובאו כולם להרוג את פרעה. כמו שדרשו במדרש תהלים למכה מצרים בבכוריהם. שהבכורים רצו להרוג את אבותיהם ולפרעה שיניחו לצאת את ישראל ממצרים.

וז"ש באותה שעה ותחזק מצרים על העם. ומפרש ותחזק מצרים בשביל העם על פרעה שימהר לשלחם ומפני שאין מקרא יוצא מידי פשוטו לכן אמר והם קוראים את ההלל. כלו' שהיו עסוקים בזה ולא היו נחפזים לצאת:

ופרעה מכריז. מפרש ויקרא למשה ולאהרן לשון הכרזה כמו קרא בגרון. מדלא קאמר וישלח ויקרא כדרך הכתובים:

אמר לו האלהים. כלו' שמשה אמר לו כן מפי ה':

בראש גלוי כו'. תרגום ביד רמה בריש גלי. ומ"ש הכתוב הוציאך ה' ממצרים לילה הוא שנתן להם פרעה חירות בלילה והיו גאולים:

בחצי היום. אפשר דמפיק מבעצם היום דמשמע בעיצומו של יום:

נתפזרו ישראל כו'. ולא יצאו אלא בחצי היום שהרי הוצרכו זמן לשאול הכלים וגם שהיה משה עוסק בעצמות יוסף כו' שהיה צריך שיהיה ביום.

וזהו דכתיב ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו. דמשמע ב"י נתעסקו בזה אבל משה נתעסק בלקיחת עצמות יוסף:

שהכין יעקב. כגון ארזים שהזכירו בב"ר פ' ל"ד:

ישמח צדיק כי חזה נקם. היינו מה שראו ישראל את מצרים מקברים בכוריהם. והזכיר זה לראיה שביום יצאו בעת שהיו מקברים מתיהם [יפ"ת]:

פסקה יא

כיון שיצאו אפו את הבצק שלשו כו'. כלו' כיון שיצאו מרעמסס מיד אפו את הבצק. כי הפסוק אמר כי לא חמץ ואם היתה האפיה בסוכות ודאי שהעיסה היתה מתחמץ [ת"נ]:

משעה שנגזר עליהם הגזירה. כי אז היה אברהם בן ע' שנה כדאי' בס"ע. נמצא מאז עד לידת יצחק ל' שנה. וכשתמנה חיי יצחק ויעקב ולוי וקהת ועמרם ופ' שנה שהיה לו למשה עכשיו הוו להו ת"ל שנה:

בו ביום עלו. דמדכתיב ויהי מקץ ע"כ ששלמו כל הת"ל שנה. ומדכתיב ויהי בעצם היום הזה משמע שלא עבר יום אחד מהקץ הזה:

ובו ביום יצא יוסף כו'. שדורש כמ"ש בר"ה י"א דיליף סבל סבל לגז"ש ושם לפי שיטתם שבר"ה יצא וכאן לפי שיטתם שבניסן יצא:

לכך הלילה הזה שמורה לכל ישראל שנא' ליל שמורים כו'. כצ"ל. ור"ל לפי שנתקדש יום זה שבו יצאו ישראל ממצרים ובו יצא יוסף מבית האסורים לכן היא שמורה לכל ישראל [יפ"ת]:

כאור שברא. אגב דמייתי קרא מפרש דבאור ז' הימים פי' כאור ימי הבריאה שנגנז כדלעיל בב"ר פ"ג:

פסקה יב

מה ראה לומר ליל שמורים שבו עשה גדולה לצדיקים. הבעל א"א הגיה שבו עשה גמולה לצדיקים. וכן נכון. ודייק ממלת שמורים לשון רבים שרבה גם לעתיד וכדמפרש דהיינו חזקיה וחמ"ו. וצריך להיות בו הציל לחזקיה בלא וא"ו [יפ"ת]:

בו הציל לחזקיהו. כדאי' לעיל והיו ישראל וחזקיהו יושבין ואומרים את ההלל שהיה ליל פסח כו' וע"ש:

ובו הציל לחנניה וחביריו. מסורת היא בידם [יפ"ת]:

ובו משיח ואליהו מתגלין. כצ"ל [תו"נ]. כדאיתא בפ"ק דר"ה בניסן עתידין להגאל:

אמר שומר הקב"ה. שהוא שומר ומצפה לגאלנו אמר אות לבקר (היא הגאולה) היא הלילה של מצרים. ולפי שכמה לילות עברו ולא נגאלו. לכן אמר משל כו' לומר שכמו שבאשה אין היום סימן ביאת בעלה רק בשלילת הסימן לא יבא. כן כאן אף שיבא לא יבא רק ביום שיצאנו ממצרים:

ביום שעשיתי לכם תשועה. אתיא כר' יהושע דאמר בניסן עתידין ליגאל. ופלוגתא היא בפ"ק דר"ה:

שנאמר אני ה' בעתה אחישנה. משום דבעתה ואחישנה דברים סותרים. מפרש דה"ק אע"פ שאחישנה לא יהיה רק בעתה הידוע דהיינו ביום גאולת מצרים:

ואומר עוד אחת מעט היא. גם אלה הכתובים לראיה שביום שנגאלו ממצרים הוא היום המוכן לגאולתנו תמיד. ומקרא עוד אחת מעט היא ואני מרעיש וגו' מייתי ראיה לגאולת בית שני דלעיל מיניה כתיב את הדבר אשר כרתי אתכם בצאתכם ממצרים. אלמא דמדמי לה לגאולת מצרים. שגאולת בית שני היה ג"כ ביום גאולת מצרים. וא"כ הא דכתיב לקמן שם והפכתי כסא ממלכות וגו' דמיירי בגאולה העתידה יהיה נמי ביום גאולת מצרים:

חרב יחרבו. ר"ל כמו שחרבו כבר עוד יחרבו פעם אחרת [תו"נ]:

לאחוז בכנפות הארץ וגו' וינערו רשעים ממנה. וניעור והיפך חדא מילתא נינהו וכן מסיים שם תתהפך כחומר חותם וגו':

פרק יט

פסקה א

זש"ה לב יודע מרת נפשו. מייתי ליה לתת טעם למצות ה' כל בן נכר לא יאכל בו. וזה כל עיקר הדרוש. ומסיים בו בסוף הענין ודרך אגב דרש מקרא זה בכמה אנפי:

מהו כך. שהיה לו לכתוב ובשמחתה שנפש לשון נקבה. והשמחה חוזר לפי פשוטו על הנפש. כמו מרת נפש. כן בשמחת נפש. לכן מפרש ששמחתו חוזר על הלב שבשמחתו לא יתערב אלא הלב תחילה. כלו' שכשם שבמרירות נפש אינו מרגיש תחילה אלא הלב ואח"כ שאר כל האיברים. כך בשמחת נפש הלב שמח תחילה ואח"כ שאר כל האיברים:

היא לעצמה. דהיא משמע מיעוט היא ולא אחר שעלי הכהן לא ידע ולכן חשבה עלי לשכורה:

אלא לעצמה. לאפוקי פנינה שלא היה לה שמחה בלידת חנה כמו שאחז"ל כיון שילדה חנה מתו בני פנינה [ת"נ]:

זו השונמית. שהיא לבדה ידעה מצערה שמת בנה ושום אדם לא ידע מזה וגם בעלה לא ידע כי חשבה מוטב שיעשה הנס בצנעה:

חי ה' וחי נפשך. שאמרה לו שהוא עצמו ילך עמה. וזהו סיומא דפסוק ובשמחתו לא יתערב זר פי' בשמחת השונמית כשהחיה את בנה לא יתערב זר שלא רצתה לקבל תחייתו ע"י גחזי אלא ע"י אלישע בעצמו:

עמדת במסטורין של אלהים כו'. שידעה השונמית סבת מות הילד הוא לפי שניתן בחלקה כי כל ילד שניתן לאשה מותא אתעתד ביה כדאי' בזוהר ר"פ בשלח. ואין ספק שאלישע ידע סוד זה. ולכן אמרה אתה עמדת במסתורין של אלהים פי' במסתריו ובסודו לכן לא יאות לבא להתפלל להחיותו ושניתן לסטר' דדכורא אלא ע"י עצמך. ולא ע"י גחזי. שאף שיוכל להחיותו בסגולת המטה של אלישע. מ"מ אחר שאינו בא בסוד זה לסוף ימות [יפ"ת]:

ד"א לב יודע וגו' זה דוד כו' ובאו לא"י כו'. אין הכוונה שמיד העלו את הארון בבואם לצקלג. אלא ה"ק כשם שהיה לו צער בצקלג כן היתה לו שמחה אחר זמן בעליית הארון [תו"נ]:

זה דוד בשעה כו'. שאף דכתיב שם כי מרה נפש כל העם איש על בניו ועל בנותיו. מ"מ עיקר המרירות היה לדוד שאמר העם לסקלו על שהוא סבב הדבר ברדתו עם אכיש:

מה כתיב שם וגם דוד המלך שמח שמחה גדולה. צ"ל ודוד מכרכר בכל עוז (שמואל ב ז':י"ח). וכן ותרא את המלך דוד מפזז ומכרכר לפני ה' [יפ"ת]:

באו המצרים לאכול עמהם. מפני שהיה ריחו של קרבן פסח נודף בכל ארץ מצרים כמבואר בפרשה זו שהיה ריח של פסח נודף מהלך ארבעים יום. וריחא דבשרא קשה הוא:

ח"ו כל בן נכר לא יאכל בו. והא דאמר בסוף פ' שלפני זו שבאו הכשרים במצרים ואכלו פסח עמהם היינו אותם שנתגיירו ונימולו:

פסקה ב

זשה"כ יהי לבי תמים בחקיך כו'. מפני שלשון חקה מורה על המצוה שאין בה טעם שאף שכלל מצות קרבן פסח טעמם מפורש. מ"מ הפרטים היינו שבבית אחד יאכל ושלא יוציא חוצה ועצם לא תשברו בו קשים לתת טעם בהם:

לא יהא רשות כו'. ר"ל שהיה ירא לענין החקים שאין בהם טעם פן יסיתנו לומר מה המצוה הזו ומה טעם יש בה:

הורני ה' דרכך אהלך באמתך. פי' שלא אצטרך טעמים רק אהלך באמונתך כי נאמן עלי דברך אף שלא אשיג טעמו:

שלא יטעה אותי יצה"ר. פי' שפחד פן ישיאנו לבו לבקש טעמים מזוייפים לשכך אוזן יצרו ויתבייש לפני הצדיקים פי' מפני הת"ח שהם גדולים בתורה כמוני שיאמרו שלא צדקת.

ועוד שמתוך שהוא מטעה אותי. שהוא אומר לי מה לך אצל נגעים ואהלות ואצל שפיר ושליא שאתה לומד בהם ואתה משכים ללמוד בחצי הלילה שכל אלו אינם מדרך המלכות. וע"י דבריו אני מונע עצמי מדברי תורה. ואהיה מתבייש אפילו בפני קטנים ממנו ג"כ:

אלא עשה לבי אחד. היינו מה שנאמר שם (פ"ו) יחד לבבי ליראה את שמך שפי' שלא יהיה לי שני לבבות יצ"ט ויצה"ר רק כלו אחד ליראתך שלא אעשה הדבר רק ליראתך:

הה"ד יהי לבי תמים בחקיך כו'. דמשמע שיהיה תם בתמימות שלא יבוייש לא מפני אלו ולא מפני אלו:

זה חקת הפסח כו'. פי' שהתפלל שלבו יהיה שלם בכל החקים בין אותם שיש להם טעם קצת כמו דוגמת חקת הפסח שלכלל המצוה נמצא טעם אבל פרטותיה חקים הן. ובין אותם שאין להם טעם כלל כדוגמת פרה שטעמה נעלם מעיני כל חי:

ואי אתה יודע איזו חקה גדולה מזו. משום דפרשת החדש נקראת קודם לפסח מפני שבה פרשת פסח. ופרשת פרה אדומה נקראת קודם לפסח להזהיר לישראל לטהר עצמם שיעשו פסחם בטהרה כדתנן בפ"ק דמגילה. ע"ז קאמר הכא אי אתה יודע אי זו חקה גדולה מזו להקדים קריאתה מפני מעלה. שלכאורה היה ראוי להקדים פרשת החדש לפרה שבאחד בניסן הוקם המשכן ובשני בניסן נשרפה הפרה. וקאמר מדחזינא שאוכלי פסח צריכין לפרה מקדימין לה [יפ"ת]:

הוי כל בן לא יאכל בו. כתב היד"מ שמלת הוי הוא טעות ויתור. וכל בן נכר דבוק לדלמטה ממנו. כל בן נכר וגו' אמרו רבותינו כו'. והיפ"ת גורס כן הוי זאת חקת הפסח. כל בן נכר וגו' אמרו רבותינו. וגם זה אינו רחוק:

פסקה ג

כל בן נכר לא יאכל בו אמרו רבותינו כו'. לאשמועינן דהאי בן נכר לאו דוקא עכו"ם דההוא מתושב ושכיר לא יאכל בו נפקא. אלא פי' ישראל שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים. ולמדו פירוש זה מק"ו של משה:

שאינן מועדים. שאינן מעותדים ומזומנים בכל עת לדבורו של מקום. כד"א ונועדתי:

ואתה פה עמוד עמדי. רישא דקרא אמור להם שבו לאהליכם. דהיינו להתירם בתשמיש שאסר להם. וקאמר עלה ואתה פה עמוד עמדי. משמע דלא שרי ליה לשוב לתשמיש. הרי שמתחלה מסתמא עשה כן מדעתו והסכים הקב"ה עמו וע' בתוס' פרק ר"ע:

שנא' ויקרא אליו ה' מן ההר. דאע"ג דכתיב תחלה ומשה עלה אל האלהים פירושו וכבר קרא אליו ה' כי בלא רשות לא עלה:

כל בן נכר. דהיינו ישראל עובד כו"ם כדלעיל:

את התורה. שהיא קדושת עולם. ועיין לקמן פ' מ"ו ובמס' שבת:

מיד וישבר אותם. ובמס' שבת מפרש ומנין שהסכים הקב"ה על ידו שנאמר אשר שברת ואמר ריש לקיש ישר כחך ששברת ואפשר שחסר זה פה:

פסקה ד

הה"ד ואל יאמר בן הנכר כו'. משום דלכאורה משמע דפי' כל בן נכר לא יאכל בו היינו עכו"ם המתגייר שלא לש"ש (דאי לש"ש הא כתיב וכי יגור אתכם גר וגו') שלא יאכל בו. דאי באינו מתגייר מתושב ושכיר לא יאכל בו נפקא. לזה אמר דאינו כן אלא פי' בן נכר שלא מל אבל גר המל אף שאינו לש"ש אין ה' מבדילם מישראל:

אמר איוב בחוץ לא כו'. משום דמייתי קרא ואל יאמר בן הנכר מייתי לקרא שאמר איוב ודרשוהו בהכנסת גרים מעבודת כוכבים תחת כנפי השכינה ואף שאינם מתגיירים לש"ש כדאכתוב לקמן. וא"כ ג"כ נוכל לפרש ואל יאמר בן הנכר וגו' שזהו שאינו לש"ש. אף דסיפיה דקרא מיירי בגר שלשם שמים:

אלא לכל הוא מקבל. אפילו זה זה שמגייר לשם אשה או לשם ממון. ודייק מדאמר סתם גר:

לכך הוא אומר בחוץ לא ילין גר. שכן למד מהקב"ה שהוא ג"כ מקבל גרים. וזהו שמביא ראיה לדבריו נגד וגרך אשר בשעריך שמשמע שגם הקב"ה מקבל גרים:

דלתי לאורח אפתח. כדי לזונו. ולמדתי ג"כ מהקב"ה שהוא סובל כל בריותיו וזן ומפרנס לרעים ולטובים:

אלא עתידים גרים כו'. ופי' בחוץ לא ילין גר שלא יהיה חוץ לבית המקדש:

להיות כהנים משרתים כו'. שיצאו מהם בנים שיהיו כהנים ע"י שבנותיהם נישאות לכהונה כדלקמן והרי הוא כאילו הגרים הם כהנים משרתי מזבח דברא כרעא דאבוה:
ואין ונספחו אלא כהונה כו'. דאל"כ מכיון דכתיב ונלוה הגר. ונספחו ל"ל. אלא לג"ש:
אוכלין מלחם הפנים. וה"ה בכל מילי דשייכי לכהנים. אלא משום דסיפיה דספחני נא אל אחת הכהונות לאכול לחם. נקט לחם הפנים. וכן משום ואוהב גר לתת לו לחם דמפרש בסמוך לחם הפנים:
שאל עקילוס כו'. עי' בב"ר פ"ע מ"ש שם:
ששמו ישראל. שמורה על גודל מעלתו כד"א כי שרית וגו'. ומ"מ כיון שלא בקש מאת הקב"ה רק זאת מסתמא לאו מילתא זוטרתי היא. א"כ ראוי שאצלך ג"כ לא ימעט בעיניך זאת:
וסוף דבר כו'. דברי המדרש הן דאשמועינן לא תעלה על דעתך כו' אבל רבותינו לא השיבו לאקילס כן כי שמא לא יאמין רק בפשט הכתוב. ולכן צריך לענותו בשיטתו:
לא תעלה ע"ד שיעקב לחם ושמלה שאל. שהרי כבר נאמר לו כי לא אעזבך ואין עזיבה אלא חוסר פרנסה כמ"ש בב"ר פ' ס"ט. וא"כ איך יתכן שיהיה מחוסר לחם:
לבעלי תשובה. היינו גרים ששבו מעבודת כו"ם:
אתם קוראים תגר. קמפרש דמ"ש הבדל יבדילני ה' מעל עמו היינו שהיו קוראים תגר ואמרו שהבדילם ה' מעל עמו דהיינו ליוחסין ולמלכות ולענין משפט ולירושת הארץ לכן אמר שאחר כל הכבוד הזה שעושה להם שמעמיד מזרעם כהנים גדולים אין להם לקרוא עוד תגר:
הה"ד רני ושמחי בת ציון. דק"ל מה ענין ואל יאמר בן הנכר לגבי פרשת תשובה דכתיב התם יעזוב רשע דרכו כו'. ומתרץ שהוא ללמד ק"ו. ומביא ראיה מרני כו' ששם ג"כ סמכן יחד לציון וישראל לכוונה זו:
ומה לגרים אני אומר כן. ומשוה אותם לישראל כאומר תורה אחת לאזרח ולגר ואינו מביט בראשונות. כ"ש ציון וישראל שהם בני האבות הקדושים ונשמתן טהורה שיתקדשו בתשובה טפי. דישכון ה' בתוכם:
אמר להם הקב"ה לגרים כו'. בעי לפרש דכוונת הבני נכר שאומרים הבדל יבדילני ה' מעל עמו היינו משום שנראה לכאורה שה' פסלם מקרבן פסח. וקאמר להו הקב"ה אתם מתיראים לפי שפסלתי אתכם לפי הנראה ואמרתי כל בן נכר לא יאכל בו למדו ממה שעשיתי לגבעונים וראו שאין אני פוסל ומרחיק גרים ממצותי. אלא הכא במי שאינו מהול קמיירי. והא דלא יליף מדכתיב וכי יגור אתך גר ועשה פסח. משום דאפשר לומר

דזה מירי בגר לש"ש אבל נתגייר מיראה וכיוצא לא. להכי יליף מגבעונים שאע"פ שנתגיירו מיראל לא נתרחקו:

ועשו מיראה. כלו' שנתגיירו מיראה ולא מאהבת ה':

ונשבעו להם. בטעות אעפ"כ לא הרחיקום מעליהם ועלו להושיעם כשעלו המלכים עליהם להשמידם:

על שבקש להרגן. לא שהרגם ממש. כי מ"ש על אשר המית את הגבעונים היינו שמתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקים להם מים ומזון מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן כדאיתא בבמדב"ר פ"ח:

שהיו אמוריים. כדכתיב והגבעונים לא מבני ישראל המה כי אם מיתר האמורי. ור"ל שכתיב בהם לא תחיה כל נשמה:

דייקי. הוא מענין דקיון דב"ר פ"ה. וענינו עלבון שתבע ה' עלבונם משאול. ויש ספרים דגרס דקיון הכא נמי ג"כ:

איני מקבלן ומגדלן. ולכן א"א לפסתן מקרבן פסח:

לפיכך ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל ה' לשרתו. תיבת לשרתו מיותר [יפ"ת]:

אבל אותם כו'. פי' אותם שכתוב בהם כל בן נכר לא יאכל בו מיירי בערלים:

בן אדם נהה על המון מצרים. מייתי ראיה משם. כי כל הענין דשם מיירי מירידתם לשאול:

שאין כו' יורדין לגיהנם. כמו שאחז"ל שאברהם אינו מניח למי שנימול לירד לגיהנם:

המינין. אלו הצדוקים שהם מצדוק ובייתוס:

ורשעי ישראל. שאינם בני תורה. דהא אמרינן בחגיגה שאין האור שולט בת"ח ק"ו ממזבח הזהב וכו':

משלח מלאך ומושך כו'. בב"ר פ' וירא אי' שזה נעשה ע"י אברהם:

פסקה ה

זאת חקת הפסח כו'. ק"ל אמאי קרי לפסח חקה הא מצות פסח טעמו מבואר. ואף שבמצות פסח יש קצת פרטים בלי טעם לא ס"ל דמש"ה קרי לכלל המצוה חקה. ולהכי דריש שהכוונה שע"י מצות הפסח נמולו ישראל והיתה להם חקה. דהיינו מילה שנקראת חק ע"ד ויעמידה ליעקב לחק כדלעיל. אמנם באיזה אופן היה הפסח סבת המילה קמיפלגי:

שנאמר וילכו ויעשו בני ישראל. זה ט"ס דהאי קרא בפרשה קמייתא כתיב והכא צ"ל ויעשו כל בני ישראל כאשר צוה ה' וגו' (יפ"ת):

משל למלך כו'. פי' כמו המלך שעושה משתה ואינו רוצה שיהנו מסעודתו אלא בעלי בריתו כן הקב"ה לא רצה שיהנו מסעודתו אלא בעלי ברית אברהם אוהבו כי הם החתומים באהבתו:

סימנטרי. סימנים שלי (מעריך):

מיד כל הנולד במצרים כו'. ואע"ג דרבי שמעון בעל המאמר זו ס"ל שכלל המון ישראל מהולים היו במצרים. וא"כ איך קאמר מיד כל הנולד במצרים נמולו. פירושו המעט מהרבה שנולד במצרים ולא היו נימולים מפני שמתו אחיהם מחמת מילה או לדוחק השעה. ואמר כל. לומר שמאז לא נשאר אחד שלא נימול אלא נימולו כולם:

עליהם נאמר אספו לי חסידי כו'. פי' שיזכו לעה"ב. ומפרש כורתי בריתי עלי זבח על מה שנמולו ע"י זבח הפסח:

כולם בטלו המילה במצרים. כמו שאמר לעיל פ"א כיון שמת יוסף הפרו ברית מילה כו':

כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו במצרים. בבמדב"ר פ"ג סי' ד' אי' שאע"פ שהיו ישראל עובדים כו"ם במצרים שבטו של לוי היו עובדים להקב"ה ומלין עצמן. לפיכך משה מקלסן בסוף מיתתו שנא' כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו עכ"ל פי' כי שמרו אמרתך היינו מה שצוה ה' שלא לעבוד כו"ם שמאדם הראשון הוזהרו על זה כמו שדרשו חז"ל על פסוק ויצו י"י אלהים לאדם. ובריתך ינצורו זו המילה שנקראת ברית שנא' בה ואתה את בריתי תשמור. ועיין בספרי ספר דברים פיסקא ש"ן ובילקוט פסוק זה:

ובריתך ינצורו במצרים. ודייק במצרים שהרי במדבר לא מלו משום דלא נשב להו רוח צפונית כדאיתא ביבמות:

ולא היה להם זכות. אף שבזכות ד' דברים נגאלו כו'. רצה הקב"ה שיעשו מצוה בשעת הגאולה (ת"נ):

ושוב מול את בני ישראל שנית. ומדכתיב שנית מוכח שמל גם בראשונה וממילא מוכח מדשם נימולו כל העם הילודים במדבר ה"ה במצרים והיתה המילה לכל העם היוצאין כרבנן:

עורי צפון. וקאי אמילה. דלכן פתח בצפון אף שדרום הוא ימין והיה לו להתחיל בימין אלא דרוח צפונית טוב למילה כמו שאחז"ל ביבמות (ת"נ). וכתיב בסוף פסוק הפיחי גני יזלו בשמיו:

מהלך מ' יום. עיין בתנחומא בפ' ויסעו מרעמסס סכותה ארץ מצרים מהלך מ' יום:

האכילנו מפסחך כו' מיד נתנו עצמן ומלו. יתכן שהיה זה קודם חשיכה. דאין זמן מילה בלילה. וע"כ צ"ל דהוראת שעה היתה זה שהאכיל משה מפסחו. דאל"כ הא לא נמנו

עליו קודם שחיטה (יפ"ת). עוד י"ל האכילני מפסחך לאו דוקא אלא מפסח אחר כיוצא בו. ואף שנצטוו לקחתו מבעשור. לא היה זה מעכב (הרד"ל):

עייפים כו'. עי' בחזית פ"א:

ונתערב דם פסח בדם מילה. כלו' שהיו שמחים אח"כ שוב בדם מילה כמו בדם פסח שהוא על הגאולה. ולדוגמא זה נתערב זכותן לפניו ית' כי סופן ברצון היתה. ולזה חבבן ה' ונשק לכל אחד וברכו:

שנאמר ואעבור עליך כו'. פירשתיו לעיל פרשה י"ז סי' ג':

פסקה ו

מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן וגו'. ועיין ביפ"ת:

ואל ידע מסתוריו. כי וודאי בשעת אכילת הפסח היה משה מגיד להם פנימיות הפסח וסודותיו ועל זה הקפיד הקב"ה שלא לגלות להם (ת"נ):

בעה"ז כשאכלו ישראל כו'. אף שדרש זה אינו שייך הכא. הביאו כאן לסיום דרשות של פסח לסיים בגאולה העתידה (ת"נ):

משל למה הדבר דומה כו'. כוונתו לפרש מאי נ"מ אם יוצאים בחפזון אם לא לכן אמר משל כו' ובכך מתורץ שלא ילכו בחפזון כדי להוציא מן החשד:

נטל את כל אשר לו. פי' כל אשר לפונדק. דאל"כ לא יהיה המשל דומה לנמשל כי ישראל נטלו את כל אשר למצרים וינצלו את מצרים. וה"פ כי הסוחר הזה נטל הכל בגזילה ועוצם ידו. ואם גזל ביום לא היה לב לפונדק לרדוף אחריו מאחר שרואה שגזל בחזקה. ובשביל שיצא בלילה לכן היה לו לב לרדוף אחריו כן ישראל אילו יצאו ביום לא היה לב למצרים לרדוף אחריהם. אבל בשביל שיצאו בלילה חשבו שיצאו כגנבים והיה להם לב לרדוף אחריהם (ת"נ):

כך התקינו ישראל עצמם כו'. שהגאולה התחילה בחצי הלילה ונשלמה בעלות השחר והיציאה היתה ביום כמ"ש בברכות ד' ט'. ולעיל ס"פ י"ח:

מכאן ואילך כי לא בחפזון תצאו. והא דלעיל סוף פרשה שלפני זו כת' בהדיא שגאולה אחרונה תהיה ג"כ בלילה י"ל דה"ק אבל לעתיד אף שיתחילו ג"כ להכין עצמם בלילה ימשוך להם הכנתם עד עצם היום ואח"כ יצאו. כי לא יכינו עצמם בחפזון ולא יספיק להם הלילה עד הבקר:

לשעבר אני ובית דיני כו'. אגב שמזכיר מעלת גאולה העתידה ביום ולילה מזכיר ג"כ עוד מעלה שתהיה בגאולה העתידה (ת"נ):

אני ובית דיני כו'. פי' שהיתה ההנהגה בדין ורחמים. אבל לעתיד תהיה ההנהגה ע"י הקב"ה לבדו ברחמים גמורים (ת"נ):

וה' הולך לפניהם יומם כו'. וכ"מ שנא' וה' הוא ובית דינו כדאי' בב"ר פ' נ"א. והיינו דין ורחמים כמש"ל:

פסקה ז

שנאמר בני בכורי ישראל. והיינו יעקב כדלעיל פ"ה שקראו הקב"ה בכור לשון גדולה וחשיבות:

אף אני בכור אתנהו. לענין חשיבות וגדולה. ואע"ג דבדוד מיירי. ס"ל דכנגד המשיח שהוא מזרעו נא':

כך קדש לי כל בכור. מפני שדומים ליעקב בשם בכורה. ואע"ג דקדושת בכורות מפני שהצילם ממצרים הוא כדכתיב בהדיא. יש לומר דס"ל דמשום הא ליכא לאקדושי אלא הנמצאים אז. אבל הנולדים בכל הדורות אין טעם רק משום דדמי ליעקב:

כך היו זוכרים הנסים כו'. פי' שיזכרו יום היציאה לקדשו בכל שנה ולא ישתכח. והוא יהיה סבה לזכירת הנסים על ידו כענין זכור את יום השבת לקדשו. שהמצוה לזכירת יום השבת לקדשו ועל ידי השבת יהיה נזכר הבריאה שעליו בא השבת:

למה כי בחוזק יד הוציא ה' אתכם מזה. כצ"ל והוא סוף פסוק של זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים:

ולא יראה לך שאור וגו'. הביא קרא דדברים ט"ז ששם כתיב ולא יראה לך שאור ז' ימים שמפורש בקרא:

וכשם שהשבת כו'. לפי שהמשיל יציאת מצרים לשבת לכן ג"כ מסיים ומדמה שוב שבת ליציאת מצרים:

משל למלך כו'. הוא דבר אחר דטעם זכור את היום לפי המשל הזה לומר שאין לשום לב לצרות שעברו עליהם אבל יזכרו יום התשועה ויתנחמו על הכל:

גלים. משל על הצרות:

שנאמר שמחו כו'. לעיל מיניה כתיב תכבד עלי ידך. רני פלט. משמע דה"ק אף שעברו עלי כמה צרות איני זוכר אלא הפליטה:

פסקה ח

ת"ל והעברת כל פטר רחם כו'. ט"ס הוא וצריך להיות ת"ל קדש לי כל בכור. ופירושו כיון דבמקרא זה לא נזכר כלל ביאת הארץ. אע"ג דשם נזכר ביאת הארץ מ"מ נתקיים זה מיד להקדישם. ומה מאד מסכימים לזה דברי הרמב"ן בפירוש החומש שהבכורות

שהיו אז בשעת יציאת מצרים נתקדשו מיד מפני שניצולו ממכת בכורות אבל הנולדים לדורות לא נהגה המצוה עד כי יביאך אל הארץ. והכי אמרינן פ"ק דבכורות דף ד' ע"ב ע"ש (יפ"ת):

הודיעהו נסים. מפרש שאין השאלה טעם קדוש בכורות דאין התירוץ מספיק שהרי הריגת בכורי מצרים לא היתה אלא בשביל ישראל ולא בשביל בכורי ישראל. לזה אמר שהשאלה הוא על פסח כמ"ש במכילתא כנגד ד' בנים דיברה תורה. והתשובה כי בחוזק יד וגו' על כן אני זובח. ושוב הודיעו כלל הנסים ושלזכרון מכת בכורות קידש הבכורות לסימן והיינו לאות וגו' ונתייחד הסימן על נס הבכורות יותר משאר נסים מפני שהוא בידו הרגם משא"כ אינך ע"י אמצעי היה:

שנאמר וה' הכה כל בכור. ע' מ"ש בפ' י"ז סימן ה':

פרק כ

פסקה א

זש"ה שוט לסוס כו'. ס"ל כמ"ד בב"ר פ' מ"ב כ"מ שנא' ויהי משמש צרה. להכי בעי לאסוקי שפרעה אמר ווי על ששלחם ומייתי האי קרא דדריש שבט לגו כסילים שהכוונה להפע מגופו ממש ולא הספיק במה שהוכה תחלה ושלח את ישראל שעל זה הוא שאמר ווי:

זה פרעה הראשון. וקורא אותו סוס על שהיה שטוף בזמה כסוס וכמשה"כ וזרמת סוסים זרמתם וכמעשה דלקיחת שרה:

שנא' וינגע כו'. ואמרו בב"ר שם שהיה מלאך עומד ומגלב (פי' שוט ומקל) בידו כו' וזהו שוט לסוס:

טובים השנים מן האחד. שזכות ב' צדיקים עדיף משל צדיק אחד. וה"נ זכות אברהם ושרה עדיף מאחד לבד ולכן הוכיח לפרעה:

ואומר ולאברם הטיב בעבורה. יפרש הטיב על הקב"ה שכל העושר שנתן לאברהם הוא בעבור צדקות שרה. וכה"ג דרשו בפ' הזהב אין הברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בזכות אשתו שנא' ולאברם הטיב בעבורה (יפ"ת):

ומתג לחמור זה היה אבימלך. וקראו חמור ע"ש שהוא מכלל הנאמר עליהם שבו לכם פה עם החמור וכדרשת חז"ל. ולא היה נמשל לסוס כמצרים:

אימתי כי עצור כו'. מתג הוא על דמות רסן כמו במתג ורסן. ומתגי בשפתיך. להכי אמר למה"ד כו' אלולי אני שמשכתי ברסן כו' כי ה' משכו ומנעו מן החטא בבטול יצרו כמושך הבהמה ע"י רסן ממקום למקום:

ובנקיון כפי א"ל ואחשוך. כצ"ל:

כך אמרו כשר היה אבימלך. פי' הרואים זה חשבו לכאורה שהוא כשר מאחר שמנעו ה' מלקרב אליה ואמר ה' כי אף שהיה תם לבב בזה שלא ידע שהיא אשת איש מ"מ אינו צדיק גמור אלא אני המשכתיו בביטול יצרו. ולכך אמר ומתג לחמור שנמשך בעל כרחו במתג ורסן:

שנאמר אל תתן ה' מאויי רשע. וסוף המקרא זממו אל תפק. ומפרש זממו מתג ורסן. לא מלשון מחשבה. ותרגום ומתגי בשפתיך וזממי. וכן ורסן מתעה וזמם. ומייתי ראיה שה' מבטל תאות הרשע:

ושבט לגו כסילים זה פרעה כו'. עיין בפ' וארא למה קורא אותו כסיל:

שכיון שנתכלו המכות. דייק מ"ש גו שסכלותם היה שלא שלחו ישראל עד שכלה גופן במכות ואז הוצרכו לשלחם בע"כ כי אמרו כולנו מתים. מה שאין כן פרעה הראשון ואבימלך שמיד כשהרגישו במכה שלחוה וה"ל כאילו לא נגע בגופן:

שנא' ויהי בשלח פרעה. שקשה וכי פרעה שלחם הרי כתיב אל מוציאם ממצרים. אע"כ שכשנגעו המכות בגופו שלחם ברצונו הטוב ע"ד כופין אותו עד שיאמר רוצה אני:

דיפלומטר. בלשון יוני ארגז קטן וכפול (מוסף הערוך):

ומה אשת של איש עושה אצלך. שהרי היא אצלך בגניבה וחוטא אתה בלקיחתה אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלים אותו כלום שואלים אותו אשתך זו אחותך זו:

מהו ויתפלל בעדך כו'. כלו' מה צורך לתפלה זו כי אם ה' קבל דבריו ונעתר לו מה צורך להצריכו לתפלת אברהם לזה אמר שאין זה אלא על מה שציער לאברהם שגם ה' לא יכול למחול לו אם לא יבקש אברהם עליו:

לי לא עשית דבר. ואע"ג דאבימלך מזולת צעריה דאברהם חטא בענין אשת איש כמש"ל שהיתה אצלו בגניבה. וגם לא היה נקי כפים. מ"מ לענין תפלה זו קאמר דה"ל כאילו לא חטא לה' שכבר ימחול לו בהשיבו אותה:

ואתה עושקתו. שאפילו לפי מחשבתך שהיתה אחותו לא ה"ל לקחת בזולת רשותו:

ויתפלל בעדך וחיה הוי ומתג לחמור. ושבט לגו כסילים משל פרעה. כצ"ל (תו"נ). וקאמר שהוא משל לרועה וכו' כי מה שלא נתפייס הקב"ה בשליחותו ובמכות שכבר הכם. מפני ששעדיין היו חייבים על מה שהפליגו בצרת ישראל. כמו שאפרש:

מצא רחל אחת של מלך משכה. כצ"ל. שכן אמר בנמשל המלך זה ממ"ה (יפ"ת):

הצריפין. גדרות לבהמותיו ששם מלינים אותם בלילה:

באסכולי. בית הלמוד שמלמדין שם הנערים קורין אותה בלעז אשקולא (ערוך):

והוא שבקש להרגו. פי' המלך בקש להרגו ולפיכך העליל עליו. והיפ"ת כתב שצ"ל והוא מבקש להרגו:

אלו ישראל. כדכתיב ואתנה צאני:

ר"ח זה פרעה. ע"ד יכרסמנה וגו' שנא' עליהם:

ולמה לא הכה אותו משה. השתא מפרש מ"ש יש אדם כו':

ובשביל כך הכהו אהרן. והיינו נמי טעמא דצפרדעים וכנים שהיה על ידי אהרן כדלעיל:

ונטל מקל ושרף כל בהמות. צריך להיות ונטל האש ושרף כו' (א"א). ולפי שהדבר הוא מתולדת האש לכן נקט ושרף כל בהמתו. והא דלא סידר זה כסדר שהיו. שהרי מכת דבר היתה קודם ברד. יש לומר לפי שאינו נזכר במשל לכך איחר אותו לכתבו (תו"נ):

וה' הכה כל בכור וגו'. מבכור פרעה היושב על כסאו:

התחיל פרעה אומר כו'. ומ"ש במשל א"ל עכשיו אין רחילך בידי כו' א"ל שאני מבקש ממך כל מה שילדה וגזותיה כו'. עניינו בנמשל שעל מה שהפליג לצער את ישראל בכל מיני עבדות ביום ובלילה. לא הספיק במה שעשה להם ובמה ששלחו את ישראל עד שהטביעם בים. כחובת הרועה על מה שנהנה מהרחל כל הימים שהיתה אצלו:

והם אומרים ראה איש שעמד בדבריו שמשלחן הרי הורגו. הלשון הוא תמוה מאד. ונראה שצריך להיות ראה איש שעמד בדבריו שאינו משלחן והרי הורגו. וכלשון זה ממש כתב במשל הרועה ולואי לא נתתיה והיו בני אדם אומרים עמד בדבריו ולא שלחה לו (וזה נראה שהוא רק עלילה שסבל כל היסורים אלו ולא החזירה) והוא מבקש להורגו. והיו מאשימים את המלך בזה שהענישו שלא כדין. אבל עכשיו שהחזיר השה לבעליו נראה בזה צדקות המלך ואמיתתו שלא העליל עליו. וכסילות הרועה שסבל יסורין כאלה ולבסוף החזיר. וכן ממש בנמשל פרעה עם ישראל (מ"ח):

הוי ושבט לגו כסילים. דלהכי קאמר לגו. שכלו גופן במכות:

למה נא' בהם שבט. דחרב או חנית מיבעי ליה. דשבט לא משמע אלא מכה של תוכחת מוסר לבד. ומשני דרמיז למכת שחין שהיא הראשונה במכות שנגעו בגופן בודאי. כי זו נקראת שבט ביחוד שבזו הרגיש ולא בקודמות:

יסר מעלי שבטו. ויסורי איוב שחין היה כמ"ש בכתוב מפורש:
והרי בניו יוצאין. הלשון קצר וצ"ל עוד ועם כל זה אינו מניח אותי. כי זו היא תלונתו כמ"ש לעיל ולואי לא שלחתים. ומ"ש כיון ששלחם הכוונה אחר השליחות. והיינו בעודם על הים (יפ"ת):

פסקה ב

הה"ד כה אמר ה' כו'. מייתי סמך מהאי קרא כה אמר ה' צבאות וגו' וכל שוביהם החזיקו בם מאנו שלחם דמשמע שקאי על גלות מצרים שמיאנו לשלח את ישראל אף בכמה מכות:
שנא' מעין גנים. ל"ג שנא' כי אין הפסוק לראי' למשל. אלא לישנא דקרא נקט לצחות הלשון. כמו כפרים עם נרדים דקאמר:
אמרו לו גדולי מלכות מה עשית. שאע"פ שהם יעצוהו שלח את האנשים. חזרו בהם. וזה אמרו ויהפך לבב פרעה ועבדיו:
אלא הביזה לבדה. היינו מה שהשאילום וינצלו את מצרים:
שנאמר וגם ערב רב עלה אתם. צריך להיות אלא הבזה לבדה דיים ולא עוד אלא שכמה עשירים היו בהם שנא' וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד שהיו מקניהם כבדים שנשאו כסף וזהב מביזת מצרים כמו שאחז"ל שכל אחד היו לו תשעים חמורים נושאים מטוב מצרים כו' (יפ"ת):
כמה אנשים ונשים וטף היו שנא' כל שוביהם כו'. כבר הגיה כאן בעל אות אמת שכן צריך להיות כמה אנשים ונשים וטף היו באותה שעה התחיל קורא ווי הוי ויהי בשלח פרעה לכך נאמר כל שוביהם החזיקו בם מאנו שלחם כו'. ור"ל אפילו בעת ששלח אותם מיאנו בדבר הגדולי מלכות המה שוביהם והקשו לב פרעה בדבר השילוחין וכדלעיל (יפ"ת):

פסקה ג

הה"ד השולח כו' ופי' בשלח לשון לויה. ולא שתלה השליחות בפרעה. ואפקיה בלשון שליחות לומר הפה שאמר לא אשלח הוא שאמר קומו צאו:
השולח אמרתו ארץ. וגו' עד מהרה ירוץ דברו. פי' מהרה ירוץ דברו להתקיים אף שהרשעים חושבים לבטלו:
קומו צאו ובזה בטל כל דבריו הראשונים:
בלעם אמר אל מוציאם ממצרים. פי' כיון שבלעם נתווכח עם בלק על שלא דקדק בדבריו ואמר עם יצא ממצרים דמשמע מעצמו. כ"ש שהיה ראוי שהכתוב ידקדק בדיבורו:

שהיה פרעה מלוה אותם וא"ל התפללו ובקשו עלי רחמים. כלו' מה שליוה אותם לא לכבודם נתכוון אלא להחניף להם לפי שהיה מבקש מהם שיתפללו עליו (יפ"ת):

פסקה ד

אמר ליה הקב"ה אני כתבתי כו'. דריש שבא לרמז דוגמת שילוח הקן ואמר זאת דרך מליצה לומר שבמאמר בשלח פרעה נרמז חטאו וענשו. משום דלשון שילוח רמז לשלוח הקן דאית ביה עיכוב הבנים ושלוח האמהות. וה"נ איכא כה"ג (יפ"ת):

והבנים השלכת ליאור. והיינו כענין תקח לך שעשה בהם כרצונו. ולכן אמר אף אני משלח כו':

ואוריש לה ג"ע דבתיה בת פרעה היא מהנכנסים חיים לג"ע כדאי' בפדר"א:

פסקה ה

הה"ד שלחיך פרדס כו'. גם טעם אגדה זו כטעם ההיא דלעיל. וקמפרש שלחיך לשון שלוחין:

נטע בה כל מיני בשמים. נטע בה תפוחים. נטע בה רמונים. העמידה על קנים. כצ"ל וכן אי' בנמשל נטע בה תפוחים שנא' תחת התפוח עוררתיך:

העמידה על קנים. העמיד קנים תחת זמורות הגפנים והרמונים שלא יכבדו למטה וישברו:

כיון שיצאו נעשו פרדס רמונים. על היותם מלאים מצות אמר נעשו פרדס רמונים ע"ד כפלח הרמון רקתך שאז"ל ריקנין שבך מלאים מצות כרמון:

נעשו כגפן היין. הוא קבלת התורה המשולה ליין (תו"נ):

נעשו שורות כו' בויק"ר פ' ל"ו מה הגפן הזו נוטעין אותה שורות שורות כך ישראל הם דגלים דגלים הה"ד איש על דגלו. וענין הדגלים הוא הכרת יחוסם כל משפחה ושבט לבדו כשורות הגפן כל אחת לעצמה. וזה אמר נעשו שורות שורות ראובן שמעון כו':

נטע בו כל מיני בשמים. זה מעשה הקרבנות והקטורת שהיו בה כמה מיני בשמים (תו"נ). והיפ"ת כתב שמרמז על טוב מדותיהם והוא שם טוב העולה כריח הנודף מבשמים:

נטע בה תפוחים. על פרסום כבודם במעמד הר סיני אמר נטע בה תפוחים שנאמר תחת התפוח עוררתיך שרמז לקבלת התורה כדאי' בחזית:

סמכה על הקנים על דביקות השכינה עמהם במשכן אמר סמכה על הקנים אלו קני המנורה שהראה ה' חבתו להם בבקשתו שידליקו לפניו אע"פ שהוא אורו של עולם. כמ"ש ע"ז בש"ר למעשה ידיך תכסוף:

מצא בה מים חיים. על בירור ההלכות שבתורה אמר מצא בה מים חיים כדא' בחזית. ואע"ג דבמשל מציאת המים קדם לכל דכיון דלא זכו ישראל לכל המעלות אלא בשביל התורה ה"ל כאילו קדם לכל הנזכר שהתכלית קודם במחשבה:

בנה בה מגדל. ירמוז לבית המקדש כמ"ש בסוכה פ"ד ויבן מגדל בתוכה זה בהמ"ק:

וגם יקב חצב בו. הוא בית ק"ק ששם עיקר השמחה מהשראת השכינה. או אפשר שמרמז על השיתין:

הושיב בתוכה שומר. על הראות ההשגחה לישראל לעשות להם אותות ומופתים בכל צרכם כענין המן והבאר והשלו וזולתם אמר הושיב בתוכה שומר:

מה טובו אהליך יעקב וגו'. שהיו יושבים איש על דגלו וכדכתיב שם לעיל מינה וירא את ישראל שוכן לשבטיו וע"ז אמרו שראה אותם ותמה:

פרעה ראה אותן שורות כו'. ואע"ג דלא נצטוו בדגלים עד השנה השנית אחרי הקמת המשכן. צ"ל שפרעה ראה הדבר בשנה השניה ואגדה זו ס"ל כמ"ד במכילתא כי לא טבע בים:

לכך ויהי בשלח פרעה. פי' בי"ת בשלח בעבור. ואע"ג דלא הוה השתא רמיז לה קרא השתא משום דעסיק בשליחותם:

פסקה ו

הה"ד נפשינו כצפור נמלטה. דריש ויהי על הצרה שהיה אז לישראל שהוצרכו לטלטל ממקום למקום כצפור הנודדת מן קנה:

משל ליונה. לפי שישראל נמשלו ליונה שנא' עיניך יונים וכה"ג רבות:

עלה הנחש ישב לו בקנה. כצ"ל [יפ"ת]:

שנא' ואהיה כצפור בודד על גג. ונדרש באיכה רבתי על מסעות ישראל במדבר. ואמר שם. אמר הקב"ה שקדתי להכניס בני לא"י מיד. ואהיה כצפור מה צפור זה מתבודד מגג לגג מגדר לגדר מאילן לאילן כך כשיצאו ישראל ממצרים היו נוסעי' במחלוקת וחונים במחלוקת כו':

במקום אחר פי' במדבר:

ממקום למקום. פי' ממסע למסע במ"ב מסעות:

שנא' גם צפור מצאה בית. מפרש קרא מהו ידידות משכנותיך דהיינו ביהמ"ק ונכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'. ואף שצפור מצאה בית. שנתיישבו ישראל בארץ מ"מ תאותי אל משכנותיך ומזבחותיך:

פסקה ז

מי צווח ווי כו'. דויהי משמע צרה ומי צווח ווי:

פרעה. לפי שלעיל היה מפרש שקאי על ישראל. לכן הוצרך לפרש כאן בהדיא דלפי דרש זה קאי אפרעה:

בעין טובה. ובנמשל ג"כ פרעה קיבל את ישראל בעין טובה שנתן להם ארץ גושן כל טוב מצרים:

כבוד היה לו כו'. וכן פרעה נתרצה לסבול כל המכות כהנה וכהנה רק שישמע דבור ה' אליו ע"י משה:

ספון חשוב (רש"י ריש מגילת רות):

משל לא' כו'. טעם המשל לומר שהיה משה חפץ לראות בטוב ישראל מרוב אהבתו אותם כשושבין שצעקתו שלא זכה לראות בחופתם:

פסקה ח

להוציאה. פי' מבית אביה לבית בעלה החתן:

ואיני נכנס עמהם. שכבר ידע משה שלא יכנוס לארץ כי הבין במ"ש לו הקב"ה עתה תראה ולא במלחמת ל"א מלכים:

לכך ויהי בשלח. פרעה את העם ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים וכו' אלא הסיבם דרך המדבר. ועל זה צעק ווי על שלא נכנסו ישראל מיד לארץ דרך ארץ פלשתים שאז היה נכנס גם הוא עמהם. אבל הליכתם במדבר זה גרם לו מיתתו וצעק ווי [תו"נ]:

פסקה ט

משל לאחד שמצא צרור כו'. גם טעם אגדה זו כההיא דלעיל סימן ב' וג' אלא שלפי משל זה לא היתה דאגתו מצד מעלתם רק מצד רבויים כי ברוב עם הדרת מלך. וכ"ש בהיותם כתות רבות זו גדולה מזו. כגון שבט לוי שהיו יותר חשובים מהשאר. וכהנים יותר חשובים מלוים. ולכן אמר שהם משל לצרור שלא נראו בו המרגליות ואח"כ נראו. וראה ערך כל אחד ואחד:

ואיני עומד בפניך כלו' איני מוחה בידיך:

פסקה י

אמרו לפעלא טבא. לפועל ואומן שעושה מלאכה בטוב אומרים לו יישר כחך. שכן היה דרכם לומר להם איישר כמ"ש בירוש' ספ"ה דשביעית. ומפרש תיבת נורא תואר לה' פועל המעשים שיאמר לו יישר כחך. כלו' נורא אתה במעשיך כי מעשיו יתנו מוראו על האנשים. ויהיה תיבת מעשיך חסר ב' השמוש ופי' נורא מעשיך היינו במעשים הנוהגים

באנשים כי גם מהם נקח ראיה על השגחתו. ממה שאין כוונת הרשעים יוצא לפועל בכל השתדלותם. ואדרבה שיהפכו מעשיהם עליהם שהנצלבים פי' שנגמר דינם לצולבם צולבים את צוליביהם כי בזה תפול על הרואים אימתה ופחד. ועוד שעי"ז יכירו הכל שמאת ה' היתה ולא במקרה:

ישתברו. מלשון ויקם בי כחשי. כלו' שיהיו מדוכאים ע"י העוז הנזכר. שהשפלים יתרוממו והנצלבים צולבים את צוליביהם. ופי' יכחשו לך שישתברו בשבילך או לפניך:

יעשו כזבים בדבריהם. כי בפיהם יודו בחלוף סברתם ע"י מה שיצטערו בתנופת יד ה'. כמו נבוכדנצר שאמר בר אלהין שיראה היות יחוס בין העלה והעלול כדרך הבן עם האב. הזקיקוהו לשנות דבריו ולומר בריך אלההון כו'. וכנגד מה שאמר ולא איתי די ימחא בידיה שנראה שעושה כרצונו בלי טעם. הזקיקוהו לומר די כל מעבדוהי קשוט. וג"כ פרעה הזקיקוהו להודות בשתי אלה שכפר בהם כדמפרש:

מנגדו. מלקהו:

אמור מהו ראית כלו' פרש מה שראית דהיינו מלאך ולא תימא בר אלהין:

ולא איתא די ימחא בידיה. דמשמעותיה אף אם נהג עם בריה שלא כשורת הדין אין מוחה בידו:

פסקה יא

בייא. פי' צעקת חמס על עוות הדין:

לא אשלח הוא היה מחזיר כו' ולהכי הזכיר השליחות בפרעה אף שהוא שלחם בע"כ לומר הפה שאמר כו':

שלא נהג עמם כדרך כל הארץ. עם היות פשט הכתוב מבואר. דעתם שרמז הכתוב לדרש זה ג"כ מדכתיב ארץ דהוה סגי דלימא ולא נחם אלהים דרך פלשתים לכן דרשו שלא נהג עמם כדרך כל הארץ:

מי שהוא קונה עבדים. וישראל נמי ביציאת מצרים נעשו להקב"ה כעבדים הנקנים דכתיב עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים:

לא עשה כן לישראל. אע"ג דלא שייך לעשות כן להקב"ה משום דמכיון דדרך העבדים לעשות כן להרב ומכ"ש שהרב לא יעשה כן לעבדיו וה' עשה כן לישראל. קאמר לא עשה כן לישראל:

למה. דהלא ראו מלחמת עמלק ולא שבו למצרים:

ונהרג מהם ל' רבוא. אפשר שכך היה קבלה מנין זה בידם. וע' ביד יוסף:

ולמה נהרגו. פי' מאיזה סיבה יצאו שעי"כ נהרגו:

וטעו שלושים שנה שהם חשבו שמנין ת' שנה נמנה ממעמד בין הבתרים שהיה ה' מדבר זה. ואינו כן אלא מתחיל משנולד יצחק דכתיב כי גר יהיה זרעך משיהיה לו זרע ומעמד בין הבתרים קדם ללידת יצחק שלשים שנה:

שנא' בני אפרים וכו'. מסיפיה דקרא דייק כי לא שמרו ברית אלהים וגו'. פי' לא המתינו לקץ שהיה לישראל ברית כרותה מברית בין הבתרים ויצאו קודם שהגיע הקץ:

מי היה חפץ להוציא כו'. זה דרך הלצה כי מי יחפוץ להוציא להורג בניו כמוהו שבטח בכחו וסכן בניו כאילו הוציאן ע"מ שיהרגו:

שנא' ואפרים להוציא אל הרג בניו. מכאן מביא ראיה שמיציאתם ממצרים בא להם הרג ואבדן. לפי שמפסוק בני אפרים נושקי רומי קשת אין ראייה שביציאת מצרים נהרגו:

והרגום פלשתים. מזה אינו מביא ראיה שביציאת מצרים הרגום. אלא שהפלשתים הרגום. ומה שסיים הפסוק כי ירדו לקחת את מקניהם. אפשר שבהליכתם חזרו לבוז את מקנה פלשתים. וזו היתה הסיבה להריגתם:

והיו עצמותיהם שטוחים כו'. דרש שבראותם קאי אעצמות הרוגים וזהו שסיים שכבר היו שלשים שנה:

שכבר היה להם כו'. לפיכך כבר נתעכל הבשר ועצמותיהם היו מושלכים על פני השדה:

למה הדבר דומה למלך כו'. משום דאיכא למידק הא כבר ידעו בהריגתם ולא פחדו לצאת עם משה כי ידע כי מה' גאולתם. וא"כ מאי איכפת לנו אף שיראו עצמות אחיהם. לכן אמר שדומה למלך שאף שידעה האשה השנית שמתה אחותה לא תמנע מהלוך עם המלך כי ידעה כי מקרה היה לה. מ"מ לא תלך בדרך שקבורה. כי למראה עינים תפעל דמיונה ותחזור כך ישראל אפשר שבמראה עינים יתפעלו ויבהלו מאד:

מה עשה הקב"ה כו'. מפרש דולא נחם רמז שלא ינחם מהריגתם מדנקט לשון נחם ולא קאמר נהגם:

וטבל בו כליו. דרך משל כי לא ישכח זה לעולם כמי שטובל לבושו בדם שהוא תמיד לזכרון בין עיניו:

שנא' מדוע אדום ללבושך. ובגדיך כדורך בגת. ומפרש שכן עשה בגת פלשתים שהרגו את בני אפרים:

פסקה יב

לא נתנחם זה דרך רמז בעלמא מדנקט האי לישנא:

והרגן. פי' והרג מקצתן ודומה לנמשל:

שנא' וינער ה' כו'. ר"ל שנקם ה' מהם בג' ענינים זולת הריגת כללם. האחד שהיה מיתתן באופן מר כמ"ש במכילתא וינער ה' את מצרים נתן להם כח כדי לקבל הפורעניות השני שסר צלם מעליהם דהיינו הפלת שריהם מלמעלה והיינו סוס ורוכבו רמה בים כדשנינו במכילתא. והג' שגם לעתיד יפרע ה' מהנשארים:

פסקה יג

מצרים לא"י י"א מסעות. צריך להיות מחורב לא"י. ומפרש ולא נחם לשון נייחא. ור"ל שרמז הכתוב כי אף בדרך זו שהסיבן לא נחו. כי י"א מסעות היו והלכו בארבעים שנה. שאע"פ שלא היו נוסעים תמיד. מ"מ לא היו במנוחה אלא כגולים ומטולטלים כדכתיב ויניעם במדבר:

שנא' אחד עשר יום. בקרא כתיב אחד עשר יום מחורב דרך הר שעיר עד קדש ברנע ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש דבר משה אל בני ישראל וגו'. ומפרש הכי אחד עשר יום מחורב עד קדש ברנע שהיא אצל נחלת ישראל ומכיון שזה הוא רוב הדרך שמחורב עד א"י והלכו אותו על הרוב בי"א מסעות. כ"ש שהיה ראוי שמקדש ברנע לא"י יכנסו במהרה כי סמוך הוא ועכ"ז הסיבן סביבות הר שעיר ארבעים שנה. וקרא דויהי בארבעים שנה דבק לאחד עשר יום מחורב [יפ"ת]:

ד"א ולא נחם אלהים משל למלך שהיו לו בנים ונשבו. האי ד"א דריש ולא נחם שלא נתנחם הקב"ה על אותן שנתמעכו בבנין ונשלכו ליאור. שבעבור זה בקש להנקם מפרעה בים. וזה טעם המשל לומר כי לא לכבודו עשה אלא לנקום נקמת בני ישראל על אותם המעוכין בבנין:

והיתה שמחה לפניו. דויהי משמע צרה ושמחה כדלעיל בב"ר פ' מ"ב ומפרש דויהי בשלח לשון שמחה:

פסקה יד

אמר רשב"ל משל לבן מלך כו'. במשל זה בא להוסיף שאף קודם שהרגם עשה בהם נקמה בשיעבוד טיט ולבנים בים שהיו חומר מים רבים כדי למדוד להם מדה כנגד מדה כדרך ששיעבדו בישראל בטיט ולבנים:

הברברים. תורגמה תרגום ירושלים ברברא. מעם לועז ת"י מעמא ברבראי:

והיה לו עשרה אוסיות. פי' שדות. ובנמשל כן ארץ כנען אע"פ שלא היתה עדיין כבושה מ"מ היא כמוחזקת בידם כי כבר היו מקובלים מהאבות שארץ כנען להם לאחוזה:

עד שירשו את עבר הירדן. שלא הגיע עת פקודתם של סיחון ועוג עד שנת הארבעים כי היה להם איזה זכות. לכן עכבן הקב"ה במדבר ארבעים שנה. ואע"ג דעכובן במדבר נגזר על חטא המרגלים זה וזה גרים:

לכך נאמר ולא נחם אלהים. דלהכי נקט ל' נייחא לרמוז שאף בדרך המדבר שהסיבן לא הוליכן במסעות הראויות לבא מיד אל המנוחה אלא טלטלם במדבר מ' שנה. ומה דכתיב פן ינחם וגו' הוא טעם אחר:

פסקה טו

אתן להם את התורה. ויהיו מורגלים בלמודה ובמצותיה כל ארבעים שנה כדי שבבואם לארץ יהיו בקיאים בדקדוקי מצות והא דנקט המדרש רק מה שאינן יודעים עסקי תרומות ומעשרות. יש לומר משום דבעון תרומות ומעשרות גלות באה לעולם וא"כ יגלו ממנה:

ד"א למה. ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים. כצ"ל [ת"נ]:

פסקה טז

וקצצו הנטיעות. ולא רצה ה' להכניסן לארץ חרבה. וע' קה"ר פ"ג סוף סימן י"ד:

עמדו ונטעו וגדלו אותן ואח"כ הכניסן לארץ. וז"ש הכתוב ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא לבא לא"י. ורצה הקב"ה שיתעכבו במדבר מ' שנה עד שיחזרו הכנענים ויתקנו מה שקלקלו. ומ"ש כי אמר אלהים פן ינחם וגו' הוא טעמא אחרינא וכאילו כתיב וכי אמר אלהים. ותחסר הוי"ו כמו שמש ירח:

ומאיר להם כו' לילה ושמעו כו'. תפס לשון המקרא (במדבר י"ד:י"ד). שמעו כי אתה ה' וגו' וענך עומד עליהם ובעמוד ענן וגו' [רד"ל]:

שנא' תפול עליהם אימתה ופחד. כדמפרש בשה"ש פ"ג נפלה אין כתיב כאן אלא תפול כו' (שם):

ואח"כ מה כתיב תביאמו. שע"י זה שנפל פחד עליהם היה נקל להם לבא ולהורישם וכמ"ש רחב למרגלים ידעתי כי נתן ה' לכם את הארץ וכי נפלה אימתכם עלינו וגו' (שם):

פסקה יז

שקנה פרה לקנין. כלו' להיות לו קנין להשתמש בה בחרישה וכיוצא לאפוקי אילו קנאה לשחיטה לא היה חס עליה אם תפחד [יפ"ת]. וכוונתו בזה המשל לפרש כפשוטו שלא יפחדו מהמלחמה שיעמדו פלשתים נגדם:

עתידין לעמוד כו'. פי' מוכנים לשון להיות היהודים עתידים וגו' [ת"נ]. שכשילכו דרך שם בוודאי יעמדו נגדם. ואף שיצילם מ"מ יפול פחדם עליהם:

פסקה יח

מהו ויסב. דבשלמא לפירושים דלעיל אתיא שפיר לשון ויסב שהוליכן דרך סבוב ועקום להאריך הדרך אבל לפי פירוש זה ה"ל למימר וינחם כלשון ולא נחם. ומתרץ שהקיפן הקב"ה ופי' ויסב שסיבב חומה סביב לעם. והכוונה שהקיפן בעמודי עננים. ואע"פ שבכתוב כתיב חומת אש. אינו מביא ראיה אלא דכתיב שם חומת. והכוונה כחומה שהיא מקפת את העיר כך הסביבם הקב"ה לישראל בענני כבוד:

עד שיסב. בלילי פסחים:

שנא' ויסב אלהים. דהוה ליה למימר וינחם ונקט ויסב דרשי' שרמז נמי לזה כי קודם שיצאו היו אוכלים בדרך ארעי בקימה ובהליכה כדרך העבדים. אבל עכשיו אכלו דרך הסיבה כבני חורין [ת"נ]:

פסקה יט

שעלו מזויינין. שרצון הקב"ה היה לעשות להם לישראל שם עולם שיהיה נראה שהם בכחם מנצחין:

חכם לב יקח מצות. דהל"ל וישא או ויעל כלשון השבועה והעליתם את עצמותי לזה דריש שבא להורות שבחו של משה שלקח לו המצוה בעת שאחרים לקחו הכסף והזהב:

יקח מצות. ואמר מצות. שלקח עמו גם כלי משכן שהכין יעקב:

היו עסוקים בכסף וזהב. שנצלו את מצרים:

ואתה לא בנו והא דבאמת לא קברוהו בניו. כבר מפורש בסוטה הניחו לו כבודו יותר במרובים ובגדולים:

שאיני חייב לבריה. ע"ד מי הקדימני ואשלם:

סרח בת אשר שהיא נשתיירה מאותו הדור. וזהו שאמרה אנכי שלומי אמוני ישראל ודרשו חז"ל אני השלמתי יוסף שהוא נאמן למשה שהוא ג"כ נאמן. ואף שנשתייר ג"כ מדורו של יעקב יאיר בן מנשה לא מסרו לו סוד הגאולה כי אם לסרח שהיתה אשה חכמה:

ויש אומרים בתוך הפלטורין. וי"א הוא ר' נתן בכל מקום. ובגמרא דסוטה אמר בהדיא רבי נתן אמר בקברניט של מלכים כו':

כלבים של זהב בכשפים. כך היה מסורת בידם מאבותם:

מהלך ארבעים יום. שהוא ת' פרסאות כדאיתא במסכת תענית פ"ק שהוא לפי חשבון י' פרסאות למהלך אדם בינוני:

נתנדנד הארון. זהו דעת רבי נתן. ולדעה ראשונה צף הארון וכדאיתא בהדיא במס' סוטה:

אנכי אכלכל אתכם. דאי' מ"ד שנגזר להיות מ"ב שנים רעב. ולא היו רק ב' שנים רעב וחשב יוסף שיצטרך לכלכל אותם מ' שנה והקב"ה צירף מחשבתו הטובה למעשה וזכה שהיו מטפלין בעצמותיו מ' שנה שהיו במדבר:

בזכות עצותיך כו'. דוחין פסח ראשון והוצרכו לעשות פסח שני ונקרא פסח קטן על שאינו חמור כמו פסח ראשון דפסח שני חמץ ומצה עמו בבית וע' רש"י בהעלותך:

שאין לו בלבו עליהם. שום שנאה על שמכרוהו לפייס דעתם שיודו לשאלתו. ולכן גם הם נשבעו לו שאין להם שנאה עליו על מה שציערם בבואם לפניו לשבור אוכל. ולכן לא יפחד שלא יזהרו בצואתו:

למה והעליתם כו'. כלומר מהו אתכם. ומשני א"ר לוי משל כו' כלו' שפי' אתכם למקום שהייתי אתכם בעת שגנבתם אותי והיינו שכם אבל במכילתא דרש ממלת אתכם שגם עצמות כל השבטים העלו עמהם אתכם כלו' עם עצמותיכם:

משכם גנבו אחיו כו'. אף שגנבוהו מדותן. י"ל שדותן הוא שם מקום סמוך לשכם:

משכם גנבתם אותי. כלו' בהיותי בחיים בגוף (שזהו החבית) והנפש (שזהו היין) עכ"פ החזירו הגוף למקומו. ולכן קברו אותי בשכם במקום אשר לקחתם את גופי:

פרק כא

פסקה א

הה"ד צעקו וה' שומע. כי התפלה סגולה בישראל שמתקבל אפי' שאין זכות מכח ברכת יעקב שהנחילם כך ומ"ש שמעתי צעקתך הוא ט"ס וצ"ל שמעתי צעקתם [יפ"ת]:

שתי ירושות הנחיל כו'. דכתיב הקול קול יעקב וגו'. וסוף הפ' ויברכהו. ומפרש המדרש דברכו בזה שיהיה הקול קול יעקב בלימוד התורה ואז יהיה לו כח וממשלה על הכל:

פן בחרב אצא לקראתך. ולא אמר בעם כבד (וכדומה) אצא לקראתך שזה יורה שהיה מתפאר בירושתו דכתיב ביה על חרבך תחיה:

שנא' ונצעק אל ה' כו'. ומסיים וישמע ה' את קולנו ולא כתיב את צעקתינו שבא לרמוז למה שכתוב הקול קול יעקב [ת"נ]:

נוטלין שכר כפי מדתם זה בחרב וזה בקול:

שנא' קול ששון כו'. בירמיה ל"ג כה אמר ה' עוד ישמע במקום הזה וגו' קול ששון וקול שמחה וגו' קול אומר הודו את ה' צבאות וגו' וזהו יעוד טוב ונחמה על להבא בזמן הגאולה:

פסקה ב

הה"ד ותגזר כו'. ואינך צריך לצעוק:

כשם שהקב"ה מצוה למשה ומדבר עמו כו'. שני עניינים הם. אחד הצווי. ב' הדבור שהיה מדבר עם הקב"ה בלא רשות כדאפרש בסמוך:

ואדני צוה בה'. דאע"ג דקרינן צוה בשורק יש אם למסורת ורמז כי הוא נגיד ומצוה לפני ה' ויש לו לבקש תקנה על זה מה' כי לא ימנענו ממנו [יפ"ת]:

וכתיב וידבר משה אל ה' לאמר יפקוד ה' אלהי הרוחות. פי' שהיה משה נכנס עם הקב"ה לדבר עמו בלא שדבר עמו ה' תחלה:

למה אתה מצטער. הוא פירושו של מה תצעק אלי:

פסקה ג

הה"ד והיה טרם יקראו כו'. דרש מה תצעק אלי לומר שהכוונה שאינו צריך להתפלל בפה כי במחשבה מיד נענה. והיינו ע"ד והיה טרם יקראו ואני אענה. ואיידי דמייתי קרא דריש ליה:

ב' פעמים הוא אומר בפסוק ואני ואני. וכן משה גדול הנביאים אמר ג"כ בלשון זה ולמה כפל ישעיה דבריו. ולמה חלקם ביני וביני. וכן למה כפל משה אני אני. אלא ע"כ שישעיה מדבר מב' זמנים חציו מן העה"ז וחציו מהעה"ב. וכן משה שאמר ב' פעמים אני הוא ג"כ מטעם זה. דמחצתי ואני ארפא הוא בעה"ז. ואני אמית ואחיה בעה"ב בזמן התחיה. וכן נדרש מקרא זה בפ' חלק ובפסחים וע' בפדר"א:

שנא' והיה טרם יקראו ואני אענה בעה"ז. י"ל דה"ק והיה כמו שטרם יקראו ואני אענה בעה"ז כן לעתיד עוד הם מדברים כו':

ומה הם מדברים. דלא מצי לפרש התפלה שיהיו מדברים. דמהי תיתי שלעתיד לא תשמע תפלתם:

כביכול הוא יושב ומשמיע עמהם. הת"נ כתב שצ"ל הוא יושב ושומע. אבל היפ"ת מתרץ הגי' כלו' שיעמוד ביניהם וישמע קולו כאילו הם חברים ומלמדם. ואע"ג דואני אשמע כתיב מפרש כמו אשמיע וכן וישמע כמו וישמע שאול. דמדכתיב והיה עיניך רואות את מוריך. וכל בניך למודי ה' דמשמע שה' צ"ל שמשמיע עמהם:

כך א"ל הקב"ה למשה א"כ. שהמכוון לבו בטוח שיענה א"כ מה תצעק כי במחשבה לחוד מיד נענה:

עד שלא נוצרה מחשבה. כצ"ל [יפ"ת]. וע' בב"ר פ"ט מ"ש שם:

לפני ז' דורת. שנבואה זו נאמרה לא פחות בימי חזקיה המלך שישעיה נתנבא בימי עוזיהו יותם אחז יחזקיהו. ומחזקיה עד יהויכין שבימיו עלה נ"נ מלך בבל. ויוציא משם

כל אוצרות בית ה' יש שבעה דורות. חזקיה מנשה אמון יאשיה יהואחז יהויקים יהויכין. ואף שעלה ג"כ בימי יהויקים מ"מ לא שלח ידו עוד בבהמ"ק. אבל בימי יהויכין שגרמו העונות שלח ידו אז בבית ה'. וגם אז אמר בעוצם ידי עשיתי לי את החיל הזה וחזק הוא ממנו כביכול. על זה נכון לשון הנבואה ואמרת בלבבך השמים אעלה:

לכ"כ והיה טרם יקראו. שבמחשבה בעלמא יעתר לו:

פסקה ד

הה"ד שומע תפלה. בעי לפרש מה תצעק אלי שאין צורך לצעקתו שכבר קדמה צעקת ישראל כי צעקת ישראל חשובים לפניו כשל משה אע"פ שאינם חשובים כמותו. ולהכי מייתי שומע תפלה וגו' דמיניה דריש שהכל שוין בתפלה. ואגב דמייתי ליה דריש ליה בכמה אנפי:

מהו שומע תפלה. פי' למה אמר תפלה בלשון יחיד. ועוד מאי דכתיב בתריה עדיך כל בשר יבואו. ומשני רבי פנחס שזה דקאמר תפלה בלשון יחיד הכוונה שהוא שומע מכל כנופיא וכנופיא בפני עצמה או כמו דאמרו בשוח"ט שממתין עד התפלה האחרונה לפי שאינם מתפללים כולם כאחת. ופי' עדיך מענין עדי:

ד"א שומע תפלה כו'. עכשיו בא לומר ששומע כל המתפללים יחדיו. דעדיך יבואו משמע שבאים להתפלל יחדיו. והוא שומע שלא יקוץ בשאלות הרבות עם היותן בבת אחת. אלא יפיק רצון הכל:

בשם רבי אלעזר ב"ו כו'. מפרש מהו שומע תפלה שהכל שוין בתפלה והיינו עדיך כל בשר יבואו כלו' לפניך כלם שוים:

אלא הכל שוין לפניו הנשים והעבדים כו'. ואע"ג שלא היה צריך להזכיר אלא עניים ועשירים כדי שיהא בו דבר והיפוכו. מ"מ נקט עבדים ונשים להורות שגם נשים ועבדים חייבים בתפלה אף שפטורים מק"ש כדאיתא בטור א"ח סי' ק"ו [ת"נ]. והיפ"ת כתב נקט נשים ועבדים דהיינו עניי מעשים דליתנייהו במצות כישראל הזכרים. ועניים ועשירים היינו בתורה ובחכמה. שתתקבל תפלתם בעת צעקתם כתפלת צדיקים:

פסקה ה

הה"ד יונתי בחגוי הסלע כו'. בעי לפרש שטעם מה תצעק אלי שכבר קדמה צעקת ישראל ומפני שכל הכוונה בצרה זו לשמוע תפלת ישראל כדילפינן מהשמיעני את קולך. ולכן כשנמצא המכוון קאמר למשה שאין צורך לצעקתו. ואיידי דמייתי הכא קרא מפרש ליה:

היה לו לומר יונה בחגוי הסלע. ומהו שאמר יונתי. פי' שתי תשובות בדבר חדא דהל"ל יונה כמה דאת אמר עיניך יונים. ועוד למה מדמה אותם ליונה:

ראה מה כתיב ויהי אפרים כיונה פותה אין לב. אלמא דיונה רמז לפתיות ותמימות. הילכך יונתי על שם שהם תמימים לגבי השי"ת:

יהי דן נחש. בחזית גרסי' תו וכל י"ב שבטים משולים כחיות. ופי' משום דחזר יעקב וכללם כאחת כדילפינן בב"ר פ' צ"ט:

לפיכך הם קשים כו'. כי בכח הברכה שנדמו לחיות הם קשים כנגד העכו"ם:

מן השבת כו' **מן המילה**. אין ה"נ מכל המצות. אלא נקט הני משום דעל הני גזרי טפי מפני ששבת מורה על חידוש העולם יש מאין בששת ימי המעשה ונח ביום השביעי. ומילה מורה שאנחנו עובדי השם ומחותמים בחותם מלכו של עולם כעבד שנושא חותם רבו:

לכך נאמר יונתי. בחגוי הסלע א"ר אלעזר כו'. צריך להיות נקודות הפירוד אחר מלת יונתי. כי ר' אלעזר רוצה לדרוש ולפרש בחגוי הסלע בסתר המדריגה כנגד מה שהיו ישראל אז דחוקים מכל צדדיהם. וכמו שדרשו בחזית על פסוק זה. בשעה שיצאו ישראל ממצרים למה היו דומין ליונה שברחה מפני הנץ ונכנסה לנקיק הסלע ומצאה שם הנחש מקנן. לפנים לא היתה יכולה ליכנס שעדיין הנחש מקנן. תחזור לאחוריה לא היתה יכולה שהנץ עומד בחוץ. מה עשתה היונה התחילה צווחת ומטפחת באגפיה כדי שישמע לה בעל השובך ויבא ויצילה. כך היו ישראל דומים על הים כו' ע"ש:

שנא' **ופרעה הקריב וגו**' **וישאו ב"י את עיניהם**. ומ"ש נוסעים אינו אומר כו'. מילתא אחריתי הוא לפרש למה כתיב נוסע לשון יחיד. אבל לעיל פ' ט"ו דייק זה מדיוק אחר ע"ש:

תלו עיניהם לשמים. ר"ל שהתבוננו על דבר ענינים שמימיים וראו והשיגו כי גם השר שלהם בעזרתם. ולכן נתייראו:

כיון שראו אותו נתייראו הרבה כו'. כי לולא זה למה יתייראו כל כך וכי כבר שכחו מה שעשה ה' להם במצרים. אבל כשראו השר יורד מן השמים לעזרם פחדו שמא מה' הוא בחטאם:

ומהו והנה מצרים נוסע אחריהם. דכיון דנוסע הוא שרן מאי מצרים. דלא ס"ד שיהיה שמו כן. כי שמו עוזיאל הוא כדאיתא בילקוט פסוק ויושע ה' בשם מדרש אבכיר. ומשני דאין ה"נ דמצרים היה שמו כפי ממשלתו על מצרים. וכפי ענינו נקרא עוזיאל:

עד שהוא מפיל שרן. להסיר שפע המזל המשפיע עליהם:

קל שמו. הכוונה על מזל אריה כי הוא היה מזלו של נבוכדנצר שנקרא אריה וכדכתיב עלה אריה מסבכו. ולפי שהאריה מפורסם בהשמעת קול מזולתו מהב"ח כאומר אריה שאג מי לא ירא על כן קראוהו קל:

לא שקע תחלה אלא שרן. הכוונה במה שסרה ממשלתו שלא ישפיע עליהם כדרכו. ולפי שהשפעתו היתה במים כאומר לי יאורי ולכן נחשב להם היאור לעכו"ם כאמרם ז"ל לכן כאשר הפילו ה' להפך הדבר שיהיה המים למצרים למשחית כי טובעו בים. נמצא שהוא כאילו כח השפעת השר שלהם נתבטל ונשקע בים:

אלא סוס ורוכבו זה השר שלהם. סוס היינו עם מצרים. ורוכבו הוא השר שלמעלה. ועל שם שהוא למעלה עליהם כרוכב על הסוס קרא ליה רוכב ולמצרים סוס. ואיידי דקאמר רוכב לשון יחיד נקט סוס לשון יחיד:

ומהו הקריב. שהיל"ל ופרעה קרב:

יותר מק' צומות. כן מצינו מספר ק' צומות בפרק השוכר והוא לשון גוזמא:

ותלו עיניהם למרום. דכתיב וישאו ב"י את עיניהם:

שהרגנו בכוריהם ונטלנו ממונם וברחנו. נקט רק הריגת בכורים ונטילת ממונם משום דלשאר מכות שנעשו במצרים לא היו מתייראין שיעשו להם מדה כנגד מדה. שאין בידם להביא מכות דצ"ך עד"ש בא"ח. אבל ממכת בכורות שיהרגו גם הם את בכוריהם ויקחו ממוניהם היו מתייראין שזה בידם לעשות אם תגבר ידם:

לא אמרת ושאלה אשה משכנתה. כלומר וא"ת מה אתם מתרעמים עלי מנטילת ממונם שלא כדין. לכך אמרו הלא אתה צוית עלינו לעשות כל זה:

כיון שראו ישראל שהיו מוקפים בארבע רוחות. כצ"ל שהחיות משני רוחות היו. וכן איתא בתנחומא סדר שופטים. ובת"י פסוק לסוסתי ברכבי פרעה:

ולמה עשה להם הקב"ה כן. אף שעשה כדי לחזק את לב פרעה לרדוף אחריהם לתוך הים. מ"מ וכי קצרה יד ה' מלהושיעם בלא צער זה. וגם לחזק את לב פרעה ג"כ [ת"נ]:

והיה מבקש לשמוע את קולם. הוא שיר ושבח והודיה אהוצאת מצרים לשעבר. וזהו שאמר הכתוב אז ישיר משה ובני ישראל. אבל מקודם על טובת הוצאה לא אמרו שירה והודו [ת"נ]:

פסקה ו

ואתה הרם את מטך אמר משה כו'. סיפא דקרא ויבואו ב"י בתוך הים ביבשה. ולא אמר בחרבה לרמז אל ותראה היבשה שהוא תנאי ששהתנה עם הים ומדהוצרך לגלות לו זה ש"מ שהיא תשובה לשאלת משה:

והכתיב אשר שמתי חול כו' והרי נשבעת כו'. הכוונה שמשה נסתפק בכוונת הקב"ה באיזה אופן יקרע את הים לעשותו יבשה. אם יפוצו מעיינותיו חוצה שישפוך הים את מימיו חוץ לים. או שהמים יעלו למעלה ויצבו כמו נד ובחזירתם ישטוף את המצריים. לכך אמר אם ישפכו חוצה הא כתיב שמתי חול גבול לים. ואם יעלו למעלה הרי כבר נשבעת שאין אתה קורע לעולם פי' להטביע בו את העולם. ובאמת שעל כל העולם אינו מביא אבל על אומה אחת מביא וכו' או הם באים אל תוך הים כו'. ורבי אלעזר לא ס"ל שמשה לא ידע החילוק שעל כל העולם אינו מביא כו'. לכן אמר שכך אמר משה אם מימיו ישפכו חוצה הא כבר שמת חול גבול לים. ואם יעלו המים למעלה הרי כבר כתיב ויסך בדלתים ים. משמע שגם למעלה יש להם מסך מבדיל שלא יוכלו להגביה מימיהן למעלה [תו"נ]:

מה כתיב ויאמר אלהים יקוו המים וגו' אני הוא שהתנתי עמו מתחלה כו' שנאמר וישב הים כו'. כמו שדרשו בב"ר יקוו לי המים מה שאני עתיד לעשות בהן והיינו בקי"ס וזהו התנאי שהתנה הקב"ה עמו שאף אחר שיקוו המים אל מקום אחד לפעמים תראה היבשה בו. שיהיה נקרע לפני ב"י:

לא קיבל עליו להקרע כו'. דייק מדכתיב ויולך ה' את הים שלא רצה להקרע עד שבא הקב"ה בעצמו וכבודו:

נתן ימינו כו'. הכוונה שזכות התורה שניתנה מימינו של הקב"ה לימינו של משה יספיק שיעשה לו נס שישתנה הטבע בעבורו:

שנא' מוליך לימין משה וגו'. זרוע תפארתו:

א"ל משה מפני מה אתה בורח כו'. בשוח"ט איתא אמר משה לים לא אמרת איני נקרע ועכשיו אתה בורח כו' א"ל מן הדין איני ראוי להקרע כו'. ולא לפניך אני נס אלא מלפני אדון חולי ארץ וגו':

מיד כיון שהרים כו'. כלומר שמיד התחילו להבקע מעצמם. וזהו דכתיב ויבקעו שהמים עצמם התחילו להבקע ולא עכבו כלל:

אינו אומר ויבקע הים כו'. מילתא באנפי נפשיה הוא לתרץ למה אינו אומר הים:

מלמד שכל המים שהיו כו'. וזהו הירדן יסוב לאחור שכל המים נתבקעו אז. והיה זה כדי לפרסם הנס ושלא יחשוב שהיה זה מצד הטבע:

ויזכור ימי עולם. פי' מה שנעשה בו נס לעיני כל העולם שבו ביום נבקעו כל מים שבעולם:

וכתיב מוליך לימין משה. מביא ראיה דקאי אבקיעת הים:

פסקה ז

ד"א מה תצעק כו'. שייך לפני מאמר ואתה הרם את מטך כו' [תו"נ]:

מהו כן. והלא דרך התפלה בעת צרה. ומאי לא בצר. ומשני כבד את רופאך כו' כן יקדים את התפלה קודם הצרה. וכדפרש"י בפרק נגמר הדין היערוך שועך לא בצר כך אמרו חביריו לאיוב כלום הקדמת שועך לא בצר עד שלא בא הצרה שאם היית עושה כן היו הכל מאמצין את כחך ומסייעים את כחך:

ערוך שועך כו'. כלו' התאמץ בתפלתך ואז לא יהיה לך צרים מלמעלה. פי' מקטריגים המבלבלין את התפלה:

בשעה שיצאו כו'. מביא לראיה שיש מקטריגים למעלה:

ור"ח בר חנינא פירשה משום אביו. ר"ל שמשום אביו הביא משל זה:

עד עכשיו היו כו'. דהיינו במצרים:

מתגשש. מתעסק ומשתדל:

שהיה מיועצי פרעה. ועל ששתק (ובשתיקתו היה מכוון להרע לישראל) נידון ביסורים כדלעיל פ"א כי לולי זה אין הדין נותן לצערו כדי להציל את ישראל ולפי שקשה מ"ש שגירה באיוב ולא בשאר יועצי פרעה. לכך אמר לפי שאיוב היה איש תם וישר והקב"ה מדקדק עם הצדיקים [תו"נ]:

איש תם וישר וגו' וירא אלהים. וכתיב התם הירא את דבר ה' מעבדי פרעה ועיין מזה עוד בב"ר פ' נ"ז:

עד שהוא מתעסק עם איוב כמ"ש בפ"ק דב"ב גדול צערו של שטן יותר משל איוב לאומר שבור החבית ושמור את יינה:

עולים לים ויורדים. לפי שהים גבוה מהעולם. לכן כנה הנכנס בים בעלייה. והיוצא ממנו בירידה:

לעשות אותו לעמו למטרה. מפרש מטרה משמרת בלשון ארמי. ור"ל שלהציל ולשמור את עמו הקיפו השטן:

מסרני ביד השטן עויל דרש אשטן שהוא מלא עולה:

שלא יצאו ישראל רשעים בדין. פי' חייבים בדין. לא רשעים דהלא עשו תשובה והקטרוג הי' שהתשובה לא תועיל רק על הגאולה לא לעשות להם עוד נסים:

הרטה. הכה ועקם [מת"כ בשם רד"ק]:

מה בידך לעשות. פי' מעתה אינך צריך לצעוק אלא מהו שבידך לעשות דבר כו'. וקרוב לומר שצריך להיות מה בידו לעשות. ופירושו מעתה מה בידו של שטן לעשות:

פסקה ח

ר' אבטולמוס הזקן אמר משל כו'. בא לפרש מה תצעק שהקב"ה אמר לו מה צריך אתה לצעוק ולהרבות בתפלה והרי בני הם וכבר התרציתי להם:

ומאז באתי כו' שקורא תגר שמן הדין ראוי להצילם אחר ששלחתיך וא"כ מה תצעק אלי עכשיו שראוי שיהיה לבך בטוח שאצילם:

ועכשיו אתה מרבה בתפלה. ומה תפלה מועלת לחטאים מוטב שיסיעו הדברים ההם מלבם ויעשו תשובה:

יסיעו דברים מלבם. דרש ויסעו כמו ויסיעו:

רבי אומר אמר הקב"ה כדי היא האמנה כו'. אם למעלה גרסי' רבי אומר אמר לו אמש כו' גרסי' כאן תנא אחר. ואם גרסי' כאן רבי צ"ל למעלה שם תנא אחר:

כדי היא האמנה. וזהו דבר אל ב"י ויסעו לפי שעל פי דבורך הם נוסעים והולכים וסרים למשמעתך:

שלא אמרו למשה. כשאמר להם לשוב לאחוריהם כמ"ש וישובו ויחנו לפני פי החירות. לא אמרו היאך נחזור:

שלא לשבור. פי' שאין אנחנו יכולים לחזור כדי שלא לשבור כו':

עת לקצר כו'. פי' ולכך אמר לו מה תצעק כי הוא עת לקצר ועיין במכילתא:

בני שרויין בצער והים סוגר. מדאמר והים סוגר בי"ו. משמע ששרייתם בצער הוא זולת צער הים והוא צער טלטול הדרך:

אלא ליסע בלבד. ולכן אמר מה תצעק אלי כי אין צורך לתפלתך כי בזכות שיסעו מן היבשה לים אעשה להם נסים ואינם צריכין לתחבולות מלחמה וספינות לעבור את הים:

יסיעו רגליהם. פי' ינתקו רגליהם מן היבשה. שלא נבקע הים אלא עד שנכנסו לתוכו כדאי' בסמוך:

ומה אם אדה"ר כו'. נלמד מדנאמר ביבשה. ולא נאמר בחרבה. אלא שרמז לפסוק יקוו המים אל מקום אחד ותראה היבשה כדי ללמוד ק"ו ומה אם אדם כו':

שהיה יחידי. והיה די שיעשה אז יבשה די ספוקו. ועשה אז כל היבשה כדי שיהנה בהרחבה בכל העולם:

עשיתי יבשה בשבילו. וגם זה הוא היפך הטבע כקריעת ים סוף שבדרך הטבעי יעלו המים ויכסו על הארץ לקלותם כנודע:

עשיתי יבשה בשבילו. כדלעיל פ"ה בב"ר משל למלך שבנה פלטין והושיב בתוכה אילמין כו' כך מתחילת ברייתו של עולם לא היה קילוס של הקב"ה עולה אלא מן המים כו' אמר הקב"ה ומה אלו כו' הרי הם מקלסין אותי כשאברא אדם עאכ"ו כו' לכך אמר

הקב"ה יקוו המים כו'. ש"מ שבשביל קילוסו של אדם הפך את הים ליבשה עאכ"ו בשביל קילוס עדה קדושה:

זה אלי ואנוהו. הא דנקט שבח זה דוקא. משום דאיתא בב"ר פ"ה ומה היא קילוסו של מים אדיר במרום ה' שנא' מקולות מים רבים וגו' וסיפא דהאי קרא לביתך נאוה קדש וגו'. לכך אמר הקב"ה מאחר שישראל יאמרו זה אלי ואנוהו דוגמת שירת המים שהוא לביתך נאוה קודש אין בכך שיבקע הים וישתוק מקילוסו מאחר שישראל ג"כ יקלסו מעין קילוסו:

בזכות אברהם. בא לפרש למה נא' לשון בקיעה דוקא ולא נאמר והפך את הים ליבשה או קרעהו. אלא רמז לבקיעת עצי עולה דאברהם [תו"נ]:

בזכות אברהם. ולכן אמר מה תצעק אלי שאין צורך לתפלתך:

בזכות יעקב. מפני שנצטער בגידול בנים טפי משאר האבות וג"כ בירידת מצרים על כן רצה ה' לשמחו בעשותו נס לבניו ועיניו רואות:

שנא' ופרצת ימה. ולשון בקיעה ופרצה חדא מילתא היא. וזהו פריצת גדר הים. ואע"ג דפסוק זה קאי על מצרים של העולם שיעקב זכה לנחלה בלי מצרים. מ"מ מדסמיך ימה לפרצת ולא אמר ופרצת קדמה וימה שהוא מערב. אלא בא להורות אפרצת ובקיעת הים [תו"נ]:

כבר כתבתי. שהתורה קדמה לעולם:

בכל ביתי נאמן הוא. מביא ראיה שהיה לו מעלה והתרוממת על הכל שהרי נא' עליו בכל ביתי נאמן הוא מה שלא נא' על כל בריה. וזהו שאמר ליה הקב"ה למשה ואתה הרם את מטך. מאי הרם אלא לומר שיהיה לו התרוממות על הים כדמסיק:

כבר עשיתיך גזבר. א"כ אין צורך לצעוק אלי אלא ואתה הרם וגו':

עשיתיך גזבר עליו. שנאמר ואתה הרם את מטך א"ר סימון כו'. כתב הא"א שצ"ל עשיתיך גזבר עליו ד"א ואתה הרם את מטך א"ר סימון כו'. ולי נראה שתיבת שנא' מיותר. ומתיבת ואתה הרם כו' מתחיל דרוש אחר. וגירסת היפ"ת ד"א:

פסקה ט

לבעל הזמורה. פי' הממונה על המדינה ובידו שבט הנוגש להוכיח כל בני עולה:

אמרו אילולא כו' פי' שאמרו שאינו מכובד מצד עצמו אלא מיראת שבט מוסרו מכבדים אותו:

כך אמרו המצרים כו'. פי' שחשבו שהנסים שעשה משה אינם מפני דבקותו בה' אלא בלהט ובכישוף הוא עושה ע"י המטה הזה. לזה רצה ה' לעשות הנס הגדול הזה בלא

מטה שידעו שבדבקותו בה' עושה. ולכן אמר לו הרם את מטך מזה המקום שלא תכהו במטך כי אם נטה את ידך על הים:

בו הביא כל המכות. שגם המכות שלא נעשה ע"י הכאת המטה חשבו שעל ידי היות המטה בידו היה מספיק. והמכות שנעשו ע"י הקב"ה חשבו שמשה עשאן ע"י המטה אע"פ שלא עשה מעשיהו לפניהם. ולכן צוהו כאן שישליך מטהו מעליו לעיניהם ויראו כי בנטיית ידו לבד פועל בנס זה. ולכן אמר כיון שבאו ישראל לתוך הים והמצריים עומדים מאחריהם כלו' שכולם יראו בהסירו המטה מעליו ולא יחשבו כי בכחו עושה:

השלך את מטך. דריש הרם לשון השלכה כמו רמה בים נושקי רומי קשת:

פסקה י

אם בים. כלו' אם נכנסו בעוד שהיו שם המים כדמשמע מבתוך הים. למה אמר ביבשה. ואם כשנכנסו כבר היה יבשה למה אמר בתוך הים:

עד שבאו לתוכו כו'. והא דאיתא לקמן פרשה כ"ד שזכה יהודה למלכות מפני שקפץ לתוך גלי הים. י"ל דהינו שהוא קודם וכל ישראל אחריו עשו כן:

עד חוטמן. שאי אפשר עוד לסבול. והא דלעיל אמרו יסיעו רגליהם מן היבשה לים כו' דמשמע שנבקע תיכף ומיד בהסעת רגליהם לחוד. אפשר דלכך כיון באומרו יסיעו רגליהם מן היבשה לים ואתה רואה נסים שאעשה פי' שתיכף בהטיית רגליהם יתחיל הנס אבל לא נגמרה הבקיעה עד שבאו במים עד חוטמם:

דרש רבי נהוראי כו'. רוצה לתרץ אם בים למה ביבשה כו'. ומשני שעברו בים דוגמת העברת יבשה. שכמו שלא חסרו דבר ביבשה כן לא חסרו דבר בתוך הים:

ובנה בירה. פי' דלענין שלא חסרו דבר בים כבמדבר לא צריך קרא. וכי עברו בו יום או יומים והלא כב' או שלש שעות עברו את הים אבל לענין שלא חסרו דבר להשתיק את הילדים בתפוחים ורמנים שהם מתאוים בכל עת זהו דבר פלא [ת"נ]:

הוא שמשה אמר להם כו'. שכדי שלא יאמרו שגם במדבר חסרו כל דבר. לזה מביא שמצינו שמשה אמר להם בהדיא שלא חסרו דבר:

אלא להזכיר דבר ס"ל שהוא מקרא קצר וכאילו כתיב לא חסרת אלא דבור. עוד י"ל שדורשים מלת חסרת מושכת. כאילו כתיב לא חסרת חסרת דבר שפי' לא חסרת כלום ואם חסרת דבור הוא שחסרת:

והוא נברא לפניהם. פי' נתגדל שהנטוע לפניהם מיד הצמיח ובישל הפירות. אבל בריאה ממש לא שהרי אין כל חדש תחת השמש [ת"נ]. ובשוח"ט מזמור כ"ג אי' דלא הוה

חסר אלא מימר והוא מתעביד. אם אמרין יעשה המן כבשר עגל הוא נעשה. יעשה שמן פטומות והוא נעשה:

אפי' דבר לא היו חסרים שהרהורם היה עולה להם לדבור:

ומה היה חסר תשובה. ומה שרמזה התורה כאן חסרון תשובתם. שבכל עת חטאו בבקשת מזונות במן ושלו ומים אף שלא היה חסר להם כלום:

פסקה יא

וחזקתי את לב פרעה ארשב"ל משל. זה שייך לעיל קודם פרשה זו במקומה [ת"נ]. והיפ"ת כתב שט"ס הוא וצ"ל ואני הנני מחזק את לב פרעה:

משל כו'. צורך המשל לפי שקשה איך יתלה סבת התכבדותו יתב' בפרעה. לכן אמר משל לשני אתליטים (פי' הערוך). שרים שאע"ג שהגבור כבודו מעצמו. מצד שיתפרסם כבודו למי שאינו מכירו על ידי נצוחו לחלש יאמר על דרך שהחלש גרם לגבור שיטול עטרה וכבוד. כן לפי שלא היה יכלתו יתב' נודע בעולם לרבים. ועתה נודע על ידי טביעת מצרים יאמר כי הוא סבה לכבודו:

שנא' ויאמר מצרים אנוסה ופירושו שהיושבים בארץ מצרים בראותם מלחמה בים. אמרו אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם במצרים:

פרק כב

פסקה א

הה"ד אחזו לנו שועלים. בעי לפרש וישובו המים ששב עמלם בראשם כי בדבר אשר הרשיעו נדונו. ומייתי מה שנהפכה מחשבתם כי התחכמו להנצל מן הפורענית וחשבו שלא יוכל לדונם במים. ולהכי מייתי אחזו לנו שועלים שנקראו כן על ערמתם. ואגב דמייתי קרא מפרש ואזיל ביה כל מה דמצי מפרש כדרך המדרש:

אלא בחיות. פי' גדולות וחזקות כדכתיב וארבע חיון רברבן וכו' דאל"כ הא שועל נמי מין חיה הוא:

אלא בשועלים. דהיינו אחזו לנו שועלים דבמצרים מיירי כדאי' בחזית:

כך מצרים קטנים. בגבורה כשועל מול שאר החיות. דאל"כ מאי שנא דכלהו מושלן בחיות וזו בשועלים. והא דאמר לעיל פ"ה שפרעה היה קזמוקרטוס. לא קשה. דבמכילתא שנו שלא היתה מלכות ירודה של מצרים אלא שנטלה שררה לשעה:

לפיכך מושלן בשועלים. שהן היותר ערומים שבחיות:

מהלך ומביט לאחוריו. מתוך פקחותו מביט לאחוריו שלא יזיקנו אחר. כך המצרים הביטו במה שיבואו אחריהן לראות את הנולד שלא יהיו נענשים שאמרו הבה נתחכמה לו:

ונבא עליהן. משמע דמפרש נתחכמה לו לעם. ולא לאלהים כדלעיל פ"ח ע"ש:

כבר נשבעתי. כלו' אמת שכבר נשבעתי ואי אפשר לחזור. אבל מ"מ אמצא לכם מקום להביא אתכם למבול. ואין הכי נמי שהיה יכול להביא עליהם מבול כי אין הגזירה אלא על כל העולם כדלעיל פ"א. אך בשביל אהבת הקיצור סמך אלעיל ואינו מביא רק טעם זה על שהוא יפוי כח להביא אותם אל המבול:

לחרבו של ים. פי' לחרב של ים ובת"נ גרס לחרבה של ים ופי' כדכתיב וישם את הים לחרבה. ובזה היה גוררן שהיו סבורים שגם הם יעברו בים בחרבה:

מהו מנת שועלים. כי מה טעם ללשון מנה בכאן ומשני לפי שמכה זו היתה מתוקנת לאלו ששמרן ה' שלא ימותו בעשר מכות כדי שימותו שם במדתן. להכי קרי לה מנה כמפריש מנה מיוחדת לאדם אחד ולשאר נותן מהשאר:

המכה הזו. בחזית גרס המנה הזו:

א"ר ברכיה שועלים קדמאה כו'. כוונתו להביא ראיה דשועלים קאי אמצרים שנטבעו בים דהא תניינא כתיב חסר על שם שעלו של ים:

שעלו של ים. פי' על שם שהיה נפרע מהם במים שנמדד בשעלו של מקום (רש"י בפירוש המקרא). והמת"כ והת"נ פירשו שעלו דרכו ושבילו כד"א אם יספוק עפר שומרון לשעלים:

א"ר יוחנן דצפורי מה היו כו'. בא ג"כ לתרץ שעלים חסר ודריש שקאי אמצרים קטנים שהיו עדיין חסרים חכמות והתנכלות ועוקצים אותם [ת"נ]:

עד שנעשה כרמינו סמדר. פי' שבתחבולת בכיית הקטנים היו מחבלים את כרמינו בעוד שנעשה כרמינו סמדר. ר"ל בהיות בנינו קטנים כסמדר שהענבים דקים. וכינה את ישראל לכרם כמד"א כי כרם ה' צבאות בית ישראל:

ששב הגלגל עליהם. כלו' שפי' וישובו המים שהמים שחשבו לאבד את ישראל שבו עליהם לאבדם כאשר יזמו לעשות. ע"ד ישוב עמלו בראשו. ועל זה נאמר בדרך מליצה השבת הגלגל:

מכירו הייתי לשעבר. דייקו זה משום דהא כבר פי' יתרו מעכו"ם כדאי' לעיל פ"א. ואיך אמר עתה ידעתי. אע"כ שפי' עתה מכירו אני יותר. או דייק מאי עתה ידעתי דשני הפכים הם בנושא אחד. כי מלת עתה הוא לשון הווה. וידעתי הוא לשון עבר [ת"נ]:

שבמחשבה שחשבו לאבד כו'. פי' לפי שמדה כנגד מדה הוא דבר פלא ומופת לשכר ועונש. לאפוקי בשאר מכות גדולות ונפלאות יש לבעל דין לחלוק ולומר שמקרה הוא ולא בהשגחת השי"ת:

שנא' כי בדבר אשר זדו. בקדרה שבשלו בה נתבשלו:

פסקה ב

דבר אחר וישובו המים א"ר יוחנן כיון שעלה אחרון כו'. ואז שב הים לאיתנו ולא ניזוק אחד מישראל ולא נמלט אחד ממצרים כדכתיב לא נשאר בהם עד אחד. ומוכרח לומר כן משום שמחנה מצרים ומחנה ישראל היו סמוכים זה אחר זה. הילכך כשיצא אחרון שבישראל מיד הוצרך לשוב הים לאיתנו. וע' בשוח"ט ומ"ש שם:

על אלו ועל אלו ננעל. כצ"ל וכן איתא בשוח"ט על אלו ועל אלו הפך הים. ופי' שבעוד כל מצרים וכל ישראל בתוך הים שב הים לאיתנו. ולכן אמר משה מה יעשו ישראל לינצל. ושלח ה' ידו והעלן ועשה הקב"ה כן כדי לשבר את לבן לאביהם שבשמים וגם להגדיל הנס:

באות עליו. וכן בנמשל היה גם כן המלחמה לצרכו יתברך לפי שהיו מכחשים שמו וז"ש ה' איש מלחמה ה' שמו:

שנא' ימינך ה' כו'. מ"ט לכפול ימינך. לכן פי' שהאחת כנגד הימין והאחת כנגד השמאל. וקרא תפס ימין מפני שאין שמאל למעלה כדאי' בחזית פסוק ישקני. והכוונה שיפעל ב' הדברים בבת אחת. ובאומר נאדרי בכח רמז להצלת ישראל כי הכח מציל כענין ועתה יגדל נא כח ה':

וישב הים לא נאמר. כצ"ל כדקאמר נטה את ידך על הים. וכן ויט משה את ידו על הים [יפ"ת]:

שכל המימות חזרו. פי' שכמו שכל המים שבעולם נבקעו כדלעיל פ' כ"א כן כשחזרו כל המים חזרו:

על המצרים. לא נאמר דק"ל כיון דכתיב על מצרים. על רכבו ועל פרשיו ל"ל הלא הכל בכלל מצרים. לה"ק כיון דלא כתיב המצריים בפירוש מפרשינן ליה על השר כי היכי דלא תיקשי לן יתורא. והיינו דקאמר לכך נאמר וישובו המים על מצרים ואח"כ על רכבו כו':

פסקה ג

שנו רבותינו כו'. הביא הלכה זו לכאן. דמהכא ילפינן שפי' ויאמינו בה' כמשמעו שע"י קריעת ים סוף האמינו בה' כדקאמר שעל כן מזכיר קריעת י"ס באמת ויציב. וע"כ קאמר

ה"נ שע"י האמונה זכו לשירה. אבל מקודם לזה לא היה אמונתם גמורה אלא בקצת ספק. א"נ כדלמן פ' כ"ג אע"פ שהאמינו חזרו ולא האמינו כו':

באמת ויציב. ואף שאנו מזכירין ג"כ באמת ואמונה ערבית המכה בעברתו כל בכורי מצרים. י"ל לפי שתפלת ערבית רשות לא קתני:

אבל אם לא הזכיר יציאת מצרים. ר"ל לא באמת ויציב ולא קרא פרשת ציצית. אז מחזירין אותו:

ומה בין יציאת מצרים לקריעת ים סוף. שחייבה תורה להזכיר זה ולא זה:

שנא' או הנסה אלהים. יובן ע"ד דאי' בשוח"ט או הנסה וגו' מקרב גוי כאדם שהוא שומט את העובר ממעי בהמה (כענין שנאמר והקרב והכרעים) למדנו צער לנשמט. מנין אף לשומט שנא' ואתכם לקח וגו' מכור הברזל כאדם שהוא נוטל האש מתוך הכור בלא צבת. והכוונה שלא היה להם במצרים שום זכות ומדת הדין קיטרג והיו בסכנה. וגם לפניו יתברך קשה לעשות נגד מדת הדין. אבל בקריעת ים סוף כבר היה בידם זכות מילה ופסח:

מזכיר את השם. שהוצרך הקב"ה בכבודו ובעצמו להוציאם ממצרים לפי שהיו משועבדים ונכנעים כ"כ תחת מלך ואומה קשה:

בקריעת י"ס אינו מזכיר את השם. פי' בכל מקום שמזכיר קריעת ים סוף אינו מזכיר שנקרע ונבקע ע"י הקב"ה:

ולמה צריך להזכיר קריעת ים סוף. ועל הזכרת מכת בכורות לא קשה ליה דכיון דמזכיר יציאת מצרים מזכיר מכת בכורים שעי"כ הוציאנו ממצרים:

האמינו בו. ואמת ויציב נתקן על אמונתינו בה' שגאלנו לשעבר. או על שאמת וקיים דברו שהחזיר לנו נשמותינו כדפי' התוס' בפ"ק דברכות:

ובזכות האמנה. כוונתו בזה להביא ראיה לגודל מעלת האמונה שהם הסמיכו שירה אחר האמנה. ושירה הוא במקום תפלה כי כך אחז"ל לעולם יסדר אדם שבחו של הקב"ה ואח"כ יתפלל:

ושרתה עליהם שכינה. שאילולי זה האיך הסכימו כולם לומר שירה בלשון אחד כדאיתא בהדיא במכילתא:

שכן כתיב אחריו אז ישיר משה. ואין אז אלא לשון אמנה כדלקמן פ' כ"ג:

כשם שהם הסמיכו שירה כו'. שהשירה היא דוגמת התפלה שיש בה סיפור שבחו של מקום בג' ראשונות ואח"כ שאלת צרכיו. וכן בשירה בתחלה שבחו של מקום ואח"כ תפול עליהם אימתה ופחד וגו' תביאמו ותטעמו שזו בקשה:

טיהרו לבם. שמתחלה היה בלבם ספק וגמגום על הניסים ועכשיו נתאמת להם כי מה' היתה זאת. כי בדבר אשר זדו עליהם. ולכן אמרו שירה והודאה לה' משא"כ מתחלה:
לטהר לבו. פי' מכל הרהורי עבירה ולהרהר תשובה על כל חטאתיו:
אלא כל מי שידיו מלוכלכות בגזל. שזה מיקרי שפיר תפלה עכורה. שתפלה עצמה טובה אלא שהחטא עוכרה:
מפני מה שידכם דמים מלאו. מפרש דמים לשון ממון ולא ס"ל לפרושי דמים ממש. דהא מילתא דפשיטא כי שופך דמים לא יכון:
שכל מי שמרחיק עצמו מן הגזל כו'. (עם היות רוב ב"א נכשלים בו כמו שאחז"ל רובן בגזל) כ"ש שרחוק משאר עבירות לכן תפלתו זכה:

פרק כג

פסקה א

אע"פ שמעולם אתה. משום דקרא זה סותר את עצמו דכיון דמעולם אתה פי' שהקב"ה קדמון בב"ת. א"כ גם הכסא שהוא תואר אל מעלתו קדומה כקדמותו והיכי קאמר מאז דמשמע מזמן מה. להכי מפרש אע"פ שמעולם אתה כו':
לכך נאמר נכון כסאך מאז. פי' מאז ישיר משה:
אגוסטוס. הרומיים קראו למושל אגוסטוס. וטעם המלה מוסיף ומגדל:
המלך עומד על הלוח. כשמציירים אותו אז מציירין אותו בעמידה. להראות לעם שעומד ומוכן ומזומן לנקום נקמתם ולנצח מלחמותיהם. אבל כשמציירין אגוסטוס מציירין אותו יושב כיושב במנוחה אחר שנצח את כל. כך הוא הענין שאין הכסא שלום כו'. אלא עומד הוא לנגד בני אדם כביכול להראות להם שהוא נכון ומזומן ללחום ולהכניע את אויביהם תחת רגליהם [ת"נ]:
שנא' עמד וימודד ארץ. מפרש ליה לקרא דמיירי מבריאת עולם. שהגביל מדת העולם כראוי לו ע"ד מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן:

פסקה ב

הה"ד ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו. דריש שאז תיכף ומיד שהאמינו שרתה עליהם רוח הקודש ואמרו שירה כדלקמן ומייתי ראיה מויאמינו בדבריו ישירו תהלתו:
אע"פ שכתוב כבר שהאמינו כו'. שהאמונה שהיתה במצרים לא היתה אמונה אמתית. שחזרו ולא האמינו. רק בעת קריעת ים סוף אז האמינו אמונה קיימת ושרתה עליהם שכינה ושרו תהלתו:

שנאמר אבותינו במצרים כו'. כך כתיב התם אבותינו במצרים לא השכילו נפלאותיך וגו' וימרו על ים בים סוף ויושיעם למען שמו וגו' ויגער בים סוף וגו' ויושיעם מיד שונא וגו' ויכסו מים צריהם וגו' ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו. ומפרש ליה אבותינו לא השכילו נפלאותיך במצרים ר"ל האותות והמופתים שעשית להם במצרים. וימרו על ים בים סוף שאמרו המבלי אין קברים במצרים ולא בטחו בישועת ה'. וכשהושיעם ה' ויגער בים סוף ויחרב וגו' אז ויאמינו בדבריו:

היאך הוא עושה משפט ברשעים. מדה כנגד מדה ע"ד כי בדבר אשר זדו עליהם כדלעיל פ' כ"ב:

ותאחז במשפט ידי. הא דקאמר וירא ישראל את היד הגדולה רמז למשפט. **ושקע את מצרים בים**. הוא פירוש המשפט שעושה ברשעים. אי נמי היינו מה ששקע השר שלהם כדלעיל פ' כ"ב. **ובזכות האמנה**. האמתית שהיתה להם אז. שרתה עליהם רוה"ק ואמרו שירה. וכדכתיב ויאמינו בדבריו ישירו תהלתו:

ואין אז אלא לשון אמנה. כלו' שהוא מופנה לג"ש למילף ענין אמנה מאז הפקיד אותו מה להלן מיירי קרא באמנה הכי נמי כאן:

פסקה ג

הה"ד נופת תטופנה כו'. מייתי מהכא שדרך הצדיקים שבמה שחוטאים הם מתקנים כדמפרש:

עשה עטרה. שלהיות הוראת העטרה כבוד המלכות ויכלתו לכן החוטא כנגד יכלתו באומרו אין אתה יכול צריך להשיב את אשמו עטרת מלוכה:

הוי נופת תטופנה שפתותיך כלה. כלו' שיודעים להלל ולהודות בתיקון הלשון ביותר. שמתקנים בלשון שהיו סורחים בו. וזהו דבש וחלב תחת לשונך. מה שסרחת בלשונך ישוב כדבש וחלב:

ממכות שאני מכה כו'. כלו' באותו מכה שאני מכה אותך בו ארפאך שנאמר כי אעלה ארוכה לך וממכותיך ארפאך שממכה עצמה ארפאך:

ירדינון. פי' הרדופני [מוסף הערוך]. ובערוך פי' הרדופני מין אילן הגדל על שפת הנהר ועושה פרחים דומים לשושנים והם מרים ביותר והוא סם המות של בהמה:

פסקה ד

הה"ד פיה פתחה בחכמה. דמלת אז אתיא למימר שאז נמצא מי שאמר שירה ולא קודם. כי מיום שנברא העולם לא נמצא מי שאמר שירה עד עתה. ומסמיך אפסוק פיה פתחה

בחכמה דמפרש פרשת אשת חיל על כנסת ישראל. ומדקאמר פתחה ולא דברה משמע לשון פתיחה והתחלה לומר כי היא קדמה לומר שירה בעולם. ועיין ביפ"ת:

ברא אדה"ר ולא אמר שירה. ואע"ג דמזמור שיר ליום השבת אמר אדם הראשון וכן אברהם אמר ג"כ מזמור משכיל לאיתן האזרחי. היינו שאמרו בדרך תפלה ובקשה אבל לא אמרו שירה בלשון הווה ושבח אלשעבר:

ואין אז אלא שמחה. כמו דבר אחר הוא. דאז רמיז לשמחה דילפינן אז אז בג"ש:

אלא שמחה. שאמרו שירה זו בשמחה כי באבוד רשעים רינה:

מתחלה היה הים הזה יבשה. צ"ל היה העולם הזה יבשה [ת"נ]:

עמדו דורו של אנוש. לפי שעבר צרה בים הוא פסלו של מיכה שעבר עמהם בים לכך אמרו ג"כ אז כמו אז של דור אנוש שהתחילו לעבוד כו"ם. לכן אנו נתקן העון באז [ת"נ]:

שנא' אז הוחל. והיינו לשון מרד כדלעיל בב"ר פ' כ"א. והתם נמי מייתי הא מהקורא למי הים:

ואין אז אלא לשון בטחון. ורמז באז הוחל שבטחו באליל. ובאומר אז ישיר משה שבטחו בה'. וילפותא דידה בג"ש כדפירשתי לעיל [יפ"ת]. עי"ל שהוא כמו ד"א על תיבת אז ישיר ולהורות בא שבאו בתוך הים בבטחונו של השי"ת [ת"נ]:

פסקה ה

הה"ד אתי מלבנון כו'. שטעם אז ישיר משה לרמוז שבזכות אמונה ששרתה עליהם רוה"ק ואמרו שירה ומייתי סמך מתשורי מראש אמנה כדלקמן ודרשוהו מתחלה בכמה אנפי:

מטיט ולבנים לקחתיך ועשיתיך כלה. שנתן להם התורה ונתייחדו לו ככלה לבעלה. ור"ל שעם היותם בלתי מוכנים להדבק בנבואה להיותם מורגלים בטיט ולבנים ולא ידעו חכמה ומוסר ה' מרוב אהבתו קרבן אליו:

למה ב' פעמים. מקשה על רבי לוי. ומפרש קרא על גלותם עם השכינה וחזרתם:

שנא' אני עליתי כו'. שבית המקדש נקרא לבנון. ע"ש שמלבין עונותיהם של ישראל כדאי' בריש ויק"ר:

שהלכה שכינה כו'. ע"ל פ' ט"ו:

ואומר היה היה דבר ה'. ושרתה שכינה עליו בגולה. מפני שהשכינה בגלות וחזרו כל הארצות להיות כשרות לדברות כמו שהיה קודם בחירת א"י:

חידקל. הוא ההולך קדמת אשר:

איני יכול להניחם. אלא שתהיה שכינתי עמהם להשגיח בהם:

מפני קדושת שמי עשיתי. זאת ששכינתי עמהם בגלות שלא יתחלל שמי:

מן המלכיות שנקראו לבנון. והא דלא מפרש מלבנון השני שהוא בית המקדש דאם כן הוה ליה לכתוב אתי ללבנון תבואי. וע' מ"ש בבמדב"ר סוף פ' ד':

הר הוא ושמו אמנה. בשה"ש כתב רש"י הר הוא בגבול צפונה של ארץ ישראל. ובלשון משנה טורי אמנון:

עד אותו ההר ארץ ישראל. כתב בעל יפה מראה בירוששלמי דשביעית פ"ו ויתכן שהשירה היא על הגאולה ולפי שלא הוכשרו כל הארצות לומר שירה אלא א"י. לא ישירו עד בואם לשם. אע"פ דמשגלו הוכשרו כל הארצות לומר שירה כדאיתא בפ"ק דמגילה. אפשר דמשהם נגאלים אע"ג דלא באו לארץ חזרו שאר ארצות לאיסורן עכ"ל:

לכך נאמר תשורי. לשון שירה כי שניהם משורש אחד:

ד"א תשורי מראש אמנה עתידין ישראל לומר שירה לעתיד לבא. כלומר כשיתבשרו בגאולה יאמרו שירה על מה שעתיד לבא דהיינו על הנסים שיבאו יקדימו לשורר מיד ויהיו בחוזק אמונתם כאילו נעשה. וזהו שירו לה' שיר חדש ואח"כ כתיב כי נפלאות עשה ואע"פ שעדיין לא נעשה כאילו נעשה. וזה תשורי מראש אמנה כלו' תתחיל לשורר מראש דהיינו מקדם אשר נעשה. וזה לך מצד אמונה וזה זכו בזכות אברהם [של"ה]. והיא האמונה שישראל נחלו בה. כלו' שהם מאמינים בני מאמינים. כי נטוע בהם טבע האמונה מאביהם כנחלה שיירש מאביו:

שיר חדש. הוא שיר לעתיד שיהיה נאמר בלשון זכר כדאי' בשהש"ר:

מראש שניר בזכות יצחק. כדגרסי' בחזית שניר זה יצחק מה זה השניר שונא את הניר (כן הוא גירסת האלשיך). פי' שאותו הר שניר אינו מקבל חרישה וזריעה. ובילקוט גרס מה ניר זה אינו מקבל זריעה אלא פעם אחת כך יצחק לא נתנסה אלא פ"א בלבד:

וחרמון בזכות יעקב. כדגרסי' בחזית וחרמון זה יעקב מה חרמון זה כל טובו נתון בזוטו (פי' בתחתיתו) כך כהונה מיעקב לויה מיעקב מלכות מיעקב:

בבל ומדי. וקרי למדי הקרובה לבבל אריה כמוה:

זו אדום. שהוא עז כנמר והא דלא חשיב יון משום שאמר אתי מלבנון תבאי שמשמע שיבואו מגליות וזה לא שייך אלא בהנהו ג' גליות. אבל יון עדיין היו ישראל נשארו בארצם ולא נגלו כלל משם [ת"נ]. אבל היפ"ת גורס מהררי נמרים זה יון ואדום:

שנאמר ויאמן העם. ואע"פ שאח"כ חזרו ולא האמינו. תיקנו במה שחזרו אח"כ והאינו כדכתיב ויאמינו בה':

ולא היה להם להאמין. שהאמונה שהאמינו במצרים קלקלו במה שחזרו ולא האמינו ואהאמנה שניה הקשה היו רואים כל אותן נסים שנעשו להם ולא היה להם להאמין:

שנאמר והאמין בה'. שפירושו שבשכר שהאמין מעולם בה' זכה:
הוי תשורי מראש אמנה. בזכות ראש המאמינים והוא אברהם ועי' במדרש חזית:

פסקה ו

הה"ד ואני אשיר עוזך כו'. דק"ל דאז שר מב"ל אלא בא לרמוז כי גם לעתיד יזכירו השירה הזאת על הנסים שיעשו לדורות. וכענין דוד דקאמר ואני אשיר עוזך על שירה זו כמו שיתפרש. ואיידי דמייתי קרא מפרש ליה:
שנא' הנה אל ישועתי וגו' כי עזי וזמרת יה. הרי ששירה העתידה תהיה בהזכרת העוז. שקרא זה בשירה קמיירי כתיב אודך ה' וגו' זמרו ה' כי גאות עשה:
אותו בקר של יום הדין. הגדול שיהיה בבקר כדאי' במכילתא בו יעשה ה' חסד להציל את ישראל מדינה של גיהנם:
אמר שומר אתא בקר. מייתי ראיה שיום הדין בבקר שפי' אתא בקר שהוא יום הדין. וגם לילה כי הוא חשך ולא אור לרשעים. ולכן אמר תבעיון בעיו שובו אתיו. ר"ל אם תרצו לזכות שובו בתשובה:
אותו בקר ששהשקפת על מחנה מצרים. דמדכתיב וארנן לבקר משמע דקאי על הנס שהיה סמוך לבקר והיינו מה שהשקיף על מחנה מצרים בעמוד אש וענן:
כי היית משגב לי בפרעה ובמצרים. אומה קשה ומלך קשה:
ומנוס ביום צר לי בעמלק. ומפרש ומנוס כשנסו מן פרעה בא עמלק:

פסקה ז

הה"ד קדמו שרים כו'. דריש מלת אז שאז אמר הקב"ה ישיר משה כו' ומביא סמך לזה מקדמו שרים וגו':
לגיונותי. ישראל שעוברים בים ויש להם אימת הים:
הה"ד ולא קרב זה אל זה כל הלילה. דרמיז אמלאכים דכתיב בהו וקרא זה אל זה:
יקדימו בני תחלה. לפי שיש בדעתם לומר שירה. אבל בלילה לא אמר הקב"ה למלאכים טעם זה. משום שלא היה בדעתם אז לומר שירה שצרתן היתה מעכבתן:
שהקב"ה אמר אז ישיר משה. ופי' אז אמר הקב"ה ישיר משה ובני ישראל וכן עשו ויאמרו לאמר וכו':
אלו ישראל שעמדו על הים. דלעיל מינה כתיב ראו הליכותיך אלהים שפירושו הדרכים שחדשת בים:
אחר נוגנים אלו המלאכים. ואחר פי' ואחר כן:
ולמה כך. פי' המלאכים אמרו להקב"ה. למה יקדימו ישראל:

יאמרו תחלה עד שלא ימות. והא דלא לימרו כלהו בהדי הדדי י"ל מפני שהמלאכים צריכים לשתוק ולשמוע בעוד שישראל מקלסין כדי לענות אחריהן ברוך כבוד ה' ממקומו כדאי' בב"ר פ' ס"ה:

אמר להם בני. וכן ישראל נקראו בנים שנאמר בני בכורי ישראל. בנים אתם לה' אלהיכם. אבל המלאכים הם העבדים כמ"ש בתנחומא. והטעם אפשר לפי שמוכרחים בפעולתם שאינם בעלי בחירה כעבד שמוכרח בעבודתו. אבל ישראל עושים רצון קונם בבחירה. כבן העובד לאביו ברצונו:

אלו הנשים. והא דלא כתבו בנתיים אחר שרים שהם ישראל כדרך שאמרו שירה משום דבא להורות שרצון המלאכים היה לומר תחלה:

שהן קלסו באמצע. דהיינו בתוך ישראל והמלאכים. עלמות תופפות הם הנשים שנאמר ותקח מרים הנביאה את התוף בידה:

פסקה ח

רבי יהודה אמר כו'. דריש דהא דכתיב ובני ישראל אתא למימר שהבנים קטנים הם שהכירו הקב"ה ואמרו שירה:

עשיתי את שלי. שהיו משתדלות להזקק לבעליהן שלא תבטל פריה ורביה אע"פ שכפי סבלותם היו רחוקים מזה:

היה יורד הקב"ה כו'. ואע"פ שהמעשים האלו היה ע"י מלאך כדאיתא לעיל פ"א. מ"מ השכינה היתה שם ולכן הכירוהו בים:

שני טינרין. שני עגולים כדלעיל פ"א מלשון טינרי דריאה שהן כמו גבשושית. או פי' סלעים וכדאי' בחזית פ"א. מצור החלמיש מתרגמי' מטינרא תקיפא:

בחור אחד נאה כו'. כינו להקב"ה לבחור נאה כי כחו חזק ויכלתו גמורה. ואמרו נאה ומשובח כי השיגו היותו נקי וקדוש מכל כח גופני. ולכן הביא דודי צח ואדום שהוא משל על הנקות ה' מכל כח גופני. ואמר דגול מרבבה להיות ניכר מרבבות קדש המלאכים. כי הוא סבה הראשונה:

שנא' זה אלי. דמשמע מורה באצבע והיינו שכינתו:

פסקה ט

הה"ד נודע ה' משפט עשה. ופי' אז ישיר וכו' אז ראו שראוי שישיר ישראל ועשו כן. ומייתי מהאי קרא דמפרש ליה במצרים. ומסיים הגיון סלה שאמרו ישראל שהמוטל עליהם הוא להודות לה' על הדבר כדלקמן:

ר' יהושע אומר כו'. מביא פלוגתתם לראיה דבמצרים מיירי דכיון דכתיב משפט סתמא ראוי לאוקמי במשפט היותר גדול:

ועל הים לקו נ' מכות. שמלבד שנטבעו לקו הרבה מתחלה שנלחם ה' עמהם בכמה מכות כדאיתא במכילתא:

שבאו עליו נ' מכות. שלקה בצאן ובגמלים ובאתונות ובבנים ובגופו כמה מכות שאמר יפלח כליותי ישפוך לארץ מררתי וכהנה רבות:

עברה אחת. והא דלא חשיב חרון אפו לאחת. משום דאצטריך לגופא דמכה. וע' בס' זבח פסח:

הוי משפט עשה. דריש משפט נוטריקון כלומר מ' שפטים עשה במצרים [ת"נ]:

ומהו נודע ה'. משום דפשטיה משמע שנודע שהמשפט הוא מה' כשבפועל כפיו נוקש רשע. ולדרשא זו קשה כי משפט מצרים נודע בחוש שמאתו יתברך הוא. ומפרש ליה שנודע כח ה' ע"י המשפט. ובפועל כפיו הוא מילתא אחריתי:

כדכתיב וידעו מצרים כי אני ה'. שה' נודע מצד מה שעשה הדין בהם כדכתיב בהכבדי בפרעה. כי כשהקב"ה עושה דין ברשעים שמו מתכבד בעולם:

מה עלינו לעשות. לפי שתעודת ישראל לפרסם שמו יתברך בעולם כדאמר את ה' האמרת היום. אמרו שמאחר שכאן ה' פרסם שמו במשפט עשה. מעתה מה צריך לנו לעשות רק לומר שירים וזמירות להודות לה' ולהניח זכר לדורות שגור בפיהם וזהו הגיון סלה:

שנאמרה הפ' על פי משה תחלה. ולהכי קאמר אז ישיר משה לרמוז ששר משה לעצמו בתחלה ואח"כ אמרוה אבותינו:

פסקה י

הה"ד שחורה אני כו'. משום דבעי לפרש הזאת לשון נקבה לומר מה הנקבה הזאת מתעברת כו' כדלקמן. מייתי שחורה אני ונאוה שדומה ישראל לנקבה כדאיתא בחזית פ"א ע"ש:

הה"ד שחורה אני כו'. שקשה וכי יש שחורה נאוה (שמות רבה פ' מ"ט) לכן מפרש שחורה אני מצד עצמי ונאוה ביחוס. שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשה אבותי היינו ביחוס אבותי. ועיין בעץ בשהש"ר פסוק זה:

אלא בונות ירושלים. והוא לשון בנין. ולכן אמר יושבין ומבנין אותם שהן מכוונים אותה כבנין הנכון. וע' בשה"ר פ"א סי' ל"ז ששם הגיר' נשתנה:

מטרפולין. פי' אם המדינות. אם בלע"ז מטר"י. פאלין בלשון יון עיר (ערוך). ולכן קורא אותן בנות ירושלים שכל הארצות אצלה ככפרים שנקראו בנות:

מה אהלים של ישמעאלים. וקדר מבני ישמעאל:

כעורים מבחוץ. בחזית גרס שנראים מבחוץ כעורים ושחורים וסמרטוטים והם מבפנים אבנים טובות ומרגליות:

כיריעות של מי שאמר. זה הרקיע כד"א נוטה שמים כיריעה וכתיב וימתחם כאהל לשבת:

מה השלמה הזו. דריש כיריעות שלמה כמו שלמה [לבוש]:

הם שבים בתשובה. ביום הכפורים כן איתא בחזית:

במה שאני שחורה בו אני נאוה. פי' שאין השחרות שחרות גמור שאף במקום שחטאתי ג"כ זכיתי באותו מקום באיזה זכות:

שנא' ובחורב הקצפתם כו'. אף שמעשה עגל היה אחר שאמרו נעשה ונשמע. אין בכך כלום. דמכל מקום שניהם היו במקום אחד:

פסקה יא

כל השירות שנאמרו בעולם לשון נקבה. כמו כאן את השירה הזאת. וכן בשירת הבאר. וכן בהאזינו השירה זאת. ובשל דוד השירה הזאת. משא"כ בשירה דלעתיד כתיב שיר חדש ולא חדשה:

כך הן הצרות כו'. ולכן אמרו שירות בלשון נקבות שאע"פ שהשירה היא על התשועה ולא על הצרה. מ"מ מפני שהיתה על תשועת הצרה קראוה בלשון נקבה לרמוז שעוד תבא אחריה צרות:

לכך עמדו בבל. צ"ל שכך עמדו בבל [יפ"ת]:

אין עוד צרות. לא מבעי שעבוד אלא אפי' צרות:

פסקה יב

הה"ד ויעלני מבור שאון כו'. ס"ל שגם שירת הים בלשון זכר נאמר. ומייתי על זה ויתן בפי שיר חדש לשון זכר. ועל מה שנאמר הזאת לשון נקבה אמר משל כו' שרמז למילה:

מבור שאון ממצרים. דאיקרי בור כדכתב שלחתי אסיריך מבור:

על סלע רגלי זה הים. לפי שנצבו כמו נד נוזלים ונתקשו כסלע. ופי' על סלע אצל הסלע [יפ"ת]. אבל לפי מה דאיתא בסדר נשא פ"ט סי' י"ב פירושו על סלע ממש. דאיתא שם הקפה שלישו של ים שנא' קפאו תהומות בלב ים. והלב שלישו של אדם. והלכו בתוכו ביבשה:

משל לאשה כו'. שלפי שעיקר השירה הדבקות בה' ע"י הכרת כבודו ומאחר שישראל היו משוקצים בגלולי מצרים איך דבקו בה' והשיגו כבודו בנקלה. לכן אמר שזה כאשה מוחזקת בנדות כו'. והעדות ישראל הוא המילה שהוא כוללת תקון המדות שהן סולם לעלות לשלימות המושכלות:

והיו אומרים לבנינו. שפי' לאמר לדורות שבכל מקום לאמר הוא לאמר לאחרים:

פסקה יג

הה"ד עדה נא גאון וגובה. כפל גאה גאה בעי לפרש שמתגאה על הגאים ומייתי עדה נא גאון וגובה שנכפל לשון הגאות בו יתברך דקאמר ליה הקב"ה לאיוב ואם זרוע כאל לך עדה נא גאון וגובה. אלמא דבהקב"ה נזכר כפול לשון הגאות מפני שהוא המתגאה על כל הגאים:

הכל מתגאים זה על זה. כלומר כל המתגאים אין גאותם בהחלט רק זה על זה עם היות אחר מתגאה עליו מה שאין כן גאות ה' שהיא החלטית שמתגאה על הכל:

חשך מתגאה על התהום. כדכתיב וחשך על פני תהום. והכוונה שקרא למים חשך ע"ד חשכת מים. וקרי לארץ המכוסה במים תהום. כמו שנקרא קרקע הים תהום. והיינו וחשך על פני תהום:

והרוח מתגאה על המים. כדכתיב ורוח אלהים מרחפת על פני המים דהיינו חשך הנזכר וקרא להם ב' שמות בפ' אחד:

והאש מתגאה על הרוח. פי' תולדות האש הוא אור כדאיתא לעיל פר' ט"ו ונלמד מדכתיב בתריה יהי אור ויהי אור:

והשמים מתגאים. שהם למעלה מכולם [תו"נ]:

והקב"ה מתגאה על הכל. שהוא ראש לכל הסבות והמסובבות:

והקב"ה מתגאה על הכל. ממה שלא אמר שהמלאכים מתגאים על השמים וה' מתגאה עליהם. נראה שסובר שה' מניע הגלגל בזולת אמצעי:

ארבעה מיני גאים. והא דלא חשיב נמי לויתן שהוא מלך בדגים. י"ל דלא חשיב אלא הנראין לעין. והכוונה שידעו האנשים שאין מעלה לשום אחד אלא מה' כי הב"ח אינם בעלי תבונה:

נטלו מלכות. שגוברים בכחם על כל דוגמתן כי האריה טורף ואוכל החיות וכן כולם. והאדם שולט על הכל:

ונתנה להם גדולה. שמטבע צורתם נכנעים להם האחרים. כי כולם נכנעים לצורת האדם וייראו ממנו. ואם נמצא עומד כנגדו הוא להדמותו בעיניו כבהמה כדאיתא בפרק שואל.

וכן כל החיות נכנעות לצורת האריה. וכל הבהמות לצורת השור. וכל העופות לצורת הנשר:

וע"ז נאמר כי גבוה כו'. כי ה' שומר ורואה עד בא עת פקודתם כי הוא גבוה על כל הגאים ויכניעם בכחו:

פסקה יד

הה"ד לסוסתי כו'. משום דאיירי לעיל מגאות ה' לכן הביא מה שדרשו גבי לסוסתי עד יש לך רוח וכו' כי שם נזכר ענין גאות ה' אצל נקמתו בפרעה כמ"ש בשהש"ר התחיל הקב"ה מתגאה עליו יש לך רוח כו':

הסיטן. הפריחם:

שנדמו גלי ים לסוסיות נקבות ומצרים הרשעים לסוסים זכרים מזוהמין. כצ"ל כלו' סוסי מצרים היו זכרים והאלהים עשה שידמו גליהם בעיני רכבי פרעה לסוסים נקבות והיו מרכבות פרעה להוטים ורצים לקראת הגלים ונשקעים [אלשי"ך]. וזהו דמיתיך רעיתי שבשבילך עשיתי דמויים למצרים:

הייתי מושכך לנילוס. כן הוא בחזית:

והיה הסוס אומר לו. כלומר שהיה מכיר מתוך ענייננו כי מפלאי ה' בים היו הדברים כאילו אומר לו כך:

פסקה טו

ראה מה בים. דרשו רמה בנוטריקון:

שר שלהם תחלה. וסוס היינו עם מצרים. ורוכבו הוא השר שלמעלה. ועל שם שהוא למעלה עליהם קרא ליה רוכב ולמצרים סוס. ומ"ש שהפיל השר תחלה קושטא דמילתא קאמר כי דרך הקב"ה להפיל השר תחלה כדלעיל פ' כ"א ומקראי נמי דייק התם ובפרשה כ"ב שהפיל בים השר של מצרים. ומה שהקדים כאן הכתוב הסוס מפני שהוא המוחש:

והשליכו לתוך הים. כלו' השפילו כדפירשתי לעיל פ' כ"א:

עזי הוא ועטרה לראשי והוא כחי. צ"ל עטרה (בלא וי"ו) וכאן המדרש בקיצור. ובמכילתא אין עוז אלא מלכות שנא' ה' בעזך ישמח מלך. ד"א אין עוזי אלא תוקפי שנא' ה' עוזי ומעוזי (והוא המלכות והוא העטרה) והכוונה כאן בין עוז מלכות אשר בו מתכבד על אחרים ובין עוז הכח הכל הוא מה' ולא מעצמי. וז"ש דעזי תרתי קאמר שהוא עטרת מלכותו וג"כ כחו:

ויהי לי כו'. וי"ו הפתוחה מהפכו לשעבר ומ"מ מדלא כתיב היה לי דרשו ג"כ בלשון עתיד ויהיה לי:

כמה גדולים יורדי הים כו'. קשה שהרי משה לא יצא מכלל יורדי הים. ומאחר שהשיגו על הים למה התחנן אח"כ ועיין ביפ"ת:

איזה מקום הוא. מקום זה ענינו מדרגה כי לא ישיגו מדרגת כבוד ה':

מראה באצבעו ואומר זה אלי. זה אלי משמע כמורה באצבע:

פרק כד

פסקה א

הלי"י תגמלו זאת. משום דבעי לפרש ויסע משה את ישראל שהסיען מחטאו של ים כדלקמן מייתי סמך מהלי"י תגמלו זאת דדרשי' ליה במרים על הים. ואגב אורחיה מפרש ליה נמי בפירושים אחרים:

היה כותב ה"א למטן כו'. המדרש הזה מכוון למאי דאיתא בירושלמי פ"ק דמגילה צריך לכתוב ה"א למטה מארכובתו של למ"ד הלה' תגמלו זאת ה"א לה' תגמלו זאת עכ"ל. וכוונת הירוש' והמדרש דצריך לכתוב הה"א דהלי"י תגמלו זאת למטה מכפיפתה של למ"ד שהיא תיבה בפני עצמה ונפרשה ה"א (לפי גירסת הירושלמי. ופי' ה"א כמו הוי לפי גירסת המדרש כענין הלילו הה ליום) לה' תגמלו זאת. כלומר שיש קינה על הרעה הזאת איך לה' יגמלו זאת:

שנא' ימינך ה' כו'. עי' בפ' כ"ב סימן ב':

והיה צלמו של מיכה כו'. קמפרש עם נבל ולא חכם על צלמו של מיכה שעבר עמהם בים כי בזה עשו נבלה ע"ד וינבל צור ישועתו:

והנחתם דברי תורה. מפרש ולא חכם שהניחו דברי תורה וחכמה והתעסקו בדברי תפלות. וד"ת היינו פרשת החדש וקרבן פסח שכבר נאמר להם במצרים. ונלמד מדכתיב וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים שדרשו חז"ל שלא למדו תורה שנמשלה למים:

שהיו מקישים כלפי מעלה דברים. כדאמר בסמוך במצרים בטיט ובים בטיט. וזה ג"כ נכלל בעם נבל שהמרו בדברים כלפי מעלה:

שנא' אשר פדית לך ממצרים כו'. מביא ראיה למ"ש שפסל מיכה עבר עמהם דגוים ואלהיו ר"ל דהיינו הפסל שהיתה עמהם כדר"א במכילתא. ובירוש' סוכה תני בשם רשב"א עכו"ם עברה עם ישראל בים מה טעם אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. ומדכתיב וימרו על ים בים סוף מביא ראיה למה שאמר שהיו מטיחים דברים כלפי מעלה:

שלא היו רוצים לירד. שפי' על ים אצל הים. ופי' בים סוף הוא אחר שהיו בתוך הים ממש. וכן אמר לקמן סימן ב' על ים על שפת הים. בים סוף כמשמעו:

היה מלא טיט כו'. זה פליג על מ"ש בבמדב"ר פ"ט הקפה שלישו של ים. ובמכילתא כפה עליהם הים משני חלקיו ולמעלה. הרי שלא נבקע המים עד הקרקע:

שעשו נבלות. פי' שגרמו כן בעונותיהם. וזהו ולא חכם שהסכילו בדרכיהם:

שנא' עם נבל כו'. כתב היפ"ת לא נתחוור לי דעליה דהאי קרא קיימינן ומאי שנאמר. ונראה דגרסי' שנאמר בנים סכלים המה ולא נבונים המה:

הקב"ה גבור שבגבורים. הכוונה כי יש שיחשוב כי מי שמזלו בעזרו אין פחד אלהים לנגד עיניו כי לא יוכל לשדד המזל. על כן מכחיש וסותר דעה נפסדה כזאת:

הוי עם נבל. מפרש נבל כמו נופל שרמז היות האדם נופל ותחתון לגבי העליונים ובמ"ק מייתי זה על כתוב האלהים בשמים ואתה על הארץ. ושם ניחא יותר:

אם זכות אביך. פי' אם יש לך זכות רב הוא אביך כשם שבנו מתחטא וכו'. והלשון קצר כאן וצ"ל ואם לא זכיתם קנך כשם שהעבד אינו תובע צרכיו אלא עיניו תלויות לרבו כן אתם כו':

אם אביך למה קנך. פי' אם לשון אביך עדיף יאמר אביך ולא קנך. ואם לשון קנך עדיף יאמר קנך ולא אביך. ומשני דלצדדים קאמר וקנך פי' קונה אותך כעבד:

הוא מרחם כו'. לא דמי למתחטאים דקאמר לעיל דהתם לשמוע תפלתם בכל אות נפשם. והכא לענין מחילת החטא וגמולו מיירי:

מה העבד בטובתו כו'. שעל כרחם יעבדוהו ולא כל כמינהו לאפוקי נפשייהו מעבדותו:

כשהיא חיה. פי' עד שלא נתרכך [מת"כ]:

ומשרטת אותו. שע"י שהפת חרבה היא נדבקת במעיו ומשרטת אותו. אלא ברא הקב"ה מעין והוא הלחות שבגרונו ועי"ז יורדת הפרוסה אע"פ שהיא חרבה:

עשאך למה שאתה צריך. כלו' תיקנתך בכל מה שתצטרך. וכדאי' בספרי פ' האזינו עשאך כנונים כנונים מבפנים שאם תעלה אחד מהם על גבי חבירתה אין אתה יכול לעמוד. ופי' שברא לבני מעיים בסיס לישב עליו. ואם ירדו מבסיסן שוב אין מתיישבין [רש"י]:

ומדבר דברים יתירים. מפרש עם נבל שמדבר נבלה:

שעשה להם כל הנסים. הנסים שהיו עד קריאת ים סוף. ומפרש עם נבל על מריים בים. דנבל לשון מרי וסרבנות. והלא הוא אביך קנך מפרש ליה במה שפדם ממצרים קנאן לו ועשה כל צרכם:

גוער בים. בשרו של ים:

הסיען מחטאין של ים. שהורה דרך תשובה והעתיקן מהחטא:
ויסע משה. ולמה תלה נסיעתן ע"י משה הא כל נסיעתן היה ע"פ הגבורה. אלא שהסיען מחטאין של ים:

פסקה ב

ר' יהודה אומר כו'. מפרש ויסע שרצו לחזור למצרים והסיען כו':
אלא בשביל חמשה דברים. הכוונה שאחר שנתבאר להם כאן השגחת ה' באשים בהרכבתם בענני כבוד. ויכלתו בקריעת ים סוף ושכר ועונש בבזת מצרים ונקמתם. ומציאות ה' ואחדותו במה שהשיגו על הים ואמרו זה אלי ואנוהו. חשבו כי אין צורך עוד לעשות עמהם אותות ומופתים שכבר נתבארו להם עיקרי הדת. וחשבו שאחר שנתנו להם שבע מצות ב"נ לא יוסיף ה' עליהם. ולזה אפשר לשוב מצרימה. וכבוש הארץ חשבו שיוכל להיות בהמשך הזמן:
כבר מתו כולם. שחשבו שכולם רדפו אחריהם. וטענתם היה שקר שהקב"ה אסר להם לחזור למצרים מפני שהוא ערות הארץ. אך מפני שהתעקמו בטענתם. בא משה עליהם בטענת בהוציאך את העם ממצרים תעבדון וכו':
ע"פ הגבורה לא נסעו כו'. צ"ל ר"א אומר על פי הגבורה נסעו אלא שהסיען משה במקל. וכוונת ר"א שאחר שמצינו שע"פ הגבורה היו נוסעים לעולם כאומר על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו. ג"כ כאן על פי הגבורה נסעו. ומשה על פי הגבורה הסיען. ומה שתלה הדבר במשה. לפי שהסיען בעל כרחן:
נתנה ראש כו'. האי קרא במרגלים כתיב והכא מייתי ראיה דכיון דבמרגלים כשאמרו נשובה מצרימה אמרו נתנה ראש ועשו ג"כ כמו שאמרו כדכתיב וימאנו לשמוע וגו' הכא נמי שרצו לשוב מצרימה מדאצטריך משה להסיען בע"כ שמעינן נמי שאמרו נתנה ראש. ומ"ש המדרש יכול שאמרו ולא עשו ת"ל כו' כולה במרגלים מיירי:
ת"ל וימאנו לשמוע וגו'. ויתנו ראש לשוב לעבודתם במריים. אלמא נתנה ראש בפועל:
ע"ז היתה בידן של ישראל. מתחלה כבר היתה בידם כדכתיב ועבר בים צרה:
לכך נאמר ויסע משה את ישראל מים סוף. פי' שהסיע מדבר שהיה עם ישראל בים סוף ואיזו זו הפסל:

פסקה ג

הה"ד ויסע כצאן עמו כו' כצאנו של יתרו כו'. עכשיו מפרשו לשבח מגז"ש ויסע ויסע שרומז שנסיעתם היתה כצאן. וכמ"ש במכילתא להודיע שבחן של ישראל שאמר להם משה קומו סעו לא השיבו האיך אנו יוצאין למדבר שממה ואין לנו מחיה אלא האמינו

והלכו אחרי משה. ומה שהמשילם לצאן יתרו הוא מטעם גז"ש דהכא כתיב וינהגם כעדר כו' והתם כתיב וינהג כו' אחר המדבר:

אפוטיקון. בלשון יוני אוצר (מוסף הערוך):

אין בעליה מעלין עליה. אין מחשבין את הנזק עליהם. ובתנחומא גרס אין בעליה מקפידין עליה:

נוהג בהם כצאן. שאינו מקפיד ומדקדק אחריהם:

הצאן אינה מקבלת מתן שכר. שאחר שאינה בעלת בחירה לא יצדק בה שכר ועונש. יכול אף ישראל שהיו במדבר ג"כ שמאחר דעין בעין נראה ה' להם ועננו עומד עליהם הרי הם כמוכרחים במעשיהם כי מי יראה כזאת וישוב מאחרי ה':

צאן לעונשים אדם למתן שכר. שכל דבר שהוקש לשני דברים אתה נותן לו כח היפה שבשניהם. ופי' כצאן לעונשים שאינו מקפיד ומדקדק אחריהם:

אי מה הצאן מתוקן לטביחה כו'. פי' שאחר שהם חוטאים ס"ד אמינא שיהיו מוכנים למקרה ופגע שאף שלא יענשו בידי שמים יהיו הפקר והפוגע בהן לא יענש כענין הצאן אשר קוניהן יהרגון. ואמר שעם כל זה מי שנוגע בהן מתחייב. וכענין פרעה וסנחריב ונבוכדנצר שאע"פ שבאו על ישראל בחטאתם נענשו עליהם:

לכך נאמר ויסע משה. וכדאמרו בחזית אמרו לו משה רבינו להיכן אתה מוליכנו. אמר להם לאלים ומאלים לאלוש כו' אמרו לו לכל הן דאת אזיל ומוביל לן אנן עמך כו':

מחלה להם השירה. שכל מי שנעשה לו נס ואומר שירה מוחלין לו כל עונותיו ונעשה בריה חדשה כדאי' בשוח"ט מזמור י"ח:

מחלה להם השירה. ומ"ש ויסע משה. מפני שהוא למדם את השירה הזאת:

על שחטאו בים. כדלעיל בפרקין:

פסקה ד

בזכות אברהם כו'. ר"ל באמת הוא מדבר איתם כי כן מצינו בפרשת מסעי וילכו דרך שלשת ימים במדבר איתם וכאן כתיב וילכו שלשת ימים במדבר והוא מדבר שור הנזכר. וקראו מדבר שור לרמוז לענין אברהם כי לולי זכות אברהם היו נתפסים בחטאם שהמרו על ים סוף. ושייך לויסע משה וגו' מים סוף. לפי שגם הים סוף נבקע בזכות שני בקעיות שבקע אברהם כדלעיל סדר זה:

ר' אבין אומר מהו מדבר שור כו'. ששם שור בא לרמוז שנתאוו ישראל להעשות בו שורות שורות. שכאשר ראו השכינה על הים והיו שם מלאכי השרת דגלים דגלים נתאוו להיות כמותם:

מדבר כוב. ויש לו ב' שמות מדבר שור ומדבר כוב. וקרי ליה שור מלשון הבטה ועיין במכילתא ותבין:

אין אנו יודעין כו'. לשון הכתוב ורם לבבך ושכחת את ה' אלהיך וגו' המוליכך במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וגו'. ומספקא ליה אם מלת הגדול והנורא דבק למלת ה' אלהיך ומלת במדבר דבוק לנחש שרף או שהגדול והנורא הוא תוארים להמדבר. והכריח מדקאמר בהדיא נחש שרף ועקרב ל"ל למימר הגדול והנורא אע"כ דהגדול והנורא קאי אהקב"ה:

שהייתם מכעיסים אות כו'. שפי' גדול כח וגבורה על סובלו חטא המכעיסים. ונורא על היותו שומרם מהנחשים שהיה מוראו של הקב"ה עליהם ולא הזיקו:

היה העולם מדבר. שסברו שהעולם נוהג מנהג הפקר כמדבר. וכיון שיצאו ממצרים שראו כל באי עולם גבורות ומעשה ה' אז הכירו שהוא המנהיג לכל באי עולם. והוא שומרם כאילו היו מוקפים בחומה. ושור לשון חומה כמו בנות צעדה עלי שור:

עד שלא קבלו ישראל את התורה כו'. כדאי' בריש רות רבה נמוגים ארץ וכל יושביה כבר היה העולם מתמוגג והולך אלולי שעמדו ישראל לפני הר סיני ואמרו כל אשר כו' שאז נתחזק העולם כמו עיר המוקפת חומה. ודריש ויצאו אל מדבר שור שיצאו לקבל התורה שע"י יהיה נעשה העולם שור:

פרק כה

פסקה א

הה"ד כל אשר חפץ ה' כו'. שנשתנה סדר העולם להמטיר המן מן השמים הפך הסדר שמוציא לחם מן הארץ. להודיע כי כל אשר חפץ ה' עשה וגו'.

טרקאירין. פי' כלי שנחלק לג' ע"י מחיצות. וכל אחד יש לו פה בפני עצמו ונותן בזה יין ובזה שמן ובזה חומץ. ובספר כ"י גרסי' טריקולין פירוש שלשה פכין (מעריך):

שנא' כטל מאת ה'. כ"ה הנוסחא הישנה. והא"א גורס שנאמר מטל השמים. אבל הגירסא הישנה היא העיקר. כי מטל השמים לא משמע אלא שהוא מלמעלה והוא הרקיע האוירי אשר הויית הטל והמטר בעליית האידים. ולכן הביא כטל מאת ה' כי זה טל מיוחד שלוח לישראל מהכנת השמים העליונים כענין המן (יפ"ת):

משל למולייר. פי' כלי שיש לו ב' גגות. ומים בגג התחתון בין גג לגג. וגחלים בגג העליון (ערוך). ור"ל שכמו שהמולייר עם היותו כלי אחד יש בו מקומות מיוחדים זה לגחלים וזה למים. כן יש בשמים מקום מיוחד לפורענות הרשעים ויש מקום מיוחד למן ולברכות:

המכות על מצרים. היינו ערוב דבר ומכות בכורות שהיה ע"י הקב"ה אלו היו מאת ה' מן השמים:
וכשפרע מן האמוריים. היינו מה שהיה ע"י ה'. כי מה שהיה ע"י ישראל שרדפום ויכום ויכתום לא היה מן השמים:
וכשמטיב לישראל. היינו אותה ההטבה שהמעשה ע"י הקב"ה אינו מטיב אלא מן השמים:
הברכות מן השמים. פי' הברכות והצלחות יתנם ה' באופן שיסכים עמהם הוראת הסדר השמימיי שיתחזק כחם כמו שידע ה'. ואם הם מתנגדים ישדדם ה' וישיבם מורים הברכות על ישראל:

פסקה ב

ר' סימון בשם ר"א פתח כו'. מביא סמיכות לזה הדרש מפסוק וה' אלהי הצבאות דמפרש שעושה צביונו בעולם כו' כדבסמוך. ואיידי דמייתי ליה מפרש ליה:
שהוא עושה צביונו בבריותיו. פי' המאורעות שבבני אדם כגון עושר ועוני ובריאות וחולי וכיוצא הכל ברצון ה' וגזרתו. כמשה"כ כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים:
צביונו רצונו וחפצו. הצבאות קדריש:
כשהוא מבקש הוא עושה אותם יושבין כו'. היינו הראותם לאנשים. שנראים בעיניהם כמראה אדם פעמים יושבים ופעמים עומדים וכו':
עלי באר ענו לה. אבל שאר בארות הנמצאים כולם אפשר שמימיהם מן השמים. שע"י המטר מתברכין המעינות והתהומות:

פסקה ג

הה"ד פותח את ידיך. בעי לפרש לכם לכם לכל צרכיכם שר"ל שנמסר להם שישתנה כפי רצונם. לכן הקדים האי קרא דפותח את ידך משום דדמי להאי ענינא במ"ש ומשביע לכל חי רצון שפי' שנותן לכל אחד רצונו כדמפרש. ואיידי דמייתי ליה מפרש ליה:
שהספוג. ספוג הוא דבר גדל על פני המים מקצף הנקפא ומלא נקבים ושואב כל דבר לח:
בשעלו. פי' הרד"ק באגרופו:
אם עצר. פי' כובש:
רצונו מה שהוא מבקש. בצדיקים מיירי שה' יעשה לכל אחד רצונו כראוי בתפלה כאומרו רצון יריאיו יעשה. והיינו דאמר מה שהוא מבקש כי צריך תפלה ובקשה בפה. ואמר כי כמו שעושה עתה לכל צדיק כן יעשה לעתיד לכל אחד. שהכל יהיו קרובים לה' ליעתר בתפלתם. ומייתי דוגמא לזה מהמן שהיה עושה רצון כולם:

מהו דבר כשהיה מתאוה כו'. וכאילו כתיב לא חסרת אלא דבור:
פטמא. עוף מפוטם:
אף דבר לא היה אומר בפיו כו'. שהרהורם היה עולה להם לדיבור. ונלמד מפסוק וינסו אל בלבבם לשאל אוכל לנפשם:
תדע שהוא כן. שהיה נעשה בפיו לכל מיני מטעמים שהיה מתאוה מדאמר סולת שמן ודבש האכלתיך. וכל ההוא קרא במה שעשה ה' לישראל במדבר קמיירי. ש"מ שבפיו נעשה לכל מטעמים שהיה מבקש:
שכן אמר יחזקאל. וא"ת אדמייתי מיחזקאל למה לא מייתי מן התורה וטעמו כצפיחית בדבש. והיה טעמו כטעם לשד השמן. וי"ל דמן התורה אינו מוכח שנתחלף לטעמים שונים אלא שהמן טעמו הטבעי טעם לחם היו לבחורים. וטעם דבש לזקנים. וטעם שמן לתינוקות כדבסמוך. משא"כ יחזקאל שכתוב שם סולת שמן ודבש האכילתך משמע שכל א' היה טועם טעם לחם שמן ודבש:
כתוב אחד אומר הנני ממטיר לכם לחם כו'. דמשמע שהיה בו טעם לחם:
כיצד מתקיימין ג' כתובים הללו. ואין לתרץ לפי שהיה משתנה לכמה טעמים בתאוותם לכך נקט פעם שמן ופעם דבש ופעם לחם. דא"כ ה"ל למימר כל שלשתן בפסוק אחד ולא לחלק שיהיו נראים כסותרין אהדדי:
בחורים היו טועמים כו'. ואע"פ שהיה משתנה לכל אחד כטעם שרוצה כדלעיל. השגיח ה' שיהיה מעצמו כלחם לבחורים וכדבש לזקנים שהוא הנאות להם מבלי שיצטרכו לחשוב עליו. מפני שפעמים לא יקפידו בהכנת המחשבה ויאכלוהו כאשר יזדמן להם. ועתה שיהיה מעצמו לכל אחד כטוב לו לא ירגישו בתועלת. ולא יחשבו האנשים להפך טעמו כי אם באקראי בעלמא דרך תאוה:
תינוקות טעם שמן. מפרש לשד השמן לחלוח של שמן כמו שפרש"י בחומש ע"ש. ואגדה זו פליג על מה שאמרו לעיל פ"ה ויונקים כחלב משדי אמן וקמפרש שם לשד לשון שדים כדפירשו בספרי. ובפרק יוה"כ קאמר לזקנים שמן לתינוקות דבש. וע' בתוספתא פ"ד דסוטה:

פסקה ד

הה"ד נדרשתי ללא שאלו. דריש לכם דה"ק הקב"ה אע"פ שאתם עשיתם כמו שדרך לכם. מ"מ הנני ממטיר לכם לחם ואעשה כמו שאני. לכן מייתי הכא קרא דנדרשתי ללא שאלו דדרשינן שאמר הקב"ה הן עשו כמו שהן ואני אעשה כמות שאני ה':

מה הלנה היה שם. כלומר מ"ט תלונתם אז טפי מהימים הראשונים שלא בקשו אוכל לנפשם. ומשני מפני שהצידה שהוציאו ממצרים לא נשלמה עד היום ההוא:

הצידה שהוציאו. החררה שהוציאו ממצרים נתפרנסו ממנו דרך נס ס"א סעודות:

ואכלו אותה ל"א יום. שבט"ו בניסן יצאו ובט"ו לאייר נשלם הבצק שהוציאו ממצרים ולכן הלינו על משה הרי ל"א יום. נמצאו שאכלו הימנה ס"א סעודות. כי סעודה אחת סועדים בלילה ואחת ביום. והסעודה של ליל ט"ו בניסן במצרים אכלוה נמצא שהנאכל ממה שהוציאו ממצרים ס"א סעודות היו. כי תלונותם ביום ט"ו באייר בערב היתה אחר שכבר אכלו סעודת הבקר ולא היה להם לאכול בערב. ולמחר ביום ט"ז ירד להם המן:

היה להם לבא ולומר כו'. דכבר ראו מעשה נסים שנעשה להם בחררה שהוציאו ממצרים לא היה להם לבא בקנטוריא אלא להגיד למשה שיתפלל עליהם ולבטוח בה' שיעשה להם ככל נפלאותיו:

ורעב של מים. אע"פ שעכשיו היה להם מים כדי צרכם מדלא ענה ה' אותם אלא בלחם ובשר. מ"מ לפי שבמרה צמאו למים הזכירו עכשיו בתלונותם שהוציאם אל המדבר שאין שם מים ואינם בטוחים שיעשה להם נס לעולם כמו שנעשה במרה:

הוי נדרשתי ללא שאלו. פי' על מה שלא שאלו למשה צרכם דרך שאלה אלא באו במריבה. נמצאתי ללא בקשוני שלא בקשו רחמים מה':

יעמדו ויבקשו רחמים מלפני. אע"פ שכבר קנתרם במה שלא באו על משה אלא בריב. קנתרם עוד בזה שהיה אפשר שאף שחרה אפם על משה שהוציאם המדבר ולא השגיח במה שיחסר לחמם ולבקש מאל אכלם לא היה להם להתרעם גם על ה'. אלא לשפוך לפניו שיחה כדרך האנשים בצר להם:

ושפכו תרעומות. כדכתיב שם העם המכעיסים אותי על פני תמיד:

הנני על הבאר. שגם ברפידים כשנצמאו למים לא באו בפני ה' בתפלה אלא בתרעומות ועכ"ז נענה להם:

פסקה ה

הה"ד שלח לחמך על פני המים. דריש לכם שר"ל כי זה מן הדין לכם כי זכו לדבר בזכות אברהם כדלקמן. ומייתי סמך לדבר משלח לחמך על פני המים דמפרש ליה באברהם כדאיתא בקה"ר פ' י"א ע"ש:

בשעה שקרא הקב"ה. בעקידה:

חייך בו בלשון אני משלם כו'. כי ענין ירידת המן היה משום שאמר ואקחה פת לחם כדבסמוך. אבל מה שהשיבם בלשון הנני דוקא היה בסבת הנני דאברהם:

שעשה א"א למלאכים. משום גמילות חסדים לקרבן לעבודת ה' כדרכו בחשבו שהיו ערביים:

עשה הקב"ה לבניו במדבר. בעצמו ומה שעשה אברהם ע"י שליח עשה הקב"ה לבניו במדבר ע"י שליח. כצ"ל:

למ"ב מסעות ירד להם המן. צ"ל לי"ב די"ב מסעות תמצא עד אלוש כשתמנה גם מה ששבו לאחוריהם ושבו לפני פי החירות ותמנה גם מה שהלכו ג' ימים במדבר איתם ג' מסעות. ור"ל אחר שהלכו במדבר י"ב מסעות. וקאמר והיכן ירד משום שמהכתוב שלא שמענו אלא שירד בהיותם במדבר סין. ומדבר סין מצינו בו ג' מסעות. א' שנקרא מדבר סין לבד. וא' שנקרא דפקה. וא' אלוש. ולכן לא ידענו היכן ירד אלא ממה שקבלו שלי"ב מסעות ירד אנו יודעים שבאלוש ירד:

ולמה באלוש. ולא מקמי הכי. ולמה עשה ה' הנס ההוא שיסתפקו מהחררה שהוציאו ממצרים עד בואם לאלוש לא יצטרכו לירידת המן. ומשני שעשה ה' לרמוז שלא ירד המן אלא בזכות מי שאמר לושי:

פסקה ו

בזכות שאמר אברהם לושי ועשי עוגות. מהמן ג"כ נעשה עוגות כדכתיב ועשו אותו עוגות:

הה"ד אין כמוך באלהים ה'. בא לתת טעם הורדת המן מן השמים. להורות מה נפלאו מעשה ה'. ולהכי מייתי קרא ומפרש ליה:

למה אין כמוך כו'. וה"ק אין כמוך באלהים עושה גדולות למה שאנו רואים שאין עושה כמעשיך:

עושה לו שביל בדרך. צ"ל שביל ודרך ביבשה:

ב"ו מפשפש שטרותיו כו'. ופירוש ואין כמעשיך לענין חסידות והטבה כי אין עושה חסידות כמוהו:

משברא את העליונים כו'. כב"ש בב"ר פ"א:

אם יש עליו עוררים. ואפילו שלפי האמת לא יהיה ממש בערעור מ"מ בשום צד לא יקח אותו שמפחד שלא ידע לטעון ויזכה המערער בטענותיו. או שמא באלמות יחזיק בו אפילו שלא יהיה עליו דין. ולמה לו לזה לשום ממנו בספק. אבל הקב"ה עם היות שהמזלות היו מורים על שעבוד ישראל במצרים. עכ"ז בקש ה' להוציאם כי יש לו יכולת להכניע המזלות המשתעבדין אותם שלא כדין. והביא קרא הנסה אלהים לבא לקחת לו

גוי מקרב גוי כי שם נרמז קושי יציאת ישראל ממצרים מצד מדת הדין ומצד המזלות כדאי' בשוח"ט:

העבד מרחיץ רבו. וישראל נמי עבדים לה' כאומר עבדי הם:

והקב"ה אינו כן. דלא מיבעי' שאין עושין לו כן. אלא שהוא בהיפך:

ד"א הנני ממטיר לכם לחם. בעי לפרשש מה שייכות יש למאמר הילך בתורתי במאמר הנני ממטיר לכם לחם:

פסקה ז

שם שם לו חק ומשפט. וילפי' בסנהדרין דף נ"ו שבמרה נצטוה על כמה מצות. ושם המתיק להם את המים. ומשמע שבזכות חק ומשפט שקבלו המתיק להם את המים. ומיניה נלמד שגם המן והבאר היו בזכות זה. וזהו דכתיב הילך בתורתי וגו':

הוי בזכות לחמי כו'. בי"ת בלחמי ובי"ת ביין פי' בעבור:

ובזכות יין שמסכתי. דהיינו תורה דאיקרי יין כאומר כי טובים דודיך מיין. וה"ק ושתו מי הבאר ביין מסכתי בשביל יין שמסכתי היא התורה:

ולמה לא אמרו שירה על המן. כיון שבין הבאר ובין המן זכו בזכות חק ומשפט א"כ למה לא אמרו שירה על המן כמו שאמרו על הבאר:

תפלות. פי' שוא ותפל:

נפשינו יבשה. וסיפא דקרא בלתי אל המן עינינו:

לא נתן להם רשות. ר"ל שהקב"ה שצפה בעתיד לא רצה בקלוסם כיון דעתידים להתרעם עליו:

שנא' עלי באר ענו לה. וענו לשון צווי שנתן להם רשות לומר השירה ואין ענו לה מכלל השירה. רק עלי באר היא הפתיחה. ויהי פי' אז ישיר ישראל השירה שתחלתה עלי באר. במצות ה' שצוה ואמר ענו לה. ואח"ז מסיק השירה באר חפרוה שרים וגו':

הה"ד תערוך לפני שלחן נגד צוררי. שהיפך הקב"ה ליתן לחם מן השמים ומים מהארץ. להקהות שיני השונאים כדמסיים:

ואמרו היוכל אל לערוך שלחן. האי קרא ישראל אמרוהו כשנסו אל. ומייתי ליה הכא לדוגמא לפרושי תערוך לפני שלחן במן שהרי כנגד מאמר היוכל אל לערוך שלחן ניתן המן להם (יפ"ת):

שנא' ויסב אלהים את העם. מדאפקיה בלשון ויסב דרש ליה לשון הסבה שסבת הסבוב היה כדי לסבבן בעניני כבוד וכדי להוליכן במדבר להאכילן המן וכדכתיב המאכילך מן במדבר דמשמע שזו סבת לכתם במדבר:

ובמבול כתיב וארובות השמים נפתחו. מפרש ביומא דף ע"ד דארבע ארובות יש בדלת. וכיון דב' ארובות הורידו במבול גשמים גבוה ט"ו אמה. שני דלתות דהוו להו שיעור ח' ארובות הורידו מן ס' אמה ע"ש:

והיו האומות רואין את ישראל מסובין. פי' תגרי האומות שהיו באים למחנה ישראל לסחורה או לראות הניסים בעיניהם:

מקלסין להקב"ה. פי' שישראל מקלסין להקב"ה על שהפליא ה' עמהם נגד צורריהם:

שנא' תערוך לפני. ומתחיל בלשון מזמור. ודוד אמר בשם ישראל:

דשנת בשמן ראשי זה השליו. דריש בשמן לשון שומן. והשליו היה עוף שמן כדאיתא בפרק יוה"כ:

וכן לע"ל. דייק מדאמר תערוך בל' עתיד:

וכן לע"ל הוא עושה שלום להם. היפ"ת גרס הוא עושה שלחן להם:

ואוכלין בג"ע. היינו ג"ע של מטה שהיה בו אדם הראשון והיינו בימות התחיה. או בימות המשיח:

ונימוסיין. פי' מנהגם ויותר נראה שצ"ל ונימסין ופירושו שימס לבבם בקרבם מרוב הצער:

פסקה ח

הה"ד הוא מרומים ישכון. השתא קאמר טעם שינוי הסדר להראות השגחת הבורא בעולם השפל. ובריש מפרש ליה בישראל שנתרוממו ובתענוג ישראל בג"ע ובמעלת בעלי תשובה. ואח"כ חוזר לענינו:

הה"ד מקים מעפר דל. לרמוז על שהיו שפלים עד לעפר והם עולים למעלה למעלה. ולכן אמר מרומים על גודל וגבהות המעלה מבירא עמיקתא לאיגרא רמה:

סיקוסין. בלשון יוני משקל ומדה (מוסף הערוך):

שיגיעו בניך עד עפר. ופי' מעפר המ"ם מ"ם הסבה ור"ל מפני שבאו במדרגה התחתונה הקימן ה':

שנא' ונתנך. מדלא אמר ויתנך דרשו לשון עבר ולחזק הראיה אמר ראה כו' אשר נשאך. ומדאפקיה בלשון נשיאות ולא אמר אשר הוליכך רמז לרוממות:

אמה להם הרי רוממתי אתכם כו' אני משרה אתכם במה שבראתי כו'. דריש סוף המקרא דמקים מעפר דל שסיומו וכסא כבוד ינחילם וזהו הביהמ"ק פי' שיקומם וירים ישראל כל כך עד שינחילם הבהמ"ק. ועל שעיקר הלימוד דכסא כבוד הנזכר הרצון בו בהמ"ק הוא מצד שנזכר אצלו במקרא אחר מרום מראשון מקום מקדשנו שפירושו

שבהמ"ק נברא ראש וראשון לכל העולם. על כן האריך המדרש בלשונו במה שבראתי עד שלא נברא העולם (ת"נ):

אותה שעה אני מספיק לכם מעדני ג"ע שנאמר מה רב טובך כו'. ט"ס הוא כאן. ומקומו הנכון הוא בהגדה דבסמוך דדריש מקרא דהוא מרומים ישכון בסעודות ג"ע ומסיים שם עליהם שבח דוד ואומר מה רב טובך (שם צריך לגרוס) אמר הקב"ה אותה שעה אני מספיק לכם מעדני ג"ע:

הוא מרומים ישכון וגו'. מלך ביופיו וגו' היינו גלוי שכינה שהיתה בבית המקדש:

הה"ד כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ורחבה (**דברים ח' ז'**). ומלת ורחבה הוא יתר כי איננה במקרא שם (תו"נ). ודריש דקאי אג"ע שהוא ארץ החיים שהרי בכ"מ נאמר ארץ זבת חלב ודבש וכאן אמר ארץ טובה. אלא דאי אג"ע שנא' בו מה רב טובך וגו':

כביכול. אמר כביכול כלו' על כרחינו יאמר כן כאילו אפשר לומר כן (עי' רש"י יומא דף ג' ע"ב) מדכתיב אתהלך לפני ה' משמע הקב"ה בעצמו יהיה בהסיבה בג"ע (ת"נ). והכוונה כי האבות וכל הצדיקים בצדקתם יראו מראה השכינה וכאילו מיסב עמהם (יפ"ת):

שנא' והם תכו לרגליך. כדאיתא בספרי כל קדושיו בידך אלו נפשותיהם של צדיקים שנתונות עמו באוצר שנא' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים וגו'. ואומר תכו לרגליך דרך משל כנגד מ"ש שהוא מיסב למעלה:

ואם תמה אתה בדבר כו'. איך יהיה מיסב עם האבות במקום מיוחד יש לך להשיב הלא בשבילם היה מיסב בין שני הכרובים והוא יתר התיחדות אור שכינתו והשגחתו שם. ומה אם עשה כן על הארץ אשר נתן לבני אדם ק"ו שיעשה כן בג"ע שהוא מדור רוחני:

שנא' בין שדי ילין. דהיינו ששכינה מצומצמת בין ב' בדי הארון שהיו נראים כב' שדים כדקאמר ביומא פ"ה דוחקין ובולטין ויוצאין בפרוכת ונראין כמין ב' דדי אשה שנאמר בין שדי ילין:

ומאכילו מעץ חיים. משום שעיקר הסעודה להאכיל מעץ החיים כד שיחיו לעולם אמר ל' מאכילן. משא"כ בפירות שאינו מקפיד רק להביאן אם יאבו יאכלו אמר ל' הבאה:

שהוא יצוה לברך. כי הוא בעל הבית ובעל העולם וראוי שהוא יצוה לברך:

הקב"ה אומר למיכאל ברך. כי הוא שר של ישראל. ואף שלא הוזכרו מיכאל וגבריאל בתחלה ידוע שבבא השכינה יבואו עמו כאומר ובא ה' אלהי כל קדושים עמך. ומיכא וגבריאל הם שרים של מעלה:

והוא אומר לגבריאל. לחלוק כבוד לגבריאל וגבריאל לקטנים ממנו שהרב שמחל על כבודו כבודו מחול:

ואו' כוס ישועות אשא כו'. אחר שניתנה לו המלוכה וכבוד מלך שבשמים שהמלך יהיה המברכו. ועוד שלא היה יכול למחול שמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. וזהו שאמר ונותנין לדוד הכוס מה שלא אמר כן באחרים. משום שנמנו וגמרו שדוד לו נאה לברך לא חלקו לו כבוד בדיבור לבד אלא מיד נתנו לו הכוס:

מה רב טובך. אמר כן ע"ש שטוב וכבוד זה בא לו מרבים (תו"נ):

הה"ד כנף רננים כו'. בעי לפרש מרומים ישכון על ישראל בזמן שהם צדיקים ודבקים בה'. ומביא סמך מכנף רננים וגו' דדרשינן במרום תמריא על נשיאת עיניהם למרום. כן כאן הצדיק מרומם ישכון על שנושא עיניהם למרום:

כנף רננים כו'. לשון הפסוק כנף רננים נעלסה. אם אברה חסידה ונוצה. כי תעזוב לארץ ביציה ועל עפר תחמם. ותשכח כי רגל תזורה וחית השדה תדושה. הקשיח בניה ללא לה לריק יגיעה בלי פחד. כי השה אלוה חכמה ולא חלק לה בבינה. כעת במרום תמריא תשחק לסוס ולרוכבו וגו'. ועל דרך המליצה נדרשים כאן על ישראל. כנף ואפרוש כנפי עליך כלו' מנהגי ודעתי להיות כנף רננים להתעלס. שהצדיקים נקראו רננים ע"ש שמרננים בהקב"ה והכנף מאת ה' תפרוש עליהם. לכן נקראו כנף רננים ובדבר הזה היא נעלסה שהכל שמחים בזה. ה' בם והם בה'. אבל אם אברה חסידה ונוצה פי' אם יחלפו כנף רננים על אבר של חסידה ונוצה שדרכם לעוף ולהפרד ולא להתכסות בו. מה יהיה סופה כי תעזוב לארץ ביציה כלומר כאשר עשו כן יהיה. כי כמו שהניחו לארץ ולא רצוי הכסוי כן יהיו עזובות בארץ בלא מכסה וה' לא יגין כיון שלא רצו כמו שכתוב עזבתי את ביתי:

ותשכח ה' עושיך. ושיעור הכתוב ותשכח את ה' וזו היתה נסבה כי רגל תזורה וחית השדה תדושה:

בנים סכלים המה. מפרש הקשיח לשון סכלות וטעות כדאשכחן למה תתענו ה' מדרכיך תקשיח לבנו ותקשיח דומיא דתתענו:

לריק יגיעה יגעתי באנחתי. שפי' לריק יגיעה מה שתיעץ ותיגע בגלות כי אין לה תקוה ושכר מזה כל שאינה קוראה לה'. וז"ש בלי פחד ולא פחדו את ה' כלו' מפני שאין לה פחד מה':

כי השה אלוה חכמה כי אויל עמי. כי אחרי שהפליגו בחטא ה' נועל מפניהם חכמה היינו לדעת את ה' ולעבדו. ורצה לומר שנועל מפניהם דרכי התשובה.

לשום שפלים למרום. נקט כאן האי קרא לצחות הלשון לומר שפירוש במקום תמריא שירומו עיניהם משפל מצבם למרום:

זה הקב"ה. הפ' הזה קאי אדלעיל מיניה דובר צדקות הולך מישרים. שמדבר בעושי צדקה וג"ח. וביחוד מי שעושה צדקה ומשפט צדקה לזה ומשפט לזה. ולכן אמר מי שעושה כן הוא מרומים ישכון שיזכה להיות אצל השכינה כדכתיב אני בצדק אחזה פניך וגו' (תו"נ):

זה דוד כו' זה אברהם. פי' לפי שהלך בעקבות דוד ואברהם שעשו צדקה ומשפט. כדכתיב ויעש דוד משפט וצדקה לכל עמו. ובאברהם כתיב ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. לכך יזכה למעלת דוד ולמעלת אברהם. ולכך היפך הסדר שהקדים דוד לאברהם משום דבדוד יותר מפורש שעשה צדקה ומשפט מבאברהם דבאברהם לא כתיב בהדיא שהוא עשה כן אלא שיצוה את בניו שיעשו כן שישמרו לעשות צדקה ומשפט (תו"נ):

מימיו נאמנים זו התורה. שמצינו בבעלי צדקה שזוכים להיות להם בנים בעלי תורה כדאיתא בפ"ק דב"ב:

ד"א לחמו נתן זה הקב"ה. ר"ל שלחמו יהיה נתן מאת הקב"ה שנא' בו נותן לחם לכל בשר. ומימיו יהיו נאמנים מאת הקב"ה בלי אמצעי שנא' בו המקרה במים עליותיו:

ד"א לחמו נתן זה המן כו'. ר"ל שהקב"ה ישגיח עליו וישנה בשבילו הסדר כמו ששינה בשביל כלל ישראל במדבר שנתן להם לחם מן השמים ומים מן הארץ כדאיתא במדרש:

שמפקד לבני תורה כו'. כלו' לחמי זה התורה שנקראת לחם שנא' לכו לחמו בלחמי. נתן ולמי נתן. לא לכל הרוצה ליטול יבא ויטול אלא למי שהוא מימיו נאמנים. וכמו שמפרש והולך בעל המדרש בעצמו שלא יהא אומר על מה שלא שמע שמעתי ושלא יהא אוסר כו':

ולא תהא אוסר לאחרים כו'. ר"ל אפילו במידי דאית ביה טעמא להחמיר. לא תאסור לאחרים להראות עצמך חסיד. ותתיר לעצמך. אבל איפכא שרי לעשות להחמיר לעצמו:

כשם שיצא מפי משה. שנא' בו בכל ביתי נאמן הוא וזה קאי על מ"ש שלא תאמר על מה שלא שמעת שמעתי. שכן מצינו במשה שאמר עמדו ואשמעה וגו':

יופי פנים אל פנים. היינו אמתת הבנת החכמה והתורה כי זה מכונה ביופי הפנים כענין שנאמר חכמת אדם תאיר פניו:

והלא מסרתני ביד אדום. כי ע"י טרדת הגלות הוא שנאבדו החכמות ממנו. וע"כ הזכיר היותה דחילא ואמתני. כי הפחד והאימה יטרידו המחשבה. והשיב ה' שהשגת החכמות תהיה אחרי הגאולה שכבר ישכח זכר הגלות עד שיאמר היכן הם:

שמחתה של ציון. היינו שלותה והצלחתה וקיום המצות התלויות בה שזה עיקר שמחתה וכענין מ"ש שמראה להם יופי הפנים:

פסקה ט

הה"ד ברוך ה' יום יום. מפרש ולקטו דבר יום ביומו שהלקיטה תהיה על עסק התורה שהיא יום יום כלו' שבזכות התורה זכו למן כדמפרש. ומייתי סמך מברוך ה' יום יום שמברכים יום יום על עסק התורה:

אני נתתי לכם התורה היינו חלק ממנה דשבת ודינין במרה איפקוד כדאיתא במסכת שבת. או אמר על מה שעתיד ליתן כי אצלו יתברך כאילו נתנה כבר:

שתהיו עסוקים בה יום יום. פי' שיתמידו בה כל הימים ולא יפסיקו יום אחד ולכן כנגד זה ישביעם מהמן יום ביום כלומר תמיד. שאחר שאינם נפנים לעסק צרכם ה' יכין מזונם תמיד ולא יצטרכו להתבטל ממנה:

לשקוד על דלתותי יום יום. היינו לקבל השמועות וזה נקרא אקומי גרסא. וכמו שאמרו דליגמור אינש ברישא:

וכן ואותי יום יום ידרושון. היינו לדרוש ולהבין בפלפול וסברא כמ"ש והדר לסבור:

שנא' ברוך ה' יום יום. שפי' ברוך ה' ומברכתו יעמס לנו תמיד יום יום על שעסקנו בתורה יום יום. שכל הענין מיירי התם מתורה. וזה שאמר ולא עוד ר"ל דלא מבעי ספוקם ההכרחי שיתן להם דלא סגי בלאו הכי אלא יוסיף להצליחם בכל רכושם ברכה תמידית. וכדרך שאמרו במס' עכו"ם כל העוסק בתורה נכסיו מצליחים:

וכשאתם עושים רצוני אני קורא כו'. משום דה"ל לכתוב יעמס עלינו מפרש דפי' שה' סובל משאם ע"ד ההעברה כמ"ש שם העמוסים מני בטן. והוא כינוי אל החבה וההשגחה שעליו הושלכו מרחם. ולפי שלפי זה הל"ל יעמס אותנו וכתיב לנו לכן פי' שר"ל מעמיס אני לכם כוס ישועות ר"ל דיעמס לשון חפנים ע"ד שאמרו בפ' חלק עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק מלא עמסו שנא' ברוך ה' יום יום יעמס לנו. ואפקיה בל' עמסה לדרשא זו משום דזה הוא בזכות בית המקדש שנקרא אבן מעמסה:

והיה ביום ההוא. סיפא דקרא אבן מעמסה לכל העמים. וקאי אבית המקדש ונקרא אבן מעמסה ע"ש שיש שם אבן שתייה שהוא מעמיס וסובל את כל העולם (תו"נ):

פסקה י

ומי הם. שהיו מחוסרי אמנה ולא היה להם בטחון בהקב"ה שיוריד להם המן למחר ג"כ ואמר שהם דתן ואבירם דחשידי בהכי. וכדאיתא במדרש אבכיר שכל מקום שאתה יכול לתלות בהם תלה מפני שהם מקולקלים מנעוריהם ותולין את הקלקלה במקולקל:

נאמר להלן אנשים. והוא מופנה לג"ש דהוה סגי דלכתוב מעל אהלי הרשעים:

האנשים הרשעים האלה. דמשמע שהם אנשים שהיו רשעים מעולם:

שבתחלה עושה תולעים כו'. פי' ובדרך הטבע בהיפוך הוא שמבאיש ואח"כ מתליע. ואע"פ שהיה דרך נס הנס צריך להיות בטבע ג"כ:

להראות מעשיהם. פי' החטא שלהם מה שהותירו מן המן שתתפרסם הדבר. שכל העובר עבירה בסתר נפרעים ממנו בגלוי:

וישליכו אותו. ולא יהא נודע לבריות שהותירו:

שורות שורות. מפרש וירם תולעים לשון רוממות. והיינו שהיו תולעים שורות שורות זו על גב זו:

כיון שכעס שכח. דכל הכועס אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו ואם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו כדאיתא בפסחים פ"ו. ואפשר שאותו יום היה יום הששי זמן האמור שילקטו שני עומרים והוא שכח (תו"נ):

שכח לומר להם שילקטו ביום הששי ב' עומרים. ובויק"ר פ' י"ג איתא ששכח לומר להם הלכות שבת. ודהתם לאו הך דהכא שאע"פ שזה שילקטו ביום הששי לחם משנה הוא לצורך שבת. מ"מ לא מיקרי הלכות שבת ועיין ביפ"ת שם:

שהוא מכניס משה כו'. ובפ' החובל אמרינן שאמר לו עד אנה מאנתם בשביל בהדי הוצא לקי כרבא ולא משום עונש (וע' בתו"נ):

פסקה יא

אם יבואו העכו"ם. אבל ישראל א"צ ראיה כי הם מאמינים בני מאמינים:

ביום הזה. פי' שעיקר שאלתם אף אם אמת שהשי"ת צוה לשבות ביום ששבת הוא ממעשה בראשית מי הגיד לכם שזה הוא היום שאתם שובתים בו עתה (תו"נ):

א"ל ראו שאין המן יורד בשבת. שבאתה התורה והוריתה לנו בדרך נס גדול ומפורסם על בחינת יום השבת במופת שביום ששי היה המן יורד בכפלים וביום השבת לא ירד כלל:

ומהו נתן לכם. פי' הואיל ואמרו שפסוק זה קאי אאו"ה שיראו שהשבת הוא אמיתי א"כ מהו לכם דמשמע שקאי אישראל:

יום ולילה לא ישבותו כו'. מדלא כתב יפסקו וכתב ישבותו. ולאו דוקא אם שבת בשבת ח"מ אלא ה"ה גם בכל ימי החול. וע' מזה בפ' ד"מ:

משל למלך כו'. טעמא דמילתא קאמר דאמאי ענשינהו אם ישמרו השבת טפי משאר מצות:

ומטרונא יושבת כנגדו. ובדברים רבה פ"א קאמר עוד ומסיחים זה עם זה כו'. ומפ' כך השבת הזו אות בין ישראל ובין הקב"ה כו' וע"ש מ"ש:

פסקה יב

אמר ר' לוי כו'. דמ"ט אמר עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורותי על חילול שבת לבד. לכן מייתי אם ישראל משמרין כו' למה שהיא שקולה כנגד כל המצות:

כראוי. בכל דקדוק הלכותיו:

כי הוא אלהינו כו'. היום אם בקולו תשמעו. וה"פ כי ה' יהיה אלהינו ואנחנו צאן מרעיתו. והיינו שנהיה גאולים וירעה אותנו ה' כמו ביציאת מצרים. וזה יהיה כשתשמעו בקולו במצות היום של שבת. וכדיליף בשוח"ט נא' כאן היום אם בקולו תשמעו וכתיב התם שמור את יום השבת לקדשו:

אע"פ שנתתי קצבה כו'. כלו' אע"פ שנתתי קצבה אין זה אלא משום דבין בתשובה בין שלא בתשובה תבא בעת הקצוב. אבל אם עושים תשובה מקמי הכי אפי' היום הזה יבא:

אם תזכו לשמור שבת. בכל פרטיו שהוא זכות גדול:

ואם חללתם אותה. בדבר שהוא חילול גמור הוא חמור כעובר כל שאר המצות מפני שהוא מיוחד על אמונת החידוש והמחללו ככופר:

שומר שבת מחללו וכו'. וה"ק שומר שבת מחללו כשומר ידו מעשות כל רע:

גוזר גזירה. כאליהו שאמר תרד אש מן השמים ותאכל אותם וגו':

מה כתיב אחריו אז תתענג על ה'. שפירושו אז תתענג במה שאתה גוזר וה' יקיים גזרתך. ומפני שהיה אפשר לפ' עונג ממש. לכן מביא קרא ותתענג על ה' דהתם בעונג קיום גזרתו מיירי מדכתיב שם ויתן לך משאלות לבך ה"נ דכוותה:

נחלת יעקב אביך. דהיינו עולם הבא פי' ימות המשיח שפירוש נחלת יעקב נחלה בלא מצרים כמ"ש בפרק כל כתבי. וזה יהיה לימות המשיח. א"נ לעולם השכר והמנוחה. ופי' נחלת יעקב מקום המנוחה והנחלה שקיימה בנחלה:

פסקה כז

העוה"ז והעה"ב. עוה"ב פי' עולם התחיה. ועוה"ז קרי ליה הכא ימות המשיח שהוא דומה לעוה"ז. ואע"פ שפעמים קרי ימות המשיח עוה"ב. מ"מ הכא לגבי עולם התחיה קרי ליה עוה"ז:

פרק כו

פסקה א

הה"ד לא שלותי כו'. ומלת ויבא עמלק מרמז על ויבא רוגז וברישא מפרש ליה בד"מ ואח"כ מפרש ליה לענינו:

הה"ד לא שלותי כו'. דריש ליה בישראל כי כמקרה איוב קראנו שלא שלונו ולא שקטנו:

לא שלותי מבבל. ולא הזכיר גלות מצרים לפי שנגאלו ממנו גאולה שלימה והצליחו אחריו ולא יזכר עוד:

זו מרים ע"ש המירור. שהיא תיקנה אותו בזכותה:

ע"ש ההריון. שהיתה בהסתר שע"י גזירה זו פירשו מנשותיהם שלא יהיה להם הריון ואז נולד אהרן שהיה גואל לסוף פ"ג שנים וכן הוא בס' הישר וגם כשנולד בטלה הגזירה:

שנא' כי מן המים משיתיהו. הרי שנקרא ע"ש המים שכיון שהושלך הוא למים מיד בטלו הגזרה כדלעיל פ"א:

זה עמלק. שבא מרוגזו של הקב"ה על שלא שמרו השבת. או על שרפו ידיהם מן התורה (ת"נ):

פסקה ב

מה כתיב למעלה כו'. דריש טעם סמיכות ויבא עמלק לשלפניו שבקשו לבדוק את ה' ואמר הקב"ה שיבא הרשע ויבדוק אתכם כדמסיים בסמוך. ואגב מפרש קראי דלמעלה:

לצאן ובקר היה. שהיו מים שאינם ראוים לבני אדם אבל היו ראוים לבהמה. ודייק זה מדכתיב לעם שהוא מיותר לדיוקו לעם לא היה אבל לבהמה היה. ומ"ש אותי ואת מקני. היינו שלא יוכלו תמיד לשתותה. שלבסוף הן מזיקות אותם וימותו:

מיד באו לעשות מריבה. ולא בקשו להתפלל להקב"ה שירוה צמאם:

נפל ביתא כו'. כשנפל הבית אוי לחלונותיו שהחלונות נשברים. כך תחילה היה משה עיני כל העדה וכשאירע להם דבר היו מריבין עמו למה זה העליתנו ממצרים וגו':

כוותא. תרגום חלון התיבה כות תיבותא:

אני ומקני בצמא מכאן אומרים בהמתו כו'. כן הוא במדרש שעם היפ"ת ובמכילתא השוה בהמתם לגופם אמרין בהמתו של אדם היא חייו אדם הולך בדרך אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא:

עמד משה בתפלה. ופי' ויצעק משה כמו ויצעקו בני ישראל אל ה' שהוא ל' תפלה שיתן לו ה' תקנה לעשות לעם מהרה כי אין להם סבלנות ואם יתאחר מעט יסקלוהו:

מהו לאמר. שמלת לאמר בכל מקום לאמר לאחרים:

אם הורגים אותם. נלמד מסיפא עוד מעט וסקלונו:

עבור על דבריהם. ממה שאמרת שיסקלו אותך עבור מהם ואל תדבר על בני עוד דברי קנטורין שאין בדעתם כך:

הוי משלם טובה תחת רעה. שאף שהם צועקים עליך ויצערוך וירִיבו בך הוי משלם טוב להוציא להם מים:

מי אל כמוך נושא עון. משמע שנושא העון ומגדלן שהעון נעשה זכות:

על חטיא שלהם. פי' מחול להם:
מי שיש לו גאוה יבא וידבר. ולפ"ז עבור לפני העם כמשמעו שיעבור לפניהם ויראה כי אין איש שיעמוד נגדו כמו שפחד שיסקלוהו:
שלא יהיו אומרים מעיינות היו שם. משום שלא הוציא המים במקום ישיבתם שראו שלא נמצא מים. כי הם היו ברפידים והמים האלו ניתנו בצור בחורב שהוא הר סיני או קרוב לו והמים נזלו והלכו אל רפידים כנהר כדפי' הרמב"ן:
אמר לפניו רבש"ע כו'. נלמד מדהשיב לו הקב"ה אשר הכית בו את היאור משמע שזו היא תשובת מאמרו של משה דלרבותא נקט וכמו שמפרש:
של פורענות הוא. כלו' ואין קטיגור נעשה סניגור:
הוא הבאיש המים. אף שקצת מכות ג"כ היו במצרים ע"י המטה לא פרט אלא זו. לומר שהבאיש המים במצרים ואיך יתן עכשיו מים לשתות (תו"נ):
אין מדתי כמדת ב"ו כו'. ר"ל כדי להודיע כח הנס שאפי' במה שאני מכה בו אני מרפא שלא כדרך ב"ו:
לכך נאמר ומטך אשר הכית בו את היאור. דאל"כ לימא ומטך תקח בידך. אלא מפני שהכית בו את היאור והיו אומרים שהוא של פורעניות תקח בידך שיראה שהוא פועל ג"כ טוב:
כדי שידעו הכל שהיא של ברכה. לשון זה של ברכה אינו מדוייק קצת. וכי מפני שהוציא כאן המים על ידו יקרא של ברכה הלא הרוב פעמים נעשה על ידו פורעניות ע"כ נראה שהוא ט"ס וצריך לגרוס כדאי' במכילתא והובא כאן בילקוט. המטה הזה של פורעניות הוא כו' לפיכך ידעו שהוא של נסים ומטך אשר הכית בו את היאור כו' והכית בצור. ור"ל של נסים שהקב"ה יעשה בו נסים בין לטובה בין לפורענות כאשר יזדמן (יפ"ת):
מהו והכית בצור. פי' למה לא נאמר והכית עליו בכינוי כיון שהזכירו הנני עומד על הצור. והשיב אם מבקשים הם כו'. פי' אם היה אומר והכית עליו יש מקום לאמר שהקפיד הקב"ה דוקא להכות אבן זה הפרטי. ואולי יש מעיין תחתיו ויתעורר בהכאה זו לשטוף מימיו וא"כ אין כאן נס כלל. אבל עכשיו שאמר והכית בצור פי' שתכה על איזה אבן שירצו הם לאו דוקא בצור שאני עומד עליו. ובזה שוב אין מקום לטענה הנ"ל ובהכרח יודו שהמים יוצאים מפנימיות של האבן דרך נס ופלא:
השקו כל אהליהם כו'. ר"ל שלא היו צריכין לילך למקום הצור לקבל מימיו אלא שהיו המים נגרים ובאים להשקות אהלי ישראל אשר ברפידים:

מה כתיב שם ויקרא כו' ומה מריבה היתה שם. דהא מקרא זה דויקרא שם המקום וגו' מקומו הראוי הוא לעיל תיכף אחר אמרו וירב העם עם משה וגו' אבל אחר שיצאו המים והשקו כל אהליהם איזה מריבה היתה שם והשיב שכן הוא באמת שהיתה מריבה אחרת שם חוץ ממריבה הנ"ל שהריבו עם משה וריב זה היה ביחוד עם השם ב"ה באחד מג' אופנים שמבאר והולך לכל חד כדאית ליה:

אם רבון הוא כו'. לשון המקרא הוא כן ויקרא שם המקום מסה ומריבה על ריב ב"י ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין. ור' יהודה דורש שענין הבחינה והנסיון היה בענין רבנותו ואדנותו של הקב"ה אם היא כוללת כל המעשים. או רק ממשלה פרטית היינו עליהם לבד. ודרש על ריב כמו על רב ורבון שהנסיון היה בענין אדנות וממשלת ה':

ור"נ אומר אם מספיק כו'. הוא דורש על ריב מל' ריבוי ור"ל ששנסותם ובחינתם היה אם יתן להם ה' מזונותם בריבוי והשפעה בפעם אחד על זמן גדול ולא יצטרכו לתלות עיניהם למרום בכל יום כמו עתה במן שלא נתן להם רק דבר יום ביומו וכן המים ניתן להם פסקי פסקי במרה וברפידים ובקדש ובכל עת צמאונם היו צריכים לצעוק ולהתלונן:

ורבותינו אמרו כו'. צ"ל ורבנן אמרי אם מהרהרים אנו בלבבינו כו' שהיו מסופקים בידיעת ה' במחשבות והרהורי לבות בני אדם. ואמרו היש ה' יודע מה שאנו חושבים בקרבנו. נעבדנו ואם אין נמרוד בו:

ויבדוק אתכם. שיגלה חטאם. כי בחטאם נמסרים בידו:

מה ענין זה לזה. שהמקרא דויקרא שם המקום מסה וגו' על נסותם היש ה' בקרבנו וגו' אין כאן מקומו רק לעיל גבי מה תריבון עמדי ומה תנסון את ה' ששם הוא מקומו. ומשני משל כו' לומר שעל עון זה בא עמלק (יפ"ת):

משל לתינוק כו'. שספקו היה על מצב אביו היכן הוא אע"פ שהיה ניכר בבירור. וכן כאן אע"פ ששכינת ה' ביניהם היתה מוחשת. נסתפקו במשה שמא הוא עשה אותותיו בחכמה. עד שבאו למ"ת ונשלמה האמונה בידם:

פסקה ג

למה ליהושע. ולא לאהרן שהיה גדול ממנו:

בתחלה אתה דורש. דאע"ג דאיכא טעמים אחרים כדבסמוך. מ"מ מסתבר דשייך טפי ליהושע לפי שהוא עתיד להכניס כו':

לפי שהוא עתיד להכניס כו'. ואע"ג דעדיין לא נגזר על משה שלא יכניסם לארץ. י"ל שמשה אמר ע"פ הגבורה והמדרש נותן טעם למה צוה הקב"ה שיאמר זאת ליהושע ולא לאהרן:

זקנך. יוסף:
שאירע אותם בהעלותם ממצרים. נמצא שנזק זה בא ע"י שירדו למצרים. שאילו היה במקומן לא היה נלחם עמהם. ומכיון דזקנך גרמא בנזקין עליך לתקן נזקו:
ובזה כתיב ולא ירא אלהים. כתיב בפ' תצא בעמלק:
מהו אנשים. דה"ל למימר בחר לנו אנשי חיל:
של חכמה וביראת חטא. שכ"מ שנאמר אנשים הם צדיקים כדאיתא בבמדב"ר פ' י"ו. והוצרך משה לאנשים צדיקים כי מי שיש בידו חטא צריך לחזור מעורכי המלחמה:
שאין אומרים צא כו'. שכל יציאה מבפנים לחוץ היא. ומפני שיציאת יהושע ממחנה ישראל למחנה עמלק אינו מצד פנים לצד חוץ כי שניהם חונים במדבר הוכרחו לומר צא מן הענן. כמו צא מן התיבה. וצוה אותו לצאת מתוך הענן כדי שלא יאמר עמלק שהענן משמר את ישראל דווקא. לכן צא מן הענן והלחם בו כדי שידע שהקב"ה שומר את ישראל בכל מקום:
אמר לו מטה זה בידי כו'. ונקרא מטה אלהים ע"ש שצוה הקב"ה ליקח המטה והוא קיים דברו של הקב"ה:
ובזמן שהקב"ה עושה נסים. דהיינו במכת ערוב ומכת בכורים כדלעיל פ' י"ב. ואע"פ שלא נעשו ע"י המטה. מפני שכל העשר מכות חקוקות היו עליו כדלעיל פ' ח' להכי קרי ליה מטה האלהים על שם אותם המכות שהיו ע"י הקב"ה. וקראו כאן מטה האלהים על שם נפלאותיו לתת כבוד לשמו:

פרק כז

פסקה א

הה"ד רעך כו'. סדר הכתוב כך הוא. רעך ורע אביך אל תעזוב. ובית אחיך אל תבא ביום אידך. טוב שכן קרוב מאח רחוק. ועיקר כוונת הדורש הוא סוף הכתוב טוב שכן קרוב ואגב דורש רישא דקרא:
למען אחי ורעי. הוא מאמר הקב"ה שאמר למען אחי ורעי:
ורע אביך זה אברהם. ופי' הכתוב אל תעזוב הקב"ה שהוא רעך ורע אביך אברהם:
תן דעתך שלא תכנס לבית אחיך כו'. כלו' שלא נחשוב אנחנו כי טוב לנו להיות אחרי רבים להטות שעי"ז נוסיף רעים רבים. משא"כ ביהדותנו שאנו נבדלים מכל עם ושנואים מהם. לזה אמר כי די לנו להיות רעים אהובים להקב"ה. ולא נחשוב שאם ח"ו נפנה עורף מהקב"ה להדבק בעכו"ם נתקבל בינם באהבה וחבה כדרך רעים אהובים. שזה מהשגחת

ה' עלינו לבלתי נתון ישראל המתערבים בעכו"ם לרחמים בעיניהם. אבל לעולם סחי ומאוס ישימנו בעיניהם. וזהו אומרו ואם עזבת תן דעתך כו' כלו' תדע ותשכיל שאין לבטוח אפילו באחיך שלא תתקבל אצלו. והא ראיה ממה שעשו להם בני ישמעאל כשהלכו להסתופף בצלם. ומה יעשו עוד שארי עכו"ם (יפ"ת).

הוי טוב שכן קרוב כו'. פי' טוב הקב"ה שנקרא שכן ע"ד השוכן אתם. ושכנתי בתוכם. והוא קרוב לקוראיו. מאח שהוא עמלק ורחוק מהאחוה:

נשים בציון ענו. כלו' בחזקה דרך זנות וזימה. וביתרו כתיב ויתן וגו' דרך נתינה ונשואין:

אוכלי עמי כו'. וסוף המקרא ה' לא קראו. וביתרו כתיב קראן לו וגו':

ולא ירא אלהים. דקאי אעמלק: ופי' שלא ירא מהאלהים מלהרע לך:

בטל את הקרבנות. שהחריב את בית המקדש ובטלו הקרבנות. א"נ ששנא הקרבנות כדכתיב אם לא דם שנאת ואמרו בב"ר פ' ס"ג זה דם הקרבנות:

פסקה ב

זה יתרו. ומפרש סיפא דקרא וכסילים מרים קלון בעמלק וחיילותיו שכסתה כלימה פניהם כשנפלו לפני יהושע. ובהכי אתי שפיר שסמכו לעמלק מפני שהוא הפכי לו. שזה הרים קלונו וזה נחל כבוד:

מה כבוד נחל ויאמר אל משה. כדי לפרש מה כבוד נחל בעי למימר מ"ש בסמוך יצא משה יצא אהרן אלא דק"ל איך הטריח משה את כולם לצאת ע"כ אמר שהיה משה מוכרח לצאת מחמת בקשת יתרו כו':

שלח לו ביד שליח. שאמר השליח למשה אני חותנך:

שלח לו איגרת. מדכתיב אני שהוא לשון איגרת ששלח לו בכתב אני חותנך יתרו משא"כ אילו היה בעל פה היה לו לומר הנה חותנך יתרו בא אליך:

עשה בגיני. פי' שיצא לקראתו לכבדו. ואם אינו יוצא בגינו יצא בגין אשתו שהיא כגופו וחייב בכבודה ואם לא יחוש אפילו לאשתו יחוש לבניו:

הקב"ה א"ל. ולפ"ז אין מלת אני דבקה עם חותנך. אלא ה"ק ויאמר ה' אל משה אני הוא שאמרתי והיה העולם כו' והנה חותנך יתרו בא אליך וגו' לכך כבדהו:

אני הוא שאני מקרב אני הוא שאני מרחיק כו'. העיקר הוא ככתוב במכילתא. וכן הוא שם ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך רבי יהושע אומר כתב לו איגרת. רבי אלעזר המודעי אומר שלח לא ביד שליח כו' עד בגין בניך. ראי"א ויאמר אל משה אני. הקב"ה אמר אל משה אני הוא שאמרתי והיה העולם אני הוא המקרב ולא המרחיק שנא' האלהי מקרב אני נאם ה' ולא אלהי מרחוק. אני הוא שקרבתי ליתרו ולא רחקתיו. ואף אתה

כשיבוא אדם אצלך להתגייר ואינו בא אלא לשם שמים אף אתה קרבהו ואל תרחיקהו. מיד ויצא משה כו'. ומפרש המקרא דאלהי מקרוב לא בלשון תמיה. אבל למאמר פוסק וקיים והה"א לידיעה. ומלת מקרב ומרחק לפי הדרש כאילו כתיב מקרב ומרחק מבנין הדגוש. ובזה יובן כל המאמר בלי דוחק ובנקל מאד (יפ"ת). אני הוא שאמרתי והיה העולם אני הוא שאני מקרב כו' נלמד מגז"ש דהאי אני מיותר הוא לרמוז אל האלהי מקרב אני כו':

אדם זה שבא אצלך לא בא אלא לש"ש כו'. כלו' אל יעלה על דעתך שיתרו לא בא לשם שמים להתגייר אלא בשביל ששמע כל הטובות שנעשו לישראל כגון הבאר והמן. ולכן אמר לו הקב"ה אני שאני בוחן לבבות יודע שאין כוונתו אלא לש"ש ולא בא אלא להתגייר ולא בשביל הטובות (ת"נ):

יצא משה יצא אהרן כו'. כי מסתמא לא יניחו את משה שיצא לבדו שלא יצאו עמו כל גדולי ישראל. וכשיצאו הגדולים יצאו רבים יותר כי מי ראה אלו יוצאים ולא יצא עמהם כמו שפרש"י בחומש:

אף ארון יצא עמהם לכך נאמר כבוד חכמים ינחלו. דארון מיקרי כבוד כאומרו גלה כבוד מישראל אל הלקח ארון אלהים. ובמכילתא אמר במקום ארון אף שכינה יצתה עמהם. וגם זה בכלל מלת כבוד. דשכינה מכונה בשם כבוד כאמרו וכבוד ה' מלא את המשכון. וכבוד ה' נראה בענן:

ד"א וישמע יתרו ראה כמה טובות וברכות. הטובות הן ההצלחות הנצחיות. והברכות הן הצלחות המדומות כגון כבוד ועושר ובנים ואורך ימים. שבשתי המינים זכה יתרו. שבמה שיצא משה וכל הגדולים עמו כנגד יתרו. זכה להצלחת המדומה. ובמה שאכלו עמו לחם זכה להצלחת רוחניות כמ"ש לפי האלהים ואז"ל כאילו הקביל פני השכינה:

משעה שנתחתן. אע"פ שהטובות שמפרש כאן היו אחרי יציאת מצרים קאמר משעה שנתחתן. כי החתון היתה הסיבה ומאז היה מוכן אליה:

אלא בירכן. כדכתיב הנה ברך לקחתי. וברך ולא אשיבנה:

ולא עוד כו'. פי' ולא זו שבירך להם אלא שקיילל לשונאיהם ג"כ:

א"ל קני עמנו היית בעצה. מדאסמכינהו להדדי עמלק ויתרו. ש"מ דהכי אמר להו:

פסקה ג

היית בעצה. גבי הבה נתכחמה לו כדלעיל פ"א. והכא ס"ל שגם יתרו היה יועץ רע כבלעם. ולכן אמר לקמן שהוצרך לתשובה:

מי הושיבך אצל איתני עולם. פרש"י בפ' חלק שעתידין בניך לישב בלשכת הגזית. והיינו דכתיב איתן מושביך כו':

משל לצפור כו'. טעם המשל לומר שבלעם חשב שענין יתרו לא היה אלא כצפור הבורח שאע"פ שהציד יכול להכותה בחץ לא יכול לה מפני מקומה הוא איקונין של מלך ואם יכה עליו בחץ חייב מיתה. כן יתרו לא נתגייר לש"ש אלא כשראה נקמת ה' בעמלק חבירו ברח ודבק בישראל. ולכן אע"פ שמצד עצמו ראוי לקללה. אך מפני שנתיישב עם ישראל לא יקולל שיהיה נגיעה בכבודן של ישראל ובכבוד ה':

אנדרואנטיא. פי' צלם המלך באבן או במתכת. אנדרא בלשון יוני איש:

ואמר לו איתן מושביך. היינו שישב ונתחבר עם ישראל:

פסקה ד

הה"ד ה' עוזי כו'. ס"ל שאחר מתן תורה בא יתרו. ומייתי אסמכתא מהכא דמשמע שעל שמועת התורה שנקראת עוז בא יתרו:

כשעשית לנו נסים כו'. דריש מנוסי לשון נס:

הלא רחב שמעה. ואע"פ שלא נתגיירה אלא לאחר מ' שנה. אפשר דעתה מתחלה לכך היתה ולא יכלה להדבק בישראל עד שעברו את הירדן (יפ"ת):

שנא' ויתן עוז למלכו. דכיון דלא מצינו עוז במלך כמו בשלמה דכתיב וירד מים עד ים בדידיה מיירי:

כשהוצאת אותנו ממצרים ונתת כו'. מפרש הא דכתיב וישמע יתרו וכו' כי הוציא ה' את ישראל ממצרים פירושו כשהוציא ה' את ישראל ממצרים. על מתן תורה קאמר:

פסקה ה

הה"ד בחוץ לא ילין גר. ששמע מה שכתוב בתורה מחביבות הגרים שיכולים לזכות מבניהם כהנים על כן נתגייר. ולכן דריש בחוץ לא ילין גר על יתרו:

בפרשת זאת חקת הפסח. פרשה י"ט:

שהוריד לו הקב"ה את המן. שהיה לוקט גם הוא מלא העומר ככל ישראל לפי שהיה גר צדק. אבל הערב רב לא היו לוקטים מהמן ממש אלא מהשיורים שחם השמש ונמס היו נזונים כדאיתא בזוהר שע"כ קנאו בישראל והסיתום לעשות העגל. ואפשר שמה דאי' לקמן פ' מ"א שהיו נוטלין מן המן ומקריבין לפני העגל. זה ג"כ היה מעשה הערב רב מצד הקנאה:

פסקה ו

הה"ד לץ תכה כו'. ס"ל כר"י במכילתא וישמע יתרו מה שמועה שמע ובא מלחמת עמלק שמע ובא שכתובה בצדו דברי רבי יהושע ולהכי מייתי סמך מהני קראי דדרשי שע"י עונש עמלק נזהר יתרו:

עמלק ויתרו היו בעצה. עי' מ"ש בסימן ג':

מן העוה"ז ומן העוה"ב. כדשנו במכילתא כי מחה אמחה. מחה בעה"ז אמחה בעוה"ב. ונתפרסם הדבר מפי משה עד שנשמע ליתרו. ולכן נתן אל לבו לשוב:

ומנין אתה למד שעמלק והמדינים צריהם של ישראל. דנימא שיתרו המדיני ועמלק היו בעצה רעה על ישראל בעצת פרעה:

שנא' וילכו זקני מואב כו'. בזה אינו מביא ראיה אלא שהיו המדינים שונאיהם של ישראל. אבל על עמלק אינו מביא ראיה כי עמלקים לא הוזכרו כאן. ומפסוק שני מביא ראיה מעמלק ג"כ. ואף שהיה די להביא פסוק שני לבד. מדין ועמלק ובני קדם. ששם מוזכרים שניהם. ובפסוק ראשון אינו מוזכר כי אם מדין לחוד. מ"מ ניחא ליה להביא פסוק מן התורה ג"כ (ת"נ):

שלא חזר בו. שלא עשה תשובה כיתרו:

איקונין של מלך. פרצוף של צורת המלך:

תוהה בה. פי' שהיה כתוהא ומבולבל איך לעשות בה:

אם אזרוק עליך אבן כו'. י"ל שזריקת האבן רמז שיקללנו עם ישראל יחדיו כזורק אבן ומכה בצפור ובאקונין. וע"ז אמר שיתחייב מיתה ודאי. וכן בלעם כבר ידע כי ה' דבר טוב על ישראל ויענישנו אם יקללם אפי' ע"י צירוף יתרו. ונתינת הקנה היינו שיבדיל את יתרו מעל ישראל ויקללנו לבדו כנותן הקנה מרחוק להפריח הצפור מעל האיקונין ושוב יצודנו. ועל זה אמר שמתירא אולי אפ"ה יענש שנוגע בכבודן של ישראל וכבוד ה' אחר שבא בצלו ככתוב לעיל בסמוך. וזה כמי שמפחד פן יפגע עם הקנה באקונין ויתחייב:

עמד על עמלק ומחה שמו. שאמר ואחריתו עד אובד:

כאברהם. שהיה ראש לכל הגרים. ונקרא איתן כדאמר בויק"ר פ' י"ט מאיתן האזרחי זה אברהם:

הוי לץ תכה זה עמלק. כי שמו זה נאה לו מפני שהיה מתלוצץ ומגדף כלפי מעלה כמבואר בתנחומא פ' זכור ויזנב בך מה היו בית עמלק עשין חותכין מילותיהם של ישראל וזורקין כלפי מעלה כו':

ופתי יערים זה יתרו. שהיה בתחלה פתי לפי שלא הכיר בעונש עוה"ב. ונעשה ערום שחזר בתשובה ברמאות ובערמה כדאי' במדרש שאמר לבני עירו זקן אני ואיני יכול לשמש לעכו"ם יותר:

והוכח לנבון זה משה. שלא די שנתגייר אלא שנפקחו עיניו ונתחכם עד שנתן עצה למשה:

מדעתי לא תעשה כן. והיינו דכתיב הכא והוכח לנבון יבין דעת שאף שהוכיח למשה קאמר ליה שלא יסמוך על דעתו אלא יבין אם תסכים עמו דעת עליון:

המלך בהקב"ה. וה"ק איעצך שתשאל לאלהים אם יהיה עמך בהסכמה אם לא (ת"נ):

מה כתיב אחריו כו'. כלו' דייק כפל המקרא דקאמר וישמע משה וגו' ויעש וגו' ותרתי למה לי אלא ודאי מלבד העצה קאמר ד"א. והיינו דקאמר ליה שימלך בהקב"ה:

פסקה ז

הה"ד שלח לחמך כו'. משום דק"ל מה צורך לכתוב כל פרשת יתרו ומה שיצא משה ואהרן לקראתו ומה שאכלו לחם עמו. ולהכי קאמר דאתא לאשמועינן שכר גמילות חסדים במקום הראוי:

וכי בני אדם שוטים הם כו'. דבודאי אין לגמול חסד לכל מי שיזדמן כי אין ראוי לתת למי שאינו הגון:

על יתרו. וה"ק קרא שלח לחמך כדרך ששלחו יתרו על פני המים דהיינו למשה שהיה הגון. כי כשיהיה כן ברוב הימים תמצאנו כמוהו. משא"כ אם יהיה למי שאינו הגון:

וכל זקני ישראל לאכל לחם וגו'. לפני האלהים שנדבק בשכינה:

פסקה ח

ד"א וישמע יתרו כו'. אע"ג דדרשה זו אינה אלא לענין שם יתרו. מ"מ קאמר ד"א וישמע יתרו. מפני שהדרשא הוא ג"כ על מקרא זה:

ז' **שמות נקראו לו**. הם יתר יתרו חובב רעואל חבר פוטיאל קיני כדאיתא במכילתא. ועיין בספרי בהעלותך פיסקא ע"ח:

הוסיף לו אות אחת. היא וא"ו משמו של הקב"ה כשם שעשה לאברהם שהוסיף לו ג"כ אות ה"א משמו:

כמו שכתוב כו'. מביא ראיה שנקרא חובב. ואינו מביא ראיה שחבב את התורה:

פסקה ט

הה"ד שמעו כו'. משום דק"ל מה צורך לכתוב שמיעת יתרו ובואו. ומתרץ דאתי לאשמועינן שע"י שמיעה אדם זוכה לחיים כמו שקרה ליתרו. ולהכי מייתי דוגמא

משמעו דבר ה' דאתא למימר שע"י שמיעת האוזן כל הגוף מקבל חיים כדלקמן ומכיון דמייתי ליה דריש ליה בכמה אנפי:

נאמרה על החברים. שירחיק עצמם מהמינוי. שכל ימים שאדם חבר פי' שהוא חכם ולא נתמנה לראש לא איכפת ליה כו' אבל המתמנה על הצבור נעשה ערב עליהם. וזה שאה"כ בלשון ספק בני אם ערבת כלו' הזהר שאם תמנה ותהיה ערב כו':

לא איכפת לו בצבור. פי' שאינו זקוק לחזור אחריהם לחקור אם יש ביניהם דבר צריך תיקון. וגם אם פעמים שיראה ולא יוכיח אינו נענש עליו מפני שאין בידו למחות:

ונטל טלית. כלו' בגד של כבוד וגדולה:

בייא. פי' בלשון יוני עול ועוות הדין:

הוא נענש עליו. נלמד מדכתיב ואשמם בראשיכם ואשמם כתיב:

ורוח הקודש צווחת. פי' במה שאמר בני אם ערבת לרעך. רוה"ק אומר כן. כי ספר משלי ברוה"ק נאמר:

אתה ערב עליו. מפרש לרעך על רעך והיינו האדם העושה עבירה:

הכנסת עצמך לזירה. דריש לזר לשון זירה מלשון זר זהב סביב. מנהג הוא שנים שנלחמים זה עם זה רושמין עגולה בארץ והבורח מתוכם מתחייב (מעריך) וכדמסיק. ונראה שכצ"ל תקעת לזר כפיך אתה הכנסת עצמך לזירה. ומי שהוא כו' אמר לו הקב"ה אני כו' וזה פשוט:

אני ואתה עומדים בזירה. פי' ענין זה היינו הדין שיעמוד בו האדם עם הקב"ה אם לנצח בזכותו ואם שמדת הדין תנצח אותו. ולפי שמי שמתמנה על הרבים מוכן לסכנת הדין מדמהו לנכנס לזירה. ופעמים ינצח שיהיה מזכה את הרבים:

אין אמרי אלא הוראת תורה כו'. ולפי זה נוקשת באמרי פיך מילתא אחריתי הוא לומר מלבד התעתדו ליענש בערבות מהצד הנ"ל הוא מעותד עוד ליענש על הוראותיו שאפשר שינוקש בהוראותיו ויטעה:

אלא תן רצונך. כלו' אין תקנה לזה רק שישפיל גאותו לפני גדולים ממנו:

ואם לאו דמך בראשך. שישפך דמך כדם צבי ואיל. כלו' שחייב מיתה שמחטיא הרבים:

כמ"ש בפרשת ויגש. ענין הנ"ל אין שם בפרשת ויגש כלל. אבל נראה שצ"ל ד"א בני אם ערבת לרעך כמ"ש בפרשת ויגש. והיינו מה שנדרש שם מקרא זה בערבות דברים אחרים ומפרש ליה ג"כ בערבות יהודה (יפ"ת):

אלו ישראל שהם ערבים בינן לבין הקב"ה. פי' שכל אחד ואחד מישראל ערבים בין שאר ישראל להקב"ה. ופי' תקעת לזר כפך שכל אחד ערב על זולתו דהוי כזר לגביה:

וכן לשני ולשלישי ולרביעי. הזכיר ד' במשל מפני שמצינו שה' חזר ליתן התורה לד' אומות מפורסמות מלבד האחרות שלא נדע. דהיינו שעיר וישמעאל עמון ומואב כדאיתא בספרי בפסוק וזרח משעיר למו כו' (יפ"ת):

לפולחה ולעבדה ולשמרה כהלכתה:

הובירה. הניח אותה רק ובור:

לא על זה שקבלה. כלו' עיקר ההקפדה הוא על זה. אבל אין ה"נ שיקפיד קצת גם על אותם שלא קבלוה:

שלא הרתיק עליה. פי' שלא דפק על פתחיהם שיקבלו התורה כדאמר בפ"ק דעכו"ם:

נעשה ונשמע. ופי' נעשה על חיובם בערבות על אחרים שיקיימו התורה. ע"ד שאמר גבי והיה מעשה הצדקה שלום גדול המעשה יותר מן העושה שהיינו שמדריך לאחרים שיעשו:

ד"א שמעו דבר ה'. עיין בסימן הקודם:

משל למלך שאמר לעבדו שמור לי. כצ"ל ועי' בדב"ר פ"ג סי' י"א בעץ:

דיאטריטא. פי' כלי זכוכית חשובין (ערוך). והמוסיף הערוך כתב כלי עשוי באומנות פתוח במקלעות ובפטורי ציצים:

ומרתת. עומד ברתת לפני המלך:

והאוזן שומעת. ד"ת ומוסר וע"י זה ישמור עצמו מהחטא ויקיים המצות ויקנה חיי נפש ואושר גם לגוף. כי שמוע מזבח טוב. כי בה נשמור ונעשה כדבר שנא' והיה עקב תשמעון ושמרתם ועשיתם. ופירושו כי עקב השמיעה ימשוך לנו מאתו יתברך שנשמור ונעשה ע"ד כי שכר מצוה מצוה:

פרק כח

פסקה א

הה"ד עלית למרום כו'. ס"ל כרבי יוסי דאמר בפ"ק דסוטה דלא עלה משה ואליהו למרום. ולהכי ק"ל מאי ומשה עלה אל האלהים. להכי מייתי קרא דעלית למרום. כי גם שם יקשה ענין העליה למרום. אמנם דרש בשלשה אנפי וכמו כן תתפרש העליה הנזכרת פה:

נתעלית נתגששת עם המלאכים. מפרש עלית ענין נצחון והתאבקות. כי באונו שרה את האלהים דוגמת יעקב שנצח את המלאך. והנצוח הזה הוא בלכתו מצרימה שבקש

להרוג לאף ולחימה כדאי' בפ"ד דנדרים ולדרש זה עלית למרום כך פירושו עלית על יושבי מרום:

ד"א עלית למרום שלא שלטה בריה כו'. מפרש שהעליה הוא שנתעלה מרע"ה עד הגיעו אל ה' שדבר ה' עמו פנים אל פנים. ולזה הביא מאמר ר"ב שאמר שהלוחות היו מיד ליד בלי אמצעי. ולפ"ז עלית למרום פירושו נתעלית והגעת עד ה' אלהיך שהוא יושב מרום. ולפי זה יתפרש ג"כ ומשה עלה אל האלהים שלפי שנתקרב עד ה' במושכליו זכה שקראו ה' מן ההר לתת תורה על ידו:

ד"א עלית למרום כו' בנוהג כו'. לפי דרש זה העליה הוא מה שהצליח ועלה בידו ליטול מה שהיו הכל נושאים עיניהם עליו דהיינו התורה שלקחה בע"כ. ועלית למרום פירושו זכית ועלה בידך ליטול המרום במיניהם. והיינו מה ששבית שבי התורה:

שאין עין בני המדינה עליו. שאין בני המדינה משגיחין עליו:

בלקיחה. שיהיה לו זכות בזכות גמור כאילו לקחה בדמים (מת"כ):

במתנה. ללמד מה הוא קבלה בלא מחיר אף כך ילמדנה בחנם (מת"כ):

קלסטירין. פי' דמות:

דומה לאברהם. ועל פה לא אמר להם איך אינכם מתביישים מפניו ואברהם אביו האכיל לכם לחם. כי הבושה גדולה יותר מפניו וכדמסיים אי אתם מתביישים הימנו (ת"נ):

אי אתם מתביישים הימנו. בשוח"ט מזמור ח' אי' שאמר להם הקב"ה והלא אתם כשירדתם אצל אברהם אכלתם בשר בחלב שנאמר ויקח חמאה וחלב ובן הבקר. ותינוק שלהם כשהוא בא מבית רבו ואמו נותנת לו פת בשר וגבינה והוא אומר לה היום למדני רבי לא תבשל גדי בחלב אמו. לא מצאו לו מענה. באותה שעה אמר הקב"ה למשה כתב לך את הדברים האלה עד שאין להם מענה ותשובה ע"כ:

פסקה ב

בזכות ההר. דאל"כ מאי מן ההר הלא עדיין לא כתיב וירד ה' על הר סיני (מת"כ):

עלה בענן כו'. ס"ל שעלה משה למרום ממש. ולהכי קאמר שזה היה על ידי הענן כי בלאו הכי אי אפשר לו לעלות (ואין ענן זה ההיא דויכסהו הענן ז' ימים. כי זה לא היה מכסהו רק בעליה וירידה). ואם הוא בשמים ומכ"ש השכינה א"כ מאי ויקרא אליו מן ההר. לכן אמר וזכות אבות עולה ויורדת עמו ר"ל שבזכות אבות ניתנה התורה כדלעיל ולכן ניתן לו מקום לעלות השמימה. וההר הוא זכות אבות כנזכר:

אלו הנשים. דאיקרו בית ע"ד אין בית אלא אשה. ובני ישראל האנשים כמשמעו. וקאמר אמור להן לנשים ראשי דברים דריש מלת תאמר מגזרת אמיר (בראש אמר ישעיה י"ז)

והיינו ראשי דברים שהם כענפים בעלמא. שאפילו מעשה המצות לא יפרש להם לגמרי. שיקוצו ברבוי דקדוקיהם. ותגד לבני ישראל אלו האנשים שיאמר להם דקדוקי דברים. ודייק זה ממלת ותגד שהוא לשון קושי כגידין. ור"ל שתפרש להם הכל בין כל מעשה המצות בין העונשין והאיומים:

שהם יכולים לשמוע. ר"ל שיקבלו ולא יקוצו ברבוי דקדוקיהם ועונשיהם:

ד"א למה לנשים תחלה. גם לדרשות אלו לנשים ראשי דברים כדלעיל. אלא דלא ס"ל שמטעם זה מספיק להקדימן:

כדי שיהו מנהיגות כו'. פי' ע"י שתדבר להן חלילה ותכבדן טפי. תהיינה זריזות להנהיג ביניהם לתורה (לפי שהם נעשו ערבים לישראל בקבלת התורה שנא' מפי עוללים ויונקים יסדת עוז) ולא תתעצלנה לפי שהן אינן מצוות על דברי תורה:

ואח"כ נצטוית חוה. ס"ל כההוא מדרש דדריש מויצו ה' על האדם לאמר לאבריו והיינו חוה שהיא מצלעותיו:

ועברה וקלקלה. ואע"ג שעברה מפני פתוי הנחש. מ"מ הגורם היה לה לשמוע אל הנחש משום שחשבה שעיקר הקפדת ה' על אדם שהוא לא יאכל מעץ הדעת והא ראיה שציוהו תחלה. ולכן במ"ת אילו לא יצטוו הנשים אלא באחרונה יחשבו כי אין קפידא בהן כל כך ותרפינה ידיהן ויטו לב הבעלים אחריהם:

אלו סנהדרין. הם שבעים זקנים. דהשתא אתא שפיר דהקדים בית יעקב. ולכן לא כלל כל ישראל יחד שיש לחלוק כבוד לזקנים ללמדם תחילה. וכתב בסנהדרין לשון אמירה משום שמחויב לדבר להם בלשון כבוד ומתק שפתים. אבל להמון העם ידבר בהטלת מורא קשה כגידים ע"ד זרוק מרה בתלמידים:

שנא' בית יעקב לכו ונלכה וגו'. כי נטשת עמך בית יעקב. ומשמע ליה דמיירי בסנהדרין ומוכיחם כי נטשו עמם והם שארית ישראל שלא הוכיחום ועזבום כי מלאו מקדם וגו':

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר כטכסיס של מלכים נהג הקב"ה עם ישראל שנא' אתי מלבנון כלה. למה כך בזכות שאמרו נעשה ונשמע. וישב משה את דברי העם כו'. הבנת מאמר זה קשה להולמו. ולהבין מאמר זה אמר בהכרח להקדים ב' מאמרים קטנים ממקום אחר. ובשה"ש רבה (ד' ח'). ז"ל אתי מלבנון כלה וגו' אחשורוש דעה סרוחה אמר ששה חדשים בשמן המור (והיינו להשלים ימי המירוק קודם התיחדה לו) ואני לא עשיתי כן. אלא אתי מלבנון כלה עד שאתם עוסקים בטיט ולבנים קפצתי וגאלתי אתכם (דרש לבנון מלשון לבנים). עוד דרשו במכילתא (והובא כאן בילקוט) ויגד משה את דברי העם אל ה' רבי אומר וכי מה אמר המקום למשה לאמר לישראל או מה אמרו

ישראל לאמר למקום אלא (אחר ששמעו מפי משה שאמר לו השם הנה אנכי בא אליך וגו' בעבור ישמע העם בדברי עמך. ומשמעו שלא ידבר אליהם ה' פנים בפנים רק ע"י משה ישמעו דברי השם) אמרו רצונינו לשמוע מפי מלכינו. לא דומה שומע מפי הפדגוג לשומע מפי המלך עצמו. אמר לו המקום תן להם מה שבקשו הה"ד כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם. ובזה תבין לשון המדרשות לפנינו. וכן צ"ל וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר לא כטכסיס. (פי' מנהג) של מלכים נהג הקב"ה עם ישראל שנאמר אתי מלבנון כלה. למה כך בזכות שאמרו נעשה ונשמע. וזה שלא כטכסיס המלכים שלא ידבר דבריו בעצמו אל כל עמו רק ע"י שרי צבאיו ומשרתיו. וכל זה זכו בשביל אמירתם נעשה ונשמע. וזה שרמז המדרש כאן בקיצור לשון מאד שנאמר אתי מלבנון כלה. ור"ל כמו ששם פירושו שלא נהג עמם כטכסיס של מלכים במה שנגלה עליהם בעודם עוסקים בטיט ולבנים כן כאן לא נהג בדרך זה לדבר לעמו על ידי מליץ רק ע"י עצמו. וזה כל עיקר כוונת המדרש במה שהביא מקרא זה לכאן (יפ"ת):

פסקה ג

באותה שעה. שנתרצה הקב"ה שיהיה הוא בפיו ידבר אל העם:

אופי מטטאטא. לפי הענין הוא נימוס וסדר תורה (מת"כ). ואפשר הן ב' מלות מורכבות אופי מאייסטאטא אופי הוא קול ודבור ומאייסטאטא הוא ממשלת מלכות. והכוונה העברת קול מלכות. והוא מכוון יפה לענין הנמשל דהכא שרצה מלכו של עולם להשמיע קול הדר מלכותו בעצמו יתב' לבניו (הרד"ל):

חוץ מדעתו של אפרכוס. פי' שלא בצירוף היועץ רק הוא לבדו. אפרכוס בלשון יוני שר של עיר:

סונקליטוקוס. פי' יועץ אחד מב"ד (מוסף הערוך):

לך אל העם וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם. טעות יש כאן וצריך לגרוס פסוק רד העד בעם פן יהרסו אל ה' לראות ונפל ממנו רב. דעלה קאי כי אתה העדותה וגו':

כבר הקדשתים. פי' שכבר מותרים הם מהגבלה מתמול שלשום ואיני צריך להעיד בהם עכשיו:

אמר ליה לך רד ועלית אתה ואהרן עמך. קשה שהיה לו לומר מיד לך וקראת לאהרן. ויש לומר שאם היה אומר לו בתחלה קרא את אהרן היה אומר קרא אותו ע"י מלאך למה דוקא על ידי. לכך אמר לו תחלה שילך ויזרז את ישראל למצות הגבלה והשיב לו כבר הם מזורזים לכך אמר לו רד אתה כדי שאעשה על ידך שני דברים. שהם לזרזם בשעת מעשה. ולקרא לאהרן ג"כ ולא אצטרך לשלוח אחר (ת"נ):

עד שמשה יורד נגלה וכו'. דכתיב וירד משה וידבר אלהים ולא כתיב ויעל משה: **שנא' וירד משה מן ההר אל העם מיד וידבר אלהים את כל הדברים האלה כו'**. צריך להיות נקודת הפירוד בין מלת אלהים למלת את. כי ממלת את כו' מתחיל לדרוש ענין אחר:

פסקה ד

שהוא עושה את הכל בבת אחת כו'. גם כאן דורש מלת לאמר שנראה שהוא מיותר כלו' באמירה ובדבור אחד. וס"ל הכוונה על הדברות דשייכי אהנך. כגון וביום השבת שני כבשים דשייך אזכור את יום השבת. וכגון ערות אשת אחיך וכי ישבו אחים יחדיו דשייך אלא תנאף. שכל זה אמרן בבת אחת עם הדיבור השייך להם כדי שלא להוי אח"כ כחוזר בו. והביא בעל המאמר שלא יקשה זה כי אפילו במעשה עושה הקב"ה דברים סותרים בבת אחת שממית ומחיה. וכ"ש שידבר שני דברים בדיבור אחד. ואח"ז הוסיף ואמר וכן דבור זכור כו' לפירוש דקרא:

ממית ומחיה בבת אחת. שממית לזה ומחיה לזה כאחד:

אשה על המשבר. חשב כאן כל הד' שצריכין להודות. כי אשה על המשבר היא נוטה למות (ת"נ):

וכה"א יוצר אור ובורא חשך. וסוף המקרא אני ה' עושה כל אלה. כלו' עושה כולן בבת אחת:

ובורא חשך. וכן הוא אומר (עמוס ה') **עושה כימה וכסיל. עפר כמו כן** כצ"ל (יפ"ת). ור"ל אהא דקאמר שממית ומחיה מכה ורופא בבת אחת מייתי נמי ראיה מעושה כימה וכסיל שהם הפכיים כמ"ש בפרק הרואה אלמלא חמתה של כסיל לא מתקיים עלמא מפני צינה של כימה. ומשמע ליה שפירושו שפעמים מביאם יחד ואיידי דמייתי קרא קאמר נמי דעפר כמו כן נהפך לאדם כו' לסיומי פירוש דקרא דכתיב והופך לבקר צלמות. ומפרש צלמות ענין המות של אדם וקאמר מהו לבקר כתחלתו. ר"ל וכאילו אמר והופך צלמות להוייתה הראשונה. והבקר כינוי להתחלה לפי שהבקר תחלת היום (יפ"ת). והרד"ל מגיה חזר נהפך לעפר שנא' ואל עפר תשוב. החשך נהפך לאור חזר האור ונהפך לחשך שנא' והופך לבוקר צלמות ויום לילה החשיך. מהו לבקר בתחלתו (ר"ל שחשך נברא תחלה ונהפך לאור עיין ב"ר פ"ג. ולקמן פ"נ) עכ"ל:

מהו לבקר כתחלתו וכן בדם מצריים בתחלתו מהו אומר. כצ"ל (א"א ויפ"ת ות"נ): **בשר חי נהפך למת**. כצ"ל דבמרים כתיב אל נא תהי כמת. חזר ונהפך לחי שנתרפאה (יפ"ת):

הקורא למי הים. סיפיה דקרא דהופך לבקר צלמות הוא. וז"ש קרא והופך לבקר צלמות ר"ל שמשיב דברים להתחלתן וע"ז הוא מסיים הקורא למי הים וישפכם. שמתחלה היה העולם מלא מים. וכשאמר יקוו המים נעשה יבשה ואח"כ הקורא למי הים וישפכם בדור אנוש כמו שהיו תחלה:

עושה מלחמה ולהיות סופר. וכמ"ש בפ"ק דעכו"ם אי סייפא לא ספרא ואי ספרא לא סייפא. ועוד שבעל מלחמה צריך להיות אמיץ הלב ולא ירחם. ומלמד תינוקות צריך שיהיה בהיפך להתנהג ברחמים עם התינוקות ושלא לכעוס:

כעושה מלחמה. ולא עושה מלחמה ממש שאינו צריך לעשות הדבר בידו ממש. אבל יגזור אומר ויקם לו:

הוי וידבר אלהים את כל הדברים האלה. וה"פ שאמר להם את כל הדברים האלה שעשה להם דהיינו המלחמה ומה שהוא רוצה לאמר וללמד הכל אנכי ה' אלהיך העושה הכל ואין אלהים עמדי:

פסקה ו

אמר רבי יצחק מה שהנביאים כו'. דיוקו ג"כ ממלות כל וממלת לאמר. וקאמר שה"פ וידבר אלהים (עם עשרת הדברות) כל הדברים והנבואות העתידות וראויות עדיין להאמר והיינו לאמר דקרא ר"ל לאמר כל אחד בדורו:

עמנו עומד היום אכ"כ. נראה דעיקר טעמא דהך דרשא משום דק"ל איך יהיה כורת ברית עם הנעדרים. להכי קאמר שהנשמות היו שם. ומסייע מילתא מדיוקא דקרא ואת אשר איננו פה עמנו היום והלא כל ישראל היו במקום אחד במדבר. ובהכרח שהכוונה על הדורות העתידים להבראות שכולם היו שם. ואם היה כתוב אשר איננו עומד היום היה במשמע שישנו ממש בעולם במקום אחר. ומפני שאין כתיב עומד פה משמע שנמצא בעולם הנשמות בלי עמידה ממש:

העתידות להבראות. כלומר להברא להן גופות:

כל אחד קבל את שלו. בסיני. כדלעיל. ואע"פ שאשר ישנו פה וגו' בערבות מואב נאמר ילפינן דמכ"ש בסיני כי בכ"מ שנאמרה התורה כל הנשמות עומדות שם:

אלא ביד מלאכי. שמפני שהוא אחרון שבנביאים נזכר זה בו לומר דאפי' זה קבל נבואתו מהר סיני וכ"ש קמאי:

עד עכשיו לא ניתן רשות. פי' שלא נתגלה נבואתם עד עכשיו לא לשאר אדם ולא לנביאים עד שנתנבאו:

וכן ה"א את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם קול גדול ולא יסף. הוא סיום דברי רבי יצחק הנזכר בריש סימן זה ומפרש אל כל קהלכם היינו אף להעתידים להבראות. ומפרש ולא יסף שלא הוסיף ה' לנביאים או לחכמים על הקול ההוא. כי מהקול ההוא קבלו כל הנביאים העתידים להבראות את נבואתם. או החכמים את חכמתם. ולכל אחד ניתן רשות בזמנו להנבא ולחדש חידושיו בתורה. ואיידי דמייתי הכא דברי ר' יצחק הביא מה שנחלקו ר' יוחנן וריש לקיש ורבנן בפירוש קול גדול ולא יסף. ודעת רבי שמעון בן לקיש הוא כדעת ר' יצחק הנ"ל:

ר' יוחנן אמר קול אחד כו'. כלו' שקול הגדול הנזכר נחלק ע"ד נס ופלא לשבעה קולות וע' לשון וכמו שדרשו לעיל פ"ה על ירעם אל בקולו נפלאות ע"ש:

שממנו נתנבאו כו'. דריש מניעות תוספת הקולות בענין קול נביאות העתידות וכדלעיל בסיום דברי ר' יצחק:

ורבנן אמרי שלא היה לו בת קול. הם דרשי מניעת תוספת הקולות בענין הבת קול כדרך קולות האנשים שעם הקול נשמע קול קטן כנגדו ובפרט במקום ריק ופנוי מבנינים כמדבר ושדה זה היה מכלל הפלא בקולו שלא היה כקול העולם:

בכח כל הקולות. פי' לכל אחד כפי כחו ולפי הקול הראוי אליו. הזקנים לפי כחן והבחורים לפי כחן וכדלעיל פ"ה:

ועל דעתיה דר' יוחנן כו'. משום דבכח כל הקולות משמע שהיה הפרש בין הקולות שזה נמוך וזה גדול כל אחד לפי כחו. ואילו לר' יוחנן כולהו חד מינא שאין הפרש ביניהם אלא בלשונות שנחלק לשבעים לשון. לכן קאמר ועל דעתיה דרבי יוחנן הדא קרא מסייע ליה שנא' ה' יתן אומר כו' דמשמע ליה דה' יתן אומר לכל האומות. כמ"ש בפ' ר"ע א"ר יוחנן מאי דכתיב ה' יתן אומר המבשרות צבא רב כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה נחלק לשבעים לשון ופרש"י צבא רב כל האומות:

פרק כט

פסקה א

הה"ד השמע עם קול אלהים כו'. דאנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעו וע"ז כיון הכתוב באמרו השמע עם וגו'. ואיידי דמייתי ליה מביא מה שהשיב בזה ר"ש למינין:

שהרי כתיב השמע עם קול אלהים. כתב הרד"ל נראה דצ"ל שהרי כתיב (דברים ה':כ"ג). כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר דלשון אלהים חיים היה משמעו

לכאורה ל' רבים (עראב"ע שם). ובירוש' פ' הרואה וב"ר פ"ח וכ"מ שכתוב מאמר זה לא נזכר כלל הך שאלה דהכא עכ"ל:

א"ל שמא כתיב מדברים כו'. דכיון דכתיב מדבר ולא מדברים ע"כ ליכא אלא קול אחד. ורבוי הקולות אפשר שהם בזה אחר זה. או שהם מקול שופר ורעמים וברקים אשר היו שם:

לנו מה אתה משיב. דשבע קולות משמע מהאל עצמו ובבת אחת ולא בזה אחר זה. ולזה השיב להם דלעולם קול אחד הוא אלא שנשתנה לכל אחד כפי כחו והוה להו כקולות רבים:

בכח של כל אחד ואחד. כפי מה שהוא יכול לסבול. ולכן כתיב השמע עם קול אלהים כלו' קולות הרבה. אבל אילו היה כתוב קול אל היה פירושו קול חזק אחד:

בשביל ששמעתם קולות הרבה. ר"ל כשיגידו זה אל זה שנשמע לו כפי כחו ידעו כי קולות הרבה היו. ואולי ימצאו עילה לומר שרשויות הרבה יש וכ"א נתן בקולו על המוכן אליו כי מי שקולו נמוך השמיע קולו לזקנים. ומי שקולו גדול השמיע לבחורים שלא יטרידו זה למעשה זה כי כן סגולתם:

פסקה ב

כ"ב אלף ירדו. וזהו פנים בפנים כלומר הרבה פנים של שרפים ואופנים ירדו בשעת מ"ת מדלא כתיב פנים אל פנים דבר ה' עמכם כדכתיב גבי משה פה אל פה אדבר בו ש"מ דקאי ארבוי פנים מפנים שונים שירדו עמו לכבוד מ"ת:

כ"ב אלף. פי' מדכתיב רבותים שהם עשרים אלף והדר אמר אלפי ואין פחות משני אלף:

הנאין והמשובחין. מדלא אשכחן במקום אחר דקרי להו בהאי לישנא דרשינן דרמז שנאין ולשון שאנן והשקט והאותיות מסורסות כמו כשב כבש:

הנאין והמשובחין. פי' המלאכים היותר קרובים למעלה הראשונה. כי יש בהם מדרגות הרבה:

יכול אע"פ שהיו רבים. כתב האלשי"ך שצ"ל יכול לפי שהיו רבים. ולשון הילקוט ג"כ מורה כן ע"ש:

אדונו של כל העולם בהם. פי' שניכר בהם ומסויים ביניהם לא כמלך ב"ו שיש באוכלוסיו נאים כיוצא בו וגבורים כיוצא בו. כן הוא בפסיקתא:

ד"א אדני בם. א"ר לוי שהיה טבלא של שם המפורש כתוב על לבם. ד"א אדני בם רבנן אמרין כו'. כן מצאתי הנוסחא בהמדרש שעם פי' היפ"ת וכן הועתק באלשי"ך וכן

נראה שהיה גיר' המת"כ שפי' טבלא דף ולא ידעתי מאיזה סבה הושמט מכל המדרשים שלפנינו:

שראיתם פנים הרבה. והיינו פנים בפנים דבר ה' עמכם. כי כשדבר ה' עמהם ראו והשיגו פנים הרבה:

פסקה ג

שע"מ כן הוצאתיך. משום דקשה למה הוצרך לומר להם עכשיו שה' הוציאם ממצרים כמ"ש בריש סימן א' לכן מתרץ רבי טוביה דאתא לומר כי לא הוציאם ה' ממצרים להיותם חפשים לגמרי רק לקבל אלהותו יתברך. כדכתיב שלח את עמי ויעבדוני משמע שעיקר ההוצאה היתה כדי לעבוד את ה' ולקבל אלהותו ומלכותו:

ד"א אנכי ה' אלהיך משל כו'. מתרץ קושיא הנ"ל שאפילו לא יעשה להם הטבה אחרת זולת הוצאתם ממצרים כדאי לכשישתעבדו לו על זה. ואם יתן להם שכר מעתה אינו אלא רק חסד:

פסקה ד

פתח שמעה עמי ואדברה. כוונתו לתרץ למה אמר ה' אלהיך ולא נאמר סתם ה' אלהים כדכתיב בכ"מ. לכן מתרץ דמחבתו את ישראל נקרא אלהיהם ולא אלהי עכו"ם. ומביא סמיכות מפסוק שמעה עמי וגו' אלהים אלהיך אנכי:

כמ"ש בעשרת הדברות. אפשר דהובא זה באיזה מדר' דעשרת הדברות דפ' יתרו או ואתחנן (תו"נ). ולי נראה דצ"ל כמ"ש בריש מדרש רות:

שני דברים שאלו ישראל. היינו ויגד משה את דברי העם אל ה' שרצו לשמוע מפיו ואמרו רצוננו לראות את מלכנו כדאי' בחזית פסוק ישקני:

שיראו כבודו. כלו' שישיגו אמתת מציאותו והשתלשלות המציאות והנהגתו ממנו כמושג לנביאי האמת:

וישמעו קולו. בלא אמצעי:

פרחה נשמתן על שדבר עמהם. פי' כשדבר עמהם. שלא היה בהם כח לעמוד בהשגה ההיא להיותם בלתי מוכנים אליה. כי ההשגה היתרה לאדם יותר ממה שבחקו תמיתנו על דרך בן עזאי הציץ ומת:

יש מלך משיא בתו. שהתורה שניתנה לישראל כבת מלך שנשאת לבעל:

כל העולם כולו שמחים. הם חלקי עולם התחתון אשר פחדו שיפסדו אם לא יקבלו ישראל את התורה. ושקטו כשקבלוה. כדאי' בריש רות רבה ע"ש:

מיד חזרה נשמתן. ומה דכתיב בפ' מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי ר"ל שחזרו לחיותם בבקשת התורה. שהכין ה' עליהם כח והכנה להשגה ההיא עם היותם קצרי ההשגה מצד עצמם:

לא היינו עושים העגל. שעושי ע"ז אם לחשבם שהם ג"כ אלוהות ממש ואם לחשבם שהם אמצעים בין השי"ת וביניהם. לכן אילו הראנו את כבודו ר"ל אילו השיגנו אמתת מציאותו. ידענו שאין עוד מלבדו. ואילו השמיענו קולו ידענו שאין צורך לאמצעי ביניו אחר שהוא בעצמו ידבר את האדם:

לכך נא' שמעה עמי ואדברה. פי' שמעה עמי קולי מה שאדבר אני בעצמי עמך. ישראל ואעידה בך שתראה כבודי כדי שתדע שמלבד היותי אלהים על כל העולם אלהיך אני ביחוד שמשגיח אני עליך בלי אמצעי:

פסקה ה

א"ר אבהו כו' מלך ב"ו מולך ויש לו אב כו'. ר"ל שמלך ב"ו אין מלכותו שלימה לפי שיש לו אב וצריך לנהוג בו כבוד ומשתתף עמו במלכות. או יש לו אח שיש לו חלק בכבוד מלכות. או יש לו בן שנוהג ג"כ שררה עמו ואחריו יורש עצר:

ואני אחרון שאין לי בן ומבלעדי אין אלהים שאין לי אח. כצ"ל (יפ"ת). ופי' אין לו אב כי הוא הסבה הראשונה שאין דבר שקדם לו. ואין לו אח כי הוא אחד ואין שני לו. ואין לו בן שלא נמשכו העלולים ממנו בטבע כבן מהאב כמו שחשבו קצת כי לפי דעת ההיא אין היכולת בידו לשנות הדברים ואין מלכותו שלימה ולכן אמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וגו' כי זו כחו להוציאם ממצרים לפי שמלכותו שלימה ולא איתי די ימחא בידיה:

הה"ד אנכי הגדתי כו'. שאלהותו ניכר לישראל טפי מלאחרים כי הם אשר לבדם ראו את כבודו. ולהכי מייתי האי קרא דכתיב ביה ואתם עדי ואני אל שפירושו שמפני שלא היה זר עמכם במתן תורה לכן אתם העדים לבדכם שאני אל:

אנכי הגדתי למצרים כו'. דאל"כ מי הגיד לו. ולא ס"ל כמ"ש במכילתא דאיקטורין שלח עמהם והם הגידו לו. שאין ההגדה אלא אחר יום השלישי שהוקבע להם לשוב. והיאך הלכו האיקטורין ובא פרעה בתוך ג' ימים. שהרי בליל ז' נטבעו:

והשמעתי לעמים. קריעת ים סוף:

ואין בכם זר. במתן תורה. שלא עבר זר בתוכם שאפילו יתרו לא זכה להיות עמהם במעלה ההיא. ואף שהיו ערב רב עמהם לא חשיבי זר שכבר נתגיירו ונחשבו כישראל. אבל יתרו עדיין לא נתגייר:

שנא' וישלח משה. בילקוט בשם התנחומא אמר הקב"ה בני היו משועבדים בטיט ולבנים ויתרו היה יושב בתוך ביתו בבטח והשקט ובא לראות בשמחת תורה עם בני לפיכך וישלח משה את חותנו ואח"כ בחדש הה"ד לב יודע מרת נפשו ובשמחתו לא יתערב זר:

פסקה ו

משל למלך ב"ו שנכנס למדינה כו'. מפרש דאתא למימר אנכי שיאות להיות אלהיך ולא אחר לפי שאיני כמלך ב"ו שבני המדינה עושים לו כל ענינים הנ"ל מממונם אבל הוא ית' עשה כל אלה בעצמו לתועלת ברואיו. וגם זה טעם מ"ש מלך ב"ו בונה פלטין וכו' ומ"ש מלך ב"ו יוצא לאמירה כו' שלכל הפירושים הכוונה לומר שפירוש אנכי ה' אלהיך אנכי הוא הראוי ליקרא אלוה באמת ולא זולתי:

ומכבדין אותה. במכבדת:

ומרביצין אותה. במים להשכיב האבק:

קיטאות. מחלצות והוא בגדים יקרים. כמו ואלביש אותך מחלצות. וכאן יהיה פירוש קיטאות ווילונות יקרים שמכסין בהם הכתלים לנוי. והוא אחד עם מלת טפטין שפירוש הערוך בערך טפיט שהוא מכסה מרוקם בגוונים שונים. וכן הוא מכוון למש"א בנמשל קיטאות הנוטה כדוק שמים:

שנא' ויכולו השמים. דרשו מלשון כלילה ועטרה וכדאי' בתנחומא פרשה בראשית כליל בתי כד"א ויכולו ע"ש:

פסקה ז

שנאמר אני עשיתי. פי' עשיתי השמים והארץ. ואני אשא שמניע אותם ומרגיז ארץ ממקומה. ואני אסבול שתולה ארץ על בלימה. ואני שיש בי כח לכל אלה אמלט אתכם מצרתכם. ואיידי דמייתי קרא מפרש ליה נמי באדם ונח וישראל:

אני עשיתי. שנא' (בראשית ה׳:א׳) **בדמות אלהים**. אלהים עשה אותו. ואני אשא שנא' (שם ב'). ויקח ה' אלהים את האדם (כדאמר בב"ר עילה אותו. וע"כ אמר אני אשר לשון נשיאות). ואני אסבול שנא' (שם ג'). ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (ור"ל שסבל חטאם והלבישם). ואמלט שנא' (שם ד'). וישלחהו ה' אלהים מג"ע וגו' ויגרש את האדם (וכמ"ש בב"ר שם שזה היה מקלטו לרוח מזרחית לכפר עליו) כצ"ל:

כי נחמתי כי עשיתים. משמע שעשה אותם. וקאי אדור המבול:

ואני אשא לנח שנא' ויסגור ה' בעדו. וכתיב וירבו המים וישאו את התיבה ותרם מעל הארץ:

פסקה ח

וירד ה' לראות כו'. שסבל חטאם ולא עשה בהם כליה כדור המבול שחטאם היה קשה משלהם כדאי' בב"ר פ' ל"ח (יפ"ת):

ואמלט לאברהם. מכבשן האש ולא הביט הקב"ה בעונותיו הראשונים אחר שהכיר את בוראו מאז. כמ"ד שבן מ"ח שנה הכיר אברהם את בוראו:

מאור כשדים. היינו מכבשן האש כדאי' בב"ר פ' מ"ב:

לאמירה. פי' מקום שלוה והשקט ושעשוע (א"א). או פי' לשון שבח ואהבה כמו וה' האמירך היום:

פסקה ט

הה"ד אריה שאג כו'. בעי לפרושי אנכי ה"א דאתא לומר שהוא לבדו אל ואין שני כדלעיל. אלא דמוסיף לומר שהמופת על זה הוא מה שהשתיק כל העולם במתן תורה כדאי' לקמן סימן ט'. ולסמך לדבר מייתי האי קרא וכדמפרש ליה ר' יוחנן בסימן ט'. ואיידי דמייתי ליה מפרש הכא רישיה דכתיב אריה שאג מי לא ייראי:

שמעתי ממנו נביא כו' ואני אמרתי כו'. שמה שאמר ה' נביא לגוים נתתיך הוא כינוי לישראל דרך בזיון שהם דומים להם וירמיהו התחכם להליץ על ישראל כי אין נכון לומר כן. ולא רצה בפירוש לטעון על דבר ה'. וקרא את ה' מלך הגוים כדי שיקפיד כנגדו שתולה מלכותו בעכו"ם. ואז יטעון ירמיה שממך למדתי. ומה שמצא ירמיהו מקום לומר מלך הגוים במקום הזה. הוא מפני שכוונתו בכאן לומר מי לא ייראך שהעכו"ם יראו ממנו שילמד ק"ו אם על בניו ועל ביתו לא חס כ"ש כו'. ואגב זה קרא להקב"ה מלך הגוים לשון נופל על לשון. אבל לולי זה לא היה טעם לשנות משאר הנביאים שקראוהו מלך ישראל:

מי לא ייראך. מלך הגוים מי לא יתיירא ממך. אחר שפירש הענין תיקן הלשון שכנוי ייראך פירוש ייירא ממך. כמו בני יצאוני יצאו ממני:

משל לדניסטוס. פירוש אחרינא הוא דבעי לפרש מי לא ייראך על יום הדין העתיד. וע"כ אמר שפיר מלך הגוים כי אז יהיה ה' למלך על כל הארץ. ואמר שהיראה הזו ילפינן לה מק"ו מיראת יום מתן תורה עם היות לטובה. ופירוש דניסטוס אדם שמלוה מעות לאחרים:

ממי שלוה מי יוכל לעמוד. שמא יקרה שיאבדו מהממון ולא יוכלו לפרוע. יפרע מהם ברעם וברעש:

שנא' ארץ רעשה כו'. ורעש הארץ והזלת ההרים הוא מפחדם שמא ישראל לא יקבלו התורה ויחרב העולם. ועיין בריש רות רבה:

וישראל מרתיתין. מהעתיד כשיבא להפרע מהעוברים שאינם משלמים חובם דהיינו קיום המצות תמורת הנאתם בתורה שקיימה העולם:

ויחרד כל ההר מאד וגו'. מפני אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן. ותכלית הפחד הזה היה כדי להחרידם מפני פחד ה' ומהדר גאונו בקומו לערוץ הארץ על הכירם גדלו ותקפו:

למה אלא מפני שדבר כו'. כלו' כלום היה כל זה אלא מפני שדבר דברות על חיים. ועם כל זה מפני פחד העתיד כששיבא ליפרע חרדו:

דברות של חיים. שעל ידם נתבסם העולם שלא יתמוטט. ויהיו חיים לנפשם לעוה"ב:

אריה שאג כו'. קמפרש כמו שמשאגת אריה הכל יראים בודאי דקביע הזיקא. כן כשה' דבר דברותיו הכל יודעים ומתנבאים מה שעתיד להות כשיבא להפרע עליהם וייראו ממנו בוודאי:

ארץ רעשה. כלו' ישראל שהם עיקר העולם רעשו:

שנא' לפני זעמו מי יעמוד. לעיל מיניה כתוב שם הרים רעשו ממנו והגבעות התמוגגו וגו'. אם כשבא ליתן חיים בסיני הרים רעשו ממנו וגו' דהיינו מה שהיו ישראל מרתתין כאילו ההר חרד ורועש. כשיבא ליפרע מעוברי רצונו לפני זעמו מי יעמוד:

הה"ד אחרי ה' ילכו כו'. בעי לפרש אריה שאג מי לא יירא שאם ישראל מתייראים מי לא יירא כדקאמר משל למלך כו' ונקיט ק"ו ממ"ת שאם אז ייראו ישראל ממנו כאריה שואג כ"ש העכו"ם לעתיד. ומביא סמיכות לזה מאחרי ה' ילכו וגו':

ונתנה מקום. עמדה ממקומה ופנתה לו מקום (מת"כ):

ומתו. ושוב חזרה נשמתן כדלעיל ע"ש:

ד"א אריה שאג אמרי רבנן. בעי לפרש דאריה שאג משל לחרון אף ה' המורגש בעולם כענין ה' מציון ישאג שענינו הרעש המתחדש מחרון אפו:

בלצה. שם חכם:

מהיכן הרעש כו'. דרך החכמים הקדמונים היה כן לחקור על כל דבר מאיזו דבר נמשך כמו שחקרו על זועות וברקים וגוהה גוהה במס' ברכות פרק הרואה:

שנא' וה' מציון ישאג. וכתיב בתריה ורעשו שמים וארץ וה' מחסה לעמו. ואע"ג דהאי קרא לעתיד מיירי. ילפינן מיניה דכי היכי דרעש דהתם על קנאת ה' לציון הכי נמי כל רעש. אלא רעש דלעתיד יהיה להפליא מאד:

וישראל מה יהיו עושים. שהרי הרעש כולל בעולם והם ג"כ בתוכו. ותירץ שה' מגין עליהם בנס:

בא וראה בהמ"ק נקרא אריה כו'. כלומ' ולה"ק אריה שאג לפי ששואג על הנקראים אריה כנה עצמו אריה:

ומלכות בית דוד נקרא אריה. שנאמר גור אריה יהודה. וישראל נקראים אריה שנא' מה אמך לביאה. כצ"ל (יפ"ת). ואמך היינו כנסת ישראל:

איה מעון אריות. האי קרא במשא נינוה כתיב. וקאמר כנגד גדולת נינוה שלא תבטח בחזקה כי איה ירושלים ובית המקדש שהם מעון אריות ר"ל שישראל שנקראו אריות היו מעונם שם. אשר הלך לביא שם היינו נבוכדנצר והכניעה וא"כ אין בטחון לנינוה מפני חזקה:

עלי לקבל כו'. ואין להקשות דהא כתיב בתורה בהדיא שקבלו עשרת הדברות ולמה ליה להביא לראיה מקרא זה. די"ל דבפסוק זה קמ"ל אף שהיו במורא קבלו את התורה בשמחה כבנבל וכינור והוא גילה ברעדה (ת"נ):

שנאמר עלי עשור כו'. מדהול"ל בעשור ונבל וקאמר עלי עשור ועלי נבל לכן דריש ליה כאילו כתיב עָלַי עשור. פי' עלי לקבל עשרת הדברות בשמחה ובשירים והיינו ועלי נבל:

צפור לא צווח. כי כל הבריות השיגו כבוד ה' כפי אפשרותם. וזה ה' אלהים דבר מי (פי' מי שהוא) וינבא לשון דיבור כדפירש"י בסדר וארא:

לא גאה. לא צעק:

לא עפו. צ"ל לא עפפו (יפ"ת):

קול גדול ולא יסף. פי' שלא נוסף קול על קול ה'. אלא קולו לבד היה בעולם ומפרש לא יסף שלא היה לו בת קול:

בת קול. שעם הקול נשמע קול קטן כנגדו. ועיין בפרשה הקודמת שדרשו ר"י ורשב"ל ולא יסף בענינים אחרים:

שאם ידבר כו'. אם היה מדבר שום בריה היו עובדי הבעל אומרים זו היא קול של הבעל והוא ענה אותנו:

ולעתיד לבא כתיב כו'. כדי לסיים הפרשה במילתא דנחמתא הביא מעין אנכי דעסיק ביה אנכי אנכי הוא מנחמכם:

פרק ל

פסקה א

הה"ד ועוז מלך כו' מייתי תוכחת מוסר מעוז מלך משפט אהב. שאחר שהקב"ה שהכח בידו אוהב משפט ואינו עובר על הדין. מכ"ש ישראל שאין להם לעבור על הדין:

אימתי ניתן העוז כו'. מפרש שמדבר בהקב"ה הוא שיוכר בו עוזו וגבורתו במה שעושה המשפט ברשעים הגבורים. וכי אז יודו כל העולם שרק לו העוז והגבורה ולא לב"ו. ומלך זה הקב"ה:

שהכל שלי כי אני נותן הכל לאדם. ולא כמו שחשב נ"נ כי בכח ידו עשה. או שמזלו גרם. וע"כ נתגאה:

ואומר ה' אלהי כו' הקדים פסוק לך ה' הגדולה כו'. לפי שבו מפורש כל ד' דברים שאמר נ"נ. הגדולה נגד בתקף. והגבורה נגד חסני. והתפארת נגד יקר. והנצח וההוד נגד הדרי:

העוז של ממ"ה הקב"ה והוא אוהב את המשפט. הוא כמו ד"א שאע"פ שהעוז של הקב"ה מ"מ אוהב את המשפט. ומ"ש ונתנו לישראל רומז לסוף המקרא. משפט וצדקה ביעקב אתה עשית. ר"ל שגם המה יאהבו לעשות משפט צדק. ולפי פירוש זה מחובר סוף הכתוב לראשיתו. ע"כ שואל ומ"ש אתה כוננת משרים ר"ל למה הפסיק בין הדבקים. והשיב שגם זה הוא מענין המשפט. ופירש אתה כוננת מישרים אתה כוננת ישרות לאוהביך שע"י המשפטים שנתת להם כשהם (כן צ"ל כשהם) עושים מריבה זה עם זה ובאים לידי משפט הם (כן צ"ל הם) עושים שלום. ובזה יסובב ג"כ שהיושר עומד על כנו ובסיסו:

הם עושים שלום כי משפטי ה' מביאים אל השלום כמו שנאמר וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום:

אמרו ישראל כו' רבון העולם כו'. מפרש הכא באופן אחר. ועוז מלך עם היות שהעוז והגבורה ביד ה' לכלות המכחישי השם כרגע. אף עפ"כ הוא מאריך להם. לפי שמשפט אהב. והייינו כ"ז שלא נתמלא סאתם אינו רוצה להעביר את הדין. וזהו משפט וצדקה ביעקב אתה עשית כלו' שעושה המשפט ביעקב שאינו פודאם מהגלות. והצדקה עושה עם העכו"ם שמאריך להם:

עד שתגיע עונתן ליבצר. כלו' שעדיין לא נתמלא סאתם:

שנא' ביום ההוא כרם חמר ענו לה. וכלום קוטף אדם את כרמו קודם שיתבשל כו'. כלו' שאף שישראל חפצים שתחיש הגאולה איך שתהיה. ה' אינו עושה כן כי הקוטף כרמו קודם הבישול אף שהוטב בעיני זה ומתפייס בחומץ ויזמר עליו. מ"מ לא יענו אחורי

בשיר האנשים הרואים זאת. שאין אומרים שירה אלא על היין. וכן רוצה ה' שתהיה הגאולה בעת הראוי שתהיה השמחה שלימה לדעת הכל:

שנא' על אדום אשליך נעלי אני פותח לכם כו'. מרומז בסוף המקרא עלי פלשת התרועעי. והתרועעי היינו תרועת קול שיר שיענו אחריו שכן הוא דרך המזמרים על היין בכנופיא. זה פותח וזה עונה. וזה מכוון למקרא דכרם חמר ענו לה:

אשליך נעלי מנעל שלי אשליך מעל רגלי ואדרוך אותם כדורך ענבים בגת (מת"כ):

כוסות הרבה ד' כוסות התרעלה שה' משקה אותם כדלעיל בב"ר פ"ח:

אם בא אדם להביט בהם ע' ביפ"ת שכתב שהנכון להגיה אם באתי להביט. וכן הגיה הא"א. ופירושו אם ה' יסתכל במעשיהם מיד היה מכלה אותם אלא שמאריך אפו להם:

אלא חמה אין לי כשם כו'. כלו' אע"פ שהם עושים שלא כהוגן להתמלאות על בני חמה ולעשות שלא כדין. לא אעשה גם אני שלא כהוגן להשחיתם בשטף אף שלא להשגיח בדין אלא אני מתין עד שתמלא סאתם:

והחמה שלי קמפרש חמה אין לי בלשון תמיה וכי החמה אינה שלי ואיך אתם מתמלאים משלי על שלי. ולכן באש עברתי אני אומר מי יתננה שמיר ושית להנקם מהם כרגע. אבל מה אעשה שאני מתעכב עד בא עתה. והיינו או יחזיק במעוזי כדבסמוך:

ורבנין אמרין אמר להם הקב"ה לישראל אם משנה אני מדה"ד כו' רבנין הוסיפו עוד טעם אחר שמלבד טענת הבישול הנזכר השיב עוד מפני מדה"ד מטעם שיש להם זכיות כבוד אב ואם דעשו ושמירת ז' מצות ב"נ וכדומה. ולענין זה מייתי אסמכתא ממקרא זה אם שנותי ברק חרבי וגו' אשיב נקם לצרי ולמשנאי אשלם. והאי קרא בישראל מיירי שמבטיח להם הקב"ה שיתקיימו. ונקם ישיב לצריו היינו העכו"ם כדאי' במכילתא. ולא כמ"ד שהוא נא' על ישראל:

וכן הוא אומר או יחזק כו'. פי' וכה"א שלא יעבור הקב"ה על דינם וכמו שפי' לעיל:

ואין מעוזי אלא דין דמעוזי רמז לדין דילפינן בגז"ש מה התם אשכחן משפט גב עוז ה"נ מעוזי דהכא עוז ומשפט קאמר:

פסקה ב

שלא יהיו פוסעים פסיעות גסות. והיינו אשר לא תגלה ערותך עליו שהפסיעה גסה קרוי גלוי ערוה וכמ"ש רש"י בחומש הרחבת הפסיעות קרוב לגלוי ערה הוא ואתה נוהג במזבח מנהג בזיון:

שלא יפסיעו פסיעות גסות בדין. כלו' שלא ימהרו לפסוק הדין אלא יהיו מתונים וידקדקו בכל דקדוק שאפשר:

פסקה ג

בכ"מ שכתוב ואלה כו' וע' מ"ש בב"ר פ' י"ב:

והיה מסתכל בהם האי הסתכלות הוא במחשבה ולא מעשה כי לא יפול לומר על השי"ת שברא ואח"כ נסתכל בהם והחריבן (ת"נ). וע' מ"ש בב"ר פ"ג:

כיון שראה שמים וארץ אלו ערבו לפניו כו'. ולפ"ז אין פירוש תולדות בריות אחרות של שמים וארץ. אבל פירושו חידוש ובריאת שמים וארץ עצמם כמו בטרם הרים יולדו:

ומה פסל שדורו של אנוש ודור המבול וקינן. מה מה שהסמיך דורו של מבול לדורו של אנוש. ולא הסמיכן כסדר תולדותם אנוש קינן מבול. משום שפסל דור אנוש ומבול לא אצטריך כי פסולתם כתוב בהדיא בתורה על כן הסמיך אנוש ומבול להורות שכשם שבאלו מבואר פסלותם כן דורו של קינן וחביריו שהיו ביניהם. ואע"ג שבדורות האמצעיים היו כמה צדיקים כגון חנוך מתושלח. רוב הדור היו רשעים:

לפיכך אמר בני יפת כו'. כלו' לפי שאלו היו חשובים פירש הכתוב תולדותיהם ושמות הבנים אשר הולידו. משא"כ בדורות הראשונים. שלא פירש הכתוב שמות הבנים שהולידו קינן וחביריו לפי שלא היו חשובים להפרש (יפ"ת):

רשעים היו כיוצא בהם בראשונים דידעינן בהו שהיו רשעים משמותיהם. דזמר שמזמרין לעכו"ם יקשן שמקישין לפני עכו"ם כדלעיל בב"ר. וכן תולדות ישמעאל היו רשעים. משא"כ ישמעאל עצמו עשה תשובה לסוף ימיו כדדרשו חז"ל בשיבה טובה בשרו שישמעאל יעשה תשובה בימיו (ת"נ):

זה עשו ובניו שהיו רשעים כבני ישמעאל כדלעיל:

הואיל ואין כתוב אלה ואלה. כלו' אילו הוה כתיב עוד משום יעקב ובניו לחודיה בשום מקום אלה. לא הוה קשה לן מה שנכללו כאן במאמר ואלה יעקב ועשיו. דה"א דמשום עשו ובניו לחודיה נקט ליה. דהא גלי לן במקום אחר על יעקב ובניו. אבל השתא דלא כתיב רק פעם א' ואלה על כרחין גם יעקב בכלל:

ובימיו הקב"ה מבליע המות שעל ידו נחסרו ו' דברים כדאי' בב"ר:

ולכך תולדות יצחק חסר פי' שלא תקשה לפי זה למה אלה תולדות פרץ מלא ולא אלה תולדות יצחק שהיה אב הראשון שנא' בו אלה תולדות וממנו נמשך תולדות משיח. אלא בשביל יעקב להוציאו מכלל הרשעים (ת"נ):

אלו שכתב למעלה בני ראובן כו'. ר"ל משום דבואלה שמות בני ישראל חשב יוסף ובניו. לכן הוצרך לאשמועינן דהוו צדיקים ככל השבעים נפש הנזכרים לעיל בפ' ויגש. משום דסד"א כיון דהוא מלך לא עמד הוא ובניו בצדקם:

ואלה תולדות אהרן וגו' וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקריבם אש זרה. וסד"א דחוטאים היו. להכי כתיב ואלה תולדות אהרן להקיש לראשונים. מה הראשונים והם משה ואהרן צדיקים. אף נדב ואביהוא צדיקים. אף שמתו בהקריבם אש זרה. צדיקים גדולים היו. ולא מתו אלא לקדש בהם את המשכן כמשחז"ל:

מה שכתוב למעלה שם לו חק ומשפט. פי' מה אותם נאמרו במרה אף אלו נאמרו במרה. ואע"פ שכל המצות נאמרו בסיני. לא קשה שניתנו בסיני (יפ"ת):

חק ומשפט ואתי כמ"ד דינים במרה איפקוד:

מה כתיב למעלה ושפטו את העם בכל עת. והא דלא הביא פסוק המוקדם וישב ומשה לשפוט את העם. משום דהתם לא היה הדין מתוקן עדיין עד שאמר יתרו ואתה תחזה עי"ז היו יכולים לשפוט את העם בכל עת ובכל רגע. משא"כ בלא עצת יתרו לא היה יכול לדון אלא מידי שבת בשבתו כתקנת עזרא:

משל למטרונא משום שהמשפטים הם מישרים לתיקון הקיבוץ המדיני אשר יחי' בהם לז"א שהם כזיין השומר למטרונה מלפניה ומלאחריה וכן המשפטים הם לצורך קיום התורה:

הזין אנשי חיל עם כלי זיין:

התורה אמרה דכל סימן ח' דמשלי היא מאמר התורה:

אהלך בדרכן של עושה צדקה. כאמר חז"ל בפ"ק דב"ב כל הרגיל לעשות צדקה הויין לו בנים בעלי חכמה בעלי אגדה בעלי עושר כו' ונלמד שם מפסוקים:

בתוך נתיבות משפט. סיפא דקרא דבאורח צדקה אהלך הוא:

שנא' שם שם לו חק ומשפט. ולעיל אמר פסוק ושפטו את העם בכל עת. אפשר דמדרש זה סובר שלאחר מתו תורה בא ולא נא' פסוק ושפטו קודם מ"ת. ולכן הוצרך להביא פסוק שם שם לו חק ומשפט (ת"נ):

ג' דברים נתן כו' דאשר תלמדם מבעי ליה דלשון תשים משמע שהוא ערכן וסדר ותיקנן. ובאמת הוא לא עשה כלום אלא שלימדן לבד:

וישראל והתורה והדינים. פליג אהא דלקמן במדב"ר פ' י"ג דמני תורה דינים ומשכן:

התורה והדינים אע"ג דדינים מכלל התורה חשיב להו בתרתי. משום שעיקר התורה להשלמת הנפש. והמשפטים לתיקון הקבוץ המדני אשר יחיה בהם:

פסקה ד

ישראל כמה נצטער עליהם. שהתפלל עליהם כמה תפלות בכל עת שחטאו:

ויזכור ימי עולם משה עמו. דאע"ג דעמו קאי להקב"ה ולא עם משה. מ"מ כיון דרי לישראל משה משמע שהם שלו שע"כ נקראים בשמו:
התורה נשא' כו' נתינת נפשו על התורה הוא מה שעלה בשבילה לרום ולחם לא אכל ומים לא שתה:
הדינים נתינת נפשו על הדינים הוא מה שכתוב וישב לשפוט את העם מבקר ועד ערב:
אשר תשים לפניהם משמע כאילו הוא המשים אותם:
נתנה נפשה על ישראל. שישבה בצום ותענית ג' ימים וג' לילות. ובאה אל המלך בלא קריאתו:
ולבקש מלפניו על עמה. שהכי אמר מרדכי אם תשתדל בזה תזכה שיקראו על שמך ולפי שכן עשתה בוודאי שנקראו על שמה כמאמר מרדכי:

פסקה ה

בא וראה כמה משובחת פרשה זו. דוי"ו דואלה לרבויי אתה שמלבד רבוי פרשיותיה. רבוי אזהרותיה. ר"ל שמלבד פשטי הדינים שהם הפרשיות יש בהם רמז אזהרות שהקב"ה מזהיר לישראל. והרבוי הוא שבח הפרשה. וקאמר ומה ענין אלו לאלו כו' אני קניתי אתכם כו' שלא בראתי את העולם כו' בת אחת היתה לי כו'. שנמצא שמזהירנו בכי תקנה באמונת החדוש ושהוא הוציאנו ממצרים. ובכי ימכור כו' מזהירנו בכבוד התורה. ובמכה אביו ואמו מזהירנו בכבוד ה' ותורתו. ושאם בטלו המצות כאילו מקללים אב ואם כו' ומסכים לזה הביא ג"כ דברי ר"י דקאמר דבכי יגנוב איש שור רמוז ענין הענל. ודברי ר"י דקאמר דבהאזהרות אלמנה ויתום רמז לישראל:
ומה ענין אלו לאלו. דמכה אביו ומקללו לאו מענין דין אדם וחבירו נינהו אלא ממה שבין אדם למקום. כי ה' מקפיד בכבודם ואין חיובו משום תביעת אביו. דאפי' לא יתבע. ב"ד ממיתין אותו כמחלל שבת ועובד כו"ם:
אני קניתי אתכם במצרים בעשר מכות שהבאתי. כצ"ל. וטעם הקנין במכות מבואר לקמן בויק"ר פ"ב עי"ש. וקנין זה נרמז כאן באומר כי תקנה כמו שאני קניתיך במצרים בעשר מכות שהבאתי שנא' נפלאים מעשיך כו' לעיל מיניה כתיב כי אתה קנית כליותי תסוכני בבטן אמי. וה"ק כי אתה קניתנו כמו כשתסוכני בבטן אמי עתה כשהיו נפלאים מעשיך דהיינו במצרים. וכוונת המאמר אחר שה' קנאנו וחייבים אנו במצותיו. אנו חייבים לקיים מצותו שציונו שינוח העבד בשביעי רמז למנוחתנו בשביעי כדלקמן בפירקין. ופירושו כשם שאתם מצווין על השבת זכר ליצ"מ כדכתיב ביה וזכרת כי עבד היית בא"מ. כן אתם מצווין בחירות העבד זכר ליצ"מ. ובהכי א"ש ענין זה לזה. כי במצות

העבד ומאמר כי תקנה נרמז עול מלכות שמים שקנאנו במצרים וברא העולם בששת ימים. ובכי ימכור איש את בתו רמז כבוד התורה. ומענין זה ג"כ מכה אביו ואמו שרומז לעשרת השבטים שמרדו בהקב"ה ובמצותיו ונחשב להם כמקללים אב ואם כדלקמן כדקאמר רבי שמואל:

כשם שאתם מצווים ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות (כן) **לא תעבוד באחיך**. כצ"ל (יפ"ת):

בת אחת טעם כנוי התורה בבת לחביבות כדלקמן פ' ל"ג וע' בספר כד הקמח אות אמונה מאמר זה בנוסח אחר:

עלית למרום שבית שבי. בזה מביא ראיה שממנו היא נשבית. ולכן נקראת אמה. ואמר עליה לא תצא כצאת העבדים וגו':

וכן דוד משבח הלויה כי טוב זמרה אלהינו. וסיפיה דמזמור מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל. אלמא דצריך להודות על נתינת התורה. וזה לפי שהיא כשבויה אצלינו (יפ"ת):

הזהיר הקב"ה קל בחמור. כלו' שהאזהרות כפולות קל עם חמור יחדיו. שהפשט אזהרה על דבר קל. והנסתר לדבר חמור. ומביא לדוגמא כגון מכה אביו ואמו שהפשט דבר קל בבחינת הנסתר שהוא רמז לעשרת השבטים שהקלו בכבוד אב שהוא הקב"ה. ומפני שעונש עשרת השבטים לא היתה במיתה כדכתיב הכא מות יומת אלא גלות. לה"ק דה"נ רומז שעבוד בסמיכות מכה אביו ומקלל לדין העבדים הנזכר. וכצאת העבדים פי' עבדים כנעניים ומהא ילפינן בסמיכות:

משל למלך כו' ופי' כשם שבטלתם שלי כו' כי כאשר פרקתם עול מוראי הראוי עליכם גם אני אפרוק עול הפחותים הנכנעים לכם שיתקוממו עליכם והוא שילוח הזבוב שהוא דרך משל לעם בזוז ושסוי. וכן היה סנחריב. ולכן קראו ה' זבוב כי מתחלה היה נבזה ושוב נתעלה על ישראל:

דיוטגמאות פי' בל"י פתגם המלך ופתשגן הדת (מוסף הערוך). הנמשל בזה עשרת הדברות שעל כלם עברו ישראל כדאי' בילקוט איכה:

לזבוב זה סנחריב כדכתיב בסיפיה דקרא ולדבורה אשר בארץ אשור:

פסקה ו

והיא מגודלת בסיני צ"ל והיא מגדלתך בסיני (ידי משה) ופי' שמביא ראיה למה נקראת התורה אמך. לפי שהיה מגדלתך בסיני. כי ששם באו לכלל אנשים. וזה שאמ' בדרך חכמה הוריתיך מלשון הריון כאילו ע"י החכמה נולדו. ולכן תקרא החכמה אמם.

והתו"נ מגיה והוא מגדלתך כאם זו שמגדלת בניה. ומביא ראי' מפסוק בדרך חכמה הוריתיך הדרכתיך במעגלי יושר. הרי שהתורה מדרכת ומגדלת את האדם לטובה כאם זו שמדרכת את בניה לילך בדרך הטוב והישר עכ"ל:

בא וראה כמה צוה הקב"ה. זה לתת טעם למה יקרא ה' אב והתורה אם לפי שאזהרותיהם מדוקדקות לטוב להם שלא יוכשלו כלל. והביא ראיה מאחד מהדינים והוא כי ינצו אנשים שצותה התורה בלא יהיה אסון לשלם ממון. שאף שלכאורה היה לפוטרו מממון אחר שלא ראה הנפל אור. מ"מ קנסה התורה עליו כדי שיזהרו טפי מכל לתא דש"ד. וזו היא החבה:

שנא' בנים אתם ולא המלאכים כדאמרן בנ"נ שאמר רביעא דמי לבר אלהין ובא מלאך וסטרו על פיו. הרי שישראל חביבים יותר ממלאכים:

וכן דוד אומר כו' מפרש אל נושא לשון נשיאות ומעלה. כי לנשאם על המלאכים נתן להם המצות. ונוקם על עלילותם כדי שיזהרו ולא יכשלו. ולא משנאה העמיסם במצות (יפ"ת):

פסקה ז

לפי ששור גנבנו כו' בפי' היפ"ת ששור גנבנו ועשינו כו' פי' שנסתכלנו במרכבה כשירד ה' לסיני ושמטנו פני שור וברנו לנו לעשות מסכה כתבניתו. וכדאי' לעיל פ"ג ולקמן פר' מ"ב ע"ש:

שמתו תחתיו אבותינו במדבר רז למשה אהרן ומרים נדב ואביהוא. או הכוונה על דור המדבר כולו שנא' עליהם וחומשים עלו ב"י ורבינו בחיי פי' שקבלו עליהם ה' עונשים הריגה בסייף ע"י בני לוי. מגפה ע"י הקב"ה. הוראת פנים ע"י משה שנתכוין לבודקן כסוטות ע"י המים. חורבן בהמ"ק. וזכרון לדורות:

וארבע צאן כו'. משל לשנים כו'. והנכון כגירסת הספרים ישנים ומדוייקים. וכצ"ל. וארבע צאן תחת השה שגנבנו ליוסף עשינו ת' שנה משועבדים במצרים וד"מ שמלכו בנו. משל לשנים שעלו לבימה כו' לכ"כ ה' בקר וגו'. ד"א למה בשור נותן ה' כו' שהוא מוציאו בפרהסיא. וכן גרס הרבינו בחיי. ופי' זריקת האבן באקונין הוא רומז לעשיית העגל לפי מה שפירשנו ששמטו פני השור שבמרכבה והוא האיקונין של מלך. ומכירת בנו של מלך הוא יוסף שוודאי יאות לקרותו בן המלך מה"מ הקב"ה. ופי' משלם ד' מאות לרבו ר"ל לרבו שמכרו לו לעבד לפדותו ממנו בסך רב:

שגנבנו ליוסף עשינו ד' מאות כו'. שזה ג"כ ארבע צאן תחת השה שישראל נקראו צאן כדכתיב ואתנה צאני. וכתיב שה פזורה ישראל. ולכן אף שיוסף נקרא ג"כ שור הקלו

עליהם ולא חייבם אלא על שם שה. והא דקאמר ד' מאות שנה אע"ג דלא היו במצרים אלא רד"ו הוא משום ששיעבדו המצרים בישראל גם בלילה כדאי' בתנחומא סדר ויצא סימן ט' ובב"ר פ' כ"ז סי' ב' לכן נחשב גם הלילות לימים. ולכן אמר עשינו ד' מאות כו':

באיקונין פי' בצורת המלך:

קטפורס פי' בל"י מכות גדולות ועצומות (מוסיף הערוך) לפי שחטאו מפורסם שהכל ראו כשרגם איקונין של מלך. משא"כ כשמכר בנו:

פסקה ח

אמר דוד ואל תבא במשפט את עבדך כי לא יצדק לפניך כל חי שלפי שבאר לעיל ממשפט הארבעה וחמשה שהמה בדקדוק גדול וביושר לפי ערך וידיעת הקב"ה. לכן בקש אל תבא במשפט וגו' שלא יביאנו כלל במשפט. כי לא יצדק לפניך כל חי. כי קשים מאד לעמוד בהם ולקבלם באהבה. אבל בת"נ כתב יותר נראה שפסוק זה שייך לקמן סי' ח' למאמר שפטני ה' כצדקי:

למה אהב כו' כדכתיב שמוע אשמע צעקתו. משמע בין כדין בין שלא כדין:

שנא' אבי יתומים ודיין אלמנות. ר"ל שאלו אין להם למי שיתלו עיניהם להיות להם לאב ודיין אלא הקב"ה:

משל לבת מלכים כו' מסכים למ"ש לעיל שיש במשפטים אלו רמז זולת הפשט. קאמר שהנרמז במצות אלמנה ויתום כאן על עלבונם של ישראל שהם כיתומים ואלמנות שעם היות שגלו ישראל בחטאם מ"מ ה' ינקם ממצעריהם:

שסרחה על אביה וטרפה והיה לה בנים והשליכה אותם עליו. כצ"ל (יפ"ת) על כי אין להם גואל זולתו כי אין להם אב שיטפל בהם. והיא שהיא אמם מטורפת ועזבה ואין לאל ידה ליטפל בהם. וכן ישראל שנא' יתומים היינו וגו' כלו' שאין להם גואל זולתו:

שנא' זאת מנוחתי מרישא דקרא כי בחר ה' בציון דייק:

וכיון שחטאו טרפה פי' שטרפה לציון מהשגחתו. על שהיא גרמה לישראל שיחטאו שהשפיעה להם רב טוב ע"ד וישמן ישורון ויבעט:

שנא' יתומים היינו ואין אב. כלו' ממשמע שנא' יתומים היינו איני יודע שאין אב. ועוד אמותינו כאלמנות כתיב ולא אמר אלמנות. אלא פי' הפסוק יתומים היינו ואין אב לדיוקא אין אב למטה אבל יש לנו אב למעלה בשמים. וכן אמותינו כאלמנות ולא אלמנות ממש מצד שעיניהם תלויות לאביהם שבשמים (תו"נ):

ושכנתי בתוך ירושלים. קרי ביה ושכינתי. שתשוב שכינתו לתוכה כבתחלה:

וכן דוד אומר שובה ה' את שביתנו. מפרש שובה ה' חזרת השכינה עצמה מגלות. ואפשר דשביתנו נמי דריש על השכינה שהיא שבויה עמנו:

פסקה ט

הה"ד מגיד דבריו כו'. משום אשר תשים לפניהם דבעי לפרש אשר תסדר לפניהם מייתי דרשת מגיד דבריו ליעקב וגו' וכדדריש בסוף סימן זה. ואגב דמייתי קרא מפרש ליה:

אלו הדברות מדחילק הכתוב בין דבריו וחקיו ומשפטיו ש"מ דמילתא אחריתי הוא. וקאי אעשרת הדברות (תו"נ):

לפי שאין מדותיו כו' כוונתו לתרץ למה שאמר דבריו חקיו ומשפטיו. ולא נא' דברים וחקים ומשפטים (תו"נ):

מה שהוא עושה אמר כו'. לכך נאמר דבריו חקיו ומשפטיו. מפני שהוא עושה אותם. וזהו שאנו אומרים בברכת המצות אשר קדשנו במצותיו. ודו"ק:

למה אינו משמר את השבת. בענין הטלטול וההוצאה מרושת לרשות. היינו שמעלה עננים ומוריד גשמים מזריח חמה ולבנה מדשן פירות עונה חיות שאין בכל אלה מלאכת מעשה אלא הוצאת דבר מרשות לרשות. שהעננים יעלו מהארץ למעלה. והגשמים ירדו מלמעלה למטה. ומהאורות יתנועעו מצד זה אל צד זה וע"י זה ידושנו הפירות ממילא. ועונה חיות להוציא העובר ממקומו לאויר העולם. וע"ז השיבו לו שפיר מדין החצר שהיא התשובה הנאותה:

ואפי' אדם עובר כו' פי' אפי' מי שיצא חוץ לתחום בעבירה רשאי לטלטל בד' אמותיו והיינו כמלא קומתו של אדם. א"נ אפי' המטלטל במקום שיש עבירה כגון רשות הרבים יכול לטחטל מלא קומתו דהיינו ד' אמות. וא"כ מלבד מה שהעולם כחצרו אפי' יהיה בהדרגת ר"ה מ"מ אחר שהוא מלא כל העולם נמצא שאינו מטלטל חוץ לארבע אמותיו:

משל למלך שהיה לו פרדס כו'. ענין המשל שכמו שהמלך לא מסר הפרדס לזולתו לפי שלא ישמרוהו כמותו אלא יקצצו בניטעותיו עד שבאו בניו לפרקן והזהירם שישמרוהו כמותו. כן לא נתן ה' התורה שישתעשעו בה אלא לישראל לפי שלא ישמרוה כמותם ויפרצו גדרה. וז"ש שכיון שעמדו ישראל ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע כו' כי הכנתם וחפצם לקיימה גרם ליתנה להם. וכן ה' שמר את התורה ולא הפיל דבר אחד. וז"ש אומן שהיה מתנהג על ידה כפדגוג:

ואהיה אצלו אמון כו'. וס"ד ואהיה שעשועים יום יום וילפינן מזה בב"ר פ"א דאלפים שנה קדמה תורה לעולם:

לא נתתיה לא' מן העכו"ם. ר"ל שלא כפה עליהם ההר כגיגית להכריחם כמו שעשה לישראל:
ליעקב שבחרו ר"ל לישראל שבחרם על שאמרו נעשה ונשמע שהכנתם וחפצם לקיימה גרם ליתנה להם כמו שכתבתי לעיל:
לאדם ו' מצות ע' מ"ש בתנחומא סדר יתרו סי' ג':
לנח א' אבר מן החי:
לאברהם ח' מילה:
ליעקב ט' גיד הנשה:
משל למלך שהיה לפניו שלחן כו'. ס"ל שנתן הקב"ה תורה לישראל מפני חבת ה' לישראל:
משל למלך שיצא למלחמה כו'. לדעת זה יש הפרש במצות שנצטוו ישראל לשל ב"נ מלבד ההפרש בכמות ההפרש באיכות. ולזה אמר מצות גולמות פי' כגולמא כלי בלי תיקון:

פסקה י

מהו אלה בא וראה כו'. שקאי אלמעלה וי"ו מוסיף על ענין ראשון. ובא להוסיף על מה שהיה שר ושופט על ישראל מעצמו כי עוד יוסיף בזה ע"י המשפטים:
שחיסרו אותו מכבודו. ואפשר שצ"ל שחיסדו. פי' שגידפו. ע"ד חסד הוא:
מי ששמך כו' פי' מי הכניסך ומי קראך שתכניס עצמך לידרש ללא שאלתך. אמנם הקב"ה ראה שהכניס עצמו בזה מצד יושר לבבו כי הבט אל עמל לא יוכל ולכן נתן נפשו על המשפט. לכן זיכהו שינתנו על ידו המשפטים כדי שיקראו על שמו כדלעיל:
ד"א ואלה המשפטים לפי ששמע כו' שמאחר שהוא מינה אחרים לשפוט את ישראל ולהקל מעליו. לכך נא' לו שהוא מחויב ללמד את העם דעת. ובפרט שהוא שינה בעצת יתרו שאמר ד' מידות והוא לא מצא אלא אחד ואפ"ה מינה אותם. ולכך הוצרך להביא זה המדרש באריכות (תו"נ):
לך אתה ולמדם שנא' ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם דייק:

פסקה יא

ויהי ביום השלישי. צ"ל כגירסת הספרים ישנים שנא' ואלה המשפטים. ד"א ואלה המשפטים הה"ד ויהי ביום השלישי כו' הה"ד מבקר לערב יוכתו משל כו' ורוצה לדרוש מלות אשר תשים מלשון סידור והרגל בידיעת משפטי השם וכמ"ש בסמוך אימתי עד שלא סדר לפניו את המשפטים. ומבאר בזה הכתוב מבקר לערב יוכתו כו' וה"פ מבלי

משים מבקר לערב היינו מפני שאין מסודר להם דרכי המשפטים והעונשים של הקב"ה. יוכתו ולנצח יאבדו כו':

משל לאחד שירד למקמא. פי' המת"כ בשם הערוך למלאכה. מלאכת רעהו ת"י מקמתא דחבריה. אבל המעריך מפרשו שכן נקרא מקום המשפט בל' ערבי מקמא. וכן מוכח כאן שמדבר בענין המשפט. ומה ענין למלאכה לכאן. ואולי פירשו הערוך ובעל מת"כ הנמשך אחריו כן מפני מלת אומן הסמוכה למלת מקמא שפי' אומן הוא בעל מלאכה על הרוב. אבל באמת פי' אומן כל היודע ובקי באיזה דבר יהיה מלאכה או לימוד או חכמה:

ומחזיק בדין פי' מעכב מדה"ד שלא תשלוט לפי שלא היו ראוים. ודוד לא היה בקי בזה שאמר שפטני ה' בחשבו שאין פחד ממה"ד שכפי הנראה היה צדיק. כי לא ידע מעומק הדין. וכשנדבק ולא נמצא לפי עומק הדין לקה. ומי גרם לו זה. שלא היה מי שילמדנו שאין הדין כפי הנראה. כי המשפט לאלהים. ואע"פ שמשה סדר המשפטים. לא היה מי שמסדרם לדוד כהוגן. ואפשר דקאי על אותו מעשה שנשא את הארון בעגלה. וטעה בתורה כדאיתא לקמן בסוף הפרשה לא היה לו לדוד מי שילמדנו עד שלמדו אחיתופל. ולקה שמת עוזא ע"י זה. וכל זה אירע לו ע"י שלא סידר לפניו את המשפטים של התורה:

התחיל צווח ואל תבא במשפט את עבדך. כי לא יצדק לפניו כל חי:

ד"א ואלה המשפטים מהו מבלי משים כו'. רוצה לפרש אשר תשים ומבלי משים על חוזק דיני ומשפטי השם והפלגתם. כי משפטיו הם קשים מאד כי אף על הרהור ודבר קל האדם נלכד ביום הדין ע"ד וסביביו נשערה מאד. ולכן הביא מאיוב שאמר מי יתן ידעתי ואמצאהו כי היה מטיח דברים ולא ידע עונש המהרהר אחר משפטי ה' עד שהבין ממה שדקדק עם חסידיו ואז נתייירא כי גם הוא במשפט יבא על הרהורו ודבורו. והמשיל הדבר לשכור שבשכרותו היה מזלזל בכבודו של מלך. ועכ"ז בראותו קושי דינו חזר בו. ולכן אמר איוב מבלי משים כלו' מבלי הבין חומר וקושי הדין לנצח יאבדו בחטאם שפעמים ידמה שאיהנו חוטא בהרהורו ודבורו והוא נאבד עי"ז:

משל לבריון פי' איש אלים ופריץ שהיה שכור. בעט בפלקי פי' הרס הבית האסורים. בית האסורים בל' יוני פלקי. אבל בל' ישמעאל הסדן שכובלין בו רגלי האדם קורין פלקי (ערוך). וכל הענין הוא שאיוב היה מתרעם על רוע הסדור במשפטי השם בעולמו בענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו. כידוע. ושפט מזה שאין ה' משגיח בעולמו כלל אבל עזב את הארץ ביד המערכה השמיימית והמה הכוכבים ומזלות. ולזה המשיל המד' לפלקי פי' לבית האסורים מקום המשפט של המחוייבים בדין. ואמר בעט בפלקי כו' הכוונה שהרס בית האסורים כלו' שאמר שהאסורין תחת המזל הוא בעול כמו שגם הוא א'

מהם שהוכיח במכאוב עם כל צדקותיו ויושרו כעדות הכתוב עליו. והוצאת האסורין ר"ל שרצה להוציאם מתחת ממשלתם בכח טענותיו עם שלשת רעיו מקריאתו תגר נגד יסוריו הרבים והתלוננותו במר נפשו עליהם. והתחיל בגלגל היומי שהוא ראש ועיקר המניעים של כל המזלות וז"ש יאבד יום אולד בו כלו' האדם העשוי בצלם אלהים נוח לו שלא נברא אחר שהוא נמסר ביד המזל. והיינו מרגמת האיקונין שנתן דופי בבריאת האדם העשוי בצלם אלהים. ואח"ז הזכיר יתר המזלות באומר יחשכו כוכבי נשפי שמרמז בזה הריסת המאסר והוצאת האסורים וכאמור לעיל:

והוציא איסריו אשר היו אסורים שמה בדרך המלך:

איקונים פי' צורת המלך:

למטרונה פי' למלכה:

אפרכוס שר העיר:

קטריקי ענין עונש:

לקרטום הוא מין ממשלה. והמוסף כתב בלשון יוני דיין:

קרב קיסין למניסטר הקריב העצים והמקלות להכות למניסטר. כי עץ ת"י קיסא:

כיון שראה המלך כו' פי' כיון שראה שהמלך עשה כך:

הלילה ההוא יקחהו אופל כלומר המלאך גבריאל שמו לילה שהוא השלטון. או פי' הלילה ממש והיא השולטת על כל הארץ (תו"נ):

סגר למטרונה והנה מרים כו'. ששם אותה בפילקי שנא' תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה:

ותכהין עיניו מראות וס"ל שהיה על צד העונש מאתו יתברך על שנסתכל בשכינה. או בעשו כמשז"ל:

ידוע תדע כו' ס"ל שהיה על צד העונש לאברהם על שאמר במה אדע כמו שאחז"ל:

והוא צולע כו' ס"ל שהיה על צד העונש על שנשא ב' אחיות:

שנא' ואם אמנם שגיתי כו' ואף שאחר זה אמר עוד דברים קשים. זה היה מחמת שלא היה דעתו מיושבת עליו מגודל היסורים:

פסקה יב

הה"ד מגיד דבריו ליעקב. כוונתו לתרץ אשר תשים לפניהם דייקא ולא לפני אחרים:

אמר לו עקילס לאדריינוס המלך הוא אדריינוס שהחריב את ביתר נ"ב שנים אחר חורבן הבית:

רוצה אני להתגייר להיות גר צדק ולהעשות ישראל גמור:

הקטן שבהם יודע כו' ולולי שחפץ ה' בישראל לא גלה להם סוד זה:

לך ולמד תורתן כו' כלו' עיין בתחלה יפה בתורתם קודם שתמול ואם יראה לך בודאי כי אין ספק באמתתה אז תתגייר:
א"ל עקילס כו' **איני יכול** שא"א להבין סתרי תורה רק לישראל:

פסקה יג

הה"ד מלך במשפט כו' השתא בעי למימר שמ"ש אשר תשים לפי שעל הדין העולם הושם ולכן הביא מלך במשפט יעמיד ארץ. כי דור המבול להעדר המשפט נאבדו ונאמר מבלי משים לנצח יאבדו שקרא הדין משים כי הוא המשים שארית בארץ:
זה הקב"ה וקראו כאן בשם מלך משום דבעי למימר שברא העולם בדין ודרך מלך לעשות משפט כדכתיב ועוז מלך משפט אהב:
כי אלהים שופט אלמא אלהים נזכר על הדין. וזהו דכתיב מלך במשפט יעמיד ארץ כלומר שחדש והקים העולם בדין:
זה אדם מה דרכה של אשה כו'. בא לומר שאדה"ר נקרא תרומה שהיה חלתו ותרומתו של עולם:
זה אדם הראשון שנענש בדין:
ואח"כ נוטלת חלה ונקראת חלה תרומה שנא' ראשית עריסותיכם וגו' כן הוא בב"ר פ' י"ד:
זה יהושפט וכוונת הכתוב שהמלך עם שאין מדרכו לשפוט העם אלא ממנה אחרים. על כל זה הוא המעמיד הארץ במשפט בהזהירו עליו כענין יהושפט. אמנם החכם כי הוא הראוי לשפוט כשיסתלק מן הדין יהרסנה:
זה חכם איש לשון חשיבות הוא. ודרש תרומות לשון קודש איש קודש ע"י תורתו:
שהוא יודע הלכות כי לולי זה טוב לו שלא ליטפל במשפט פן יטעה. וקאמר שהוא יודע הלכות ומדרשות כו' משום דאמר תרומות ולא אמר תרומה משמע שיודע דברים הרבה:
ויתום ואלמנה נקט אלו שעונש עינוי דינם קשה כאומר אם ענה תענה אותו וגו'. ועוד שדבר הכתוב בהווה לפי שאין להם טוענים:
לכך נא' ואיש תרומות כו'. המרים עצמו ומסתלק מן המשפט יהרסנה. והא דתנן החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה כו'. היינו כשיש אחרים עושי משפט:
אלו דור המבול ר"ל דדרשינן במקום אחר תרומות תרי טמאה. כלו' דבר מועט. וכן עשו דור המבול שלקחו כאו"א תרי או תלתא ממאה כדאי' בב"ר פל"א זה בא ונוטל פחות משוה פרוטה וזה בא ונוטל פחות משוה פרוטה עד מקום שלא יוכלו להוציאו בדין:
ביקש כו' שמאסו ג"כ בארבעה דברים אלו:

ד' דברים כו' שרבוי ההצלחות סבה למרוד בה'. רצה הקב"ה לתקן זה בתת להם היסורין הביאים לאדם לכלל דעת את ה' כאומרו ודרך חיים תוכחות מוסר. ולכפר על חטאתם רצה הקב"ה ליתן להם עבודת הקרבנות שבהם יתקרב האדם לבוראו. והתפלה כי אז ישכילו כי הכל מאת ה' ומידו יבוקש. כי זהו סוד התפלה:

אלו היסורין כי על ידם ה' קרוב להם ע"ד קרוב ה' לנשברי לב (יפ"ת). ואפשר דנלמד מסור שהוא ל' יסורין:

זו תורה כי בה ילמוד דרכי ה' כאומרו והלכת בדרכיו מה הוא חנון אף אתה חנון כו':

ומן הבקר של העה"ב. כדאיתא בחלק שדור המבול אין לו חלק לעה"ב:

שיש בה דין דלא ידעו דינים שבתורה ועשו דין שלא כהוגן לכן היו חייבים עונש כליה. שלא נחתם גזר דינן אלא על הגזל:

פסקה יד

דוד אמר יראת ה' טהורה כו'. וסיפיה דקרא משפטי ה' אמת צדקו יחדיו ומייתי שהכל תלוי ביראת שמים שנמצא שהכל תלוי במשפט שהמשפטים סבת היראה. ור"ל כשתהיה לך יראת ה' אז צדקו יחדיו המשפטים שבתורה שתלמוד ע"מ לעשות:

משל לאדם כו' שילמוד יראת ה' כדי לשמור התורה שכמו שהפירות לא ישמרו אלא באוצר כן התורה לא תתקיים אלא ביראת חטא. שהרשע ברשעו יגלה פנים בתורה שלא כהלכה:

אפותיקאות בל' יוני אוצרות (מוסף הערוך). ועמ"ש לעיל פ' כ"ד סי' ג':

שנא' והיה אמונת עתך כו'. ובמקרא זה רמז לששה סדרי משנה כדאי' בפ"ב דשבת ומדסיים יראת ה' היא אוצרו משמע שהיראה היא כל עיקר שהיא כל שמירת התורה כאוצר לתבואה:

והנביא צווח כלו' והנביא מפרסם ענין זה במה שאמר ציון במשפט תפדה כדכתיב כי מציון תצא תורה ומשום שהמשפט אוצר התורה לכן הזכירו במקום תורם (יפ"ת). ואפשר שהני תיבות והנביא צווח ציון במשפט תפדה אין כאן מקומו ושייך לקמן בסי' י"ב שאמר שם ובו ציון נבנית שנא' ציון במשפט תפדה:

פסקה טו

הה"ד לשלמה כו' כך הזהיר על הדין פי' בעצמו במעמד כל ישראל. וזה שהביא אלהים משפטיך למלך תן פי' אלהים בעצמו נתן המשפטים לכל ישראל לפי שהם למלך כי מלך במשפט יעמיד ארץ:

ובו ציון נבנית כו'. **ובו צדיקים מתגדלין כו'**. דדין אית ביה עוד שבח שבו ציון נבנית ובו צדיקים מתגדלים:

שנא' אשרי שומרי משפט. ר"ל דלעיל מיניה כתיב מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו. ואח"F כתיב אשרי שומרי משפט. לומר שאותו ששומר משפט שקול כאילו סיפר כל תהלתו של הקב"ה כביכול. א"כ משמע שיש גדולה בזו לשומרי משפט (תו"נ):

אתה מוצא משפטים הרבה כו'. כלו' שנרמז מציאות ה' במצות העבד. שכנגד מה שאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מא"מ וגו' גזר שיזכור אלהותו בענין העבדים. כי בצאתם בשש יכירו כי אלהי עולם ברא עולמו בשש. ונרמז ג"כ שכאשר לא ישמרו התורה תקראן אותם כאלה. וז"ש מ"ש לפניו אם בגפו יבא כו' אם אדוניו כו' שאי זה אלא כפשעו במצות כי עבירה גוררת עבירה. לכן סופו שיגאלוהו בשפחה:

לפי שחביבים בא לתת טעם על מה שהקב"ה בעצמו הזהיר בסיני על המשפטים וקאמר לפי שעשה משפט במצרים הזהיר לישראל שאם יעברו על הדברות יעשה ג"כ בהם משפט כמו שראו במצרים:

אלו הסופרים והחכמים שתקנו הסיג הזה. פי' שהסופרים והחכמים דקדקו ומצאו לפי הענין שעיקר הכוונה לא היתה כו שנראה מן הנכתב בספר אלא צד כוונה אחרת. וקראו תיקון סופרים על שהם דקדקו ופירשו שהוא כינוי:

משל למלך כו' טעם המשל לומר שמה שהחמיר ה' בעונש מצרים שימותו בים אחרי כמה מכות שלקו. הוא לפי שהוסיפו על הגזירה האלהית. כי זה שמררו את חייהם הרבה והשליכו ביניהם ליאור היה בבחירתם הרעה:

לא שמרדו בהם פי' לא התקוממו על ישראל לפי שמרדו בהם ישראל. ולכן היה להם לנהוג בהם כעבדים כו' אחר שלא נמצא בהם עול:

לכך אחר הדברות שהוזכר שם אשר הוצאתיך מא"מ. הזהיר לישראל שאם יעברו על המשפטים יענשו כמצריים שהעבירו על המשפט לישראל:

פסקה טז

ר"נ אומר כו' יהיב טעמא לאזהרת ה' בסיני על המשפטים משום שלו נאה הדין לפי שהוא שמרן מאד שאינו נושא פנים לשום אדם:

שנא' כי אני ה' כו' מביא ראיה בזה שהקב"ה אוהב משפט:

ולא נשא לו פנים אלא בדבר אחד שאמר במה אדע אמר ידוע תדע. כצ"ל. ור"ל ולא הועילו לו כל זכיותיו לפי שהוא מבקש מהאלהים שישמור המשפט. לכן שמר לו המשפט:

ראה שלמה כו' שאין ה' נושע פנים שהרי שלמה בחכמתו וכל זכיותיו שהורה המשפט לכל אף לרוחות ושדים עכ"ז לא נשא לו פנים וכשנכשל בזקנותו הושפל עד שהיה מפחד מאותם שהיו כפופים לו ומתיראים ממנו:

היאך נתפס במצודה במה שאמר אני ארבה ולא אסיר נכשל כדלעיל פ"ו:

והתחיל מפחד כו'. נלמד סיפא דקרא שהוא יומם יופגשו חשך וכלילה ימשש כצהרים שפירושו שהיה מפחד מן רוחות הלילה כענין שנאמר מפחד בלילות כו':

מתחלה מתבעתו מפניו. כדלקמן דב"ר פרשה י"א:

לכך אין מצוה שלא הזהיר כו' פי' לפי שה' שומר המשפט אין מצוה שלא הזהיר עליה להודיע ענשה תחלה. כי לא ענש אלא א"כ התרה תחלה:

אלא עיבור פי' שהעביר את הדין על עבדו העברי. ולכן ילקה בעבדות:

שלא נסתכל בתורה. ודדריש ואשר לא צדה למעלה עם פסוק מכה איש ומת כלו' לפי שלא צדה ונסתכל בתורה שכתוב בה שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלהים עשה את האדם. שנגע באיקונין של מלך:

שקפח איקונין פי' שהכרית והפיל האיקונין:

בדיוטגמא איגרת כתובים בו נימוסי המלך:

כדמות מה"ש כדכתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם ואלהים הם המלאכים. ולכן כתיב מכה איש לרמז על שדמותו כמלאכים שנקראים אישים כמו והאיש גבריאל (תו"נ):

ואם הרג בשגגה בכ"מ השוגג פטור וכאן מחייבו בעונש קשה לפי שהרעה גדולה שנפגע בכבוד המלך וזהו שסמך הכתוב כאן דין ההורג נפש בשגגה:

אפילו כהן גדול הוא נהרג. ר"ל שלפי גדולת הכה"ג היה ראוי לבקש לו הצלה. מ"מ נהרג. וזהו שסמך מעם מזבחי תקחנו למות:

איך לך גדול משאול כו' שהוא היה הראשון שהרים קרן ישראל. וכדכתיב בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכם שני עם עדנים ודרשו חז"ל שהיה משיא יתומים ויתומות. וגם גואלי הדם הכהנים מחלו לו עם כל זה הספיקו הגבעונים לעורר נקמתן מפני שנגע באיקונין של מ"ה הקב"ה כביכול:

שנא' והגבעונים לא מבני ישראל המה. וע' במדב"ר פ"ח:

ומן הדבר הזה היה דוד מתייירא. פן ילקה גם הוא בעון נוב לפי שעל ידו נתגלגל הדבר. ושימחול לו על הריגת אוריה:

שנא' הצילני מדמים. פי' מחטא דמים:

פסקה יז

הרבה אזהרות כו' ג"ז ע"ד דאמר לעיל סי' ה' כמה משובחת כו'. ומביא ראיה ממ"ש וכי יריבון אנשים וגו' כי מה צורך להזכיר מקרה המריבה. אלא מילתא אגב אורחיה קמ"ל להתרחק מהמריבה. ולכן הזהיר אם יקום וגו' כי אף שינצל מן המיתה מ"מ ילקה בשבת ורפוי:

אלא מתוך מריבה כדאי' בב"ר פ' כ"ב:

שנא' אם יקום והתהלך. תיבת שנאמר מיותר:

למה כתוב אלהים כאן על כל דבר ודבר. כמ"ש והגישו אדוניו אל האלהים. והאלהים אנה לידו. ונקרב בעל הבית אל האלהים עד אלהים יבא דבר שניהם. אשר ירשיעון אלהי'. להורות שעל שיצר לב האדם רע מנעוריו צריך לפחוד תמיד מן הדין:

והקב"ה המיתהו פי' שהיה מיתת האדם ע"י הקב"ה ולא ע"י יצה"ר ומתחבלים כדאי' ברבה סדרא נשא פ' י"א וז"ל שם לא דיין לצדיקים שמיתתן בידי כבוד שנא' כבוד ה' יאספך כו':

אתה מוצא יצה"ר הוא מרגיל את האדם לחטא והוא. פי' היצה"ר הורגו לאדם שנא' ממנו משפטו וגו' וכדאי' ברבה שם לא דיין לרשעים שמיתתן ביד מחבלים כו' ומיתה כזו נקרא הריגה:

שנא' ממנו משפטו ושאתו יצא. משפטו הוא נקמתו ודינו ושאתו מל' אל ישיא אתכם חזקיהו. ואמר שיוצא ממנו. כי הוא שטן הוא יצה"ר הוא מלאך המות. יורד ומסית עולה ומשטין נוטל רשות ונוטל נשמה:

ואני מציל אתכם מן המשפט. שאע"פ שהיו חייבים על קצת דברים בזכות עשות משפט בעוה"ז ירוחמו לינצל מגיהנם כאומר ועשה משפט וצדקה הוא את נפשו יחיה:

לפיכך דן הקב"ה כו' פי' לפי שהוא בעצמו הזהיר על המשפטים. לכן הוא בעצמו דן לרשעים העוברים על הדינין. כאומר הנני אני דמשמע אני ולא אחר. והביא דמיון מנקמת פרעה שהיתה על ידו ולא ע"י אחר:

שנא' הנני אני ושפטתי כו'. דריש קרא על מצרים. וזהו שה בריה שהיו עובדים לשה ושה רזה היינו ישראל:

לא היה צריך שע"י שנגעו בשל מלך אינו ראוי להנקם ע"י אחר אלא הוא בעצמו ינקם לשכך חמתו:

ומנין שאין פרעה מתנחם כו'. שהרג מהם בים המונים רבים ואינו מתנחם במפלת סיסרא וסנחריב רק בגוג שאין מספר לעמו:

פסקה יח

נתן הקב"ה משפט כו' כלו' שיושבים בדין לפני ה' כמלאכי השרת במרום. ע"ד אלהים נצב בעדת אל:

חזה הוית עד די כרסיון רמיו. ס"ל דכרסוון שהם רבים היינו לסנהדרין שיושבים לפניו:

שיפרע מאלו כו' דריש עתיק יומין ע"ש מה שנתגאו עליו כדאשכחן האי לישנא בגאות דכתיב אל תרבו תדברו גבוה גבוהה יצא עתק מפיכם. והוזקק לזה לפי שאין לקרוא להקב"ה זקן שאין זקנה לפניו:

שבאו עליו בגאוה היא החיה הרביעית דכתיב בה ופום ממלל רברבן:

משל למלך כו' שגינו לו בפורפירא שהוא לבוש. והוא שהיה לבוש בגדי זקן כמי שתשש כחו ואינו איש מלחמה. ואמר להם שהוא יחליפנה ויראה גבורתו בפרוע פרעות בהם. וכן מה שהוא כאן נקרא עתיק יומין היינו שהחיה הרביעית מחרפין אותו ואומרים שתשש כחו כי לא יעשה עוד גבורות כאשר בתחלה. כי זה כמה ימי אותותינו לא ראינו. ואמר שזה אינו אלא מפני העונות שמתישים כח של מעלה כביכול ולכן יחליף סדר הזה ויראה גבורתו. והיינו חלוף בגדיו:

בריונים אנשים פוחזים:

בפורפירא בלבוש מלכות:

פסקה יט

לכך נתן הקב"ה דינים כו' כדפירשתי לעיל:

והוא נפרע מהם בעה"ז:

ומלמד לבאי עולם כו' שאז מתיסרים לשמוע כל התורה. נמצא שהתורה תלויה במשפט:

שנא' גאון שבעת לחם. וגזל מתנות עניים הוי העברה על הדין דהיינו בין אדם לחברו:

ואף ירושלים שהיה בהם חטא עכו"ם וג"ע וש"ד מ"מ לא נתמלא סאתם אלא על הדין:

כתר ליהודה והלא כו'. מפי' מדכתיב (ד"ה א' ה') כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו. דמשמע שהיה נגיד ומלך על כל אחיו. ולכן אמר המדרש והלא לא הוא לבדו גבור וכו' דתלה הדבר בגבורה ולא במעלות אחרות כגון חכמה או תורה:

והלא שמעון ולוי גבורים. כידוע שהם הם שהרגו כל אנשי עיר שכם. והאחרים הם אותם שהוכפלו שמותם בוזאת הברכה כדאי' לעיל בב"ר סוף פ' צ"ה:

משל לדיין שבא דין יתומה כו'. ובנמשל היא תמר בתו של שם שכבר היה מת באותו הפרק שהרי שם מת לחמשים ליעקב כדאי' בסע"ר:

שבא דין יתומה לפניו. וזיכה אותו ומינוהו המלך ראש הדיינים כך יהודה. כצ"ל (רד"ל):

והיו מחפים אותו שאף שהכירו החותמת והפתילים שהיו של יהודה. מ"מ לא ראו בזה תקנת תמר. כי אפשר שהניחם יהודה באיזה מקום ובאה תמר ומצאתן וטוענת על יהודה. אבל יהודה הכיר למקום ואמר אמתת הדבר כי תמר לא זינתה וכוונתה לש"ש ממה שהכיר בצניעותה בביתו כמ"ש ז"ל גבי כי כסתה פניה:

ועשאו הקב"ה נשיא. כי מלך במשפט יעמיד ארץ שמאחר שאין מעביר אותו אהבת עצמו מלהודות ע האמת. ראוי להיות מלך:

וכן היה בן זומא אומר ודורש. כלו' כן היה מרגלא בפומיה. וזהו אומר ודורש. וקאי איהודה שהזכיר כאן איך שהודה ולא בוש. ועורר בן זומא על ענין הבושת העיקרי שהוא רק לעוה"ב ששם עיקר הבשת אבל בשת של עולם הזה אינו כלום כי הוא בשת זמני. וממי מבני אדם. אבל שמה בושת תמידי ח"ו. וממי מה' ב"ה. ולכן לא יבוש מלהודות האמת בדבר שנוגע לכבוד ה'. וזהו שאמר למה. פי' למה יש לחוש אל בושתו של עוה"ב טפי. ואמר לפי שאין בושתו של עה"ז כלום:

שנא' על זאת יתפלל כו' רישא דקרא חטאתי אודיעך ועוני לא כסיתי אמרתי אודה עלי פשעי לה' וגו' וה"ק אמרתי אודה עלי פשעי לה' ולא איבוש לכסותם. ועל זאת יתפלל כל חסיד אליך שתתן בלבו לעשות כן להודות על החטאים ולא יתבייש. וזהו לעת מצא וכמו שאמרו חז"ל לעת מצא זו מיתה. כלו' שצריך שיודה על חטאיו קודם מיתתו כדי שלא יבוש לעוה"ב (תו"נ):

פסקה כ

ורבי יהושע אומר כו' גם הוא נותן טעם למה נתן הקב"ה דינין אחר י' הדברות וקאמר לחשיבותם. שלפי שהרבה להם דינין מרבה עליהם שכר בשמירתם:

שנא' שומר מצוה כו' משמע אפילו שומר מצוה אחת ג"כ לא ידע דבר רע (ת"נ):

ושכרה בצדה שמהעונש אתה יודע שכרה שמדה טובה מרובה:

וסיראות הוא ג"כ מין קוצים כד"א כקול הסירים (מת"כ). והתו"נ פי' לשון סרחון והיפוכו מדרך הטוב שאמר שהוא מלא בושם:

א' לצדיקים וא' לרשעים. כלו' שהתקין לאדם יצ"ט שהוא יועץ לאדם לטוב. וברא יצה"ר שהוא יועץ לאדם לרע (תו"נ):

ונתקל ואין לו עמידה דלא מיבעיא שנכשלים לאבד נפשם. אלא שאין להם עמידה וקיום אפי' בעה"ז שהם נענשים ונטרדים ממנה. והוא משל הקוצים שמוסיפים מכה לעורים. כן בחירת הדרך הרע בעוה"ז מוסיף רעה לרשעים על עורונם מראות בטוב ה'. ולכן הביא

מבלעם ודואג ואחיתופל וגחזי שכל אלו שלא זו שלא נטרדו מן העוה"ב אלא שנטרדו אף מן עוה"ז:

אבל הצדיקים כו' אין צ"ל שזוכים לעוה"ב אלא שזוכים ג"כ בעוה"ז. ולא זו להם. אלא אף לבניהם אחריהם. שמדה טובה מרובה. ואף שגם מאחיתופל יצאה בת שבע אם שלמה מ"מ לא זכה לראות בגדולת בניו כי מת בחצי ימיו כמאמר חז"ל. משא"כ הצדיקים שמאריכי' ימים ורואים בבניהם ברכה גדולה (תו"נ):

פסקה כא

הרבה הוא דינן של רשעי' כו'. בא לדרוש וי"ו של ואלה המשפטים שמוסיף על י' הדברות בחומר ענשן. והא קמ"ל דלא תימא דמשפטים דבין אדם לחבירו נינהו אין עונשן חמור כמו שעובר על הדברות שבין אדם למקום. להכי אשמעינן שהדינין והמצות שבין אדם לחבירו ענשן חמור יותר. וז"ש הרבה הוא דינ של רשעים כו' פי' כי הרבה מאד הוא דינן של רשעים על המצות והמשפטים מה שמוכן להם. דהיינו ימטר על רשעים פחים וגו' והיינו עונש עוה"ב בגיהנם. ומיירי מהמצות שבין אדם לחבירו דכתיב כי הנה הרשעים ידרכון קשת וגו':

לכך עונשן חמור יותר ממי שהוא מבטל את הדברות. כצ"ל (יפ"ת) פי' מהדברות שבין אדם למקום:

ומחל להם ר"ל המון ישראל שלא טעו אחר העגל אע"פ שנגזרה גזרה ויחר אפי בהם ואכלם מפני ערבותם או מפני שלא מיחו. מ"מ בתפלת משה מיד מחל להם. אבל על הזנות לא מחל כי מיד היתה המגפה בעם:

אלא קנאה שמכעיסין ומקנאין להקב"ה בהמרותם דברו:

שנא' יקניאוהו בזרים וכתיב בתריה יזבחו לשדים לא אלוה אלמא לית בהו ממש וכדתרגם אונקלוס דלית בהון צרוך. פי' הנאה:

בתבנית שור אוכל עשב. כלו' שאין בו הנאה:

אלא על שהרגילה עצמה לשחוק ולזנות. ובנמשל הכוונה שע"י עכו"ם יורגלו לזנות כמ"ש ז"ל לא בקשו ישראל לעבוד עכו"ם אלא להתיר להם עריות. א"נ שירגילו עצמן לכפור בה' לגמרי:

שחוק וקלות ראש. לא די שמביא האדם לידי ערוה. אלא אפי' מרגילין לערוה כלו' מרגילין אותו בהרגל גמור. ואשמועינן שחוק וקלות ראש אף אם נראה שאינם עבירות כתובות בתורה מ"מ הם מרגילין לערוה אשר היא א' מהג' העבירות החמורות שבתורה:

קטפרום מלקות:

כך ישראל מה נהנו כו'. ולהכי בתשובה ומעט יסורין נמחליק דלא אדיקי בה. אבל זנות דאית ביה הנאה תשובתו קשה ולהכי צריך לקות טפי כדי שיזהרו ממנו:

ונמחל להם על עכו"ם. פי' שאף שבשיטים היה בעל פעור עם הזנות לא לקו המון ישראל הטובים על עון פעור שעבדו הרעים. כמו שלא לקו ההמון בעגל. אלא על הזנות בלבד הוא שלקו טובים עם רעים. דאע"ג דכתיב ויצמד ישראל לבעל פעור ויחר אף ה' בישראל. קרא משתעי שהזנות גדל בהם עד שבעבורו נצמדו לבעל פעור. ומ"מ החרון הכולל לא היה אלא על הזנות:

ועל המצות האלו. דהינו בין אדם לחבירו כדפירשתי הזהיר שנא' שמור מצותי וחיה הרי דתלי חיותן בהו. ומדתלי חיותם בשמירתם משמע דכל דאיכא מי שאינו שומרן חיות כל ההמון מעוכב בשבילם:

וכן כתבם על לוח לבך. פי' וכן מצינו דמזהיר טפי בהנך מצות דכתיב בהו כתבם על לוח לבך. ואילו בסתם מצות כתיב מקמי הכי קשרם על לבך תמיד. וכתיבה עדיפא מקשירה:

פסקה כב

יש לעכו"ם שופטים. כי גם הם מצוים על הדין שהיא אחת ממצות בני נח:

חקים לא טובים וגו' ומשפטים בל יחיו בהם. ואע"ג דהאי קרא בישראל כתיב י"ל דה"ק שבחטא ישראל יתן להם משפטים ההם:

אשר יעשה אותם האדם וחי בהם. וכדת"א ויהי בהון לחיי עלמא:

פסקה כג

אם אין אתם עושים את הדינין כו'. הכוונה ת"ח שחפץ לעסוק כל היום בתורה ולחשוך עצמו מן הדי שהקב"ה יטול תורתו ממנו. ר"ל שלא יצליח החכם בלימודו אלא מבטנו יורישנו אל כשיתעצל בדין שלא ניתנה התורה אלא כדי שיעשו הדינין:

שנא' ועוז מלך כלו' מלך מה"מ הקב"ה נתן לישראל התורה שנקראת עוז ע"מ שיאהבו את המשפט:

מה כתיב אחריו ציון במשפט תפדה. ר"ל כשציון תפדה. בזכות המשפט תפדה:

פסקה כד

הה"ד שמרו משפט. דרמיז בסמיכות כי תקנה ע"ע שע"י שמירת המשפטים יזכו לישועה וכדמסיים בפירקין הוי ואלה המשפטים מה כתי' אחריו כי תקנה ע"ע:

שיהיו יודעים לדון כי מי ידע מסברא דשואל חייב באונסין ושמירה בבעלים פטור. לולי שהקב"ה הודיענו אמתת זה ע"פ התורה:

מהו בל טוב דמאי קמ"ל. ומשני שפירש בל טוב שהקב"ה שנקרא טוב בל עמו:

שנא' וכי הקים כו' דייק מדלא אמר והיה עמו. אלא עם השופט בא להורות דרש זה ג"כ:
והמלאכים אומרים כו' נלמד מדאמר בפסוק עתה אקום יאמר ה' מה לו לאמירה זו היה לו לקום בלא אמירה אלא שהמלאכים שואלין לו והוא משיב להם כדמסיק:
שנא' משוד עניים דרש שקאי אעוות הדין שנעשה להם כי אין שייך לומר שוד עניין בענין מניעת צדקה מהם. אלא בעבור שהוא מטה להם את הדין הוא משדד ומחריב אותם:
שולף חרבו כנגדו וזהו שאמרו חז"ל בפ"ק דסנה' לעולם יראה הדיין א"ע כאילו חרב מונח לו בין ירכיו וכו'. שהרמז הוא על החרב הזה:
וכן אתה מוצא בנ"נ כו' קשה מה ענין דנ"נ שהצדקה עכבה פורענתו לדרוש דלעיל מקורב השכינה עם העושה משפט וצדקה. ונראה ברור שיש כאן חסרון דברים ולהגיה כן. כי קרובה ישועתי לבא. ד"א כי קרובה וגו' מלמד שהצדקה מעכב הפורעניות וכן את מוצא כו' (יפ"ת):
עשה עצמו כאילו מרתת. שבאמת לא היה מפחד:
סוגר הים הכל מתים. כלו' הכל תלוי במלך. ומזון לכולא ביה פי' במלך. כגון אם המלך גוזר גזירה לסגור מעברות הים לבלתי הביא מזון וסחורות משם. הרי הכל מתים. ואם הוא אומר פתחו המעברות של הים הכי הכל חיים בסחורות ומזונות הרי שהכל תלוי במלך:
א"ל מה אעשה אגב שרצה להזכיר מעשה הצדקה שעשה נ"נ מזכיר כל המעשה שהיה:
היאך אתה מוליכני ל' המלכה ועצה:
אני מסרתי את הצדקה לאברהם. שיזכה בה כדכתב ששם למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו. לא לנ"נ שאין רצונו של הקב"ה שתועילו הצדקה:
אלא אמר לנ"נ כלומר ובאמת מה היתה כוונת דניאל אלא שאמר ישראל הם ערומים ועניים כו'. ואעפ"כ לא יפה עשה בעיני הקב"ה כי היה לו להתפלל להקב"ה שיפרנסם ולא יצטרכו להתפרנס מן נ"נ:
מתגרשין לשון רגש המולה והמון שעניי ישראל היו צועקים ללחם על פתח היכל המלך:
ישראל עאכ"ו שהם עושים צדקה בשלימות:
משל לאדם כו' בא לישב מלת קרובה דלא הול"ל אלא כי ישועתי תבא:
שפלוטמיא כו' כתב המת"כ לפי הענין הוא יום וועד שבו ישב המלך לשפוט את כל הארץ. לודר הוא איש רע ובליעל וכך שמו בל' אשכנזי עכ"ל. והמעריך היטיב לפרש והוא שהיה מנהג למלכים ושרים לעתים ידועים לעשות שחוק בקבוץ בהמות וחיות למקום אחד להלחם זה עם זה. ולפעמים מכניסים לשם ג"כ איזה מחויבי מיתות מבני האדם והוא נהרג שם. ובהתאמצם והתאבקם להתגבר זה על זה מתענגים הרואים

בשחוק זה (וכבר מצינו דוגמתו במקרא יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו) גם מכניסים לשם האיש שטבעו לחרף ולבזות כל הפוגע בו ולקללו אשר איש כזה נקרא בל"י לאידאראס והוא אחד עם מלת לודיר בענינא ע"ש:

אמר להם רחוקה היא. כוונת בעל המאמר שהפלוטמיא היה לה עת ידוע ע"פ רוב והיא רחוקה. אבל ביד העושה למהר לעשותו כשירצה. והלודר שלא יחפוץ בה לפי שאז יהרג לא יזכיר רק עת הידוע. וכן הישועה לה שני זמנים. האחד קצוב לקץ הימין. והשני בזכות הדור וזו אפשרות בכל שעה ואין לה קצבה. והנה בלעם ידע הכל. אמנם לשנאתו לא הזכיר רק ההרחוקה ששם ה' בפיו. אבל הקרובה אע"פ שידעה לא הזכירה:

זו היא דעתך וכי זו היא חכמתך ובינתך:

כך שאלו ישראל לאו דוקא שאלו. שהרי לא היו ישראל אצלו כלל. אלא מתוך דבריו משמע תשובת שאלה זו כאילו שאלו אותו (תו"נ):

שסוף בלעם יורד לגיהנם באמת גם עתה הוא בגיהנם. אלא שעתה הוא בנפש לבד. אבל אז יתעורר דינו מחדש עם כל אותם שיהיו לחרפות ולדראון עולם בגוף ונפש (יפ"ת):

היו דומין לאביכם שאמר לישועתך קויתי ה' שהתקוה אין לה זמן אלא אפשרית לעולם:

לכך נא' כי קרובה ישועתי לבא. דלא הל"ל אלא כי ישועתי תבא. אלא לרמז על הנ"ל:

אם אין לכם זכות. ומ"ש חשמרו משפט ועשו צדקה. היינו שיזכו קצת אע"פ שלא יספיק זכותם יעשה למענו:

ואני גואל לעצמי כאומר מה תפחדו הלא גם לי הדבר לישועה. כלומר לשכינתי. וא"כ בוודאי אמהר הישועה. וזהו ג"כ ונושע שהוא מל' נפעל שהוא ג"כ נושע עי"ז:

שנא' וירא כי אין איש. סיפיה דקרא ותושע לו זרועו. ומשמע שהושיע לעצמו:

הנה מלכך יבא לך. היינו בן דוד. דיק ונושע היינו הקב"ה ומה שמסיים שם עני ורוכב על חמור. קאי על בן דוד:

הה"ד עשיתי משפט וצדק כו'. שהתקרבות הישועה הוא סבה לעשיית המשפט וצדקה כי כאשר יתקרב ישועתי לכם אז תוכלו לשמור המשפט וצדקה. משא"כ בהעדר הישועה שלא תוכל לעשות מסבת העושקים (כמשמעות הכתוב בל תניחני לעושקי) ומקרא דשמרו משפט הוא כולו בשורת הישועה (יפ"ת):

רבון העולם הסתכל כצ"ל (יפ"ת):

ואנו מתייראין כו' שמעכבין על המצות:

משל לסוחר כו' אין העולם יכול לשמוע שכרן של מצות. כוונתו לדרוש עתה סוף המקרא במ"ש וצדקתי להגלות ומפרש ליה שאז תגלה ותראה מעלת המצות שאינה ידוע עכשיו ואז יוודע יוקר ערכה:

הגלוסקאות פי' תיבות וארגזים:

וכי מעולם לא שמעו. הלא זה א"א כי הלא נאמר כי לא יעשה כו' כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים. ויש כאן חסרון מלות וצריך לגרוס וכי מעולם לא שמעו והלא כבר נא' כי לא יעשה וגו' כי אם גלה וגו' אלא אין העולם כו'. ור"ל באמת ראו הנביאים המתן שכר ככתוב כי אם גלה סודו וגו'. ופי' ומעולם לא שמעו מלשון עולם ומלאו שכ"כ ירבו טובות ותענוגי מתן שכר המצות עד שילאה חוש השמע של כל העולם לשמעם. וחוש הראות לראותם. וע' במד' קהלת פסו' לא תשבע עין וגו':

לכך נא' כי קרובה ישועתי לבא. כוונתו על ס"ד וצדקתי להגלות. וכמו שכתבתי לעיל בד"ה משל לסוחר ע"ש:

אמר הקב"ה אני מביא כו'. הוא ד"א. ומפרש אע"פ שלי הישועה התקרבותא תקרא על שמכם כשתמשרו משפט וצדקה:

שנא' לה' הישועה שהיה שלו ומושיע אין בלתו. או שאין הזכות מספיק אלא בשתוף רחמי ה' להושיע:

מה כתיב אחריו כי תקנה. רמז שכשם שהעבד נושע כי שש שנים יעבוד ובשביעית יצא. כן יהיו הם נושעים (יפ"ת):

פרק לא

פסקה א

הה"ד טוב איש חונן ומלוה כו' בעי למידרש עמך שר"ל עשה כמו שאני עושה עמך שאני מוחל לך על חובותיך כדמפרש אין בריה שאינה חייבת כו'. ומייתי סמך לזה מפסוק טוב איש חונן ומלוה וגו' דה"ק שיכלכל דבריו במשפט היטב וילמוד מהקב"ה כמו שהוא חונן ומוחל לו. כן טוב שיהיה גם הוא חונן ומלוה (יפ"ת):

שנא' אל תזכר לנו עונות ראשונים. כלו' שכך הוא המדה שלא יזכור עונות ראשונים:

דיוסטותו פי' מלוה שמלוה מעות לכל מי שירצה:

ושכחו כלו' שרצה שישכח ממנו לפי שמחלו מדעתו (יפ"ת):

והוא מסתכל שאין עושים תשובה. נראה שצ"ל והוא מסתכל שהן עושין תשובה. ופי' שה' מסתכל בעתיד שעתידים לשוב מוחל להם ראשון ראשון כדי שלא לטרדם עכשיו מן העולם. ולפי גירסא דילן ר"ל שאילו היו שבים אין צורך להעביר להם דודאי בתשובה נמחלין. אלא לפי שה' רואה שאין עושין תשובה וראויים למות מיד. מניח להם ראשון ראשון כדי שלא יטרדו מיד אולי ישובו (יפ"ת):

מניח להם ראשון ראשון. נראה דדוקא עד ג'. וע' בענף:
אל תזכרו ראשונות כי אותם כבר נמחלו. והיינו ג' ראשונות. ואין צריך לשוב אלא על האחרונות (יפ"ת):
מנין אתה אומר כו' משום דמדמה ליה למלוה לעני שהמצוה שישמוט ידו לגמרי וישיב לו אפי' עבוטו. לה"ק מנלן דבתשובה מיהת הכל נמחל דאפי' כזכיות נחשבו לו:
דכתיב ובשוב רשע מרשעתו כו' כל פשעיו אשר עשה כו' הנה מרהיטת לשון המדרש משמעו שהכל הוא מקרא אחד. אולם באמת ב' מקראות המה ומכל א' מוכח שהעונות נעשו זכיות. ומפסוק א' דייק ממלת עליהם שהוא יתר שדי לכתוב ועשה משפט וצדקה הוא יחיה מאי עליהם. אלא שפירושו על כל מה שנזכר לפני זה והיינו רשעתו ומשפט וצדקה על כולם יחיה. שיהפכו העונות לזכיות. וכן פרש"י ביומא פ"ו ע"ב ע"ש. ופסוק השני הוא (יחזקאל י"ח כ"ב) כל פשעיו אשר עשה לא יזכרו לו בצדקתו אשר עשה יחיה שפי' בצדקתו היינו העונות שעליהם הוא מצדיק עצמו בתשובה בהם יחיה והוא שיהפכו לזכיות:
לכך הוא מזהיר על העני. כשהלוה הוא עני. וסיומא דלעיל הוא דאי בריה שאינה חייבת כו' לכן גם אתה אל תעמידו ערום וזהו כי היא שמלתו לעורו במה ישכב:

פסקה ב

ר' אבהו כו' משל לא' כו'. הנה לדברי ר' אבהו אין שום דבקות וחבור למה שלפניו ואחריו ובוודאי אין כאן מקומו כלל. רק להלן במקרא דשלש רגלים. ואפשר לדחוק שהביא מאמר רק אבהו לכאן לומר שמעלת הצדקה גדולה שמפני זה הוקבעו הרגלים. ואמר שמה שעושה עם העניים מסייע ללמד עליו סנגוריא יותר מהכ אע"פ שיש בידו כמה זכיות אחרות כמה שאמר עושה מצות והוא בן תורה:
כתיב ג' רגלים כו' ומ"ט קרא רגלים ולא חגים. עז"א דג' רגלים קבע הקב"ה (ר"ל שיהיו קבועים לדורות בזכות האבות וקראם רגלים ע"ש ג' האבות שהן ג' רגלי המרכבה כנודע. ואגב אורחיה קאמר ר' אבהו שהתורה ג"כ בזכות האבות. ור"ל דמה שלא ישכח מפיהם ומפי זרעם בכל הגליות הוא בזכות האבות. ולמד זה מואני זאת בריתי אותם וגו' לא ימושו מפיך וגו'. ובריתי היינו ברית האבות. ונתן טעם לזה שאמר שהרגלים הם בזכות האבות הוא לפי שאינן באין לפני הקב"ה ריקנין. ר"ל שע"י שהיו האבות מקריבין קרבנות לה' ועושים צדקה נתן לבניהם ג' רגלים שהם ג"כ יראו פני ה' בהבאת קרבנות ובנתינת צדקה כדאמרי' בספרי גבי ולא יראו את פני ה' ריקם:

מה שהוא עושה עם העניים. דהיינו מתן אדם עם זה מסייעין אותו הסניגורין. והיינו לפי גדולים ינחנו שלמדין עליו שרי מעלה זכות:

פסקה ג

הה"ד יש רעה חולה. בעי למדרש עמך אתה מטיב או מריע. כי כשיזכה יאכל ממונו בעה"ז כו' ואם לאו יאבד הכל:

אשרי אדם שהוא עומד בנסיונו. דרעה חולה משמע רעה כפולה דהינו הפסד השכר שהיה לו אילו נשתמש בעשרו כראוי לו. והיינו לפי שניתן לו לנסיון ולכן אילו זכה שעמד בנסיון זוכה לעוה"ב וזוכה בעשרו שיהנה ממנו בעוה"ז. ואגב זה קאמר שהעני ג"כ הוא בנסיון:

ועניים מרודים מפרש מרודים נכנעים טפי ל' מרדות. שאינן בועטים:

והקרן קיימת לאכול משכרו בעוה"ב והקב"ה מצילו כו' כי לא יצטרך לבא בגהינם על חטאתו:

ביום רעה היינו גיהנם כדאי' בגמרא:

כפלים כזכיותיו. א"נ כפלים כעשיר הצדיק לפי שהעשיר המתנהג כשורה בעשרו אוכל פירות בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב. וא"כ האי עני שעמד בנסיונו והיה מקבל עליו באהבה ולא היה לו עוה"ז. לפיכך שכרו כפול הוא לעוה"ב:

ממי את למד מאיוב ומה שעני שכרו כפול לעוה"ב הוא מסברא שהעני היה סובל יסורין בעה"ז א"כ הרי כל שכרו לעוה"ב כפול:

הולך הוא וממונו שאינו זוכה להורישו לבניו. וז"א והוליד בן ואין בידו מאומה כדאי' בקה"ר. ובחייו נוטל ממנו כדבסמוך:

שנא' ואבד העושר כו'. תרתי משמע מיניה. ואבד העושר ההוא קאי על מיתת הבעלים. וסיפא דקרא והוליד בן ואין בידו מאומה קאי על אבידת ממונו:

שעינו רעה קרי ביה בעין רע (מת"כ):

כנגד גבאי צדקה ר"ל אף שהוא בעצמו נותן צדקה לעניים או לקרוביו העניים אלא שעינו רעה ליתן צדקה ליד גבאי צדקה יאבד עושר ההוא לפי שמעשיו מוכיחים שאין נתינתו לש"ש אלא לשם ותפארת. שהמקבל יפרסמו לאיש חסד. אבל עיקר מצות נתינת הצדקה אינו אלא ליתן לתוך הארנקי של גבאי צדקה והם יחלקו לעניים כדי שלא יהיה ידיעה לנותן מי המקבל. ולהמקבל מי הנותן. דמתן סתר יכפה אף דוקא. ומפיק ממלת בענין רע. דמשמע שנותן צדקה אלא שנתינתו הוא בענין הרע כנזכר (תו"נ):

למה שגלגל הוא בעולם. שהעניות ועשירות אינו תלוי במזל אלא כפי השגחתו ורצונו ית' דהוא גלגל חוזר בעולם ולא מי שהוא עשיר היום עשיר למחר. ואם היה תלוי במערכת היה מן הראוי להתקיים עושר בעשרו כל ימי חייו. וכן עני בעניו. ואחרי שראינו שיכלו מזונותיו של עשיר בחצי ימיו וירום אביון מאשפות אין זה אלא בהשגחת האלהים. ואלהים שופט משפיל לזה ומרים לזה (תו"נ):

בא וראה יש עושר כו'. שאף שכמו זר נחשב הוא מהשכל שלא יהיה תלוי במזל אחרי שנמצא במאמר חז"ל בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא אלא במזלא. בא וראה שהאמת הוא שהם בהשגחת השי"ת. צא ולמד מעשרו של קח והמן שנאבדו מן העולם הם וכל אשר להם בהשגחת השי"ת אלא שהשי"ת משנה המזל כפי צדקתו ורשעתו של אדם:

ויש עושר שהוא עושה טוב לבעליו. והא דכתיב עושר שמור לבעליו לרעתו. היינו כשאינו עושה צדקה בממונו:

שהיה עשיר מכל ישראל. כמ"ש בפ' חלק ג' מטמוניות הטמין יוסף הא' נתגלה לקרח. ובבמד"ר פ' י"ד אי' שהיה קתליקוס לביתו של פרעה והיה בידו מפתחות האוצרות שלו:

וכתיב וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה. שבשביל עשרו שנתגאה בו גרמה לו איבוד נפשו שמתוך עשרו התחיל לחרחר ריב ולחלוק על משה. ע"כ נאבד הוא ועשרו מן העולם בענין רע:

זה עשרו של המן. שבשביל עשרו היה רוצה לקנות את כל ישראל להריגה. ונאבד הוא ועשרו ותלו אותו ואת בניו על העץ ונתן המלך לאסתר המלכה את בית המן:

ויזעק יהושפט וה' עזרו. ודרש חז"ל במדרש שלא היה חסר אלא התזת ראש משמע דמן הראוי היה ליהרג אלא שנצול באיזה זכות ואינו אלא זכות הצדקה שמצלת ממיתה כדכתיב וצדקה תציל ממות:

ויש גבורה כו' ויש חכמה כו'. איידי דמיירי ממעלת העושר והיפוכו מייתי נמי כל השלש מעלות דקא חשיב התנא בפירקי אבות:

שהיה עומד ומחרף. ע"י שבטח בגבורתו:

ויהושע בן נון מלא וגו' וישמעו אליו כל ישראל. הרי שקבלו אדנותו מפני חכמתו:

למה"ד לגפיון כו' שמכלל טובת חכמתו ענותנותו שלא היה מחזיק טובה לעצמו. שאף שהיה משקה העולם מחכמתו כשהיו משבחין אותו היה אומר שאין להחזיק לו טובה כי הוא לא היה ראוי. אלא השפע של משה הוא שעמד לו:

לגפיון פי' המת"כ לפי הענין פירושו בריכה של מים הנמשך מן המעיין. ובתנחומא ובערוך גר' לנפיון עכ"ל. וצ"ל לנמפיון ופי' במוסף הערוך שכן נקרא בל' יוני בור או בריכה של מים:

זה בלעם שע"י חכמתו ידע כי ה' שונא זימה ונתחכם להכשיל את ישראל בבנות מואב. והלך למדין לבקש שכר כ"ד אלף שנפלו מישראל ע"י עצת חכמתו ונהרג שם:

פסקה ד

הה"ד כספו לא נתן בנשך כו'. דריש ליה בענין לא תשימון עליו נשך. ומייתי הא דכספו לא נתן בנשך שהוא כאילו מקיים כל המצות:

כאילו קיים כל המצות כו'. כלו' ששקולות אלו כנגד כל המצות ששכרן גדול:

שנא' כספו לא נתן בנשך. ומעשה הצדקה נרמז במ"ש שם ופועל צדק:

עושה אלה פי' אחד מאלה. והכא נקט צדקה ורבית. שהלואת העני מענין צדקה הוא:

היה לוה בנשך ואע"ג דלוה נמי עובר פקוח נפש היה ודחה איסור זה:

מן יהורם בן אחאב. שאילו היה העושה איש אחר היה לו לאלישע לילך ליקבול לפני המלך. ולא לטרוח השי"ת שיעשה נס. אע"כ שהיה הנושה יהורם. ואל מי יקביל עליו. וז"ש לה אלישע מה אעשה לך. ר"ל שהוא רשע ואינו שומע לי. ואין תיקון אלא בדרך נס:

זה קיים כספו לא נתן בנשך. שהרי נתינת כל ממונו וצדקה עדיף ממלוהו שלא ברבית:

עד עכשיו הוא קיים. כדמסיים בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה. ודרש עם זה בפרשה זו משל לאחד שהיה אלוגין שלו קרא לפני הדיין אמר הדיין עד עכשיו הוא קיים:

שא' כספך היה לסיגים. דרש לסיגים לשון רבוי בל' תרגום והינו תרבית. כמו פרו ורבו תרגום וסגו (יפ"ת):

כסף נמאס קראו להם. פסוק הוא בירמיה סימן וי"ו:

כספם בחוצות ישליכו. כי כספם מכשול עונם היה שע"י עברו על מה שכתוב בתורה את כספך לא תתן לו בנשך:

פסקה ה

כיון שבנה שלמה כו' מייתי הא דילפינן מינה שפעמים הממון לאדם רעתו:

היו הרשעים עשירים. ברובם מיירי:

שנא' הכסיל חובק כו' טוב מלא כף נחת כו'. דשני פסוקים אלו סמוכים ודבוקים. הכסיל הוא העשיר הבוטח בעשרו שקבצו מנשך ותרבית (ומלשון השמים זהב כסלם) עתיד להיות נושך בשיניו את בשרו (ויאמר) טוב היה המלא כף נחת שהיה לי בעשרי כשסבתו

היה מהעמל והיגיעה לא מנשך ותרבית. ודרש ורעות רוח על העבדים שעל הרוב לבם נכנע ורוחם נשברה:

ויהיה לנו כך היינו האוצרות ג"ע. כמו שלכל הצדיקים. ולא ידעתי על מה מגיה הרד"ל ולא יהיה לנו כך:

לכך נא' אם כסף תלוה את עמי וגו'. ואת העני עמך:

אמרו ישראל לפני הקב"ה ומי הם עמך. שהקב"ה אמר אם כסף תלוה את עמי. ושאלו אותו ישראל מי הם עמך. ומשיב להם את העני:

שנא' כי נחם ה' עמו ועניו ירחם. דכל הפסוק מיירי בעניים. ומצד שהם עמו אמר לשון נחמה ומצד שהם עניים אמר בהם לשון רחמים:

מדת ב"ו כו' ר"ל שאין מדותיו של הקב"ה כמדת ב"ו:

אמר דוד כו' מפני שיקשה מכיון דהקב"ה קרוב לעניים למה אינו מפרנסן. לה"ק שכבר שאל דוד על זה והשיבוהו א"כ חסד ואמת מן ינצרוהו. וזהו את הענ עמך ר"ל שהוא התיקון שלך שאם לא היו עניים לא היו להעשירים במה לזכות:

אמר דוד רבון העולם ישב עולמך שנא' ישב עולם. ר"ל שמתוך עניות הוא מחריב העולם וגוזל וחומס כי הרש עושה כף רמיה (תו"נ). אבל מדסיים המדרש א"ל הקב"ה אם אעשה עולמי שוה כו' מזה נראה ודאי לדרוש כמו ישב כמו ישו בו"ו כי בומ"ף מתחלף. ור"ל שבקש שיהיו כולם שוים. והשיב לו הקב"ה אם אעשה עולמי שוה חסד ואמת מן ינצרהו. דריש מן כמו מאן בל' ארמי:

פסקה ו

אם הלוית אותו כו' שאם יש לו שדה כו'. דריש מלת נושה כאיל18ו כתוב נושא בשי"ן שמאלי ובאל"ף מל' לקיחה לא תהיה מכוון להיות נושא מה שיש לו אלא תכוון לשם שמים:

אפותיקי על שדהו כלו' שהראה לו שדה ואמר לו לא יהא לך פרעון אלא מזה. ובלשון יוני הוא משכון ושיעבוד קרקע:

מכאן אתה למד כו' השתא דריש כנושה לשון נשיתי טובה. ופי' לא תהיה כשוכח את אלהיך לגמרי. שאילו תשים עליו נשך תהיה כשוכח אלהיך. שכל מי שלוקח רבית כאילו אינו ירא אלהים ועבר כל עבירות. ומייתי מיחזקאל את כל התועבות האלה עשה. שפירושו בנשך נתן ותרבית לקח כאילו עשה כל התועבות. וכדמפרש **משל לא' שהיה אלוגין שלו**. פי' פסק דין:

נקרא לפני הדיין כו' ר"ל שעל איזה עבירה ידוע נתחייב מיתה. וכשקראו אלוגין שלו תמה הדיין ואמר עד עכשיו הוא קיים כלומר שאינו צריך לעבירה זו דבלאו הכי כבר היה מחוייב מיתה ולא היה לו זכות לחיות. וכן בנמשל מונה והולך שם כמה רשעיות אל ההרים אכל וגו' עני ואביון הונה גזלות גזל וגו' (אמר הקב"ה) בנשך נתן ותרבית לקח. וחי. ר"ל מה לנו לחייבו בחטאים הנ"ל הלא אם זה לבדו עשה (הוא הריבית) אינו ראוי לחיות עד עתה ומה לנו לחשוב עבירות אחרות לחייבו בעבורם:

כך אמר הקב"ה וחי לא יחיה נשך ותרבית לקח. לשון המדרש הוא כנותן טעם למה לא יחיה. כי נשך ותרבית לקח:

מי שחיה ברבית כלומר שעיקר פרנסתו מזה:

והוליד בן ואינו לוקח רבית. שאביו הניח לו מעות רבית. אלא שהבן אינו לוקח רבית בעצמו. אבל הרבית שהניח לו אביו אינו מחזיר:

אמרו לו אביו היה לוקח רבית והניח לו. והוא אינו מחזיר א"כ גם הוא רשע כקמתהני מעבירה. והשיב להם הקב"ה דאפ"ה אינו נענש שהרי אינו חייב להחזיר. כדאיתא בפ' הגוזל:

לפיכך נאמר לא תהיה לו כנושה לעיל קאי אמאי דקאמר מכאן אתה למד כו' כדפירשתי לעיל:

הדיינין שמקיימים את השטר. וכן הדנין שיפרע לו הרבית ע"י השטר:

לפיכך כולם לוקין פי' דלוקין ונענשים בידי שמים:

שנא' לא תשיך ולא קאמר תשוך אלא תשיך שגורם לאחיו שישוך:

ולא ידע עד שנתבעטה עליו בתנחומא איתא עד שנתבטטה עליו. ופי' בוער כאש מלשון בוטיטי דנורא (מעריך):

פסקה ז

אם חייב הוא כו' יתורא דחבול תחבול דריש דה"ק אם הוא חבל בך גם אתה חבלת וחייב לי. כדמפורש בתנחומא סי' ט"ז נפשך עולה בכל לילה ואני מחזירה לך ואם אין אתה מחזיר משכון אף אני איני מחזיר לך נפשך. וז"ש אם חבול תחבול פי' תגרום שתתמשכן נפשך על עונותיך:

שני דברים יש כאן חבול תחבול למדך הכתוב שאם הוא נוטל יתד של מחרישה כשהוא משכים הוא משיבו. כתוב אחד אומר (שמות כ"ב:כ"ה) עד בא השמש תשיבנו לו. וכתוב אחד אומר (דברים כ"ד:י"ג) תשיב לו את העבוט כבוא השמש. אמור מעתה שאתה צריך להחזיר לו בערב במה שישן. ובבקר אתה צריך להחזיר לו יתד של מחרישה. כצ"ל.

(א"א ויפ"ת) ר"ל אע"ג דכתיב כי היא כסותו לבדה וגו' במה ישכב וגו' לא תימא שבכסות לילה לבד משתעי קרא כהמובן הפשוט. והא דכתיב עד בא השמש תשיבנו לו פירושו בעוד שהשמש בא. אלא שני דברים יש כאן להכי כתיב חבול תחבול שאחד רמז למה שיחזור בלילה כדמפרש בקרא במה ישכב. והשני למה שיחזיר ביום שזה דכתיב עד בא השמש למדך הכתוב בזה שאם נוטל יתד המחרישה שכשהוא משכים צריך להשיבו. שכך פירושו כל היום עד בא השמש תשיבנו שיהיה ביד הלוה שישתמש בהם. ובלילה תחזור ותקחם ממנו שיהיו מושכנים אצלך וע' בגמרא בפרק המקבל בכ"מ:

וכן אתה אומר בפועל ביומו תתן שכרו כו' ר"ל כתיב בפועל (דברים כ"ד:ט"ו) ביומו תתן שכרו. למה כי עני הוא וגו' ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא. וכתיב כאן כי היא כסותה לבדה וגו' במה ישכב הרי צינה פוגעת בו והיה כי יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני שני דברים יש כאן דומין זה לזה. כלו' דבפרשת שכיר כתיב ולא יקרא עליך אל ה' מחמת עניותו ובפרשה דידן כתיב ג"כ ושמעתי כי חנול אני כשיצעק מחמת דחקותו מפני הצינה. והכוונה דילפינן מהתם להכא כדאכתוב לקמן בסמוך:

כגון שהיה מהלך כו' טעם המשל לומר כי לא בכל פועל הכתוב מדבר אלא במי שתובע שכרו. כי על הרוב אין לו אלא שכר זה. שזה דומה לחמור שעיניו נשואות לאלומה. וכן בבעל הבית כשאין לו מעות לפרוע אינו עובר. וכן כשהשכיר מכיר בבעל הבית שאין דרכו להיות בידו מעות אלא ביום השוק אינו עור עד שיעבור יום השוק. ולזה אמר כחמור שעיניו נשואות לאלומה הנראית לו אז עובר משא"כ הני ומינה ילפינן נמי לעבוט דדמי ליה דלא מחייב להחזירו אלא כשהלוה תובעו ודוקא כשצריך שאין לו כסות אחרת. אבל אם יש לו אחר שאינו צריך לזה הממושכן אין צריך להחזיר לו:

אלומר מלשון מאלמים אלומים:

מה עשה לו אדוניו בא והעמידו בביתו וקשר לו. כן הוא בתנחומא. וקשר לו האלומה למעלה הימנו. שעיניו רואות וכלות. כן שכיר זה שהוא בר דעה בזכירה לבד תשוח עליו נפשו כל שאין שכרו ניתן לו:

ומוציאו ריקם ואליו הוא נושא את נפשו וכאן כתיב ושמעתי כי חנון אני. כצ"ל וכן הוא בתנחומא:

פסקה ח

מה כתיב אחריו אלהים לא תקלל ומה ענין זה לזה. דעד השתא עסיק בדיני ממונות וכן בתר הכי לא תשא שמע שוא למה הפסיק באלהים לא תקלל ומשני משום דקללת הדיינים מפני דיני ממונות הוא. כי כשלא יאות הדין לבעל דין יקלל את הדיין כמעשה

שמביא והזהירה התורה שלא יקלל את הדיין אלא יתן אל לבו כי הוא שופט על פי התורה:

לכך הזהיר הכתוב אלהים לא תקלל. בין דיני ממונות:

תבואתך את מקלל כי כשיבזה את הדיין לא יתרצו אנשים כשרים לישב ולדון ויבא הדבר לידי אנשים שאינם ראוים ויקלקלו הדין ובעון קלקול הדין וענוי הדין ועוות הדין רעב של בצורת בא ובני אדם אוכלין ואין שביעין כדאי' במס' שבת פרק ב"מ:

שנא' מלאתך ודמעך לא תאחר. דריש לא תאחר שלא יתאחר מלבא לעולם. והיינו שני רעב שמתעכב התבואה מלבא בזמנו:

לכך נכתבו זה אחר זה שגם על פסוק מלאתך ודמעך לא תאחר ג"כ קשה למה נכתב בין דיני ממונות ולפי דרש זה ניחא:

ויהי בימי שפוט השפוטים שפירוש דור ששופט את שופטיו כדאיתא בפ"ק דב"ב ובריש רות רבה:

לא תפריש מעשרות שלא כתיקונן. דריש עוד לא תפריש מעשרות שלא כתיקונם היינו שלא כסדרן וזהו מלאתך ודמעך (התרומה) לא תאחר שלא יתאחר המוקדם:

בנים זכרים אני נותן לך. פי' שיהיה הבכור שלך זכר. וגם ביתר בניו אשרי מי שבניו זכרים. ומפרש מה הוא המעלה בבכור זכר ואמר מפני שמתחלה הם היו העיקר. ובוודאי שגם עכשיו יש בהם קדושה יתירה מפשוט:

לכך נא' בכור בניך תתן לי. אחר מלאתך ודמעך לא תאחר כתיב בכור בניך תתן לי. וקאמר לי משום דקדושים הם מצד עצמם:

פסקה ט

כן תעשה לשורך וגו' ביום השמיני תתנו לי. ואם נתת אין אתה כו'. כצ"ל ורוצהלפרש מלת לי שפירושו שלי וז"ש המדרש אלא משלי וכה"א כי ממך הכל וגו'. וזה ברור. והמקרא דפרשת אמור (ומיום השמיני והלאה) נזרק פה בטעות. והיפ"ת גרס כן תעשה לשורך כתיב (ויקרא כ"ב:כ"ז) ומיום השמיני והלאה. וכן כתיב וביום השמיני תתנם לי. וכתב שהכוונה דהני ב' קראי ילפינן מזה לזה. דביום השמיני היה אפשר לומר דוקא ביום השמיני אבל משמיני ואילך בכור פסול לקרבן. ומיום השמיני והלאה הוה אפשר לומר מיום השמיני והלאה ?פבל ביום השמיני במוקדשים לא. אבל בג"ש ילפינן מזה לזה ומזה לזה מה בשאר המוקדשים מכשיר משמיני ואלך אף בבכור כן. ומה בכור מכשיר ביום שמיני אף במוקדשים כן וכדתניא בתורת כהנים עכ"ל:

ואם עשית כן היינו הפרשת המעשרות כתיקונן ונתינת הבכורות. ואנשי קדש תהיון לי פי' נבדלים בממלה נעלה מעל כל. דכי היכי דהם מפרישין החלק מהכלל קדש לה'. כן יהיו קדש:

וכן כתוב קדש ישראל לה' וגו'. כלומר יעוד טוב הוא שיהיו קדושים לה' וחביבים מעל כל כמ"ש הכ' קדש ישראל לה'. וז"ש כשם שהתרומה וכו' שהם לגבי עכו"ם במדרגת התרומה אצל החולין שהיא קדושה וחביבה:

בשביל שאתם תרומה פי' שאתה חביבים ודבקים לי:

והכלבים נובחים להם כמו שאחז"ל כלבים צועקים מלאך המות בעיר. ולישראל אף שהיו בקרב מתי המצרים וכן מצרי שמת בבית ישראל לא היו נובחין. וכדכתיב ולכל ב"י לא יחרץ כלב לשונו:

מה הכלבים אחד נובח וכולם מתקבצים ונובחים כו'. המדרש רוצה ליתן סמיכות ענין למקרא שלאחריו והיינו פסוק לא תשא שמע שוא. ואמר אבל אתם לא תהיו כן כלו' להתעבר על ריב לא לכם אף אם אחד צועק ועושה מריבה בעדות שקר על מי. לא תקבלו ותאמינו בו להמשך אחריו. ובענין זה יפה מדמהו לנביחת הכלבים כמו שהם נובחים על חנם ונמשכים אחר המתחיל לנבוח בחנם. כן הוא קבלת העד שקר שבדה מלבו דבר שוא על אחר. כי אתם אנשי קודש ולא יאות לכם מדה פחותה ובזויה כזאת (יפ"ת):

פסקה י

הה"ד כסף נמאס כו'. בא לתת טעם למה שאמר לא תהיה לו כנושה ולא קאמר לא תגוש. וגם ליתורא דחבל תחבול. וקאמר שרמז שאם כסף תלוה וגו'. אז לא תהיה לו כנוש. כלו' לא תהיה בגלות ממושכן כנושה. ואם תעברו על מצות אלו יהיה ביהמ"ק ממושכן ותתמשכן בשתים. והיינו אם חבל תחבול כדדריש בסמוך. ונקט הה"ד כסף נמאס קראו להם וגו' שנגד מה שחטאו במצות הכסף נתקיים בגלותם שנקראו כסף נמאס מדה כנ"מ וכדלעיל סי' ג'. ואיידי דמייתי ליה מפרש:

בקולרין בשלשלאות:

מה הכסף הזה נצרף כו'. הכונה אל הסיגים הנשארים אחר הצריפה שאחר שמוציאים ראשונה הכסף עוד מצרפים הסיגים ומוציאים ממנו קצת כסף שמצליח למלאכה. וכן הסיג הנשאר כשיצורף עוד עד שבאחרונה נשארו סיגים שנפרך ונשבר ביד ולא יצליח למאומה. וזהו נמאס ל' המסה שהוא נפרך ונמס בידים:

שנא' כסף נמאס קראו להם וגו' כי מאס ה' בהם:

אם לגרשה אתה רוצה. אלא שאינך יכול כי כלי שנשתמש בו המלך לא ישתמש בו הדיוט. הכה אותם עד שתמות:

ואם אין אתה רוצה לגרשה כי אם חפצת בה עוד. א"כ למה אתה מכה אותה:

שנא' כי אם מאס מאסתנו כו'. וכמו שדרשו בסוף איכה אם מאיסה היא לית סבר ואם קציפה היא אית סבר דכל מאן דכעיס סופיה לאתרציא. וז"ש המדרש אמר ירמיה להקב"ה אם לגרשם כו' שנא' כי אם מאוס. כלו' אם רחקת אותנו בטענת מאוס מאסתנו ואין תקוה ח"ו הכה אותנו עד שנמות. ואם היא מחמת קצף. וכל קצף סופו להתרצות. וא"כ ראוי להיות בשיעור ומדה. ודרש עד מאד לשון מדה ושיעור כמו שדרשו חז"ל בכל מאדך בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוי מודה לו מאד מאד:

ואם לאו מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא. זהו סיום למה שאמר לעיל הה"ד המאוס מאסת את יהודה בתמיה שזה לא יתכן וא"כ מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא כמואס אותנו לגמרי:

אעפ"כ כלו' אף שאין אני מגרש אותם לעולם אעפ"כ תנאי התניתי שאוכיח אותם כשיהיו רעים שיהא ביהמ"ק מתמשכן עליהם. וכמו שע"י המשכון האדם מתאמץ שישלחם חובו כי הוא חפץ במשכונו. כן ע"י חורבן הבית ינהו כל ב"י אחרי ה' מפני ההשגחה הגדולה שהיה באמצעותו:

שנא' ונתתי משכני בתוככם כו'. כלו' שאתן בתוככם הבית המקדש שהוא נכון ומזומן להתמשכן אם תחטאו. אבל אם בחקתי תלכו וגו' אז יהיה תועלת המשכן להשרות שכינתי:

שני משכנות דאל"כ אהליך ומשכנותיך למה לי כדלקמן בבמ"ר פ' י"ב. והשני משכנות הוא א' משכן שילה. ב' מקדש ראשון ושני שהם שניהם לא' נחשבו דתרוייהו שם מקדש:

אהליך כשהם בנוים כאומר אהל שכן באדם. מפני שהם כאהל לשבת:

כשהם חריבים לאו דוקא אלא כלו' על שם הזמן שהם חרבים לעולם אפילו בבנינם קרי להו הכי:

לא מפני שאני חייב כו'. כלומר שלא יחשוב שבצדקות העכו"ם זוכים בישראל על דרך ד' פסיעות דנ"נ ודמעות עשו. כי ה' פורע להם שכרם ולא נשאר להם חוב עליו וכמ"ש ז"ל גבי ושער רישה כעמר נקי:

ען בעונותיכם נמכרתם כו'. הרי שהקב"ה אינו חייב לשם אדם רק שהעונות ישראל גורמים שימכרם:

אני ממשכן ב' משכנות שנא' אם חבל תחבול שלמת רעיך. קרי לבהמ"ק שלמה מפני המשכן שנקרא אהל על שנעשה מיריעות. וגם המקדש נקרא יריעות שלמה. ופי' רעך ע"ד רעך ורע אביך:

ולעולם הם ממושכנים. לעולם לאו דוקא. אלא פי' אם יעמדו כן עד שיזכו ישראל לפדיון ואם לא ייטיבו מעלליהם יהיה ממושכן. וקאמר ליה הקב"ה עד שיבא בן דוד פירוש שאפי' לא יזכו יש קץ שיבא בן דוד כאומרם זכו אחישנה לא זכו בעתה. והיינו וזרחה לכם יראי שמי שמש זה משיח שנקרא שמש (שנאמר כסאו כשמש נגדי. וכתיב לפני שמש ינון שמו). צדקה. כי בצדקה וחסד יגאלו אפילו לא יזכו כולם. וכן מדמזכיר בסוף הענין הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בא יום ה' וגו' משמע שקאי אמשיח:

פסקה יא

הה"ד מרבה הונו כו'. שב לתת טעם למאמר עמך. ובעי לפרש אם תהיה מלוה לעמי מכספך תתבונן מאד באופן ההלואה. והיינו שתזהר מהרבית כי בזה האופן יכול להיות שכל כספך שהרבית ע"י הרבית והיה עד עתה עמך. יהיה את העני וכמפרש:

יש אדם שהוא עשיר. מפני שרוב המלוים ברבית נכסיהם מתמוטטים כמ"ש בגמרא. לכן אמר כי פעמים ימצא מי שמלוה ברבית ירבה עשרו. אבל על כל זה לא יצלח:

והוא מת בלא בנים כלו' דפעמים הוא מת בלא בנים. והכתוב מדבר מאחד מהעונשים. וזולתם מפורשים הם ביחזקאל י"ח:

לטמיון פי' לאוצר המך כי כן הנימוס שמי שמת בלא יורש המלך נוטל הירושה:

בימסאות בלשון יוני מזבח (מוסף הערוך) והשמדתי את בותיכם ת"י במוסיכין:

ואיצטבאות מקום ישיבת בני אדם:

כדי שיהיה לצרכי העניים מדה כנגד מדה. שמפני שהוא גזל העניים במה שנטל מהם רבית. לכן יירש ממונו מי שייטיב עמו לעניים:

פסקה יב

הה"ד מלוה ה' חונן דל. משום דק"ל אמאי לא קאמר לא תגוש כדלעיל סי' ט' בעי השתא לתרוצי דלדיוקא אתא לומר לו לא תהיה כנושה. אבל אתה כנושע לה' כי מלוה ה' חונן דל:

עד היכן כלו' ראה גודל שכרו עד היכן עד עבד לוה לאיש מלוה כי כביכול ה' לוה ממנו והוא נשמע לקול צעקתו כמו שעבד לוה לאיש מלוה שנכנע אליו:

ד"א את העני עמך אין בעולם כו'. עתה שב לתת טעם למאמר עמך. וקאמר דה"ק אשר אתה ידעת עם לבבך צרת העני דהכל יודעין דקשה עניות מכל יסורין:

לצד אחד כלו' ששקול כמותם כאילו שקולים זה כנגד זה בכף מאזנים:
אמר לו הקב"ה מה אתה מבקש. נלמד מתשובת מענה אליהוא לאיוב השמר אל תפן אל און כי על זה בחרת מעוני. וכיון דאמר ליה אתה בחרת מכלל שנתן לו הקב"ה הבחירה בידו:
מקבל אני עלי כל יסורין שבעולם. מפני שהעניות שקול כנגד כל הייסורין על כן בחר ביסורין מבעניות:
ולא עניות דלא אבד איוב אלא המקנה ולא הקרקעות והממון:
לכך נאמר את העני עמך. כמו שפירשתי בריש הסימן:
אמר הקב"ה כו' זהו דרש אחר לא די שהוא עני אלא שהוא מוסיף עניות עמך במה שאתה נוטל ממנו רבית:

פסקה יג

לא עמך הוא העני כו'. רישא דקרא קדריש את עמי את העני עמך שאין העני עמך אלא עמי. כלו' שהאדם מתרחק מהעני והקב"ה מקרבו וקרא אותו עמי כדמפרש. ודריש מלת עמך עם מלת לא שאחריו. עמך לא:
כי אתה עם עני. דריש ליה עם עני בחירי"ק:
וכן שלמה אמר כו' וכן איוב אמר. ששלמה ואיוב באו למדת עניות כידוע וראו בחוש מדתו של ב"ו לכך הביא ראיה מהם ביותר מאילו אדם אחר אמרן:
וכן איוב אומר כו' אע"ג דלא הוה עני לגמרי כמ"ש לעיל סי' י"א מ"מ ע"י שנאבד עשרו הראשון נחשב כעני בעיניהם ונתרחקו ממנו:
חדלו קרובי פירושו שהכחישו קורבתם וכאילו חדלו מלהיות קרוביו:
מי הם עמו העניים. פי' שמודה בקרבתם ועשה אותם עם קרובו:
רואה לעני ונדבק בו הפך האנשים שרואים העני ונטמנים מפניו וכו':
לא מרובכם מכל העמים כו' כי אתם המעט. שאתם ממעטים עצמכם וזהו מדת ענוה להחשב בעיני עצמו כעני ונכה רוח:
וכן כי נחם ה' עמו. שפי' עמו היינו ענייו כדלעיל סי' ה':
לכך נא' כי אתה עם עני תושיע. דלעיל הזכירו למדרש כמו עם עני בחירי"ק. והשתא מייתי ליה לפשטיה שפירושו שעני נושע תחלה:
לא תנשוך את העני. שפירוש נשך ענין נשיכה. לפי שהרבית נושך ואוכל ואמר שרמז לנשיכתה מנחש. שלא יעשה כשם שנשך הנחש את האדם ועקרו לו ולתולדותיו. והיינו שלא תראה העני שיש לו בתים וכו'. נמצא עוקרו לו ולתולדותיו שמאבד הממון שבידו ונעקר מנחלת שדהו ומפסיד הוא ותולדותיו נחלתם הראויה להם:

כשם שנשך הנחש מה שהזיק לאדם בחלקת שפתיו קרי נשיכה וכן ענין הנותן ברבית שבא בעקיפין ומסיתו שיקח ברבית ליטול נחלתו:

עוקף לשון ערמנות (ערוך) ובמדרשים אחרים גרס עוכף עליו:

לכ"כ לא תהיה לו כנושה. דרמיז שלא יתחכם עליו ליטול נחלתו כדלעיל סימן ו':

לא תנשכנו לא תהיה כנחש כו'. דריש טעם אחר למה שנאמר לשון נשך לרמוז לנחש לומר שלא יהיה ערום כנחש דהיינו שלא יאמר לו שאל לך אני מלוה אותך וכו':

לא תאמר לו שאל כו'. פירוש מערים להלוותו תחלה בחנם בלא רבית ולמחר שהוא רואה שהממון יוצא מתחת ידו הוא מבקש אותם. והוא מעלה עלו רבית בעל כרחו. ודריש לה מלא תקח מאתו נשך. משמע דאפי' לא התנה עמו ברבית בשעת הלוואה לא יבא ליקח ממנו אח"כ:

שנא' אם חבל תחבול. רמיז נמי לענין חבלה שנחשב כאילו שופך דמים:

מכאן אתה למד מלא תהיה לו כנושה יליף זה כדלעיל סי' ו' ושם פירשתי ע"ש:

נוטרין פי' גזר דינו. ובל' לע"ז דעקרעט:

אבל מי שמלוה בלא רבית כו'. כדי לסיים בדבר טוב נקט הך מילתא:

כאילו עושה כל המצות כו'. עי' לעיל סי' ג':

פסקה יד

הה"ד כי אלהים שופט כו' דריש עמך שישגיח העשיר להטיב לעני כדי שג"כ ייטיבו עמו. כי העניות גלגל הוא שחוזר בעולם. ורמז לדמיון הגלגל מייתי כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים דמשמע שזה לעומת זה כשזה ישפיל זה ירים והיינו ככלים שבגלגל שכשאלו מתרוקנים אלו מתמלאים:

גלגל שבגינה גלגל על הבור שבגינה שממלאים ממנו להשקות הגינה:

כלי חרס שבו פי' הכלי חרס שתלוין בגלגל על החבל למלאות בהם מים מן הבור שהעליונים ירדו ויתרוקנו כשיגיע במרום המעלה והתחתונים יעלו מלאים אחרי יותם בתכלית השפלות:

כי בגלל הדבר הזה. דרשו ל' גלגל:

מזרה רשעים מלך חכם. פי' שהקב"ה שהוא המלך החכם מזרה הרשעים ומסבב הגלגל עליהם לרעה:

אשריו כל מי שידו פשוטה כו'. מפרש את העני עמך שעמך אתה מטיב בהטיבך לעני שקונה על ידו חיי עוה"ב. וע"ז אמר אשריו כל מי שידו פשוטה לעניים:

העני קנה חיי העוה"ז. זהו פירוש למאי דסליק מיניה דהיינו רש ואיש תככים כו'. דאיש תככים היינו מי שעושה צדקה מאיר עיני שניהם ה' זה קנה חיי שעה כו' כדלקמן בויק"ר פ' ל"ד. ומ"ש ועג שפשט ידו כו' זהו פירוש לעשיר ורש נפגשו כו':

זה קנה חיי עוה"ז. בשביל שנתן לו הצדקה נתן לו חיי שעה:

מי שעשה את זה עני כו'. ור"ל שישתנה העושר מזה לזה כי העשיר יאבד עשרו ומחורבנו יתמלא העני. אחר שלא רצה לחננו בעשרו:

ואין לך מדה קשה מן העניות. מפרש עמך באופן ג' הינו שהעני לעולם שותף עמך ביסורין. משום דאין אדם שאין לו יסורים כדלעיל בב"ר פ' צ"ב נמצא שהעני לעולם שותף לך ביסורים:

שבמשנה תורה שהן מרובות משל תורת כהנים ודייק זה לפי שמסיים והתמכרתם שם לעבדים ולשפחות ואין קונה. ורמז באותה הקללה שידלו ישראל עד למאד עד שימכרו את גופם לעבדים ולשפחות. ומדמוכיח אותם בזה באחרונה ע"כ לפי שהיא שקולה כנגד כולם (תו"נ):

העניות מכרעת לכולן להיות שקול ככולם:

בא וראה כל מי כו'. שאין מלמד עליו זכות והיינו כנושה שהכל שונאים אותו כאומר לא נשיתי ולא נשו בי כלה מקללני. וה"ק לא תהיה בעבורו שנאוי למעלה כנושה כשלא תשים נשך. הא אילו תשים נשך תהיה שנאוי על הכל:

בא וראה משום שהוא קצת רחוק שבשבי עון רבית לא יהא לו מלמד זכות לכך אמר בא וראה שכך הוא האמת (תו"נ):

מימינו ומשמאל ואי' בגמרא ובמדרש וכי יש ימין ושמאל לפני הקב"ה כו' אלא מיימינים שלמדין זכותכ ואלו משמאילים שמלמדין חובה וכדאי' בתנחומא סדר זו:

וחי לא יחיה מכפילות הלשון קמפיק כדאיתא לעיל משל לאחד שהיה אילוגי שלו נקרא לפני המלך כו':

שכן דוד אומר ה' מי יגור באהלך. דייק מדכתיב עושה אלה לא ימוט לעולם. וכדדרש ר"ע אפילו אחת מאלה:

פסקה טו

הה"ד טוב איש חונן ומלוה. שרמז שלא ישכח מה שנראה לעינים שבריותיו של הקב"ה לווין זה מזה בלא רבית. ונושה לשון נשיתי טובה. ומייתי סמך טוב איש חונן ומלוה יכלכל דבריו במשפט שפירושו שיכלכל ענינו כפי המשפט והסדר הנוהג בעולם. והיינו כמו שהבריות מלוין זה לזה בלא רבית כן הוא יהיה חונל ומלוה:

בא וראה ר"ל שיש לו ללמוד מטבע העולם שלהיות כולו כאיש אחד מקושר קצתו בקצתו לכן יקבל זה מזה תועלת כפי מה שחסר בו וצריך לקבל מזולתו וכ"ש האנשים שדומים יותר זה לזה שראוי שיחשבו שכולם כאיש אחד וראוי שיקבל תועלת זה מזה כפי מה שצריך לו. וקורא תועלת הבריות זה מזה והכנס זה בגבול זה לקבל תועלת ממנו כאילו לוים זה מזה בדרך משל:

היום לוה מן הלילה כו' שגבול היום השוה והלילה השוה הוא שנים עשר שעות. ומתקופת ניסן עד תקופת תמוז שהיום גדל והולך נמצא כאילו הוא לוה מן הלילה שנכנס בתחומו. ומתקופת תשרי עד תקופת טבת שהלילה גדל והולך נמצא כאילו לוה מן היום. וכאילו פורע לו היום מה שלוה ממנו. וכדמפרש בשוח"ט ובילקוט מזמור י"ט:

היום לוה מן הלילה כו' היינו הימים שמתקופת ניסן עד תקופת תמוז כמש"ל וא"כ סתים לן בעל המאמר כרבי יהושע דאמר בניסן נברא העולם:

שנא' יום ליום יביע אומר ר"ל שהימים של תקופת ניסן יתנו אומר שיפרעו אותה. ולילה ללילה יחוה דעת שיפרעו כדרך שימי תקופת תמוז פורעין לימי תקופת ניסן שלפניהם (תו"נ):

הלבנה לוה מן הכוכבים שבאמצע החדש הלבנה מאירה ואז הכוכבים כמעט אינם נראים. ובקצת החדש הכוכבים נראים והירח נסתר ודומה כאילו לוים זה מזה:

וכשהקב"ה רוצה אינן יוצאין כו' כלו' כי יודעים ומרגישים שכל אורם מיד ה'. וכשהוא רוצה לוקח אורם מכל וכל. וכן בני אדם לא יריבו זע"ז שכשהקב"ה רוצה לוקח עשרם מכל וכל:

האור לוה מן השמש כו' האור של מטה שהוא בריה בפ"ע והשמש מעורר האור שיאיר והשמש מקבל מחצי אור של מעלה כמ"ש שמש ירח עמד זבולה וס"ד לאור חציך יהלכו:

החכמה לוה מן הבינה כו' החכמה הוא מה שמקבל מרבו צריך לבינה להבין דבר מתוך דבר ולדמות מלתא למלתא ואין בינה בלא חכמה שנא' אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא:

השמים לוים מן הארץ כו' הגשמים המתהווים מהאדים העולים מן הארץ. וזהו מה שהשמים לוים מן הרץ ובמה שעלייתן הוא ע"י תנועה השמיימית זהו מה שהארץ לוה השמים וזהו יפתח וגו' את השמים לתת מטר ארצך בעתו. הרי שהמטר בא מכח שניהם:

החסד לוה מן הצדקה כו'. שפעמים תדחה הצדקה מפני ג"ח כגון מת מצוה שקבורתו תדחה מעשה הצדקה ופעמים הצדקה תדחה הג"ח שאם היה הולך להכניס כלה וכיוצא

ופגע בעני שמבקש פרנסה שחויב לטפל בפרנסתו. והביא ראיה מפסוק רודף צדקה וחסד שמשמעו שפעמים נרדפים ונדחים המה זה מפני זה:

התורה לוה מן המצות כו' שקצת מצות נדחות מפני ת"ת שהוא כנגד כולן. ויש קצת מצות שהן דוחין הת"ת כגון מת מצוה ומקרא מגילה ודומיהן. ומביא ראיה ממקרא דשמור מצותי וחיה ותורתי כאישון עיניך שבא להורות בזה שפעמים ישמור המצות יותר מהתורה ופעמים איפכא:

ועושים שלום זה לזה בלא דברים. מפרש אין אומר ואין דברים בחנם מלוים ומשלמין. בלא דברים היינו בלא רבית. ואתם לוה אחד מחברו ומבקש לבולעו ברבית ובגזל:

אומרים להקב"ה כו' ענין מליציי. כלומר שיש להם ללמוד ממעשי ה' שמטיב לבריות ולא יושג אצלו תועלת מהם. ואמנם בהתחלפם מזה הוא כאילו אמרו להקב"ה שיקח שכר מהטבתו (יפ"ת):

ומה הלותה הארץ חלק הגוף המורם מכלל הארץ חשיב הלואה לגבי הנפש שעל ידה משתמשת במעשה וזוכה במצות מעשיות:

אלא אני נוטל הקרן פי' הנשמה וכדמייתי פסוק והרוח תשוב וגו':

משל למלך כו' וכן זה שנתן לו הקב"ה עושר להטיבו והוא מלוה ברבית נמצא מזייף מטבע של הקב"ה:

מדקדק עמהם שגוער בהם ואומר אינכם צריכים כ"כ. או למה אינכם יגעין ואוכלים:

הקב"ה אומ הוי שודד ואתה לא שדוד. סיפא דקרא כהתימך שודד תושד. על דרך בחצי ימיו יעזבנו:

ועושה אותו שקר. פי' שנגזר עליו שיתעשר בהיתר והוא בסכלותו גורם שיבואהו העושר בגזל וחמס:

מזהיר בתורה אם כסף תלוה את עמי וגו' לא תהיה לו כנושה:

דייך שאני קורא כו' ומסתמא לא משוי נפשיה רשיעא שלא לפרוע אם יהיה לו:

צדיק חונן ונותן זה הקב"ה כו'. ומלת חונן הוא פועל יוצא לאחר. כלו' שהקב"ה בגזירתו הוא מסבב החנינה לבעל המשכון שיחזור העבוט לבעל חובו. וזהו שמסיים והיה כי יצעק וגו' ושמעתי כי חנון אני. ור"ל ולכן נקרא הקב"ה חונן ונותן:

וכן דוד אומר אשרי משכיל אל דל כו'. הוא סיום הענין מדרוש שני הענינים היינו הלואת הכסף לעני. והחזרת המשכון לבעליו. אשרי משכיל אל דל נגד אם כסף תלוה. ואל תגזול דל נגד אם חבל תחבול:

פסקה טז

ר"מ אומר על הכל כו'. פי' אע"פ שהזהיר הקב"ה גם בקללות אחרים כגון לא תקלל חרש. וכן על קללת כל אדם. מ"מ אזהרת קללת הדיינים והנשיאים עולה על כולם שהחמיר בה כדלעיל סימן ח' (יפ"ת):

ועל הנשיא הוא המלך:

שפשט ידו במשה כו'. כי המדה הזאת סופו עד אבדון תאכל אחר שאינו שומע לגדולים ממנו:

שנא' ויהיו מלעיבים כו' מסיפא דקרא דייק דכתיב ויהיו מתעתעים בנביאיו עד עלות חמת ה':

וכתיב חזקו פניהם מסלע בתר מאנו קחת מוסר כתיב נראה שר"ל שהעיזו כנגד מוכיחיהם לבזותם:

לכך הזהיר הקב"ה על כבודם כו'. היינו בקימה והדור כאומרו מפני שיבה תקום והדרת פני זקן:

של זקנים פי' חכמים. שאין זקן אלא שקנה חכמה:

ושל צדיקים אע"פ שאינם תלמידי חכמים. כדכתיב ואת יראי ה' יכבד:

וכה"א להבין משל ומליצה. וכתיב לפני זה לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומשרים. משמע שמדברי החכמים וחידותם יקח מוסר השכל בצדק ומשפט ומישרים:

למה הזהיר עליהם כו' כמו ד"א ר"ל ששני הטעמים צדקו יחדיו:

לפי שהם מזהירים את ישראל כו'. ולפי שנותנים כבוד לשמו ית' ליחד כבודו שלא לתת כבוד לזולתו. לכן הזהיר הקב"ה על כבודם:

ע"כ נא' כו' ושם אלהים אחרים לא תזכירו. דאיידי דהזכיר הזהרת הדייני' אמר שכשיהיו נזהרים בכל הנזכר יהיו מופרשים מעכו"ם כי הדיינים מזהירי' אותם מזה:

מה כתיב אחריו שלש פעמי' בשנה. דריש סמוכים דג' רגלים לשם אלקים אחרים וגו' שכל המבזה המועדות כאילו עובד עכו"ם:

קבע כו' דריש טעם קביעות הרגלים:

שאוכלים מפירותיה כלו' שלכן ניתנה תורה בזמן הקציר לרמוז שאוכלים מפירותיה בעוה"ז:

שנא' כבד את ה' מהונך. לכן נצטווינו לעשות חג בזמן זה. כי ראוי לכבד את ה' ולהודות לו על מה שחננו. ולכך הסמיך ראשית בכורי אדמתך וגו' שראוי להורות לה' על כל ההצלחות שנותן לנו:

פסקה יז

הה"ד נבהל להון כו'. שב לתת טעם למאמר את העני עמך ובעי למדרשיה מנבהל להון כו' כדדריש לקמן דהיינו מ"ש מרבה הונו בנשך ותרבית כו'. ואיידי דנקט ליה דריש ליה ברישא באנפי אחריני:

ומהו כן פי' וכי בשביל שהיה נע ונד בארץ נעשה חסר שאמר כי חסר יבואנו:

ורודפין אחריו עד שמוציאין אותו. נמצא שחסר עולמו שהיה לו. ולא היה מושל אפי' בארבע אמותיו:

זה קין שהוליד מאה בנים. ר"ל שהוליד בנים הרבה והבל מת בלא בנים:

תשכ"ו שנה שהוא נשטף במבול כדלקמן והמבול היה בשנת אלף תרנ"ו ליצירה. ואדם חי תתק"ל שנה נמצא שקין הוסיפו לו תשכ"ו שנה:

שנא' נע ונד ואע"פ שהסיר ה' ממנו הגזירה ממנו מ"מ השאיר חציה דהיינו נד כדלקמן בויק"ר פ"י:

שהיה תלוי ברפיון כדאי' בב"ר פ' כ"ב:

זה הבל שלא חיה חיי צער כמוהו וג"כ זכה לקבורה כדלעיל בב"ר פ' כ"ב:

זה עפרן שכן עפרן בגימ' רע עין. וע' בב"ר פ' נ"ח:

מיד הלכו ומינוהו. כדדייק בב"ר מדכתיב ישב שאותו היום מניהו מושל פ' כ"ב:

איסטרטיגוס מין שררה:

אמר להם איני מוכרה לו ולכך הוא אומר ליתן לו במתנה לפי שהי' יודע בו באברהם שלא יהא מקבלה ממנו במתנה ומתוך כך יתבטל הענין:

כל שקל האמור בתורה כו' בב"ר פ' נ"ח ע"ש:

אם אתה כו' מדכתיב וישמע אברהם לעפרון וישקול וגו' משמע שהבין שהוא מבקש ממנו מחיר המערה כסף מסחורת ביתו כלו' עובר לסוחר:

חסרו הכתוב וי"ו עפרן כתיב בגימטריא ד' מאות. ובגימ' רע עין:

שלא נקרא המערה לשמו. כי ידע הכל שבע"כ מכרה ולחמדת הממון. ולכן לא תלוי המכירה אלא בבני חת כאילו הם שמכרוהו לו. לפי שהם הכריחוהו למכירת השדה לאברהם כנזכר:

חלק ודירה עם הצדיקים. פי' שכוונתו של יעקב היה כדי שלא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים:

ועשה אותו כרי כדי להשביע עינו בראייתו כי העין רואה והלב חומד:

קניתי אכ"כ ע' מ"ש בב"ר פ"ק:

ומהו חסר שלא נכנס כו'. דאי' בב"ר פ' ל"ח המכפלה שכל הקבור בה שכרו כפול ומכופל. וזהו חסרון הידיעה:

לשכור ב' פרות לא אמר כפשטו ששואל פרה ולא שכרה מפני שאחז בדבר שמגדיל הצער במה שעיניו רואות בחוש שעל פרה זה אינ משלם ועל השאולה משלם:

הוי נבהל להון וגו' שאינו מחשב מה שיהיה באחרית מכילותו וקמצנותו:

שאינו מוציא מעשרותיו כראוי. אז חסר יבואנו בשדהו:

והיתה עושה אלף מדות. ר"ל שהיה זורע מאה מדות והיתה עושה אלף מדות. והיה סבור הבן שמהמאה מדות שזרע אין צריך ליתן מעשר כיון שכבר הם מעושרים קודם הזריעה. וא"כ אין צריך ליתן מעשר רק מן ט' מאות. והיינו תשעים מדות. ופחתה השדה מאה:

שעמדה על המעשרות מאה כשיעור מעשרותיה הראשונים:

לשמוח עלי על רועי מזלי:

ועכשיו נעשית כהן שהקב"ה נתן לך מעשר ממה שהיתה רגילה לעשות:

זה עשו ע' בפרק איזה נשך:

אפרכין הוא מין שררה:

את עמי דריש כאילו כתיב את עמי פי' אתה עמדי:

אין מוט לעולם שע"י שמעמיד העני שלא ימוט ע"י שמלוהו. גם הוא לא ימוט:

וכתיב עושה אלה פי' אפי' אחת מאלה:

פרק לב

פסקה א

הה"ד אני אמרתי אלהים אתם וכדפירש רבי פנחס לקמן סוף סימן זה:

אותו מעשה של עגל:

מהו חרות כו' דרש על הלוחות בשביל מה שכתוב בלוחות יהיו בן חורין:

מן השעבוד אפי' כשיחטאו רק יענשו בשאר יסורין

מצוה אחת ואף דאמרינן לעיל פ"ל ובב"ר שצוה לאדם שש מצות י"ל לפי שכולם נרמזים בפסוק אחד קראם מצוה אחת:

כדי שיימנה מפני שמצות אדה"ר לא היה בה אלא שב ואל תעשה. לכן אמר כד שיקיימנה כי בשב ואל תעשה נמי יצדק קיום המצוה:

ישראל שהם עושים ומקיימים. כי בתרי"ג מצות יש קיום ומעשה ממש דהיינו ברמ"ח מצות עשה אינו דין כו':

כאחד ממנו פי' כא' ממה"ש וע' בב"ר פ' כ"א:

שנהלו מהקב"ה כו' כך כתיב התם וממדבר מתנה וממתנה נחילאל. ומפרש שבמדבר זכו למתנת התורה. וממתנה היינו התורה זכו לנחלת אל להיות חיים וקיימים:

בא מות עליהם דריש ומנחליאל במות בא מות:

ג' שעות עי' לעיל בב"ר פ' י"ח גבי ולא יתבוששו:

או כאדם או כחוה. מספקא לן בפירושא דהאי קרא. אי הכוונה להדמות את ישראל לאדם שנגזר עליו צער פרנסה. וכן ע"י השעבוד ישראל מצטערים בענין פרנסתם. או הכוונה להדמות אותה לחוה שנגזר עליה ששעבוד ממש כאומר והוא ימשול בך והיא דמי לשעבוד של ישראל ממש:

או כאדם או כחוה. שהם הראשונים ששלטו בעולם:

הפלתם עצמכם מגדולתכם:

אלא ע"י מלאך. שהוא אחד מהשרים העליונים. ופי' וכאחד השרים כמו ובאחד השרים שכמה פעמים מתחלף הכ"ף בבי"ת. ור"ל שלא יקבלו נבואה אלא ע"י אמצעי והוא המלאך:

פסקה ב

הה"ד ואני אמרתי כו' שהמלאך הזה הוא הנגזר עליהם כשחטאו ונסתלקה שכינה מעליהם. ולהכי מייתי סמך מפסוק זה דמשמע חמיניה לפי דרשתו שבזמן שהיו חביבין לא היה שום אמצעי בין ה' לישראל ולא ניתן מלאך בהנהגתם אלא כשחטאו. ואיידי דמייתי הכא הני קראי ריש בהו כל דמשכח כדרך המדרש:

משעה שעמדתם בסיני דריש ואנכי אמרתי משעה שאמרתי אנכי ה' אלהיך:

שנא' כי מאהבת ה' אתכם כלו' כשעמדו בסיני והתחילה תורה לכתוב ונכתב פסוק זה בתורה:

היאך אני יכול לשנוא אתכם. כי לא אדם אני להנחם אלא שמעשיכם גרמו:

ואיך אשיתך אלא שנאה. ופי' בבנים אחר היותכם חביבים לפני כבנים:

שנא' ואיבה אשית. ונקט אשיתך בל' הנאמר אצל איבה:

ר' יהושע אומר חייבתם עצמכם. בתנחומא מפורש יותר איך אשתיך בבנים אני הייתי מלמד סניגוריא עליכם ואתם גרמתם לקטרג אתכם ואין אשיתך אלא חיוב כמד"T אם כופר יושת עליו ע"כ. ואני אמרתי איך אחייבך ואלמד עליכם קטרוג אחר שהייתם חביבים לפני כבנים. אלא שאתם גרמתם לעצמכם:

ור' ברכיה אמר ביירתם (לשון ריקות. כד"א אוביר ולא אעביד) בתנחומא אי' אין אשיתך אלא לשון הפקר כד"א ואשיתהו בתה לא יזמר ולא יעדר ועלה שמיר ושית וכו':

למה נקראת חמדה הלא יש כמה ארצות אחרות שהם יקרות ונחמדות ולמה נקרא א"י חמדה סתם:

ההר חמד אלהים לשבתו. וכן אי' בילמדנו ההר הטוב זה יהמ"ק שנא' ההר חמד אלהים לשבתו:

שחמדו לה כל המלכים. כי זו מעולה לעיני הכל שאפי' בעלי ארצות בריאות וטובות יתאוו לה:

אלא ג' מלין דהכי קים להו. והם היו מלכים גדולים בח"ל והיה לכל אחד בא"י חלק מה למה שהיו הכל מתאוים לא"י כדאי' בתנחומא וכן לעיל בב"ר פ' פ"ה:

שנא' לך לך מארצך דאי' בב"ר פ' למ"ד שבשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהרים ובארם צובה ראה אותם אוכלים ושותים ופוחזים אמר הלואי לא יהיה לי חלק בארץ הזאת. וכיון שהגיע לסולמה של צור ראה אותם עסוקים בניכוש בשעת הניכוש בעידור בשעת העידור אמר הלואי יהיה לי חלק בארץ הזאת אמר הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת:

יצחק גור בארץ הזאת. בילקוט מסיים הרי הקב"ה מחבבה לפני יצחק:

יעקב ונשאתני ממצרים ובתנחומא יליף מן בקברי אשר כריתי:

ולמה הם מתחמדים לה. אפי' להקבר שם:

מפני שהם חיים תחלה לימות המשיח. כדילפינן בב"ר פ' צ"ו:

אין עורו מחזיק בשרו. שהעור כווץ וגומד לאחר הפשטה:

אין א"י מחזקת את פירותיה. שהיתה מרבה פירות בישיבה עד אפס מקום להצניעם:

קל לאכול שצדין אותו מהפקר. כך א"י פירותיה קלין לאכול שנותנת פירותיה בשופע בטורח מועט:

ממהרת לבשל כי הארץ חמה ע"כ ממהרת הבישול. וכן קלת המריץ בא מרוב חום הטבעי כנודע:

וכל כך כו' כדי שיהא שמי כו' כלו' למה הרביתי טובת האדמה כ"כ בטובה גשמיית. כדי שעי"ז ידעו ויבחינו כי יחדתי שמי על הארץ הזאת:

אבי תקראי לי שתבינו באמת שרק אנכי אביכם ואני משגיח עליכם כאב על הבן:

בבעלה אלא ברעה כו' לא עשיתוני כבעל כו'. ענינו במשל שא"א לאשה שתעיז פניה בבעלה לאמר שאינו בעלה אחר ששטר כתובה לעיניה. כך הטובות הנשפעות מהקב"ה על ישראל המה כעידי כתובה על השגחת ה' עליהם. וא"כ איך יתכן לכפור בו. הלא עינינו רואות טובותיו עמנו:

גמיסקין פי' כתובה:

אמר ר"י בר' סימון הלואי כו'. ומקרא זה הוא מאמר תנאיי ומסופק כמו שאומר לו היה אז הדבר כך. אבל באמת לא היה כן:

אמר הקב"ה אילו זכיתם כו'. קדריש דה"ק הני אנכי בעצמי הייתי שליח אילו זכיתם. ועכשיו שולח מלאך:

כדרך שעשיתי לכם במדבר. ע"ד האמת קאמר שמשה לא נתרצה במלאך שלוח וה' בעצמו נהגם במדבר רק בימי יהושע בא המלאך רק אלולי החטא לא היה בא בימי יהושע ג"כ:

שנא' וה' הולך לפניהם. כשליח ההולך לפני השר להראות לפניו הדרך ולהאיר לו:

שנא' הנה אנכי שולח מלאך. אחר שחטאו ישראל בעגל:

פסקה ג

לך נחה את העם וגו' הנה מלאכי ילך לפניך:

עוד אמר משה כו' מה בינינו כו'. מדאמר ונפלינו אני ועמך ולא הספיק באומר ונפלינו מכל העם. משמע שתהיה ההפלאה בענין המיוחד לו שהיא הנבואה ובענין המיוחד לכל העם שהיא ההשגחה עליהם מהקב"ה בעצמו ולא מהשר:

ולהם נביאים ואע"פ שהיה הפרש גדול בין נביאים שלנו לשלהם כדלעיל בב"ר פ' ע"ד. מ"מ לא היה ניכר הפרש זה לעכו"ם והיו חושבים שהם שוים לנו:

לנו שר שר של מעלה. ולהם שר המזלות:

בטל הקב"ה שהרי על שתיהן בקש משה כדלעיל וניתן לו כמו שנא' גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה:

שנא' ויהי בהיות יהושע ביריחו. כדלעיל בב"ר פ' צ"ז עתה באתי עם משה רבך באתי ולא קבל אותי כו' ע"ש:

פסקה ד

שאינו חוזר בשליחותו. כצ"ל וכן הוא ברמב"ן. ור"ל הזהרו בו לפי שהוא שליח ואי בידו לשנת משליחותו:

מדה"ד הוא שנשלח לגרש את השבא אומות מפניהם: ור"ל כי אם הייתי נוהג בעצמי אז לא היה הדין שולט מאומה כי אם רחמים פשוטים ממקור החסד והרחמים:

לא תמר בו לשעבר כו'. שמפני שהיה דרכם למרות פי' ה' אמר עכשיו צריכין שיזהרו יותר בזה מפני שעכשיו לא ישא לפשעיהם:

והייתי מקבל מכם כשעשיתם תשובה:

אל תמירוני בו מפרש ל' תמורה. אל תמירוני בו לחשוב שהוא אלוה. ובל תעשוני תמורתו שלא יחשבו כי המלאך הזה הוא האלהים. וה' הוא מלאכו ח"ו:

ושמא תאמרו כו' כלו' שאחר שניתן לנו לשר יראה שהנהגת העולם בידו ע"כ לו אנחנו עובדים והוא נושא את פשעינו חלף עבודתינו:

אלא כי לא ישא לפשעכם. שאין בידו סליחת עון:

שישמט שמי מקרבו. כי הא שלוחי ונקרא שמי עליו וזהו ישעו וחפצו. וכשאתם עובדים אותו מסלקים שמי מעליו. ומחללים את שמי ואת כבוד המלאך שהוא מתכבד בשמי:

שנא' כי שמי בקרבו. והוא דבק עם ראש המקרא השמר מפניו ושמע בקולו כי שמי בקרבו:

לפי שאין מה"ש ניזונין כו'. ולפ"ז כי שמי בקרבו הוא נתינת טעם למ"ש אל תמר בו שלא יטעו להמיר כבוד ה' כדלעיל ואמר כי המלאך אין לו מציאות וקיום אלא בכח ה'. ולכן אין לטעות בו:

מהו כך. פירוש מה טעם להזכיר החיות במקום שאין המיתה שולטת שם. וכן מפורש בפסיקתא. לכן דורש ואתה מחיה כמו ואתה מחיה כלו' חיות וקיום:

ולא עוד אלא שהוא מתחייב על ידם. שכשם שנפרעים מן העובדים כך נפרעים מן הנעבדים. והוא נתינת טעם למ"ש אל תמר בו אל תמירוני בו לטעות אחריו בל יהיה מתחייב עבורכם:

כאילו לי אתם מקבלים לפי שהשמיעה בקולו אינה אלא רצון קונו כי שליח ה' הוא ועל קיום מצותיו יזהיר:

הוי הנה אנכי שולח מלאך. פירושו הנה שליחות המלאך וקבלת דבריו לשוע בקולו הוא כאילו אנכי בעצמי הוא בענין שליחות זאת וכאילו לי אתם מקבלים ושומעים:

פסקה ה

ר' יצחק פתח כו' מפרש איך אשיתך בבנים שתכלית הנסים שיקראוהו אב ויכבדוהו:

ואנכי אמרתי איך אשיתך בנים וגו' ואתן לך ארץ חמדה וגו'. ואמר אב תקראי לי ומאחרי לא תשובי אכן בגדה אשה מרעה כן בגדתם בי בית ישראל:

כל הנסים והגאולות כו' ופי' הכתוב הוא התאוננות איך היה הדבר הרע הזה ששמם ה' כבנים במה שעשה להם נסים שיכבדוהו ויקראוהו אבי והמה ששנו דרכם וכו':

ואומר אבי תקראי לי וגו' ומאחרי לא תשובי. היינו מה שהיו ישראל הולכים אחרי ה' והוא הולך לפניהם בזה אמרתי שלא תשובי ממני מלקבל עבודתכם לי. ואתם מה עשיתם כו':

לכך נא' אכן בגדה אשה מרעה פי' אכן (הלואי) היתה בגידתם כבגידת אשה מרעה שאינה בוגדת בו רק בזמן שפוסק שכרה ממנה. אבל ישראל בעטו בהקב"ה אף שמעולם לא פסק מלהטיב להם:

פסקה ו

הה"ד חונה מלאך כו' סובר דלא נאמרה פרשה זו אחר עשיית העגל. אלא מיירי מבני אדם כשרים שמלאך ה' חונה סביב לשמרם. ומשום דהכא כתיב מלאך והתם כתיב מלאכיו ומיעוט רבים שנים והתם כתיב אלף ורבבה. ע"כ צ"ל כאן לעושה מצוה א' וכאן לעושה שתים וכאן לעושה רבות:

לשמרו מהפגעים:

ב' מלאכים ואין ה"נ שהעושה ג' מצות ינתן לו ג' מלאכים:

עשה הרבה מצות יתוסף כח וסגולת המצוה עד שיזכה בעליהן לחצי מחנה אלהים:

חצי מחנהו היות הצדיק בזכיותיו כביכול עוזר ביד ה' להשפיע בעולמו ע"כ יתן לו חצי מחנהו אשר על ידם מנהיג את עולמו כאילו הוא מניע אותה עם הקב"ה בשותפות:

שנא' יפול מפרש יפול ינוח. וכן הוא בתנחומא ובבמד"ר סדר נשא פ' י"ב ע"ש:

רבותים אלפי מפרש רבותים ב' רבבות ואלפי ב' אלפים. דמיעוט רבים שנים:

פסקה ז

הה"ד אני אמרתי אלהים אתם כו' דריש שהמלאך הנזכר הוא בשורה על העתיד בשעת החטא והוסיף לומר כי גם העדר המות שהיה להם מתחלה תלוי בענין זה כי להיותם חלק ה' הן קיימים כמותו. ולזה אמר שהם חלקי כו':

כשעמדו ישראל על הר סיני. שפסקה זוהמתם והוכנו אל הנצחיות וביותר שקבלו ג"כ עליהם התורה והמצות:

אמר הקב"ה כו' ממאמר אני אמרתי קדרישו:

אף אתם כן סיפא דקרא קדרישו וכאחד השרים תפולו:

וכן אתה מוצא שהראה כו'. שהראה הקב"ה העליית השרים של מעלה ושל מטה וירידתם וזהו רמז הסולם. שאומה זו עם שרה עלתה כך וכך עווקים והאומה זו עם שרה כך וכך עווקים. והרמז שיעמיד כך וכך איפרכין ודוכסין ושלטונים. וכן מרמז כמה שנים יהיה שלטנותם כדאי' בתנחומא סדר ויצא. אבל יעקב ה' נצב עליו שרמז שיהיה לו מצב ותקומה לעד ולעולמי עולמים (תו"נ). ומזה ראיה שלהיות ישראל חלק ה' לא מתמצע שום מלאך ביניהם:

שנא' והנה מלאכי אלהים עולים כי לכל אחד יש מלאך שר. כמו שמצינו שר פרס:

עולה אף אתה להורות שאין לנו מלאך. אלא יעקב בעצמו יהיה העולה ויהיה סימן לבניו:
שמא ארד לכך נוח לי שלא לעלות משאעלה וארד. כי לא ירגיש כ"כ השפל בשפלותו כשלא היתה לו מעלה כלל כמו שהיתה לו מעלה וירד הימנה:
א"ל הקב"ה אל תתירא. עי' בתנחומא סדר ויצא ובויק"ר פ' כ"ט:
אימתי בשעה שהן עושים רצונו. כוונתו לתרץ למה אנחנו עכשיו בירידה ושפלות ומבאר שגרם החטא:

פסקה ח

כך היו התנאים לא אמרת כו'. שאותה ההבטחה של יצ"מ לא היה בה שום תנאי שהרי הקב"ה היה יודע שעתידים לחטא ואעפ"כ היה מצילם:
אם אין פניך הולכים כו' א"ל כי לא אעלה בקרבך כו' סדר הכתובים נהפכו כאן. וע' ביפ"ת ובתו"נ מה שתירצו:
נראה דברי מי עומדים כי זו כחו של צדיק לבטל גזירת ה' וזו היא רצונו ית':
הה"ד ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי. מלת ראה קדייק שרמז למאמר דברי מי עומד ויפל מלת ראה על ענין המעשה שיעשה:
חייך פניך ילכו שפי' אני בעצמי אלך:
ורוה"ק צווחת כו' כלו' מכרזת ומפרסמת ענין זה שיש ביד הצדיק לבטל גזירת ה' מדכתיב באשר דבר מלך שלטון מי יאמר לו מה תעשה וסמיך ליה שומר מצוה לא ידע דבר רע כלו' הוא יאמר לו מה תעשה ויבטל גזרתו:

פסקה ט

א"ל הקב"ה למשה כו' ס"ל כי זה לשעתו נא' כי זה הוא הרגיל תמיד להמצא בתשועת ישראל. ויראה שהוא מיכאל השר הגדול העומד על עמנו. ולכן לא בקש משה על זה אם אין פניך הולכים וגו':
כשברך את יצחק בנו הזכיר ל' ברכה על הזווג כי השרוי בלא אשה שרוי בלא ברכה:
הוא זנני ופרנסני דדרש האלהים הרועה אותי מעודי עד היום הזה המלאך הגואל. ר"ל המלאך הגואל הוא הרועה אותי שהוא זנני ופרנסני:
בכל מקום שהמלאך נראה. דרש כשאני שולח מלאך גם אנכי נראה שם. והוא דבר אחר ודרש חדש:
בשעה שישראל צועקים לפניו. המלאך הזה הוא הממונה על התפלות וע"י כך באה התשועה:

שנא' ועתה הנה צעקת ב"י באה אלי. מלת ועתק קדייק. שעתה על ידי המביא לפני צעקת ב"י הנה שמעתי:

וכן בגדעון כו' לפי שגדעון היה ממליץ בעד ישראל והתפלל עליהם באומרו ויש ה' אתנו ולמה מצאתנו כל זאת ואיה נפלאותיו וגו':

וכן לעתיד לבא כו' שנא' הנני שולח כו'. שנאמר בסיפא דקרא ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא. והוא אליהו הנביא שיבא במהרה בימינו:

פרק לג

פסקה א

הה"ד כי לקח טוב בעי לפרש ויקחו לי תרומה שהקב"ה לקוח אצל ישראל כביכול כדבסמוך ומביא סמך מלקח טוב דדרשי' ביה שה' לקוח ע"י התורה:

אל תעזבו את המקח. היות לקח כינוי לתורה ועל כן אל תעזובו דבק ג"כ עם הלקח הנזכר. והודיענו שטעם כינוי לתורה בלקח משום שהוא לשון מקח. שלהמצא בה כל הטובות שיבוקשו בכל סחורה קרויה מקח:

יש לך אדם כו' מדכתיב טוב סתם בעי לפרש היות כל הטובות בה:

אבל המקח כו' יש בו זהב כו'. י"ל דמכנה פשוטי התורה לכסף. ופנימיות וסודות התורה לזהב. שבכל עניני התורה נמצא זהב וכסף שהוא רמז לפשט וסוד בסוג אחד ובהויה אחת. וכן הוא בענין שדות וכרמים (תו"נ):

שנאמר שלחיך פרדס רמונים. מפרש שלחיך לשון בית השלחין דהיינו ארץ יבשה. שאפי' היבשה מלאה כל טוב כפרדס רמונים:

אינן יודעים מהו ערכו וחשיבותו וכן התורה אין אדם יודע חשיבותה ושכרה:

משכר שלקח משה. והיינו כי לקח טוב כלו' מהטוב שלקח הסרסור תכירו הטוב שנתתי לכם:

נמכר עמו בתמיה:

כביכול נמכרתי עמה שנא' ויקחו לי תרומה. ופי' לי כמו אותי (כמו הרגו לאבנר). וע' בויק"ר סוף פ"ל:

נמכרתי עמה וע"כ אמר כי לקח טוב שיש בה לקיחת הטוב. דהיינו הקב"ה דכתיב טוב ה' לכל שהוא כאילו נלקח עמה. וזה דרך מליצה על היותו משכון עיקר שכינתו למטה ע"י התורה ומניח את העליונים שהם משכן כבדו. וז"ש משל למלך שהיתה לו

בת יחידה. כי להיותו דבוק בתחתונים באמצעות התורה ה"ל כנמכר שיוצא מרשותו לרשות הקונה אותו:

משל למלך מדמה התורה לבת יחידית שהיא חמדה גנוזה שמשתעשע בה:

קיטון בל"י חדר (מוסף הערוך):

בכ"מ שאתם הולכים בית אחד עשו לי. ואף עכשיו שנחרב בהמ"ק מ"מ לא זזה שכינה מכותל מערבי ששם נגנז הארון והלוחות. וגם בכ"מ שגלו ישראל שכינה גלתה עמהם לסיבה זו (תו"נ):

פסקה ב

הה"ד עלית למרום כו' דריש ויקחו לי תרומה. וכדלעיל באגדה הקודמת ודרש על זה קרא דלקחת מתנות ואף סוררים כלו' שע"י התורה שהיא כמתנה להם אף שהיו חוטאים שכינה עמהם:

עלוייך עלית דריש ל' עילוי ושבח וע' לעיל ריש פ' כ"ח:

ומשה עלה עכשיו דרשו מל' עלייה ממש:

ת"ל לקחת דרך לקיחה וקנין דבאמת היא שבויה ולקיחה דמצד המלאכים היא שבויה שגברו מצוקים את הארלים וחטפו התורה מידם. ולקוחים הם מצד הקב"ה שהקב"ה מכר לישראל את התורה כמ"ש ז"ל בפ' וכי ימכור את בתו לאמה:

שאדם מוכר הוא מיצר. שכל המוכר בעין רעה הוא מוכר:

ת"ל מתנות באדם וכל הנותן בעין יפה הוא נותן:

כאילו מתנה נתתיה לכם. שבאמת אינה מתנה כי לא ניתנה תורה במתנה אלא למשה בלבד כדאיתא לקמן בפסוק ויתן אל משה וגו'. אבל לישראל אינה אלא כמכירה בזכות אברהם כדאיתא לעיל פ' כ"ח. ובזכות יעקב כדאי' לקמן פ' כי תשא. אלא כדי שלא יאמרו שהקב"ה נצטער במכירתו כינה בל' מתנה (ת"נ):

פסקה ג

הה"ד אני ישנה כו'. כוונתו למה דמסיק בסוף אני ישנה ממעשה העגל כלומר שהקב"ה סילק שכינתו ממני בחטא העגל. ואח"ז הרתיק עלי בצווי בנין המשכן. וז"ש פתחי לי כו' אלא עשו לי מקדש כו':

אני ישנה מן הקץ כו'. פי' שאף שארכו הימים וכמעט נתיאשתי מהגאולה. הקב"ה ער ויושב ומצפה מתי יגיע הקץ וכמו שאמרו בפ' חלק שהקב"ה מחכה לגאלם שנא' ולכן יחכה ה' לחננכם:

שנא' צור לבבי מביא ראיה שהקב"ה נקרא לבן של ישראל. לפי שממנו תוצאות חיים:

אבל זכות אבותי עומדת לי ולבי ער. שעדיין יש לי חיות ע"י זכות אבותי שמגינה במקום המצות:

והקב"ה מרתיק עלי פי' דופק שאפתח לו ואקחנו הביתה דהיינו המשכן. וקרא להקב"ה לב:

הוי ויקחו לי תרומה דהינו אותי אתם לוקחים כדפירשתי לעיל:

עד מתי אהיה מתהלך בלא בית. כי כן היה הולך לפניהם יומם ולילה. ואמר שהוא כנכסף ולבא בבית והכל דרך משל אל תשוקת ה' לשכון בתוך ב"י להיטיבם. שע"י היות ה' שוכן בתוכם לא יחטאו בנקל כבתחלה. וכיוצא במד' אבכיר ויקחו לי תרומה מי שנא' בו לה' הארץ ומלואה הוא צריך לב"ו. אלא שחומד לישראל להשרות שכינתו בהם כאב שחומד לבניו:

פסקה ד

ר"ב פתח כו' דריש ויקחו לי. כלומר שיקחו דוגמא מאשר לי בשמים ולפי שהכל מהקב"ה לא קאמר ויתנו לי רק ויקחו לי כלומר שיקחו מאשר לי ויעשו תרומה. ולהכי מסיים ואומר לי הכסף ולי הזהב:

כל מה שברא הקב"ה למעלן כו'. ופי' כי כל בשמים וארץ כי כל הגדולה והגבורה הנזכר ישנן בשמים ובארץ. כי גם בארץ נמצאו גבורותיו ומעשיו כמו בשמים. וזה להראות פלאי היוצר שגם מבריאותיו השפלות תגלה ותראה עצם כבודו:

ומשה נגש אל הערפל. שע"י שבאה השכינה מלמעלה על ההר. בא גם הערפל מלמעלה:

למטן עצים שטים עומדים. שהם עומדים וקיימים לעולם ולעולמי עולמים כמ"ש פרק בא לו:

וכן הנה אופן א' בארץ. וכמו כן בעליונים מצינו כמעשה אופן המרכבה:

למעלן מלכי צבאות דהיינו מיכאל וגבריאל שהם גדולו צבא המלאכים כדאי' בבמדב"ר ובשוח"ט:

למעלן חונה מלאך ה' דמשמע שיש מלאך מיוחד למעלה שליח לצדיקים להצילם מהחטא דהיינו ויחלצם כדאיתא בפרק התכלת. וכן למטה כי הכהן מציל האנשים מעון. כמו שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא:

ובמלקחים לקח מעל המזבח. ומדהוצרך המלאך שהוא אש ליקח הגחלת במלקחים ע"כ שמעל מזבח של מעלה לקח ששם האש יותר קשה מהאש של מלאך. וענין מזבח של מעלה אמרו בפ"ב דחגיגה ששם מקריב מיכאל נשמותיהן של צדיקים. ואיתא במדרש הנעלם א"ר חייא הקרבה זו אינה כשאר קרבנות. אלא כאדם המקריב דורון לפני המלך:

פסקה ה

הה"ד נבחר שם מעושר רב וגו' מכסף וזהב חן טוב שיותר הם מרויחים בנתינת כספם וזהבם לתרומה ממה שהיה שוה כספם וזהבם. ולהכי אפקיה בל' קיחה דה"ל כאילו לוקחים ולא נותני'. ולהכי מייתי סמך מנבחר שם מעושר רב דטוב השם הטוב הלקוח בקיום ה' מהעושר. ואיידי דמייתי ליה דריש ליה במשה ופנחס ומרדכי:

חמשים ומאתים מחתות. ודרש חז"ל שכולם היו משל קרח (מת"כ):

נבחר שמו של פנחס. שטוב לאדם הכבוד אשר משם טוב מכבוד העושר. כי זה אפשר שיאבד כבודו. ופנחס זכה לכבוד בשם טוב שע"כ אמר פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן שבא הכתוב ליחס כדפירש"י בחומש:

הוי מכסף ומזהב חן טוב. שמשה נקרא בשם טוב כדאי' לעיל פ"א ותרא אותו כי טוב הוא ר"מ אומר טוב שמו:

נבחר שמו שמו של פנחס. כדכתיב לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום:

נשיא שבט שמעון. ומסתמא עשיר היה כדכתיב והנשיאים הביאו את אבני השוהם וגו' מרוב עשרם:

מקיש דברים מטיח דברים:

זו מדינית וזו מדינית. כתב רש"י בפ' הנשרפין משה קודם מ"ת נשאה וכשניתנה תורה כולם ב"נ היו ונכנסו לכלל מצות והיא עמהם וגרים רבים של ע"ר עכ"ל:

הוי לעיני משה שלפי שלא היתה רוצה לשמוע לזמרי לכן הוזקק להעיז ולהקריבה לפני משה:

ושלמה צווח העז איש רשע בפניו. פי' ששלמה ע"ה פרסם קלונו ואמר העז איש רשע וגו':

וכיון שראו אותו היו בוכים שנא' והמה בוכים כו'. משה היה בוכה על חילול השם והוא לא ידע מה לעשות להנקם ממנו כי נתעלמה ממנו הלכה. וישראל היו בוכים איך בעגל עמד משה כנגד ששים רבוא וכאן רפו ידיו וכדפרש"י בחומש שם:

ורוה"ק צווחת אשתוללו כו' פי' רוה"ק מפרסמת ומודיעה לנו ענין זה כי מה שהיו בוכים לא מקוצר ידם היה אלא מה' היתה זאת להם ע"ד משיב חכמים אחור. והסבה כדי שיבא פנחס ויטול הראוי לו כדאיתא בבמדבר רבה פ"ך:

אמר לו משה להקב"ה אין חכמת האדם ותבונתו ועצתו כלום לפני ה' כלומר שהשי"ת נקם ינקם מזמרי כי חכמת משה כאין נגדו. ואמר כן לפי שא"ל הקב"ה והיכן חכמתך כו':

התחיל אומר בינו לבין עצמו כו'. מפרש וירא פנחס על ראיה שכלית כמו ולבי ראה הרבה חכמה. ובפרק הנשרפין דריש ג"כ מלת וירא על ראיה חושיית והוא שראה המלאך השחית וכולם לא ראו זה:

ומה הסוס שאע"פ שאינו מקבל שכר. מ"מ הוא מסתכן למות ונותן נפשו להבקיע בתוך המלחמה בכ"מ שבעליו ירצו. וזהו מצד ההשכלה שנמצאת בו ע"ד ידע שור קונהו. וכמו שאמרו הטבעיים שהסוס יש בו השכלה יותר מכל הב"ח:

ואני על קדושת שמו. ר"ל אדם שהוא מקבל שכר עאכ"ו שראוי שימסור נפשו על קדושת השם:

שמא אחד יכול לשנים. אף שהיה רוצה למסור נפשו על קדושת שמו ית' מ"מ כל כמה דלא גמר בדעתו שהיה יכול לו. מה היה מועיל לו מסירת נפשו. עד שנכנסה בו רוה"ק:

הקב"ה אומר התרפית. פי' שהקב"ה נתן בלב פנחס ענין פסוק זה מה שאמר שלמה. והוא מדבר בכל עומד על דם רעהו התרפית ביום צרה אהוביך לעמוד מנגד. יהיה צר כחכה ביום הפורעניות. ואם תחשוך להציל את הלקוחים למות ומטים לעמוד מנגד. יהיה צר כחכה ביום הפורעניות. ואם תחשוך להציל את הלקוחים למות ומטים להרג על זה אמרתי צר כחך:

כי תאמר כו' פי' שמא תאמר הן לא ידענו זה. אמר הקב"ה אני מעיד עליך שאני תוכן לבות. וכיון שנסתכל פנחס בזה מיד שנס מתניו להרוג את זמרי כדי להציל את ישראל מן המגפה:

אני מעיד עליך הקב"ה הוא היודע ועד שהוא יעיד עליך ויודיע את מחשבתך לרבים שידעת זה שנמסרו למות וידעת ההלכה שקנאים פוגעים בו.

ולא היו יכולים להפריש עצמן. לפי שיראתו של פנחס היה לפי שהיו שנים לא יוכל להם. לכך לא היו יכולים לפרוש זה מזה ולא יוכלו לעמוד כנגדו. אבל בגמרא מפורש בענין אחר:

נבחר שמו של מרדכי. שנחשב לפני אחשורוש לפי שנמצא שמו כתוב לטובה בספר הזכרונות יותר מעשר של המן שהשפילו לפניו שיעשה לו כרוז:

אמר ר' יאשיה. אסיפא דכתיב מכסף ומזהב חן טוב קאי. וקאמר דהיינו מה שנבחר לפני אחשורוש חינה של אסתר יותר מכל כסף וזהב שהיה נותן המן לאבד את היהודים:

כל כסף וזהב שהיה לו. לאו דוקא כל כסף וזהב אלא רוב:

כיון שבא הרשע עם הממון. מדכתיב הכסף נתון לך דייק שקבל אחשורוש הכסף מיד המן. ושוב אמר לו הכסף נתון לך:

מוכרים שלי על שלי. כלו' שאין להם רשות באחד מהם לא בישראל ולא בהכסף. שישראל עבדים להקב"ה. והכסף והזהב הקב"ה הוא הנותנה לאשר יחפוץ ואיך ימכרו הם מזה על זה:

פסקה ו

הה"ד כי לקח טוב כו' ע' מ"ש בסי' א':

אדם מוכר חפץ כו' המדרש הזה הוכפל והובא בריש הפרשה יש לך מקח שמי שמכרו נמכר עמו כו'. והמסדרן סדר את שניהם משום איזה חדושים שנתחדשו בראשון מה שלא נאמר בשני וכן בשני חידש מה שלא נאמר בראשון (ת"נ):

הוא עצב אחר שידענו שכל חפצו ית' רק להשלמת האדם לא למענו ח"ו. ולכן נתן התורה למען השלמתם ואם לא יקיימו שיחתו בנפשם. ועכ"ז יבקש ה' אותם וייפה הדבר הזה בעיניהם ומבקשם שיקיימו אך לא כן מדות בני אדם המוכרים דבר מה מחמת שהוא עצב שמוכר דבר זה על כן לא יבקש את חברו שישמור אותו:

ושמח הוי כי לקח טוב נתתי לכם. מדכתיב לקח שהוא מקח והדר לשון מתנה נתתי לכם. דריש דה"ק כי מקח טוב בעיני המוכר. לקיחתו כאילו הוא מתנה שלא שייך בה עצבות כדדרש לעיל:

משמרת בעליה כי אין זה כקנינים הזמניים הצריכים עמל לשמרם. אך התורה שומרת האדם שע"י הוא נושע בהשגחת אלהית:

תנחה אותך וגו' ובשכבך תשמור עליך וגו':

לי אתם לוקחים שעי"ז השגחתי בכם:

פסקה ז

הה"ד תורה צוה לנו משה. שהתורה תחלה כמאורסה. ומשנתנה שכן ה' בינותם ואיידי דמייתי קרא מפרש ליה בענינים אחרים כדרך המדרש:

ע"י משה אע"ג דאנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו. קאמר שע"י משה כי הוא הסרסור ביניהם:

מפי הגבורה שמעום. כי שתי הדברות זכו למדרגת פא"פ אנכי מ"ע לקבלו עלינו לאלוה. ולא יהיה לך מל"ת. ואע"ג דכתיב וידבר אלהים את כל הדברים שמעו קלא לחוד. אבל חתוך אותות לא שמעו אלא באנכי ולא יהיה לך (הרמ"ה) וע' בחזית פסוק ישקני:

א"ת מורשה כו' דמורשה משמע מורשה ומנחלת ולפ"ז לא יצדק אלא בעודם אחוזים בה לז"א א"ת מורשה אלא ירושה שהוא שם דבר שהיא ירושתם לעולם. והייינו ת"ח שפירש מן התורה שאע"פ שהיא רחוקה ממנו. מ"מ כשירצה לחזור לא יבוש לשומר איך אשוב

ולא אוכל עוד לצאת ולבא בלמודי כאשר בתחלה. כי ע"י זריזותו וחפצו יפתחו לו עוד שערי התורה והידיעה. לפי שהיא כירושה להם וכמשל בן המלך שהביא:

אלא מאורסה מה חתן זה כו'. ולכן לא בא ה' אצל ישראל אלא משה היה הולך אצל שכינה ואח"כ ויהי בישורון מלך שבא ה' בכבודו לגבי ישראל ע"י התאסף ראשי עם יחד. דהיינו מעמד הר סיני. כי מאז שקבלו התורה נתיחד ה' עמהם וצוה לעשות משכן לשכנו. ומאז לא היתה התורה מאורסה אלא כנשואה:

הוא היה פראדורן שתי תיבות פרא דורן. ופרא הוא בל' ירוש' הליכה במרוצה ודורן הוא מלשון בית דירה ממש. וע' בערוך ערך פר הרביעי. ובעל מוסף הערוך הביא שם מלת פראדורן. ופי' בל' יוני הולך לפני השער והכל חד הוא:

מלמד שהתורה ארוסה היא לישראל. שינהג בה מנהג ארוסה בצניעות ולא יגלה טעמי תורה בפני ע"ה כמ"ש הלומד תורה בפני ע"ה כאילו בא על ארוסתו (ארוסת עצמו בפניו):

כא"א לאחרים ע' בפ' ד"מ:

אש בחקו אש זו התורה כד"א הלא כה דברי כאש:

פסקה ח

ד"א ויקחו לי תרומה כו' כלו' משלי. כי ה' הוא הנותן להם כח להביא דברים הצריכים למשכן:

רבש"ע יכולים הם כו' אפשר דבאמת לא שאל משה זאת. אלא שהקב"ה הכניס לו הפירכא במאמר מאת כל איש כו' כי הקב"ה הבוחן לבות ידע שיאמר כן ולכך הקדים לו לרמז במאמר מאת כל איש:

שנא' מאת כל איש אשר כו'. דה"ל לכתוב מאת כל אשר ידבנו לבו. איש למה לי. לומר שאפי' איש אחד מישראל יכול לעשותו:

והיו הגדולים שבהם אולי לא היו נמצאים אלא בעומר שהיו הגדולים לוקטים:

וכי בבקר היו מביאים. דלא מסתברא דדוקא בבקר דמ"ש מבצהרים:

אלא ממה שהיה המן מוריד וה"ק והם הביאו אליו נדבה מהמן שהיו מלקטים ?:

וכה"א והנשיאים דהיינו עננים וכדאמר בפ' יוה"כ תנא נשיאים ממש וכן ה"א נשיאים ורוח וגשם אין. ומ"מ בוודאי אין מקרא יוצא מידי פשוטו. שהרי בתר והנשיאים הביאו את אבני השהם כתיב ואת הבושם ואת השמן למאור. וזה ודאי לא היה יורד במן:

בשעה שהגיע זמנו של יעקב כו'. יתור ל' המקראות הוא דורש שאחר שאמר תקחו את תרומתי אשר תקחו מאתם למה לי. לזה אמר שעוד יעקב צוה להם על מלאכת המשכן

וכו'. ומעתה מ"ש תחלה תקחו את תרומתי היינו מהמתנדבים עתה כמש"נ מאת כל איש אשר ידבנו לבו. והם אותן שלא היה מוכן בידם והתנדבו מאשר לעצמן. ומ"ש אשר תקחו מאתם היינו מאותם שוכן אתם למשמרת למשכן:

אלא יהיו כל צרכיו כו' כלו' אל תסמכו כי ה' יזמין הדברים בשעתו אלא יהיו מוכנים בידכם. מפני שהם יוצאים לדבר שלא ימצאו שם אותם הדברים:

שהביאו מעצמן ממה שהיה לעצמו שלא היה לו מוכן:

כל איש אשר נמצא אתו כו'. שפירושו שנמצא אתו למשמרת למשכן. ולהכי לא קאמר אלא בתכלת וארגמן ועצי שיטים שהם דברים בלתי נמצאים והוצרכו ליזהר בזה שיהיו בידם מיצ"מ:

פרק לד

פסקה א

הה"ד שדי לא כו' כדמסיק שצמצם שכינתו בתוך אמה על אמה:

צריכין אנו להחזיק טובה לאיוב כלו' אף שחטא בדעותיו. עכ"ז בשכלו והשגתו היה גדול מחביריו מאד. וז"ש בעל המאמר שכל מה שאמר אליהוא בא הוא והוסיף על דבריו פי' שבא איוב והוסיף בשבח המקום יותר מאליהוא. אבל איוב ואליהוא אמרו דבר אחד ושניהם לדבר אחד נתכונו. דמ"ש אליהוא שדי לא מצאנוהו שגיא כח פי' שאין אנו יכולים להשיג שגיא כח גדולתו וגבורתו יתב' והוא ממש כמאמר איוב שאמר הן אלה קצות דרכיו. אלא שבדברי אליהוא היה מקום לטעות שהם חרופין וגדופין כמ"ש בעל המדרש. ואיוב פירש דבריו ביותר שמדבר בשבחו של מקום. והוסיף על דבריו כנ"ל:

מי ששומע פסוק זה. לבד הוא סובר שאליהוא דבר חירופים שלא מצאנוהו שהוא שגיא כח. אלא כאילו הוא קצר כח ח"ו:

אלא כך אמר אליהוא כו'. כלו' לא מצאנוהו שיתנהג עם בריותיו כפי כחו הבלתי ב"ח. ר"ל שיחפוץ מהאדם שיעבדנו כפי שראוי לו שהיא עבודה לבלתי תכלית. כי אם כפי כח האדם ובא אליהוא בזה להגדיל כח ה':

בחוזק כחו כלו' שפע השגה הרמה. ואז לא היו יכולים לעמוד בו. כי זה מנתק קשרי הגוף מהנפש ע"ד הציץ ומת וכדומה:

אלא בכח סתם כח כפי הכנת כח של כל אחד ואחד:

התחיל מתמיה ואומר כו'. למדו זה מיתורא דוכן תעשו. שהיא תשובה לתמיהת משה שהיה מתמה על מאמר הקב"ה שאמר ועשו לי מקדש אמר כבודו של הקב"ה מלא

כו' לזה הוזקק הקב"ה להשיבו שנית וכן תעשו שלא תהרהר אחרי אלא תעשו כמו שאמרתי לך:

כבודו של הקב"ה כו' כתב בעל כלי חמדה שתי תמיהות בדבר. ראשונה מצד איכות המשכן שנית מצד הכמות. אם מצד האיכות אמר כי אחר שהקב"ה כל נמצאיו יכבדוהו ויברכו את שם כבודו מה בצע במשכן. וז"ש כבודו של הקב"ה בעליונים ובתחתונים הוא אומר עשה לי משכן. ואם מצד הכמות אמר ועוד היה מסתכל ורואה ששלמה עומד ובונה בית המקדש שהוא גדול מן המשכן כו' הרי שהזכיר תיבת גדול להורות כי גם בכמות גדול המקדש והמשכן קטן מהכיל עכ"ל:

אמר משה יושב בסתר עליון דמזמור זה משה אמרו בשעה שראה כל המלאכה שנא' וירא משה את המלאכה ויברך אותם כדאי' בשוח"ט ע"ש:

יושב בסתר הוא עליון על כל בריותיו. ביאר בזה שמלת עליון הוא דבוק למלת יושב. ויהיה פירושו כך שהקב"ה שהוא עליון על כל באי עולם הוא יושב בסתר. ובאיזה סתר. באר בצל שדי יתלונן ר"ל בצל שעשה בצלאל וכמו שמסיק:

בצל אל בצל רחום כו'. בעי לפרש דמיירי בהקב"ה שיושב בצל המשכן. ומלת בצל בלתי סמוכה אלא ה"פ בצל יתלונן השדי. להכי מייתי סמך מדלא קאמר בצל אל בצל רחום כו'. דאי בצדיק המסתופף בצל ה' מיירי ה"ל למנקט שם אל או רחום או חנון שמורים על החסד והרחמים ולא שם שדי שמורה על הדין שהוא לשון תקיף. ע"כ לומר שפירושו שהשדי יתלונן בצל המשכן. ולהכי נקט שם שדי שהוא מורה על ההסתפקות שדי לו בעשרים קרש בצפון כו' ולא בקש לפי כחו:

בתוך אמה על אמה. היינו על גבי הכפורת כמ"ש ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרובים ובוודאי היה בין הכרובים יותר מאמה אלא שלא חש לדקדק ונקט אמה (יפ"ת). ות"נ פי' דהשכינה היתה ושרה על הלוחות והלוחות היו ששה טפחים על ששה טפחים שהוא שיעור אמה ע"כ:

פסקה ב

מה כתיב למעלה ועשו לי מקדש. כלו' מפני שתכלית המשכן לרעות את ישראל כצאן. ולשמרם ככרם. ולדור עמהם כאב עם בניו. לכך סמך הארון למאמר ועשו לי מקדש לפי שכל זה יהיה באמצעית התורה הנתונה בארון:

מיד ועשו ארון עצי שיטים. כלומר מיד אחר צווי נדבת המשכן הקדים את הארון שע"י שהתורה קדומה לכל הוכרח להקדימו:

הקדים את הארון שהתורה בו כי שם לוחות הברית וס"ת

דכתיב ויאמר אלהים יהי אור שפי' שבבראשית בריאת שמים וארץ אמר אלהים יהי אור. וכדר' יהודה דלעיל בב"ר פ"ג:

מפני מה בכל הכלים כתיב ועשית כו'. לאו דוקא בכלים ה"ה במשכן נמי כתיב ועשית כדכתיב ועשית קרשים למשכן. ובאמת במשכן ובכלים נמי כתיב ועשו כדכתיב ועשו לי מקדש וגו' ואת תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו. אלא דעל הכלל שייך לומר ועשו דמיירי בכלים הרבה שאחד עושה דבר פלוני וחברו עושה דבר פלוני שייך לומר ועשו. משא"כ בדברים פרטים שייך לומר ועשית לכך מקשה דוקא מדברים פרטים מ"ש דבכל דבר פרטיי כתיב ועשית ובארון כתיב ועשו (ת"נ):

יבואו הכל ויעסקו לכך כתיב ועשו ארון. ואע"ג דכתיב אח"כ ועשית עליו זר זהב וגו' אין קפידא אחרי שכך הורה לנו במלת ועשו ארון ענין זה:

ויעסקו בארון פי' הרמב"ן והעסק שיתנדב כל אחד זהב לארון או יעזור לבצלאל עזר מעט כי ע"י עשייתם והתעסקם בזה יזכרו ויעוררו לבם על קדושתו מצד שהתורה יותן בה ע"י זה יזכו לתורה כי יעשה זאת רושם לבבם:

ג' כתרים כתר הוא אות הגדולה להורות על מעלתו שבזה הוא נכתר ונתעלה מכל. ויש בזה ג' מעלות אלהיות. המלוכה היא עוז אלהי שבו נבדל מיתר העם. כמו שמצינו בשאול עת שמלך שאז נתהפך לאיש אחר. וכן הכהונה נבדל נפשו מזולתו. והתורה מעלה את נפש האדם ומלבשתו עוז וכתר להיות נעלה על כל האדם:

ג' כתרים הם אע"ג דבמתני' דפרקי אבות מסיים בה וכתר שם טוב עולה על גביהם לא הזכירוה כאן כיון דליכא זר כנגדה. אבל בבמדב"ר פ' י"ד סי' כ"ב אמרו שכתר שם טוב הוא כנגד המנורה:

זה השולחן פרש"י בחומש שהשלחן שם עושר וגדולה כמו שאומרים שולחן מלכים:

זה המזבח הוא מזבח הקטורת שהיה יותר מיוחד לכ"ג שהוא נושא כתר כהונה דכתיב וכפר אהרן על קרנותיו אחת בשנה. ואין עבודת יוה"כ אלא בכ"ג:

למה נכתבים זר דה"ל למיכתב זיר ביו"ד שהצר"י מושך אחריו יו"ד:

ואם לאו זר פי' שנעשית לו זרה הימנה. ור"ל אם זכה ללמוד לשמה ולקיימה נעשית לו התורה זיר. לא זכה משתכחת ממנו. וכן הכהן כשלא יעשה לשמה וכן הנשיא ימותו בלא עתם וכמו שאחז"ל ושנות רשעים תקצורנה. אלו כ"ג ששמשו בבית שני:

מעולה יותר מכולם שהרי חכם קודם למלך ע"ה וכ"ג כדלקמן בבמדב"ר פ"ו. וע"כ כאילו זכה לכולן אחר שגדול מהם:

פסקה ג

עשו דיר לרועה כו' סוכה כו' לשוומר כו' בית לאב כו'. דיר לרועה הוא באה"מ שבמדבר אשר כאהל רועי נתק ממסע למסע. סוכה לשומר הוא כשבאו לא"י ונקבע אה"מ בגלגל ונוב וגבעון ג"כ דרך ארעי כסוכה. ובית לאב הוא בית עולמים. ואז בימי שלמה נאמר (תהלים פ"ט) הוא יקראני אבי וגו' (יפ"ת ורד"ל):

סוכה לשומר כן דרך שומרי הכרם עושים סוכה ללון בה:

וכה"א עטרת זקנים ב"ב ומסיפא דכתי' ותפארת בנים אבותם יליף כבוד לבנים כשהם אצל אביהם:

פרק לה

פסקה א

הה"ד ישבעו עצי ה' כו' דייק לשון הקרשים בה"א הידיעה שכבר הוכנו הארזים ששת ימי הבריאה. וכן מלת עומדים פי' שעומדים ומוכנים לכך מימי עולם. וכמו שמסיים אלא שהאריך תחילה בדרשות אחרות ובתנחומא דריש כן בהדיא ע"ש:

הרבה בריות תימא דפתח בהרבה בריות ומסיים באור לחוד. ואולי לא הביא אלא אור לדוגמא. וקים ליה דמילי טובא איכא נמי שנגנזו:

ולא היה העולם ראוי כו' ואף שהכל גלוי לפניו וא"כ למה בראם. י"ל בכדי להודיע להם כמה טובות אבדו. אי נמי דעכ"פ הוא תועלת לצדיקים לע"ל:

דאמר ריב"ם האור. ע' בב"ר פ' י"א וי"ב:

שנא' וירא אלהים את האור כי טוב. שלא היה העולם כדאי להשתמש בו. והדר מייתי ראיה שגנז לצדיקים בג"ע מדכתיב אור זרוע לצדיק נראה שגנז לצדיקים והיינו בג"ע:

זה זהב שלא היה העולם כדאי להשתמש בו ולא נברא אלא לבית המקדש כדלקמן:

א"ר אבהו טובה גדולה כו'. משום דבעי לאתויי מאמר רשב"ל דדריש וזהב הארץ ההיא טוב כמ"ד ההר הטוב הזה מייתי נמי דר' אבהו וטובוי דהוא בביתיה:

אדם פורט זהוב אחד. פי' אדם מוכר זהוב א' ולוקח בו מעות של נחשת שהן פרוטות (ערוך):

טוביה דהוא בביתיה כו' פי' טוב הוא בבית להוצאתו למכור ולקנות בדמיו כדי סיפוקו. וטובתו בלכתו בדרך היא לווייתו שלו בשכ"מ יכול למוכרו ולהספיק מדמיו ובמקום מועט יכול להטמינו (רש"י):

אמר רשב"ל כו' ריש לקיש בא לחלוק ולומר שלא נברא הזהב להטיב לעולם אלא בשביל ביהמ"ק. והיינו טוב דקאמר:

כמד"א ההר הטוב הזה והלבנון ועל בהמ"ק קאמר. ומה טעם נקרא לבנון אי' לקמן ריש ויק"ר:

שבעה זהבים משום דקאמר שהזהב נברא לבהמ"ק קאמר דז' זהבים הם שכלם מצאנו במלאכת בהמ"ק. זהב טוב כדכתיב ויחפהו זהב טוב. זהב טהור כדכתיב ויצפהו מפנימה זהב טהור. זהב סגור כדכתיב ויצפהו זהב סגור. זהב מזוקק כדכתיב ומזבח הקטורת זהב מזוקק. זהב פרוים כדכתיב ויצף את הבית והזהב זהב פרוים. והזהב השחוט מצינו במגיני שלמה כדכתיב ושלש מאות מגינים זהב שחוט. והזהב המפוז נמצא בכסא שלמה כדכתיב ויצפהו זהב מופז. ומסתמא זה במקדש היה בהם בקצת דוכתי כי לא יתכן שיקצר שלמה בבנין בהמ"ק ממה ששם בכליו דמסתמא יש בכל אחד מזהבים אלו סגולה שאינה בשאר הזהבים:

זהב טוב כמשמעו שפי' חשוב וטוב משאר זהבים פשוטים:

ואינו חסר כלום ולכן נקרא טהור שלא היה בו שום סיג:

שהיה סוגר כלו' שחשוב מכל הזהבים. שבשעה שנפתח להמכר כל חנויות של זהב נסגרות כדאמרו בפ' טרף בקלפי:

שהיה טוחין בו את הכתלים. ע"י שהיה מזוקק מאד:

שהיה מכסיף שהיה מבייש. כלו' שהיה חשוב מכולם וכאילו מתביישין ממנו. ואע"ג דאמר לעיל זהב שסוגר כל הזהבים. י"ל דחשיבות זהב סגור הוא מטבעו. אבל זהב מזוקק חשוב ע"י מלאכה שמסנין אוהה ע"י נעמיות (יפ"ת) והתו"נ כתב וז"ל שהיה מכסיף כו' ואף שגם לזהב סגור היה מעלה זו. מ"מ לא היה מכסיף אלא שהיה סוגר כל הזהבים שלא היו נמכרים מפניו. אבל זהב מזוקק היה מכסיף שכל הזהבים היה נגדו כבדיל ועופרת לגבי זה:

דומה לגפרית לאו טעמא לשם מופז קאמר אלא קמ"ל דזהב זה כן היה. אבל טעם קריאתו מופז על שם מקומו כמ"ד הכי בבמדא"ר פ' י"ב:

שהוא מוצתה באש פי' כשהוא מוצת באש מראיתו זך ובהיר מאד:

שהיה עושה פירות שבשעה שבנה שלמה בית המקדש צר בו כל מיני אילנות. ובשעה שאלו שבשדה עושין פירות אל שבבית המקדש עושין פירות והיו משירין פירותיהם ומלקטים אותם ומניחים אותם לבדק הבית כדאי' בחזית:

לא היה העולם ראוי להשתמש בארזים. מצד חשיבותו ואינו הכרחי בעולם. ולא נבראו אלא לצורך המשכן והמקדש. ואחר שכבר נמצאו בעולם מצוי לכל:

ואין לבנון אלא בהמ"ק ומפרש בפ' טרף בקלפי למה נקרא בהמ"ק לבנון ע"ש שמלבין עונותיהם של ישראל. ובויק"ר פ"א איתא ע"ש שכל לבבות שמחים בו:

כ"ד מיני ארזים הם אע"ג דבקרא ליכא אלא שבעה ידועים היו לו:

ואין לך משובח מכולם אלא ז' כיון דלא כתיב בקרא אלא ז' משמע דהנך דוקא משובחים:

ועץ שמן וגו' אשים במדבר ברוש תדהר ותאשור יחדיו:

וכי תעלה על דעתך ששם צפרים היו מקננות כו' פירוש שם בביהמ"ק הלא היה ששם אמה כליא עורב ובבית ראשון היה ע"פ נס לפי דברי התוס' בשם הערוך. ע"כ דריש על צפרים שהיה כ"ג מקריב:

ומהו חסידה זה כ"ג. והכתוב דבר דרך סתם שיובן ממנו כפי פשוטו דמיירי בצפרים וחסידה ממש השוכנים בארזים אע"פ שהכוונה האמיתית בארזי ביהמ"ק כנזכר:

פסקה ב

למה עצי שטים. הא תאשור החשוב מכל הז' מינים כדאי' בב"ר פ' ט"ו אם כן למה לא צוה לעשות המשכן מן תאשור. ומשני ללמד שלא לבנות בית מאילן שעושה פירות. פי' שאפי' לא יהיה עץ מאכל רק שיעשה איזה מין פירות שיש בהם תועלת מה אפ"ה לא יבנה ביתו מהם אלא מאילן שאינו עושה שום פרי ולהכי נקט שטה שאין בו שום פרי:

פסקה ג

אלא משה לתלמוד שלא היה בצלאל מכוון המלאכה אם לא שהיה מלמדו משה כל פרטי הדברים:

למעשה כעושה ע' מ"ש בבמדב"ר פ' י"ב:

שנא' ומשכן ה' אשר עשה משה במדבר. דקשה דעשה משה התם למאי אתא לא ה"ל למימר רק משכן ה' שנעשה במדבר. אלא דאתא לומר שזכה משה בשכרו כעושה:

פסקה ד

אלא ועשית את הקרשים משכן. שהרי גוף המשכן הם הקדשים והיריעות. ולכן אמר ואת המשכן תעשה עשר יריעות ולא קאמר ועשית יריעות למשכן:

א"ר הושעיה על שום שהוא עשוי למשכן. כצ"ל (יפ"ת):

אמה משה לפני הקב"ה כו' אני נוטל מהם צדיק כו'. אפשר דדייק מדכתיב למשכן בין קרים לעצי שיטים ולא כתיב ועשית קרשים עצי שטים למשכן. לז"א שמשה שאל אם לא יהיה משכן כו' והשיבו הקב"ה עצי שטים עומדים כלו' הצדיקים הדומים לעצי שטים הם עומדים ומגינים על הדור שהקב"ה נוטל צדיק אחד כו':

פסקה ה

מה כתיב למעלה כו'. בעי לדרוש דרמיז שלא יתקן עכשיו קרשים אלא שיבא מהמתוקנים כבר. והסבה כדי שלא יצטרכו להשתמש בברזל במלאכת המשכן ולהכי יהיב טעמא להרחקת הברזל שהוא מפני אדום כמו שמזה הטעם לא נזכר בכלל המתכות הנ"ל:

אבל ברזל אכ"כ. שהיה ראוי לעשות היתדות ברזל כדרך העולם. ולא של נחשת. כי לחשיבות ההפרש מעט:

יקבר הקב"ה דורון ויתרצה להם לשום להם שארית בארץ:

שלא קעקעה אותה. פי' שלא החריבה אלא התקרה של בית המקדש. כדאי' בירוש' פ"א דיומא שאלו את ר"א דורות האחרונים כשרים מן הראשונים. אמר להם עדיכם בית הבחירה יוכיח. אבותינו העבירו את התורה שנא' ויגל את מסך יהודה אבל אנו פעפענו את הכותלים שנא' ערו ערו עד היסוד בה עכ"ל. ופי' היפ"מ וקרבן העדה בחטאם העבירו את התקרה שלא החריב נ"נ אלא התקרה של ביה"מ והשאיר היסודות שנא' ויגל את מסך יהודה. פעפענו את כתלים שבחורבן בית שני החריבו גם היסודות כדכתיב ערו ערו וגו' עכ"ל:

עד עכשיו היסוד בה בתמיה. שהיו אומרים זה לזה וכי עדיין היסוד בה מהרו וקעקעוה:

וכסבור שלא לקבל מהם. לפי שנשתעבדו בישראל ואין לכרות להם ברית:

ואומר לו הקב"ה אכסניא כו' שנא' יאתיו חשמנים (**פי' דורונות**) **כו' מני מצרים**. שהקב"ה צוה למלך המשיח שיאתיו דורונות מן מצרים ותקבל מהם. לפי שסבר שלא לקבל מהם. ומדאמר הכתוב גבי כוש. כוש תריץ ידיו לאלהים משמע שמעצמה תריץ בלי גזירת המקום. וזהו מצד שלמדו ק"ו (תו"נ):

אכסנאי נעשו שאע"פ שנשתעבדו בהם. מתחלה נעשו להם אכסניא כשירד יעקב ובניו למצרים מפני זלעפות רעב ואין לקפח שכרם:

ואח"כ אדום כו' אומר לו הקב"ה גער חית קנה. אע"ג דבתחלה כתיב גער חית קנה ואח"ז כתיב יאתיו חשמנים. י"ל דקרא אומר תחלה סתם לך יובילו מלכים שי (ולא פי' עדיין מי המה) ואמר תיכף גער חית קנה כלו' שהיא אינה בכלל מלכים הנזכר. ואח"ז מפרש מי המה המלכים שיובילו שי ואמר מני מצרים כוש וכל ממלכות הארץ (יפ"ת):

גער חית קנה כמו הנני גוער לכם את הזרע:

שכולה חיה מן הקנה. פי' שעיקר חיותה מן הקנה של גבריאל כדאי' בגמרא בשעה שנשא שלמה בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים והעלה שרטון ועליה נבנה כרך גדול

של רומי (תו"נ). או פי' שכל חיה הוא מן הקולמוס שמכתבת טירוניא מכל העולם וקרא הקולמוס קנה. וע' בפ' ע"פ:

בין הקנים. בפסחים פרש"י קנה דריש ליה ל' קנים בין הקנים ביער:

אוכלת שמנן של עמים. והיינו בעגלי עמים שאוכלת שמנן כאוכל עגלי מרבק:

ובאה בכחו של אבירים. כצ"ל (יפ"ת) והיינו עדת אבירים שמתייחס לאבירים דהיינו יצחק ואברהם לאמר אני מבניהם:

מתרת את הפס דרש מתרפס מתיר פס. ופירושו פושטת יד ליטול:

והיא מתרצה מברצי כסף דריש ליה שפי' רצויי פיוסי כסף:

שהיא מפזרת לישראל דאיקרי עמים כדכתיב אף חובב עמים. עמים הר יקראו:

מתלמודה של תורה שמבטלין אותם מן התורה. ועי"ז מכניסין אותם במה שהיצה"ר חפץ ע"ד דאיתא בגמרא אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו יעסוק בתורה. והיינו קרבות יחפצו שהיצה"ר בעל מלחמות האדם כנודע:

מן העולם כלומר שבאבדום מן העולם. ופי' קרבות יחפצו כמ"ש בפסחים מי גרם לישראל שיתפזרו בין האומות. קרבות יחפצו על שרצו ישראל מלחמות ולא רצו להכנס להם כנודע מספר יוסיפון:

זרים לי שהחריבו בהמ"ק שלא יוכלו להביא קרבנות והם קרבנות יחפצו שרצו להקריב לי קרבנות בחשבם שאתרצה להם כמו שהייתי מקבל מישראל:

פסקה ו

ד"א ועשית את הקרשים כו'. מלות עומדים דריש כדמסיק כשם שאתה רואה למעלה שרפים עומדים:

איקונין תואר פנים וצורתו וצוה לבן ביתו לצייר שיעשה כמותה. ולכן אמר הבן בית איך אצייר דבר יקר כזה. והשיב לו המלך אתה בסממניך כו' ר"ל שאיני מבקש ממך אלא ציירו בסממנים כדרך הציירין ואע"פ שאינו דומה ממש. וכבודי במקומו מונח. והנמשל בזה על כללות העולם והמשכן דוגמת כל העולם. וכשאמר הקב"ה למשה וראה ועשה בתבניתם סבר משה שהכוונה האלהית לומר לו שיעשה ממש כמו אותן העליונים. ולכן נתקשה משה דודאי לא יוכל לעשות שיהיו דומים לעליונים והשיב הקב"ה דמ"מ יעשה במה שבידו דהיינו תכלת וארגמן. אלא שיכוון במעשיהם לדוגמא של מעלה ויתעלו בטוב כוונתו שיהיו חשובין כמותם. כי יוריד השם השכינה שם כשל מעלה. וע' בבמדב"ר פי"ב סימן י':

שנא' עצי שטים עומדין כלומר כאותם העומדים למעלה. וז"ש כנתון באסטרטיא של מעלה תרגוס דרך המלך באסטרטיא דמלכא. וכמפרש מה להלן שרפים עומדין כו':
סנקליטין פי' ב"ד ושרי יועציו:

פרק לו

פסקה א

הה"ד זית רענן כו' בא לתת טעם מצות שמן זית ומייתי קרא זית רענן שקרא להן ירמיה ע"ש שמאירים להקב"ה כדמפרש בסי' ב'. ואגב דריש ליה:
וכי לא נקראו ישראל כו' וטוב שיזכיר תמר או ארז שהם יותר יפים ומשני שהמשילם לזית. א' לומר שאינן עושים תשובה אלא ע"י צרת גלותם. ב' שאין להם ערוב עם עכו"ם ועל זה יתאונן איך נתערבו בעכו"ם. ג' לומר שבשעה שעושים רצש"מ עם עליונים ועכשיו בחטאם היה בהפך:
מגרגרים אותו מלקטים אותן שהם מתבשלין תחלה:
ונחבט כובשין אותו:
במטחן היינו רחים שטוחנין. וע' בתנחומא סדר זו סי' ו':
טרטיוטין לפי הענין הוא חיילות המלך. ואולי צ"ל סרדיוטין (מת"כ). ולי נראה שצ"ל סטרטיוטין ופירושה בלשון יוני אנשי מלחמה:
והקב"ה עונה להם אע"פ שהתשובה היא בעל כרחם:
שנא' ויאנחו ב"י מן העבודה וגו':
בצר לך ומצאוך וגו' ושבת עד ה' אלהיך הרי ממקרא זה ג"כ משמע דדרך ישראל הוא שלא לשוב אלא מתוך צרה:
ואיני יודע איזה תחתון כי מתערבים יחד ונעשה גוף אחד משונה ממה שהיה. כן התערבות אומות שונות בדתם. אז סופם שילמדו זה מזה עד שיתחדש כמעט דבר חדש. אבל ישראל אין מתערבים לעולם. ובשעה שיעשו רצון המקום הם למעלה תחת השגחה העליונה ולא ילמדו מכולם:
הה"ד יפה נוף. דעל ביהמ"ק קאמר הכי שמאיר לעולם כשמן זית וכה"ג אשכחן דאיקרי יפה נוף:
נכנס לשם מלא עונות. בשוח"ט מוסיף ולבו דואג עליו ושח:
כתיב בצור כו' בעי לפרש יפה נוף שהיא משובחת מפי הכל. ומה שנא' שם משוש כל הארץ פי' שהכל נהנים ביפיה:
מקום שמקריבין בו קרבנות. שבצפון היה עומד ומקריב חטאתו כדאמר בשוח"ט:

כך בהמ"ק מאיר אור הדעת כי מציון תצא תורה והיינו סנהדרין שיושבים בלשכת הגזית. ולכן הביא סמך מן והלכו גוים לאורך שמתיחס האור לישראל כי הם המלמדים לכל דעת את ה'. ולכן נקראו זית רענן:

לכך אמר הקב"ה למשה כו'. כלו' שקרא ה' שמם לפני כל העמים זית רענן על היותם מאירים לפני ה' בשמן זית כי זו למעלה גדולה שהמאיר לכל העולם יהיה מקבל אורה מהם:

פסקה ב

למה כדי להעלות אתכם. בעיני האומות בידעם שעם שאינו צריך לאור ומ"מ מצוה עליהם יאמרו זה ודאי למעלתם. שהשי"ת אינו רוצה שיהיו מחזיקים לו טובה. וזה ענין משל הפקח עם הסומא:

בעגל בו' שעות כדכתיב וירא העם כי בושש משה ואחז"ל באו שש. ולה"ק כשלנו בצהרים שהיא שעה ששית:

והיה הקב"ה מאיר להם ומנהיגם. פי' אפי' בשעה שכשלו בעגל כמ"ש (נחמיה ט':י"ט) אף כי עשו עגל וגו' ואתה ברחמיך וגו' ואת העמוד האש בלילה להאיר להם וגו':

ראה איך ד"ת מאירים. דנקט זית רענן משום תורה המאירה כשמן זית לומר שתחת היותם מאירים בתורה כזית הפרו תורות חלפו חק:

בשעה שעוסק בה כדמסיק במס' סוטה תורה בעידנא דעסיק בה מגינה ומצלי. פי' מגינה מן הפורענות ומצלת מן היצה"ר:

ביב בל' לעז קלאויק"א שיורדים שם כל השופכים (ערוך):

ואין מוסר אלא ד"ת. ולא דרכי המדינות וטוב המדות כפשוטו:

שנא' החזק במוסר וסיפיה דקרא נצרה כי היא חייב והיינו תורה דכתיב בה כי היא חייך ואורך ימיך. למה היא מת דה"ל כשוגג ואינו בן מות. ומשני שע"י שאינו יודע מרגיל עצמו והולך וחוטא אף מזיד דעבירה גוררת עבירה:

שנא' דרך רשעים כאפלה. אלעיל קאי דקאמר משל למי שעומד באפילה ומייתי ראיה דהכי מדמה לה קרא:

ולא נכשל כו' ולא נפל. לא קאמר נמי לא הקיש פניו בקרקע. דכיון דלא נכשל ולא נפל הקשת פנים מנין:

שנא' נר לרגלי דבריך. דהיינו שלא יכשל רגלו בחטא וכמ"ש בשוח"ט אמר דוד באתי לחלל את השבת האירה לי תורה שנא' שמור את יום השבת. באתי לנאוף האירה לי תורה שנא' מות יומת הנואף והנואפה:

אם תרוץ לא תכשל. היינו מכשול עון ע"י למוד התורה. וכדכתיב התם בדרך חכמה הוריתיך הדרכתיך במעגלי יושר והדר כתיב בלכתך לא יצר צעדך ואם תרוץ לא תכשל:
וכן נר ה' נשמת אדם. שהנשמה נקראת נר והתורה נקראת נר לפי שתלוים זה בזה שאמר הקב"ה נרי בידך ונרך בידי כו' כדלקמן סדר ראה:
כאילו מדליק נר לפני הקב"ה. פי' כאילו היה צריך לאורה והיה עושה לו נחת רוח בהדלקת הנר:
ומהו ותורה אור דליכא לפרש שהתורה אור לרגל האדם להצילו מהעון. שאין שייכות לזה עם מ"ש כי נר מצוה לפי מה שפירש שהוא כמדליק הנר לפני ה':
קרינין וסבקין סבקין בל' רומיי אבוקה עשויה מחלב. וקרינין בלשון יוני ורומיי אבוקה של שעוה (מוסיף הערוך):
לכך נאמר כי נר מצוה ותורה אור. שפי' תורה הוראה ולמוד כלו' כך למוד מהאור שאינו חסר ממנה אע"פ שידליקו ממנה:
הה"ד תקרא ואנכי אענך. למעשה ידיך תכסוף שד' דברים מצינו שהקב"ה נכסף שהאנשים יעשו לפניו:
בד' דברים מבואר אצלי דחסורי מיחסרא וה"ק. הקב"ה זן את כל העולם וצוה לישראל את קרבני לחמי לאשי כדגרסי' לה בתנחומא. וגם שם השמיט המדש הקב"ה משמר עולמו כו':
תדע שכביכול הוא היה סובלן מפני שאין זה נראה כבוד אלהים שהרי הנישא גדול מהנושא כדלעיל בב"ר פ' ע"ח. לכן כביכול:
הוא היה סובלן. ומ"מ ניחא ליה לעיל למימר ממה שסובל את עולמו ולא קאמר ממה שסובל נושאי הארון. שאין זה מתמיד:
ולא היו יכולין בני קהת לעבור. שאחז"ל עד עתה הלוים היו נושאים הארון. ועתה נשאוהו הכהנים. ואחז"ל בג' מקומות נשאו הכהנים את הארון ואחד מהם כשעברו את הירדן:
שנא' נתקו כפות רגלי הכהנים אל החרבה וישובו מי הירדן למקומם וילכו כתמול שלשם על כל גדותיו. פי' כאשר נתקו רגלי הכהנים מן המים אל החרבה שאצלם היינו אל הצד שירדו ממנו אל הירדן. וישובו מי הירדן למקומם וכו' נמצא ארון מצד זה וישראל מצד זה. נשא ארון את נושאיו כו':
ולא הכהנים סבלוהו פי' מעולם לא סבלוהו הכהנים. ומה שנא' בכתף ישאו היינו לפי הנראה:

משמר עולמו אע"פ שהראיה משומר ישראל. אמר משמר עולמו. כי הם עיקר עולמו:
שנא' והחונים לפני המשכן קדמה. סיפא דקרא שומרים משמרת המשכן:
והארץ האירה מכבודו. ס"ל דבאורה שנבראת להאיר לעולם מיירי וכמ"ד בב"ר פ"ג שממקום בהמ"ק נבראת האורה ויליף לה מהכא:

פרק לז

פסקה א

הה"ד ממנו פנה ממנו יתד כו' דריש שבא לרמוז היות סגולה זו בישראל שכל אנשי המעלות נמצאו בהם גופייהו. וכן אהרן שנבחר לכהונה היה מבני ישראל. ולזה מייתי קרא דממנו פנה כו':
זה המלך דוד שהוא עיקר מלכותינו:
שנא' אבן מאסו הבונים וכמ"ש בשוח"ט זה דוד לשעבר היה רועה ונעשה מלך:
שנא' ותקעתיו יתד במקום נאמן. נא' על אליקים בן חלקיהו וסבר בעל המדרש שהיה כ"ג מדכתיב גביה והלבשתיו כתנתך ואבנטך ודרש כתנתך על שם כתנות בד קדש דבגדי כהונה וע' בויק"ר פ"ה (תו"נ):
ממנו קשת מלחמה שנא' כו'. כוונתם לדרוש מזה על הלוחמים מלחמתם של תורה וכדרשתם ז"ל על פסוק משיבי מלחמה שערה ובכמה דוכתי:
אלו סופרי הדיינים כ' המת"כ נראה דצ"ל שוטרי. וכן הגיה בעל יפ"ת. והם הממונים לכוף את העם לקבל את הדין מהשופט:
משל למלך שהיה לו אוהב. דייק יתור מלת ואתה ומלת אליך. לזה דריש שהודיע לו בכוונה מתחלה שיהיה הוא הבוחר והמקרב שע"י שחשב משה בדעתו שהוא יהיה הכהן אולי ירע בעיניו בחירת אחר. לכן הודיעו שהוא יהיה המקרב והממנה אותו לגדולה זו. וגדול הממנה יותר מהממונה:
קתליקוס בל' יוני ורומיי איש ממונה על כל דברי בית ובידו לעשות מה שירצה (מוסף הערוך) וע' בירושלי שקלים פ"ה משנה ב' וגמרא שם. וכתב שם בעל ק"ע התוליקון היא שררה למעלה מן האמרכל:
אסטרטיגוס שר חשוב כמו שר צבא (ערוך):
א"ל לך מנה אסטרטיגוס. שבזה תתקרר דעתו שהמינוי בידו:
גינוסיא פי' בלשון יוני מולד ויחוס (מוסף הערוך) וכן הוא בתרגום:
בקש הקב"ה למנות על כו' ועשאו למשה גזבר כו'. דבוק למאמר והיה סבור משה. ונתינת טעם הוא לסברת משה שסבר שהוא יהיה הכהן הגדול מפני שצווי מלאכת

המשכן היה למחרת יוה"כ ובאותה שעה נתמנה משה גיזבר על הדיינים כדאי' בפ' ויהי ממחרת:

א"ל משבט לוי כדי שישמח ששבטו חביב מלבד מעלת עצמו שבידו המנוי. ואחר שאמר לו משבט לוי ושמח חזר ואמר ליה אהרן אחיך הוא הנבחר שבזה ישמח יותר:

רבנן אמרי כו' שמש משה בכ"ג כו'. רבנן דרשי ואתה הקרב אותך עם אהרן אחיך. ופי' אליך כמו אותך. ומלת את איננה סימן הפעול רק מענין עם (שהוא אחד משמושיו). ולזה הזכיר מאמר זה כאן שגם משה שמש בכהונה גדולה כי ממקרא זה הוא מוכח וכאמור:

כל מ' שנה שאע"פ שהיה אהרן כ"ג היה משה שמש בכהונה גדולה:

ר' ברכיה כו' ר' ברכיה לא פליג על רבנין אלא שבא להוסיף ראיה לדבריהם:

ומשה איש האלהים וגו' בניו יקראו על שבט הלוי. משמע אבל משה עצמו יקרא על שם הכהנים דמשה ואהרן שוים לכהונה וכן הוא בהדיא בויק"ר פ' י"א שכוונת המדרש הוא על (ד"ה א' כ"ג פסוק י"ג י"ד) ב' פסוקים באים זה אחר זה וז"ל בני עמרם אהרן ומשה ויבדל אהרן להקדישו וגו' הוא ובניו עד עולם להקטיר לפני ה' וגו' ומשה איש האלהים בניו יקראו על שבט הלוי וחוזר מלת ומשה למעלה. כלו' אהרן וגם משה שניהם נבדלו לכהונה (רק) בניו (של משה) יקראו על שבט הלוי:

פסקה ב

ד"א ואתה הקרב אליך. דלכך נא' ל' הקרב לפי שהיה משה מרחקו בשביל מעשה העגל והקב"ה צוהו לקרבו אליו (תו"נ):

והיה מקיש עליו בקורנס. פי' שהיה עסוק במעשה העגל:

אלא לעכבן אע"פ שבשעה ההיא כבר השתחוו לו ויזבחו לו שב אהרן להקיש עליו בקורנוס לומר שעדיין לא נגמרה מלאכתו כדי לבטלם מעבודתם:

שזחה לשון גיאות וגאוה תרגום וחנפי לב וזוחתי לבא. פי' גבהי לב:

פדגוג בל' יוני ורומיי אומן המגדל התינוק (מוסף הערוך) כאשר ישא האומן תרגום ירוש' פדגוגא. מינקת רבקה תרגום יב"ע פידגוגתא דרבקה:

ואני אחתור וכוונתו היה להאריך מעשהו עד שיבא המלך:

אני כהן ואע"פ שלא נתמנה לכהן אלא כשהוקם המשכן כבר ידע במה שאמר ה' למשה בסנה הלא אהרן אחיך הלוי כו' ועכשיו יהיה לכהן כדאי' לעיל פ"ג:

הייך איני משליט. תימא דבהדיא כתיב ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו. וי"ל שבעבור ישראל התאנף בו על דרך גם בי התאנף ה' בגללכם:

היכן א"ל הדבר הזה משה במשכן. צ"ל למשה (א"א) ועל פי הגהתו הגיהו כן בדפוסים שלנו:

משל לאוהבו של מלך. גם זה המשל כטעם המשל שבסימן הקודם. אלא שלפי משל זה מעיקרא קאמר ליה אהרן ולא היתה הבחירה ביד משה ויהיה פירוש ואתה הקרב אליך שאע"פ שאתה היית ראוי לכהונה מ"מ הקרב אהרן אחיך כי לפ"ז גם המעלה אליך כי אחיך בשרך הוא:

קומים פי' מת"כ נגיד וסוכן נאמן על בית המלך. אסתר רבתי פסקא ותמאן ואמרה לו קומיס איסטאבלטי של בית אבא היית. פי' מת"כ קומיס ממונה. ירוש' ברכות פ' ט' העמידו קומיס על תיסבריות שלו כתב המוסיף הערוך בל' יוני ורומיי נגיד:

ורפוסא בשבועות דף ו' ע"ב רופילא וריש גלותא פרש"י רופילא איפרכוס של מלכא. ורפוסא לפי הענין הוא מושאל מלשן רופילא ר"ל נשיא ודיין והמוסף הערוך פי' בל' רומיי שר חיל:

סטרטיגוס שר חשוב נציב פלשתים ת"י אסטרטיגס. וכוונת המאמר שכמו שחשב האוהב שמטעם זה שהוא קומיס היינו נאמן בית ורפוסא הוא השופט ודיין ינתן לו גם שררות האסטרטיגוס. כן משה לפי שנתעלה בנבואה שעל זה נאמר בכל ביתי נאמן הוא. וגם היה שופט ישראל. חשב שגם כהונה אליו יאתה שיש בה ב' דברים אלו. אם הנבואה באורים ותומים. ואם המשפט באומר יורו משפטיך ליעקב:

פסקה ג

הה"ד אשרי תבחר ותקרב כו'. דמה טעם ל' הקרבה ומתוך ב"י יצדק לומר הבדל. ואתה הבדל את אהרן מתוך ב"י וקאמר שלפי שידע ה' כוונת אהרן שהיתה לטובה צוה למשה שיקרבהו. ומביא סמך לזה מאשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך שפירושו אף שנדחה נתקרב אח"כ שישכון בחצרות ה'. ובזה שפיר עולה המשל כפי הנמשל כמו שאפרש:

שתיגרו מדינים תרגומו תיגרי. ור"ל שאוהב המלך עשה מריבה עם המלך. ולפי שידע המלך שכוונת אוהבו הוא לטובת המלך לכן עשאו פרוטיקאטור פי' יושב ראשונה במלכות. כן אהרן לפי שידע ה' טוב כוונתו עשאו גדול ולא יהיה זז מפלטין. וז"ש ישכון חצריך נשבעה בטוב ביתך קדוש היכלך:

פסקה ד

הה"ד לולי תורתך כו' כדמסיק שהקב"ה אמר למשה שאלולי התורה היה מאבד עולמו. מייתי ג"כ מקרא זה שאמר דוד שהעולם אבוד בזולת התורה:

הרע לו שהוא היה רוצה לשמש בכהונה. והשיבו הקב"ה שדי לו כתר תורה שניתנה לו דחשיבי טפי שאלולי היא היה העולם אבד והיא מקיימתו:

משל לחכם שנטל קרובתו ר"ל כי מה שמצוה לו שהוא יהיה הממנה אותו הוא כדי שיהיה כפוף אליו. לכן אמר ואתה הקרב אליך:

י' שנים ולא ילדה כדין השוהה עם אשתו עשר שנים ולא ילדה שצריך לגרשה. והנמשל הוא מה שאמר לו בסנה אל תקרב הלום שלא יהיה כהן כדאי' לעיל פ"ב וא"כ א"א למשה להיות כהן וזהו דמיון לא ילדה (ת"נ)

שתהא גדול עליו משום דגזרת נביא חוזרת וגזרת אורים ותומים אינה חוזרת כדאי' בגמרא סד"א שמצד זה היה אהרן גדול ממנו. לכן היה מנויו ע"י משה למען דעת כי כל השפעתם אינו אלא ע"פ משה:

מכל הארצות כו' דריש מתוך ב"י דר"ל שהוא מיוחד מן המיוחד כדמפרש שגם הם מקורבים. אהרן נבחר מכולם. ומייתי דוגמא לזה ממה שמצינו כן בבית המקדש:

בחר בא"י כדכתיב יבחר לנו את נחלתנו:

בחר בבהמ"ק דכתיב ובחרתי המקום הזה לי. והיינו ביהמ"ק דביה מיירי:

לא בחר אלא בבית קה"ק. אע"ג דלא אשכחן ל' בחירה בהדיא ביה. ענינו מבואר כי שם הארון והשכינה ואין רשות ליכנס בו לכ"ג אלא אחת בשנה:

אלא בישראל כדכתיב (דברים ז':ו') ובך בחר ה' אלהיך:

אלא שבט לוי במד"ר פ"ג ס"ב:

תרומה לצד והמעשר לצד. איידי דמייתי קרא ובחור אותו מכל שבטי ישראל בעי לתרוצי מאי דמסיים שם ואתנה לבית אביך את כל אשי ב"י. ולא קאמר נמי תרומה ומעשר מן המעשר שניתן לכהן. ומשני שמפני שר"ל שם למה תבעטו בזבחי לא חש להזכיר אלא הקרבנות והניח התרומה והמעשר לצד אחד דלא דמי להו. ומה שאמר נדב ואביהוא לצד כו' ר"ל כי כן הוא ל' המקרא כאן ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך ואת בניו אתו מתוך ב"י לכהנו לי אהרן נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר בני אהרן. דמלת בני אהרן הוא יתר כאן דכבר כתיב ואת בניו אתו. אלא שרמז בכאן שנדב ואביהוא יהיו לצד א' ואלעזר ואיתמר לצד. ולה"ה אהרן נדב ואביהוא והדר קאמר אלעזר ואיתמר בני אהרן. לחלקם זה מזה:

שנא' ובחור אותו כו' שנבחרו בבני אהרן קצתם מקצתם ובחור אותו כמו מאותו שלא כל זרעו נבחר:

לכך נא' אשרי תבחר ותקרב. כי ישראל ולוי נבחרו ג"כ. אבל לא מצינו בהם ל' הקרבה עם בחירה יחדיו. לכן מסיים אשרי תבחר ותקרב דהיינו אהרן דהוה ביה בחירה והקרבה. וכמו דמסיים נשבעה בטוב ביתך קדוש היכלך שהיה אוכל משלחנו של מקום:

פרק לח

פסקה א

הה"ד לעולם ה' דברך נצב בשמים שדבריו אמת וקיים לעד כמוהו. ולכן רמז הקיום באומר זה הדבר:

כשם שאתה אמת פי' חי וקיים כן דברך יקום לעולם. והיינו לעולם ה' דברך נצב בשמים. פי' כמו שלעולם אתה ה' קיים. כן דברך נצב פי' קיים:

אל תאמר בשמים דמ"ש שמים. בארץ נמי דבר ה' נצב:

אלא כשמים שלהיות הבי"ת והכ"ף קרובות בתמונתם יחלפו זו בזו:

כשם שמתחלה גזר ונעשו שמים והגזירה ההיא קיימת לעולם כדכתיב ויעמידם לעד לעולם. וכן הארץ בל תמוט עולם ועד. ולכן אמר לדור ודור אמונתך כוננת ארץ ותעמוד שלשניה' ידמה דבר ה' לאהרן שיהיה קיים לעולם:

למה כך כן יהיה דברי. נתנה לו הכהונה לעולמים ע"ש כן יהיה דברי וגו' וסיפיה דקרא לא ישוב כלו' זה יהיה כן לעולמי עד (מת"כ):

ד"א וזה הדבר וס"ד אשר תעשה להם לקדש אותם וגו' והקדושה הוא לה' ית' ולמלאכים החיים תמיד לא בב"א המתים אין שייך בהם קדושה וע"ז מביא הה"ד הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות וכדמפרש:

פסקה ב

שנא' הלא אתה מקדם כו' ל' המקרא שם הלא אתה מקדם ה' אלהי קדושי לא נמות ה' למשפט שמתו וצור להוכיח יסדתו. וה"פ דקרא מקדם שחטא אדם אמרת שלא ימות בהיותך ה' אלהיו וקדושו. דהיינו בשומרו מצותיך שלא לאכול מהעץ. שאז היה קדוש לך ודבוק בך והיית אתה אלהיו וקדושו. ולפי שבמיתתו נמשך הדבר לזרעו כינה הנביא הדבר בשמו ואמר ה' אלהי קדושי לא נמות:

הבאת עליו מיתה להוכיח את הבריות. כצ"ל (יפ"ת). אע"ג דעל שביטל צוויו נגזר עליו מיתה. אמר להוכיח את הבריות. כי לולא זה לא היה ה' מענישו במיתה אלא בעונש אחר:

שנא' ה' למשפט שמתו. סיפיה וצור להוכיח יסדתו וכמ"ש לעיל:

אתה גוזר ואומר כו' ל"א הוא. שדורש המקרא בע"א וכצ"ל אתה גוזר ואומר קדושים יהיו לאלהיהם (ויקרא כ"א:ו') ור"ל שלא אמר קדושים תהיו כמ"ש לישראל. משמע שאינו מצוה עליהם שיתקדשו עצמם כדהתם. אלא ל' גזירה שיהיו קדושים. כדרך שגזר על דבר שברא שיהיה בטבעו שגזר עליו:

רבון העולם אתה מבקש שנהא קדושים לגמרי כמלאכים. הסר ממנו המות ונהיה קיימים כקדושי עליונים:

שנא' הלא אתה מקדם כו'. וכן פירושו הלא אף כי מפני שאתה אלהי קדושי היה ראוי שלא נמות. אבל א"א כן (כי) אתה מקדם למשפט שמתו והיינו בימי אדה"ר:

פסקה ג

הה"ד גדולים מעשה ה' דרושים לכל חפציהם שנמצא לדרוש טעם בכל חפצי מעשי יתברך כפי שנוייהם:

כשהוא רוצה כו' פי' כשחכמתו גוזרת כפי הענין קורא הכפרה הבאה על העגל בלשון נקבה כלו' שתהיה הכפרה בנקבה. וכהוא רוצה כו':

לכפר עליהם על אהרן ובניו. שאע"פ שבניו לא היו עמו במעשה העגל צריכין כפרה מפני שבאהרן התאנף ה' להשמידו והוא כילוי בנים:

על מה שעתיד פי' המת"כ על מעשה העגל שעתיד אהרן לעשותו. וקשה דהא מעשה העגל קדים לזה שהרי חטא העגל היה בי"ו בתמוז. וז' ימי המלואים היה סוף אדר. וקרבן עגל בן בקר היה בר"ח ניסן. וכתב היפ"ת שכאשר צוה ה' זה הדבר אשר תעשה להם לקדש אותם עדיין לא נעשה העגל כדפירש הרמב"ן בפרשה שמיני. ומייתי ממ"ש קח לך עגל וגו' וזה לכפר על העגל כדאי' בת"כ פ' מלואי':

ד"א שעשה הקב"ה כבוד לאהרן כו'. כדכתיב גדולים מעשה ה' וגו' הוד והדר פעלו שהלבישו כמלאכי השרת ע"ד הוד והדר לבשת. וז"ש גדולים מעשה ה' כי אף שמצד אחד מצריכו כפרה ומ"מ מצד אחר מכבדו כמלאכים כי עמקו מחשבותיו ית' וימצא טעם לשבח בכל גזירותיו כשיעויין בהם. והיינו דרושים לכל חפציהם. וזה שלהיות שידע הקב"ה כוונת אהרן שהיה לטובה כדאי' בפ' הקודמת לכן עשה לו כבוד. והצריכו כפרה על שהתאנף בו מטעם שכתבתי בפ' הקודמת סי' ב':

א"ר יהודה כו' איידי דמייתי הכא כי מלאך ה' צבאות הוא מייתי דר"י דקמפרש ליה על מי שהוא בן תורה שכשאינו בן תורה אינו כהן ונמאס. וכשהוא בן תורה אז הוא נאה וקרוב לה' כמלאך:

מכאן אמרו כו' מהאי קרא דמייתי שנאמר אתה הדעת מאסת:

ג' אלפין יש כו'. דואמאסך כתיב באל"ף יתירא בין הסמ"ך והכ"ף. ובא להורות שנמאס משלשה שררות. ורמזו בהאלפי"ן כי אל"ף מלשון אלוף מורה על שררה:

מן הכהונה פי' ממתנות כהונה כבכורות וזרוע ולחיים והקבה. ומכבוד כהונה לפתוח ראשון:

ומן המקדש משישתמש בכהונה בבית המקדש:

ומן הלויה שלא יטול מעשר אפי' כלוי. וכדכתיב למען יחזקו בתורת ה' ואחז"ל כל שעוסק בתורה יש לו מנת וכל מי שאינו עוסק בתורה אין לו מנת:

ואם לאו ראה מה כתיב כו'. פי' ואם אינו מלאך ה' עם היותו בן תורה. והיינו שאין דרכיו מתוקנים. אז אין צ"ל שאינו נאהב כמלאך. אלא שיורד לגיהנם. והיינו ארץ עיפתה כדמפרש:

פורחים כעוף דריש עיפתה לשון עופפות שפורחים בה והיא כמו אופל. וענין העופפות רמז למהירות הרשעים ליפול בגיהנם ויתכן שהעופפות הוא השתנותם מדין אל דין בגיהנם. כמ"ש ז"ל שיוצאים מגיהנם של שלג לשלג ומשל אש לשל שלג:

אם יגע בה אלו לא די. כלו' לא דיו כל אילו המעלות אשר לו שיש לו כהונה ומקדש והוא כמלאך. אלא שהוא נעשה תלמידו של הקב"ה. והבא לדרוש את פי ה' יבקש מפיהו. וכמו שאחז"ל גדולים צדיקים יותר ממה"ש:

והיו עיניך רואות את מוריך. דמשמע שהם תלמידיו ממש היושבים עם השכינה ולומדים תורה ממנו:

פסקה ד

הה"ד קחו עמכם דברים. בעי למדרש שמרומז במלת הדבר תפלה. לפי שלא יתרצה ה' לאהרן אלא ע"י תפלה כדלקמן ומייתי קחו עמכם דברים היינו תפלה. ומייתי ארחץ בנקיון כפי דאע"ג דכתיב ואסובבה את מזבחך ה' עיקרו בתפלה כמו שאפרש:

יכול אף להקריב ר"ל יכול דפירושו דקרא דארחץ כפי ואסובבה את מזבחך היינו להקריב קרבנות וגם לשמיע בקול תודה וגו' היינו תפלה. לה"ק מדכתי' לשמיע ולא כתיב לשמוע בקול תודה ע"כ שפירושו ואסובבה את מזבחך לשמיע בקול תודה ר"ל שלא קרב אל המזבח אלא התפלה וההודאה:

א"ל עניים אנו על זמן שאין ביהמ"ק קיים קאמר דעניי אנן לגבי קרבן דלית לן כהן שיכפר בעדנו (יפ"ת ונזה"ק):

ואין דברים אלא ד"ת.דקחו עמכם דברים כולל תורה ותפלה דשניהם דברים נקראו. וכדכתיב קחו עמכם דברים אמרו עליו כל תשא עון היינו תפלה. וקח טוב ירמוז לתורה

כמאמרם ז"ל אין טוב אלא תורה. וכן ונשלמה פרים שפתינו פירושו התפלה שהיא במקום הקרבנות. והיינו דמסיים בסמוך איני מבקש כו' אלא דברים סתם דאית בהו תרתי אם תורה אם תפלה:

בכו והתפללו בבכיה. מושבו אל ה' קדייק דעיקר תשובה היא הבכיה. כי תשובה נוטריקין תענית שק ואפר בכיה הספד. ותפלה מסיפא דקרא ונשלמה פרים שפתינו קדייק (תו"נ):

ומה אמרתי לו נטה בכידון. אשר בידך אל העי כי בידך אתננה. שלא יעלה בדעת ישראל שבכחם הגדול אשר אתם נצחו. אלא נטה בכידון שהוא גבוה הקומה למעלה. לרמוז כשישראל מסתכלין כלפי מעלה ולבם לשמים ינצחו כענין שנאמר והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל הרי בזכות שמשברין לבם ומתפללים בבכיה נצחו את העי:

בימי השופטים בבכיה שמעתי כו'. וה"ה בתפלה. וכן כל היכא דאמר בתפלה ה"ה בבכייה. אלא דחדא מנייהו נקט (תו"נ):

רנו ליעקב שמחה וגו' בבכי יבואו ובתחנונים אובילם:

ולא קרבנות אלא דברים. אם ת"ח הוא אני מבקש ממנו דברים של תורה שיעסוק בדיני קרבנות. ולמי שאינו יודע ד"ת אני מבקש ממנו דברים של תפלה:

שאני מודה לך היינו תפלה. על ד"ת כלו' נוסף על ד"ת. וד"ת נרמזים בלשמיע. וקול תודה על התפלה וההודאה:

ד"א קחו עמכם דברים כו' משום דבעי לאתויי ענין מרדכי מייתי מעונה אלהי קדם דמינה ילפינן תגבורת הנס ההוא. שאחר מעונה אלהי קדם כתיב ויגרש מפניך אויב דהיינו המן:

מעונה אלהי קדם אלו ישראל. כמו שדרשו חז"ל אין כאל. ומי כאן ישורון. וזה שדריש ישורון הנזכר הוא הוא המעון של אלהי קדם. שה' שוכן בתוכו כאומרו ושכנתי בתוכם:

שבזכותו נברא העולם כדילפינן בב"ר פ"א:

שבזכותן נברא העולם ועליהם העולם עומד פי' שיש עמודים שבשבילם העולם נברא ויש עמודים שעליהם העולם קיים. וכמו שמביא בטור ח"מ סי' א' ובב"י שם. לזה אמר לא כן ישורון שבזכותן העולם נברא וגם בזכותם העולם קיים (תו"נ):

ועליהם העולם עומד וזהו ומתחת זרועות עולם שהם מעמידים אותו כזרועות המעמידים המשא:

זה המן הזכיר הכתוב גאולת המן יותר מכל הגאולות. והטעם שכל ד"מ לא בקשו לעקור את הכל כמו המן. ולזה אחרי שתיאר משה את ישראל שבזכותן נברא העולם אמר ויגרש מפניך אויב זה המן. ר"ל שלסיבה זו ניצולו בגזירת המן כדאי' באסת"ר:

ולמה צר ואויב פי' למה כתיב כפול צר ואויב:

צר למעלן שהיה אויב חרף ה':

צר לאבות שהוא נין עמלק שהיה אויב לאבות. והוא נטר שנאה לבנים:

ואויב לך שחשב לתלות את מרדכי על אשר דבר טוב על המלך:

אלו בניו דהשמד הוא כילוי בנים כדלקמן בויק"ר פ"י:

אין עין אלא נבואה. ופירוש הכתוב שנתקיימה בהם הנבואה שנא' ליעקב מטל השמים ורוב דגן ותירוש. והיינו דמפרש אל ארץ דגן ותירוש (יפ"ת):

גדולה חיבתן כו' מפרש סיפא דקרא אף שמיו יערפו טל:

אר"ש ב"ג גדולה חיבתן ש"י. במכילתא בשלח אי' לשעבר היה הלחם עולה מן הארץ והטל יורד מן השמים שנא' ארץ דגן ותירוש אף שמיו יערפו טל. ועתה נתחלפו הדברים התחיל הלחם יורד מן השמים והטל עולה מן הארץ דכתיב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים וכתיב ותעל שכבת הטל וגו' עכ"ל. ולגירסתנו פירושו שהוא מוריד להם מן מן השמים שהוא הלחם שניתן להם מן השמים עם היות ארץ ממנה יצא לחם. ומעלה להם מן הארץ טל. שאין דרכו להיות מן הארץ כלל. שנא' ותעל שכבת הטל. וכן אף שמיו יערפו טל ר"ל מדכתיב אף ולא קאמר ושמיו יערפו טל דריש דה"ק לא הארץ בלבד תעלה טל אלא אף שמיו יערפו טל:

שהם משתמשים בהקב"ה. מלת בה' קדייק. והכוונה שמושפעים וניזונין ע"י הקב"ה בעצמו (תו"נ) או פירושו שמשתמשים בשמות הקדשים להגן עליכם בעת צרכם. והיינו נושע בה' כלו' בשם ה' (יפ"ת):

כנגד אברהם לרמוז שזכות אבותם מסייעתם:

שנא' וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו בב"ר אי' וילך אל ארץ מפני יעקב מפני הבושה. או מפני השט"ח ע"ש. והקשו המפרשים והא קרא קאמר כי היה רכושם רב וגו'. ותירצו שהיה מתבייש לומר שיצא מפני הבושה או מפני השט"ח לכן כחש ואמר טעם אחר וז"ש כאן ויכחשו אויביך לך כו' שנא' וילך אל ארן מפני יעקב אחיו (תו"נ)

שנא' ויקח המן כו' שאז דרך עליו כמבואר באסת"ר שא"ל דרוס עלי וסליק ורכב למקימא לכון מה דאמר כתבא ואתה על במותימו תדרוך:

שנא' מרדכי ידע את כל אשר נעשה וגו' ויזעק זעקה גדולה ומרה. ומן הסתם היא זעקת תפלה:

מאחר שראה עצמו בגדולה. צ"ל ואחר שראה כו' (תו"נ):

אלא וישב מרדכי כשם שהיה בתחלה. פי' ששב לשקו ולתעניתו כמו שהיה מתחלה. וכמ"ש בסמוך:

ונתן ה' טעמו כאילו אמר כתיב ונתן ה'. וכן ל' ספר זה בכמה מקומות (מת"כ):

מה כתיב אחריו ואתה תשוב. פי' ואתה תשוב ותתפלל:

שחזר לשקו ולתעניתו. ע' מ"ש באסת"ר על מאמר זה:

אלא ע"י תפלה ולא הספיק בתשובה מדאצטריך משה להתפלל בעדו:

שנא' ובאהרן התאנף כו'. וסיפיה דקרא ואתפלל גם בעד אהרן:

פסקה ה

הה"ד כבוד חכמים ינחלו כו'. דייק זה הדבר וגו' כלו' התורה שנקראת דבר כדלעיל גרמה לו הכבוד הזה והוא עשיית הבגדים לכבוד ולתפארת:

שנא' ויהי יעבץ נכבד מאחיו. כדאי' לעיל פ"א יתר שברח זכה וישבו בניו בלשכת הגזית שנא' (ד"ה א' ב') ומשפחות סופרים יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים המה הקנים הבאים מחמת אבי בית רכב וגו' וע"ש מ"ש:

תורת אמת היתה בפיהו. ובאהרן מיירי כדלעיל פ"ה ע"ש:

מה אמר הקב"ה למשה ועשית כו'. ר"ל שמאחר שה' אמר למשה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך ולא אמר ועשית בגדי קדש כך וכך והלבשתם לאהרן נראה שאהרן מצד עצמו ראוי אל הכבוד הזה. והענין שבזכות תורתו זכה למלבושים אלו כחתן יכהן פאר וכבוד:

פסקה ו

הה"ד לעולם ה' דברך נצב בשמים. שקיים דברו לאהרן כדמסיים:

דבר בשמים כדמפ' שהגבי' לאברהם למעלה מן השמים ואמר לו הבט נא השמימה וגו':

ואחר רד"ו שנה כו'. סיפיה דקרא לדר ודר אמונתך ל' רד"ו שאחר רד"ו שנים נתאמת ההבטחה (תו"נ):

ואחר רד"ו שנה ששהו במצרים. אבל מעת ההבטחה היה ת"ל שנה:

ואחר רד"ו שנה באתה אותה ההבטחה. דהיינו ביצ"מ דכתיב והנכם היום ככוכבי השמים לרוב:

את הצדיק אברהם אבינו:

כיצד בשעה כו' בעי לפרש א"ר חזקיה מפני שהבטיח דבר בשמים כו' (תו"נ):
בשעה שאמר הקב"ה.בשעה לאו דוקא. דדבר ה' אל אברם במחזה ע"כ אחר ביאת אברהם לא"י הרבה היה ואחר שהרג את המלכים:
מה הנאה יש לי בכל הברכות הללו כו'. ואף שבכלל הברכות נאמר לו ואעשך לגוי גדול והרי הבטיחו בבנים. מ"מ היה ירא שמא יגרום החטא לבטל הברכה מחמת שראה במזלו שאינו מוליד:
כבר אתה יודע כו' בתמיה:
כך א"א למנות בניך. ולא תחוש למזלך כי אל כל אשר אחפוץ אטנו:
למעלה מכפת הרקיע. וכדאי' בב"ר פ' מ"ד שאמר ליה עד דסנדלא ברגליך דרוש כובא כו'. וגיר' האלשיך דרוס כיכביא. ופי' שהוא שא"ל הקב"ה שהוא שודד המזל המתחייב שלא יוליד וא"ל כה יהיה זרעך מושלים על הכוכבים:
וא"ל הבט דהיינו מלמעלה למטה כדאיתא בב"ר פ' מ"ד:
הוי לעולם ה' דברך נצב בשמים ר"ל דלא קאי אהבטחת אברהם לחוד. אלא אכל הבטחות שהבטיח הקב"ה לאבות ישראל כולם קיים בהם (תו"נ):

פסקה ז

יבא קדוש כו' דריש וזה אשר תעשה להם לקדש אותם. שהיא נתינת טעם לקדושתם בשביל שיבא קדוש לקודש. שיהא אהרן קדוש שיבא לקודש (תו"נ):
מגיד מראשית אחרית. אחרית כלו' שהקב"ה צופה עתידות ודבריו רומזים לעתיד:
פר אחד זה אהרן כו'. שלכן היה פר אחד לכפר על העגל שעשה כדלעיל. ואילים שנים לכפר על בניו שלא יסופו בחטאו. ולא היו פרים ממש כי לא חטאו הם כמוהו בעגל:

פסקה ח

ד"א וזה הדבר כדמסיק דרמיז לזכות י"ב שבטים כלו' כי זכות י"ב הוא הדבר והסיבה המגינה עליו:
באיזה זכות היה אהרן נכנס לבית ק"ק. לכפר על ב"י. כלו' מהו הזכות שתעמוד לישראל שיוכל הוא לכפר בעדם אפי' יהיו חוטאים. בזכות הברית. ע"י היותם מיוחדים באות ברית קודש. כי ראוי שהאדון ישגיח על עבדו להצילו. והאומר בזכות השבטים הוא להיותם עמוד העולם שא"א לעולם בלא ישראל כמ"ש כי כארבע רוחות השמים וגו'. לכן ראוי להעביר על עונם. וז"ש בזכות השבטים דהיינו היותם י"ב כמספר המזלות:
ראובן שדרגנין מין אבן טובה בל' רומיי (מוסף הערוך):
סנפירינון תרגום ירושלמי נפך ספיר:

כוחלין כו' אבאטים בל' יוני ורומיי מין אבן טובה שאינה יקרה. אבל יש לה סגולות ונמצאת בשנוי גוונים (מוסף הערוך):

שיהא הקב"ה מסתכל כו' הכוונה שע"י שיעשה הכהן מצות ה' מתערר זכותם לפני ה': **מסתכל בהם ובבגדי כהן**. היינו בגדי הבד שהיה נכנס בהם ביוה"כ שהם כנגד ד' אמהות בויק"ר פ' כ"א סי' י':

כך אהרן היה נכנס בכל שעה לבית ק"ק. היפ"ת הגיה שצ"ל בכל שנה אבל אין צורך שזה ל' המד' לקמן בויק"ר פ' כ"א סי' ו' אלא בכל שעה שהוא רוצה לכנוס יכנס רק שיכנס בסדר הזה. והא דכתיב בפרשה תצוה וכפר אהרן אחת בשנה ר"ל אחת בשנה מחויב לכפר:

נתן לו בדמות לבושי הקדש. כלו' עכשיו בכניסתו לבית ק"ק שלא היה מלובש בשמונה בגדים שהיו מכפרים על ראשי עבירות. הוזקק להלבישו מדמות לבושי הקודש:

שנא' ולבני אהרן תעשה כתנות כי גם כה"ג בשעה שנכנס לפני ולפנים היה מלובש בגדים אלו. ומה שלא הביא מקרא דאחרי מות הוא דניחא ליה להביא פסוק ולבני אהרן וגו' משום סיפא דקרא והיו על אהרן וגו' ולא ישאו עון ומתו. דמשמע דהבגדים מצילים אותו ממיתה מסיבה הנזכרת (ת"נ):

כשם שכתוב וילבש צדקה כו' שהוא מלובש בד' בגדים כביכול. והן. א' וילבש צדקה. ב' וכובע ישועה. ג' וילבש בגדי נקם תלבושת. ד' ויעש כמעיל קנאה (תו"נ):

פסקה ט

כיצד היו נתונים ע' ברבינו בחיי סדר זו:

היה כתוב אברהם כו' לפי שלצורך האורים ותומים היה צריך להיות שם כל האותיות מאלפ"א בית"א ובשמות השבטים היו חסרין אות ח' ט' צ' ק' לכן נכתבו שלשה אבות שיש בהם ח' צ' ק' ונכתב שבטי ישורון להיות שם אות הט':

שבטי ישורון זהו כשטת הבבלי ביומא דף ע"ב ע"ב. אבל בירו' שם אמרו כל אלה שבטי ישראל:

פרק לט

פסקה א

כך פתח רבי תנחומא בפסיקתא פ' י' ובתנחומא סדר זו ולא הזכיר כאן רק מ"ש בסופן (בפסיקתא שם סי' ט"ו) ועוד א"ל הקב"ה למשה כו':

מה שלוו ממני. החטא נקרא הלואה שנעשו חייבים כלוה למלוה. והחטא הזה הוא העגל. ולכן אמר שיפרעו בנתינת השקלים לכפר על נפשותם. ובפסיקתא שם כי תשא וגו' ונתנו איש כופר נפשו א"ל הקב"ה משה מיתה הם חייבים על שעשו את העגל אלא יתנו כפרת נפשם ונתנו איש כופר נפשו:

הוי כי תשא דריש ליה כמו תשיא שיעשה את ב"י נושים כלו' שידעו שהם חייבים:

ואשלמה להם דריש עוד תשא לשון חיוב לענין שיהיה ה' כאילו חייב להם ויפרע להם. והיינו והיה מספר בני ישראל כחול הים שע"י שהם המקיימים מצותיו במנינם שלא ימנום אלא בשקלים ירבה אותם ויהיה מספרם בלתי אפשר למנות:

פרק מ

פסקה א

כך פתח רבי תנחומא כו' מפני שאומרו קראתי ענינו שכבר נקרא שמו כדלקמן סי' ג' ס"ל לרבי תנחומא שטעם קדימת הכנה זו מימי מרים כי בזכותה הכין ה' את בצלאל שיעמוד ממנה שיהיה בו חכמה ובינה. ומפני שרוצה לעשות זה אסמכתא על אומרו הן יראת ה' היא חכמה פתח בהאי קרא אז ראה ויספרה. ואגב אורחיה מפרש כוליה קרא:

צפה הקב"ה וראה שישראל כו'. דרש אז בבריאת העולם. שבשעת בריאת עולם ראה הקב"ה שישראל יקבלו את התורה. שאלולי כן לא ברא העולם (ת"נ):

ואין אדם הנזכר סתם בכ"מ אלא ישראל:

בסיני וה"ק מאז ראה העתיד. וכן היה מעשה אח"כ שויספרה בסיני והכינה באהל מועד וגם חקרה בערבות מואב. ור"ל שלפי שבסיני לא נתפרשה התורה שעשרת הדברות המה הכללים שבהם נכללו כל פרטי התורה והיתה סתומה עד אהל מועד שנשנית ונתפרשה כדלקמן ריש ויק"ר. לכן אמר על סיני ויספרה שלא היה רק כסיפור דברים בעלמא. על א"מ אמר הכינה שכבר נעשית כשולחן ערוך ומוכן. ועל ערבות מואב אמר תקרה שנשלם בה קצת מצות שלא נאמרו תחלה וכאילו נחקר עתה יותר מה שצריך. ועוד ששם היה תוספת ביאור (יפ"ת):

צריך אדם להיות נוטל משל. פי' נוטל משל מהקב"ה:

לומר פרקו בינו לבין עצמו. וע' בב"ר פ' כ"ד:

אמרה ד"פ בינו לבין עצמו. ח"ו לדמות ככה כפשוטו שהיה צריך לזה. אלא כדי ללמד דרך ארץ. ואולי הד"פ היינו הד' דרכים שהתורה נדרשת בהם והוא פרד"ס:

ואח"כ לומר לישראל דאל"כ מאי לאמר דבכ"מ שייך לאמר שהקב"ה דבר למשה לאמר לישראל. אבל כאן שה' היה המדבר עם כל ישראל מאי לאמר אלא שפירושו וידבר אלהים תחלה בינו לבין עצמו ואח"כ אמר לישראל. ואף שאין בזה ראיה על ד' פעמים. מ"מ יש מכאן ראיה שמחוייב האדם לסדר בינו לבין עצמו קודם שיאמר ברבים ק"ו משכינה:

ר' יוחנן בן בתורא נקרא כן משום מעשה שהיה שחסיד אחד מכר את שורו לנכרי. וביום השבת לא רצה השור לחרוש. ורצה הנכרי לחזור לו ולבטל המקח. ולחש אותו החסיד באזני השור ואמר לו כל זמן שאתה היית בבית ישראל מצווה היית על שביתת השבת. ובבית זה אי אתה מצווה על שביתתו. ועמד השור וחרש. ונשא הנכרי ק"ו בעצמו ונתגייר ויצא ממנו רבי יוחנן לכך נקרא בן תורתא:

ושכחוהו חכמים שאף שהיה בקי ולא היה צריך לעבור על הפרשה מ"מ שם לב לומר שלא עברתי כדי שיקחו ממנו מוסר:

כל מי שיודע. פי' אף כל מי שהוא יודע:

ארגלים שלו בלשון יוני כלי אומנות ופעולה (מוסיף הערוך):

שקפליות בלשון יוני כותרת (מוסף הערוך). או פי' מפתחות או מנעולים (יפ"ת). או פי' מלשון מקפלין את הכלים (שבת דף קי"ג ע"א) ור"ל שהתורה מקופלת ומונחת בתוך יראת חטא (הרש"ש):

שנא' יראת ה' היא אוצרו. דלעיל מיניה כתיב והיה אמונת עתך וגו' והיינו שתא סדרי משנה ועלה קאמר אי איכא יראת ה' אין ואי לא לא כדאי' במס' שבת:

אלא נהפכה לו השליא על פניו. לפי שאיתא בעירובין שנמנו וגמרו שנוח לו לאדם שלא נברא משנברא ועכשיו שנברא יפשפש במעשיו:

לכך נאמר ויאמר לאדם. דייק מדכתיב התם כי הוא לקצות הארץ יביט לעשות לרוח משקל. שהכי פירושו כשברא העולגכם ושם משקל בכל דבר היה התכלית בעבור החכמה כאומרו ה' קנני ראשית דרכו ויאמר לאדם כי תכלית החכמה שעליה נברא העולם היא יראת ה'. א"כ נקטינן דאם אין יראה בריאת העולם לבטלה. וא"כ מוטב לו שלא יצא לעולם:

מהו הן יראת ה' פי' כי בפסוק משמע שיראת ה' וחכמה דבר אחד הוא. וזה אינו שיראת ה' לחוד וחכמה לחוד (ת"נ):

אם היה לו מע"ט וקרי להו יראה שע"י מורא ה' מתעסק בהם:

ומה שכר תורה ואע"ג דע"כ הוי ליה תורה מעיקרא דאין בור ירא חטא. ה' יוסיף מאד בחכמתו בעד זה שעשה מעשים טובים בפועל:

ואם סרת מן הרע. פי' אם קיים מצות ה' אז יזכה לחכמה. ואם סרת מן הרע שבא דבר עבירה ולא עשית אותה שהוא יותר גדול מקיום המצוה. תיזכה לבינה שהיא ג"כ גדולה מן החכמה. ור"ל שיזכה לבינה נוסף על החכמה כמו שמסיים המדרש העמיד ממנו הקב"ה בצלאל וזכה לחכמה ולבינה (ת"נ):

מהיכן אתה למד היכן מצינו שנתקיים כן:

כדכתיב ותיראן המילדות. והיינו יוכבד ומרים דאיקרו שפרה ופועה כדלעיל פ"א:

א"ר ברכיה כו' חידש לנו רבי ברכיה שבשכר היראה זכתה לזה ולמדו מדכתיב ויהי כי יראו המילדות את האלהים וגו' ויעש להם בתים. ודרש הוא בתי תורה ובתי מביני בינה (ת"נ):

וכתיב תורה צוה לנו משה. והלא הקב"ה צוה. אלא שנקראת על שמו כאילו הוא צוה. ולפי שלא נכתב בהדיא כאן שנקרא על שמו. לכן הביא פסוק זכרו תורת משה שכתוב בו בפירוש תורת משה משמע שנקרא על שמו (ת"נ):

שסרה מן הרע ומן החטא. מן הרע היינו שלא שמעה לפרעה שבקש להזדווג להן כנ"ל פ"א. וזנות איקרי רע כדכתיב ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת. ומן החטא היינו הריגת הילדים (יפ"ת):

פסקה ב

סבור שהוא עושה אותו. ואע"ג דקאמר ליה ועשו לי מקדש. סבור שעל שהם מביאים תרומתם למעשה המשכן נחשב להם למעשה. ואע"ג דכתיב ועשו ארון הרי נאמר לו ג"כ ועשית לך ארון עץ. ומ"ש ועשו היינו ללמדך שת"ח כולם מצווין לעשת מלאכתו כדאי' ביומא. או לומר שיבואו הכל ויעסקו בארון כדלעיל פ' ל"ד:

אין לך רשות ואפי' שירצה למחול על כבודו דמלך שמחל על כבודו אין כבודו מחול. ואע"ג דהלוחות משה גופיה פסלן. י"ל שהוצרך לעשות בעצמו שהוא שברן תקן את אשר עות:

הביא לו ספרו של אדה"ר. שגלה לו ה' כל הדורות העתידים. וע' בב"ר פ' כ"ד:

כל א' התקנתיו מאותה שעה. וטעם קדימת התקנה הזו להורות כי ה' מגיד מראשית אחרית:

וכן בצלאל כי דור דור ומנהיגיו היינו החכמים שהם מנהיגים לעם. ובצלאל מכלל החכמים הגדולים:

הוי ראה קראתי כו'. ר"ל שראה בספרו של אדה"ר שה' קראו לבצלאל מתחלה:

פסקה ג

הה"ד מה שהיה כבר נקרא שמו. מפ' ראה על ראיית הלב שישים לבו כי כבר קרא ה' בשם בצלאל. לומר כי לא עכשיו נתחדש זה אלא מזמן קדמון קראו בשמו. ומביא סמך מאשר כבר נקרא שמו דמימי אדה"ר נקרא שם כל אחד:

עד שאדה"ר מוטל גולם. שלא נמתחו ידיו ורגליו ולא היה בו נשמה. הראה לו הקב"ה כל צדיק כו'. ופי' ונודע אשר הוא אדם שנודע כשהיה אדם והוא כשהיה גולם שעל אותה מדרגה נקרא אדם דהיינו עפר מן האדמה. וחסר כ"ף כאילו כתיב כאשר הוא אדם. ואפשר שכל הנשמות היו תלויין בו אף הרשעים רק שעיקר תכלית היה על הצדיקים שיצאו ממנו:

יש שהוא תלוי בראשו כו'. ע' ביפ"ת שמפרש מאמר זה באריכות במתיקות דבריו. כי עזבתים מפני אריכות ע"ש:

ויש במלתין זה מקום הנזם ג' מלות זה מקום הנזם אינם מבעל המדרש. אבל היה כתוב בגליון המד' והכניסוהו אחר זמן בפנים. אבל כן הוא האמת שפירושה הרך שבאוזן ששם תולין נזמי הנשים. ובקידושין ד' כ"א כשהן רוצעין אין רוצעין אלא במילתא פירוש הרך שבאוזן אותו שלמטה. וכן פרש"י שם אליה. והיא היא:

בשעה שהיה איוב מבקש להתוכח עם הקב"ה ואמר מי יתן כו'. ור"ל כי כל ויכוחו היה בחשבו כי ה' נסתר מאין פנות בעולם השפל. וזה שאמר שם מי יתן ידעתיו ואמצאהו וגו' אערכה לפניו משפט ופי אמלא תוכחות. ולזה ענהו ה' מפרטי ידיעתו באדם שאפי' קודם מציאותו ידע מכל איש ואיש מהיכן מוצאו. ואיך א"כ יתווכח עמו לומר כי עבים סתר לן ולא יראה כי באמת לקצות הארץ יביט וצפה הכל מתחלה והכל במשפט:

האיפה שלך פי' העיקר שורש שלך (ערוך):

הראה לו הקב"ה כו' לאדה"ר:

שאמר דבר א' היינו במה אדע כי אירשנה וכדאי' לעיל סוף פ"ה:

מושח מלכים שמשח לשאול ולדוד:

מושח נביאים שמשח לאהרן ובניו ואהרן היה נביא כדכתיב (שמואל א ב':כ"ז) הנגלה נגלתי אל בית אביך וגו' (עU מ"ש בבמדב"ר סוף פ' י"ד) ובניו נקראו נביאים כדאי' בויק"ר ריש פ' י"ג שזכו ונתייחד הדיבור אליהם ועל אביהם ולא אחי אביהם בחייהם וע"ש מ"ש. ועוד שמשיחה ל' גדולה מגזרת למשחה בהם. וכענין ומשחת את חזאל. ועוד אפשר שגרסי' למשה מושח כהנים:

מנתקין את המסמרות כדכתיב בד"ה כי עתליהו המרשעת בניה (פי' עם בניה) פרצו את בית אלהים (יפ"ת):

יהוידע מתקן וא"ת הא גם יאשיהו היה מתקן בהמ"ק. וי"ל דמייתי יהוידע מפני שהוא היה קודם ליאשיהו (ת"נ):

יאשיה מבערה ואע"ג שהרבה מלכים ביערו ג"כ כגון אסא ויהושפט וחזקיה כדכתיב גבי כאו"א. וי"ל שהכל עזבו כמה עכו"ם ולא ביערו אותם עד שבא יאשיהו וביער הכל כדאי' בפ"ק דחולין וכיתת את נחש הנחשת כו' אפשר בא אסא ולא ביערו כו' אלא מקום הניחו לו להתגדר בהם (ת"נ):

פסקה ד

זה אחד מז' כו' שקראו ה' בשם חשוב נוסף על שם בצלאל שזה היה עיקר שמו והקב"ה הוסיף לו שמות של חבה כדלקמן:

מז' ב"א היפ"ת גרס מתשעה דחשיב חמו"ע לשלשה ואפשר דחמו"ע כחדא חשיב להו לפי שבכ"מ נזכרים יחד כאיש אחד:

מז' ב"א צ"ע דמצינו עוד הרבה צדיקים שהיו להם כמה שמות כמו שלמה קהלת ידידיה כו' כדאי' בריש קהלת רבה. וז' שמות ליתרו. וכן כלב יש לו שמות רבים כדאי' לעיל פ"א:

שנקראו להם שמות פי' שלכל אחד מהם היו שמות רבים:

יהושע ו' א' יהושע. ב' הושע. ג' ישוע (נחמיה ח' י"ז) מימי ישוע בן נון וגו'. ד' שאול בב"ר פ' צ"ח סי' ט"ו ובימי שאול עשו מלחמה עם ההגריאים א"ר יהושע ב"ר נחמיה בימי שאול זה יהושע ולמה קורא אותו שאול שהיתה המלכות שאולה בידו. פי' שהיה שופט לא מלך. ה' כדאי' סוף המוכר את הספינה כתיב (ד"ה א' כ"א) לבית אשבע ויוקים וגו' יוקים זה יהושע שהוקים שבועה לגבעונים. הששי אפשר שכוונת בעל המדרש לבית אשבע (הנזכר) הוא ג"כ שמו של יהושע על שם שנשבע לגבעונים. כי מצינו במדרש רות שדרש מקרא זה על רחב הזונה וז"ל לבית אשבע שנשבעו לה מרגלים. ויוקים שקיימו לה השבועה. א"כ בש"ס הנ"ל שדרש ויוקים זה יהושע על שם קיום השבועה בהכרח הוא שלבית אשבע הוא ג"כ על יהושע על שם שנשבע להם קודם קיומו (תו"נ):

ומשה ז' בויק"ר פ"א אי' שם חד מ"ד דחשיב למשה ז' שמות ואח"כ אמר שם חד מ"ד דהיה לו עשרה שמות:

מרדכי ב' בהרבה מדרשים הגירסא מרדכי ח' וכתב התו"ן היינו א' מרדכי. ב' בלשן. ג' מלאכי. ד' שמעי ששמע אל לתפלתו. ה' יאיר שמאיר עיני ישראל. ו' קיש שהקיש על דלתי התשובה. ז' ימיני ח' פתחיה כדפי' בירוש' דפסחים. ואם נוציא ימיני מצד שכל

השבט נקרא כך. נכנס תמורתן שם מר דרור שאחז"ל מרדכי מן התורה מנין שנא' מר דרור ומתרגמינן מרי דכיא:

דניאל ה' א' דניאל. ב' בלטשצר שקרא לו נ"נ. ג' התך למ"ד זהו דניאל. ד' איש מופת כמאמר חז"ל בחלק (דף צ"ג ע"ב) על הפסוק כי אנשי מופת המה (זכריה ג':ח') זה דניאל וחביריו חמו"ע. ה' נקרא שם בדניאל רב חרטומיא. או אפשר מה שקראו שם (ו' כ"א) עבד אלהא חיא (תו"נ):

חמו"ע ד' א' שמותן. ב' שות שקרא להן נ"נ שדרך מישך ועבד נגו. ג' אנשי מופת כדלעיל בפ' חלק. ד' עבדוהי די אלהא (תו"נ):

ירושלמי היה כו' לפי שרוצה להוכיח שד' שמותיו היה יערשיה ואליה כו' כדבסמוך. ולפ"ז הוא מבני בנימין כדכתיב שם (ד"ה א' ח') פסוק א' ובנימין הוליד וגו' ושם פסוק כ"ז ויערשיה ואליה וזכרי בני ירוחם. ושם מסיים כל אליה מבני בנימין. ולפי זה הוא מבני בנימין. לזה אמר וירושלמי היה ככתוב שם פסוק כ"ח (אחר פסוק ויערשיה ואליה וגו') אלה ישבו בירושלים. נמצא יש ב' ראיות שאליהו הוא מבני בנימין. הא' שנמנה בין בני בנימין. והשנית שמקום מושבו היה בירושלים שהיה נחלת בנימין. ויקשה על זה ממקרא דויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד (מ"א י"ז א') שמזה נראה אחר שמושבו בגלעד היה מבני גד. ע"כ מפרש המד' דלעולם עיקר ישיבתו היה בירושלים. וירושלמי היה ומפני שהיה יושב שם בלשכת הגזית ע"כ קראו מתושבי גלעד וכמפורש לעיל בב"ר ס"פ ע"א מתושבי גלעד מיושבי לשכת הגזית. ודרשו לגעד לשון גיל עד שמשם גילה יוצאה לעולם ע"י התורה והמשפט היוצא משם והוא היה עד שהשכינה שורה בישראל. אך לא ידעתי מנ"ל דצלע האלף וגו' היה חלק אליהו. ואולי גמרא גמיר ליה (יפ"ת):

שנא' וצלע האלף כו' וחמש עיירות נזכרו בפסוק זה. וצלע האלף. והיבוסי היא ירושלים. גבעת. קרית. כן פרש"י והרד"ק:

שהיא צנה פי' שאליהו בעליה היה צנה וסוחרה להגין על ישראל בזכותו:

שהקב"ה מחדשו לאליהו בעליה לע"ל כדכתיב הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא:

שמשם הקב"ה מביא מי שיוצא ומגדיד. כצ"ל ופי' שנקרא גד ע"ש אליהו שיוצא משם שכורת את הרשעים. ודורש גד ל' כריתה כדלעיל בב"ר סוף פ' ע"א:

ונקראו לו לאליהו ד' שמות שכן כתיב ויערשיה ואילהוא כו' למה נקרא כו' אלא בשעה כו'. ע' בב"ר סוף פ' ע"א ותראה שהמד' דכאן מערב דעת ר' אלעזר עם דעת ר' נהוראי. וצ"ע:

להרעיש עולמו דרש ויערשיה לשתי תיבות כמו וירעש יה:

ואת מיחסו בא משבטו של יהודה שנא' ובני יהודה כו'. כדי להבין מאמר זה צריך להעתיק כל הפסוקים שמביא כאן המד' על הסדר כפי מה שהם כתובים במקרא ששם למקומותם. והנם לפניך (ד"ה א' ד' פסוק א') בני יהודה פרץ חצרון וכרמי וחור ושובל. (פסוק ב') וראיה בן שובל הוליד את יחת ויחת הוליד את אחומי ואת להד. (ושם ב' פסוק כ"ד) ואחר מות חצרון בכלב אפרתה. ושם פסוק י"ט ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור וחור הוליד את אורי ואורי הוליד את בצלאל:

ואין חצרון אלא בן בנו של יהודה כו'. לפי שרוצה לפרש ששובל וראיה וגו' הוליד את יחת וגו' המה שמות התוארים לבצלאל הבא מחור הנזכר כאן סי' ב' פסוק י"ט ך' (ובאופן שיבואר לקמן בסמוך ד"ה ואורי הוליד את בצלאל כו') ולכאוה היה נראה דאין זה חור אבי אביו של בצלאל. כי זה היה נראה שהוא בן יהודה ממש מדכתיב בני יהודה פרץ חצרון וכרמי וחור. ואילו אבי אביו של בצלאל היה בנו של כלב בן חצרון. לזה הקדים המד' ואמר דע"כ כאן לאו מבני יהודה ממש מיירי דחצרון בן בנו הוא (ככתוב בתורה)וקרי ליה בנו דבני בנים הרי הם כבנים. וה"נ חור אע"פ שהוא אינו בנו של יהודה ממש. מפני שהוא מזרעו היינו מחצרון בן בנו קרי ליה בנו:

וכתיב ואחר מות חצרון כו'. הביא דרש מקרא זה לכאן משום דמהאי קרא דכתיב ואחר מות חצרון בכלב אפרתה איכא למשמע דחצרון אחרינא איכא בר מחצרון בן בנו של יהודה. משום דבכלב אפרתה משמע שם מקום שנקרא כן ע"ש כלב ואשתו כמו שפירשו קצת מהמפרשים ואם הוא חצרון בר פרץ זהו רחוק שא"כ היה מבאי הארץ וחיה יותר מר"ן שנה שהרי נולד כמה שנים קודם שירד למצרים. ולכן היה נראה שהוא חצרון אחר שנולד ליהודה ואפשר שהיה לידתו שנים הרבה אחר בואו מצרימה. ולפ"ז לעולם בני יהודה פרץ וחצרון דכתיב בד"ה (א' ד' פסוק א') איכא למימר דבנים ממש היו לה"ק דאי מהא לא איריא דמאי דקשה לך מאי בכלב אפרתה הא משני ריש לקיש משמת חצרון בא כב אל אפרתה. ואע"פ שכתוב בכלב אפרתה יתפרש כשני מלות. כמו ותאמר לאה בגד. ומפרש אפרתה כמו לאפרת:

פרים ורבים על ידה וכתיב ותמת עזובה ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור. כצ"ל וכ"ה בתנחומא. ופי' שהיו ישראל פרים ורבים על ידיה. שהיא היתה פועה המחיה את הילדים כדלעל פ"א:

וראיה בן שובל הוליד כו'. אע"ג דלא כתיב האי קרא בתר ואורי הוליד את בצלאל (שפסוק וחור הוליד את אורי ואורי הוליד את בצלאל כתיב בד"ה (א' ב' פסוק ך') ופסוק וראיה בן שובל כו' כתיב בד"ה (א' ד' פסוק ב') שכך כתיב שם בני יהודה פרץ חצרון

וכרמי וחור ושובל וראיה בן שובל הוליד את יחת וגו' אך כיון דכתיב בתר בני יהודה פרץ חצרון וכרמי וחור חשוב כאילו כתיב התם וחור הוליד את אורי ואורי הוליד את בצלאל ושובל וראיה בן שובל הוליד וגו' ויחזרו כל התוארים ממלת ושובל עד מלת להד על בצלאל הנזכר בהוספה הנ"ל והיא כעין גז"ש במלות שוות) ואין לנו להרהר אחר חז"ל בדרשות כאלו אע"פ שיפרשו שמות רבים על אחד שלא כפשט הכתוב. שאין ספק שדבריהם דברי קבלה. וכל זה מכלל ספר יוחסין שנאבד ממנו שהיה ארוך מאד כדאי' בספר יוחסין בין אצל לאצל כמה גמלי טעוני (ע' רש"י ד"ה א' ח' כ"ט) ד"ה ובגבעון ישבו ובסוף דבריו שם ע"כ הכרח לומר שהדברים סתומים מאד ביחסם בדברי הימים ויש עליו פירוש זולת הפשט. וכן אמרו בפ"ק דמגילה גבי ואשתו היהודיה. דבריך סתומים ואנו יודעין לדרשן (יפ"ת בתוספות דברים):

מה שקרא לו אומתו. כלו' שיודעיו ומכיריו קראוהו כן על שם שעשה המשכן בצלאל בצל אל ומ"מ מלת שלו לא נתיישבה אבל יש גורסין מה שקרא לו אמו:

שהראהו הקב"ה למשה כו' כדלעיל סי' ב':

ושובל שהעמיד שובך והלמ"ד מתחלף בכ"ף בא"ת ב"ש:

שהיה עומד כשובך. שהוא גבוה כשובך:

משכן כשובך שיכנסו ישראל לשם ברגלים כיונים אל ארובותיהם. וע' בפסיקתא דרש מקרא זה וכיונים וגו' על עליית ישראל לירושלים להתפלל (רד"ל). ועוד מדמהו לשובך שכמו שבשובך יש בו קנים הרבה כן היה בו במשכן מקום לכהנים ומקום מיוחד לשכינה (יפ"ת):

שנתן חתיתו פחדו ואימתי של הקב"ה על ישראל וכ"ה בתנחומא בהדיא:

שאיחה שחיבר וחפר כד"א קורעין ולא מאחין. תרגום ועת לתפור ועדן בחיר לאחאה ור"ל שע"י המשכן ראו כבוד ה' ונתחברו לו להקב"ה לעבדו בלב שלם:

אחומי שנתן אימתו של הקב"ה על ישראל. ע"י המשכן שראו כבוד ה' רגזו וחלו מפניו. ודרש אחומי כמו אימה שאין הברת החי"ת ניכרת כל כך. וגם שם הארון שמשם יראה יוצאה לעולם כמ"ש בב"ר פ' נ"ה:

ובני דן חושים ואי' בב"ר פ' צ"ד סי' ח' בתורתו של ר"מ מצאו כתוב ובני דן חושים ר"ל שכתב כן לפרש הפסוק שלא נטעה לומר מדכתיב ובני דן ששני בנים היה לו. ולכן היה ירוד כי לא היה לו רק בן א'. אבל אי לאו הכי לא היה ירוד מכל השבטים שגם גד ואשר ונפתלי כמוהו:

שלא יהיו מבזים אותו כו' כלו' מה שהיו בצלאל ואהליאב נזכרים יחד שלא יבזו את שבט דן מאחר שאהליאב נחשב עם בצלאל וגם בצלאל לא יתגאה מאחר שגם אהליאב נמנה עמו:

אל יהי אדם מניח בצרו. פי' עוזרו וגבורתו. שאם יש לו עוזר לא יבזה אותו לקטנותו לומר שאינו צריך לו. וזה מענין אזהרת אל תהי בז לכל אדם. והביא ראיה מן המקדש שנעשה בגדול היינו שלמה המלך שנתן תנית כל הבית והכלים כמו שקבל מדוד אביו. וחירם ממטה נפתלי הרי מזה נראה שגם הגדול טוב לגו עזר הקטן:

שלמה מיהודה וחירם מדן שנא' (מ"א ז) בן אשה אלמנה מטה נפתלי ובד"ה כתיב בן אשה מבנות דן שהיה אביו מנפתלי ואמו מדן. כצ"ל (א"א):

אמר הקב"ה אני הוא בצרכם. פי' אני הוא בעזרתכם ובמבצרכם אל תניחו בצרכן ר"ל עזרתכם ומבצרכם. ולא בצרן של אבותיכם פי' עוזר ומבצר של אבותיכם והיינו הקב"ה ע"ד רעך ורע אביך אל תעזוב שדרשו על הקב"ה שהוא רעך ורע אביך אל תעזוב אותו כדלעיל פ' כ"ז ולשון המדרש הוא מגומגם ונראה שכך צ"ל אני הוא בצרכן ובצרן של אבותיכם אף אתם אל תניחו אותי:

דכתיב והיה שדי בצריך. לא מייתי מהכא רק רמז למה שאמר שהקב"ה בצר כדכתיב התם והיה שדי בצרך שפי' ג"כ המקום יהיה מבצרך:

עשה אותו בצריך אע"ג דהוא לשון עזרה. מ"מ מדלא קאמר עזרה בהדיא דריש נמי שיהיה עמך בצרה. וענין זה כביכול ה' מצטער בצרתך כמו עמו אנכי בצרה:

ד"א בצריך שאם באו שונאיך כו'. מוסיף לומר דלא מיבעי כי יצילנו ה' אלא שיפגע באויביו:

ד"א שנעשה חומותיך בא להוסיף ולומר שלא יגע בו רע מכל צדדיו כמוקף חומה:

אמר הקב"ה ודריש והיה ל' עבר מדלא כתיב ויהי משום דהיה הוא לשון עבר ול' עתיד מדכתיב והיה שהוי"ו מהפכו להבא:

בעוה"ז אני חומה כשכתיב וה' סביב לעמו:

וכן קראתי בשמך לי אתה. דכתיב מקמיה כי גאלתיך דהיינו לשעבר. והדר כתיב קראתי בשמך לי אתה כי תעבור במים אתה אני לעתיד:

פרק מא

פסקה א

כך פתח רבי תנחומא לך ה' הצדקה דרש ויתן ל' מתנה וחסד וצדקה. ולזה מביא פסוק לך ה' הצדקה. ואגב אורחיה מפרש ליה בכמה אנפי:

מהו כן כיון שהצדקה אצלו ולמה הבושת הזה ודריש אפי' בשעה כו' ופי' הכתוב כך הוא אף כי לך ה' הצדקה שאתה מביט את צדקותינו שאנו עושים צדקה אין לנו מצח לשאול מלפניך דבר בזכותינו כי אנו מתביישים ממעשינו הרעים שהם מכריעים לחובה לבד במעשר ראינו שהתורה התירה לנו בעבור זה לעורר צדקתינו ולומר שישגיח עלינו בעבור זה כמ"ש עשר בשביל שתתעשר:

כ"מ שכתוב בתורה השקיפה. בתורה לבדה ולא בנביאים וכתובים. ובתורה באמת אין גם א' מל' השקפה שאין בו צער חוץ מזו ובזה גלתה התורה לנו גודל כח של מוציאי מעשרות שהופכין את הקללה לברכה:

חוץ מזו אמר רבי אלכסנדרי כו'. נראה שטעות נפל בכל הספרים בכפל מאמרו של רבי אלכסנדרי וכצ"ל חוץ מזו השקיפה ממעון קדשך מן השמים וברך את עמך. אמר רבי נחמיה אפי' כו'. פי' דרבי נחמיה מפרש שני פירושים על פסוק לך ה' הצדקה. שפי' ראשון קאי אנתינת צדקה שיש לנו בושת פנים לבא בזרוע לאמר להשי"ת תן לנו דבר מה בשכר הצדקה שאנו עושים. אבל בשכר המעשיות יש לנו לבא בזרוע וחדמסיים. ולפי פי' שני ביאר הכתוב לך ה' הצדקה לך נאה לעשושת צדקה עם הבריות שאתה נותן להם ברבוי והשפעה די מחסורו אשר יחסר לו. אבל לנו בושת הפנים למה כשאנו נותנין צדקה ומעשרות אינו אלא דגר מועט אחד מעשרה וא' מחמשים כו' ואפילו בדבר מועט כזאת אינם נותנים בשלימות ובעין יפה (ת"נ):

אפי' בשעה שאנו מביטים במעשינו הטובים יש לנו בושת פנים שאין אנו עושים כראוי וכדמפרש. והשתא הוי לך ה' הצדקה כולל אפי' מעשר שגם הוא ממיני הצדקה ללוי לגר ליתום ולאלמנה:

והוא נותן זרע האריס נותן הזרע משלו וג"כ הפעולה היינו הטורח בזריעה וקצירה:

אחד מג' תרומה מדאורייתא חטה אחת פוטרת כל הכרי. אך מדרבנן עין בינונית נותן א' מחמשים:

רי"א לנו בושת הפנים שלך הצדקה. הפך ל' הכתוב. מפני שבענין זה הבושת פנים שהוא המעשה רע קדם אצלם (והיינו צלם מיכה) ואח"כ הצדקה שאעפ"כ העבירם בים:

ושלך הצדקה פי' אע"פ שלנו ואתנו הבושת הפנים. עשית אתה עמנו צדקה:

וכספו של צלם מיכה עובר בים. דקדק בלשונו וכתב כספו של צ"מ ר"ל לא שפסל מיכה עצמו עובר עמו. כי עדיין לא נעשה אלא בימי השופטים נעשה אלא כספו עבר בים. עי"ל שכוונתו על הטס של כסף שהיה חקוק בו השם שבו עשה מיכה העגל ואי' במדרשות שהיה כתוב עליו עלה שור עלה שור והוא השליכו אז לאור ויצא העגל. וכמו שפרש"י בחלק כשכתב משה את השם והשליכו על נילוס להעלות ארונו של יוסף בא מיכה ונטלו בהחבא והיינו כתיב ועבר בים צרה כשהעביר הקב"ה לישראל עבר מיכה עמהם שבידו השם לעבוד העגל ע"כ. אבל לקמן בבמדב"ר פ' ט"ז אי' כשעברו ישראל בים צלמו של מיכה עברה עמהם. וזהו ע"כ כלשון שני שכתב רש"י בחלק וז"ל ל"א מיכה עשה פסל והביאו עמו כשעברו ישראל הים ע"כ:

נאה היה לאבותינו כו' כוונתו להגדיל החטא שלהן שחטאו היפך טבעם שלפי קדושת טבעם היה נאה להם לומר כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע ולא לאמר לעגל אלה אלהיך וגו'. ולכך הביא ג"כ מאמר יהושע למשה קול מלחמה במחנה לפי שהיה ידוע ליהושע מקדושת טבעם להטיב ולא להרע לכך לא חשדן לכף חובה אלא לכף זכות ואמר קול מלחמה במחנה כו':

א"ל משה אין קול ענות גבורה והיה כאשר ירים משה כו'. לפי שרצה משה לומר ליהושע כי אינה קול מלחמה אלא קול חרופין הקדים משה לומר לו כי אין בהם זכר נפלאות ה' אלא שכחו אל מושיעם ולא זכרו מה שגבר ישראל בזמן שהיו מסתכלים כלפי מעלה דהיינו כאשר ירים משה ידו כמ"ש ז"ל ולא מה שנצחם יהושע הפך המערכה והיינו ויחלוש יהושע כדאי' בתנחומא סוף בשלח:

קול חרופין. ופי' ענות דברים המענין את נפש השומען כשנאמרין לו כדכתב רש"י בחומ"ש:

חסר כלום ר"ל מה היה מקרא חסר אם לא היה כתיב ויעשו נאצות גדולות:

צריך לירד פי' ראוי:

דייך ע"כ די היה ברעה שעשו. אלא שעוד הוסיפו ברעה והקריבו המן לפני העגל:

ולחמי אשר נתתי לך סלת שמן ודבש. והיינו המן שהיו החולים טועמים אותו כסולת מעורב בדבש כדלעיל פ"ה:

וחוזר ויורד ביום האחר. בתנחומא ונתתיהו לפניהם לריח ניחוח ויהי נאם ה'. מהו ויהי וירד למחר כד"א (ישעיהו נ"ו:י"ב) והיה כזה יום מחר:

וחוקק להם לוחות ס"ל שאחר שעשו העגל נתן ה' למשה הלוחות כדלקמן. ומכיון דכן בעוד שהיו עושים העגל חקקם ה'. דאי מקמי הכי למה עכב את משה שם ולא נתנן לו מיד:

וחוקק להם לוחות והא דתנן באבות שהלוחות נבראו ע"ש ביה"ש היינו לוחות בלי חקיקה:

שנא' ויתן אל משה. לא יליף מהכא אלא שאחר מעשה העגל נתן לו הלוחות כדלקמן:

פסקה ב

הה"ד מתן אדם ירחיב לו כו'. שמה שזכה משה אל כל הכבוד הזה היה בנדיבות ולזה הביא המדרש דמתן אדם ירחיב לו. וענין הנדיבות הוא מה שארז"ל בתחלה לא ניתנה תורה אלא למשה והוא נהה בעין טובה ונתנה לישראל. והקב"ה שהכל צפוי לפניו נתן לו בשכר זה סתרי תורה ודבר עמו:

שאדם נותן משלו ולא מן הגזל דשונא גזל בעולה. ודרשו כן מדכתיב מתן אדם לומר שיהיה של אדם. ולא גזל:

באבין רמאה כו'. שאבין נתעשר מאד שמצא סימא ע"י טוב לבו ונדבתו שעשה בעת עניו. וזהו מתן אדם ירחיב לו אח"כ בנכסים רבים עד שנטלו אותו והושיבוהו אצלו לקיים מתן אדם ירחיב לו ולפי גדולים ינחנו:

כמו שכתוב במגילת אסתר. לא נמצא שם אלא בהמקומות שנרשם ביד יוסף ואפשר שהיה כתוב כמ"ש במ"א. והוא ר"ת מקום אחר וחשבו שהוא ר"ת של מגלת אסתר:

אתה אומר אם כו'. כלו' דבזכותו זכו בניו וה"ל כאילו אמר לו ה' כן:

בו בל' אני מקלס כו' דע"י שהקילוס הוא בלשון שאמר אברהם יזכר למו זכותו. וזה הוא פי' סיפא דקרא ומדברך נאוה ר"ל שבא להזכיר זכות של אברהם שאמר אם מחוט גו'. וז"ש כחוט השני וגו'. וכן הפסוק השני מה יפו פעמיך בנעלים עי"כ יזכור למו שהם בת נדיב זה אברהם וכו':

לשני בקרים מפני שהיום הראשון לא נתפרש אי היה בהשכמה או לא. לא חש להזכירו כאן שידענו דשני בקרים היינו זולת היום שלא נזכר בו בקר:

גבול של כאו"א שלעתיד אפי' גבול כל יחיד יהיה גדול וכדשנו בפ' יש נוחלין. ועושי המשכן עצמם שמתו אז יזכו שהם חיים לימות המשיח כמ"ש בפ"ק דיומא מי לא אתו משה ואהרן בהדייהו:

גבול של כאו"א דייק מדכתיב גבולך לשון יחיד דה"ל לומר גבולכם:

ג' דברים נתנו מתנה לעולם. שהעולם בלתי כדאי לעכבם אילולא שחננם ה' לעולם כנותן מתנה בלי תשלומין:

ג' דברים כו' פי' למעוטי שאר דברים דקחשיב בב"ר פ"ו סי' ז' ע"ש:

הגשמים והמאורות הקדים גשמים למאורות אף שהמאורות היו קודמין לבריאת העולם כדי להסמיך מאורות לתורה על שם כי נר מצוה ותורה אור:

ויתן אותם אלהים דה"ל למימר וישם א9ותה:

שנא' ויתן אל משה דהול"ל וישם לפני משה. וכתיב ויתן למימר דהוה מתנה. והנה חשב כאן ג' ענינים כוללים. הגשמים הם עיקר חיות העולם שבלעדם אין קיום העולם וניתנה במתנה להם להוריד בזכותם ובמעשיהם. וכן המארות הם ג"כ עיקר הקיום. כי אלולי האור אין תועלת בעולם ואין הנאה ותענוג מכל מאויו בעולם. והם ניתנו במתנה שיאירו תמיד ולא כענינים הפרטים שיעזרו לפעמים בהמציאות כי אפשר מבלעדם. וכ"ז בענינים הגופניים. והעיקר הג' הוא התורה שהיא שלימות הנפשיי ואור האמיתי שניתנה במתנה בלי זכות. ואחר שניתנה היא ביד האדם ובכחו להשיגה מה שלא היה בכח השכל להשיגה מעצמה. ולכן כתיב בשלשתן לשון מתנה:

פסקה ג

הה"ד כי ה' יתן חכמה. כדמסיק שנדרש מקרא זה על ישראל שלמדם ה' מפה לפה דהיינו מפיו דעת ותבונה והיינו סתרי תורה. ואיידי דמייתי לה דריש ליה בהא דר' יצחק ור' לוי:

גדולה החכמה וגדולה ממנה כו'. מדחלקו לשני בבות ש"מ שזה גדול מזה. והנה רש"י פי' שחכמה הוא מה שאדם שומע מאחרים ולמד. תבונה מבין דבר מתוך דבר מלבו. ודעת היינו רוה"ק:

אבל למי שהוא אוהב ביותר:

תמחוי פי' קערה גדולה. יש לבני אדם חשובים קערה גדולה ויש בגופה של קערה מגורות מגורות ודומין לקערות קטנות בתוך קערה גדולה. ויש בה כל מיני מזון מינין מינין (ערוך):

ונתן לו מנה המנה יותר מיוחד וחשוב מן החתיכה:

הפיצטלין פי' בלשון רומיי מין פת קטן (מוסף הערוך). ובספר אור אסתר כתב שהוא מלשון פאסטילו או פסטילוס והוא רקיקים עשויים מעיסה שנילושה במי ביצים וצוקער וקנה בושם:

ולראות דמותו הכוונה בזה שבקשו להשיג אמתת מציאותו ודבקותו עמהם כהשגתו לנביאים המשיגים מציאותו במציאות האפשרי בחקם עד שנתאמת להם מציאותו. וכן שמיעת הדברים מפיו ממש כדרך הנביאים. ולפי שזה נמנע ההשגה אלא לנביאים בדבקותם בהכנתם מה שלא היה בחק ההמון הזה שהיו נעדרים מההכנה. על כן אמר שהוא כבקשת שטות (ובשהש"ר פ"א סי' י"ד אמר שהוא כבקשת תינוק) והשיב שכדי שלא יהיה פ"פ לומר שלפי שלא נתאמת להם מציאותו ודבקותו טעו בעגל. שאילו נתאמת להם היו מכירין כי אין צריך אמצעי בינם לבין יתב' ולא עשו אלהים אשר ילך לפניהם לאמצעי במקום זה משה האיש. וכדי שלא יאמרו כן הוצרך לשנות טעמם לטובה לתת להם הכנה בעת ההיא להשיג מדריגת נבואה עם שאינם מוכנים מעצמם:

מנשיקות תרתי משמע שאמרו רצונינו לראות מלכנו ולשמוע מפיו הדברות:

שומעין לשוטה בתמיה. וכי בשביל ששאלו כך היה צריך למלאות משאלתם:

כמד"א וידבר אלהים מייתי מדכתיב וידבר אלהים את כל הדברים מקמי דבר אתה עמנו ונשמעה דמשמע שכל הדברות ממש שמעו ישראל מפי הקב"ה. והיא דעת רבנן בחזית פסוק ישקני:

הוי כי ה' יתן חכמה ויתן אל משה. כלו' פי' כי ה' יתן חכמה היינו מה שנתן לישראל ע"י משה. ופי' מפיו דעת ותבונה היינו מה שנתן להם מפיו ממש. וקרי להא דעת ותבונה מפני שהשיגו אז כשדיבר עמהם רוה"ק ודעת יתירה לידע את ה' וליראה ממנו ולהבין דבר מתוך דבר:

הוי כי ה' יתן חכמה ויתן אל משה. הוי מפיו דעת ותבונה שנתנה להם תורה מפיו של הקב"ה כצ"ל (יפ"ת):

פסקה ד

הה"ד ותתן לי מגן ישעך וענותך תרבני כדמסיק שמשעשו אותו מעשה נתן הקב"ה למשה את הלוחות. ואגב דריש ליה לקרא אנפי אחריני:

כמ"ש בב"ר אין זה בב"ר. אבל הוא בשוח"ט מזמור י"ח:

לא היה צ"ל אלא וה' עודנו עומד. שהרי הקב"ה בא אליו שנא' וירא אליו ה' וגו':

אלא תיקון סופרים הוא ר"ל שבאמת השכינה היתה ממתנת לאברהם אלא שהכתוב תקן הדבר מפני כבוד כסופר זה שמתקן דבר מה:

דונטיבא פי' בלשון רומיי מתנות שמחלק שר צבא לחילות בעת צאתם נגד אויביהם (מוסף הע'):

אנונית פי' בלשון רומיי מזון וסיפוק (מוסף הע'):

והוא עוסק למעלה שהיה חוקק להם לוחות לתת להם חיים כדלעיל:
יש עניו גדול מזה שאינו פוקד על מה שנגעו בכבודו כאילו אינו מחשיב כבודו לתבוע עלבונו:

פסקה ה

ד"א ויתן אל משה רבנין אמרי כו'. שמדכתבה התורה נתינת הלוחות קודם לעשיית העגל ש"מ שכך היה המעשה. והורה לנו התורה בזה שאילו קדמה המעשה לנתינת הלוחות לא היה הדין נותן ליתן להם הלוחות. ומשה אע"פ שנודע לו מעשיהם מ"מ לא הניחם שם אלא לקחם עמו ושברן אח"כ כדי שיראו ישראל מה שהפסידו. ורבי לוי פליג מדכתיב ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו והדבור לא נגמר עד למחרתו ביום ירידתו. וס"ל לר' לוי אף שכבר חטאו נתנם לו הקב"ה שלא למנוע מהם הטובה. וזה מחסדו יתברך. ומשה שברן שלא ברצון ה'. ומדכתיב נתינת הלוחות קודם למעשה לא הוקשה לו דאין מוקדם ומאוחר בתורה:
מהו לדבר אתו שלא יצדק הלשון הזה אלא בין אדם לרעהו שדומה לו. אבל בדבור ה' לאדם אין לומר כן. ולזה אמר שהוא דרך משל כרב עם התלמיד אחר שלמד הדבר כהוגן. והכוונה להודיענו שלמד הדברים כהוגן:
מהו ככלותו נקיט פירוש ככלותו בתר פירוש דלדבר אתו משום דהוה קרוב לדרוש מככלותו שנמסרה לו התורה במתנה ככלה לפי שהיה לומד ושוכח וכדפרש"י בחומש. אבל מכיון דדריש לדבר אתו שהיה אומר רבו עמו הרי שס"ל שלא היה שוכח. בעי א"כ ככלותו במאי תוקמיה:
שערבה לבעלה בתנחומא גרס ערבה על בעלה ומתאוה להיות שומע את דבריה:
בכ"ד מיני תכשיטין הכתובים ישעיה העכסים והשביסים והשהרונים עד חגורה ומעשה מקשה ופתיגיל:
היא מגלה פניה כלו' שמפרסמת צניעותה ע"י שמוצאת שלום בבית בעלה:
צנוע ככלה שלא ימצאבו דבר של דופי:
ומפורסם במעשים טובים היינו שיהיה בו מעשים טובים בפועל בקום עשה:

פסקה ו

אמר ר' אבהו כל מ' יום כו'. ויתן דריש לשון מתנה:
ושוכח כי ע"י שהזמן מועט והתורה מרובה כשהיה למד זה היה שוכח זה:
נתן לו הקב"ה את התורה במתנה. כי הנותן בעין יפה נותן ולכן לא היה שוכח אותה. ומדכתיב ויתן ככלותו לדבר אתו משמע שלא נתנו לו במתנה אלא לסוף ארבעים יום:

וכי כל התורה למד מילתא באפי נפשא הוא ולפרש לשון ככלותו קאתי:
אלא כללים למדוהו פירשו גדולי הקדמונים ז"ל שנתן לו כח ובינה בזכרונו לזכור כל התורה שבע"פ הארוכה מארץ מדה עפ"י התורה שבכתב בקיצור נפלא. מפני שהתורה שבכתב דרכה לכלול ענינים הרבה מחכמת תורה שבע"פ בקיצור נפלא. באופן שיקמוץ הלומד ממנה במלא קומצו ממנה הזכרה רבה בתורה שבע"פ:
הוי ככלותו פי' לשון כללים:
מהו שני לוחות פי' למה ניתנה בשני לוחות אחר שכולם היו יכולים לכתוב בלוח אחד. ומשני כנגד שמים וארץ לרמוז שבשבילם נבראו שמים וארץ כמאמר הכתוב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי:
שמים וארץ פי' בתורה נברא העולם. ולכן בלוח א' שכתוב בו דברים שבין אדם למקום נברא בו שמים. ובלוח שני שכתוב בו דברים שבין אדם לחברו נברא בו הארץ. אי נמי שבזכות הלוחות השמים וארץ קיימים:
כנגד חתן וכלה פי' לוח א' היה בדמיון חתן ולוח שני בדמיון כלה. כי הלוחות היו חמשה כנגד חמשה כדמות משפיע ונשפע:
כנגד שני שושבינין. פי' שני הלוחות היו בדמיון שני שושבינין. כי ישראל היו בדמיון הכלה והקב"ה כביכול בדמיון החתן. ולכך היו שני הלוחות שושבינין:
כנגד העוה"ז ועוה"ב כלו' דע"י התורה נקנה אלו שני עולמות:
לחת כתיב כלו' כאילו היה לוח אחד שהיו שוים במדה ובמשקל:
לא זו גדולה מזו ואשמועינן גודל הנס כי אין כח בב"ו לעשות ב' דברים שוים זה לזה בצמצום (יפ"ת). והתו"נ כתב פי' מפני שבלוח אחד נכתבו ה' דברות ארוכות כגון אנכי ולא יהיה לך וזכור את יום השבת ולא תשא וכבד את אביך. ובאחת היו ה' דברות קצרות כגון לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה לא תחמוד. וא"כ בלוח א' היו תקל"ג אותיות. ובלוח השני היו כ"ז אותיות. ובכללם היו תר"ך אותיות. וא"כ ה"א דלוח א' היה גדול וא' קטן. קמ"ל שהיו שוין:
ולמה של אבן ר"ל דלא ה"ל להזכיר שהיו של אבן. ועוד דסנפירין היו ולא ה"ל למכתב בהו אבן סתם (רש"א):
שרובן של עונשין שבתורה בסקילה. לפי שהנסקלין הם י"ח כדחשיב בפ"ד מיתות. אבל הנשרפין הם י"א ונחנקים הם ח' ונהרגין הם ב'. ובכללם הם ל"ט כמנין המלקות:
בזכות יעקב פי' על שיעקב מסר נפשו על התורה ללמוד יום ולילה כמאחז"ל על פסוק איש תם יושב אוהלים. לכך זיכה את בניו לקבלת התורה. ואין זה סותר למ"ש לעיל פ'

כ"ח שלא ניתנה תורה אלא בזכות אברהם. דודאי שלא קבלו ישראל את התורה אלא בזכות יעקב אלא שבזכות אברהם נשתתקו המלאכים שקטרגו לבלתי לתת את התורה לישראל (תו"נ):

לחייו כאבן ר"ל דריש לוחות מלשון לחיים שמשים לחיו כאבן שאינו נמחה מפני דריסת הרגלים כך לחייו אינם נלאים מלחזר אחר תלמודו (רי"ף):

פסקה ז

והלוחות מעשה אלהים המה המסדר את הספר הביא הדרשות לפי' והלוחות כאן אף שהפסוק הזה בתורה אחר פר' העגל כדי לסמוך דרשות הלוחות להדדי (תו"נ):

ב"ק ענין ב"ק כבר פירשתיה בתנחומא ס"ז:

אוי להם לבריות פי' אותן צרות וגזירות רעות הבאים על הבריות באות להם מעלבונה של תורה (חות יאיר) והענין הוא דרך משל לפי שהתורה ניתנה בהר חורב שהוא הר סיני וכשישראל אינם עוסקים בתורה צריך שיחשוב האדם שהר חורב בעצמו מכריז ואומר אוי להם לבריות מעלבונה של תורה. וביאר את רעתם ואמר שכל מי שאינו עוסק תדיר בתורה נקרא נזוף:

מעלבונה של תורה שהם עולבים אותה ואין מחשיבים אותה לעסוק בה:

שכל מי שאינו עוסק תדיר בתורה כו'. וכדאי' בריש שמואל רבתי וז"ל העושה תורתו עתים מפר ברית כו' ומה התנוק הזה מבקש לאכול בכל שעות היום כך אדם צריך להיות יגע בתורה בכל שעות היום ע"כ:

נזוף לשון נזיפה:

מהו חרות ר"י ור' נחמיה ורבנן. ר"ל שהיה קשה להם מאי חרות על הלוחות כי מהראוי יאמר חרות בלוחות. ולכך אמר אל תקרי חרות אלא חירות. כל אחד לפי שיטתו. שהוא על הלוחות כלו' על דבר הלוחות. שבזכות תורת הלוחות אם היו בלי מכשול העגל היה חירות (אלשי"ך):

מן הגליות שכל זמן שהם עסוקים בתורה ניצולים מן השעבוד:

חירות ממלאך המות ובגמרא מקשה למימרא דאי לא חטאו לא מתו והא איכא פרשת יבמה ופ' נחלות. ומשני על תנאי נאמרו:

חירות מן היסורים פי' שע"י קבלת התורה נתרפאו ולא היה בהם חגרים וסומים וזבים ומצורעין. כדאי' במדב"ר פ' נשא:

אם יבא מלאך המות כלו' כך היה מאמרו של הקב"ה אם יבא כו':

הוי חרות על הלוחות ר"ל בשביל הלוחות:

מהו כי בשש פי' למה נקט ל' בושש ולא איחור:
למ' יום בתחלת שש. וכיון שבאו שש ביום המ' ולא בא מצאו מקום לטעות. וענין טעותם היה ביום המעונן בין קודם חצות לאחר חצות. אלא כשטעו וחטאו והודיעהו ה' למשה נתעכב שם עוד יום להתפלל עליהם. ורש"י יש לו דרך אחרת שהוא ז"ל פי' שהם חשבו שהיום שעלה הוא מן המנין. והוא אמר להם מ' יום שלמים ולילו עמו ואין יום עלייתו לילו עמו שהרי בז' בסיון עלה נמצא מ' יום בי"ז בתמוז היה. בט"ז בא שטן וערבב כו' ותוספות דחו פרש"י ע' בדבריהם:
מצא את ידו כלו' מצא מקום להטעותן שערבב את העולם והראה להם דמות חשך ואפילה וערבוביא. לומר ודאי מת משה ולכך בא ערבוביא בעולם והראה להם שהיה משה תלוי בין השמים והארץ. כלו' שמת והראה להם דמות מטתו כדאי' בפ' ר"ע:
קציעי צואריא צ"ל קטיעי צואריא (א"א) ופי' קטיעי וכריתי צואר שאין אתם זוכרים הראשונות. והידי משה גרס קציעי צווארי. ופיש שאמר להם אפי' אתם חותכים צוארי לא אתאפק מלהוכיח אתכם והם עשו כן והרגוהו. ולמד שהרגוהו מויבן מזבח לפניו כדבסמוך:
מה נסים עשה לכם ודמות משה שראיתם תלוי בין שמים לארץ הוא מעשה שטן (תו"נ):
נתיירא והא דלא מסר עצמו על קידוש השם אמרו לקמן בויק"ר פ"ו שאמר אהרן אם הורגין אותי שאני כהן ונביא מתקיים אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא ומיד הם גולים:
מה מזבח פי' מה נתינת טעם וירא אהרן לבנין מזבח לכן דרשו מן הזבוח שלפניו. ופי' ויבן נתבונן כדפי' גבי ויבן נח. דאל"כ לכתוב ויבנה מזבח:
אין כבודו כו' שאני כהן גדול:
כדי לאחר לשון איחור ועיכוב:
אמר עד שאני בונהו לעצמי משה ירד. שיודע היה אהרן שהמ' יום צריכים להיות שלמים כנזכר והיה סבור לאחר ולעכב בבנינו עד למחרתו. ומעשה שטן הצליח להשלים מלאכתו במן מועט. ולפי פי' ראשון שכתבנו שהטעות לא היה רק בין קודם שש לאחר שש. א"כ סבר אהרן שבוודאי יבא משה בו ביום. ולכן אמר עד שאני בונה משה ירד:
והנביא צווח פי' והנביא מפרסם הענין:
אכן השכימו כו' וה"ק אכן זה דרכם כי השכימו השחיתו במעשה העגל. וכן תמיד עושים רשעתם בהשכמה:
כל מקום שאתה מוצא כו' אין למדין מן הכללות אף במקום שנא' בו חוץ. ואפי' בדינים והלכות. מכ"ש בדברי אגדה שעל הרוב דברו. וכדרך אסמכתות המדרשות בכל מקום:

שאתה מוצא ישיבה כו' הטעם כשבני אדם רוצים לישב בשלוה השטן מקטרג ומהפך השמחה לאבל:

ומה היה בסופן ויהיו המתים כו'. משום שלכאורה י"ל שהתקלה היה חטא ויצמדו לבעל פעור כדכתיב הרגו איש את אנשיו הנצמדים לבעל פעור. לכן אמר מה היה בסופן ויהיו המתים במגפה שר"ל שבזה ראיה שעיקר המגפה לא היה אלא בסבת חטא הזנות דהא לא נעצרה המגפה עד שהרג פנחס לזמרי (ת"נ):

הם קמו לצחק ס"ל שלא היה הטעות בשעות אלא ביום העליה כדרך רש"י:

בקש משה לירד שחשב לירד תחלה להעביר העגל והחוטאים מן העולם ולעלות אח"כ להתפלל. ועז ראה כי יצא הקצף מלפני ה'. וראה שבטרם ירד תפגע מדה"ד בישראל. ולזה נתעכב והתפלל:

ונתיירא מהם שלא יזיקו לישראל וגם שלא יזוק אותו כדאי' בדב"ר וע"ש מ"ש:

ואחז את הכסא כלו' שנעזר מבקשת מדת הרחמים כי הוכן בחסד כסאו:

פירש והגין פרש דרשינן שפי' שדי זיו שכינתו עליו:

מנגח אותם כלו' עלה בחזקה ודחה אותם (מת"כ) ופירושו דחוק. והאמת הוא פירוש היפ"ת ז"ל שפי' אתמול מנגח אותם כדאי' בנדרים כשנתרשל מן המילה ובא אף וחימה כנגדו ובקש להרגן והקב"ה אמר לו הרף מאף ועזוב חמה. וזה פשוט שלזה רומז הדורש כאן. וכן פי' ג"כ התו"נ:

והשמד בדב"ר פ"ג במקום השמד גרס מכלה:

באו ג' אבות כלו' שזכות ג' אבות שהזכיר סלקום כאילו באו שם:

עמוד אתה באחד. וכן עשה:

שנא' קומה ה' באפך ופי' לפ"ז עמוד באפך לעכבו אבל לצוררי התקומם והנשא בעברה וזעם. ודוד למד זה ממשה לומר כן:

מיד א"ל הקב"ה רד אין זה דבק למה שנזכר. אלא השתא הדר אריאשא דקרא וקאמר דמיד כשקמו לצחק אמר לו הקב"ה רד כדלעיל. ולא קאמר לה השתא אלא למדרש רד ירידה:

ירידה היא לך פי' דבר זה ירידה וקלון לך. והיינו דקאמר למה ששחת עמך. כי אחר שהם נקראים עמך בקלונם יהיה לך קלון. ולכן השיב משה כי ח"ו שיקראו בשמי כי עם ה' אלה ואין ראוי שתגעל נפשך אותם:

עכשיו אתה קורא אותן עמי ועד עכשיו היית קוראן עמך. כצ"ל וכן אי' בפסיקתא משל למלך כו' ע"ש:

אמר הקב"ה למשה בעה"ז כו'. אין לו שייכות לדלעיל אלא בא לסיים בדבר טוב:

פרק מב

פסקה א

וגשם אין וס"ד איש מתהלל במתת שקר:

יפותה קציו וס"ד ולשון רכה תשבר גרם:

מי שהוא אומר ליתן מתנה. טעם המשל לשראל בזה לנותן מתנה הוא מפני שלפי החיוב היה להם לקבל העשיה אחר השמיעה אבל הקדימה נעשה לנשמע היה ותרנות ונדיבות בחקם לקבל דברי ה' בלב שלם בלי דקדוק אחר דברו:

ולברקים אע"פ שלא נזכר ברקים בכתוב. הנם במאמר נשיאים ורוח. כי מבקיעת הענן ע"י הרוח יתילד הברק. ודקדק כאן להזכיר ברק מפני הנמשל שהוא על הקול שנתנו ישראל. ומהברק הקול נשמע למרחוק:

היו ס' רבוא של זקנים כו'. להפליג מעשיהם בא שחד מינייהו לא עיכב כדכתיב ויענו כל העם יחדיו וגו' שמשה דבר לכולם יחד וכולם יחד ענו לו כדכתיב ויענו כל העם קול אחד וגו':

ס' רבוא של זקנים כו' נלמד מדכתיב (שמות י״ב:ל״ז) ויסעו ב"י מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף. משמע מדאמר כשש מאות ש"מ שגם הזקנים היו כמספר הזה ואמר כשש מאות אלף הזקנים היו מספר רגלי הגברים בערך זה. וס' רבוא של נשים נלמד ג"כ מדאמר רגלי הגברים שבא למעוטי הנשים. וגם מדאמר לבד מטף משמע שגם הטף היה בערך מספר זה:

ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. הוא לשון המדרש שתפס לשון הדומה ללשון מקרא. ומ"ש עברו על הכל אין הכוונה על נעשה ונשמע. וכן דייק בסמוך אמר הקב"ה עברו על העשיה. כלו' על דבור נעשה לבד עברו ולא על נשמע. וכן אמר לעיל סוף פ' כ"ז אמר הקב"ה שברתם נעשה ועשיתם העגל הזהרו בנשמע. אבל כוונתו במלת על הכל דעכו"ם שקולה כנגד כל המצות:

הרי קול שהיה קול. כלו' זה ודאי נקרא קול שהיה ראוי ליכנס באזני השי"ת. אחר שכל אלה יחד ענו קול אחד. ולזה ימשול לקול הברקים הנזכרים המרעים לארץ ולדרים:

עברו על הכל פי' על כל המעשים דעכו"ם שקולה כנגד כל המצות כמש"ל. ובא"א גרס עברו על הקול:

שחבלו מעשיהם היינו טוב הכנתם שהיו כמלאכים שהקדימו נעשה לנשמע כדדאי' בפ' ר"ע:

וישחקו לפנינו ומזה נמשך ש"ד כדאי' התם:

ולא היה שם גדול מחור. כדכתיב הנה עמכם אהרן וחור מי בעל דברים יגש אליהם. והרגו אותו:

בזעף בנזיפה ובכעס:

אין דבור האמור כאן. וידבר ה' אל משה לך רד:

למה"ש שהם עומדים ומבקשים לצאת ולחבל. כי שחת עמך דרש בלשון השחתה וחבלה שמה"ש מבקשים לחבל. ולא בלשון חבלת מעשים כדלעיל (ת"נ):

אם מניה אניח אני את ישראל מלהליץ עליהם:

וישראל קבלוה ואע"ג דעברו על עשיה. הליץ משה שאף שעברו באחת יש להם זכות במה שקיימו השאר. והם צדיקים לגבי אותם שלא קבלו ולא קיימו כל עיקר. והקב"ה השיב שהמה עברו על העשיה כלה מאחר שעשו עכו"ם ששקולה ככל המצות. והא דאמר פ' כ"ז אבדתם נעשה הזהרו בנשמע. היינו אחר שעשו תשובה שאעפ"כ אבדו מעלת נעשה. וקאמר שיזהרו בנשמע שלא יחטאו כלל:

האמינו והשתחוו כי אף שעברו על מצותיו יש להם שכר על ההכנעה לכבוד ה' כמכבד המלך אף שאינו עושה כמצותיו. והשיבו ה' עברו על ההשתחוויה שאחר שנתנו כבוד לעגל הרי הם מסירים כבוד ה' מעליהם:

הזכר לבחוריהם שלא טעמו טעם חטא שהם חשובים מאד לפני ה' כדאי' בתד"א:

והקריבו לפניך זבחים וזכות הקרבנות גדול שהעולם מתקיים בהם. והטעם להיותם מורים על הכנעת האדם לפני בוראו. וכ"ש שהוא לבא בברית עם ה' כמ"ש ז"ל גבי ויקח משה חצי הדם שנכנסו בברית. וע"כ אף שחטאו הם עמו ונחלתו ולא יוכל לעוזבם. והשיב ה' כי עברו על הברית. במה שזבחו לעגל וכאילו כרתו ברית עמו:

מה שאמרת בסיני אנכי ה' אלהיך. ואי' במכילתא שעל כל דבור ודבור היו אומרים הן וא"כ ה"ל כאילו אמרו ה' אלהינו. וענין המליצתו בזה שאף שהשתחוו וזבחו לעגל הנם מאמינים בה' כמו שהודו כי ה' האלהים. כי לא עבדו העגל בתורת אלהות אלא דרך אמצעי. א"כ לא כפרו בעיקר. והשיב ה' כי גם על זה עברו כי אמרו אלה אלהיך ישראל וכפרו באלהותו:

הוי נשיאים ורוח וגשם אין. חוזר לענין ראשון דנשיאים ורוח נדרש בישראל ששנו את דבריהם הראשונים כי זה יצדק בכל ד' הדברים שהליץ משה עליהם וה"ק קרא נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר שכל המתנות של מצות שעשו עברו עליהם ובטלום ולא היה להם זכות לעמוד עליהם. רק שמ"מ מיד אחר שהמליץ משה עליהם בטל את הפורעניות של המלאכים שבקשו לכלותם ע"י שהאריך לבקש רחמים והאריך

אפו של הקב"ה למנוע המשחיתים אף הזעף והכעס של הקב"ה במקומו עומד ולא היה יודע משה מה לעשות עד שהראה הקב"ה למשה שבילין:

פסקה ב

למעלה כתיב לך רד. ר"ל דכיון דקאמר לך רד היאך חזר והאריך עמו דברים ראיתי את העם הזה. אלא ודאי דהדר ביה. ואמירה זו לשון רך:

כאדם שיש בלבו מפרש מאי היא האמירה רכה:

מה עשיתי לך וכן מ"ש ראיתי את העם הזה ה"ק ראיתי תמיד את העם הזה להטיב לו. ועכ"ז עם קשה עורף הוא ולא פנו אלי. ומה טעם זה הדבר:

אתמול אמרת לי כו' ועלית. לשון גדולה וכבוד:

לא בשביל כבודך שאע"פ שהיה מובחר המין. הנה עלותו במדרגה ההיא היה מתנה מאת ה' לזכות הצבור. כי אין זכות אחד מספיק למדרגת הנבואה ההיא:

מהו בו דאי על הסולם מלת בו מיותר שבו משתעי אלא שפי' בו ביעקב ופי' בשבילו דהיינו זרעו. וה"ק והנה מלאכי אלהים דהיינו הנביאים עולים ויורדים בו בשבילו. וסולם רמז לסיני כדלעיל בב"ר פ' ס"ח:

פסקה ג

נתנדה משה דאין רד אלא נדוי. הכוונה שהרחיקו ה' ממדרגת הנבואה כמו שהמנודה מרוחק. ואע"ג דנדי חמור מנזיפה קאמר וניזוף לומר דנדוי זה אינו אלא קרוב לנזיפה שהיה נבדל ממדרגת נבואתו כנזוף. לא שנדוהו בפירוש ח"ו:

והלכו לנחם אביהם כו' מסמיכות וירד יהודה לוימאן להתנחם קמפיק. ומה שלא נתחרטו עד אחרי שראו בצרות אביהם. י"ל משום שהמכירה גופא היה לפי סברת דעתם כדת ודין. אך אחר כן שראו שגרמו צער לאביהם אז נתחרטו על המכירה (ת"נ):

עשה לנו יהודה האשימו ליהודה כי הוא הגדול ומלך עליהם ועליו מוטל לעיין יותר בדברים:

אילו אמר לנו אל תמכרוהו כו'. ויהודה היה סבר שלהפך ולעקור מחשבתם הרעה לגמרי א"א:

משל למדינה משל לשליח שנזעף אע"פ שאין בו חטא. אך מפני שכל כניסתו לביתהמלך אינה אלא מפני שולחיו וכיון שהם מרוחקים ממילא ידחה הוא. כן משה לפי שגדולתו בשביל ישראל תתחייב ירידתו מירידתם כדלעיל:

פרוזבוטים פי' שליח:

האיקונים צורה ודמות. תרגום המסולאים בפז דמתילין איקוניהון לדהבא:

אמר לו המלך כו' שיחזור לו לאחוריו כי עמו אשר שלחוהו סרחו ומרדו במלך (מת"כ):
וכי עמו של משה היו. דאע"ג דנקראו על שמו מפני שנתן נפשו עליהם כדלעיל פ"ל. אין זה אלא אחר שאמר מחני נא מספרך:
והמה דברו עלי כזבים. שמשום זה לא קראם עמו וכדמסיים בסוף הסימן:
יש אדם מחליף דבר טוב בדבר רע. כצ"ל (יפ"ת). ומפרש אוי להם שהם סכלים ואוילים שעושים מה שלא יעשה אדם:
ושיחור גחלת:
דרש ר"ע וכי עמנו היה עסוק כו'. ופי' לעצמו פדה. שהשכינה היתה עמהם בגלות כדלעיל פ' ט"ו. ולא פדה אותנו כלו' לא כיון לפדותינו. והוא מ"ש וכי עמנו היה עסוק לומר שאע"פ שפדאנו לא נתעסק אלא בעבורו:
שנא' מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו (**ש"ב ז' כ"ג**) כצ"ל ועיקר ראיית המדרש הוא ממלת לך. מלת גוים ואלהיו הוא כמו כפל ענין:
רבנין אמרין זה אלהיך פדה אותנו. פסוק הוא בנחמיה (טי"ת) אף כי עשו להם עגל מסכה ויאמרו זה אלהיך אשר העלך ממצרים. ובאו להגדיל העון בזה הפסוק כי אם עבדוהו בשותפות אין העון כל כך חמור כדאי' באיכה רבתי ויעזבו את ה' ולא עבדוהו אפי' בשותפות. ולכך הביאו מקרא דנחמיה ויאמרו זה אלהיך (דייקא לשון יחיד) והא דכתיב בתורה אלה אלהיך וגו' (המורה על ריבוי ושותפות) יש לתרץ ע"ד דאי' בזוהר שישראל עשו י"ב עגלים למספר שבטי ב"י. ורבי חגי בא כחולק על רבנן ואמר זה אלהיך א"כ כאן. ר"ל כאן בתורה אצל מעשה העגל גופא אין כתיב זה אלא אלה אלהיך בל' רבים. זה יורה שעבדו העגל בשותפות. והא דאמר בנחמיה זה אלהיך. רמז למה דאי' בזוהר שעשו י"ב עגלים כמנין זה (ת"נ):
ומכזבים בי ואנכי אפדם כו'. כלו' והיינו דכתיב ואנכי אפדם והמה דברו עלי כזבים. כי הכזב הוא אומרם שלא פדיתים לבדי אלא ע"י כח המזל כנ"ל:
אף אני אומר שאינן עמי. ר"ל לפי דבריהם אף אני אומר שאינם עמי:

פסקה ד

זה משה כי הוא מבחר המין וזה כל האדם. וכמו שדרשו עליו בויק"ר פ"ב אדם אחד מאלף מצאתי זה משה:
ולחומם פי' בשרם:
בשרם מושלך ר"ל מדכתיב ויפול מן העם שהיו נופלים כדומן על פני האדמה ולא יקברו. ואע"ג דהרוגי ב"ד נקברים הוראת שעה היתה למען יראו ויפחדו הנשארים:

חשבו פניו כדרך הנבהל שפניו מכסיפות:
הרי השעה להרגו שתמיד היו מתקנאים בו על שהוריד התורה על הארץ ועתה שחטאו ישראל בקשו לפגוע במשה משום שהצדיקים נתפסים בעון הדור:
פתח לו הקב"ה כו' משום שבפרשת כי תשא לא נאמר מזה אלא לך רד כי שחת עמך וגו' ובפרשת עקב כתיב קום רד מהר מזה. משמע שמתחלה לא אמר לו שירד מתוך הפשפש כו' עד שראה שהמלאכים ביקשו להרגו אז אמר לו שירד בפשפש שתחת כסא הכבוד:
פשפש שתחת כסא הכבוד. ופשפש הוא פתח צר וקטן שאין רגילין לצאת ולבא בו. וכל זה דרך משל והכוונה שעזרו ה' נעלה מכחו מה שלא חשבו המלאכים שיוכל לירד בו וזהו לשון מזה ר"ל דרך מקום זה. כלו' שהורה לו דרך איכו ואיפוא ירד:
אחז בכסא של הקב"ה. כבר פירשוהו כל החכמים כי אין הדבר כפשוטו ח"ו שאין לך הגשמה גדולה מזו. כי אין הכסא דבר גופני שיאחז בו. ורק הפירוש הנכון שמצד הנפש שהיא אצולה מתחת כסא הכבוד שהוא למעלה מהם המתגבר בנפשו לדחותם ולא ירא מהם. כי כל שליטתן אינו רק מצד הגוף:
שנא' מאחז פני כסא דרש זה הוא ע"ד אסמכתא:
פרש"ז נוטריקון כי לא מצינו חבר למעלה זו:

פסקה ה

מרדות הן צריכין מפרש רד לשון רידוי ומרדות. ומפני שאין לשון רד מורה כ"כ ענין מרדות. להכי מייתי ר"מ ורבנן סמך שיש בדברי ה' ענין מרדות:
ומנין שאמר לו כן פי' ל' מרדות ולא נימא שהוא לשון נידוי או לשון ירידה או שפלות:
אלא שהוא צריך מרדות אין המרדות הריגת הפושעים כדלרבנן כדלקמן בסמוך אלא הכנעת קשה ערפם. כדרך קשי העורף שע"י היסורין משיבין אותם מקושי ערפם. והמרדות הזה הוא מה שנהג עמהם כמנודים כמשז"ל גבי ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה. ואע"פ שאלו לא חטאו שהחוטאים ביער מן העולם. אך לפי שלא מיחו בחוטאים צריכין מרדות:
ורבותינו אמרו מה לך רד מרדות הם צריכים. פי' מרדות זו היא הריגה ולפ"ז לשון מסייע אינו מדוייק שהרי מרדות דר"מ פי' הכנעת קשה עורף. מ"מ אמר מסייע לר"מ משום שלשון רד לתרווייהו לשון מרדות הוא:
והיכן אתה מוצא כו' ולר"מ לא תקשה כה אמר ה' אלהי ישראל היכן אמר כי מצינו כמה דברים שמשה אומר בשם ה' ולא ספר הכתוב תחלה אמירתם למשה:

לך רד ר"ל שזה נמצא במה שאמר לו לך רד מהו רד מרדות הם צריכין שירדם ויעבר החוטאים מהעולם עם אותם שלא ימחו בהם:

ד"א לך רד כו' אל ירע לך. כלו' אע"פ שאמרתי לך רד מגדולתך אל ירע בעיניך לחשוב שזו ירידה בעצמות. אלא הענין עצמו מחייב להיות ענין ירידה כמו שנא' ב' ג' פעמים בהשי"ת כשבא לראות בקללת הבריות:

שתים ג' פעמים משום דוירד ה' לראות והבה נרדה כתיבי בחד ענינא ואפשר שימנו שניהם אחד ולפ"ז ליכא אלא שני פעמים ואפשר שימנו לשנים ולפ"ז יהיו ג'. לכן אמר ב' ג' כמסתפק בענין אם הם ב' או ג':

שהרי ב' וג' פעמים אף שעשר ירידות אמורות בתורה כדאיתא בפרקי ר"א. מ"מ ירידות שירד לראות בקלקולם אינם אלא ב' וג' פעמים:

אף אתה לך רד והא רמיזא באומר לך לשון הליכה לומר שידמה להשי"ת בזה. ע"ד אחרי ה' תלכו והלכת בדרכיו דדרשינן מה הוא רחום כו':

לא אמרתי לך ומכאן נחת רוח למשה שהרי אמר שם שאע"פ שהם חוטאים אינו נמנע מלגאלם וא"כ עתה כמו כן לא ימנע מלקבלם בתשובה:

אתה רואה ראיה אחת כו'. דקדקו כן מדכתיב כפל ראה ראיתי:

בטטראמולין פי' מרכבה. ומלה זו מורכבת. טטרא בלשון יוני ארבע. מולין בלשון רומיי פרדות (ערוך):

ושומטין אחד מהם היינו פני שור שהוא מה שמאל כי המירו את כבודם בתבנית שור:

מהו עני עמי דכתיב (שמות ב' ז') ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי וגו'. וקאמר המדרש מהו עני עמי זה קול העגל כצ"ל. וכן הוא מפורש בהדיא לקמן בסוף פ' מ"ג. ובא לומר דאף שיודע שיחטאו לו אחר זמן בעגל אינו נמנע מלשמוע בקול צעקתם. וזהו פירוש ראיתי את עני עמי [והוא ענין חטא העגל כאמור ועל כל זה ואת צעקתם שמעתי וגו' וזה היה פיוס למשה לא יחשוב שאין כאן סליחה (יפ"ת):

ראה ראיתי היא הראיה שלהלן כו'. הוא כמו ד"א. ומפרש עתה מקרא דראה ראיתי על ענין העגל ודריש כעין ג"ש נאמר כאן ראיתי את העם הזה וגו' ושם ראה ראיתי שהכל ראיה אחת והוא מעשה העגל:

פסקה ו

לא אמרתי לך שלא לערב בהם ערב רב. בתמיה וכי לא אמרתי לך שלא לערב בהם ערב רב כדי שתהיה עדת ישראל נקיה מערבוביא:

ואני הייתי יודע מה עתידים לעשות כו'. ר"ל אף שהייתי יודע שהם יעשו את העגל אך לפי שאין טענה זו מספקת להשיב טענתך אמרתי לך זאת (שיעשו את העגל) בתמיה. לאו ודאי לא אמרתי לך. ועשיתי רצונך וקבלתי אותם. לכן נקראו עמך:

וגרמו לעמי לחטא שבתר שראו מערב רב למדו מהם לעשות כמו שהתבוננו בטטראמולין שלי:

פסקה ז

עברו מן הדרך אשר צויתים אכ"כ. תרתי קשה ליה. חדא דלימא עברו. שנית דמהר ל"ל הא פשיטא דממ"ת עד השתא זמן מועט הוא. ומשני דסרו כתיב לרמוז סריות. ומהר אתא למימר כי לא חטאו בסוף מ' יום אלא יותר מהר דמיד סרו ולא עשו (פי' לא עכבו במחשבתם הטובה) לא שעה ולא שתים. ומ"ש עכשיו נעשו סריות כלומר עכשיו הראו בפומבי סריותם:

אלא מיד סרו כר' מאיר דבסמוך דקאמר אף לא יום אחד. ואיידי דבעי לאתוי דר"מ מייתי נמי דרשב"י ודר' אליעזר דלדידהו היו קצת ימים בלא חטא ולדידהו סרו מהר אתא למימר שלא היה החטא בסוף המ' אלא ימים מועטים אלא כ"ט יום או י"א ימים:

כמ"ש אחד עשר יום מחורב ואחר באו דרך הר שעיר. דרשו סמוכים. ודי זהב [דהיינו תוכחתו של עגל הזהב כמו שת"א ועל דעבדו עגל דדהב] אחד עשר יום מחורב פי' שעשו את עגל הזהב אחר י"א ימים של מעשה חורב שהוא מ"ת כי הוא חורב הוא הר סיני דאז באו לדרך שעיר דהיינו החטא. ור' אליעזר ב"י דורש כן אחד עשר יום מאותן הימים שהיו מחורב עד מעשה העגל דהיינו מ' יום יצא להם דרך הר שעיר:

מחרף כדלעיל גבי הנה אנכי הולך למות:

מנין שכן מיכה מפרש. כלו' שדרך הנביא לפרש ולא לסתום:

ואתמול עמי לאויב יקומם. כלו' רק יום אתמול נקראו עמי אבל אח"ז לאויב יקומם נגד ה' ית' **והיום אלה אלהיך** ואע"ג דלא אמרו כן אלא אחר ארבעים יום מ"מ כיון דמיד חשבו לפרוש מה' הוה ליה כאילו מאז אמרו ליה:

ימים אין מספר. כמה ימים שנים כו'. ומסתבר ליה דמקרא זה מיירי במ"ת דכתיב שם התשכח בתולה עדיה כלה קשוריה וזה משל לישראל בעת מ"ת שנקראו כלה והיו מקושטים בעדי עדים שנתן להם כנזכר בתורה הורד עדיך מעליך וגו' ויתנצלו את עדים וגו'. ואע"ג דמלת ימים דבוק למלת שכחוני. ה"פ ועמי שכחוני ימים היינו לסוף שני ימים. ולגודל מיעוטם גם המה אינם חשובים במספר כלל וכאילו מיד שכחוני:

שנא' **ואותי יום יום ידרושון**. לעיל מיניה כתיב והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם. ומפרש ליה הכי והגד לעי פשעם וחטאתם היינו מה שלא דרשוני אלא יום יום ר"ל ב' ימים. ואח"כ פשעו בי. ושני הימים האלה בוודאי הם ימי מ"ת:

הקשתם את הדרך על ראשה. כלו' דדריש מן הדרך דרך ממש כלו' שסרו ועקמו מן הדרך מהר כלו' מיד בראשו ובתחלתו (וכמ"ש בב"ר פ"נ סרו עקמו עלי את הדרך) שטעו כטועה בדרך מהלכו. ואף גם מיהרו לטעות מיד בתחלת הדרך שלא כדרך ב"א. והנמשל שתיכף אחר שאמרו נעשה ונשמע והיתה בהם אמונה שלימה סרו מהר ועזבו האמונה. וזה מן הפלא איך נהפכו תיכף מן הקצה אל הקצה:

לא בשני ולא בשלישי. נראה לפרש שני שלישי על הימים. דאם פירושו על הדברות לא היה לו להספיק בזה בין התנאים דלעיל מיניה ובין ר"מ שאחריו דעסקי בחדא מילתא והוא כמה ימים חטאו. ור"ש בן חלפתא מיירי מענין הדברות. אלא שפי' בראשון ושני על הימים ויהיו כל דבריהם על הסדר מענין אחד (יפ"ת):

אף לא יום אחד והא דכתיב מי יתן והיה לבבם זה להם כל הימים. פירושו מי יתן והיה זה מה שאמרו בפיהם. בלבבם כל הימים (ריי"ף):

בלה' **אלהיכם חטאתם** שהוא תמיהא שחטאו בכבוד ה' ר"ל באותו דבור הנאמר בכבוד המקום:

לכבודכם כלו' ויש בהם לכבודכם לא תרצח לא תנאף לא תגנוב. וכן כולם פי' הבאים אחריהם דהיינו לא תחמוד לא תענה. אבל כבד את אביך ואת אמך הנאמר קודם לא תרצח לא חשב משום דההוא נמי לכבוד ה'. דג' שותפים באדם וכשיכובד האב ה"ל כמכבד את ה' כדאמר בפ"ק דקדושין:

אלא בשלי והא שהרגו לחור י"ל שלא היתה כוונתם להריגתו אלא לעשות העגל שלא ימחה בידם:

ר' **אבהו אמר אחד עשר יום כו**'. דורש מלת אחד בג' פירושים. א' לשון מיוחד (כמו אחד העם) כלו' המיוחד שבעשר דהיינו אנכי שהוא לכבוד ה'. וה"ק אחד עשר במיוחד שבעשר הדברות שקבלו ביום שהיו בחורב עשו בו כדרך הר שעיר פי' מעשה הר שעיר. פי' ב' לשון אחד היינו שחטאו לכמו שהוא א' וה"ק אחד עשר שמי שהוא א' בתוך עשר הדברות שקבלו ביום שהיו בחורב כנ"ל. פי' ג' ל' התחלה כמו שהאחד תחלת מספר וה"ק אחד עשר ראשון שבעשרת הדברות שקבלו כו' כנ"ל:

היה אומר אומר נבואתו של חבירו שעבר. כדי לברר ולאמת נבואת חבירו שהיא אמיתית. כי גם נביא זה מעיד עליה:

וריב"ל אמר כו' ריב"ל פליג על רשב"נ. דלית ליה לריב"ל שהנביא היה צריך להזכיר נבואת חבירו. ולפי שאנו מוצאים קצת נבואות שנאמרו מפי שנים כגון נבואת חורבן מואב חשבון ואלעלא שנזכר בישעיה וירמיה. לה"ק ריב"ל לנבואתו הוא נזקק כלו' לא להזכיר נבואת חבירו נזקק אלא לנבוא עצמו שרצה ה' שגם הוא ינבא על דבר זה:

חוץ ממשה שהתנבא דברי כל הנביאים אע"פ שלא היה צורך לנבואתו וזה לפי שכל הנביאים יהיו מתנבאין מעין נבואתו שכולן תלמידיו ואינן מתנבאין אלא מכחו:

שאמר כל דברי הנביאים ושלו. היינו מה דגרסי' בפ"ק דתענית מי איכא מידי דלא רמזה משה באורייתא. וטעמא משום דמאלה המצות ילפינן שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה כדאי' פ"ק דמגילה:

פסקה ח

וכל הדברות הוא אומר. והא דכתיב דבר אתה עמנו ונשמעה אחר כל הדברות. מתרץ בחזית פסוק ישקני דאחר שני הדברות היה זה. ואין מוקדם ומאוחר בתורה ע"ש:

אלא במה שצויתי והיינו דכתיב אשר צויתים:

אי שמים צעקה וקובלנא:

בסרת תרגום בזה בסר:

שתי מרגליות שנתתי לה מידי לידה איבדה אותן שנראית כמיקל בכבודי שלא נזהרה לשמור מתנתי:

ויתר על כ"ב פי' וכי ויתר ומחל להם הקב"ה על יתר הכ"ב עבירות שעשו. והלא כ"ד עברו והמה מנוין ביחזקאל קאפיטיל י"ז וכן אי' בפ"ק דתענית מאי דכתיב כי שתים רעות תרתי הוא דהוי עשרין ותרתין שביקא להו. ופרש"י שם בפ' התשפוט כ"ד עבירות שעברו. וכן הוא בויק"ר פ' ל"ג כ"ד חטאות סדר יחזקאל כו'. וע' בשהש"ר פ"א סי' מ' מ"ש שם:

מנין מסכה דבשלמא בקרא קמא דכתיב ויעשו עגל מסכה אצטריך קרא לאשמועי' איך היה המעשה. אבל מה צורך להזכיר בתרעומות שהיה מתכות או התוך. לכן אמר דרמז לרבוי קנטרין כזה. וזה להגדיל בתרעומות שבזבזו כל כך זהב בחמדתם לעכו"ם:

שהוא מעביר ה' כלו' דלא דריש גימטריא דה"א. וטעמיה דלא למדרש גימטריא אלא באות הנעה ולא בנחה. והמת"כ פי' שהוא מעביר ה' מסכה נוטריקון מסך ה' כלו' מסך מעביר חמשה חומשי תורה:

מסכה רעה הסכתן לדורות. דרש מסכה מן לשון עם המסכת דשמשון (שופטים ט"ז) דהיינו אדרת וכיוצא. או דרש מסכה ל' נסך והשקאה. והכוונה שהציעו הצעה רעה או

מכסה רעה או השקאה רעה לדורות. שלוקין כלם בעון זה כי אין דור שאינו נוטל אונקא מעון העגל כמ"ש ז"ל גב וביום פקדי פקדתי:

ל' סרדיוטין הוא סרדיוט הוא מנהיג ומושל והוא נוטריקון שר ההדיוטים. ור"ל מסכה הוא ל' מנהיג ומושל כמו נסיכי מדין. שהמה לא רצו העגל לאלוה אמת רק למנהיג ומושל כמ"ש המפרשים:

מסכה אמר הקב"ה כך אני מרפא אותן כו'. רומז לפרה אדומה כמבואר ברש"י (במדבר כ' פסוק כ"ב) ויקחו אליך משלהם כשם שהם פרקו נזמי זהב לעגל משלהם כך יביאו זו לכפרה משלהם. פרה אדמה משל לבן שפחה שטנף פלטין של מלך אמרו תבא אמו ותקנח הצואה כך תבא פרה ותכפר על העגל. וע"ש ברש"י פי' כל הפ' זו באופן זה. וז"ש מסכה אמר הקב"ה כך אני מרפא אותן שנא' כו' כלו' מסי כה. ומסי הוא ל' רפואה. כה פי' כך או פה. והיינו כלו' כעגל הזה כן יהיה רפואתם בה והיא הפרה האדומה:

פסקה ט

מהו והנה עם קשה עורף הוא. דריש ראוים להערף וכאילו קאמר לפי שהוא קשה ורע ראוי להערף:

ג' חצופים הם פי' שהם עזי פנים ולא יתבוששו מעשות רצונם. וכן הכלב בחיות הוא חצוף מכולם שמגרשים אותו וחוזר. וכן התרנגול. ובמסכת ביצה חשיב עז בבהמה דקה. צלף באילנות:

אתה סבור שהוא לגנאי. פי' אתה סבור שמ"ש ובאומות ישראל שהוא לגנאי. אינו אלא לשבחן דהשתא דקבילו עלייהו ד"ת הם חצופים ולא ישובו מפני כל שמוסרין עצמן למיתה על קידוש השם שאומרים או להיות יהודי או להיוכת נצלב על קידוש השי"ת. וה"ק ראיתי את העם הזה שהוא טוב לי לתת להם תורה מפני שהם קשה עורף ולא ישובו ממנה אחר שיקבלו אותה. ועתה אינו כן כי סרו מהר ולא היו קשה עורף לטובה:

קורין את ישראל לפי שאינן נשמעים להם. הרי שקשה עורף נאמר על דבוקם בתורתם:

מה כתיב בהם ואלמלא שהם קשים לא היה ראוי לכל זה דדברי חכמים בנחת נשמעים ולא בקולות וברקים. אלא ע"י שהם קשים לקבל:

ולואי ליהני מי יתן ויועיל שלא ישובו לכסלה. מ"ש על הקול אראה להם כל ניסי. משום שבקול היה כמה נסים כדאי' במד' שם בסדר יתרו בכילתא ע"ש:

וכי משה תופס בהקב"ה שיכריחנו בתפלתו להעתר לו:

למלך שכעס על בנו. שמתחלה אמר הקב"ה לך רד ודחה אותו מחוץ למחנה שכינה ואח"כ אומר ועתה הניחה לי כדי שירגיש משה. אני מחוץ לקיטון והוא בתוך הקיטון

והוא אומר הניחה לי וכי תופס אני בו. אלא רמוי קמרמז לי מפני שרוצה שאפייס על ישראל:

לקיטון פי' לחדר החדרה ת"י לקיטונא:

ומתחיל לבקש להכותו כלו' עושה עצמו כמבקש להכותו:

פדגוג אומן המגדל בני המלך. כאשר ישא האומן ת"י פדגוגא:

כך אמר הקב"ה למשה ועתה הניחה לי שמפני מדת הדין שמקטרגת רצה ה' יפייסנו משה כדי לתלות הצלת ישראל בזכותו וזכות האבות שיזכיר:

מיד התחיל מפרש ויחל לשון התחלה כי עד עתה לא נתן לבו להתפלל עליהם שחשב כי לא יעתר להם בעידן ריתחא:

פרק מג

פסקה א

הסניגור פי' המליץ:

מסביר פנים בדין. פי' שמהפך הרבה בזכות הנדן ומסביר פנים לטענתו בדין עד שיצא כנגה צדקו. והיינו עמיד פנים דקאמר. אבל הסניגור שאינו טוב אינו חושש להסביר פני טענתו מאד. וא"א גרס אינו מסביר פנים בדין. ופי' שאינו נושא פני הדיין אלא מעמיד פנים כנגדו עד שיודה לו:

משה אחד משני סניגורין כו'. ר"ל שלא תקשה למה באמת העמידו פניהם בדין לכך אמר ללמוד סניגוריא על ישראל ומי שלומד סניגוריא על ישראל אף שמדבר דברים קשים אין אדם נתפס על צערו כדאי' לעיל פ"י בקשה מדה"ד לפגוע במשה. ולפי שנסתכל הקב"ה שבשביל צער ישראל דבר כן חזר ונהג עמו במדת הרחמים (תו"נ):

משני ב"א בגמרא קחשיב פנחס ומשה ואליהו וחנה:

והעמידו פנים כביכול נגד הקב"ה. דבמשה כתיב לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו. מזה דריש שהעמיד פנים כנגדו וכדפירש בסמוך שדחה הקטיגור. או במה שחטף את הלוחות. וכן דניאל העמיד פנים במה שאמר האל הגדול והנורא ולסא אמר הגבור עכו"ם משעבדין בבניו איה גבורותיו:

ר' ברכיה אמר שתים כלו' שני פירושים לפרש עמד בפרץ לפניו:

במקומו של פורץ הוא השטן פורץ גדר החיים:

עמד בפרץ לפניו דבר קשה כו'. ר"ל דמשמעו שמשה עמד בפרץ ועכבו. וזה דבר קשה להאמר. ועז"א משל למלך כו'. ואחר שתופס הקולמוס מרבה ביני וביני בתפלה ופיוסים עד שמשיב חמתו. ואילו היה נחתם הגזירה לא היה לו מקום עוד לבקש. וכן משה במה

שנטל הלוחות מידו של הקב"ה ודחה חתימת הגזירה. בזה נקרא עומד בפרץ כאילו עכב על ידו. ומ"מ השבת החמה היתה ע"י תפלה:

סונקתדרי בלשון יוני יועץ למלך (מוסף הערוך):

ולא עשה כלו' לא נגמר הדין כמו שהיה ראוי אלא נדחה. כי בא לחתום ומשה עכב בנטילת הלוחות:

נטל את הלוחות מתוך ידו של הקב"ה כו' שבשעה שהיה ה' נותן את הלוחות אז עשו ישראל את העגל והקב"ה היה תופס בטפחיים ומשה בטפחיים ובקש הקב"ה לחטפן מידו. וגברה ידו של משה וחטפן כדאי' במס' תענית ירוש':

למה"ד למלך ששלח לקדש אשה אחת. עד שהסרסור הולך קלקלה עם אחר. כצ"ל (יפ"ת) ופי' שהלך וקידשה ועד שחזר והלך מאצלה מיד קלקלה. והא"א גרס הלך הסרסור וקלקלה. וגם לפי גיר' זו צ"ל שהקלקול היה אחר שנתקדשה למלך. וקריעת הכתובה כדי שתדון כפנויה שתכחיש ותאמר פנויה הייתי. ולפי שלא היה הקדושין ידועין למלך שהיו ע"י הסרסור ומצו מטען ליה שעדיין לא נתדשה לו. וכן בנשל ישראל כבר היו מקודשים לה' אלא שהראה שידונו כאילו לא נתקדשו עדיין:

נטל את כתובתה ומה שנתן לו המלך. כצ"ל (יפ"ת) וה"פ שנתן לו חפץ לקדשה וגם כתב לה כתובתה ונתן בידו כדלקמן פ' מ"ו. ולכן הוצרך השושבין ליטול כתובתה ולקורעה וליטול ג"כ החפץ שנתן לו לקדשה בו. להראות לו לומר שהרי הוא עדיין בידו ולא קדשה:

כלו' שאילו היה רואים עונשם לא חטאו. הכוונה משום שבמאמר ה' העשרת הדברות אמר ג"כ עונשם ואז חקק בלוחות כל דבור ודבור ועונשו בצדו כפי מאמרו. או שהדבור נחקק מאליו כדאי' בחזית פסוק ישקני. הילכך אלו היו הלוחות קיימות לא היה להם עמידה. אבל השתא ששברם מצי טעין שלא ידעו בעונשים הכתובים בהן. וכל זה מפני המקטריגים שלא יקטרגו שידעו ישראל בעונשם:

מוטב נידונים כשוגגים שהיה מסתפק משה שלא יוכל להשיבן מעון אחר שהעיזו לחטוא:

ויאמר להשמידם מיד התחיל כו'. חוזר לענין ראשון דקאמר שהעמיד פנים כנגד ה':

חוגר כלו' מתאמץ בתפלה מלשון אל יתהלל חוגר:

בקלות ראש דריש למלת ויחל לשון חולין כי לא נהג כבוד בה' אלא עמד בקלות ראש והעמיד פנים כנגד ה' ובזה מסיים במה שהתחיל בריש פ' זו ע"ש:

פסקה ב

הה"ד חמת מלך כו' בעי למדרש ויחל משה מלשון לא יחל דברו שהוא לשון ביטול. כלו' שבטל חמת ה' שהוא פנים של זעם ומייתי קרא דחמת מלך דדרשי שמשה כפר חמת מלכו של עולם:

עלתה חמתו של הקב"ה. הוא ע"ד דברה תורה כלשון ב"א:

שנא' עיר גבורים עלה חכם. ובמשה קמיירי בהורדת התורה כדלקמן בויק"ר פ' ל"א:

אלו ישראל כלו' ענין זה צורך בישראל שנתנו פיחה פי' הבערה וגחלים בוערות בכל העולם. ואיקרו אנשי לצון משום ויקומו לצחק:

אונקיא משקל קטן. וכתב הערוך אונקיא בלשון יוני ורומיי שם משקל אשר משקלו שני שקלי הקדש או שמנה דרכמון:

כמעשה העגל כדילפי' בפ' חלק מביום פקדי ופקדתי. ואף שנתכפר להם כדכתיב וינחם ה' על הרעה וגו'. י"ל שלא נתכפר אלא להגן מעונשים הגדולים כמו כלייה והשמדה. אבל מ"מ הרושם נרשם והפגם נפגם לענוש בכל דור ודור. א"נ שנתכפרו לבלתי המית ולעשות כלה את כל הדור בפעם אחת. אלא הפריש והפליג על כל הדורות הבאים אחריהם כי היכי דנמטי שיבי מכשורא (תו"נ):

וחכמים ישובו אף זה משה. ואף שכתוב וחכמים לשון רבים. י"ל וחכמים זה משה והאבות העולם שבזכותם שהתפלל זכור לאברהם וליצחק וליעקב וגו' נתכפר להם (תו"נ):

פסקה ג

חלה משה פי' שמדאגתו חלה. ופי' את פני ה' עם פני ה' שע"י כעס ה' נצטער משה וחלה (יפ"ת):

כמין דורון היינו מה שמסר נפשו על ישראל שאמר ואם אין מחני נא מספרך או ר"ל התפלה בשביל ישראל חביב לפני המקום כמין דורון למלך ב"ו:

כמד"א במנחה פניך יחלו. שפירושו לפ"ז במנחה לפניך יהיו מקריבין דורון:

וכן עתה חלו נא פירוש דמקרא זה נמשך למעלה הימנו וכי תגישון עור לזבוח וגו' הקריבהו נא לפחתך הירצך או הישא פניך וגו' ועתה חלו נא פני אל כלו' הקריבו קרבן ומנחה תמימה בלי מום לפני ה' אלהים (תו"נ):

לשון הלי והוט לשון ערבי שקורין למין מרחקת הנעשית מדבש חלוה. ובמגלה מצינו בלשון זה אנא שרי ליה חוליא ושדר לי חורפא:

התחיל משה מהרהר בלבו כו'. דריש שצעקה זו ל' תרעומות על בריאה זו שאין בה צורך לעולם (תו"נ):

אמור כך פי' הקב"ה אמר למשה כה תאמר כשתרצה להתפלל וכדלקמן:
אין ויורהו אלא לשון למוד שבמלת ויורהו רומז לנו דבר נסתר שלמד אותו לאמור עשה מר מתוק:
היה הדבר מסורת כו' כלו' היה שומר את הדבר בלבו:
ולא עשה כלו' לא עשה משה כדבר הזה כי מעולם לא בא לידו מעשה שיצטרך להתפלל שיעשה המר מתוק. אלא כשעשו ישראל את העגל:
כיון שבאו ישראל למדבר. נראה דגרסי' למדה זו או לדבר זה. ואפשר צ"ל כיון שבאו למרה (יפ"ת):
רבש"ע לא בקשת לאבד את ישראל מכלה אתה אותם מן העולם. כן הוא במד' שעם היפ"ת וכתב י"ג בקשות ולא הונח לי דמאי תו מכלה אתה אותם ולמה הוכפל אבל הא"א והמת"כ מחקו תיבת לא. וקושית (היפ"ת) יש ליישב כי כן הוא דרך המתמיהים לכפול דבורם כמה פעמים לרוב התמהון. ומסיים (היפ"ת) ונ"ל שהיה כתוב א"ל משה דבר שלעולם לא בקשת כ' ואיך אתה מכלה את ישראל. והסופרים טעו וכתבו רבש"ע במקום דבר שלעולם עכ"ל:
חלי מרירתן המתק המרירות. ור"ל שיביאם למוטב וירחיק מהם העון ע"ד והכן לבבם אליך. ורפא אותן בתשובה ע"ד ארפא משובתם:
הוי ויחל משה שע"י תפלתו המתיק ה' את המר:
אבל בימי דניאל לא היה מי שיחלה המרירות. שלא היו צדיקים בדור כדאין שיעתרו בתפלתם את פני ה':

פסקה ד

מהו כן למה לא אמר ל' תפלה. לכן מפרש ליה על התרת הנדר והוא מענין לא יחל דבר דדרשינן הוא אינו מוחל אבל חכם מוחל כדמפרש:
כבר נשבעתי זובח כו'. דייק מדכתיב כפל בפסוק זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו. שהכפל מורה על שבועה. וע' רש"י בחומש סדר נח. ובמס' שבועות דף ל"ז (ת"נ):
ואמרת איש כי ידור נדר. שאע"פ שעדיין לא כתב פרשה זו. כל המצות נתנו לו בסיני:
והוא אנו מוחל דמה"ל למימר לא יעבור. וקאמר לא יחל. דריש לשון מחילה. ולדיוקא אתא דאחרים מוחלים לו:
ואתה צויתני על הפרת נדרים. להפר במקום מצוה:
צריך הוא לקיימו תחלה. לאו דוקא. אלא פירושו לאפוקי ההיפוך שלא יבטל מצוה אחת ממצות אשר צוה (ת"נ):

וכה"א ואשב בהר כו' ממה ששינה לכתוב בל' ישיבה ולא כתב עמידה כדכתיב אח"ז ואנכי עמדתי בהר רמז לנו דפעם ראשון הוי ישיבתו יום אחד. והיינו בסוף הארבעים (יפ"ת):

ואפשר שהיה משה יושב. ואע"ג דאמר בב"ר פ' מ"ח דאמר הקב"ה שב ואני עומד ואתה סימן לבניך. התם איצטריך להיות סימן לבניו. ועוד דהתם בבית אברהם ומשום כבודו עבד:

קתדרא פי' בל' יוני ורומיי מין כסא מוכן לאדם חשוב (מוסף הערוך):

איסטליסטקין לפי הענין המה שרים חשובים (מת"כ) ונראה שט"ס כאן וצ"ל אסכולוסטיקון. ופירושו ראש והרב של בית המדרש כי אסכולי בל"י ביה"מ שלומדים הנערים בו. וע' בב"ר סוף פ' ס"ד יעול ר"י ב"ח דהוא אסכולוסטיקו דאורייתא. ובפי' המת"כ שם:

נראין עומדין מפני כבוד השלטון. או מפני כבוד הראש והרב. ואינן אלא יושבין דטריחא מילתא להיות עומדים ממש:

ד"א ואשב בהר וכי יש ישיבה למעלה הוסיף עוד קושיא אחרת וכי יש ישיבה למעלה כו' להכריח פירוש הנזכר:

וכן אפי' משה כו' שנברא להיותו עומד א יושב ואעפ"כ כשעלה למרום לא ישב אלא עמד (ת"נ):

להתיר נדרו של יוצרו. בעל עין יעקב בפרק א"ע כתב בשם הרשב"א שזה דרך משל:

תהית בלא שאלה א"ל תהית פי' יש לך חרטה על הנדר:

משל למלך כו' לשון זכור דרישׁ:

הרי יהושע שאע"ג דבכל אדם מתקנא חוץ מבנו ותלמידו.ג מ"מ אם יוציאנו ממקומו ודאי יקנא ויקנא. וכה"ג אמרו לקמן סדר וילך אלף מיתות ולא קנאה אחת:

פסקה ה

אתמהא כלו' דרך שאלה א"ל כן (מת"כ):

מותר לך כו' כאן משמע שהוא כענין התרת חכם. אבל בשוח"ט מזמור צ' משמע שהוא ענין הפרת הבעל לאשתו כמ"ש במשה איש אלהים בעלה דמטרוניתא. פי' מושל על הטבע כמ"ש הגר"א ז"ל בפירוש התורה ר"פ וזאת הברכה:

לפיכך נקרא איש אלהים. מבואר בשוח"ט מזמור הנ"ל למה נקרא שמו איש אלהים מה האיש אם מבקש להפר נדרי אשתו מפר כו' כך כביכול כו':

וכן ויחל משה. נראה שצ"ל ד"א ויחל משה ושייך לס' זה. דריב"ל קמפרש ליה הכי ויתפלל משה ע"י פנים שנתן לו ה' במה שנכתב ה' אלהיו (היינו אלהיך בל' יחיד) ולא בלשון אלהיכם לנוכח הרבים. שבזה האופן פתח לו פתח להליץ על ישראל. שאף כי ידע ה' שאפי' היה אומר בל"ר היו חוטאים. מ"מ אמר בל' זה כדי שיוכל להשיב תשובה כנגד השטן המקטרג לומר שטע בזה וכדמפרש ומסיים הוי ויחל משה:

שמא להם אמרת כלו' שיש להליץ עליהם שהם לא הבינו הדבר. וזה פליג אמדרש דחזית פסוק ישקני שחזר הדבור על כל אחד מישראל כו' והוא אומר לו הן והן ע"ש:

ולפיכך חזר וכתבה בל' רבים. כוונתו על עשרת הדברות שבפ' קדושים תהיו שנא' בתורת כהנים שנשנו בה כל עשרת הדברות. דוק ששם ותמצאם. רק שאינם מסודרים בסדר שבי' הדברות. וע' בתורת כהנים שם וברש"י ובתנחומא. ומ"ש וכן בכל המצות כוונתו על יתר התשע דברות הנוספים על דבור ראון שהזכיר אני ה' אלהיכם שולם בלשון רבים (יפ"ת):

פסקה ו

ד"א ויחל משה הני תיבות מיותרים (א"א):

אני וחבירי נקיים אותה כו'. פי' נקיים אותה ביד ישראל. שידריככום אל התורה ואל העבודה עד שיפרעו חובם וזה מדין ערבות דכל ישראל ערבים זה לזה להדריך אותם במישרים:

עשו לך סיוע כו' הכוונה שמשה בא להמליץ שאין חטא העגל ממש כנראה ממעשה אלא שחשבו היות איזה שפע מושפע עליהם מכח העליונים בעשה העגל. וערב רב הוא שחשבוהו לעכו"ם. ואע"ג שגם זה חטא. מ"מ אינם ראוים לכליון חרוץ ואמר על דרך משל אתה מזריח את החמה כו'. והשיב ה' כי זה טעות ושטות בחושבם זה. וא"כ ראוי להענישם שחטאו בדבר שאין בו תועלת. והשיב מרע"ה דא"כ למה ה' יחרה אפך בעמך דהשתא שעשו בחשבם לקבל תועלת אין בהם חטא. זולת הטעות שחשבו שהיה בזה תועלת:

פסקה ז

עמך חטאו דהיינו הערב רב שקבל משה כדלעיל פ' מ"ב:

לדולפקי פי' סריס חמה (מעריך):

אם היה מוליד יפה היית כועס. כלו' בדין היה שתכעוס. אבל השתא אין טעם בכעס. ומהדר ליה ידעתי שאין בו כח לדבר זה. ומ"מ ראוי ליסרה ללמדה. וכן טענת משה שאין

כאן אליל. ולכן אין ראוי לכעוס עליהם שאינן אלא כטועים וכהאי דמסיים רבי נחמיה לעיל והלא אין בו ממש. א"ל א"כ למה אתה כועס על בניך:

שלא תעשה כך ותבא לזנות עם מי שמוליד:

שלא יאמרו לעשות עכו"ם. ר"ל שאע"פ שבעגל לא כיוונו לעכו"ם ממש רק למנהיג. מ"מ אני כועס שמא ילמדו לעשות עכו"ם ממש:

א"ל ואם אין בו ממש למה אתה כועס על בניך. ואף שהקב"ה השיב יודע אני שאין בו ממש אלא כדי שלא ירגילו לעשות כנ"ל. מ"מ היתה תשובת משה אם אין בו ממש למה אתה כעס כו' כלו' אחר שהעבודה של העגל דעכשיו אין בו ממש מאי איכפת לך במה שיעשו לעתיד כי משפט הקב"ה באשר הוא שם ולא על שם העתיד (ת"נ):

מה ראה להזכיר כאן יצ"מ. מלת כאן קדייק כלו' דבשלמא על מאמר הקב"ה כי שחת עמך אשר הוצאת מארץ מצרים אין להקשות דעיקר הקפידא שהוציאם מארץ מצרים וגמלתי להם כל הטובות. והם גמלו עלי רעה. אבל במליצת משה קשה למה זכרו כי אדרבא הוא הגורם עיקר הכעס והקפידא כנ"ל (ת"נ):

שהיו כולם עובדי טלאים. כדכתיב כי תועבת מצרים נזבח לה'. ומתרגמינ ארי בעירא דמצראי דחלין מיניה אנחנא נסבין. ואף שהם לא עבדו לטלה אלא לשור לעגל. מ"מ הורגלו במצרים לעבוד לבהמה. א"נ שראו במצרים שאין כח וממש בטלה כי הקב"ה עשה בהם שפטים. ובחרו להם את השור שהוא אחר הטלה במסד המזלות טלה שור תאומים כו' (ת"נ):

משל לחכם כו' המשיל הדבר לחכם שע"י חכמתו ה"ל לראות את הנולד. וכן הקב"ה ה"ל לראות הנולד:

נות של בשמים. ובנמשל הוא השפעת רבוי כסף וזהב להם כמאמר הנביא וכסף הרבתי להם וזהב עשו לבעל (ת"נ):

המבוי עשה שלו כלו' המבוי מוכן לתרבות רעה שהוא שוק של זונות. וכן האומנות שכל ענינו עם הנשים כי דרך הזונות לישא וליתן בבשמים. ולולי זה אף שהיה בשוק של זונות לא היה כל כך קרוב להכשל. וכן ע"י שנשתעבדו למצרים וכל משאם ומתנם עמהם היתה נסבה ללמוד מדרכיהם:

ולא שעבדת את בניך אלא במצרים. וכוונת השי"ת היה לשעבדם במצרים דוקא לפי שהמצרים היו שולטים בכפה ואז נחשב להם כאילו היו משועבדים תחת ידי כל האומות. וגם לכבודם של ישראל שאינם משועבדים תחת יד אומה שפילה. ויש עוד טעם בזה בנסתר:

פסקה ח

קאקגריסין הוא בל' יוני רע מעללים (מוסף הערוך):

קאלוחסין פי' בל"י טוב מאד. קאלו טוב. חסין ג"כ טוב (מוסף הערוך):

בייא מעביר עלי פי' עושה לי עול וחמס:

ואקרע להם את הים. הזכיר קריעת י"ס יותר משאר נסים לפי שבהטובה שעשה להם גמלו לו רעה שהוא קרע להם את הים והם העבירו צרה בים שהוא פסל מיכה:

ואתן להם את התורה. הזכיר טובת נתינת התורה לפי שע"י נתינת התורה נתגלה להם בטטראמולין שלו. והם שמטו את השור במרכבה. וזהו שמביא ואראה להם את כבודי כו':

והם קבלים מלכותי כוונתו בזה לסתור התנצלות אלהיכם לא נאמר אלא אלהיך לי אמרת ולא להם כו':

ראה ראיתי שתי ראיות וכדלעיל פ"ג ופ' מ"א:

מהו ראה ראיתי סיומא דמדרש דלעיל הוא:

בקרוכין (נ"א בקרונין) **שלי** פי' במרכבה שלי:

טטראמולין מרכבה:

פסקה ט

למלך שהיה לו שדה בור. ובנמשל הוא העולם שהיה העולם תהו עד שלא נתנה התורה כמאמר חז"ל ב' אלפים תהו (ת"נ):

פרנסה פי' השתדל בכל צרכיה:

וא"ת בשביל שהחמיץ יינו. לכן לא יחוס על יציאתו דלא ניחא ליה בכרם רע כלל. מ"מ מאחר שזה בשביל שהוא נער ובהמשך הזמן יעשה יין טוב יש לו לחוס להוצאותיו ולהניחו עד שיעשה יין יפה. ומ"מ הוצרך לטענת היציאות דלולא זה מצי מימר שאינו רוצה בכרם שעושה חומץ עכשיו אע"פ שבהמשך הזמן יתוקן אלא לקצצו ולבקש לו כרם אחר טוב מעכשיו:

שהוא נער כלו' חדש ודרך הנטיעות כשהן חדשות שלא לתת פריין כהוגן:

תהא התהות (פי' החרטה) מצויה לפניך. דריש שמשה התפלל אף לדורות הבאים שתהא התהות מצויה לפניו ואפי' לדורות הבאים שיחטאו לפניו בחטא מה ויעלה על לבו לכלותם שיתחרט וינחם על הרעה. ונלמד זה מדכפל משה בתפלתו שוב מחרון אפך והנחם על הרעה דריש דקאי אדורות הבאים. לזה אמר לו הקב"ה מה אמרת והנחם על הרעה לעמך חייך כך אני עושה שנא' וינחם ה' על הרעה ר"ל לא זה שהשיב מחרון אפו

שדיבר לעם הזה בשביל חטא העגל. אף זו שקיבל תפלתו אפילו לדורות הבאים באם שיחטאו לפניו בענין מה שיזכיר את תפלתו וינחם על הרעה:

פרק מד

פסקה א

פתח ר"ת כו' למה נמשלו ישראל לגפן כו' שהיה לו להמשילם לפרי הגפן ולא סתם לגפן דמשמע העץ גופיה שהוא חסרון כי הוא החלוש שבעצים כמ"ש מה יהיה עץ הגפן מכל עץ הזמורה. לזה השיב יפה שבאמת הדמיון הוא רק בעוקרה ממקום זה לנטוע אותה במקום אחר. וכן בהצטרפות ההשענה וסמיכות על עצים אחרים וזהו רק בעץ הגפן לא בפריה. ע"כ הזכיר שם העץ לבד:

עוקרין אותה ממקומה כי אין שבח כל כך בקרקע ראשון כמו כשנשתלה במקום חדש שקולטת ג"כ כח הקרקע השני. ושאר אילנות אין דרכם לעקור אותם משום שפעמים מתייבשים מיד משא"כ הגפן:

והתחילו מקבלין התורה מה שהתחילו תחלה שאמרו נעשה ונשמע זהו שבחם. והזכיר כאן דברים הכתובים ביחזקאל ואתן נזם על אפך וגו' ועטרת תפארת בראשך הוא העטרות שקבלו בהר סיני על מאמרם נעשה ונשמע. ואח"כ כתיב ותצלח למלוכה ויצא לך שם בגוים:

ויצא לך שם בגוים ביפיך. והיינו יופי שלימותם על דרך הנך יפה רעיתי:

אתה מפרנס כל אותן הדעות האמורות בו גבי והנה גפן לפני וגבי גפן מצרים תסיע.כצ"ל ומפרנס הוא ל' השלמה ומלוי כמו פרנסת ארון לארכו פרנס אותו לרחבו דלקמן בבמדב"ר פרשה ד'. ופירושו שידרוש וישלים כל אותן הדעות כו'. שמפני שיש דעות הרבה בממשל ישראל לגפן. ויש מהם שנדרשו על והנה גפן לפני כמ"ש בפרק ג"ה אומה זו כגפן נמשלה זמורות שבה אלו בעלי בתים. וגם אמר ג"כ אלו ישראל. ג' השריגים אלו ג' רגלים. ויש שנדרשו על גפן ממצרים תסיע כדלקמן בויק"ר פ' ל"ו. ובשוח"ט. ודרך המדרש להביא כל הדעות והדרשות שנדרשו בפסוק אגב אורחיה. לכן אמר דקמי שנדרוש הכא על הגפן הא דבעי למימר מה גפן חיה ונשענת על קנים מתים. לפי ענינו יזכיר ג"כ הדורש כל הדרשות שנאמרו בהמשל ישראל לגפן:

מה הגפן הזו היא חיה כו'. ר"ל שעם היותה חיה צריכה להשען על העצים היבשים וזה לחולשתה. כן החיים לפי שאין זכותם גדול כזכות המתים דגדולים הצדיקים במיתתם יותר מבחייהם. לכן אינם כדאים להעתר אלא בזכות המתים:

וכן אתה מוצא כל דבר שהוא זר לפום ריהטא. אמר וכן אתה מוצא משום דמעשה רב (ת"נ):

כד"א עננ' ה' עננ' כו' אע"ג דברישא כתיב ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל והדר כתיב עננ' ה' עננ' אלמא תחלת תפלתו בזכות אבות י"ל דע"כ א"א שיהיו הכתובים כסדרן דאי בזכות אבות לא יענה אים חושב שיענה בזכותו וכי ס"ד דרב גובריה מזכות אבות. הילכך ע"כ איפכא הוה המעשה שתחלה היה תפלת עצמו בל' עננ' ואח"ז תפלת האבות ואז נענה. והכתובים נכתבו שלא כסדרן (יפ"ת):

וכן משה כו' עד ולמד כו' מ' יום כו' ולא נענה אלא כיון שהזכיר כו' זכור לאברהם כו'. ס"ל שלא התפלל משה כל זמן שהיה העגל ביניהם. אלא כשנא' לו ועתה הניחה לי התבונן כי הדבר תלוי בו וירד וביער העגל ושב להתפלל במ' יום וע"ז נא' ויחל משה ואין מוקדם ומאוחר בתורה. וכן דעת ר' יצחק בדב"ר פ"ג ע"ש. אבל הא דגרסי' לעיל פ' מ"ב אין אני זז מכאן עד שאבקש עליהם רחמים פליגא אהא וס}"ל שתפלה זו מיד קודם שירד מתחלה וכדעת הרמב"ן (יפ"ת):

שתרד האש אע"פ שלא מצינו מפורש שהתפלל על זה. מ"מ מדכתיב זכרה לחסדי דוד עבדך וככלות שלמה להתפלל והאש ירדה לאשמועינן שבזכות דוד ירדה שמעינן שבכלל תפלותיו היה ירידת האש ג"כ:

פסקה ב

ורשב"נ אמר על משה אמרו. לא רצה לפרש כריב"ל שעל דוד אמרו מדאמר את המתים משמע דעל מתים רבים קאמר שהם הם האבות העולם:

ארבעים יום כו' עיין מה שכתבתי בסי' הקודם:

הוי ושבח אני את המתים מן החיים זה משה. פי' דגדולים צדיקים במיתתם מבחייהם שע"כ גדל זכות האבות עכשיו ממשה שהיה חי אע"ג דמשה גדול מהאבות לא נענה בזכותו אלא בזכות האבות מפני שהיו אז האבות מתים ומשה חי:

זה משה ואע"ג דלקמן בפירקין משמע דאהני זכות אבות לסלק ג' מלאכי חבלה וזכות משה גכ"כ לסלק אחד. מ"מ ילפינן דהם גדולים ממנו מכיון דמתחלה לא היה יכול משה לסלק אפי' א' ואחר שנסתלק הג' בזכותם הוא שיכול משה לסלק לא' מהנשארים. ובודאי שגדול הנוצח א' בתוך ה' מנוצח א' משנים:

פסקה ג

הה"ד יד ליד לא ינקה רע. מייתי סמך ממקרא זה שכן הוא דרך הצדיקים שלא לבקש זכותם לעצמם רק שיניחום לבניהם. ומטעם זה הזכירו ג"כ דרשה זו בויק"ר פ' ל"ו בפסוק וזכרתי את בריתי יעקב:

א"ר פנחס הכהן בן חמא כל מי שעושה מצוה ומבקש ליטול שכרו עליה מיד ליד לא ינקה רע רשע הוא שאינו מניח לבניו כלום. א"ר סימון כאיניש דאמר הא סקא הא סילעא הא סאתא קום טול. כך אילו בקשו אבותג הראשונים ליטול שכר מצות קלות שעשו בעוה"ז איך זרע צדיקים נמלט כו' כצ"ל. וכן אי' בויק"ר פ' ל"ו סי' ג'. ופירושו רשע הוא דרש רע כאילו כתיב רשע כד"א אוי לרשע רע. הא סקא כו' כלו' הנה השק והמעות והסאה (למדוד בו) קח הסאה ומדוד החטים לתוך השק וקח המעות. וזהו פי' מיד ליד כקונה דבר ונותן מעות מידו ומקבל דבר הנקנה לידו. כן הם רוצים שכרם לקבל מיד אחר עשיית המצות (יפ"ת שם):

היאך היה זרע צדיקים נמלט. כ"ה לשון הכתוב יד ליד לא ינקה רע וזרע צדיקים נמלט. וסוף המקרא מגלה פירוש תחלת המקרא באיזה ענין נקרא אתו שמבקש שכר מצותיו רשע ורע. היינו במה שאינו ממלט זרעו מצרה העתידה לבא עליהם. היפך מנהג הצדיקים שממלטים זרעם:

האיך היה זרע צדיקים נמלט. מהחרון הזה שנא' ויחר אפי בהם:

פסקה ד

אעפ"כ צריך אתה להתפייס. רמז לו שאין לו טענה על ההפסד כי יודע הוא שיש לאביה אצלו עשר מרגליות:

מתרים ל' חוזק וסירוב:

בשביל שבטלו עשרת הדברות. דמאחר שחטאו בגילוי עריות כמו שדרשו על יקומו לצחק. הרי עוברים על כל עשרת הדברות כדאיתא בבמד"ר פ"ט. ומ"ש לעיל לא היה להם לחטוא אלא בשלי אלמא לא עברו רק דבור אנכי ולא יההי לך. היינו כפי עיקר כוונתם שהיתה במעשה העגל. אבל מ"מ הוא כעוברים על כל עשרת הדברות כדאי' בבמד"ר הנ"ל:

בי' נסיונות כדתנן בפ"ה דאבות:

הוי זכור לאברהם כו' שאיידי דמזכיר אברהם מזכיר ג"כ יצחק וישראל שגם הם נתנסו בקצתם ויש להם ג"כ זכיות הרבה (יפ"ת):

פסקה ה

למה מזכיר כאן פי' מ"ש הכא משאר דוכתי שהתפלל ולא הזכיר האבות במתאוננים ובמרגלים ובעדת קרח. ומשני אם שריפה הם חייבים כו' דבעון זה הוה שייך שריפה והרג כמו שאפרש:

אם שריפה הם חייבים. ר"ל שאם ימיתם בידי שמים יהיה בשריפה כענין סדום ועדת קרח ומחנה סנחריב. כי באש ה' נשפט על הרוב כשמביא דינו בפרהסיא:

שגלה מבית אביו לחרן. ויש לו זכות בזה שקיים מצות אביו ואמו שילך עד חרן לישא אשה מבנות לבן. דאי כדי להמלט מפני עשו לא היה צריך להצטער עד חרן שהיה אפשר לו לעמוד במדרשו של שם ועבר כמו שעמד שם י"ד שנה:

למה הזכיר ג' אבות. פי' מה צורך להזכיר האבות כיון דבא בטענת אשר נשבעת להם בך. ומשני דהיינו לומר שמה שטען אשר נשבעת להם כו' אינו מצד חיוב השבועה אלא מצד מה יש לך להשיבם כדמפרש:

פסקה ו

חיים הם המתים לעתיד. ודרך שאלה אמר כן:

נעשית מין בתמיה. וכי אתה צריך לשאול על זה:

יפה אתה עושה שאע"פ שהם חיים בג"ע אינו חושש מהם דלא ידעו בעניני ביניהם. דאף דמסיק בפ' מי שמתו שהמתים יודעים בעסקי החיים ס"ל לר' לוי כדס"ד התם לר' יונתן:

מה יש לך לומר לאבות. שאע"פ שמצד השבועה פטוטר אתה לפי שחטאו והשבועה היתה על התנאי ואפשר להקב"ה לומר להם שבחטאם מתו. מ"מ כדי שלא יהא לבם דוה על ניהם יש לך להגין עליהם אע"פ שאינם ראוים (יפ"ת):

פסקה ז

למה הזכיר כאן משה ג' אבות. פי' מ"ש דמזכיר הכא זכות אבות טפי משאר דוכתי. ומשני דהכא ע"י שהקב"ה בקש ממנו עשר צדיקים השיב כך. משא"כ במקום אחר שלא בקש ה' זה ממשה ע"כ לא מצא מקום להזכירן שכבר נודעה טענה זו:

הרי שבעה והא דלא מני נדב ואביהוא ושבעים זקנים. י"ל דסבר שהם כבר חטאו כמ"ד בבמד"ר פ' ט"ו דאצילי ב"י הם נדב ואביהוא ושבעים זקנים שזנו עיניהם מן השכינה והאריך להם אז כדי שלא לערבב שמחת התורה ע"ש. וע' לקמן סוף פ' עקב דחשיב לנדב ואביהוא ולא חשיב משה ויהושע:

לא ידע מה לעשות. וקשה מדוע לא חשב משה גם לבצלאל ואהליאב ומכיר ויאיר אלדד ומידד. י"ל משום שלא קים ליה בגווייהו ירא לחשוב אותם. וחשב שהקב"ה

בעצמו יצרפם. וכיון ששמע מהקב"ה שאמר היכן השלשה עמד מרעיד ולא היה יודע מה לעשות:

אם חיים הם המתים. הרי הם מצטרפים עם החיים בעוה"ז שכל העומד לתיות בעוה"ז כאילו חי כבר:

פסקה ח

מה ראה להזכיר ג' אבות. ואי לענין זכותם להגן בעדם מזכירם מ"ש הכא מכמה דוכתי שאינו מזכירם בתפלתו. ומשני דהכא איצטריך משום מלאכי חבלה כו':

פסקה ט

אמר משה כו' מפרש זכור לאברהם כו' שיפרש זכרונם ושמותם אם יקראו צדיקים או רשעים. ע"ד זכרו כיין לבנון דהיינו שמו. וז"ש הפרש בין אלו לאלו כלו' שיפרש ההפרש הזה:

תן להם מעשה אבותם. דאע"ג דשבועה איכא למימר דאדעתא שירשיעו הבנים לא הואי. מ"מ זכות אבות ע"כ יועיל לבנים:

תן לי רשות אחרי שדיבר קשות הוזקק ליטול רשות:

אמר הם בטלו כו' גם זה לתרץ מה טעם לשון זכירה. וקאמר שהוא כמו שיאמר שיזכור ואל ישכח שאינן אלא ז' דורות ואיה הבטחת ועושה חסד לאלפים:

אמרת לאברהם כו' אע"ג דלא אשכחן הכי. מדקאמר הכא לאוהביו ואברהם נקרא אוהבו הוה ליה כאילו קאמר ליה הכי אבל יצחק ויעקב דלא אשכחן שנקראו אוהביו לא אמרינן דקאמר להו הכי:

שנא' ועושה חסד לאלפים. שמאריך אפו להם שלא לכלותם בחטאתם:

ולשבעה אי אתה עושה חסד. ואע"ג שהקב"ה אמר ליה תיכף בתחלה ואעשה אותך לגוי דול. עכ"ז טען משה שצריך שיהיה החסד עם כל הדור ולא עם מקצתו:

אמר הקב"ה ואין אתה כו' ואעשה אותך יותר מהם. ובכן ה"ל כעושה חסד עם כל הדור מאחר שמשה יתברך יותר מכולם ומה להם לאבות שיהיו אלו או אלו אחר שדורותיהם מרובים כמו שהיו אלו ואלו קיימים:

הדבר שנשבעת לג' אין אתה מקיים כו'. מיתור' דאליהם דריש זה. דכיון דכתיב אשר נשבעת להם לא היה צ"ל ותדבר אליהם ארבה כו' אלא ותדבר ארבה את זרעכם. אע"כ דה"ק אם להם שהם ג' לא הועיל מה יועילני:

ולא עוד כו' ר"ל אם תמצא לומר שאין אתה מבטל שבועת האבות מפני שאני מבניהם. אעפ"כ אין אתה יוצא ידי שבועת השבטים:

וקיימת עמהם ברית וא"ת ברית היכא רמיזא הכא בטענת משה. וי"ל מדקאמר זכור ולא קאמר עשה למען אברהם וכו' דל' זכירה אשכחן בברית ואזכור את בריתי. וזכרתי את בריתי וגו':

ומנין שהקב"ה נשבע לשבטים. אבל לשבועות האבות אינו צריך להביא ראיה דהא כתיב בפרשה שלפנינו אשר נשבעת להם בך:

זו ברית השבטים. דאי ברית אבות הלא כבר נאמר וזכרתי את בריתי יעקב וגו':

יפה אמרת והקב"ה נמי לחדודי למשה הוא דעבד:

אף הראשונות. פי' אפי' על הראשונות שאמר לו לך רד מגדולתך או לאידך לישנא שאין רד אלא לשון נדוי וזעף אפי' מזה חזר וניחם (ת"נ). ודייק לה מדכתיב וינחם ה' על הרעה אשר דבר ולא קאמר וישמע ה' למשה. אלא דהדר ביה לגמרי מכל דבריו:

תהיתי לשון זה דרך משל. ופירושו נתחרטתי:

פסקה י

מהו אשר נשבעת להם בך. ר"ל דתיבת בך נראה כמיותר:

אילו בשמים ובארץ כו' הכוונה מפני שלא נזכר בשבועתו המשך הדבר שייעד לעולם. שאף שנשבע להרבותם ככוכבי השמים וכחול הים אפשר לומר שמאחר שבימי משה נתקיימה ברכת ככוכבי השמים כדכתיב והנכם היום ככוכבי השמים יוכל להעבירם מן העולם. וברכת החול אע"פ שעדיין לא נתקיימה עד ימי הושע כדלקמן בבמדב"ר פ' ב'. אפשר לקיימם בבני משה. לכן אמר משה שהיה מקום לזה אילו נשבע בשמים ובארץ. אבל לא כשתלה השבועה בו בעצמו:

בעבור קדושת שמך שלא יתחלל לפני הרואים אשר ידעו שנשבע בשמו ולא יבינו שתתקיים במשה ויאמרו שעובר על שבועתו:

ריב"ל אומר קאי אתחלת הפסוק כדמסיים (ת"נ):

בא ישעיה ופי' כלו' שפי' שהשבטים נקראו עבדי ה' ושיש להתפלל בזכותם. ומשם למדנו לפרש כמו כן עבדיך דהכא:

עבדיך אלו השבטים. וכאילו כתיב ולעבדיך כי הוי"ו והלמ"ד שבו לישראל מושכות אחרות:

כיון שראה הנביא כן כו'. התחיל אומר ולא דבר ה' למחות את שם ישראל ר"ל שגם בתחלת דבור של הקב"ה לא דבר למחות את ישראל וכל מה שדבר לא היה מדבר אלא כדי לאיים עליהם שיחזרו בתשובה שלימה:

כיון שאמר למשה הרף ממני. מכיון דגלי דעתיה בעגל דניחא ליה שיבקש עליהם רחמים. הלא ידע משה דאין ה"נ בכל דוכתי שמגלה לו שרוצה לכלותם (יפ"ת):
שפתח לו פתח כדלעיל סוף פרשה מ"ב:
ואעשך לגוי גדול שזהו ולא דבר ה' למחות אחר שבקש לעשות אותו לגוי גדול והוא בכלל ישראל:

פרק מה

פסקה א

הה"ד רגע אדבר כו' מייתי סמך מרגע אדבר כו' דמפרשי ליה רבנן בישראל כי לפי זה מה שנחם ה' על זאת היה אחר תשובת ישראל מעונם כדכתיב שם ושב הגוי ההוא:
מהו רגע אדבר וגו' ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו ונחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו. והא כתיב לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם. וכן שמואל אמר כי לא אדם אני ואתנחם. לכך דריש שבאותו רגע שאני אומר לנתוש וגו' בו ברגע אני מתנחם. וא"כ אין זה שינוי ברצון ואינו כמתנחם אחר זמן מה (ת"נ):
ואני גוזר על האדם אשמועינן בזה בזה דאע"ג דפשטיה דהאי קרא משמע בצבור מדנקט רגע אדבר על גוי. ס"ל לבעל המאמר דהא יירי אפי' ביחיד. שאפי' ביחיד נקרע גזר דינו ע"י תשובה:
ויאמינו אנשי נינוה באלהים וילבשו שקים האדם וההמה. טעות סופר ששם כתיב וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם. רק אח"ז פסוק ח' כתיב ויתכסו שקים האדם והבהמה:
אמרו לפניו רבון העולם הבהמה אינה כו'. וה"פ המלך שצוה להכריז לאמר פי' שיאמרו כן בתפלתם לאל. האדם והבהמה. חשוב אותנו כבהמה כו'. ואחר זה אמר יתר ענין התשובה היינו הבקר והצאן אל יטעמו וגו' ויתכסו שקים האדם והבהמה וגו' (ת"נ):
ואתה מזכה אותה כלו' לעולם אתה מזכה וזן ומחיה אותה. ואפשר שצ"ל מחיה במקום מזכה (רד"ל):
אלו ישראל דלהכי כתיב על גוי ל' רבים משום דקרא יירי בישראל. והודיענו הכתוב הענין הנזכר שהתשובה אע"פ שהיא מתוך הצרה מועילה כאשר היתה לישראל שמתוך פחד ה' כשבא משה והוכיחם שבו:
לנתוש וגו' הנתישה היא עזיבה מעשיית טובה להם. והנתיצה היא כליון מעוה"ז. והאבידה היא השמדה הגמורה מכל וכל. וז"ש בחטא העגל כליון והשדה:

הנהיגם אתה שיעלו לארץ כו' הה"ד ויאמר משה ראה אתה אומר אלי. מביא ראיה מפסוק זה שבקש כן שינהיגם הקב"ה בעצמו כמ"ש אם אין פניך הולכים כו' ובמה יודע וגו' הלא בלכתך עמנו (בעצמך) ולא ע"י מלאך. ושזה סיים במה שפתח:

פסקה ב

עטרה שנתן בראשם וכדאמר בפרק ר"ע כשהקדימו ישראל נעשה לנשמע ירדו ס' רבוא של מלאכי השרת וקשרו לכ"א מישראל שני כתרים. ופרש"י ב' כתרים של זיו שכינה: **ורשב"י אומר זינאות שחגר להם**. כת' הרב"ן בפירושו כלו' שחגר להם הקב"ה בשעת מ"ת כלי זיין להנצל מכל פגע המות. אבל מ"ש לקמן פ' נ"א הא דאמר רשב"י כלי זיין נתן להם ובתר הכי מייתי דר"ה אמר זינאות הלבישן צ"ל דאין זינאות כלי זיין אלא חגורה כמבואר בערוך. וא"כ צ"ל דאגדה דידן חסר. וכך צ"ל רשב"י אומר כלי זיין שנתן להם הקב"ה ושם המפורש חקוק עליו. ר' הונא אמר זינאות שחגר להם. וכן אי' ? זה בשלימות בתנחומא פ' תצוה ע"ש:

פורפיראות שנא' ואעדך עדי כו'. ומשמע ליה שהוא על הלבוש כמו שמצינו וככלה תעדה כליה. או מדכתיב בתריה ואכסך משי. אולם בחזית שם יליף רבי סימון פורפירא מואלבשך רקמה:

וכה"א את ה' האמרת היום כו' פי' המצות שב"א עושים הם המלבושים כידוע ליודעו חן. וזהו פי' הכתוב את האמרת היום שעשית לו מלבוש רוחני (ופי' האמרת ל' בגד) ע"י עשיית המצות. וגם השי"ת האמירך היום ועשה לך לבוש רוחני ג"כ:

ראה כבוד שחלק אפסוק והיה כל אשר מבקש ה' יצא אל א"מ וגו' קאי. מדכתיב והיה כל מבקש אתי לרבויא אף המלאכים (ת"נ):

הימנון פי' שבח (ערוך):

לא כך התניתי כלו' הלא תנאי היה בינינו בענין פנים אל פנים כמבואר. שפני משה ירצו את פני ה'. וכן להיפך. ופי' כאשר ידבר איש אל רעהו כדרך שאדם מרצה את חברו:

שנא' ודבר ה' אל משה. משום סיפיה מייתי ליה דכתיב ושב אל המחנה:

אמרה כנסת ישראל כו' ומחשבת אני ואומרת לכמה שנים גאלתני כו'. כלו' מה נשתנה גלות זה מכל גליות שעברו עלינו שהיה להם קצבה. ולגלות הזה אין קצבה ותכלית:

יש לי מיון פי' כמה שנים יש מעת שפשטה מלכות יון עד עכשיו:

אמר רשב"ל אם חלאים הם כו'. כלו' אם אין החטא גדול אלא שכעס ה' עלינו. יש תקוה שירפא בתשובה ויסורין כחולה שיש לו תקוה. אבל אם החטא גדול עד שנדמינו למתים לגמרי ומאס ה' בנו אין תקוה. וזה דומה ממש למ"ש רשב"ל גופיה גבי בכה תבכה

בלילה אמר רשב"ל אם חליים הן אית סבר דכל דחשש סופיה למברי ואם שינוי ימין עליון לית סבר:

שלא חלינו מלפני הקב"ה. דרש חלותי ל' תפלה ותשובה. כלו' תפלתי גרמה לי ע"י שלא התפללתי אליו נשתנית ימין עליון:

שלא חלינו ואע"פ שחסר לשון השלילה. מצינו לשונות משמשים על הפך הפעולה כגון ובכל תבואתו תשרש:

השכח חנות אל מה שלא פי' פסוק זה קודם משום דדרך המד' בכ"מ לסיים בענין השייך לפרש שהתחיל בו. וכל הדרושים אין להם שייכות לפ' שלפניו אלא בדרוש הפסוק הלעולמים יזנח ה' ולא יוסיף לרצות עוד כבראשונה כשהיה משה בכעס (ת"נ):

שכחת אותן הדברים שאמרת וחנותי את אשר אחון. דהיינו אע"פ שאינו הגון כמ"ש בגמרא:

בראשונה כשהיה משה כועס. דריש לרצות לקבל פיוס. ולפייס לאחרים כאילו כתיב לרצות הלמ"ד בשו"א והרי"ש בפתח:

מזגין רותחין בתמיה והוא ד"מ כשא' מוזג רותחין השני ימזוג צונן. וכאן כל הפנים מוזגין רותחין. והוא רמז לרתיחת הרוגז:

לא אתה הוא שכעסת עליהם תחלה. ואחר שאחר התחלת בכעס התרצה אתה להם תחלה ואעשה כן גם אני:

שוב אל המחנה דמה דכתיב ושב אל המחנה קרי ביה ושוב:

שנא' ויאמר משה אל ה' ראה. פי' ראה שאין אתה יכול להניחם ואיך אתה אומ אלי העל את העם הזה:

פסקה ג

אתה מוצא וידבר ה' אל משה כו'. בא להורות לנו בזה ממעלת נבואת משה על כל שאר הנביאים. שהיה בכחו להאציל עליו שפע נבואתו בכל עת שירצה ואף בלתי קדימת דבור ה' אליו. כמו דבור ה' אליו בלתי הקדמת דבורו. שגדלה מעלתו ודבותו להדבק בשפע הנבואיי בכל עת שרוצה. וזה משל המערה שאחר שמפני הכנתה לקבל המים נתמלאה מהים והיו לאחדים בדבותם א' לא'. שוב לא יפרדו. כן אחר שנדבק משה בה' שוב לא נפרד דבקותו והיה תמיד מקבל הדבור מה' או שהוא מדבר לפני ה' בכל עת שרוצה. וע"ל ריש פ' כ"א:

מה כתיב למעלה כו'. הקדים לומר מה כתיב למעלה כו' דלפי מ"ש רשב"י ניחא שכעס עליהם מפני שאבדו המתנה טובה. אבל אם פי' עדיך כפשוטו דהיינו בגדי תפארתם

שהורידו מעליהם על שהתאבלו על חטאם אין טעם שיכעוס עליהם אדרבה הוה ליה לחבבן:

כלי הזיין שהוא תכשיט ועדי לאיש. וע' ביאור נפלא ע"ז באלשיך סדר זו:

מיל כדי שיוכלו לבא בשבת להתפלל שם או ללמוד ולהורות. וכן מבואר שם בהדיא אך רחוק יהיה ביניכם ובינו כאלפים אמה כדאי' בבמד"ר פ"ב:

ולמה כעס עליהם אמר שהקב"ה התנה עמו שלא יהיו תרין אפין מזגין רותחין א"כ למה כעס ועבר על התנאי. לכך דריש שסבר משה מנודה לרב מנודה לתלמיד (יפ"ת):

לפיכך משה יקח את האהל כלו' פי' ששר צבא רצה לפייס את המלך ולא נתפייס ונטל את הסיגנים וברח. לפי שמאהבת הסיגנום ואת שר הצבא הוזקק בעל כרחו שלא ברצונו להתפייס ללגיון. כך מאהבת הקב"ה למשה ולאהלו שתוכו רצוף אהבת התורה רצה הקב"ה להתפייס לישראל:

סיגנום פי' משכנו ובית מנוחתו (מערי"ך):

פסקה ד

ומכבדין לאפוקי דעת ר' חמא שאומר שהיו אומרים חמי קדל דבריה דעמרם כו':

אשרי יולדתו מה רואה בו. כדאי' בסע"ר שיוכבד היתה מבאי מצרים ומבאי הארץ ע"ש בפ' ט' ועי' בילקוט ס' חקת רמז תשס"ד ובתנחומא סדר ואתחנן:

שוב אל המחנה כתיב ושב וקרי ביה ושוב:

איני חוזר כי לא יוכל לראות ברעתם ותקצר רוחו בעמלם. ולכן טוב לו להסתלק מהנבואה:

הרי יהושע כו' דרשו ושוב אל המחנה ואם לאו ומשרתו למחנה הנזכר:

לכבודך כעסתי דמנודה לרב מנודה לתלמיד:

א"ל הקב"ה כבר אמרתי לך. והא דכתיב ואתה לא הודעתני פירש"י ואשר אמרת לי הנה אנכי שולח מלאך לפניו אין זה הודעה שאין אני חפץ בו:

פסקה ה

פתח כי טוב אמר לך כו'. ופירושו כמו שמפרש אח"כ. מוטב לאדם כו' ומביא ראי' מדברי הילל והילל לא אמר דבריו אקרא. אלא מימרא בעלמא הוא דקאמר:

השפלתי זו היא הגבהתי כו'. רמז למה דאי' בפסחים פ' אלו דברים. שע"י שהשפיל והכניע עצמו ללמוד בעניותו זכה לגדולה שנסתלקו בני בתירה מנשיאותם ומינוהו תחתם וע"י שאח"כ נתגאה והתחיל מקנתן בדברים הושפל קצת שנתעלמה מנו הלכה כדאי' התם:

מוטב לאדם כו' כלו' שישפיל עצמו כדי שיהיה מוכן לגדולה. ולא בהפך וכדאמר לקמן בויק"ר פ"א רחק ממקומך שנים ושלש מושבות עד שיאמרו לך עלה. ואל תתעלם שיאמרו לך רד. מוטב שיאמרו לך עלה כו':

אמר דוד המגביהי לשבת כו'. דורשו על דרך אסמכתא לענין מוסר נפלא. המגביה לשבת הם הם המשפילים את ישיבתם. והמשפילים את ישיבתם זוכים לראות מה שבשמים ובארץ. כענין דוד שאמר מי גרם לי לראות כל הארץ (כמו שיפורש בסמוך) ומפ' המגביה את עצמו לשבת ר"ל שמשפילין אותו:

מי גרם לי לראות כל הארצות שכתוב ויצא שם דוד בכל הארצות. כנ"ל ור"ל וכתיב בסיפי' דקרא וה' נתן את פחדו על כל הגוים (ד"ה א' י"ד י"ז) ופירושו לראות ברעתם שכולם פחדו ממנו ונכנעים אליו במנחה שלוחה לו. אבל לא ראייה ממש כי לא הלך לראות כל הארצות:

טירון היה משה לנבואה כו'. לעיל פ"ג סימן א'. והמעריך פי' טירון היה חדש היה:

מבעתו מפחידו:

בוסר פי' מזלזל. כי דבר ה' בזה מתרגמינן פתגמא דה' בסר פי' שלא יחשוב שהוא קול נבואיי כי זה ראוי שיהיה נורא מאד ולכן יחשוב שהוא קול איזה אדם ולא יחשוב להשיב. ולכן הוצרך להיות קולו של אביו שאע"פ שאינו קול גדול מפני כבוד אביו הוצרך להשיב:

בא אבי ממצרים לעיל פ"ג משמע שסבור באמת שהיה אביו. וכן בתנחומא באותה שעה שמח משה ואמר עוד אבי עמרם חי:

לא עשה מה יפה כו'. ולפ"ז יהיה פי' כי טוב אמר לך כו' טוב היה לך יותר שיאמר לך עלה והיינו לראות מה למעלה ומה למטה (וזה מרומז במלת עלה) ממה שהשפלת עצמך לפני נדיב אשר ראו עיניך והינו מראה השכינה שהסתרת פניך ממנו והשפלת עצמך מראות וע"כ לא נתעלית לדעת מה למעלה ומה למטה (יפ"ת):

כבוד גדול עשה משה שהסתיר פניו מפרש כי הטוב והוא מה שנא' לך עלה הנה (הוא בא לך) מהשפילך כלו' שהשפלת עצמך. ופי' מה העליה שנא' לו. ואמר אשר ראו עיניך. והיינו שתונת ה' יביט (יפ"ת):

בשכר ג' זכה לג' עיין לעיל פ"ג:

אבל נדב ואביהוא הלשון קצר. ולעיל פ"ג איתא כתקונו ע"ש:

לא שלח ידו ומסיים בויק"ר פ"כ מכאן שהיו ראויים להשלחת יד על מה שזנו עיניהם מן השכינה ע"ש:

נתאוה לעמוד על מתן ששכרן של צדיקים ושלותן של רשעים. הוא מאמר דמס' ברכות מפני מה יש צדיק וטוב לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו רשע ורע לו. והמדרש תפס ל' קצר ועי' ביפ"ת שמאריך בזה:

נקרא כבוד וכנוי כבודך להורות על הפועל כי ה' משפיע להם הכבוד:

שנא' כבוד חכמים ינחלו. ומשמע ליה דהיינו שכר הצדיקים דלעתיד שהוא נחלת עולם. ודבר המתקיים משא"כ כבוד עוה"ז שאינו דבר המתקיים רק כבוד מדומה לפי שעה ומסבות מתהפך רואיו יאמרו איו. וכן ונגד זקניו כבוד מיירי בכבוד דלעתיד:

ומנין ששלותן של רשעים נקרא כבוד שנא' ואחר כבוד תקחני. כי כל המזמור שם מדבר בענין שלות רשעים עד ואחר כבוד תקחני ופרש"י שם לאחר שהשלמת לסנחריב כל הכבוד שפסקת לו (והיינו שלותו בהצלחת עוה"ז) תקחני אליך. הפלאת נסיך לישראל והחרבת את סנחריב עכ"ל. הרי מבואר איך קרא לשלות רשעים בל' כבוד (יפ"ת):

אין ל' פני אלא שלותן של רשעים כו'. ומכונה בל' פנים להיותו בעוה"ז שהוא לפנים ומוקדם. לעומת עוה"ב שהוא באחרית הימים. וכינוי פני מורה על הפועל כלו' הפנים שאני נותן לרשעים. וכן אחורי על השכר שאני נותן. וכן כינוי אל פניו רומז למהירות וקדימת הפרעון בחייו של רשע. וכפרש"י שם בחייו משלם לו גמולו. וכמפורש בקרא לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו (דברים ז' י'):

פסקה ו

הנה אנכי במקום אכ"כ כו'. וכדאי' בב"ר פ' ס"ח אין אנו יודעים אם הקב"ה מקומו של עולם או העולם מקומו. מן מה דכתיב הנה מקום אתי. הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו. וז"ש כאן המדרש אתר טפלה לי כו' פי' מקומי טפל לי. והכוונה הפשוטה ר"ל כמו שהמקום סובל ומחזיק כל דבר המונח עליו. כן הבורא אדון כל ית"ש הוא המקום האמתי הסובל ומקיים העולם והבריות כולם. שאם ח"ו יסלק כחו מהם רגע אחת אפס מקום קיום וחיות כל העולמות. וכמ"ש ואתה מחיה את כולם. והוא פנת יסוד אמונת ישראל (נפש החיים):

ואין אני טפל לאתרי. וממה שכתוב והנה ה' נצב עליו והנני עומד לפניך שם על הצור. דיברה תורה בל' ב"א:

והסירותי את כפי וגו' וראית את אחורי. ומפרש דהיינו מתן שכר של צדיקים שיתן להם באחרית הימים בעוה"ב:

הסעודה של ג"ע שהוא ציור תענוג גשמי מרמז אל הרוחני יושג ענינו לנביאים שיציירו מדרגת התענוג ההוא. אבל מתן שכרן שהוא ציור תענוג רוחני לא ראו. כי מי שהוא בגוף לא יוכל לצייר ציור תענוג רוחני:

עין לא ראתה כו' פי' עין לא ראתה זולת ה' המתן שכר שיתן למחכה לו לעוה"ב:

מה רב טובך אשר צפנת כו'. משמע שהוא צפון ונעלם מעין כל. וה"ק מה רב טובך הצפון ונעלם מעין כל דהיינו שכר הרוחני. ומה רב טובך אשר פעלת לוחוסים בך והראית אותו לנביאים והיינו סעודת ג"ע. ולכן אמר נגד ב"א כלו' שהראית אותה להם:

כל טובי על פניך. וכדדייק בתנחומא דה"ל לכתוב אני אעביר טובי וכתיב כל טובי לרבות גם מדת הפורעניות שהיא נמי טובה היא כדאמר בב"ר פ"ט טוב זו מדה טובה. מאד זו מדת פורענות כו':

ראה אוצר גדול כלו' כי רבים הצריכים ליהנות מאוצר זה דרובא דעלמא לית להו זכות דבני עליה המה מועטים וע"כ קורא אותו גדול:

פרק מו

פסקה א

הה"ד ויגד לך תעלומות חכמה. מביא מקרא זה ע"ד אסמכתא על השגת החכמה לו יותר מהראשונים וכן נתבשר בהם על מחילת חטאו כדמסיים:

פסקה ב

ולא היה מאמין שחשב שאיזה הרהור עבירה היה והחמיר ה' בדבר כאילו עשו עגל מסכה. ולזה לא שבר הלוחות:

אפשר שלא היה משה מאמין. צ"ל ד"א אפשר כו' (יפ"ת):

ד"א שפרחו הכתובים כו'. כלו' שהיה מאמין במאמר הקב"ה כי שחת עמך כו'. ומה שלא שברן עד שראה את העגל ומחולות. שלא פרחו הכתובים עד ביאתו הנה. והכוונה כי כנשמה שבאדם כן היה רוח קדוש עליון נורא מאד בקרב כל אות ואות. ואורות נשמת רוח חיים שבכל אות ואות הם הם אשר פרחו למקורן ונסתלקו כאשר קרב אל המחנה. כי אין קדושה ראויה ליכנס למקום טומאה (יפ"ת ואלשיך):

שנא' וארא והנה חטאתם לה' כו'. ר"ל שקודם פסוק זה כתוב ואפן וארד מן ההר וגו' ושני הלוחות על שתי ידי. וארא והנה חטאתם וגו' ור"ל כי בעוד שהיה הכתב בלוחות היו הלוחות נושאים את עצמם. ובהסתלקות מהם נעשו כבידים הוצרך משם לתפוס

אותו בשתי ידיו. וארא והנה חטאתם כו' כלו' שע"י שנעשו הלוחות כבידים על שתי ידי בזה ראיתי את חטאתכם כי כבדה מאד ואשברם לעיניהם (תו"נ):

משל למלך כו' זה המשל קאי על הלמ"ד דלעיל. והוא דעת ר' יוסי הגלילי:

מAל למלך כו' ששברם להצילם מהעונש כו':

אל תמחול לי שזהו תשובה למאמר הקב"ה ויחר אפי בהם ואעשה אותך לגוי גדול. ולפי שהקב"ה מוכרח לקיים השבועה שנשבע לאבות העולם וא"כ בהכרח יוכרח למחול לא' מהם. ונדר שהותר מקצתו הותר כולו:

שפנה כלו' הפנה והסיר חטא שלהם. ול' ויפן קדרישׁ:

שיהא בהם הלכות לאו דוקא שהרי דברים שבעל פה לא ניתנו ליכתב. אלא כלו' שיהיה רמז בהן מתוך כתב בטעמים ובכתרי האותיות ונמצא שרשומן היה ניכר מתוך כתיבת הלוחות אלו השניים:

הה"ד ויגד לך תעלומות חכמה. דברי צופר לאיוב הן ודרשו כאילו מדבר במשה:

הה"ד לכל זמן כו' כדמסיים בסוף:

צ"ט חלקים כו' שהוא עת למות. דאם כפשוטו ה"ל למימר עת לחיות ועת למות. ואין הלידה הפך המיתה. אם לא לרמוז שהלידה היא סבת המיתה ונמשך ממנה:

וכולהו פי' כל העתים שנא' שם שנדרשים במדרש קהלת:

ועת כנוס אבנים פסל לך. הפסולת שלך כו'. מלת פסל לך משמש כאן למעלה ולמטה. וכאילו אמר ד"א פסל לך הפסולת שלך. וכן הוא דרך המדרש ברוב המקומות. ופי' הפסולת שלך מה שתחתוך סביב סביב כדי לעשות מרובע אותן החתיכות יהיו שלך:

משם העשיר משה. כדאי' בויק"ר פ' ל"ב מחצב של סנפירינון ברא לו הקב"ה בתוך אהלו ומהם העשיר הה"ד פסל לך הפסולת שלך. וע' בפ' אין בין המודר ובירוש' דשקלים פ"ה ובתנחומא:

דין הוא שיטול. כי העושר היה ראוי לו. ואין ה"נ שאילו לא היו הלוחות משברות שהיה ה' נותן לו עושר ממקום אחר:

וה' נתן את חן העם וגו' והעשירו כדאיתא בילקוט אסתר שהשאילום כלי כסף וזהב ומרגליות ובגדים וטענו כאו"א מהם תשעה חמורים:

אתן לו הפסולת שיעשיר. כדי שיהיו דבריו נשמעין ויכבדוהו כשלא יצטרך לבריות. וכדי שע"י העושר יוכל לקיים תורה ומצות:

פסקה ג

מפי הקב"ה נאמר לו פה אל פה אדבר בו. משום דאהרן ומרים דברו רע על משה שפירש מן צפורה אשתו. ולא מצינו שהשיב ה' על זה. ש"מ דבאומרו פה אל פה אדבר בו רמז להם התשובה בזה. ופירושו מפי אל פיו אמרתי לו מפורש לפרוש מן האשה (יפ"ת):

הרי התירן אבל בלאו הכי אע"פ שמפני קדושת הקבלת שכינה אסרו וכבר נסתלק השכינה. עדיין היו באיסור. דכל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו:

אלא אף רצונו של הקב"ה כו'. אע"ג דאיתא במס' שבת ד' פ"ו שהסכימה דעתו לדעת ה'. י"ל שההסכמה לא היתה רק במה שלא יתנם לישראל כהק"ו דדרש מ"מ לא היה רצונו שישברם אלא שיגנזם עד שיהיו עושים תשובה. או שיגנזם לעולם:

ראה שבחו של משה. צ"ל כחו של משה. ופשטות ל' המאמר יוכיח זה. וכן הגיה בעל ת"נ ובל' זה תמצא במדרש תנחומא ס"ז ע"ש:

שנא' לכל האותות וגו' ולכל היד החזקה וגו'. א"ל הקב"ה יהא שלום באותו היד והסכימה דעתו ית' עמו. ודריש ולכל היד החזקה כמו חזק ואמץ. והרמז דבענין הלוחות מיירי. וכדאי' בספרי לעיני כל ישראל שנשאו לבו לשבור הלוחות לעיניהם שנאמר ואשברם לעיניכם:

פסקה ד

הה"ד ועתה ה' אבינו אתה. שזה שצוה ולו עכשיו על הלוחות הוא כדי להיות לו למשה אות שנעתר לתפלתו כדמסיק. ומייתי האי קרא דמפרש ליה על בקשת משה על ישראל שהם עמו לעולם:

כשראיתם עצמכם בצרה כדכתיב לעיל מיניה כי הסתרת פניך ממנו ותמוגגינו ביד עונינו:

א"ל הן בדרך וידוי שחטאנו שלא דרשנוך אלא ביום צרה:

שנא' ביום צרתי ה' דרשתי. מביא ראיה ג"כ מפסוק ביום צרה שמבואר יותר:

משל לבן ארכיאטוס כו'. מלת עתה קדייק שמתחלה היו אומרים לעץ אבי אתה:

ארכיאטוס ובערוך הנוסחא ארכיטרוס. ופי' בל"י ראש הרופאים (מוסיף הערוך):

שפגע בסמדרקוס המת"כ פירשו לפי הענין איש שפל. וכן הוא באמת רק שצ"ל המלה סמארדקוס. ופירושו בל"י איש מרמה המרמה אנשים. וכן קוראין בלשון זה בעל מלאכת אחיזת עינים. ואיש כזה ודאי הוא פחות ונבזה בין אנשים:

קירי פי' אדון שלי. אדון תרגומו קיריס:

ובעת רעתם יאמרו וגו' קומה והושיענו ואיה אלהיך אשר עשית לך יקומו אם יושיעוך בעת רעתך (ירמיה ב' כ"ז כ"ח):

בן יכבד אב זה עשו כו' זה נבוזראדן. וה"ק בן זה עשו גורם שכל בן יכבד אב וכן כל עבדים ילמדו מנבוזראדן לשמש את רבן באימה וביראה:

ומאכיל לאביו בכל יום כו'. כדאי' בפ"ק דקידושין איזהו כיבוד מאכל ומשקה מלביש ומכסה. ואיזה מורא לא עומד במקומו ולא יושב במקומו. ופי' ועבד אדוניו על נבוזראדן וז"ש אם אב אני איה כבודי דייקא ואם אדונים אני איה מוראי. ונגד ב' חלוקות אלו אמר שם מגישים על מזבחי לחם מגואל וזה הפך כבוד אב שהוא במאכל. ועל שלילת היראה מאדון שהזכיר אמר שם הכהנים בוזי שמי וגו':

בכל יום ברוב ימים קאמר. דאל"כ למה הוזקק יצחק לצוות ועתה שא נא כליך וגו':

נבוזראדן כו' איקונין של נ"נ. בסנהדרין ד' צ"ו ע"ש:

לכך נאמר ועתה ה' אבינו אתה. כלו' שישראל אומרים אמת שעתה בעת הצרה לבד הוא שקראנוך אבינו אך עכ"ז תקבלנו ע"י הטענה שאנחנו החומר ואתה יוצרנו דהיינו שיצה"ר גרם לנו לחטוא ואתה ה' הייתי הסבה לנו כדדריש בסמוך:

אתה הכתבת לנו כהנה כחומר ביד היוצר. ר"ל אלמלא שאתה בעצמך כתבת שאתה הוא הגורם לחטוא לא היה לנו רשות לאמר שהיצה"ר גורם לנו לחטוא לכך העבירהו ממנו. כי הבחירה הוא ביד האדם להרע ולהטיב. אבל אחר שהעדותה שיש בידך לתקן אותו ואותנו כחומר ביד היוצר בבקשה ממך העבירהו ממנו כו'. וכן אז"ל אלמלא ג' מקראות הללו נתמוטטו רגלי ישראל. ואחד מהם הנה כחומר ביד היוצר וע"ש בפרש"י:

את החטייא לא קאמר את יצה"ר. כי סלוקו לגמרי לא יאות דא"כ תבטל הבחירה. אלא בקשתם הסרת הנטיה הגדולה שמביאה האדם אל החטא:

העבירהו ממנו כו' רומז לקרא דוהסירותי את לב האבן וגו' (יחזקאל ל"ו:כ"ו) דהוא מקרא ג' מג' מקראות דאמרי' שאלמלא הן נתמוטטו רגליהן של ישראל:

כך אני עושה לע"ל אבל עכשיו הנה טוב מאד זה יצה"ר. דאלמלא יצה"ר לא בנה אדם בית כו':

אוספה הצולעה מפרש אוספה ל' מרפא כמו ואספתו מצרעתו. ואשר הרעותי דבק עם אוספה כלו' שארפא ענין יצה"ר (יפ"ת):

הה"ד ה' בצר פקדון כשישראל אינן בצרה אינן אומרים אבינו אתה כיון שהן נכנסין לצרה הם מבקשים אותך. כצ"ל (יפ"ת) שעל זה הדרך נפרש ועתה ה' אבינו אתה שפירושו שישראל קורין לו אבינו עכשיו בעת צרתם ולא בתחלה:

ד"א משל לסנקליטוס כצ"ל והשתא מפרש ועתה ה' אבינו אתה שכלפי מה שהקב"ה אומר שאינם בניו אומר הנביא אפי' עכשיו אבינו אתה כי כל רואיהם יכירום שהם בניך וצריך שתרחם עלינו וכדמסיים:

לסנקליטוס פי' יועץ מב"ד (מוסף הערוך):

על מה אתם מבקשים. עשה עצמו כאילו אינו מבין שעל בניו הם מדברים כאילו אינם ניכרים לפניו שהם בניו. וכן מ"ש בנמשל אמר הקב"ה על מי אתם מבקשים:

התחילו מבקשים מהנשיאים. מסוף המאמר אמרו הנביאים כו' משמע שצ"ל התחילו מבקשים מהנביאים. וכן גרס היפ"ת. וכתב היפ"ת שאפשר שהכהנים היו נביאים כגון ירמיה וזכריהו ויחזקאל:

התחילו מבקשים מן כו' כמאמר הכתוב בשמואל א' י"ז שאמרו לשמואל אל תחרש ממי מזעוק אל ה' אלהינו ויושיענו מיד פלשתים:

שנא' חוסה ה' על עמך. מביא תפלה זו יותר משאר תפלות שהתפללו נביאים. לפי שבתפלה ז נאמר על עמך שהכניס הפירכא באם שיאמר הקב"ה אינם בני הוא אומר לו עמך ונחלתך הם ואינך יכול לכפור בהם:

זו עכו"ם שהיא אומרת כו'. וה"פ דקרא אגלה את נבלותה של כנסת ישראל אשר טעתה במאהביה באמרה שהיא נותנת לחמי ומימי [ובמה אני מגלה לה זאת] מעיני מאהביה היינו ממה שיש לה עינים ואינה רואה:

פן אפשיטנה ערומה ואין לך בושה וכלימה גדולה מזו כמו שאחז"ל אין לך משוקץ ומתועב ממי שהוא מהלך ערום בשוק:

ובפניהם הם ניכרים. היינו בצלמם ודמותם והיא ההשכלה שעליה נאמר בצלמנו כדמותינו. וזה דבר ניכר בישראל. גם בסלסול מדותיהם ומנהגיהם הם ניכרים שהם שומרי משמרת ה':

שנא' כי שחת עמך לא ס"ל דקאמר על ערב רב מדכתיב האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו:

שנא' ויתנצלו ב"י ס"ל שתפלת למה ה' יחרה אפך בעמך היא תפלת הארבעים יום אשר התנפל לפני ה' כשעלה שנית. ולהכי הוי ענין ויתנצלו ב"י מקמי וינחם ה' על הרעה:

שנא' פסל לך דמשמע בגללך אבל לולי שנתרצה להם לא היו ראוים להחזיר להם הלוחות וק"ו מפסח כדלעיל:

פסקה ה

אמר להם הקב"ה אגדה זו מוספת להביא רמז לדרשא דלעיל מדכתיב לעיל מיניה ואין קורא בשמך אלמא שה' מקנתרן על זה. וע"כ אמר שאף שאין קורא בשמך בעת הרווחה רק עתה בעת צרה אנו קוראים לך אבינו אתה מ"מ עננו:

אלא אע"פ ט"ס וצ"ל אע"פ (יפ"ת):

איני מבקש להראות אב כו' פי' להיות נראה כמו אב (מת"כ). אבל יותר נראה שצ"ל להקראות אב (יפ"ת):

בראתיו יצרתיו כו'. וה"פ כל הנקרא בשמי ולכבדי. ר"ל שהוא עושה רצוני וזה הוא לי לכבודי מודה אני לו שאני בראתיו ויצרתיו וצריך אני לנהוג עמו כאב וכיוצר. משא"כ כשאין עושין רצוני:

הנחתם אבותיכם כו' ולי אתם קוראים כו'. עיקר דרוש זה מפסוק כי אתה אבינו כי אברהם לא ידענו וישראל לא יכירנו אתה ה' אבינו וגו' (ישעיה ס"ג ט"ז). וה"פ ישראל אמרו תחלה כי אתה אבינו. ושאל להם הקב"ה תכ"ד הנחתם אבותיכם ולי אתם קוראים אבינו. הלא אברהם יצחק יעקב המה אביכם מעולם ולמה אתם מכנים אותי כשם אבותיכם. והשיבו כי אברהם לא ידענו וגו' אתה ה' אבינו. וכמו ששם דרש מיתור לשון כן גם בפסוק ועתה ה' אבינו אתה דורש יתור מלת אתה שבא למעט בה האבות (ת"נ ויפ"ת):

אפוטרופוס ממונה ופקיד (מוסף הערוך):

טוב ונאמן טוב שמטיב מממונו ונאמן בשלה ששמר מה שנשאר לה מאביה כהוגן ולא נהנה ממנה:

התחילה שותקת ולא אמרה שם אביה מפני כבוד אפוטרופוס אחר שהוא נקרא אב טפי:

ולא המוליד היינו כשאינו מגדלה:

הטוב הנאמן זה הקב"ה הטוב שמטיב משלו. והנאמן לשלם שכר טוב בזכות האבות כי שומר הברית והחסד לאוהביו:

רבון העולם המגדל אב ולא המוליד. וזה ג"כ אנחנו החומר כי אף שהאדם נולד מאדם. אבל אתה יוצרנו האמתי מחדש תמיד הקיום התמידי. ולכן המגדל הוא הנקרא אב ולא הוליד:

פרק מז

פסקה א

הה"ד אכתב לו רובי תורתי וגו' דאי' בפ' הנזקין לא כרת הקב"ה ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבע"פ שנא' כל ע"פ הדברים האלה וגו' ורצה כאן ליתן טעם על זה מפני שהם מבדילים וכו'. ולזה מייתי מקרא דאכתב לו וגו' כדמפרש:

על הסדר פי' על כל פרשה ופרשה היה מלמדו המקרא שלה ושוב מלמדו משנה של אותו דבר. ושוב מלמדו הלכות של אותו דבר. ושוב מלמדו אגדה של אותו דבר:

שנא' וידבר אלהים את כל הדברים. רבוי דכל קדריש כדלעיל פ' כ"ח:

שואל לרב פי' שמקשה בכח פלפולו. ובויק"ר פ' כ"ב אי' אפי' מה שתלמיד ותיק עתיד לומר לפני רבו:

ויהיו בזויים ישראל. שע"י שתהיה התורה ביד כולם בשוה יתגאו העכו"ם לומר שהם ישראל כדלקמן בבמדב"ר פי"ד:

אם אכתוב לו רובי תורתי. דהיינו המשנה שהיא גדולה מן המקרא כדאמר בבמדב"ר שם:

כמו זר נחשבו שהיו משוים עצמם לישראל:

זו המשנה שניתנה ע"פ כדדרש לקמן:

פסקה ב

אמר הקב"ה למשה כו'. מפני שכתוב אחר כתב לך ויהי שם עם ה' ארבעים יום ויכתוב על הלוחות. משמע ליה דכתב לך היינו כתיבת הלוחות. ופי' ויכתוב שמשה כתב:

ולואי אתן בו יד נתינת היד הן במשל הן בנמשל הוא שהא' כותב והשני מיישבו איך לכתוב הדבר. והנה במשל הכותב הגמיסקוס (הוא שטר הנשואין) בתחלה היה המלך בעצמו והנייר נתן ג"כ משלו. ואח"כ כשכעס עליה ונתרצה לה צוה להשושבין לעשות גמיסקוס וגם הוא יכתוב. רק שהמלך יתן בו ידו ליישבו מה שכיתוב. וכן בלוחות הראשונות הקב"ה בעצמו כתבם והשניות משה כתבם והקב"ה נתן ידו בשעת הכתיבה. וכאמור. ולפ"ז הכתובימם אינם מכחישים זה את זה. וזה שדייק כאן הלוחות הראשונות אני כתבתים כדכתיב כתובים באצבע אלהים. משא"כ השניות לא היו כתובים רק בעזר ידיו על ידיו של משה:

פסקה ג

כתב לך בזכותך דלך דרש בזכותך:

אני נותן להם את התורה. ר"ל הלוחות. וכן משמע ממה שהביא ויכתוב על הלוחות וגו' ויתנם ה' אלי שחוזר על הלוחות שהזכיר:

לי נתנם ר"ל מדכתיב אלי ולא לי דאתא למעוטי אחרים כדדרשי' קול לו קול אליו בפ"ק דיומא:

ואני נהגתי עמכם עין טובה. פי' מעיקרא כשאמר ה' ליתנם לו נהג עין טובה ובקש בעדם עד שנתרצה ונתנם בזכותו לישראל:

אלות ותוכחות כדשנו בספרי דאלה הדברים אשר דבר משה. ואלה הדברים אשר דבר ירמיהו. דברי עמוס. ודברי דוד האחרונים. ודברי קהלת. כלן תוכחות הן. ותוכחות דהכא היינו דר' יוחנן ור' יהודה שלא ימירו שבכתב על פה. ובעל פה על שבכתב:

אינך מקבל שכר על למוד מה שבכתב בעל פה או איפכא:

למה שכך נתתיה שתהיה כן לעולם תורה שבכתב בכתב ותורה שבע"פ בע"פ ולא יהיו רשאים לשנות. והטעם שלא לומר דברים שבכתב בע"פ מבואר שלא יטעו. והטעם שלא לומר דברים שבע"פ בכתב כדאמר לעיל מפני עכו"ם שלא יעתיקום. אבל קשה הא כשם שהיה גלוי לפני הקב"ה שעתידים העכו"ם לשלוט בהם וליטול אותה מהם ויעתיקום ויהיו בזויים ביניהם כנזכר לעיל הא כן היה גלוי לפני הקב"ה תגבורת השכחה ויהיו מוכרחים לכתוב גם תורה שבע"פ ואפשר לתרץ בדוחק שעיקר קפידא היה אגלות בבל ומדי ויון שהקשו לישראל בעול שעבודם. אבל לא על האומות של עכשיו שאנו שרוים ביניהם שהם עושים חסד עמנו ה' ירום קרנם (תו"נ):

וכן משה אומר לישראל. ר"ל דכמו שמה שאמר השם כאן למשה בל' נוכח כתב לך מן הסתם לא נאמרה אזרה זו דוקא למשה לבדו אלא שיזהיר את זאת לכל ישראל. כן מצינו באמת שהזהירם על זה במקום אחר על חילוף הכתב לבע"פ וחלוף בע"פ לכתב. והיינו במקרא זה דהשמר לך פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך וכדמפרש המדרש אלו דברים שאתה רואה אותן שהם כתובים בכתב. שאם תדבר אותם בע"פ תוכל לשכחם ותבא לידי טעות. ומאמר פן יסורו מלבבך היא האזהרה על חלקה השניה והיינו העתקת תורה שבע"פ על הכתב כי מצותה רק שתהיה שמורה בלב. וזהו שאמר ופן יסורו מלבבך ר"ל שתסירם ותעתיקם מן הלב על מקום הכתיבה. וזה אסור לך לעשות כן. כי השמר פן ואל הוא אזהרה ולא תעשה:

לכך נאמר כתב לך את הדברים האלה כי ע"פ הדברים האלה. ר"ל כיון דיש תורה שבכתב ושבע"פ הכפיל הכתוב לומר את הדברים כי ע"פ הדברים. ומ"ש עוד שאלולי

תורתי שקבלתם כו' הוא ענין אחר שדרש עוד על כי על פי וגו' כרתי אתך ברית והספיק לו במה שסיים כי על פי לדורשו למעלה ולמטה בהמשך שאר דרשות. וכן יש הרבה:

לא הייתי מכיר אתכם ולא הייתי מביט בכם. ההכרה היינו הכר פנים להעביר על עונם לפעמים כאומרו ישא ה' פניו אליך ואז"ל שנושא פנים לישראל. והבטה הוא שמביט ה' להצליחם ע"ד ופניתי אליכם ולפי ששני הענינים נכללים בברית כי הברית בין שני אוהבים סבה לבקש טובתו ולהעביר על פשכיו לפעמים כי על כל פשעים תכסה אהבה. ע"כ אמר שניהם:

כמו סבתה ורעמה וסבתכא. ר"ל שמתחלה אע"פ שנקראו ישראל לא היו נקראים בשם זה רק מצד שמורה על שם אביהם שיצאו מנו וכמו שיקראו בני כוש כושיים. וכן השאר על שם ראש משפחתם. אבל אחר קבלת התורה נתוודעו בשם זה היותם נקראים כן מצד שה' כרת עמהם ברית ונעשו קרובים לאל ושמו בקרבם. וכענין שם המלאכים מיכאל גבריאל הנקראים כן על שם קורבתם לאל. ואסמכתת דרוש זה הוא מדיוק מלת ואת ישראל שמצד כריתת הברית על התורה נקראים הם בשם זה. וע' רות רבה ששם ג"כ אי' זה רק על פסוק אחר וע"ש מה שכתבתי:

ומה גדלו הקב"ה הלא לפי זכותו היה ראוי שיתגדל יותר מאד ומשני שלא היה בעוה"ז שכר ממש אלא פירות:

שתהא יגע בהם בפיך שרמז שייגעו בהם בפה דהיינו שיהיו ד"ת מחודדים בפה. כמ"ש גבי כי חיים הם למוצאיהם. למוצאיהם בפה. ולא יספיק מה שייגעו בעיון. והיינו בפיך ובלבבך שצריך שיהיו שגורים בפה ומובנים בלב. ולא הזכיר כאן רק הפה דפשיטא שיצטרכו להבין בלב דלא סגי בלאו הכי:

ומהו כרתי אתך ברית ואת ישראל. שאיך יתכן לומר שאם לא ייגעו בפה לא היה ה' כורת ברית עם ישראל. לולא זה. ומשני דקרא לא אתא לאשמועינן ברית ה' עם ישראל. אלא שהם היו סיבת קיום העולם ע"י קבלת התורה. ומלת ברית רומז למלת בריתי הנזכר שם אם לא בריתי וגו' ופירושו כי ע"פ הדברים האלה היינו התורה בכללה כרתי אתך ברית במקום אחר שאם לא תשמרנה יפה יחרב העולם וזה שכתוב אם לא בריתי יומם ולילה וגו'. וע' בתנחומא סדר נח סי' ג':

פסקה ד

שבתורה בראתי שמים וארץ. הרי שהתורה חביבה מאד בעיני הקב"ה שהרי כל מה שנברא היה על ידה. ולכן אין לו להקב"ה חפץ בעולם אם לא יקבלוה לשמור ולעשות:

בחכמה יסד ארץ ר"ל בחכמת התורה יסד ארץ. וע' ריש תנחומא ומ"ש שם:

אתה גורם לי כו' ר"ל דלא מיבעי שיחרב העולם אלא שיחשב כאילו הוא גורם הדבר בקום עשה ויענש כאילו החריבו ממש. כההיא דתנן להפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם כו':

פסקה ה

וכי אפשר לו לאדם בטבעו. ומאחר שהוצרך ה' לעשות לו נס שיהיה נזון מזיו השכינה. יותר טוב שימציא לו ה' מזון ששם שיתפרנס בטבעו. כי השתנות סדר הטבע באדם אינו שבח אלא גריעות כדאי' בפ' במה בהמה. ומשני משום שד"א שלא ישנה אדם ממנהג המדינה. וכמו שהיה למלאכים כשירדו למטה (יפ"ת):

אזלת לקרתא כו' אם באת לעיר צריך אתה לילך במנהגה:

ואכלו ושתו וכן הוא בתד"א שאכלו ממש:

א"ר יוחנן כו' וס"ל שלא אכתו ממש אלא היו נראים כאוכלים שמאכל ראשון ראשון שהובא לפניהם היה מסתלק:

מעשה בר' יוחנן כו' כוונתו לתרץ יתור מלת עם ה' ולפי הדרוש הוא מבואר שלהורות בא שלא זז משה מכותלי השכינה תמיד כל מ' יום ומ' לילה. אלא חוזר ומסדר תלמודו עם ה' לפי שהתורה ארוכה מארץ מדה ומני ים עמוקה. וע' בויק"ר ובחזית פסוק אם יתן איש שכך א"ר יוחנן על שלשה וד' שדות וכרמים שמכר לצורך ת"ח ולכך בכה:

שמכרתי דבר שנברא בו' ימים. אע"ג דלארץ לא הוצרך אלא יום א' שנא' בו יקוו המים ותראה היבשה. י"ל מכיון דכל העולם מקושר קצתו בקצתו וכל חלק צריך לאחרים. שהארץ צריכה למאורות להצמיח דשאיה וכן לגשמים הבאים ע"י הרקיע. וההקש אל זה בכל הדברים. לכן שפיר אמר על כל דבר שנמצאים עכשיו שנבראו בו' ימים (יפ"ת ותו"נ):

אבל מלחמה של תורה אכל כו'. יתורא דלחם ומים קא דייק דלא ה"ל לכתוב אלא ויהי שם עם ה' מ' יום ומי' לילה לא אכל ולא שתה. לה"ק דאתא למימר לחם ומים טבעי לא אכל ולא שתה אבל לחם ומים של תורה אכל ושתה. שהתורה נקראת לחם ומים כדכתיב לכו לחמי בלחמי. וכתיב הוי כל צמא לכו למים:

והיה לומד תורה ביום ופושט כו'. מדאיצטריך למימר ארבעים תרי זימני ד?הל"ל עם ה' ארבעים יום ולילה אלא לחלק אתא שביום היה למד מפי הקב"ה. ובלילה היה פושט בינו ובין עצמו:

ולמה היה עושה כך והלא כשהיה הקב"ה מלמדו היה נותן לו ריוח להבונן יפה כי על זה ההפסקות משמשות כדאי' בת"כ ומשני ללמד את ישראל שלא יסתפקו בלמוד היום שלומדים בכנופיא זה עם זה. אלא גם בלילה שכ"א לבדו יהיה הוגה בתורה ומעיין בהם: **רשב"ל היה אומר לתלמידיו כו'** נתחלף רבי יוחנן לר"ל ור"ל לר"י וצ"ל ר"י היה אומר לתלמידיו באו ולמדו תורה דשחרין כו'. ור"ל שר"י ס"ל שעיקר לימוד התורה הוא בלילה והלילה טוב לעיין ולפלפל יותר מהיום. ודרך התורה הורא מתחלה לגמור מרבו. והדר לעיין ולפלפל בה. לכן אמר לתלמידיו באו ולמדו ממני תורה דשחורין פי' בואו ולמדו ממני תורה של יום (ושחירי פירושו לשון שחרית). ודקרין פי' ומנהרין לה (מל' כי קרן עור פניו) בלילה. ר"ל ותעיינו בה לעצמכם בלילה לעשות אותם זך ונקי. משום שהלילה טוב לעיון יותר מהיום. וזהו שאי' בחזית ר"א אין גרנה של תורה אלא בלילה. וכן הוא בשמואל רבתי. ופי' המת"כ גרנה אסיפה וקיומה. אמנם ר"ל לפי שדעתו שהיום והלילה שוים היה אומר לתלמידיו באו ולמדו תורה דאימטין בכל עת שיגיע לידכם (והוא מל' קמא קמא דמטיה) בין ביום ובין בלילה. וזהו שקאמר אעפ"כ מודה היה ר"ל דאן רנה של תורא כו':

שנא' יתקם בעוד לילה. וההיא פרשתא בת"ת מידרש במדרשות:

רבנן אמרי ביום ובלילה. ס"ל כר"ל קודם החזרה וס"ל דבאשת חיל ממש מיירי במדרשות:

רבנן אמרי ביום ובלילה. ס"ל כר"ל קודם החזרה וס"ל דבאשת חיל ממש מיירי כפשטיה דקרא:

שנ' ויהי שם עם ה' כו'. משמע דבין ביום ובין בלילה היה למד מה'. אלמא דבהדדי נינהו. ולא ס"ל שהיה לומד תורה מהקב"ה ביום ופושט אותה בלילה. וע' מ"ש בויק"ר פ' י"ט ויתורץ לך מה שלא הביאו רבנן מקרא דוהגית בו יום ולילה:

המשנים הלומדים משניות לדרדקי דבי רב:

יושבין בבקר ובערב דכיון דיום ולילה שוים לעיון כי היכי דמושיבין מלמדים ביום מושיבין בלילה:

ד"א ויהי שם כו' בעוה"ז כו'. דייק יתור מלת שם. וגם לחם ומים למעוטי מאי. לכן מפרש דלחם ומים היינו תורה. ואתא לדיוקא דשם שעודנו בחייו אף שהוא ברקיע לא אכל משכר תורה כלום כי שכר מצות בהאי עלמא ליכא. ולא נגד משה לבד אמר זה. אבל גם נגד כ ב"א העמלים בתורה רמז זה במלת שם:

לפיכך לחם לא אכל אלא כו'. מלת לפיכך מיותר. כי הולך ודורש יתור מלת הכתוב. ולעיל דרש מלת שם ועתה דורש מלת לחם לא אכל. ומתמה אלא מאין היה אוכל. והשיב מזיו השכינה כו':

הן ניזונות כדילפינן לקמן מואתה מחיה את כולם:

פסקה ו

היו שוים פי' שהלוחות הראשונים והאחרונים היו שוים דמדכתיב בשניות כמכתב הראשון משמע שבענין א' היו כתובים:

חמשה על לוח זה כו'. ע' בירוש' דשקלים ובחזית פסוק ידיו גלילי זהב:

שנא' ויהי ברדת משה מהר סיני ושני לוחות העדות ביד משה משמע שכאו"א היה עדות בפ"ע. ואם היה ה' על לוח זה ה' על לוח זה לא הל"ל שני לוחות העדות ששניהם יחד היו עדות אחת (מת"כ):

והכתובים פי' הכתב שהיה בתוך הלוחות. וע"ל ריש פ' מ"ו:

שנא' לוחות העדות ביד משה ברדתו מן ההר. דהני תיבות ברדתו מן ההר מיותר שהרי נא' ויהי ברדת משה מהר סיני. אלא ש"מ דה"פ ושני לוחות העדות ביד משה ברדתו מן ההר ר"ל ברדתו מן ההר אז הרגיש משה שהלוחות בידו הם. כי בהתקרב משה לארץ אז הוסר הקדושה והרוחניות שהיו בהלוחות והרגיש במשוי יותר מקודם כשהיה הרוחניות בהם שהחי נושא את עצמו (תו"נ):

היכן נטל משה קרני ההוד. זה פליג אתלמוד שלנו פ' ר"ע ע"ש:

מן המערה פ' ע"י גילוי שכינה שנגלתה עליו. וכמ"ש בתנחומא בהדיא ששם הקב"ה כפו עליו שנא' ושכותי כפי עליך:

ורחבן ו' וכן הוא בבמדב"ר פ"ד ובב"ב פ"ק. אבל בתנחומא סדר זו ובילקוט סדר זו ובירוש' תענית פ"ד אי' ורחבן שלשה:

והיה משה מחזיק בטפחיים כו'. והכונה שהתורה העליונה כפי מה שהיא. עודנה לא נתגלתה בבשלמותה וזה הכנוי טפחיים שביד הקב"ה שא"א להתגלות לבן אדם. גם יש בתורה סודות עליונות שהאדם יש לו השגה והארה קצת ממנה. אך לא ישיג עצמות ההשגה רק אור מעט. וזהו טפחיים האמצעים שבין ה' ובין הטפחיים האחרונים שניתנו למשה להגלות ממש. ואחר שהשיג משה הארה מלמעלה ממה שבכחו זכה ג"כ להארת פנים (נזה"ק):

בקולמוס נשתייר קימעא כו' לקמן בסדר עקב אי' התורה שניתנה למשה עורה של אש כתובה באש ועם שכותב קינח הקולמוס בשערו ומזה נטל זיו הפנים ואפשר שהכוונה

בזה כי העניינים הנפלאים הכמוסים ורמוזים בתורה שלא באו בכתב מפורש ונשארו בקולמסו. זה נגלה אל משה ולקחו בראשו והעמיק בו עד כי מצא. ומזה בא לו קרני ההוד כי חכמת אדם תאיר פניו. ומסיים המד' שנא' ומשה לא ידע כו'. ר"ל וסיפיה דקרא בדברו אתו דהיינו ממה שנמסר לו בעל פה ונשתייר בקולמס שלא ניתן לכתוב:

פסקה ז

הה"ד טוב לי כי עניתי. בעי לפרש שהכתיבה הוא תורה נביאים וכתובים כדמסיים נמצא שהרויח בצערו בק"ך וא"ש דכתיב כתב לך דמשמע בזכותך. להכי פתח בטוב לי כי עניתי כו':

נתענה ק"ך יום שקבל את התורה. ר"ל כל התורה בשלימות דהיינו הלכות ומדרש ואגדות ותורה נביאים וכתובים כדמסיים משא"כ בראשונות שלא קבל כל התורה. והק"ך יום היינו מ' הראשונים לקבל לוחות ראשונות ומ' דתפלה שג"כ היה עוסק בתורה בהם. ומ' לוחות אחרונות:

שנא' ואתה מחיה את כולם. שפירושו ל' מחיה וכלכלה. ור"ל אתה הוא מחיה ומפרנס לכולם כדאי' בתנחומא סדר פנחס סי' י"ב ע"ש. והענין הוא כי דרך הזוכה לראות השכינה להיות ניזון מזיוה כאומר ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו. שע"י השפע ההוא מתקיימים הדברים ולא ישתנו מאשר הן עליו וכן כוחות הגוף בעמדם יעמודו:

מן התורה שנא' וכו'. פי' שע"י השגת התורה יסעוד לבו ויזון בהנאה ההיא כאוכל לחם. ומייתי ממה שנא' התם בטנ תאכל ומעיך תמלא הרי נראה שע"י השגת התורה תשבע בטנו ומעיו כאוכל מזון:

את אשר תמצא אכול וגו'. ואכלה ותהי בפי כדבש למתוק:

מלחמה של תורה פי' שכמו שזכות התורה מועילה להביא לחם לעוסק בה ע"ד ממרחק תביא לחמה והיינו לחמו בלחמי. כן בזכותה ניזון משה כאילו היה לו לחם. והיה זה להראות לעולם כי העוסק בתורה לא יחסר לחמו:

מנין שלא ישן. ה"פ מאחר דכתיב ויהי שם עם ה' מ' יום ומ' לילה א"כ לא היה שינה לפני משם כל המ' יום ומ' לילה ולמה לא היה ישן באמת. ומנין הוא כמו מה ראה. ואף שאין שייך שינה בעולם העליון מ"מ היה לו ג"כ לעשות דוגמת שינה לנוח קצת ג"כ (תו"נ):

לתיסומן כתב המוסיף הערוך לפי דעתי צ"ל לתיסווסמן. ופירושו פקיד על האוצרות:

מדוד לך דינרי זהב. וקבע לו זמן עד מתי ימדוד לו. ולפיכך לא רצה לאכול ולישן:

מודד התורה לפי שד"ת במדה נתנו כדלקמן בויק"ר פ' ט"ו אתא שפיר דקאמר מודד התורה:

שכח ולא אכל נראה דצ"ל שמח ולא אכל. דוגמת המשל:

התחיל אומר טוב לי כי עניתי. שבסבתו היה לי טובה למען אלמד חקיך היינו תורה שבכתב שיש בה. וגם טובה אחרת דהיינו כל תורה שבע"פ וזהו שאמר טוב לי תורת פיך היינו תורה שבע"פ. ומפני שאירע למשה רבינו כמו שנותנין לו דנרי זהב למדוד שמתענה שלא להפסידן כמשל הנ"ל. לכן אמר מאלפי זהב וכסף:

פסקה ח

כתיב ויהי שם עם ה' מ' יום ומ' לילה מנין היה משה יודע כמה ימים עשה ומנין שאין למעלה לילה. כצ"ל (יפ"ת) ור"ל מדכתיב כפל שם ועם ה' משמע דאתא לומר שאף כשהיה עם ה' ואין שם הפרש בזמן היום והלילה ידע משה במ' היום ובמ' הלילה להכי קשה ליה מנין היה יודע שם:

ואנכי עמדתי בהר כו' כצ"ל וה"פ מכיון דקראי סתרן אהדדי דחד כתיב עמדתי וחד כתיב ואשב. צריכין אנו לומר שהעמידה היתה כשהקב"ה מדבר עמו מפני כבודו. והישיבה כשהקב"ה היה מסתלק ממנו והיה יושב ושונה לעצמו. ומכיון דבעינן למימר שלא היה בכל המ' יום ולילה לפני ה' כפשטיה דויהי שם עם ה' מ' יום ומ' לילה. אלא שבתוך זה הזמן מקצתו היה ה' מסתלק ממנו ונשאר שונה משנתו לבדו. ומ"ש ויהי שם עם ה' מ' יום ומ' לילה פירושו היותו למעלה במחנה שכינה. א"כ נאמר מסברא שבשעה שהיה ה' מדבר עמו היה יודע שהוא יום. שכן הוא דרך הלימוד שביום התלמיד לומד לפני רבו ועמו. ובלילה הוא מתבודד להגות בגרסתו לבדו שהוא זמן העיון והחזרה במה ששמע מרבו ביום:

וכן דוד ה"א יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת שלימוד דבר יום ביומו הגיד האומר. והוא הרב לתלמיד וכדלעיל שדרך הרב ללמד לתלמידיו ביום. ולילה ללילה יחוה דעת שבלילה יחוה ויכונן דעת להרגיל היטיב על מתכונתה (מת"כ):

פסקה ט

כל הצדיקים באו באומניות. פי' במחשבת חכמה כמעשה אומן בכלי. שאינם הורסים לתבוע מיד שאלתם אלא מתחילים מעט מעט כענין ויגש אברהם. שבתחלה שאל על חמשים צדיקים. ושוב אמר אולי יחסרון וגו' והיה פוחת והולך. וכן ענין דוד דבסמוך. ודברו חכמינו בזה על דרך מנהג העולם. ועל דרשות כאלו כבר התנצל באמרם מקרא אני דורש:

באו באומניות ויגש אברהם. ל' המקרא מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב וגו' מעשה ידי אמן. ודרשו חז"ל מקרא זה על אברהם. ונדיב הוא אברהם ואמר מעשה ידי אמן הוא אברהם על שם האומניות:

בתחלה עשה אותו חטא אחר ועון אחד. ר"ל בתחלה לא ביקש אלא על חטא א' ועון א'. ולבסוף אמר ואתה נשאת עון חטאתי סלה שפי' בכל פעם שאחטא תמחול לי:

וכן משה כו' ר"ל שכוונת מרע"ה היה תחלה לומר מודה אני שחטא העם הזה חטאה גדולה ומ"מ מבקש אני לפניך עליהם. והמקטריגים חשבו דבריו לקטרוג שאחר שהוא מודה שחטאו חטאה גדולה וע"כ אינו מבקש סליחה כאילו מודה שאינם ראוים לסליחה הרי הוא כאילו מקטרג. וע"כ נסתלקו המקטריגים:

כשראה משה שנסלקו אמר להקב"ה ועתה אם תשא חטאתם. פי' ועתה נסתלקו המקטריגים מלאני לבי לומר אם תשא חטאתם וגו': אבל קודם זה יראתי לבקש כפרה עליהם מפני המקטריגים. וזהו אומנותו של משה שהערים ונתחכם איך ישיב מבוקשתו בכפרת חטא ישראל:

כל התורה שנתת לי. היא (כתובה כן) וידבר ה' כו':

מה אני עושה בתורתך. דאע"ג דקאמר ואעשה אותך לגוי גדול ובניו היו יכולים לקיים את התורה. מ"מ מדלא קאמר דבר אל בניך משמע לאחרים:

לא צויתים ואע"ג דעכו"ם משבע מצות בני נח. י"ל לפי שאמר לו הקב"ה סרו מהר מן הדרך אשר צויתים דמשמע דלא בא ליפרע אלא על מה שצוה להם עצמם. על זה דקדק משה ללמד עליהם זכות שלא צוה להם רק לו לכן אין יכול להענישם:

שנותן נפשו עליהם לפי שהיה כמקנתר כנגד ה' וקרוב שיענש מה' קאמר שמסר נפש עליהם:

בשבילך שאחר שאתה חפץ כל כך בטובתן אני נותן להם התורה כרצונך:

שנא' כתב לך פי' בשבילך ובזכותך:

פרק מח

פסקה א

הה"ד טוב שם משמן טוב כדמסיק בסוף הסי' לענין בצלאל. שפרסם ה' שמו ברבים:

מקיטון חדר קטן לפנים מן הטרקלין שהוא חדר גדול:

גדול מיום לידתו. גדול בחשיבות ומעלה מיום הלידה שלא נודע ענינו ואפשר שיהיה רע. ובא ר' לוי ומפרש זה ע"פ משל:

הלמין פי' בל"י חוף הים ומושב הספינות (מוסף הערוך):

זו שיוצאת מן הלמין לים:
זו שנכנסה מן הים ללמין:
ומה ימים איך יהיו הימים אם בהשקט בלי נחשולים או בנחשולים:
כך אדם נולד מונין לו למיתה שבודאי הילודים למות והוא בספק שירשע ובמותו יהיה נאבד. וכשמת בשם טוב מונין לו לחיי העוה"ב. לכן גדול יום המיתה בחשיבות ומעלה מיום הלידה:
ועליו אמר שלמה ויום המות מיום הולדו. ר"ל שיום המות מיום הולדו קאי על רישא דקרא אבעל שם טוב שבזה טוב יום המות מיום הולדו:

פסקה ב

טוב היה שמותן של חמו"ע כו'. לזה הפירוש הדמותם זה לזה בכניסתם במקום סכנה וקאמר שזה נסתכן וזה ניצול:
משמן המשחה שנמשחו נדב ואביהוא. הכוונה שע"י השמן המשחה יתקדש הנפש בקדושה אלהית כמו שהיו הכהנים המשוחים. אך זה אינו בערך השם הטוב שהוא טובה עצמית שהאדם מתקדש בעצמו. ולקח ציורו מנדב ואביהוא שנמשחו ונתקדשו בשמן המשחה. אך לא נזהרו בקדושתם. וחמו"ע שלא נמשחו רק שהלכו על קידוש השם ולכן יצאו בשלום:
למה שפרסמו הכתוב שנא' כו'. כי אין הכוונה בהשם טוב הגופני שזה כאין. כי אם הכבוד הנפשי שזהו השם האמתי שנקרא בשם להורות על תכונתו הנפשית. וז"ש שנא' ראו קרא ה' בשם בצלאל ששמו זה מורה על תכונת נפשו בצלאל בצל אל:
הה"ד ואל מי תדמיוני כו'. וסוף המקרא שאו מרום וגו' לכולם בשם יקרא וכמו שמסיים ומנין אף למטן שנא' ראו קרא וגו':
ב"ו אם מהלך באפילה כו'. כלו' שגם ב"א גומלין חסד זע"ז ומדליק לו הנר למהלך באפילה כמו שאני מעלה את האורה לישנים על מטותיהם. מ"מ אינם בשיווי ממש. שבן אדם מצפה לתשלום גמול אף על טובה מועטת כזו וכ"ש שצריכין להחזיק לי טובה שאני מעלה להם האור בעודם ישנים מבלי שיצטערו כלל. וזש"ה שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה המוציא במספר צבאם דקאי על המאורות והכוכבים. ומ"מ איני רוצה שתחזיקו לי טובה בעד זה. וזה שמסיים אבל הבריות כו' שר"ל אבל אני עושה לכם טובה והנאה יותר מב"ו שהבריות ישנים כו'. ומ"מ איני מבקש מכם החזקת טובה. אבל הא"א גורס כך הבריות כו':

הוי ואל מי תדמיוני ואשוה. פי' מלת ואשוה הוא מענין תועלת והנאה (כמו ולמלך אין שוה להניחם) וכך אמר ואל מי תדמיוני בטובתי שאני עושה לכם תמיד. שאשוה גם אני עמכם כלו' שתעשו לי ג"כ נגד זה תועלת והנאה. כי איני צריך לטובתכם כלל באמת. ומה תיהנו לי שאני מקור כל טובות שבעולם:

ד"א ואל מי תדמיוני ואשוה א"כ יאמר קדוש כו'. מבואר בתנחומא בחקתי פירושו א"כ שיוכל א' להשתחוות אלי אז יפה אתם אומרים לומר לפניו קדוש ואחרי שאינו כן א"כ הבל הם אין בהם מועיל ע"ש (הרד"ל):

בזכות מי נבראו אלה כו' ובזכות מי הם עומדים. פי' אף אחר שנבראו בזכות מה. צריך ג"כ סמיכה וקיום בזכות מה. כדכתב הטור ח"מ בסי' א' ע"ש:

בזכות אלה שמות ב"י ולפ"ז יהיה מלת אלה שאלה ותשובה:

בזכות אלה שמות כו'. וזהו תשובה על בזכות מי נבראו אלה תולדות השמים והארץ. וקאמר ואלה בזכות מי הם עומדים פי' בזכות מה יש לעולם מצב וקיום. בזכות העדות והחקים והמשפטים שאלולי המשפט איש את רעהו חיים בלעו. ומלך במשפט יעמיד ארץ. נמצא שע"י דין אמת לאמיתו נתקיים העולם כדכתב הטור בסי' הנ"ל (ת"נ):

לכולם בשם יקרא משמע לכולם בשם א' קאמר:

מבקש לקרותם כא' פי' שיעמדו כלם כא' לפניו. והיינו מה שיעשו כולם יחד במצות ה'. אז יקרא כלם בשם משותף לכולם. כאילו תאמר כוכבים או שמים או מלאכים וכיוצא. אבל כשהוא קורא לכ"א בשמו היינו להוציא לפועל כחו אשר נתן בכל א' להשפיע ביצורי מטה שאין לך דבר שאין לו מזל למעלה. אז קורא לכ"א בשמו המיוחד:

מיכאל וגבריאל לדוגמא בעלמא נקטינהו:

אין לי אלא למעלן. כלו' מן הסברא אין לומר אלא שהקב"ה ייחד וקרא שם לכ"א על עבודתו אלא בנמצאים העליונים שכ"א יש לו כח מיוחד על דבר מה מזולתו. אבל למטה שכח האנשים דמיין אהדדי לא הוה מסתבר שהקב"ה התקין וקרא שם מיוחד לאיש מיוחד מזולתו לעשות דבר. כמו שהיה בבצלאל שהתקינו הקב"ה מתחלה לכך כדלעיל. לה"ק ראו קרא ה' בשם:

מדכרין ומניחין המד' מוסיף שהפרסום לא לו בלבד כי גם לאבותיו ולמשפחתו:

ואתו אהליאב בן אחיסמך וגו למטה דן. דמה צורך לומר למטה דן דהא לא אשכחן אהליאב בן אחיסמך אחר. אלא מזכיר שבטו לומר שהוא שבח גם לשבטו כדמפרש. ומכיון דדרשינן הזכרת שבטו לשבח דרשי' נמי הזכרת האב בהכי:

ומדברין ומשחקין פי' ויש שמזכירים אותם לקללה ואומרים ישחקו עצמותיהם. והיינו רשעים שמחרפים אותם ואת אבותיהם כדמפרש:

למטה דן דמה צורך לומר למטה דן דהא לא אשכחן שלומית בת דברי אחרת. אלא מזכיר שבטה לומר שהוא גנאי לשבטה. ומכיון דדרשינן הזכרת שבטה לגנאי דרשינן נמי הזכרת האם ג"כ לגנאי:

גנאי לה שהיתה זונה כדלקמן בויק"ר פ' ל"ב. ואפי' למ"ד שמוטעת היתה. מ"מ הוא זלזול לה:

ולאביה ולמשפחתה ואע"ג דאין רמז למשפחה במקרא. מכיון דילפינן גנאי לשבטה שהוא יותר רחוק פשיטא שהוא גנאי למשפחה:

מדכרין ומניחין פקוד את בני לוי. ודייק מסיפא דקרא לבית אבותם למשפחותם. ומשמע שמנין של בני לוי שנמנין לעצמן על שהיו לגיון של מלך כדאי' במד' אותו שבח היה לאבותיהם ולמשפחותיהם. ודייק מדאמר לבית אבותם למשפחותם ולמה לא אמר איפכא למשפחותם לבית אבותם כדנקיט גבי ישראל. אלא מחוורתא כדפרשינן (ת"נ):

פסקה ג

מה ראה להזכיר כאן חור. כלו' בשלמא מה שנזכר בפ' כי תשא ראה קראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור לא קשה מידי. משום די"ל שהיו בין ב"י אנשים אחרים שנקראו ג"כ בשם בצלאל בן אורי. וא"כ אם לא היה משלשו עד זקינו לא היה יודע משה באיזה בצלאל מדבר. אבל כאן במאמר משה לישראל קשה למה היה צריך לשלשו וכי לא היה יכול להראות לישראל כי הוא זה (ת"נ):

נתן נפשו כדלעיל פ' מ"א:

דוכסין בל' רומיי שר צבא. ואיפרכוס בל"י שר הפרשים:

וכל בנים היוצאים ממך. היינו בצלאל וכל מלכי בית דוד דמחור קאתי:

שנא' ראו קרא ה' בשם בצלאל. דכיון דכל שנתעסק במלאכת המשכן ניתן בו חכמה ובינה כדבסמוך ועל כל זה לא פרסם הכתוב אלא בצלאל וטעמא משום זכות חור. ולא ס"ל כמ"ד בסמוך וכל השבח הזה מנין לו משבט יהודה:

ולא זה בלבד לא בצלאל בלבד נתמלא רח אלהים:

שנא' ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה. צ"ל וכל איש חכם לב אשר נתן ה' חכמה ותבונה בהמה לדעת לעשות. וזה שמסיים המדרש חכמה ותבונה בהמה כו':

בהמה כתיב דמדלא קאמר בהם דרשינן בהמה וחיה בכלל בהמה. ויתכן דבהמה וחיה לאו דוקא אלא כלו' ב"א ריקנים מחכמה כבהמה. וכדתניא בת"כ מן הבהמה אלו ב"א

הדומים לבהמה. וה"פ שאפי' מי שלא היה בו שום דעת. ע"י שהתנדב לעשות במלאכה ניתנה בו חכמה:

ולא נתפרסם מכולם קושיא הוא. כלו' למה לא נתפרסם מכל חכם לב אלא בצלאל (ואע"ג דאף אהליאב נתפרסם שמו לא כתיב ביה ראו קרא ה' בשם כמ"ש אצל בצלאל) ומשני דכל השבח הזה לבצלאל על שהיה משבט יהודה. ודייק מדכתיב למטה יהודה. ואף שהזכיר ג"כ אהליאב בן אחיסמך למטה דן. י"ל דאהליאב דלא הוה ידענו מסדר תולדותיו מאיזה שבט הוא הוצרך לפרסם שמו ושם שבטו. אבל בצלאל שהוצרך הכתוב לשלש אותו להזכיר שמו ושם אביו ושם זקינו. ממילא ידעינן שהוא משבט יהודה כנזכר בד"ה. אלא להורות בא שבשביל יהודה זכה לכל הכבוד הזה:

פסקה ד

ומהיכן זכה לכל החכמ' הזאת. דלא ס"ל שיהי' בשביל היות משבט יהודה רק הכבוד שנתפרסם יותר משאר החכמים כי זה בכלל יודוך אחיך שיהיה מפואר ומשובח מכלם. אבל לא לזכות לחכמה כל כך גדולה יותר מחביריו דהיינו שנא' בו ואמלא אותו מה שלא נא' באחרים:

שנא' ויעש להם בתים וביוכבד ומרים מיירי כמ"ד שהם היו המילדות כדלעיל פ"א:

שנא' ותלד לו אפרת את חור. ואפרת היא מרים כדלעיל פ"א:

בג' דברים הללו כו'. יתורא דב' של בחכמה בתבונה ובדעת קדייק:

כל החכמה הזו מנין מן הקב"ה. שנא' ואמלא אותו רוח אלהים הוא רוה"ק וע"י רוה"ק מלא חכמה ותבונה ודעת:

וכן אתה מוצא ביהושע. שעם היותו משבט יוסף אשר היה מסוגל בחכמה כאומר כי בן זקונים הוא לו אמר בו מלא רוח חכמה שכל חכמתו לגמרו היתה מפני שסמך משה את ידו עליו וכן אתה מוצא בעתניאל עם שהיה משבט יהודה ובזכותו נעזרו מצריהם עכ"ז אמר בו ותהי עליו רוח ה' לומר שהרצון האלהי היתה לו ולא זולת:

בשעה שנכנסים בצרה ועזר מצריו תהיה. ר"ל כשיהיו נכנסין לצרה תהא מצוי להם לעזור אותם מצריהם כמו שנא' ועזר מצריו תהיה:

שנתן בו רוה"ק שתיבת קול מרמז על רוה"ק כמו שדרשו חז"ל על פסוק כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה לקול רוה"ק שבה:

אמר ר' חנינא כו' שלא היתה החכמה בבצלאל מפני קדימת הכנתו אליה מעצמו. וז"ש אכן רוח היא באנוש וגו':

ובדעת שהיה מלא דעת בתלמיד. ובדעת גימטריא בתלמוד:

פסקה ה

הה"ד הנה אנכי בראתי חדש. דהכוונה שברא את בצלאל והתקינו מתחלה למלאכת המשכן. ופי' נופח באש פחם במה שסילק עון העגל שנעשה באש. כלו' שהעבירו כנופח באבק שמתפוצצים ופורחים אנה ואנה בקלות כן העביר הוא עון העגל שהיה כאש ומגרה מדון בין ישראל להשם ב"ה:

בא בצלאל ורפא את המכה. הכוונה לפי שמעשה המשכן להראות השגחת ה' בעולם השפל. ובכן ישובו מעון העגל שהיה לפקפוקם בהשגחה הפרטית ולכן היו מבקשים מנהיג להם:

כך היו הכל אומרים בצלאל בחכמתו כו' ר"ל שהיו סוברים שחכמת בצלאל כחכמת האנשים במלאכות המושגות בלמוד והרגל. ולכן שבחוהו שבטרחו ויגיעו השיג מה שהשיג. והודיעם ה' שחכמתו מיוחדת מאתו ית' ושהתקינו מתחלה לכך והושפע בו חכמה מיוחדת שאינה בחק טבע אנושי. ולכן אמר אני הוא שבראתיו שמעת שבראו בראו בענין מחודש משאר האנשים. לכן אין לשבחו לבצלאל בזה שאין זה מושג מיגיעו. וכן אמר בסי' הקודם כל החכמה הזו מן הקב"ה:

פסקה ו

הה"ד ארפא משובתם מייתי סמך מארפא משובתם שיהיה פירושו ארפא משובת חטא העגל שלהם ע"י נדבה שהתנדבו למשכן:

ואח"כ ראו קרא כו' לשון קושיא הוא דהיה לו להקדים מאמר ראו קרא ה' להבאת הנדבה. ומיד כאשר צוה לישראל על מלאכת המשכן תיכף הל"ל ראו קרא כו' שיהיה מאז ממונה על המלאכה וכל מביא תרומתו יביאה לידו. ועל זה משני שלהיות הנדבה רפואה לענין העגל לכן אמר דוקא אחר הבאתם ראו קרא ה' שפירושו שה' התקינו מתחלה לעשות המשכן כדי לרפאות על ידו מעשה העגל בנדבתם וכדלעיל:

ובנזמים נתרצה להם וכדאמרם לקמן פ' נ"א יבא זהב שבמשכן ויכפר על זהב שבעגל:

אמר משה לפני הקב"ה כתבת כו' כוונת המד' ליישב בזה אחר שהביאו הנזמים כדי לכפר על נזמי הזהב שבעגל. א"כ למה הביאו עוד חח וטבעת וגו' (כמש"כ ל"ה כ"ב) אלא כדי להשלים ה' מול ה' (ת"נ):

כתבת כי יגנוב איש שור כו'. רומז למ"ש לעיל פ' ג' שבמעשה העגל גנבו ישראל פני שור מפני המרכבה ועשו העגל וע"ש היטיב. ולפי שעי"ז הוחלש כחו למעלה דכשם שנפרעים מן העובדים כך נפרעים מן הנעבדים והיינו כטביחה. ולפי שמהם למדו גם העכו"ם לעשות כזאת חשיב ליה כמכירה בזה (יפ"ת):

עגל וכומז לא כתיב הכא עגיל אלא בשלל מדין הוא דכתיב וצ"ל דמתרבה מן וכל כלי זהב:

פרק מט

פסקה א

ויעשו כל חכם לב וגו' את המשכן עשר יריעות וגו' וזה דמסיים המד' אבל בני עשו לי מקדש של יריעות וירדתי ושכנתי בתוכם:

ואם היו מתכנסין כו' לבטל כו' כי כולם לא יוכלו להשיב את ישראל מאחרי ה' כדי שתופר אהבת ה' מהם:

אלו המלכיות כמו המלכיות שבאו בזקת היד להשיב את ישראל מאחרי ה' ולא יכלו. ולפ"ז נקשר עם הכתוב הקודם לו דכתיב כי עזה כמות אהבה קשה כשאול קנאה ואמרו בחזית אהבה שאהבו דורו ש"ש להקב"ה קשה כשאול קנאה שעתיד ה' לקנא לציון:

אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה. כוונתם לפרש אם יתן כו' שאם יתנו העכו"ם כל ממונם לידבק באהבת ה' לעתיד ע"י מעשה הקרבנות וכמו שעשה בלעם. מ"מ לא יקובל לפני ה'. משא"כ ישראל שבהוצאה קלה דהיינו משכן של יריעות באה שכינתו יתב' אצלם מאהבתו אותם:

פסקה ב

הה"ד שחורה אני ונאוה כדמסיים ונאוה אני במשכן ויעשו כל חכם לב:

אלא אמרה כנ"י כו' וה"פ שחורה אני ונאוה שחורה אני מצד עצמי ונאוה ביחוסים. והנמשל לפ"ז שאמרה כנ"י שחורה אני במעשי ונאוה אני במעשה אבותי:

שחורה אני במצרים ונאוה אני באמרי בסיני כו'. צריך לגרוס כבחזית שם שחורה אני במצרים וימרו בי בית ישראל ולא אבו לשמוע אלי. ונאוה אני במצרים בדם פסח ובדם מילה דכתיב ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך ואומר לך בדמייך חיי זה דם פסח ואומר לך בדמיך חיי זה דם מילה. שחורה אני בחורב שנא' יעשו עגל בחורב ונאוה אני בחורב שנא' כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. והשתא מפרש שחורה אני ונאה שפעמים אני שחורה ופעמים אני נאוה. והנמשל יהיה שבזמן א' היו ישראל בלתי כשרים ובזמן א' תקנו את אשר עוותו. והיינו דקאמר שחורה אני במצרים כו':

וימרו על ים בים סוף כדאי' לעיל פ' כ"ד שחטאו בי"ס באליל שהיתה בידם. וזה תקנו באמרם זה אלי ואנוהו:

שחורה אני במעשה העגל הכוונה היותו משבח ישראל שבדבר עצמו שחטאו ישובו ויעשו מצוה וזכות כמו שכתבתי לעיל. ולכן כנגד מה שחטאו בעגל בזהב עשו המשכן בזהב:

שחורה אני בשור. ואף ששחרות של שור הוא ענין מעשה עגל וכבר זכרו. אפשר שענין עשיית שור הוא חטא בפ"ע על ששמטו א' מן טטרמולין שלו כדאי' בכמה דוכתי:

ונאוה אני בשור. שבזבחם אותו לפני ה' הם מכפרים על מה שחטאו בו:

שחורה אני במשכן שנא' בטמאם את משכני. כצ"ל (יפ"ת) ור"ל שלפעמים יחטאו בשוגג בזה:

ונאוה אני במשכן. שנא' וביום הקים המשכן. כן הוא בחזית. אבל המד' דכאן נראה שכוונתו ונאוה אני במשכן ויעשו כל חכם לב וגו' את המשכן. וגם בעל המד' מחברו למטה למה שאמר מה מלאכה היו עושים. כדי שלא לכפול הדברים. וכן יש הרבה:

מה מלאכה היו עושים כלו' מה היתה יגיעה במלאכתם ומה טורח מלאכה היו עושים. ומשני שהיגיעה היא בעיונים שהיו צריכים להשכיל בחכמתם ברמזי עניני המשכן. כי לא נפלו הדברים במקרה (יפ"ת):

זו כנ"י יתורא דמאתם דריש דאתא למימר שמהם עצמם היא התרומה שישראל נקראו תרומה. והכוונה בכל זה שעיקר המשכן הם ישראל כי בתוכם ישכון כבוד ה' על דרך ושכנתי בתוכם. וכן כתיב היכל ה' המה. ולכן היה כלל המשכן ופרטיו כנגד ישראל:

ונתנו על ציצית כו' וע"י שהם מצויים בו נזכרים ונדעים בו. וכמ"ש בחזית בנות ציון המצויינים בציצית וע"כ ירמוז תכלת לישראל:

זה אברהם כוונת הרמז שבזכות האבות ה' משכין שכינתו בישראל:

שנבחן בכבשן הנה לשון בחינה מצינו בזהב כדכתיב ובחנתים כבחון את הזהב. ולשון בחינה הוא נסיון אם הוא נקי וטוב בלתי זיוף. ולכן צודק דמיון הזהב באברהם בכבשן האש שנבחן וניכר שלמותו לדורו שעמד בנסיון:

שנצרף ככסף לשון צרוף בכסף כדכתיב וצרפתים כצרוף את הכסף. והצרוף הוא הנקיון והסרת הסיגים. ודרך זה הוא בכסף שדרכו להמצא בו סיגים אבל לא בזהב. ולכן צודק דמיון הכסף ליצחק שע"י עקידתו קבל השלימות היותר גדול שאז נתקדש כעולה תמימה והופרש מכל תאוה חומרית ע"י מה שנסתכל בשכינה:

שנאמר נחשתי ויברכני ה' בגללך. כדי להזכיר למו שאפי' לבן הארמי נתברך בגללו כ"ש אנו בניו ובני בניו שאנו נתברכין בגללו. וכן לרמוז שלבן הארמי הלך אחר נחשים.

אבל ביעקב לא נחש ולא קסם בישראל וגו' כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (ת"נ). וע' באלשי"ך סדר זה ביאור נפלא ע"ז:

פרק נ

פסקה א

הה"ד פתח דבריך יאיר דבצלאל עשה את הארון תחלה שלא כסדר שנאמרו לו בעי למימר שלמד לעשות כן מהקב"ה שפתח באור בבריאת העולם:

האור ברא תחלה באור הגנוז לצדיקים פלוגתתם אם נבראת קודם לעולם או אחריו. דאילו מאורות הנזכרים ביום ד' א"א שיאמר אדם שנבראת קודם לעולם. וע' בב"ר פ"ג: **ר' יהודה אומר** האורה נבראת תחלה. לכל מעשה בראשית. ופי' הפסוק כך הוא בראשית ברא בראשית שמים וארץ וגו' ויאמר אלהים יהי אור. כלו' קודם בריאת שמים וארץ וקודם שהיתה הארץ תהו ובו אמר ה' יהי אור (יפ"ת):

דימוסין פי' יסודות ולא שהי"ת צריך לזה ח"ו. אלא דכיון דאיכא צורך אל בריאת האור אח"כ לצורך ישראל טוב לפני האלהים לבראותו מקודם לעשות מעשהו כמנהג העולם ורב נחמיה סבר דכיון דאין האורה לצורך בנין העולם אין ראוי להקדימו שנראה פועל בטל באותה שעה (יפ"ת):

מהיכן נבראת האורה כלו' על שאר דברים איני שואל שמשמים וארץ נבראו. רק שאלתי היא על האורה שהיא נבראת תחלה לשמים וארץ ולכל דברים:

נתעטף הקב"ה בשלמה כו' וכן גריס העקדה וה"ג בשוח"ט כיצד ברא הקב"ה את האורה א"ל להתעטף בטלית לבנה והבהיק את העולם באורו. ור"ל שהשיבו שאורה זו אינה נתפסת בחומר אלא מושפעת מאתו יתברך. ולפי שלרבוי זיוה והדרה לא יוכלו העולם לסובלה. ואנן מצינו שאותה אורה שמשה ד' פעמים בעולם אחת במצרים בלילה שיצאו ישראל ממצרים. ואחת במ"ת. ואחת בשבעת ימי אבלו של משותלח קודם המבול שסבלו אותו כל גויי הארץ כדאי' בב"ר. ואחת בשעה שהראה הקב"ה למשה כל העולם מגלעד ועד דן. לכן נתעטף השי"ת בשלמה ומתוכה הבהיק זיוה כדי שיסבלוה. כמו שחלושי הראות יביטו באור החמה ע"י מסך מבדיל שחליף זיו האור לעיניהם. והיתה השמלה לבנה שבלבניות תתפלש האורה מתוכה בבהירות. משא"כ בשאר צבעונים. וע"י שלא היתה אותה האורה כעצמיות אור העליון. כי אם כדבר מתהוה מחדש כתיב יהי אור. שזה יתייחס בצד מה להויה:

עוטה אור כשלמה פי' כאור כשלמה ששניהם סביבו יתברך:

ואח"כ נוטה שמים כיריעה וזהו כר' יהודה:
אמר בצלאל פי' שחשב בלבו ופתח בארון הפך ממה שאמר לו משה להתחיל במשכן. וכך צ"ל פתח בארון שנא' ויעש בצלאל את הארון. כדי לפתוח בדבר של אורה. ודייק זה ממלת בצלאל שהוא מיותר. כי בכל הפרשה דלעיל מיניה כתיב ויעש סתם בלא מלת בצלאל. וכן כל הפרשה שאחריו. ומהו כן אלא שבא להעיר בזה אף שנאמר לו המשכן תחלה. עשה הוא את שלו והתחיל בארון מטעם הנ"ל. וליישב גירסתנו שנא' ועשו ארון. צ"ל פתח בארון. הפך ממה שאמר לו משה להתחיל במשכן. והסכים מעשה בצלאל למאמר הקב"ה שהקדים הארון כדכתיב (שמות כ"ה:כ"ג) ועשו ארון ואח"כ כתיב ועשית שלחן וגו' הרי שהקדים הקב"ה את הארון:

פסקה ב

הה"ד תן לחכם שבצלאל עשה שלא כדברי משה בטוב טעמו שנתחכם יותר ממשה:
זה נח שהוזהר להביא ז' מטהורים אל התיבה וע"י זה הבין והוסיף לעשות קרבן מהם:
מהו ויבן בב"ר פ' ל"ד ויבן נח מזבח לה' ויבן כתיב נתבונן כו' דדריש ליה כאילו הוא בקמ"ץ:
זה משה שלמד לעצמו ולמד לישראל:
שנא' עיר גבורים עלה חכם. ובמשה קמיירי שעלה למרום והוריד התורה כדדריש בויק"ר פ' ל"א:
שהיה לומד תורה פי' דתן לחכם היינו מה שניתנה לו תורה מפי הגבורה ויחכם עוד היינו מה שלמדה לישראל ועי"כ התחכם טפי על דרך ומתלמידי יותר מכולם:
ומטיבן פי' שהיה מחזירן למוטב:
והוא מוסיף להם חיים דורש סוף המקרא הודע לצדיק ויוסיף לקח והוקשה לו שנראה כעובר על בל תוסיף. לזה דורש שההוספה היא במה שהוסיף חיים לישראל ע"י לימודו אותם כי הוא חיי האדם. ופי' לקח לקיחת החיים:
זה בצלאל שפעמים החכם יתחכם יותר ממלמדו כענין בצלאל שכיון לדבר יותר ממלמדו משה:
ומלמד לישראל תורה שמשם הדיבור יוצא למשה כמ"ש ונועדתי לך שם ודברתי אתך וגו':
אין כבודה שתהא התורה מונחת בלי כלי. ואף שכבר היתה התורה נתונה בארון של עץ כדפרש"י בסדר עקב. אפשר שהיה אומר איו כבודה של תורה להיות מונחת בארון של עץ אלא בארון של זהב:

אנו עושין הארון ואח"כ המשכן. בפ' הרואה א"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן בצלאל על שם חכמתו נקרא בשעה שא"ל הקב"ה לומר לבצלאל עשה לי משכן כו' ע"ש (וע' ביפ"ת): **על שמו** ולא שהוא לבדו עשאו. דהא כתיב ועשו ארון שלא עשאו בצלאל לבדו וכדאמר לעיל פ' ל"ד ע"ש:

פסקה ג

הה"ד כי אעלה ארוכה נקיט האי קרא דדרך ה' לרפאות במה שהוא מכה:

למה כי מרים הם כלו' למה איצטריך למימר כי מרים הם הא מדקאמר ולא יכלו לשתות מים ממרה ושע"כ קרא שמה מרה ידעינן כי מרים הם. ומשני ר' לוי דמרים הם קאי אישראל שהיו חוטאין ובעבור זה הוא שלא יכלו לשתות מים משם. שמתוקים היו ובשעה ההיא נעשו מרים בחטאם:

מר במעשיו דכתיב וימרו על ים בי"ס. ועוד שפירשו מד"ת כדכתיב וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים שפירשו מד"ת שלשת ימים לפיכך מרדו:

הרדופני בל"י ורומיי מין אילן אשר פרח שלו כמו ורד הנקרא בל' יון רוזי"ן עלים שלו כמו עלי דפני והוא סם המות לבהמות. ויש מהרופאים שכתבו שמזיק גם לאדם. ואחרים כתבו שיועיל לי שנשכו נחש (מוסף הערוך):

עקרי תאנה כו' מרים הם:

וממכותיך ארפאך סיפא דקרא כי אעלה היא:

ומה כתיב וירפאו המים כלו' דמדלא קאמר וימתקו אלא וירפאו משמע שהוכו תחלה בחטא יושבי הארץ:

בלכן הוכיחן דלכן ל' שבועה הוא (כדלעיל פ"ו) היותו מרחיקם כזונה בשבועה. ושוב החזיר בשבועה לאהבה אותם כבתולה שלא נמצא בה פגם הפך הזונה השנואה:

ונתרפאו בשטים שנאמר כו' ר"ל שחטא הזנות שבשטים מתרפא בתורה שמרחקת מיצה"ר כמ"ש ז"ל אם פגע בך מנוול זה מושכהו לבהמ"ד. ואע"ג דמעשה הארון היה קודם מעשה זנות השטים הקדים ה' רפואה למכה. והכי אי' בתנחומא לפי שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שישראל חוטאים בשטים. לכך תיקן הקב"ה ארון שטים לכפר על מעשה זנות שבשטים:

ונתרפאו בשטים שלולי זכות הארון על כל העדה היה קצף לפי שלא מיחו. אבל החוטאים לא ניצולו בזכות הארון לולי פנחס. וזכות הארון הוצרך מתחלה מקמי עובדא דפנחס:

פסקה ד

נירין במשנה אי' נימין. ופי' הרב ליצייי"ש בלע"ז:

ושלש מאות כהנים כו' פי' הרב דכלים הנגמרים אע"פ שנגמרו בטהרה צריכים טבילה לקודש כדא' במס' חגיגה. וג' מאות כהנים דתנן ל' גוזמא דלא צריך כ"כ כהנים להטבילה עכ"ל ובשם הגר"א שמעתי משום שהפרוכת היה ארכו מ' אמה ורחבו עשרים כדאי' במשנה פ"ח דשקלים. ונמצא היה ההיקף מכל ד' רוחותיו מאה ועשרים אמה שהם שש מאות טפחים שאמה של כלים הם מחמשה טפחים. ורצו הרבה כהנים לזכות במצוה זו. ואחזו ג' מאות כהנים בשתי ידיהם בפרוכת. אך הגוזמא הוא שהרי בקרנות לא היו יכולים להחזיק בידיהם משני הצדדים:

וכל הכהנים אע"פ ששם הם המטבילים לבד. כל הכהנים יורדים עמם לסייעם אם יצטרך או לכבודו של פרוכת. כן נראה ליישב גירסא שלפנינו אבל במס' תמיד ובחולין ל"ג לה:

ושוטחין אותה ע"ג החיל פי' כשנטמאת באב הטומאה. אבל חדשה כשנגמרה מלאכתו תנן במתניתין שוטחין אותה על האיצטבא:

ואח"כ היריעות שאע"פ שמתחלה כתיב ויעש יריעות ואח"כ כתיב ויעש את הקרשים למשכן. מ"מ מעשה הקרשים היו קודם מעשה היריעות מדכתיב ויעש יריעות עזים לאהל על המשכן. הרי שמתחלה נעשה הקרשים שהם עיקר המשכן ואח"כ נעשו היריעות:

ואח"כ עשה את הארון ס"ל כההיא דפ' הרואה שהמשכן קדם לארון. ודלא כאגדה דלעיל שהארון קודם לכל דבר:

שתהא נמתח שע"י שהיה כפוף מלמעלה כדאמר בפ"ק דסוכה וסכות על הארון דכייף ליה מיכף עלויה דארון קאמר ל' מתיחה. אבל בתנחומא גריס שתהא תלויה:

אני ראיתי שנתנו לו רשות ליכנס לאוצר הקיסר ושם ראה את הפרוכת כדאי' בפ' קדשי מזבח:

ושאלתי ואמרו לי מדם של יוה"כ. לפי שלא היו מזין על הפרוכת ממש אלא כנגדה. אלא שמ"מ פעמים היו נוגעים בפרוכת ואם נגעו נגעו. וניכר היה בפרוכת הזאה דפר ושעיר של יוה"כ:

שהיה מכפר לישראל ר"ל שהוא כנגד העגל של זהב. ואף שהארון ושאר כלים ג"כ היה בהם זהב. לא היה כולו זהב אבל הכפורת היה זהב בכללו. וזה שאמרו בפ"ק דשקלים גבי כפורת יבא זהב שבמשכן ויכפר על זהב שבעגל. ולא אמרו כן על ד"א. וזה הוא ג"כ הטעם שהיה הכ"ג מזה דם שעיר ופר יה"כ כנגד עובי הכפורת כדאי' במס' יומא ואין כפרה אלא בדם כדאמרי' במס' פסחים:

שהיתה למעלה מן השלחן. שהיתה גבוה י"ח טפחים והשולחן היה אמה וחצי קומתו:

פסקה ה

שבכל דבר ודבר הוא אומר ויעש בצלאל. אע"ג דלא כתיב הכי אלא בארון. ס"ל דכ"מ דכתיב ויעש היינו בצלאל. ואפי' ויעש דכתיב ביריעות וקרשים. קאי אבצלאל הנזכר תחלה. ולא היה צריך לכתוב בצלאל בארון. אלא מפני שזכה שיקרא על שמו טפי ובפי הכל:

לא קפח הקב"ה שכרו. דלא היה פרסום הכבוד הזה לבצלאל לנכות שכרו שאף שפרסמו הכתוב לא קפח שכרו:

אלא יונתן כו' נראה שגם יחזיהו נתן נפשו כמו יונתן אלא מפני שיונתן כתוב ראשונה נקטיה (מת"כ):

אמר להם הקב"ה כו' יתכן שזה המאמר לסיים הפ' בדברי נחמה כדרך המדרש כמה זימני עוד יתכן דמאי דנזכר בצלאל גבי ארון טפי משאר כלים. שרמז שבזכות הארון יזכו לרב טוב הצפון והיינו בצלאל שיהיו חוסים בצ אל כדכתיב מה רב טובך וגו' תסתירם בסתר פניך. ואיידי דבעי למימר ארון מייתי נמי יריעות וכפורת:

ענן יומם וגו' קמפרש הענן והדברים הנזכרים שם להגין ביום הדין:

אני מכפר לכם עונותיכם היינו במה שהיזה הכהן מדם השעיר ומדם פר יוה"כ כנגד עובי הכפורת ואין כפרה אלא בדם:

הערוכה גיהנם שנא' ערוך מאתמול תפתה. והשולחן הוא נעשה ג"כ במערכה כמו שנא' תערוך לפני שלחן. ויכפר מערכה מול מערכה:

שכר טוב שאין בו הפסק כמו שהתורה אין לה סוף כדכתיב ארוכה מארץ מדה. ובתנחומא גרסי' ואני מטיב לכם התורה הצפונה וזה כנגד מה שהתורה צפונה בתוך הארון:

פרק נא

פסקה א

כך פתח ר' תנחומא דדריש ליה במשה כדלקמן. ואיידי דמייתי ליה מפרש ליה תחלה בפירושים אחרים:

הקב"ה מביא ברכות על ידו לפי שכל מי שהוא רע עין הוא נבהל להון וחסר יבואנו. וההפך באיש אמונות וטוב עין. ועוד כשהגזבר הממונה איש אמונה נגד ב"א אז העם מתנדבים ומרבים בנדרים ונדבות ביותר. וההפך כשהמונה בהיפך (ת"נ):

מי שאינו נאמן ואץ להעשיר לא ינקה דפי' ואץ להעשיר היינו כשלא באמונה לא ינקה: **איש אמונות** זה משה. שהאיר הנאמן זוכה שכל מעשה ידיו יבורך שברכה ששורה במה שנוגע בו. ומפרש קרא במשה וכל דדמי ליה:

היו מתברכים שהנדבה היתה מספקת למלאכת המשכן וכליו בלי תוספת וחסרון כגון הכסף לאדנים ומן האלף ושבע מאות וגו' עשה ווים ולא היה א' גדול מחברו כמלא נימא ולא חסר ויתיר א' מן השיעור הראוי. וכן התכלת וארגמן וכל מלאכה מה שא"א לכוונו אם לא בברכת השי"ת שאין ב לא תוספת ולא גרעון. והא דכתיב והמלאכה היתה דים וגו' והותר. ע' לקמן ויתבאר (מת"כ):

שהיה לוי ר"ל שלהיותו לוי ומבקש גם כהונה גדולה מיקרי אץ להעשיר דסלוק תרי דרגי דהיינו כהונה וכהונה גדולה. שאילו היה כהן ויבקש כהונה גדולה דהויא חדא דרגא לא היה אץ להעשיר שדרך האנשים לבקש להוסיף על מדרגתם (יפ"ת):

ומה היה סופו ותפתח מפרש לא ינקה מדינה של גיהנם. כדדרשינן בברכות (דף ס"א) על לא ינקה רע שאין רעה אלא גיהנם. וילפינן האי לא ינקה מהתם. לכך אמר מה היה סופו ותפתח הארץ את פיה וגו' וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה שהוא גיהנם כידוע:

ד"א איש אמונות זה משה כו'. שהיה נאמן לישראל ומינוהו לבדו. ועכ"ז מענותנותו נתן חשבון לאחרים כדמפרש:

אין ממנין שררה כו' משום שררותא והיינו מה שממשכנין על הצדקה. אבל לענין נאמנות אפי' חד נאמן. הילכך קשה להו אע"ג דמשה היה נאמן מ"מ משום שררותא הוה בעי לאמלוכי בצבורא ולא להיות גזבר לבדו בלא עצתם מאחר שלא צווה מפי הגבורה על זה:

אלא אע"פ שהיה משה גזבר כו'. דודאי משה אע"פ שהיה גזבר יחידי לא היה נוהג שררה. ואילו היה בא למשכנן היה אז קורא אחר עמו. ומייתי ראיה ממה שהיה קורא אחרים ומחשב על ידן להרחיק ממנו לזות שפתים כדלקמן. וכ"ש שיעשה זה בענין השררה שמן הדין חייב לעשות כן שלא לנהוג שררה לבדו:

הוא קורא לאחרים ומחשב ע"י. שאחר שנתן החשבון קרא וקבץ כל מי שנתן תרומה שיגיד מה שנתן ונכתב בספר. ונמצא חשבונו מסכים להם:

פקד אכ"כ ע"ד עבר שמר. ויהיה פי' הוא בעצמו פקד ואין אחר עמו:

אשר פקד הפ"ה בקיבוץ שפתים כמו ותקח האשה ע"י אחרים:

ע"פ משה פירושו ע"י משה ביד איתמר שקבל החשבון ממנו:

פסקה ב

עליו נא' כלו' על משה יצדק יפה ולא יחשבו את האנשים. כי בכל הנאמנים רמיז קרא שאין צריכין לתת חשבון כדמסיק מהו ולא יחשבו ל' עתיד. אלא זה דורו של יואש פי' אלא זה כדורו של יואש כלו' דכייל קרא כדורו של יואש וכל שהיו עושים באמונה בכל דור ודור שהוחזק בכל דורו לנאמן אינו צריך ליתן חשבון. וכ"ש במשה רועה נאמן. ועם כל זה נתן חשבון מענותנותו:

בפרגוד חפות פי' מלבוש שיש בו כפלים ואפשר להטמין שם מעות. וכן אנפליא שהוא בל' רומיי מנעלים של צמר שוע ופעמים מחפים הצמר בעור. שאפשר להטמין שם מעות. ולא הזהירו בזה מפחד התורם שיעשה כן. כי בחזקת כשרים היו ולא חשידי בהכי. וגם האנשים לא יחשדום אלא כשיצאו רגלים לדבר והוא העוני והעושר שיאמרו שמזה היה לו:

מתרומת הלשכה העשיר ואם יעני יאמרו מתרומת הלשכה העני שאדם צריך. כצ"ל (א"א) או אפשר שכאן קיצר המדרש ולא נקט אלא חלוקת העושר מפני שמשה היה עשיר ואם יבואו לדבר בו הוא שיאמרו מתרומת הלשכה העשיר:

ומשה היה גזבר השתא מקשה מפני חשד ממון שאף שיתן חשבון מ"מ עד שיתן חשבון היו מהרהרים אחריו:

מיד ויבואו כל איש וגו'. ר"ל שבודאי חשב משה למנות גזברים. אלא שלא היה פנאי כי נזדרזו מיד לציית דברי ה' ולא היה לו פנאי למנות גזברים ולכן הוצרך ביום הראשון להיות הוא לבדו גזבר (כמ"ש הרמב"ם בפ' תצוה שביום ראשון בלבד כתוב ויקחו מלפני משה כו' ע"ש) והביא ראיה למהירת הבאת התרומה ממ"ש ר' יוחנן לשני בקרים הביאו:

לשני בקרים ע"ל פ' מ"א:

ועשה בהן משכן לעדות. פי' שבקה"ק אשר שם הארון עשה אהל מיוחד כמין משכן להיות בתוכו הארון. והרמז לזה במ"ש ויבא את הארון אל המשכן משמע משכן קטן מיוחד שהיה עשוי לארון בק"ק (יפ"ת):

פסקה ג

שנתמשכן ב' פעמים כדלעיל פ' ל"א ע"ש:

שנתמשכן אע"ג דמעשה משה לא שלטה בהן יד. מכיון דמשכן דומה למקדשים שחרבו ה"ל כאילו המשכן נתמשכן:

חבל חבלנו לך שאע"ג דאכתי בזמן כנסת הגדולה היה בית שני בנוי וא"כ איך הזכירו חורבנו. מ"מ אנשי כנה"ג ונחמיה שהיה ג"כ מהם ידעו שיחרב הבית שני ג"כ מפני שהיה חסר מבית שני ה' דברים כמ"ש ז"ל ואכבדה חסר ה'. מזה ידעו שבית זה לא יתקיים:

ואין חבול אלא משכון. פי' משכננו המשכן אשר לך:

לכ"כ כו' כלו' לפ"ז ניחא. דאי למ"ש לעיל שעשה משכן אחר לעדות המשכן ומשכן העדות מבעי ליה:

פסקה ד

עדות הוא וה"פ המשכן של שכינה שיש בו עדות לישראל שיש להם סליחה על מעשה העגל. לאפוקי מהעכו"ם שחשבו שאין להם סליחה כדלקמן:

שנתמנה מפי הקב"ה פי' שנתמנה לעשות משכן מפי הקב"ה. כי לולא זה שהשכין ה' שכינתו בו לא האמינו שה' יצוה לבנות לו בית כי השמים כסאו ואיזה בית אשר יבנו לו. או שמשנאתו את ישראל בחטאם לא ישכון בתוכם. אבל השראת שכינתו שם הוא אות ומופת שהקב"ה צוה לבנות לו בית ואוהבם אהבה גמורה:

א"ר יצחק מלה"ד כו' גם דעתו שהעדות על הסליחה:

כיון שהיו מריחות ריח בשמים. המשל הזה הסמיכום חז"ל אפסוק מי זאת עולה מן המדבר מקוטרת מור ולבונה וגו' שע"י עשן המערכה שלא זזה ממקומה ראו השראת שכינה:

שנא' אמרו בגוים כו' מדכתיב בתריה פני ה' חלקם לא יוסיף להביטם מייתי ראיה. ותפס פסוק זה לומר דפני ה' חלקם הוא מאמר העכו"ם ולא מאמר המקונן. ואע"פ דהאי קרא בחורבן ירושלים אמרו. מייתי ראיה שדרך העכו"ם לחשוב שאין ה' מתרצה עוד כשכועס על ישראל:

שנא' ויאמר ה' סלחתי כדבריך. קשה דהאי קרא במרגלים כתיב (יפ"ת):

פסקה ה

כך תעלה לפניך פי' יהיה חשוב לפניך כן להענישם כי עלו ממש לרקיע. שתצרף מחשבתם למעשה מכיון שאילו היו יכולים כו':

יודע כמביא למעלה כלו' יהיה חשוב כאילו הביאו למעלה בשמים בסבך עץ קרדומות להחריב. והענישם ע"ז עונש גדול:

כמ"ש חשבו מזימות כו' מייתי ראיה שרצונם לעמוד כנגד ה' מדקאמר חשבו מזימה בל יוכלו שפירושו מזימה שלא יכלו לקיימה והיינו להלחם נגד ה':

ועל מה כל אלו הא ראוי שלא יניחם ה' אלא יתעורר על כבוד שמו:

ע"י שנתמשכן על ידינו. ר"ל שלהכי הניחם ה' משום שבהמ"ק ניתן למשכון בידם וכמו שבע"ח נפרע מהמשכון כן רצה ה' שיהיו המחריבים עושים בביהמ"ק מה שהיו ראוים לעשות בישראל כשהם חוטאים. כי מדה"ד מחייבת שישלטו בישראל כשהם חוטאים ולכן איני מוחה בידם במה שעושים בביהמ"ק:

אנדיריטוס פי' בל"י צלם וצורת אדם. תרגום כורעים ומשתחוים להמן לאנדרטיא די הקים:

והיה חופר בכותל שתחתיו. ממקום שאין המלך רואהו:

ננתקה את מוסרותימו אלו ישראל שנתקשרו עם הקב"ה והקב"ה בם. ועוד מרומז בזה מה שרוצים לבטל את ישראל מן המצות כדאי' במדרש תהלים ננתקה את מוסרותימו אלו תפילין של יד ונשליכה ממנו עבותימו אלא מצות שהם קולעין בהם כגון סוכה ולולב שנקראו עבות כו':

אימתי בשעה שאין כו' פי' כשאין משכון אז מתגרין בישראל תחת תגרתם בהקב"ה אבל כשיש להם משכון הם באים להתגרות בו תחת תגרתם בהקב"ה כדי לחרף שמו ואינן צריכין להתגרות בישראל לסבה זו:

פסקה ו

כל מה שהיו עושים כו'. מפרש אשר פוקד על פי משה שכל מה שהיו עושים במלאכה היו עושים על פי משה וג"כ משה לבדו לא עשה אלא כל מה שהוא עושה היה עבודת הלוים ביד איתמר. ואע"פ שהיה רחוק החשד כיון שהוא בעצמו לא עשה דבר. עכ"ז נתן חשבון:

לא עשה כלו' לא שקט ולא נח. אלא תיכף לגמר המלאכה אמר לתת חשבון:

שכח האלף כו' דרשו כן מדהל"ל והאלף וז' מאות לעשות ווים לעמודים כמ"ש תחלה ויהי מאת ככר הכסף לצקת. אלא שהטעם שמאת הככר נתן משה חשבון שהיו לצקת את אדני הקדש ובשארית לא ידע לתת חשבון למה היו. ושוב נודע שעשה מהם ווים לעמודים:

האיר הקב"ה עיניו בספר הבחיי גרס יצאה ב"ק ואת האלף ושבע המאות וחמשה ושבעים עשה ווים לעמודים:

ולמה עשה חשבון הקב"ה כו'. ר"ל כיון דיודעין מדרגתו שה' נתן תורה על ידו ונגלו לו תעלומות חכמה והם מאמינים בתורתו אין להם לחשדו. שאילו לא היה נאמן לא היה ה' בוחר בו. והחושדו כאילו מפקפק בנבואתו ומשני כי מהחוטאים בישראל נמצאו שחשדוהו. ומפני דבריהם הוצרך לכך:

שנא' והיה כבוא משה כו'. ואע"ג דלר' יוחנן מדריש לשבח. בעל אגדה זו ס"ל כר' חמא. אלא דאיידי דבעי לאתוי ר' חמא מייתי נמי בר פלוגתיה:

ומה הי אומרים אע"ג דודאי עיקר הבטתם כדי לראות בבאו האהלה שיעמוד עמוד הענן פתח האהל כדי להשתחות לנגדו כמפורש בכתובים. מ"מ מדהוה סגי למימר והביטו עד בואו האהלה. וכתב אחרי משה. למימר שמדברים במשה אתא. ור"י דרש לשבחו כיון דכל ענינא דקרא בשבח קמיירי. ור' חמא דריש לגנאי דאחרי משה משמע ליה מרננים אחריו. או שערפו שמן ודשן כדקאמר חמי קדל:

היו אומרים חמי קדל כו'. פי' א' אמר לחברו בא וראה צוארו וערפו של בן עמרם כמה הוא שמן. וחבירו משיב לו שכל זה הוא ממה שלקח משלנו. מכיון שכל כך עושר מנדבת המשכן תחת ידו א"א שלא יקח. ומה אתה מבקש ושואל על עשרו:

ונעשו חשבון הוי אלה פקודי המשכן משכן העדות דריש העדות ל' האזינו עדי. והיינו מה היו מדברים במשה:

פסקה ז

זו תורה ופי' משכן העדות היינו שהיה משכן לארון שבו התורה:

שהם יגעים בה אתא למימר דלא נקרא עדות מצד תורה שבכתב הנתונה בארון אלא העיקר מפני תורה שבע"פ שיש בה יגיעה ופלפול. ולפי שהתורה שבע"פ תלויה בתורה שבכתב קרא התורה שבארון עדות:

אמר האלהים כדי לפרש שמה שנקרא התורה עדות היינו שהיא עדות שאינן יורדין לגיהנם מפרש ואזיל שה' אמר שבזכות התורה ניצולים מגיהנם:

זו תורה וגיהנם תנור זה גיהנם. כמו שנא' אשר אור לו בציון ותנור לו בירושלים ודרשו חז"ל על הגיהנם. ועשן ולפיד אש זו התורה וכדמפרש:

שנא' עגלה משולשת כו' דרמיזי אכמה מיני קרבנות כדלעיל בב"ר פ' מ"ד:

שנא' איום כו' וזה נא' על הכשדיים שהם בבליים:

בגזרותיה נראה דל"ג ליה כי ל' זה נאמר לעיל בב"ר ללישנא דדריש ליה ביון. אלא גרסי' עיניהם של ישראל בצום ובתענית כדגרסי' לעיל בב"ר:

לבטל קרבנות ואע"פ שלא יבטלו ת"ת. וכ"ש אילו יבטלו ת"ת שנענשים אע"פ שלא יבטלו קרבנות:

במה אתה מבקש כו' לאו בנענשים בגיהנם לדורי דורות קמיירי הכא. שמי שהמריד כשיעור הזה פשיטא שלא יתכפר בגלות. אלא בנענשים מדת זמן י"ב חדש או פחות

מי"ב חדש ובכה"ג אפשר יבחר בגיהנם שהוא זמן מועט עם היותו בנפש. במקום גליות שהוא בכל חיי האדם (תו"נ):

אברהם בירר לו הגליות וא"ת וכי העומדים בגליות נפטרו מעונש גיהנם. ויש לומר דלא קאמר אלא שלא יהיה עונש גמור בגיהנם אבל יתכפר מקצתו בעוה"ז. ואע"ג דקאמר שאין יורדין לגיהנם י"ל דעונש גמור הוא דקרי ירידה:

עד שאמר לו הקב"ה שיברור כו'. קשה אם כן למה שאל לו מעיקרא דמאחר שלא יתקיים אם לא יבחר הטוב. וי"ל כדי שלא יקרא תגר על הגליות הודיע לו לזה שהצילם מגיהנם בזה (תו"נ):

באש ובמים זו גיהנם. וה"ק חשבת למשפט כאילכו באנו בגיהנם. ותוציאנו לרויה מדינה של גיהנם ע"י ששעבדתנו:

תהא עדות להם ר"ל שמאחר שהתורה אש הרי הדבר מפורסם שהעוסק בה לא ירד לגיהנם כי לא ישלוט בהם האש. וכמ"ש בפ' חומר בקודש ת"ח אין אור של גיהנם שולטת בהם כו' ומ"מ אין עדות זו אלא כשלא יבטלו הקרבנות כי אם אינם מקיימים מצות התורה לא תועילם ודאי:

תהא עדות להם שאינם יורדים לגיהנם ואינן מתשעבדים. כצ"ל (א"א). והא דאמרינן פושעי ישראל אין אור של גיהנם שולטת בהם ק"ו ממזבח הזהב כו'. וי"ל דהתם היינו שלא יכלם בגיהנם. אבל ירדו בו לידון בו ושוב עולין. אבל בזכות התורה והקרנות אינן יורדין כלל (יפ"ת):

פסקה ח

מהו אלה דבכ"מ שנא' אלה פסל את הראשונים כדלעיל בב"ר פ' י"ב ומשני דבא לרמז שזה מכפר על אלה אלהיך כדמסיק:

מהו חרות ע"ל ריש פ' ל"ב:

חרות מן הגליות אפי' כשיחטאו קאמר. שכשיחטאו יענשו בשאר יסורין:

סטטיונר פי' שליט (ערוך) והמוסיף פי' בל' רומיי צופה עומד על המצפה:

ועתה הורד עדיך מעליך. ואדעה מה אעשה לך. אלמא בעוד עדים עליהם היו נצולים מהפורענות:

פורפירא בל' יוני ורומיי בגד תכלת (מוסף הערוך):

זוניאות בל' יוני ורומי חגורות (מוסף הערוך):

העביר הקב"ה מהם בעל כרחם. שהרי דברים אלו רוחניים ואין סילוקם בידי אדם:

בג' שמות לסייע למ"ש שע"י התורה היו בני חורין ממלאך המות מייתי הא שאחד משמות ההר הוא חורב וטעמו שבו ניתנה התורה שנקראת חרב כדמפרש. והיינו שהוא כלי זיין להגין ממלאך המות:

ששנא את העליונים הכוונה לפי שה' שינה מנהגו של עולם המסודר ע"י העליונים. לעשות אותות ומופתים ע"י התחתונים. נמצא כשונא העליונים שמשנה סדריהם וממאן בם. ולפי זה חידוש גדול לשנות סדרי הטבע נקרא ההר על שם זה:

א"ל אהרן אתמול אמרתם כל אשר דבר ה' כו' ועתה אתם אומרים כו'. מדאמרי כי זה משה האיש וגו' נלמד שזה היה תשובה אשאלת אהרן אתמול אמרתם כו' השיבו לו כי זה משה האיש לא ידענו מה היה לו:

כל העם נתנו עד שיאמר דייכם. ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב אשר באזניהם כלל הן אשר באזני נשיהם והן אשר באזניהם. והוסיפו על דבריו של אהרן לפי שחשבו אולי יאמר אהרן שלא יספיק הזהב שהביאו למלאכתו ויבא לידי עיכוב לכך הביאו לו די והותר עד שאמר להם דייכם. ולזה היתה תוכחת מרע"ה על העגל במאמר ודי זהב. שעקר חטא היה ע"י שהביאו ברבוי ובהשפעה. שלולי זאת היה הענין נמשך ונדחה עד למחרתו:

משל לבחור כו' קשה דברישא הל"ל שנתן לתיטרון (פי' הערוך שחוק וקלות ראש) ואח"כ לצדקה כענין הנמשל שבתחלה נתנו לעגל ואח"כ למשכן. וי"ל שהכי פירושו שישראל להיות טבע בחירתם יותר קרובה אל הטבע מצד טוב שרשם וטוב לבבם. לכן אף שחטאו בנתינת הזהב. תיכף ומיד חזרו בהו ונתנוהו למצוה. אע"פ שזה המעשה הפך הראשון שכל דבר ישוב על טבעו בנקלה ולזה דימה לבחור שנכנס למדינה כי מטבע בחרותו להתעלץ בסוד משחקים ולתת ממנו לתיטרון אמנם מה שנתן מיד לצדקה היה הפך טבעו אלא שנתפתה למה שרואה אותן גובין לצדקה ואמרו לו תן. ולכן עוד מעט חזר בו מצדקתו ונתן לתיטרון כמו טבע ענינו. וכן ישראל נתינתם מזהבם למשכן מורה על עצם תשוקתם למצות ה' הפך הוראת נתינתם לעגל. ולכן יבא זהב המשכן ויכפר על מעשה העגל:

נתנו זהב לעגל כו' ונדבו זהב למשכן כו' שנא' והמלאכה היתה דיים לכל המלאכה לעשות אותה והותר. שהיו ישראל נותנים נדבתם ברבוי עד שאמר להם די לכל המלאכה בין למלאכת המשכן בין למלאכת העגל (תו"נ):

באלה אני מתרצה פי' בל' אלה הודעתי שנתרצתי שלכן אמר אלה לומר שזה לכפר על מאמר אלה אלהיך. וכן לעתיד היינו שבל' אלה מודיעם שנתרצה להם:

וכן לעתיד יתכן שעל עון עגלי ירבעם שהיו תחלת סבת גזרת הגלות ונא' שם אלה אלהיך ישראל קאמר הכא שלעתיד יתרצה באלה שלא ישאר ממנו רושם:

פרק נב

פסקה א

פתח לרקמות כו' דקרא אשמועינן הכבוד שעשו ישראל למשה רבם ושמחתם במשכן. והיו מביאים לו את מלאכת המשכן בכבוד גדול בקבוץ כל ישראל ולובשים בגדים נאים דוגמת העלאת ארון מבית עובד אדום בימי דוד (תו"נ):

זה המשכן דורש ג"כ על מלאכת המשכן מדכתיב לרקות ולא כתיב ברקמות (תו"נ):

זה המשכן פי' לרקמות למלאכת הרקות תובל למלך משה רבינו:

רעותיה שהן רעיו של הקב"ה. ברישא דקרא בכינוי בתולות הוא רמז לכלל ישראל המון העם. ובכינוי רעותיה הוא רמז לחכמים וצדיקים שבאותו הדור שהם נקראים רעים אהובים להקב"ה וכולם בכנופיא אחת באו למשה מרוב שמחת גמר מלאכת המשכן (תו"נ):

שנא' למען אחי ורעי ע' ריש פרשה כ"ז:

מובאת לך שביום שנגמר המשכן. להכי חזר והזכיר הבאתו לומר שנזדרזו בו שביום שנגמר הביאוהו. וה"פ דקרא לרקמות תובל למלך. וע"י בתולות אחריה רעותיה. מובאות הרקמות:

פסקה ב

הה"ד תאלמנה כדמסיק על ליצני הדור:

אם בא יוה"כ אחר כו' הוא כת"ק דר' אליעזר בן יעקב בפ' יוה"כ:

תאלמנה שפתי שקר ופי' הדוברות על צדיק שמדבר עם הקב"ה שהוא צדיקו של עולם. עתק ר"ל שמזכיר לפניו עונות שכבר סיל והעתיקם הקב"ה ביוה"כ שעבר. כלו' שמחל לו:

שהיית מתגאה בנאוה. בוידוי עונות שנה שעבר כאילו אין לו חדשו. ובוז שהוא מבזה על כבוד קונו אינו מחשיב מ" ה' כי ביום הזה יכפר עליכם. וה"ה אפי' אם לא היו לו חדשות ג"כ אסור להתודות על עונות שנה שעברה שמבזה על כבוד קונו כנ"ל. וגם הוא ככלב שב על קיאו. אלא הכא ברובא דאינשי קמיירי שיש להם עונות חדשים. כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא:

אפשר שהשכינה שורה ע"י בן עמרם. שחשבו שא"א שישרה השכינה בתוכם אחר שנטמאו במעשה העגל ונסתלקה שכינה מהם:

ו' חדשים ובשלשה מהם עשאוהו ושלשה קפלוהו. ואע"ג דג' היה מקופל קאמר שהיה עסוק ו' חדשים שמשה רבנו היה משגיחין ומעיין בענינו תמיד:

אעפ"כ היו מליצים אחריו. פי' אע"פ שנגמרה מיד מלאכת המשכן שלכן הוצרך ליקפל ג' חדשים וראו כי יד ה' היתה שם שנעשה המלאכה מיד בס"ד. עכ"ז היו מרננים (יפ"ת ותו"נ):

הקב"ה נתכוון להעמיד כו' והקדים לצוות על המלאכה מיוה"כ כי אותו היום נתרצה לישראל ולאות שנתרצה להם צוה על מלאכת המשכן כדלעיל:

בחדש שנולד בו יצחק דלכ"ע בפסח נולד יצחק. ואע"פ שהמשכן הוקם בר"ח ולידת יצחק בפסח. כיון דהכל בחדש א' כי הדדי נינהו:

לא עשה לא עכב הקב"ה במחשבה זו ולא נתיישבה דעתו בזה אלא כיון שאמר כו':

פסקה ג

הה"ד עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון. שלבסוף התחיל שוחק עליהם וכדמסיים הכא:

שכל מתן שכרן של צדיקים כו'. ר"ל אפי' שכר המצוה של מצוה שניתן בעוה"ז מתוקן לצדיקים לעה"ב וז"ש הוי ותשחק ליום אחרון. ר"ל שאפי' שכר השחוק והשחה ג"כ הוא ליום אחרון. וז"ש המד' שכל מתן שכרן ר"ל אפי' השכר של השמחה:

הוי ותשחק ליום אחרון. שעיקר שמחתן ביום המיתה שמה שרואין מתן שכרן ביום המיתה וכההיא מעשה דר' אבהו. וקרא באשת חיל מיירי דאפי' אשה זוכה לזה כשהיא כשרה (יפ"ת):

וראה כל הטוב כו' שהראו לו מן השמים:

כל אלין דאבהו בל' תימה. אלו להיות לי ואני כו':

ואני אמרתי לריק יגעתי. בודאי לא בשפתי מרמה דבר זה. כי אם באמת כי נגד גודל האהבה המחייבת אותו בעבודת הבורא יתב' כאפס וכאין היה נחשב בעיניו מעשה עבודתו וע' מ"ש בב"ר פ' ס"ב. ובתנחומא סדר בראשית:

זבדי בן לוי כו' ואע"ג דריב"ל נכנס חי לג"ע. מ"מ לא קשה מ"ש כד דמיכי (פי' כשמתו). דמשום רובא נקטיה ולא חש למיעוטא (יפ"ת):

לעת מצוא זו מיתה דהיינו למות במיתה קלה שהוא בנשיקה. או ע"י מלאך טהור. ולא ע"י מלאכ מות שלוחים החיצונים הנקראים מים הזידונים הבאים לשטוף העולם

ומלואו. ועל זה אמר שם רק לשטף מים רבים אליו לא יגיעו דהיינו שלוחים החיצונים המיסרים את האדם במיתה קשה:

מה רב טובך כו' כי אז נגלה להם כל אותו השכר ברב טוב הצפון לעוה"ב:

כי בו ישמח לבנו וג' באשר אז הראה להם הקב"ה מתן שכר לשבוע מהם והשמחה הוא בו יתב' ליהנות מזיו שכינתו שהוא עיקר התענג בעה"ב:

אימ תי הקב"ה מודיע לצדיקים היקר שמתוקן להם כו' שהצדיק לא היה ראוי מצד עצמו לטעום טעם מיתה אלא הוא מת בעון הדור וכדי לפייסו על הצער ההיא מראה לו בשעת מיתה השכר המתוקן לו לע"ל. כי בטובת הנאה מה שעתיד לקבל ולהתענג אחר מיתה אינו מצטער מהמיתה ומקבלה בסבר פנים יפות:

שיצא ח"ל ובא עשיר. אפשר שיצא ע"י שום סיבה הכרחיות והצליח. וכן התלמידים שהיו מבקשים לצאת ח"ל היה מפני עניות דשרי:

יצא לו חוץ לעיר והתפלל. שבתי כנסיות שלהן היו בשדה (תו"נ):

וניתן לו אבן טובה מן השמים. ובתענית בפ' סדר תעניות אלו בעובדא דר"א בן פדת דא"ל הקב"ה אי ניחא לך דאחרובי עלמא והדר איבראי כו' לא נתנו לו מן השים. אפשר דר"א בן פדת לא רצה שינוכה לו מן עוה"ב וממילא לא היה אפשר לו להעשיר אלא ע"י מזל כו'. וכן אשתו של ר"ש בן חלפתא הבינה שינוכה לו משכרו לכן לא רצתה בהמתנה (ת"נ):

הנם האחרון קשה מן הראשון. בגמרא מפרש טעמא מיהב יהבי משקל לא שקלי:

עולמים אכ"כ ר"ל שאם פירוש אל בית עולמו שיעמוד שם לעולם בנצחיות ה"ל לומר עולמים שהוא ל' נצחיות כמו תשועת עולמים. הלעולמים יזנח ה'. אע"כ שפי' כל א' יש לו עולם בפ"ע:

למה שאין מתן שכרן כו'. אעיקר קאי דהיינו שאין ליהנות בעוה"ז מהשכר:

זה משה שהתורה מלבשת בעליה בעוז והדר שהם מתהדרים ומפוארים בעולם כמו שמצינו במרע"ה שנתהדר בקירון הפנים:

ותשחק ליום אחרון אלו ליצני ישראל כו' ר"ל מפ' ותשחק ליום אחרון שהת"ח אף שלפעמים הם נבזים ושפלים. לבסוף יכובדו כמאמרם ז"ל סוף הכבוד לבא. וכמו שמצינו זה במשה שאף שתחלה היה ללעג בעיני הליצנים לסוף נגלה כבודו ושחק עליהם:

אפשר שהשכינה שורה. פירשתי לעיל סי' ב':

לא עשה לא עשה כלום ולא דבר מאומה להשיב להם:

התחיל שוחק עליהם לעג עליהם במ"ש להם שיקימו המשכן כאילו בידם כח להקימו. ושוב יראו שאין לאל ידם ויוקם ע"י מרע"ה וידעו כי שכינה שורה על ידו:

פסקה ד

ולא היו יכולים להקימו. דאל"כ מ"ט הביאוהו אל משה כי להם יאות להקימו אלא על כרחך שלא יכלו להקימו אלא באו אצל משה שיקימהו:

רבות בנות כו' פי' שכולם עשו חיל במלאכת המשכן זה בממונו וזה בגופו. ומשה נתעלה כולם במה שהוקם על ידו. כי זה היה העיקר:

שרתה עליו רוה"ק לומר לו שיקימנו כי לולי זה אחר שראה שכל החכמים לא יכלו להקימו לא הוה ס"ד שהוא יקימנו:

לא תאמר משה. שאע"פ שגבור היה כדאי' בכמה דוכתי לא יוכל לבדו להקים כמה קרשים כל כך כבדות. ועוד מאין ידע לישב כל דבר על אופניו כי לא היה מהאומנים היודעים מה:

ועמד מעצמו ואעפ"כ נקרא על שם משה כי כשנתן ידו עליו להקימו היה קם כדאי' בתנחומא:

שנא' הוקם המשכן. עיקר דיוקו מדכתיב נמי בתריה ויקם משה את המשכן. דכולי האי ל"ל לימא בא' בחדש הקים משה את המשכן. אלא דאתי לאשמועינן שהוקם מעצמו. והא דאמר משה הקימו. היינו שמשה נתן ידו עליו וקם והיה נראה כאילו משה מקים כדלעיל:

הבריות והרוחות פי' המלאכים והשדים (מת"כ) סייעו בבנינו. והיינו נבנה מעצמו דאמר שאחר שהיו הרוחות והמלאכים מסייעים היה נראה כאילו הוא נבנה מעצמו. ועיין מ"ש ריש שה"ש רבה:

בהנותו מבנין התפעל. שמאליו היה נבנה:

פסקה ה

שהיתה שמחה גדולה בישראל. ואע"ג דשמחת לבו קאי אהקב"ה. מוקמינן ליה ביום שמחה גדולה לישראל. שהקב"ה שמח בשמחתם:

בנים המצויינים לי הכוונה שהם נעלים כאילו היו מצויינים לעם מיוחד במעלה. והדר מפ' בנות ציון ל' תל ומצבה מל' ובנה אצלו ציון. וז"ש מה ציון זה נראה באצבע שהתל והמצבה ניכרים ומראים אותם באצבע. כן ישראל ניכרים:

שהשלום שלו שנותן שלום בעולם. שלהיות טבע האנשים להתקוטט זה עם זה תמיד כדלעיל בב"ר פ"ח לא היה מקום לקיום הקבוץ המדיני לולי שה' בהשגחתו נותן שלום ביניהם:

זה ממה"מ הקב"ה וכוונת הכתוב שיראו בשכינת ה' ששרתה במשכן כמ"ש וירא הם וירונו. וז"ש בעטרה ר"ל זאת הראיה היתה בהקמת המשכן שנקרא עטרה:

מה עטרה מצויירת. באבנים טובות ומרגליות הקבועות בה:

ולא מצאתי הילכך ע"כ קאי אמשכן דאי כפשוטו הרי לא מצינו בכל המקרא שעשתה ב"ש עטרה לשלמה בנה:

מהו בעטרה שעטרה לו אמו כצ"ל. פי' הא פשיטא ליה דבמשכן איירי מכח קושיא הנ"ל אבל מאי אמו. ומשני דדרך חבה קרי הקב"ה לישראל אמו:

משל למלך כו' שבתחלה קראה שם בת שהיא נכנעת תחתיו לא זז עד שקראה אחותי שהיא במעלת הכבוד יותר לא זז עד שקראה אמי שהיא במעלת הכבוד יותר ויותר. שהאדם חייב לנהוג בה כבוד אף מצד הדין. כן ישראל אחר שנתפרסם חבתם שקראת בת. הוסיף אח"כ כבוד להם שחשיבם כביכול כמ"ש בצדיקים שהם כשותפים עמו במעשה בראשית. כי שפע כלם העולם יורד תחלה אליהם ומהם לכל העולם ונראין כאחים שהמה עושין כביכול כמו הוא לזון את העולם. ואולם עדיין לא זז חיבתן ונתן להם כבוד יותר וקראן אמו כלו' שהוא ציית ושומע להם כבן לאמו. וכמ"ש בתנחומא חס הקב"ה על כבודן של צדיקים יותר מכבודו. שירבעם עומד ומקריב לעגל ולא יבשה ידו. וכיון ששלח ידו בצדיק יבשה ידו הה"ד ותיבש ידו:

שנא' שמעי בת דהאי קרא מדריש באברהם כדלעיל בב"ר פ' ל"ט ויליף מזה שקורא לישראל בת:

שנא' הקשיבו אלי עמי ולאמי אלי האזינו. ומסיים בשהש"ר ולאמי כתיב. ולמד לדרוש ולאומי לאמי כתיב מכפל הפסוק הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו:

בסיני פי' צאנה וראנה על מה שראו שם כבוד ה'. ששם היה עיקר הדבוק. וירושלים היא שמחת לבו כי היא מקום השראה. והוא הלב של כל העולם ממעלה. כמו הלב שממנו נובע כל חיות הגוף. ודרש עוד חתונתו על הים שאז השיגו כולם רוה"ק כמ"ש ראתה שפחה על הים כו' ואז החלה ההשראה בהם. ועיקר השמחה היה באהל מועד. וכן דרש על התחלת החתונה במשכן (ובמד"ר יהיב טעמא דכתיב ביום כלות את המשכן כלת כתיב) והשמחת הלב על ביהמ"ק:

וכן דוד אומר יפה נוף. ראיה למ"ש דביהמ"ק הוא שמחת לבו מייתי ממה שנקרא ירושלים משוש כל הארץ. וכדמפרש בשוח"ט שאדם עובר עבירה היה דואג בלבו וכשהיה הולך לירושלים ומריב קרבן מתכפר לו יצא משם שמח הרי שהיתה ירושלים משוש כל הארץ. וז"ש הר ציון ירכתי צפון כי שם הקרבן נשחט שנא' על ירך המזבח צפונה. ואיידי דייתי קרא מפ' נמי משוש כל הארץ בפרקמטיא וכיפה של חשבונות דקאמר בסמוך:

וכן דוד אומר כו' ואע"ג דמזמור זה לבני קרא הוא. מ"מ דוד אמרו שהוא חבר ס' תהלים ע"י עשרה זקנים כדאי' בפ"ק דב"ב. והיינו שהוא כתב דבריהם:

יפה נוף נופת הנוסחא הישנה יפה נוף נוספת. וכתב היפ"ת שצ"ל נופפת. דמפרש נוף ענין חנופה. וכדאי' בילקוט שהכל מניפין עליה שהכל אומרים שהיא כלילת יופי עכ"ל. והמת"כ גרס יפה נופת (וכן הגיהו בפנים המדרש) רמז לנופות שהיו מקיפין על המזב בחג הסוכות. וכתב עוד יש לפרש דצריך להגיה ננפי ופירושו כלה. והכי אי' בפ' ראוהו ב"ד ולעיל פ' ל"ו. וכן הגיה הא"א:

א"ר יוחנן צ"ל ר' יונתן (א"א):

מעשה היה כלו' דמשוש כל הארץ היינו לכל העולם שבאים ומשתכרים בפרקמטיא:

וישב שם עט ולא מכר. אמר זו היא שאומרים כו' ולכן רצה שתמכר סחורתו תיכף ומיד. ומ"מ אחרי שעה נמכרה:

כיפה של חשבונות כי היה העיר מלאה שמחה ועוסקים רק בענינים משמחים ובענייניים קדושים. ולכן כל החשבנות הטרידות והמביא לפעמים עצב לבעלו כי אולי הפסיד בעסקו. היה נעשה חוץ לירושלים שלא יצר ויצטער בירושלים:

ומשרחבה ערבה משום דפי' משוש כל הארץ על כל העולם כדלעיל. ואיכא למדחי דלא מיירי אלא בא"י. להכי מייתי מדאשכחן שבחורבן ירושלים כתיב ערבה כל שמחה גלה משוש כל הארץ דלא מיירי בא"י ביחוד אלא בכל ארצות שנחרבו ע"י נ"נ:

מהו ערבה חשכה. פי' ערבה ל' ערב. ולפי שאף משחשכה אפשר שתהיה קצת אורה מהירח והכוכבים. לכן אמר קבלה שפירושו אפילה גמורה וחשך לגמרי כתרגום חשך קבל. והביא ראיה ודוגמא מויהי ערב ויהי בקר דאכתי לא היתה אורה כלל בעולם באותו ערב:

בעוה"ז כדי לסיים בדבר טוב קאמר לה הכא:

חזיר לתוכה ועי"ז יוחזר לתוכה משוש כל הארץ שכל ההולך שם ימצא שמחה וגילה שיהיה במהרה בימינו אכי"ר: